

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

XAVIER MÁRQUEZ

Demokrasi Dışı Siyaset

Otoriterlik, Diktatörlük ve
Demokratikleşme

ÇEVİREN

İSMAİL ÇEKEM

XAVIER MÁRQUEZ Wellington, Yeni Zelanda'da bulunan Victoria Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Siyaset teorisi ve siyaset bilimi alanlarında dersler veriyor. Otoriterlik, totaliterlik ve diktatörlük gibi demokrasi dışı olarak ele alınan rejim tipleri üzerine çalışmakla birlikte bunların siyasi düşüncedeki izdüşümleri üzerine de kafa yormuştur. Önemli kitapları arasında *Democratic Moments: Reading Democratic Texts* (2018) ve *A Stranger's Knowledge: Statesmanship, Philosophy, and Law in Plato's Statesman* (2012) sayılabilir.

Non-Democratic Politics.

Dictatorship, Authoritarianism, and Democratization

© 2017 Xavier Márquez

Bu kitabın yayın hakları Macmillan Publishers kuruluşu olan
Palgrave Macmillan'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2805 • Politika Dizisi 195

ISBN-13: 978-975-05-2723-4

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Salih Kızıl

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

XAVIER MÁRQUEZ

Demokrasi Dışı Siyaset

Otoriterlik, Diktatörlük
ve Demokratikleşme

Non-Democratic Politics

Dictatorship, Authoritarianism, and Democratization

ÇEVİREN *İsmail Çekem*

Nancy ve Sophia'ya...

İçindekiler

TEŞEKKÜR	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş: Demokrasi, Demokrasi Dışılık ve Siyasi Rekabetin Çeşitleri	15
Seçim rekabetinin önemi	19
Siyasi rejimler ve devlet kapasitesi	21
Demokrasi dışı siyasetin farklı boyutları	25
Demokrasi dışı rejimlerde toplumsal kontrol ve tek adam iktidarı	27
Otoriter kurumlar	35
Demokrasi dışı yönetimin getirdiği sorunlar ve sonuçlar	40
Rejim değişikliği, devrim ve demokratikleşme	42
Sonuç	45

İKİNCİ BÖLÜM

Demokrasi Dışı Yönetimin Değişen Yüzü	47
Gerçek demokrasiler ayağa kalkabilir mi acaba?	47
Demokrasi, diktatörlük ve siyasi otoritenin meşrulaştırılması	52
Cumhuriyetçi kurumların çok kısa bir tarihi	57
Demokrasi ve demokrasi dışılık dalgaları	62
Sonuç	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Toplumu Kontrol Altına Alma Mücadelesi: Totaliter ve Otoriter Yönetimler

Totaliterlik	72
Otoriterlik	82
<i>Rekabetçi otoriterlik</i>	89
<i>Rekabetçi otoriterliğin kökenleri</i>	97
Sonuç	1033

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tek Adam İktidarı	107
Tek adam iktidarına karşı kurumlar tarafından sınırlandırılmış yönetim	109
İktidarın tek adamda toplanması	114
Demokrasi dışı yönetimlerde iktidarın paylaşılması ve liderin iktidardan ayrılması	119
Tek adam iktidarı ve devlet yönetimindeki elitlerin yapısı	124
Tek adam diktatörlükleri ve patrimonyal rejimler	127
Tek adam iktidarında personel yönetimi teknikleri	132
<i>Bağımlılık</i>	135
<i>Suç ortaklığı</i>	137
<i>Ayrıştırma</i>	139
Sonuç	140

BEŞİNCİ BÖLÜM

Siyasi Partiler	143
Siyasi partiler arasındaki farklılık ve parti iktidarı	145
Elit kesimin iktidarın parçası haline getirilmesinde siyasi partilerin kullanılması	149
<i>Eleme</i>	149
<i>Kariyer basamakları</i>	151
<i>Sadakatsizliğin yönetilmesi</i>	154
Seçim pratiklerindeki farklılıklar	157
<i>Yenilmezlik işareti olarak seçimler</i>	161
<i>Sadakat yönetimi olarak seçimler</i>	164
<i>Bilgi toplama mekanizması olarak seçimler</i>	166
<i>İktidar ritüelleri olarak seçimler</i>	170
<i>Uluslararası sisteme uyum sağlama aracı olarak seçimler</i>	175
Sonuç	177

ALTINCI BÖLÜM

Ordular	179
Darbe	180
<i>Askerî müdahalelerin gerçekleşme koşulları</i>	183
<i>Darbelerin ardından otoriter yönetimin tahkim edilmesi</i>	186
Askerî yönetimin kırılmalılığı	189
Sonuç	194

YEDİNCİ BÖLÜM

Hanedan Aileleri	197
Monarşinin gerilemesi	198
Denge politikası güden monarşiler ile hanedan monarşilerinin karşılaştırılması	202
Hanedan monarşilerinin aile şirketi gibi çalışması	204
<i>Tahta geçme kuralları</i>	206
<i>Elit kesimin iktidarın bir parçası haline getirilmesinin önemi</i>	208
Sonuç	211

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Demokrasi Dışı Yönetimlerde İktidarın Tahkim Edilmesinde ve Kontrol Altında Tutulmasında Karşılaşılan Sorunlar	213
Halkın söylediği yalanlar	215
<i>Totaliter yöneticinin ikilemi</i>	216
<i>Halkı gözetlemek</i>	218
<i>Devleti gözetlemek</i>	220
Rejimin söylediği yalanlar	222
<i>Rekabetçi otoriter yönetimlerde rejimin yalanları</i>	222
<i>Totaliter yönetimlerde rejim yalanları</i>	224
<i>Sansürçünün ikilemi</i>	226
Korku, sevgi ve iktidar ritüelleri	232
<i>Ritüel ve direniş</i>	234
<i>Ritüel ve duygular</i>	238
<i>Kişî kütleri ve destek veriyormuş gibi davranma siyaseti</i>	241
<i>Dalkavukluk enflasyonu</i>	243
Sonuç	247

DOKUZUNCU BÖLÜM

Müşfik Otoriterlik	249
Demokrasi, otoriterlik ve iktisadi kalkınma	253
<i>Rejimler, rejim unsurlarının saikleri ve bilgi yönetimi</i>	256
<i>Demokrasi dışı rejimlerde büyüme: Kanıt</i>	262
<i>Başarılı otoriter rejimler</i>	267
<i>Demokrasilerde ve demokrasi dışı yönetimlerde yozlaşma</i>	273
<i>Demokrasilerde ve demokrasi dışı rejimlerde diğer kamu hizmetleri</i>	276
Demokrasi, otoriterlik ve şiddet	277
<i>Baskı, rejimler ve toplumsal çatışma</i>	283
<i>Savaş ve siyasi rejimler</i>	286
Sonuç	292

ONUNCU BÖLÜM

Rejim Değişikliğinin ve Demokratikleşmenin Kökenleri	293
Kültür ve otoriterlik	296
<i>Siyasi değişim ve istikrarın kültürle açıklanması</i>	300
<i>Siyasi değişimin meşruiyet teorisiyle açıklanması</i>	303
<i>Siyasi değişimin yurttaş sermayesi</i>	
<i>teorisiyle açıklanması</i>	308
Modernleşme, kültürel değişim ve demokrasi	310
İktisadi çatışma ve rejim değişikliği	317
<i>Taahhüt mekanizması olarak rejimler</i>	319
<i>Dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesinden kaynaklanan</i>	
<i>çatışmayı şiddetlendiren unsurlar</i>	320
<i>Çatışma teorilerine getirilen ampirik kanıtlar</i>	322
<i>Rejim değişikliği ve hakkaniyet ölçüsü</i>	329
Sonuç	332

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Rejimler Nasıl Değişir? Çekişmecî Siyaset ve Yayılması	335
Siyasi fırsat yapısı	339
<i>Devlet kapasitesinin zayıflaması ve siyasi fırsat yapısı</i>	341
<i>İktisadi krizler ve elit kesimdeki bölünmeler</i>	342
<i>Uluslararası etkiler ve fırsat doğduğuna dair algılar</i>	345
<i>Dönemsel fırsatlar</i>	348
<i>Sahte fırsatlar</i>	351

İsyancının ikilemi	353
<i>Gizli direniş ve emniyetli alanlar</i>	354
<i>Duyguları harekete geçirme</i>	357
<i>Seçici teşvikler</i>	360
Kalabalığın gücü	361
<i>Ahlâki uyarışlar</i>	365
<i>Güncel bilgi sağlama</i>	366
<i>Referans alınan gruba göre hareket tarzının belirlenmesi</i>	369
<i>Enformel toplanma mekanizmaları</i>	370
<i>Yeni sosyal medya</i>	372
Çekişme repertuarları	375
<i>Şiddeti mücadele aracı olarak görmek ya da görmemek</i>	376
<i>Şiddeti reddetme ve kalabalığın gücü</i>	379
<i>Şiddet kullanmayı tercih eden ve reddeden hareketlerin sonuçları</i>	382
Sonuç	387
ON İKİNCİ BÖLÜM	
Sonuç: Demokratikleşmenin Belirsizliği	389
KAYNAKÇA	393
DİZİN	419

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmam uzun zaman aldı, bu süreçte de birçok kişiye borçlandım. Öncelikle, geçtiğimiz dokuz yıl boyunca “diktatörlükler ve devrimler” dersimi alan, demokrasi dışı yönetim konusunu etraflıca öğrenmeme yardımcı olan ve bu konuları herkesin ulaşabileceği bir kitapta toplamaya beni zorlayan öğrencilere borçluyum. Ancak bana bir kitap taslağı sunma fırsatını ilk veren ve çeşitli aşamalarda beni zorlayan Steven Kennedy’nin, Palgrave Yayınları’ndaki ilk editörümün müdahalesi olmasıydı bu kitabı asla yazamazdım. Steven’in emekliye ayrılmasından sonra, Lloyd Langman beni bitiş çizgisine kadar maharetle taşıdı. Jay Ulfelder, Jeremiah John ve isminin gizli kalmasını isteyen birkaç kişi daha taslağı okuyup anlamlı ve detaylı yorumlar getirdi; onların yorumlarıyla kitap çok daha iyi bir duruma geldi, tabii ki kitaptaki hatalar bana aittir. Bu kitapta yer alan fikirlerden bazılarını ilk defa tartışmaya açtığım blogum *Terk Edilmiş Dipnotlar*’ı (*Abandoned Footnotes*) okuyanların yorumları da beni cesaretlendirdi. İspanya’da geçirdiğim altı aylık araştırma veya seyahat izni dönemi, Franco dönemi hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmamı sağladı ve birçok yeni konuyu düşünmeme yol açtı; Wellington Viktorya Üniversitesi’ne bana bu imkânı sağladığı için teşekkür ederim. Bu

kitabı yazdığım sırada, doğduğum ülke otoriterlik batağına giderek daha fazla saplandığından aklım sürekli Venezuela'daki ailemdeydi. Demokrasi dışı siyaseti anlama çabamı ülkenin bulunduğu bu duruma borçluyum. Son olarak, eşim Nancy ve kızımız Sophia beni desteklemeseydi, beni cesaretlendirmeseydi bu kitabı yazamazdım.

Giriş: Demokrasi, Demokrasi Dışılık ve Siyasi Rekabetin Çeşitleri

Elinizdeki kitap “demokrasi dışılık” hakkında bir kitaptır. Demokrasi dışı siyaset çok farklı biçimlere bürünür ve farklı isimlerle bilinir. “Diktatörlük”, “tiranlık”, “otoriterlik”, “otokrasi”, “totaliterlik” ve “despotluk”, demokrasi dışı devletleri demokrasilerden ayırt etmek için akademisyenlerin ve sıradan insanların kullandığı birçok terimden sadece birkaçıdır. Bu çeşitliliğin içinde kaybolmamak için öncelikle demokratik devletleri demokrasi dışı devletlerden genellikle hangi niteliklerin ayırdığını bilmemiz gerekir.

Demokrasinin kendisi tartışmalı bir kavramdır ve günümüzde farklı anlamlara gelebilir (Coppedge vd., 2011). “Halkın iktidarı” ile toplumlarımızdan ve kurumlarımızdan ne beklendiği tartışmalıdır. Bununla birlikte, bu kitapla amaçladığımızı düşündüğümüzde şanslı olduğumuzu, demokrasi dışı siyasetten bahsetmeye başlamadan önce demokrasinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği üzerinde tam bir anlaşmaya varmaya ihtiyaç duymadığımızı görüyoruz. İktisatçı Joseph Schumpeter’in (1950) 20. yüzyılın ilk yarısında gözlemlemiş olduğu üzere, (gönülsüzce dahi olsa) “demokratik” olduğu kabul edilebilecek devletler ile demokratik olduğunun *kabul edilmemesi* (başka bir isim bulunması) gereken devletler arasındaki temel ay-

rım, halkın egemenliği ve toplumun ortak çıkarı gibi soyut kavramlardan ziyade devleti ele geçirmek için verilen siyasi mücadelenin nasıl yürütüldüğünden beslenir.

Ayrıntıya girecek olursak, bugün “demokratik” olduğunu kabul ettiğimiz ülkelerde, devletin kontrolünü amaçlayan siyasi rekabetin özel bir şablona oturduğu görülür (Schmitter ve Karl, 1991). Kabaca açıklamak gerekirse, demokrasilerde çok sayıda örgütlü grup (teoride tüm yetişkinlerin dahil olduğu) büyük halk topluluklarının desteğini kazanmak için seçimlerde yarışır; amaçları, devletin temel kurumlarının kontrolünü ellerine almak, örneğin başkanlığı kazanmak, yasama organında çoğunluğu sağlamaktır. Siyasi rekabetin bu biçiminin önemli bir özelliği, iktidar yarışına katılmanın önündeki formel “giriş engellerinin” (Mulligan ve Tsui, 2006; Mulligan, Gil ve Sala-i-Martin, 2004) nispeten az olmasıdır. İktidardakilerin (halihazırda devleti yöneten grup veya grupların), devletin gücünün uygun kullanım yöntemleri hakkında farklı fikirlerle sahip grupların ortaya çıkmasını, örgütlenmesini, seçmene hitap etmesini veya seçim kazanırsa göreve gelmesini engelleme imkânları çok sınırlıdır; bu gruplara katılanlara fiziksel zarar verme imkânları ise çok daha azdır. Siyaset bilimci Adam Przeworski tarafından kısa ve öz bir biçimde formüle edilmiş olduğu üzere (1991, s. 10), demokrasiler, “partilerin” tam da rakiplerinin seçim kazanmasını sistematik bir biçimde *engelleyemeyecekleri* için “seçim kaybettiği” siyasi sistemlerdir.

Demokrasi dışılığın tanımı tam da bu noktadan hareket eder: bugünkü demokrasi dışı rejimler, devletin kontrolünü elinde bulunduran grupların (“iktidardakilerin”), olayların normal seyrinde cereyan etmesi halinde, bazen sadece siyasi rekabetin seçimler olmaksızın yürütülmesi nedeniyle, seçim *kaybetmedikleri* siyasi sistemlerdir. İktidardakilerin seçim *kaybedemeyecek* olmasının birçok sebebi bulunduğundan, izleyen bölümlerde göreceğimiz üzere, demokrasi dışılığın da çok çeşitli biçimleri mevcuttur. İktidardakilerin elinde, (bu grupları yasaklayarak veya üyelerini hapse atarak) muhalif grupların oluşması-

nı, (medyayı tekeline alarak veya muhalefetin görüşlerini sansürleterek) seçmene hitap etmesini, eğer seçimi muhalefet kazanırsa (oyları usulsüz bir biçimde sayarak veya görevi bırakmayarak) iktidara gelmelerini engelleme gücü olabilir. Yine iktidardakilerin elinde, siyasi rekabetin normlarını şekillendirme ve böylece ya (seçmenlerin farklı siyasi partiler arasında tercih yapmadığı tek parti rejimlerinde olduğu gibi) seçimleri iktidara gelmenin bir aracı olmaktan çıkarma ya da (hanedan monarşilerinde olduğu üzere) seçimleri tamamen ortadan kaldırma gücü de olabilir. Özetle, iktidardakiler, en başta seçimle *iktidara gelmiş olsalar* dahi, “serbest seçimler dışındaki araçlarla” iktidarda kalabilmek için güç kullanımına, sahtekârlığa veya meşru ancak seçim pratikleri ile ilgisi olmayan yöntemlere başvurabilir (Gandhi, 2008, s. 7).

Demokrasi dışı rejimlerdeki iktidar sahiplerinin hepsi, iktidara tutunmaya çalışırken siyasi rakiplerini katledecek, protesto gösterilerini engelleyecek veya muhalif grupları doğrudan yasaklayacak değildir. Demokrasi dışı rejimlerin bazıları kendilerini neredeyse demokratik bir rejimmiş gibi gösterecek incelikli yöntemler kullanır ve seçim kaybetmemeyi sağlama alır; ancak bazıları çok daha acımasız yöntemler kullanır. Bu kitapta göreceğimiz üzere, uluslararası ilişkilerin seyri, maddi kaynakların ulaşılabilirliği, muhalif grupların örgütlenme seviyesi ve hatta iktidar sahibinin vicdanı bile demokrasi dışı rejimlerin alacağı kendine özgü şekli ortaya çıkarmada önem taşır. Yine de, kendi aralarında nasıl farklılıklar gösterirlerse gösterebilirler, demokrasi dışı siyasi sistemlerin tamamında iktidar sahipleri ve yönetimdeki elitler, kontrolü ele geçirmelerini veya hatta devlet politikasının yönünü etkilemelerini bile engellemek için diğer grupları sistematik bir biçimde (ve bazen çok ağır) maliyetlere katlanmak zorunda bırakır.

Bilinçli bir şekilde yüklenen bu maliyetler, bir demokraside devleti kontrol etmeye çaba harcayan tüm grupların siyasi rekabetin yapısı gereği üstlendiği maliyetlerden farklıdır. Örneğin, tüm modern demokrasilerde kamuoyunun dikkatini çekmenin, kitleleri belirli bir siyasi programın faydalarına inan-

dırmanın getirdiği birçok maliyet vardır. Bu yüzden, görüşleri popüler olmayan veya iyi bilinmeyen gruplar, iktidar sahipleri onların iktidar yarışına girmesini engellemek için hiçbir şey yapmasa da, ister istemez dezavantajlı olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki küçük siyasi partiler seçmene hitap etmekte zorlanır ama bunun sebebi yasal engeller veya Cumhuriyetçi Parti'nin ya da Demokrat Parti'nin baskıcı faaliyetleri değil, Amerika'nın kurumsal düzeninde kamuoyunu ikna etmenin maliyetinin yüksek olmasıdır. Üstelik, (iyi işleyen) demokratik sistemlerde, devletin gücünü kontrol etmek için yarışmanın önündeki bariyerlerin çok büyük bir bölümü, iktidar sahiplerinin kasıtlı uygulamalarından ziyade, "yapısallıktan" kaynaklandığını söyleyebileceğimiz engellerdir; demokrasinin yok edilmesini açıkça savunan gruplar bile baskı altına alınma korkusunu önemli ölçüde yaşamadan örgütlenme ve seçmenlere hitap etmeye çalışma imkânını sıklıkla bulur.

Yine de, iktidar sahiplerinin rakiplerine yükledikleri maliyetler genelde yoruma açık olup büyüklükleri de değişkenlik gösterdiğinden, demokratik yönetim sistemleri ile demokrasi dışı yönetim sistemlerini kesin çizgilerle bir diğerinden ayırmak bazen zordur. Örneğin Venezuela'da son on beş yılda gerçekleştirilen seçimlerin çoğunun adil seçimler olmadığı, bunun nedeninin ise hükümetin devlet kaynaklarını seçimlerde kullanma imkânının bulunduğu yönündeki itirazları muhalefet partileri dile getiriyor; diğer taraftan, hükümet, bu itirazları devlet başkanı merhum Hugo Chávez ve onun getirdiği Bolivarcı devrimin hakiki popüleritesine, uluslararası örgütlerin seçimlerin adil bir ortamda yapıldığını ilan ettiğine ve muhalefetin elinde siyaseten hareket etme imkânlarının bulunduğuna işaret etmek suretiyle dikkate almıyor. (Bu kitapta Venezuela siyasetini ziyaret etme imkânını birkaç kez daha bulacağız; daha detaylı bir tartışma için çevrimiçi kaynakçaya dahil edilen Venezuela vaka çalışmasına da ayrıca bakabilirsiniz.) Siyasi mücadele asla tarafların her yönüyle eşit olduğu bir alanda cereyan etmez; siyasi aktörler rakiplerine üstünlük sağlamak için sürekli çaba harcarlar. Kenya cumhurbaşkanların-

dan Daniel Arap Moi'nin bir defasında belirttiği üzere "siyaset, tarafların aynı sahada aynı kurallarla oynadığı futbola benzemez. Burada böyle oynamayı denerseniz sizi yakarlar" (akt. Levitsky ve Way, 2010, s. 5).

Üstelik, İkinci Bölüm'de göreceğimiz üzere, çağımızdaki demokrasi dışı iktidarlar demokrasinin kusurlarını alıp özünü benimsememe eğilimindedir; bu durum, bazı devletlerin "otoriterleştiği" veya "diktatörlük halini aldığı" sonucuna varmayı geçmişe göre daha tartışmalı hale getirmiştir. Son iki yüzyılda görülen çok kapsamlı ideolojik ve jeopolitik değişimlere bağlı olarak, bugünkü demokrasi dışı iktidarların çoğu parlamen-toyu fesh etmez, rakiplerini vurmaz, kendilerini "ömür boyu devlet başkanı" ilan etmez; hatta bunların büyük çoğunluğu, demokratik olduklarına etrafı inandırmaya çalışır. Yine de, iktidarda olmanın getirdiği avantajlar ne kadar arttığında bir devletin artık demokratik olmadığına kabul edilebileceğine ilişkin kabataslak değerlendirmeleri hâlâ yapabiliyoruz. Bu kitapta bilhassa siyasi rekabetin serbest ve adil seçimlere dayanıp dayanmadığına bakarak demokrasi ile demokrasi dışılığı birbirinden ayırmak amacıyla siyaset bilimciler tarafından türetilmiş çeşitli ölçütlerden fazlasıyla yararlanacağız (örneğin Magaloni, Chu ve Min, 2013; Svoboda, 2012; Geddes, Wright ve Frantz, 2014; Boix, Miller ve Rosato, 2012; Pemstein, Meserve ve Melton, 2010).

Seçim rekabetinin önemi

Demokrasi ile demokrasi dışılığın arasındaki temel ayrımın, bu iki rejimin izin verdiği siyasi rekabetin (seçimlere yönelik rekabetin) türü olduğunu söylediğimizde, demokrasi için önem taşıyanın sadece bu olduğunu söylemiyoruz. Hatta demokrasi idealinin, yöneticilerin belirlenmesinde seçimlerin varlığını gerekli kıldığından dahi bahsetmiyoruz. (Bu kavrama bazen "seçimcilik" yanılışı adı verilir.) Antik Yunanlılar, örneğin, siyasi rekabete girişte var olduğuna inandıkları (makamlara seçimle gelinebilecek olduğunda, yoksulların bu makamlar için yarış-

makta zorlanacak olması gibi) *yapısal* engellerle ilgili sebeplerden ötürü, seçimlerin (yönetimde zenginlerin olduğu) “oligarşik” rejimlerin ayırt edici özelliği olduğunu düşünürdü. Antik Yunanlıların bakış açısıyla, tüm vatandaşların eşit olduğu ideali *demokratia* (halkın iktidarı) ve *isonomia* (“kanun önünde yurttaşların eşitliği”) kavramlarında zımnen belirtiliyordu ve söz konusu ideale daha uygun olan yöntem seçim değil, kura idi (bu argümanın modern bir yorumu için Guerrero’ya [2014]) bakınız). Günümüzde, katılımcı veya doğrudan demokrasinin çeşitli biçimlerinin temsili demokrasi yerine kullanılabilecek geçerli alternatifler olduğunu birçok insan düşünüyor. Hatta İsviçre gibi bazı ülkelerde, siyaset büyük ölçüde referandumlarla yürütülüyor. Tabii bu gibi örneklerde siyasi partilere hâlâ rastlayabiliriz: Bu partiler seçimi kaybedebilir; başka bir deyişle, rakiplerinin seçmenlere hitap etmesini ve gerekli çoğunluğu sağladıkları sürece tercihlerini politikalara dönüştürmesini sistematik bir biçimde engelleyemezler.

Daha genel bir bakış açısıyla, seçim rekabeti, halk egemenliğinin, “halkın halk tarafından halk için” yönetiminin, özgürlüğün ve eşitliğin veya demokrasi kavramıyla ilişkilendirilen diğer ideallerden herhangi birinin gerçekleşmesini kendiliğinden mümkün kılmak durumunda değildir (Dahl, 1989). Her halükarda, demokratik idealin çok boyutu vardır ve bu nedenle demokrasiyi doğru anlamak için sadece seçimlere değil, tüm boyutlara bakmak gerekir (Coppedge vd., 2011). Fakat modern devletlerde kafi derecede seçim rekabeti demokrasinin *asgari* önkoşuludur; bu yüzden de eksikliği, “demokratik” ve “demokrasi dışı” siyaset arasına bir çizgi çekmek için kullanışlı bir araçtır. Bu kitapta, demokrasiyi ve demokrasi seviyelerini kavramsallaştırmak ve ölçmekten ziyade, partilerin seçim kaybettiği tipik günümüz sistemleri (“demokrasiler”) ile partilerin, bazen seçimler hiç yapılmadığı için seçim kaybetmediği diğer –demokrasi dışı– rejimlerde siyasi rekabetin aldığı biçimler arasındaki farkların izini sürüyoruz.

Birden fazla partinin katıldığı serbest ve adil seçimlerin yapıp yapılmadığına göre bazı rejimleri “demokrasiler” ve di-

gerlerini “demokrasi dışı rejimler” olarak işaretlemekle, demokrasilerin her zaman demokrasi dışı rejimlerden “daha iyi” olduğunu öne sürmüyoruz. Farklı biçimlerde de olsa, iktidar-dakilerin seçimlerde hesap verebilir olmasının, devleti kontrol eden grupları, toplumun çoğunluğunun çıkarlarını takip etmeye zorlayacağı fikrinin demokrasi lehine ileri sürülen önemli argümanlardan biri olduğu doğrudur; hatta, modern demokratik devletlerde, politikaları doğrudan etkileyememelerine veya önemli kararları kontrol edememelerine rağmen halkın bir şekilde egemen olduğunu söyleyebilmenin temel dayanaklarından biri budur. Teoride, devleti kontrol etmeye devam etmek için halkın çoğunluğunun desteğini kazanmaya mecbur olan siyasetçilerin, çoğunluğun desteğini almaya ihtiyaç duymayan siyasetçilere nazaran bu çoğunluğun çıkarına uygun düşecek şekilde hareket etmesi gerekir. Fakat bu argümanın özü, nihayetinde, sadece mantığa değil, ampirik mülahazalara dayanır. Seçmenlere hesap vermesi bu kadar çok gerekmeyen siyasi liderlerin veya grupların (bazı koşullarda) büyük halk çoğunluklarının refahına daha iyi hizmet edecek sonuçlar alması da mümkündür. Siyasi rekabetin alternatiflerinden biri olduğu kabul edilen demokrasi dışı siyasi rekabet biçimlerinin standart demokratik kurumlara nazaran daha iyi sonuçlar üretebilmesi ihtimalini Dokuzuncu Bölüm’de ele alacağız.

Siyasi rejimler ve devlet kapasitesi

Demokrasi-demokrasi dışılık ayrımı, her durumda devlet politikalarının sonuçları veya yönetimin kalitesi hakkında düşünülürken göz önünde bulundurulacak en önemli ayrım da değildir. Söz konusu ayrımlar, (demokratik veya demokrasi dışı) devletlerin kontrolü için yürütülen siyasi rekabetin biçimlerinden ziyade devletin kendisinin yönetme imkânları ile daha çok alakalı nedenlerle sistematik olarak değişiklik gösterebilecektir. Max Weber’in 20. yüzyılın başında öne sürdüğü üzere, modern devletler kendilerine has örgütlenmelerdir; bir coğrafi

bölge içerisinde normatif açıdan düzenlenmiş (“meşru”) gücü kullanma imkânını tekellerine almış veya almaya çalışır (Weber, 1978, Bölüm I.i). Söz konusu örgütlenmeler bu tekeli bazen halk topluluklarının elindeki kaynakları rızaları hilafına almak (“vergilendirmek”) ve bu kaynakları, diğer kullanım yerlerinin yanı sıra, aynı topluluklara bağlayıcı kurallar (“yasalar ve yönetmelikler”) dayatmak, rakip devletlere veya aynı coğrafi sınırlar içerisindeki muhalif gruplara savaş açmak, ritüeller ve diğer kamusal gösteriler sahneye koymak ya da sadece bu kaynakları devlet elitlerinin özel tüketimine bırakmak (“yolsuzluk yapmak”) için kullanırlar. Devletlerin kontrol edilmesi (veya sadece devlet politikaları üzerinde etkili olunması) bu nedenle örgütlü gruplara güç kazandırır ve birçok fayda sağlar; bu durum, diğer gruplara karşı bu kontrolün korunmasını ve devam ettirilmesini sağlayan yolları odağımıza almamızı haklı çıkarır.

Fakat devletler her zaman mevcut değildi; bugün bile, dünyanın birçok yerinde devletin varlığından söz etmek çok zordur. Bu gerçek, elinizdeki kitapta hedeflenen çalışmanın kapsadığı zaman dilimini daraltır. Ayrıca, devletler, düzeni sağlama ve yasaları uygulatma, daha genel tarifiyle yönetme diyebileceğimiz imkânları bakımından da önemli farklılıklar gösterir. Üstelik, merkezileşmiş ve uğruna mücadele verilmeye değer bir örgütün olmadığı –sınırlı sayıda toplumsal pozisyonu, örneğin “başkanlık” adı verilen bir makamı başarıyla işgal etmek suretiyle belirli bir coğrafyada toplumsal hayatı düzenlemede kullanılacak kalıcı kurumların bulunmadığı– yerlerde, ülkelerin siyasetleri üzerine düşünürken, devletin kontrolü için verilen siyasi mücadelenin şablonlarını anlamak, yapılacak en önemli şey olmayabilir.

Devletlerin kapasiteleri arasındaki –yahut Michael Mann’ın (1984) ifadesiyle, iktidarın “despotluktan” veya kaynakları şiddet kullanma tehdidiyle temin etme imkânından öteye geçmemesi ile “altyapısal iktidarın” üst seviyelerde olması arasındaki– farklılık, görece yüksek nitelikli ve kişilere bağlı olmayan bürokrasilerin mevcudiyeti veya yokluğuyla ve genellikle-

le “yozlaşma/yolsuzluk” adını verdiğimiz olguya az rastlanma-
sıyla kendisini gösterir. Söz konusu bürokratik yapıların kökü
tarihin derinliklerine uzanır; bu nedenle, bir devletin altyapı-
sal iktidarının (“devlet kapasitesinin”) seviyesindeki değişim-
ler sadece çok yavaşça gerçekleşiyor gibidir (Pritchett, Wool-
cock ve Andrews, 2012); bu iktidarın seviyesi, devlet kapasite-
sinin kontrolü için yürütülen, ister demokratik isterse demok-
rasi dışı olsun, siyasi rekabetin oturduğu şablondan bir ölçüye
kadar bağımsızdır (Fukuyama, 2013). Altyapısal iktidarın sağ-
lam olmasına genellikle güçlü demokrasilerde rastlanıyor ol-
sa da siyasi rekabetin demokratik şablonlar içinde kaldığı bazı
devletlerde (örneğin günümüzde Jamaika, Malavi ve Guatema-
la’da), devlet kapasitesi düşük seviyededir. Öte yandan, siyasi
rekabetin demokrasi dışı şablonlarla yürütüldüğü bazı devlet-
lerde (örneğin başarılarını Dokuzuncu Bölüm’de daha ayrıntılı
biçimde inceleyeceğimiz Singapur’da), altyapısal iktidar çok
yüksek seviyelerdedir. Bu nedenle, her ne kadar bazı araştır-
malarda devlet kapasitesindeki farklılıkların güç mücadelesi-
ni düzenleyen pratikler, normlar ve kurumlardan etkilenebi-
leceği öne sürülüyor olsa da (Carbone, 2015; Carbone ve Me-
moli, 2015), devlet kapasitesinin seviyesi ile demokrasi seviye-
si eşdeğer değildir.

Hem devlet kapasitesini *hem de* devletin kontrol edilmesi için
yürütülen siyasi rekabeti yöneten normlar ve kurumların bile-
şimini “siyasi rejim” olarak adlandıracakız. Diğer taraftan, bu
kitapta çoğunlukla iktidar mücadelesini düzenleyen normlar
ve kurallara odaklanacağız; çünkü devlet kapasitesindeki de-
ğişim çoğu zaman *uzun vadede* gerçekleşir. Siyasi rejimler bu ne-
denle iki farklı eksende hareket eder: demokrasi-demokrasi dı-
şılık eksenini ve devlet kapasitesi eksenini (bkz. Tablo 1.1 ve ayrıca
Tilly [2007])). Halkın refahı açısından bir rejimin her iki un-
suru da –devlet kapasitesi ve demokrasi– fark yaratabilir; diğer
taraftan, devletlerin yönetme kapasitesi düşük olduğu ölçüde,
(ister demokratik ister demokrasi dışı olsun) devletin kontrolü
için yürütülen rekabetin aldığı biçimler, halkın önemli gördü-
ğü sonuçları çok fazla etkilemeyebilir.

TABLO 1.1
Siyasi Rejimler ve Devlet Kapasitesi

Demokratik rejimler	Demokrasi dışı rejimler
Altyapısal iktidarın yüksek seviyede olması İktidar sahipleri halkın faaliyetlerini etkin bir şekilde düzenlemek için iktidarlarını kullanabilirler; vergi, altyapı hizmetleri, eğitim gibi birçok alanda bağlayıcı kurallar (yasa ve yönetmelikler) dayatabilirler. Fakat diğer grupların karşısına, örgütlenmelerini veya devlette görev almak için rekabete girmelerini engelleyecek büyük maliyetleri genelde çıkartamazlar. Bu rejimler günümüz Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kore, Danimarka ve Japonya gibi genellikle “tahkim edilmiş” yahut “ileri demokrasilerdir”.	İktidar sahipleri halkın faaliyetlerini etkin bir şekilde düzenlemek için iktidarlarını kullanabilirler; vergi, altyapı hizmetleri, eğitim gibi birçok alanda bağlayıcı kurallar (yasa ve yönetmelikler) dayatabilirler. Diğer taraftan, ek olarak, merkezî devlet iktidarı ve devlet makamları söz konusu olduğunda siyasi rekabetin önüne anlamlı engeller çıkartabilirler. Bu rejimlere örnek olarak 1920’lerin ortalarından yıkıldığı 1989 yılına kadarki dönemde Sovyetler Birliği, 1952’den günümüze Mısır, Augusto Pinochet yönetiminde Şili’de görülen askeri diktatörlük ve daha birçok verilebilir.
Altyapısal iktidarın düşük seviyede olması İktidar sahipleri, iktidarda kaldıkları dönemde devletin toprak bütünlüğünü ve halkı birçok sebepten ötürü tam anlamıyla düzenleyemez çünkü, örneğin, diğer gruplar merkezî devletten bağımsız olarak kendi otoritelerini tesis etmiştir ve belirli gruplar üzerinde yaptırım uygulayabilir; ya da halk, devletin getirdiği düzenlemelerin etrafından dolanmanın yolunu bulmuştur. Üstelik iktidar sahipleri, muhalif grupların seçimlerde yarışmasının ve kazanmasının önüne anlamlı engeller koyamazlar. Bu rejimler sıklıkla “düşük nitelikli demokrasiler” olarak görülür. Örnek olarak günümüz Jamaika’sı, Kolombiya ve Hindistan verilebilir.	İktidar sahipleri merkezî devlet gücü ve devlet makamlarına dönük siyasi rekabetin önüne birçok engel koyabilir. Bu engeller seçimlere hile karıştırılmasından potansiyel rakiplerin fiziksel olarak kısıtlanmasına kadar uzanabilir. Yine de, iktidarda oldukları sürece, devletin toprak bütünlüğünü ve halkı birçok sebepten ötürü tam anlamıyla düzenleyemez, çünkü örneğin, diğer gruplar merkezî devletten bağımsız olarak kendi otoritelerini tesis etmiştir ve belirli gruplar üzerinde yaptırım uygulayabilir; ya da halk, devletin getirdiği düzenlemelerin etrafından dolanmanın yolunu bulmuştur. Bu rejimlere örnek olarak modern dönem öncesi birçok monarşi, 1917 ile 1920 arasındaki dönemde Rusya, Mobutu Sese yönetimindeki Zaire (günümüz Demokratik Kongo Cumhuriyeti) ve muhtemelen günümüz Venezuela’sı verilebilir.

Demokrasi dışı siyasetin farklı boyutları

Demokrasi dışı devletlerde, devleti kontrol etmeyen grupların siyasi rekabete girmesinin önüne görece büyük engeller konulmasının ortak bir özellik olduğunu söylemek, bu devletlerin hepsinin aynı olduğunu söylemek değildir. Demokrasi dışı rejimlerin dünyası çok geniştir ve çeşitlilikler vardır; neredeyse demokrasiye benzeyen ve neredeyse demokrasi gibi işleyen rejimler olduğu gibi demokratik devletlerle hiçbir ortak noktası bulunmayan ve tamamen farklı yöntemlerle işleyen rejimler de mevcuttur. Bu çeşitlilikleri sıralamak için demokrasi dışı siyasetin dört boyutuna odaklanacağız:

1. **Meşrulaştırıcı normlar ve kurumlar.** Bazı demokrasi dışı rejimler “cumhuriyettir” ve halkın egemenliğini bir biçimde kabul ettiklerini öne sürer; diğerleri ise “monarşidir” ve egemenliğin belirli bir ailede olduğunu iddia eder. Bu doğrultuda, demokrasi dışı rejimler, yönetim makamlarına kimin seçileceğini belirlemede ve devletin faaliyetlerini meşrulaştırmada (ne kadar usulsüz gerçekleştirilmiş olursa olsun) seçimleri ve halkoylamalarını ne ölçüde kullandıklarına göre de farklılık gösterir. İkinci Bölüm’de bu norm ve kurumların son iki yüzyıl içinde nasıl evrim geçirdiğini inceleyecek ve birçok modern demokrasi dışı rejimin nasıl olup da modern demokrasilere benzer bir şekilde, halk egemenliğini kabul ettiğini öne sürdüğünü ve seçim pratiğinin parçası olan kurumlardan çok fazla yararlandığını göstereceğiz.
2. **Rejimin izin verdiği toplumsal “çoğulculuk” seviyesi** ya da daha açıklayıcı olmak gerekirse, iktidardaki grupların ideolojik bir projenin peşinde toplumu kontrol etme çabalarını nereye vardıracağı (Linz, 2000 [1975]). Demokrasi dışı rejimlerin bazıları, belirli grupların güç kazanmasını engellemekle yetinen ancak toplumun geneli üzerinde kapsamlı bir kontrol mekanizması kurulmasını gerektiren, çerçevesi iyi çizilmiş bir ideolojiye sahip olmayan (ya

da böyle bir kontrol kuramayan) “otoriter” rejimlerdir; diğerleri ise toplumun geneli üzerinde, ideolojiye çok daha fazla dayalı kontrol kurmayı amaçlayan “totaliter” veya “ideokratik” rejimlerdir. Üçüncü Bölüm’de, 20. yüzyılda bazı önemli demokrasi dışı rejimlerin toplum üzerinde önemli ölçülerde ideolojik kontrol kurmasını mümkün kılan unsurları ve bunun yanı sıra günümüzdeki modern demokrasi dışı rejimlerin neden aslında otoriter rejimler olmaktan öteye gidemediğini araştıracağız.

3. Yönetimdeki elit kesimde “tek adamlık” derecesi. Bu boyut, yöneticilerin, hareketlerine normatif kısıtlamalar getirebilen bir elit kesimle iktidarı ne ölçüde paylaşmak zorunda kaldığını açıklar (Svolik, 2012). Bazı demokrasi dışı rejimler “tek adam diktatörlükleridir”; bu rejimlerde tek bir kişi iktidarı kendi elinde toplar, yönetimdeki elitlerin geri kalanı onun hareketlerini anlamlı ölçülerde veya süreklilik arz edecek şekilde kısıtlayamaz. Diğer bazı demokrasi dışı rejimler ise “kurumsallaşmış” rejimlerdir: Yönetimdeki elitler iktidardaki tek kişinin hareketlerini sürekli kısıtlayabilir ve rejimin kendi içindeki siyasi rekabet makul seviyelerde açıklığa kavuşturulmuş normlarla düzenlenir. Geçtiğimiz yüzyılda demokrasi dışı rejimlerde iktidarın nasıl temerküz ettirildiğini veya paylaşıldığını Dördüncü Bölüm’de araştıracağız.

4. İktidarın kullanılmasını sağlayan temel organlar. Kimi demokrasi dışı rejimlerde, siyasi rekabeti örgütleyen, elit kesimin iktidarın bir parçası olarak kalmasını sağlayan, topluma ilişkin bilgileri iktidara aktaran ve genel olarak devlete getirilen kontrolü devamlı kılan temel kurumlar siyasi partilerdir. Bazılarında ise söz konusu faaliyetlerin yürütülmesinde askerî örgütlenmeler daha önemli roller oynar; bu rejimlerde siyasi partiler, eğer mevcutlarsa, askerî örgütlenmenin kontrolüne tabidir. Bahsedilen farklılıkları ve bunların demokrasi dışı siyaseti etkileyen sonuçlarını Beşinci, Altıncı ve Yedinci Bölümler’de araştıracağız.

Demokrasi dışı siyasetin bu ölçütleri, demokrasi dışı siyasi rejimleri kabaca iki farklı yolla sınıflandırmakta kullanılabilir. İlk önce meşrulaştırıcı normlar, toplumsal kontrol ve iktidar paylaşımı için verilen mücadelenin *sonuçlarına* yoğunlaşabiliriz. Böylesi bir sınıflandırmada, esas olarak, rejimlerin ne kadar çok ya da az otoriter olduğuna ve iktidarın tek bir kişide ne ölçüde toplandığına bakarak ayırım yapılır. İkinci olarak, toplumsal kontrol veya iktidar paylaşımındaki bu çatışmaları düzenlemek ve yönünü değiştirmek için kullanılan *kurumları* mercek altına alabiliriz. Bu sınıflandırma, temelde, yönetimdeki elitlerin devleti kontrol etmek için hangi örgütü esasen kullandığına göre rejimleri birbirinden ayırır. Geçtiğimiz yüzyılda bu örgüt genellikle bir siyasi parti, bir askerî örgütlenme ya da (az sayıda örnekte) hanedanlığa evrilmiş bir klan olmuştur. Söz konusu sınıflandırmaların her biri, demokrasi dışı rejimlerde siyasi iktidarın ayrı (ancak birbirini tamamlayıcı) yüzlerini temsil eder: İlki, iktidar sahiplerinin ve yönetimdeki elitlerin gerçekten kullanabileceği iktidar biçimlerini vurgularken, ikincisi ise o iktidarın hangi araçlarla *kullanıldığının* altını çizer.

Demokrasi dışı rejimlerde toplumsal kontrol ve tek adam iktidarı

İlk görünümde, demokrasi dışı rejimleri, yönetimdeki elitlerin hem tek bir vizyon doğrultusunda toplumsal çoğulculuğu kontrol etme ve yönlendirmede hem de bir iktidar sahibiyle iktidar paylaşımında sağladığı başarıya göre iki boyutlu bir ideal tipoloji matrisine yerleştirebiliriz (Tablo 1.2). (İkinci Bölüm'de göreceğimiz üzere, günümüzde birçok rejim, bazı ufak istisnalar haricinde, temel bir cumhuriyetçi yönelimi paylaştığı için temel meşrulaştırıcı normlar üzerindeki mücadelelerden kaynaklanan karmaşıklıkları bu incelemenin dışında bıraktık.) Toplumsal kontrol ve iktidar paylaşımı için verilen mücadeleler sıklıkla birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, bunların birbirinden ayrı olduğunu vurgulamak gerekir: Yönetimdeki elitlerin kendi içinde giriştiği bir mücadelede iktidarın tek bir kişide

TABLO 1.2
Demokrasi Dışı Siyasi Rejimlerin Bir Tipolojisi

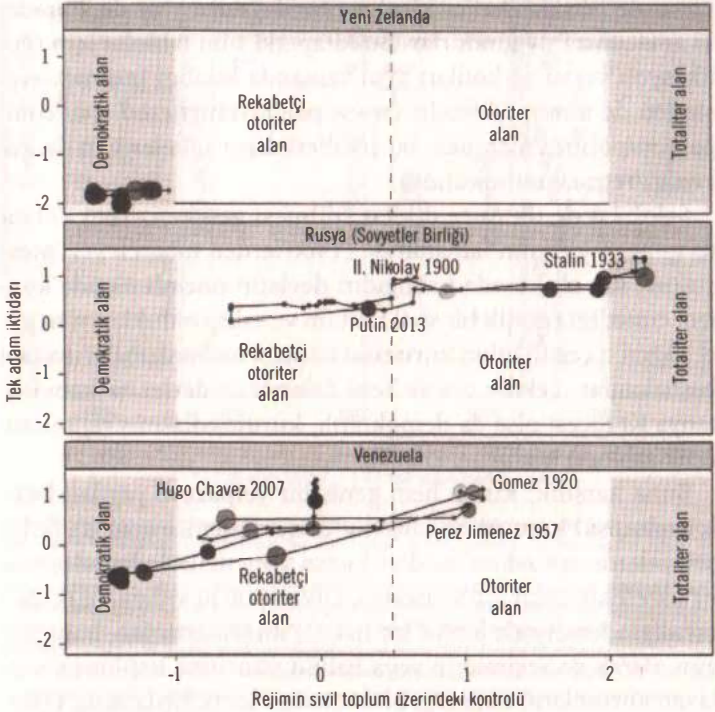
	<i>Rekabetçi otoriter</i>	<i>Otoriter</i>	<i>Totaliter veya ideokratik</i>
Tek adamlık (diktatörlükler)	Yöneticiler seçimle işbaşına gelir ve iktidar mücadelesi hakiki bir seçim rekabetine dayanır. Diğer taraftan, muhalif gruplar önemli dezavantajlarla baş başa kalır ve diğer devlet kurumları yöneticileri neredeyse hiç kontrol edemez. Venezuela'da 2006'dan 2013'e kadar devam eden Chávez rejimi bu kitaptaki örnekler arasındadır.	Yöneticiler seçimle işbaşına gelebilir veya gelmeyebilir ancak iktidar için verilecek siyasi mücadele büyük ölçüde kısıtlanmıştır ve siyasi amaç taşıyan bağımsız örgütlerin oluşumu çok zordadır. İspanya'daki Franco rejimi ve Şili'deki Pinochet askerî diktatörlüğü bu kitaptaki örnekler arasındadır.	Yöneticiler seçimle işbaşına gelebilir veya gelmeyebilir (muhalfeft yoktur) ancak yönetimdeki elitler yöneticilerin hareketlerini kontrol altında tutamaz. Yönetimdeki elitlerin benimsediği bir ideoloji projesini hayata geçirmek için toplum sıkı biçimde kontrol altına alınmıştır. Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği ve Hitler yönetimindeki Almanya bu kitaptaki örnekler arasındadır.
Kurumsal kontrol	Yöneticiler seçimle işbaşına gelir ancak hareketleri, yönetimdeki elitler ve diğer kurumlar tarafından önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır. İktidar mücadelesi seçimler aracılığıyla yapılır ancak muhalif gruplar önemli dezavantajlarla baş başa kalır. 2000 yılına kadar Meksika bu kitaptaki örnekler arasındadır.	Yöneticiler seçimle işbaşına gelebilir veya gelmeyebilir ancak hareketleri, yönetimdeki elitler ve diğer kurumlar tarafından önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır. Bağımsız siyasi örgütlenme çok zordur veya imkânsızdır ancak (siyasi amaç taşımayan) özerk toplumsal örgütlenme için biraz alan mevcuttur. Mevcut Suudi Arabistan rejimi bu kitaptaki örnekler arasındadır.	Yöneticiler seçimle işbaşına gelebilir veya gelmeyebilir (muhalfeft yoktur). Yöneticilerin hareketleri, yönetimdeki elitler ve diğer kurumlar tarafından önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Yönetimdeki elitlerin benimsediği bir ideoloji projesini hayata geçirmek için toplum sıkı biçimde kontrol altına alınmıştır. Stalin'in ölümünden sonraki dönemde Sovyetler Birliği'nde görülen rejim bu kitaptaki örnekler arasındadır.

ne ölçüde toplandığı, aynı elitlerin ideolojik projelerinin peşinde koşarken toplumu ne ölçüde kontrol edebildiklerine her zaman sıkı sıkıya bağlı değildir.

Farklı türdeki demokrasi dışı rejimler, üç temel toplumsal kontrol tarzı –rekabetçi otoriter, otoriter ve totaliter toplumsal kontrol– ve iki temel “tek adamlık” biçimini –diktatörlükler ve iktidarın tek elde toplanmadığı ya da kurumsallaşmış rejimler– birleştirir. Bunların hepsi ideal tiplerdir ancak ger-

çek hayat karmaşıktır ve hiçbir rejim sürekli aynı kategoriye tam olarak sığmaz. Bu nedenle, devletleri üçe ikilik bir tabloya oturtmak yerine, zaman içinde hareket ettikleri bir kesintisiz uzam tasavvur etmemiz daha iyi olacaktır. Şekil 1.1 ve Şekil 1.2'ye bu gözle bakalım. Şekil 1.1, bu kitapta çeşitli noktalarda

ŞEKİL 1.1
Rejimlerin Bulunduğu Uzama İlişkin Örnek Grafikler

Y eksen, tek adamlık için geliştirilmiş bir dizi ölçütün gizil değişken analizine tabi tutulmasıyla oluşturulmuş "tek adam iktidarı" endeksinin gösteriyor. X eksen, V-dem veri setindeki (Coppedge vd., 2015) v2x_ccsi değişkeninden türetilmiş olup bir toplumun ne kadar sıkı kontrol edildiğini gösteriyor; daha yüksek değerler kontrolün daha sıkı olduğu anlamına gelir. Etiketler, ilgili ülkede tek adam iktidarının zirveye ulaştığını gösteriyor; noktaların büyüklüğü, tek adam iktidarı ile toplumsal kontrolün belirli bir bileşiminin kaç defa gözlemlendiği ile orantılıdır. Tek adam iktidarı endeksi, yöneticiler ve yöneticilerin karşıtı rüşvet olaylarıyla ilişkili yasal ve adli sınırlamaları gösteren V-dem endekslerinden oluşturulmuştur; Polity IV'te yöneticilere getirilen sınırlamalara ilişkin ölçütler (Marshall, Gurr ve Jagers, 2010); Geddes, Wright ve Frantz'ın (2014) geliştirdiği tek adamlık göstergesi; Kailitz'ın (2013) geliştirdiği tek adamlık göstergesi; Magaloni, Chu ve Min'in (2013) deneysel tek adamlık ölçütü; Wahman, Teorell ve Hadenius'un (2013) demokrasi dışı rejimlerde ortalama yönetici değişimi ölçütü.

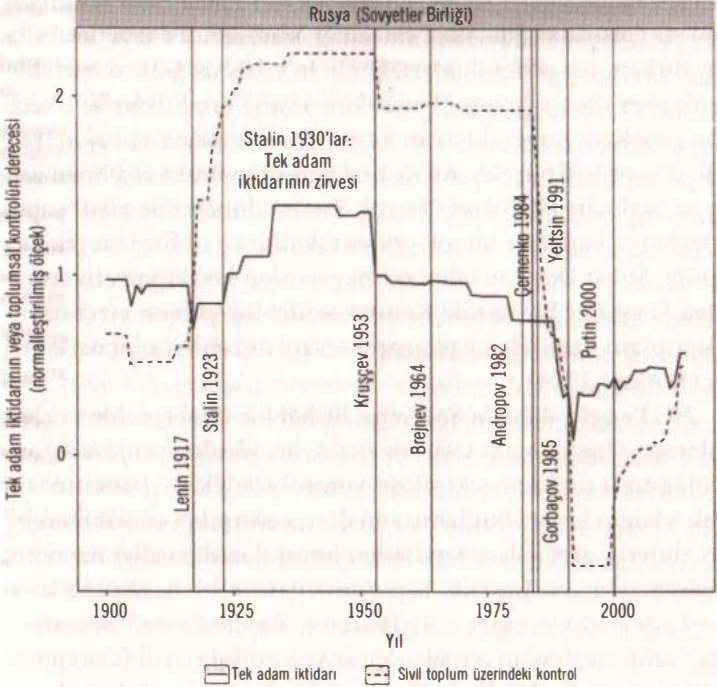
daha ayrıntılı olarak tartışacağımız iki ülke olan Rusya ve Venezuela ile bu iki ülkeyle karşılaştırma amacıyla –kurumsallaşmış bir demokrasiye sahip olduğu genellikle kabul edilen- Yeni Zelanda’yı toplumsal kontrolün ve tek adamlığın oluşturduğu iki boyutlu bir uzam içinde açıklama amacıyla oluşturulmuş bir grafiği gösterir. Şekil 1.2, Rusya’nın bu boyutların her biri içindeki konumunu ayrı ayrı gösterir. (Bu grafik sadece gösterim amaçlıdır çünkü “tek adamlık” ve “toplumsal kontrole” ilişkin veriler ideal veriler değildir; yine de, buradaki amacımıza uygundur. Bu kitaptaki tüm tablolar için replikasyon verisi ve kodları aynı zamanda kitabın internet sitesinden de temin edilebilir (www.palgravehighered.com/companion/politics/marquez; bu şekilleri diğer ülkeler için de kolayca üretmek mümkündür).

Şekil 1.1’de ilk önce dikkat edilmesi gereken, Yeni Zelanda’nın son yüzyılın tamamında (1900’lerden itibaren veri mevcuttur) sağ alt köşede kaldığıdır: devletin önemli ölçüde kontrol etmediği enerjik bir sivil toplum ve sahip oldukları tüm güce rağmen çeşitli etkin kurumsal kontrol mekanizmalarına tabi başbakanlar. Teknik olarak Yeni Zelanda’da devlet başkanı Britanya Kraliçesi olsa da demokratik, kurumsallaşmış rejimlerin tipik şablonu budur.

Buna karşılık, Rusya hem geniş bir yelpazeye yayılan farklı toplumsal kontrol biçimlerini deneyimlemiş hem de farklı seviyelerde tek adam iktidarı kuran yöneticilerle karşılaşmıştır (özellikle Şekil 1.2’ye bakın). Ülke 1900’lü yıllara, halk egemenliğinden ziyade kutsal bir hak ile meşrulaştırılan, buna uygun olarak da seçimlerin veya halkın yönetime katılımını sağlayan kurumların olmadığı bir monarşi olarak başlamıştı. O dönemde, Çar II. Nikolay, otokratik tek adamlığının zirvesindeydi; hiçbir kurum onu resmen kontrol edemiyordu. Yine de Rus toplumu, baskı altında olmasına rağmen, bir ideolojik devlet projesinin hizmetine koşulup kontrol edilmiş veya bu yönde seferber edilmiş değildi; siyaseten etkili olmak isteyen gruplar da dahil olmak üzere, devletten bağımsız grupların var olması mümkündü ve böyle gruplar mevcuttu. Rusya o dönemde, yö-

ŞEKİL 1.2

Rusya'da Tek Adam İktidarının ve Toplumsal Kontrolün Zaman İçindeki Değişimi

Y eksen, tek adamlık için geliştirilmiş bir dizi ölçüt (kesiksiz çizgi) ile toplumsal kontrol endeksinin (kesik çizgi) gizil değişken analizine tabi tutulmasıyla oluşturulmuş "tek adam iktidarı" endeksinin göstergesidir. Toplumsal kontrol endeksi, V-dem veri setindeki (Coppedege vd., 2015) v2x_ccsi değişkeninden türetilmiştir; daha yüksek değerler kontrolün daha sıkı olduğu anlamına gelir. Tek adam iktidarı endeksi, yöneticiler ve yöneticilerin karıştığı rüşvet olaylarıyla ilişkili yasal ve adli sınırlamaları gösteren V-dem endekslerinden oluşturulmuştur; Polity IV'te yöneticilere getirilen sınırlamalara ilişkin ölçütler (Marshall, Gurr ve Jagers, 2010); Geddes, Wright ve Frantz'ın (2014) geliştirdiği tek adamlık göstergesi; Kailitz'in (2013) geliştirdiği tek adamlık göstergesi; Magaloni, Chu ve Min'in (2013) deneysel tek adamlık ölçütü; Wahman, Teorell ve Hadenius'un (2013) demokrasi dışı rejimlerde ortalama yönetici değişimi ölçütü. Dikey çizgiler, Goemans, Gleditsch ve Chiozza'nın (2009) geliştirdiği Archigos veri setinin 2014 yılına göre güncellenmiş versiyonu çerçevesinde, yöneticiler için başlangıç yılını gösteriyor.

neticisi orta-yüksek seviyede bir tek adam iktidarına sahip olan bir otoriter monarşiydi.

1917'deki Rus Devrimi ile birlikte Rusya'nın yönetim biçimi cumhuriyet oldu ve devletin hareketlerini meşrulaştırmak için seçimler ve halkoylamaları o tarihten sonra yoğun bir biçimde

kullanılmaya başladı. Diğer taraftan, bunlar hiçbir zaman serbest ve adil bir biçimde yapılmadı ve kısa süre içinde rekabete kapalı hale geldi. İç savaş sonrasında Komünist Parti kontrolünü sıkılaştırır ve Rus İmparatorluğu'nun yerini Sovyetler Birliği alırken, tek adam iktidarı, Lenin'in tartışma götürmeyen büyük prestijine rağmen (Tumarkin, 1983) ortak liderlik ilkesine genellikle saygı duyulan Lenin dönemi başta olmak üzere, ilk dönemlerde azaldı ancak Lenin'in ölümünün ardından arttı ve Stalin'in 1937'deki "Büyük Terör" dönemi ile zirve yaptı. Devletten bağımsız birçok grubun iktidar ve nüfuz için rekabet ettiği, Şubat Devrimi'nden sonra geçirilen kısa dönemin ardından Sovyetler Birliği'nde Komünist ideoloji projesi çerçevesinde toplum üzerinde uygulanan kontrol düzenli bir biçimde arttı (Kotkin, 2014).

1933'e gelindiğinde Sovyetler Birliği bir totaliter diktatörlük olmuştu; başka bir deyişle, devletin, bir ideoloji projesinin öncülüğünde toplumu sıkı sıkıya kontrol edebildiği, yönetimdeki tek adamın kişisel iktidarını son derece arttırdığı ve yönetimdeki elitlerin geri kalanı tarafından kontrol edilemediği bir rejim haline gelmişti. Üstelik, Komünist Parti elitleri, Stalin'i kontrol edemedikleri gibi, 1930'lardaki "Büyük Terör" döneminde Stalin tarafından büyük ölçüde yok edilmişlerdi (Conquest, 2008). Stalin'in 1953'teki ölümünün ardından bu durum değişti. Ortak liderlik ilkesi daha fazla kurumsallaştırılıp ideolojik kontroller gevşetilirken Sovyet liderler tek adam iktidarlarının bir kısmını kaybetti; ancak toplumsal kontrolün önemli ölçüde azalması için Gorbaçov'un başlattığı "yeniden yapılanma" ve "şeffaflık/açıklık" politikaları çerçevesinde bağımsız sivil toplumun yeniden canlanmasına izin verildiği 1980'leri beklemek gerekti. Stalin sonrası dönemde Sovyetler Birliği bu yüzden biraz daha az totaliter hale geldi (yelpazenin otoriter ucuna doğru hareket etti), devlet iktidarı kişilerden biraz daha bağımsız kılınp kurumsal kontrollere tabi tutuldu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, hem toplumsal kontrol hem de tek adam iktidarı azalmaya devam etti. Toplumsal kontrolün seviyesinde çok ciddi bir düşüş gözlemlenir-

ken, 1990'ların başında Rusya anayasasında yapılan değişikliklerle başkanın iktidarı kendisinde toplaması garanti altına alındığından, tek adamlıktaki gerileme daha düşük seviyede kaldı (Kotkin, 2008). Nihayetinde, 1990'ların başında yaşanan ve kısa süren hakiki bir şeffaflık döneminin ardından, mevcut başkan Vladimir Putin hem rejimin uyguladığı toplumsal kontrolü (Sovyetler Birliği dönemindeki seviyelere çıkarmadan) hem de kişisel gücünü (toplumsal kontrole kıyasla daha az bir ölçüde) artırmaya başladı; böylece günümüzde tek adamlığın orta-yüksek seviyelere, toplumsal kontrolün ise otoriter rejim seviyelerine çıktığı bir rejime varıldı.

İktidarın toplumsal kontrolden neredeyse bağımsız olarak hangi yöntemle tek bir kişide toplanabileceğine dair farklı bir örneği de Venezuela'dan vermek mümkündür. Venezuela, İspanya monarşisinden ayrılp bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 1800'lerin başında cumhuriyetle yönetilmeye başladı. Katılımının sınırlı olduğu ve her zaman adil yapılmayan seçimler böylece iktidarı meşrulaştırmanın ve yöneticileri seçmenin yolu olarak kullanılmaya başladı. Ne var ki, söz konusu seçimlerin tabi olduğu normlar henüz tam yerleşmemiştir ve iktidarı silah gücüyle ele geçirenler tarafından çoğu zaman ihlal edildiler. Üstelik, devletin kendisi, tüm ülke toprakları üzerinde meşru şiddet uygulama yetkisini tekeline her zaman almamıştır. 1900'lerin başlarında, Juan Vicente Gómez kendisinden önceki başkan Cipriano Castro'yu devirdi, savaşı sona erdirdi ve iktidarı çok büyük ölçüde kendisinde topladı. Gómez'in yönetimi her ne kadar baskıcı olsa da ideolojik yönü ağır basmadığı gibi toplumu tam anlamıyla kontrol etmeyi de başaramadı. Devletin özerk hareket edebilen siyasi gruplar mevcudiyetlerini korumaya devam etti. O dönemde, Venezuela, bu nedenle altıyapısal iktidarın görece düşük seviyelerde olduğu ve otoriter diktatörlükle yönetilen bir devlettir.

Gómez'in ölümünün ardından toplumsal kontrol yumuşadı ve bu yumuşama ülkeyi 1940'larda demokrasinin oyun sahasına doğru itmeye başladı. İktidardakiler daha fazla denetim altındaydı ve siyasi partiler gelişmeye başladı. Bu dönem kı-

sa sürdü ve General Marcos Pérez Jimenéz'in yönettiği bir askerî darbe ile sona erdirildi. Pérez Jimenéz, Gómez'in aksine, kelimenin tam anlamıyla bir tek adam değildi; diğer subayların da içinde bulunduğu bir cuntaya hesap vermek durumundaydı ve iktidarı asla Gómez'in yaptığı kadar kendisinde toplanmadı. Jimenéz rejimi 1958 yılında devrildi, toplumsal kontrol daha da yumuşatıldı ve Venezuela uzun bir demokrasi dönemine geçti. Bu dönemde, başkanların büyük bir bölümünün karşısında diğer kurumlar vardı ve onu dengeliyordu. Yine de bu dengeleme hiçbir zaman Yeni Zelanda başbakanlarının tabi olduğu kurumsal kontrollerin seviyesine çıkmadı. Fakat çok-partili sistem 1990'lı yıllarda krize girdi (daha fazla ayrıntı için internet kaynaklarına ve ayrıca Kutu 3.2'ye bakınız); bu kriz, o dönemki siyasiler yerine dışarıdan birinin, Hugo Chávez'in 1997 yılında serbest ve adil bir seçimde başkanlığı kazanmasına yol açtı. Muazzam bir popülaritesi bulunan Chávez, kısa süre içinde iktidarı büyük ölçüde kendisinde topladı. Chávez rejimi, muhalif grupların iktidar mücadelesi vermesini giderek zorlaştıran işler yapmaya başladı. Diğer taraftan Chávez hiçbir zaman kendi ideolojik vizyonunu hayata geçirmek için sivil toplumu sıkı sıkıya kontrol etmeye çalışmadı, çalıştıysa da başaramadı. Üstelik, rejimin toplum üzerindeki kontrolü "demokratik" toplumsal kontrol biçimlerine yeterince yakın olduğundan, Chávez rejiminin gerçekten demokrasi dışı bir rejim olup olmadığı bile –Beşinci Bölüm'de göreceğimiz üzere– tartışmalıdır. Bu yüzden, Chávez birçok açıdan ülkenin neredeyse yüzyıldır görmüş olduğu en güçlü lider olmakla birlikte, başında bulunduğu rejim en iyi ihtimalle "rekabetçi otoriter" diye sınıflandırılabilir bir rejim haline geldi.

Bunları ve diğer örnekleri bu kitapta çeşitli yerlerde etraflıca inceleyeceğiz. (Diğer bazı rejimlerden bahsedilen ilave anlatılar bu kitabın internet sitesinde de mevcuttur: [www.palgrave-highered.com/companion/politics/marquez.](http://www.palgrave-highered.com/companion/politics/marquez)) Burada vurgulanması gereken nokta, tek adamlık ile toplumsal kontrol her ne kadar çoğu zaman birbiriyle ilintili olsa da (toplumsal kontrolü belirli bir seviyeye çıkartmadan iktidarı tek bir kişide topla-

maya başlamak daha zordur) birbirlerine her zaman sıkı sıkıya bağlı olmadıklarıdır. Venezuela her ne kadar iktidarın tek bir kişide toplandığı birden fazla dönem yaşamış olsa da Sovyet Rusya’da görülen aşırı ölçülerdeki toplumsal kontrol seviyesine asla yaklaşmamıştır; Rusya da birçok “güçlü” lider görmüş olmakla birlikte, bu ülkedeki toplumsal kontrol seviyesi geniş ölçüde farklılıklar göstermiştir.

Otoriter kurumlar

Demokrasi dışı rejimler arasındaki farklılıkları anlamamanın ikinci yolu, yönetimdeki elitlerin iktidarlarını nasıl kurduğuna, özellikle de toplumsal kontrolü sağlamak ve iktidar sahibiyle güç paylaşımı yapmak için esasen hangi örgütleri kullandıklarına yoğunlaşmaktır. Bu bağlamda, tarihsel önem taşıyan üç farklı kuruma bilhassa bakmak uygun olacaktır: siyasi partiler, askerî örgütlenmeler ve hanedan aileleri. Yakın tarihli akademik araştırmalarda genel kabul gören yaklaşımın –bu kurumlardan hangisinin ağır bastığına bağlı olarak– söz konusu rejimleri askerî, siyasi ve monarşik rejimler olarak sınıflandırmak olduğunu görüyoruz (Geddes, Wright ve Frantz, 2014; Wahman, Teorell ve Hadenius, 2013; Magaloni, Chu ve Min, 2013; Kailitz, 2013). Elinizdeki kitap, (bazı melez türleri de dahil olmak üzere) modern demokrasi dışı rejimlerdeki siyasi iktidarın genellikle bu üç kurumdan birinin temelleri üzerine inşa edildiğini öne sürüyor ve yukarıda bahsedilen akademik araştırmaların çizgisini takip ediyor. Diğer taraftan, diğer bazı kurumların, örneğin Ortaçağ Avrupa’sında Kili-se’nin veya başka yerlerde görülen devlet bürokrasilerinin geçmişte bazen önemli roller oynadığını da belirtmek gerekir. Bu doğrultuda, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Bölümler’de göreceğimiz üzere, demokrasi dışı siyasetin birçok yönü, rejim içerisinde bu kurumlardan hangisinin ağır bastığı ile ilişkilidir. Bilhassa, bir rejimin baskıcılığı ve dayanıklılığı, toplumsal kontrol mekanizmalarını çalıştırabilmesine veya refah üretmesine, devlet üzerinde siyasi partilerin mi, askerî örgütlenmelerin mi

yoksa hanedan ailelerinin mi asli kontrol sahibi olduğuna kısmen bağlıdır.

Toplumsal kontrol biçimleri, iktidarın hangi seviyede tek kişide toplandığı, belirli örgütler ve kurumsal ortamlar arasında her ne kadar yakınlıklar olsa da bunların aynı şey olmadığını vurgulamak yine de önem taşır. Dördüncü Bölüm’de göreceğimiz üzere, iktidarın tek bir kişinin elinde en fazla toplandığı rejimlerde, kurumların yolsuzluk ve himayecilik ağlarına dönüşmeye meyilli olduğu görülür; buna ilaveten, iktidarın tek bir kişide toplanma seviyesi en düşük rejimlerde kilit yöneticileri denetleyebilen ve hareketlerini kısıtlayabilen partiler de genellikle mevcuttur. Diğer taraftan, rejimi bu iki uç örneğin arasında bir yerde konumlandırarak şekilde birçok kurumsal kombinasyon oluşması da mümkündür. Asker yöneticiler subayların oluşturduğu cuntalar tarafından kontrol altına alınabilir; parti yöneticileri güçlü politbüro üyelerine hesap vermeye zorlanabilir; krallar da sıklıkla aile meclislerine karşı sorumlu tutulabilir. Birçok araştırmacının belirtmiş olduğu üzere (Geddes, Wright ve Frantz, 2014; Wahman, Teorell ve Hadenius, 2013; Magaloni, Chu ve Min, 2013), devleti kontrol etmede kullanılan ana kurumlardan bağımsız olarak, tüm rejim tiplerinde iktidar, az ya da çok, kişilerin elinde toplanabilir.

Benzer bir şekilde, rekabetçi otoriter uca doğru gidildikçe demokrasi dışı rejimlerin iktidar mücadelesini birden fazla siyasi partinin yer aldığı ve rekabete açık ancak adil olmayan seçimlere dönüştürmeye; totaliter uca doğru hareket edildiğinde ise yönetimdeki elitlerin iktidarı tek bir siyasi parti üzerine kurmaya ve rekabete açık seçimlerden kaçınmaya meyilli olacağı doğrudur. Fakat siyasi parti sayısının fazla olması, bu parti iktidarı biçimleri ve oluşumuna yol açtıkları rejimlerin niteliği düşünüldüğünde, bizi yanıltmamalıdır. Bilhassa totaliter rejimleri, basit birer “tek parti” rejimi olduklarını ileri sürüp kavramsallaştırmak doğru değildir. Bunun tek sebebi de bazı rejimlerde (örneğin, Sekizinci Bölüm’de özetle ele alınan Çin’deki “kültür devrimi” ya da 1970’lerin sonunda Libya’nın kendi kültür devrimi) totaliter dönemlerin iktidardaki partilerin ara-

cılığı pek olmaksızın, hatta bu partilere karşı yaşanmış olması değildir; bir rejimi totaliter rejim haline getiren siyasi partilerin sayısı değil, ideolojik amaçlar peşinde koşan bir kontrol mekanizmasının olup olmadığıdır. Buna ilaveten, totaliter ve rekabetçi otoriter uçların arasında çok sayıda farklı kurumsal kombinasyon görülmesi de mümkündür. Hanedan ailesinin iktidarı elinde topladığı Suudi Arabistan gibi monarşilerden devleti ordunun kontrol ettiği askerî rejimlere, tek bir partinin önemli ölçüde baskın olduğu ama başka siyasi partilerin de bulunduğu rejimlere kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır bu kombinasyonlar. Sadece kurumlara bakılarak yapılan sınıflandırmaların hiçbirisi, rejimin uyguladığı toplumsal kontrolün derecesi ile birbir örtüşmeyecektir.

Elinizdeki kitabın, iktidarın tek bir elde toplanması ve siyasi parti, ordu ve monarşi kurumlarından hangisinin baskın olduğuna göre rejimlerin sınıflandırılmasını öngören ve daha yakın tarihlerde kullanılmaya başlanan ayrımlara ilaveten, “totaliter” ve “otoriter” rejimler arasında ayrım yapmak için daha önceki dönemlerde benimsenen tanımları kullanmasının sebebi budur. Temelde Soğuk Savaş döneminde bu kavramların siyasallaştığı algısı (Linz, 2000 [1975]), muallak olmaları ve uygulanabilecekleri örneklerin sınırlı olması (muhtemelen sadece Kuzey Kore ve Eritre totaliter rejim tanımına uygun düşüyordu; diğer taraftan bazı “devlet-dışı” hareketler, örneğin “İslâm Devleti” adı verilen oluşum, totaliter nitelikler sergiler) nedenleriyle günümüz akademik çalışmalarında totaliter-otoriter ayrımının vurgusunun azaltılması eğilimi görülüyor olmakla birlikte, bu kavramın bir analitik araç olarak kullanılmasının hâlâ yerinde olduğunu savunuyorum. Sadece iktidarın hangi kurumlar aracılığıyla uygulandığı ya da iktidarın ne ölçüde tek kişinin elinde toplandığı değil, ideoloji ve ideolojinin mümkün kıldığı toplumsal kontrol biçimleri de demokrasi dışı siyaset açısından önemlidir. Bu amaçla, totaliter ve otoriter yönetim biçimlerinin ideal tiplerinin sosyolojinin kullanabileceği bir hale getirilmesinde büyük emeği olmuş Linz’in eserlerinden özellikle faydalandım (Linz, 2000 [1975]; 1976 [1964]). Bunun yanı-

sıra, sadece 20. yüzyılın büyük Komünist rejimlerine değil, iktidarda olduğu dönemin belirli evrelerindeki Kaddafi rejimi gibi ideolojik bileşeni çok yüksek olan diğer rejimlere de uygulanabilecek bir “ideokratik” yönetim kategorisinin değerini savunan Kailitz’in (2013) daha yakın tarihli çalışmalarından da faydalandım. Bu yaklaşım tabii ki demokrasi dışı rejimlerin kurumlar üzerinden incelenmesini odak noktasına alan daha yakın tarihli çalışmaların yersiz olduğu anlamına gelmez; diğer taraftan, söz konusu çalışmaların, ideolojik bağlantıların bu kurumların nasıl kullanılacağını hangi yöntemlerle şekillendirdiğinin altını çizen bir perspektifle desteklenmesi en iyi sonucu verecektir.

Demokrasi dışı bir rejimde herhangi bir anda hangi kurumların –siyasi partiler, askerî örgütlenmeler ya da hanedan aileleri– gerçekten baskın olduğunu tespit etmenin çoğu zaman epey zor olduğunu belirtmekte de fayda vardır. Örneğin, 1936-1939 yılları arasındaki İspanya İç Savaşı’nı Francisco Franco’nun kazanmasıyla ortaya çıkan ve bu kitapta çeşitli bölümlerde inceleyeceğimiz rejimi ele alalım. Elinizdeki kitabın kullandığı terminolojiye göre, İspanya’da iç savaş sonrasında kurulan rejim (1939-1975) açıkça otoriter bir diktatörlüktü (Linz, 1976 [1964]). Franco, iktidarın büyük bir bölümünü kendi elinde toplamıştı, rejim siyasi örgütlenmeleri ve siyasi rekabeti fazlasıyla sınırlandırmıştı, ancak (rejimin ilk dönemleri haricinde) bir ideoloji projesini gerçekleştirmek için toplumu tamamen kontrol etmeye çalışmamıştı. Yine de, bu konu üzerinde çalışan akademisyenler arasında, söz konusu rejimi kurumsal açıdan nereye oturtacakları üzerinde sıklıkla görüş ayrılığı yaşanmıştır. Kimi akademisyenler, Franco’nun formel kısıtlarla nadiren karşılaşan tek adamlığı tartışmasız olduğundan, rejimin “tek adamlık” özelliğinin altını çizerken (Geddes, Wright ve Frantz, 2014), Franco’nun iktidara bir askerî ayaklanma sonucu gelmiş olması ve özellikle ilk dönemlerde rejime en büyük desteği ordunun vermiş olması nedeniyle, bazı akademisyenler de bu rejimi bir askerî rejim olarak tarif etmiştir (Cheibub, Gandhi ve Vreeland, 2010). Diğer akademisyenlerin bazıları, bu ayrımların yerine, rejimin tek bir siyasi partiye, toplumsal kontrolde ve

yönetimdeki elitlerin arasındaki siyasi rekabetin yönetilmesinde önemli roller oynayan (Preston, 1995; Payne, 1987) Falanj Partisi'ne izin verdiği gerçeğini vurgulamayı seçmiştir (Wahman, Teorell ve Hadenius, 2013). Son olarak, başka akademisyenler de bu rejimi askerî rejimlerin ve tek parti rejimlerinin özelliklerini birleştiren ve üzerine kuvvetli bir dozda tek adam iktidarı ekleyen, bileşenlerin paylarının da zaman içinde değiştiği melez bir rejim olarak değerlendirir (Kailitz, 2013).

Sınıflandırmaların bu kadar çeşitli olmasının sebebi, akademisyenlerin kafasının karışık olması değildir; kurumların bir rejimde oynadıkları rolün zaman içinde değişiklik göstermesi ve araştırmacıların söz konusu rollerin bir kısmına yoğunlaşıp diğerlerini kenarda tutarak araştırmalarına özel sınıflandırmalar geliştirmesidir (Wilson, 2014). Örneğin, eğer araştırmanın odağında kurumların liderleri dizginleme imkânının incelenmesi bulunuyorsa, yönetimdeki elitler Franco'yu kontrol altında tutmak için rejimin kurumlarını kullanmadığından Franco rejimine en çok yakışan tanım otoriter tek adam diktatörlüğüdür. Öte yandan, eğer araştırmanın merkezinde rejimin toplumsal çoğulculuğu veya elitler dışındaki grupların devlet gücüne erişimini nasıl yönettiği varsa, Franco rejimini tek parti rejimi olarak düşünmek muhtemelen en iyi seçenektir. Rejimin, yönetimdeki elitlerin sadakatini nasıl sağladığı ve kendisini nasıl meşrulaştırdığı inceleniyorsa, Franco rejimini birden fazla kurumun farklı zamanlarda ve farklı katılım seviyeleri ile rejime destek rolü üstlendiği bir çeşit melez rejim olarak tasavvur etmek en doğrusu olacaktır. Svobik'in (2012, s. 38) belirttiği üzere, rejimler iktidarlarını kullanmak için bu kurumların hepsini çalıştırabilirler; hangisinin gerçekten birinci derecede öncelikli olduğunu değerlendirmeye çalışarak dışlayıcı sınıflandırmalar yapmak mümkün değildir.

Bu nedenle, elinizdeki kitapta, incelemeye konu rejimin “tek parti rejimi” mi yoksa “askerî rejim” mi olduğu sorusuna çok fazla önem atfetmek yerine, siyasi partilerin, askerî örgütlenmelerin veya hanedan ailelerinin hem yönetimdeki elitler arasındaki iktidar paylaşımını yönetmek hem de toplumsal kon-

trol mekanizmalarını çalıştırmak için ne zaman ve nasıl (tek tek ya da birlikte) verimli bir şekilde kullanılabileceğini belirleyen unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bilhassa, *yönetimdeki elitlerin bir arada tutulmasını*, uygun ödül ve ceza mekanizmalarıyla destekçilerin *sadakatini* kazanılmasını ve yönetici sınıf dışındaki destekçilerinin *seferber edilmesini* yeterince teşvik ettikleri takdirde söz konusu örgütlerin en yüksek faydayı sağladığını öne sürüyorum. Daha sonra göreceğimiz üzere (Beşinci, Altıncı ve Yedinci Bölümler), yönetimdeki elitlerin bir arada tutulması ve destekçilerin disiplinli bir biçimde seferber edilmesi için teşvik mekanizması oluşturma kapasiteleri, son yüz küsur yılda demokrasi dışı bağlamlardaki en başarılı yönetici örgütlenmelerinin neden *siyasi partiler* olduğunu gösterir. Diğer taraftan, güç unsurları üzerindeki tüm kontrollerine rağmen, askerî örgütlenmeler iktidarı tahmin edilenden daha kısa süre ellerinde tutabilmiştir.

Demokrasi dışı yönetimin getirdiği sorunlar ve sonuçlar

Demokrasi dışı rejimlerde yönetimdeki elitlerin çoğu, nasıl örgütlendiklerinden bağımsız olarak, iş iktidarı korumaya geldiğinde bir dizi ortak sorunla karşı karşıyadır. Demokrasi dışı rejimler, gerekiyorsa güç kullanmak suretiyle, diğer grupların devleti kontrol etmesini engellemeye muhtaçtır; tam da bu sebeple, bu elitler, halk ayaklanmaları da dahil olmak üzere, hem dahilî hem de haricî rakiplerin devleti ele geçirebilecekleri ihtimalini sürekli göz önünde bulundurmak zorundadır. Bunun sonucu olarak, tüm demokrasi dışı rejimler hem muhalefeti caydırma hem de halkın bu muhalefete karşı desteğini alma veya muhalefeti caydırırken sükûtunu sağlama imkânına sahip olmalıdır. Machiavelli'nin meşhur formülüne göre, demokrasi dışı rejimlerde iktidarda kalmaya devam etmek isteyen tüm elitler hem korku salmayı hem de sevgi kazanmayı bilmelidir; gerçi bir tutam korku tek başına yeterli olacaktır. Sekizinci Bölüm'de, rakiplerinin harekete geçmesini engellemek ("korku salmak") ve taraftarlarını seferber etmek ("sevgilerini

kazanmak”) için otoriter rejimlerin çoğunun kullandığı taktikler üzerinde özel olarak duracağız.

Korkunun salınması ve sevginin kazanılması, birbiriyle bağlantılı iki faaliyetin gerçekleştirilmesine dayanır: bilginin toplanması ve manipüle edilmesi, duyguların kabartılması veya bastırılması suretiyle devletin eylemlerinin meşrulaştırılması için sembolizmin ve ritüellerin kullanılması. İster demokratik isterse demokrasi dışı olsun, tüm rejimler bu faaliyetlere girer; öte yandan, demokrasi dışı rejimlerin kamusal alanı ne ölçüde kontrol ettiğiyle (ne kadar “totaliter” olduğuyla), iktidarın tek kişide ne ölçüde toplanmış olduğuyla (ne kadar “tek adamlaşmış” olduğuyla) doğrudan bağlantılı ve bu rejimlere özgü sorunlarla karşı karşıya olduğunu gösteriyorum. Bilhassa, demokrasi dışı güçlü rejimlerin birçoğu gerek yönetimdeki elitler gerekse toplumun geneli hakkında güvenilir bilgi toplamakta zorluk çeker, çünkü rejimden duyulan korku insanları bir araya gelmekten alıkoyar. Daha da kötüsü, halk bu rejimlerin hiçbir şeyden korkmadan yalan söyleyebileceğini bildiği için rejimin söylediklerine inanılması veya sembolizminin etkin olması her zaman kolay değildir.

Bu inandırıcılık sorunu kimi zaman “diktatörün ikilemi” olarak adlandırılmıştır (Wintrobe, 2008). Ceza almayacağını bilecek cezalandırabilen bir iktidar sahibi, halkı, kendisine sadece duymak isteyeceklerini söylemeye itebilir; ancak bu söylenenler her zaman, bulunduğu pozisyonu korumak istiyorsa, duyması gerekenler olmayabilir. Sorun bununla da sınırlı değildir, çünkü iktidar aynı zamanda diktatörün kendisinin verdiği mesajların ve taahhütlerin inandırıcılığını da etkiler. Demokrasi dışı rejimlerin söz konusu inandırıcılık ve taahhüdünü yerine getirememe sorunlarını hangi mekanizmalarla asgariye indirmeye çalıştığı Sekizinci Bölüm’de bu nedenle özellikle incelenip, bahsedilen rejimlerin istihbarat örgütlerini nasıl kurdukları, toplumda gerçekte ne olup bittiğini anlamalarına yine de imkân verecek sansür mekanizmalarını nasıl kullandıkları, verdikleri mesajların inanılır ve etkili olduğundan nasıl emin olmaya çalıştıkları araştırılıyor.

Bir rejimin demokratik mi demokrasi dışı mı olup olmadığını dikkate almanın önemli bir sebebi, bu rejimlerin topluma genel olarak faydalı politikalar üretip üretmedikleridir. Üstelik, günümüzde yaşanan ideolojik tartışmanın büyük bir kısmı, (Amerika Birleşik Devletleri veya Avrupalı devletlerin örnek olarak gösterildiği, liberal Batı’da görüldüğü şekliyle anlaşılan) “demokrasinin”, özellikle daha az gelişmiş ülkelerde veya “Batılı-olmayan” kültürel bağlamlarda görülen siyasi örgütlenme biçimlerinde daha iyi veya daha kötü olup olmadığı etrafında döner. Bu açıdan bakıldığında, demokrasi dışı rejimlerin istihbarat toplama ve bu istihbaratı kullanmada yaşadığı sorunlar sadece iktidarlarını koruma kapasitelerini değil, aynı zamanda halkları adına rasyonel siyasi karar alma kapasitelerini de etkiler.

Dokuzuncu Bölüm’de, demokrasi dışı rejimlerin kendi halklarının çıkarlarına genel olarak uygun politikaları üretip üretemeyeceklerini ve eğer üretebileceklerse bunu hangi koşullar altında yapabileceklerini bu yüzden inceleyeceğiz. Göreceğimiz üzere, önemsedığımız şeyleri üretme konusunda demokrasiler demokrasi dışı rejimlerden ortalamada daha iyi olmakla birlikte, bu genellenmenin de önemli istisnaları mevcuttur. Başarılı demokrasi dışı rejimler, tipik olarak, içeriği doğru istihbaratı ve kamuoyu görüşlerini zamanında toplamalarına ve işlemlerine, üretim kaynaklarına erişimi olanları belirlemelerine ve disiplin altına almalarına, şartlar değiştikçe politikalarında gerekli ayarlamaları yapmalarına imkân tanıyan kurumlara sahiptir. Daha da ilginç, söz konusu rejimler bazı işlevsel noktalarda demokrasileri andırır, siyaset alanını sıkı sıkıya kontrol etmekle birlikte birçok konunun makul ölçülerde açıklıkla tartışılmasına izin verir.

Rejim değişikliği, devrim ve demokratikleşme

Bu kitabın ana temalarından biri, siyasi rejimlerin statik olmadığıdır. Üstelik, siyasi rejimler şartlar değiştikçe aşamalı olarak değişmekle kalmaz, bazen de şaşırtıcı devrimci ayaklanmalarla

parçalanır. Onuncu ve On Birinci Bölüm’de bu nedenle demokrasi dışı rejimlerin hangi süreçlerden geçerek değiştiğini ve hatta bazen de demokratikleştiğini inceliyoruz.

Bu bölümlerde, rejim değişikliklerine getirilen iki ayrı açıklama tarzı değerlendiriliyor. İlk önce (Onuncu Bölüm’de), kültürel değerleri, iktisadi çıkarları ve/veya jeopolitik ortamı etkileyen, uzun vadeli yapısal değişiklikleri vurgulayan bazı açıklamalar ele alınıyor. Bunlar “makropolitik” yahut “yapısal” açıklamalardır: Rejim değişikliğinin gerçekleşmesinin muhtemel olduğu koşullar hakkında bize çok fazla bilgi verirken aslında bu değişikliği yaratan özel koşullar, kararlar ve faaliyetler hakkında çok az şey söylerler. Buna karşılık diğer açıklamalar (On Birinci Bölüm), tam da söz konusu yapısal unsurlara yapılan vurguyu azaltır ve bunun yerine yönetimdeki elitlerin, kalabalık kitlelerin incelenen zaman dilimindeki özel anlarda ne yaptıklarına, özellikle de kitlesel hareketleri mümkün kılan o faaliyet ve kararlara odaklanır. Bunlar “mikropolitik” açıklamalardır; rejim değişikliğinin nasıl meydana geldiği hakkında bize çok şey anlatır ancak belirli tipteki rejim değişikliklerinin (örneğin demokrasiye geçişin) geçmişe kıyasla bugün neden daha fazla ihtimal dahilinde olduğu hakkında daha az şey söylerler.

Rejim değişikliklerine ilişkin makropolitik ve mikropolitik teorileri birbirlerinden tamamen farklı, hiçbir ortak noktası bulunmayan teoriler olarak görmemek gerekir. Söz konusu teorilerin birbirinden farkı sadece analizlerin farklı düzeylerde yapılıyor olmasıdır: Biri kalıcı rejim değişikliklerini mümkün kılan koşulları işaret ederken, diğeri de rejim değişikliğini gerçekte tetikleyen unsurları ve böylesi bir değişimi genelde meydana getiren faaliyetleri işaret eder. Buna karşılık, özel bir konu hakkında yapılan açıklamalar zaman zaman diğeri bir açıklamayla gerilim içinde olabilir. İktisadi çıkar çatışmaları veya jeopolitik değişimlerin altını çizen teorilere kıyasla, özellikle rejim değişikliklerini açıklarken kültürel faktörlerin önemini vurgulayan teorilerde bu durumla karşılaşılır. Bu teoriler, otoriter rejimlerin bazı kültürlerle daha uygun düştüğünün ispatı olarak

da sunulur kimi zaman. Onuncu Bölüm’de söz konusu teorileri şüpheli bir bakış açısıyla ele alacağım; rejim değişikliği veya rejimin kalıcılığı açısından bakıldığında kültürel değerlerin gerçekten önem taşıdığını ancak bir ülkenin demokratik olup olmadığını belirlemediklerini, hatta bir ülkede iktisadi kalkınmanın yaşanması ile birlikte bu değerlerin de tahmin edilebilir şekillerde değişme eğiliminde olduğunu vurgulayacağım. Buradaki ana fikir, rejim değişikliğine yol açan tüm toplumsal çatışmalar her yerde o kültüre özgü adalet anlayışıyla asgariye indirilse dahi, bu değişikliğin özünde rızaya dayalı değil, çatışmalı bir süreç olduğu ve rejim değişikliğini meydana getiren çatışma tiplerinin nihayetinde kültürel unsurlardan ziyade iktisadi ve jeopolitik unsurlara bağlı olduğudur.

Elinizdeki kitapta çeşitli vesilelerle göreceğimiz üzere, demokrasi dışı rejimlerde görülen dönüşümlerin en önemlileri demokrasiye geçişle sonuçlanmamıştır. Yine de, rejim değişikliği sıklıkla, (her zaman özellikle demokrasi talebinde bulunmuş olmasalar da) siyasetteki nüfuzlarını daha fazla artırmak isteyen sıradan insanların değişim sürecine büyük ölçüde katılımını gerektirir. Günümüz dünyasında demokrasiyi bir yüzyıl öncesine göre çok daha yaygın hale getirmekle kalmayan, aynı zamanda demokrasinin karşısına onunla rekabet edecek bir ideolojinin artık çıkmamasını sağlayan (ve İkinci Bölüm’de yer verilen) uzun vadeli eğilimler dikkate alındığında, bugünkü siyaset bilimcilerin sadece rejim değişikliğine değil, demokratikleşmeye de yol açan koşullarla bilhassa ilgilenmeleri şaşırtıcı değildir. Elinizdeki kitap bu nedenle hem demokratikleşmeyi hem de “çekişmeci siyaset” biçimlerini mümkün kılan yapısal koşulların tartışılmasına geniş yer ayırıyor. Özellikle On Birinci Bölüm’de, insanların rejim değişikliği talebiyle protestoda bulunmasına imkân tanıyan fırsatlar, protestoların oluşmasına ve büyümesine aracılık eden mekanizmalar, bu protestoların (şiddet içeren veya içermeyen) hangi biçimlerde tezahür ettiği ve bunların yanı sıra çekişmeci siyasetin bu biçimlerinin sonuçları tartışılacak.

Sonuç

Bu kitabın genel perspektifi, demokrasi dışı rejimlerin her zaman mücadelelerin ürünü olduğu fikriyle özetlenebilir. Bunlar her şeyden önce devleti kontrol etmek ve rakipleri dışarıda tutmak (bazı grupların, en azından bir süre için, “seçim kaybetmemesini” mümkün kılmak) için verilen mücadelelerdir. Fakat aynı zamanda belirli projeleri hayata geçirmenin peşinde toplumu kontrol altına almaya yönelik çabalar ve yönetimdeki grubun kendi içindeki iktidar oyunları da bu mücadelelerin bir parçasıdır. Söz konusu mücadeleler, modern siyasi partilerin ve modern orduların en önemli örneklerini oluşturduğu özel örgütlerin desteğiyle verilir; çünkü bu örgütler yönetimdeki elitlerin [rejime] sadık olmasını ve toplumun kontrol altına alınmasını temin edecek mekanizmaları sunarlar. Bahsedilen bu mücadelelerin eğreti sonuçları, geçtiğimiz iki yüzyılda demokrasi dışı rejimlerin görüldüğü spektrumu şekillendirmiştir: Bu rejimler, bugünkü demokrasi dışı siyasi sistemlerin büyük bölümünü oluşturan demokrasi benzeri rejimlerden 20. yüzyılın başlarındaki katı totaliter rejimlere, sıkı kontrollere tabi kurumsal liderliklerden neredeyse bütün gücü elinde toplamış diktatörlüklere kadar açılan bir yelpazeyle yerleşmiştir.

Söz konusu mücadelelerin anlam ve içeriğini şekillendiren tarih olmuştur: Son iki yüzyılda görülen önemli jeopolitik değişikliklerin de etkisiyle, meşruiyet sağlama biçimlerinin dünya genelinde monarşilerden demokrasilere kayması ilk başta dikkate alınması gereken ve muhtemelen en çok önem taşıyan değişiktir. Diğer taraftan, değerler, kaynaklar ve çıkarlarda da Sanayi Devrimi'nden bu yana dünyayı şekillendiren birçok yerel ölçekli değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklikler ideal bir demokrasi biçiminin zaferine asla yol açmamakla birlikte, güç dengelerini öyle bir değiştirmiştir ki demokrasi dışı rejimler, daha demokratik hale gelmeseler bile en azından yanlışlıkla demokrasi zannedilme ihtimallerini artıracak şekilde uyum sağlamak ve değişmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, başlan-

gıcı, meşruiyet sağlama normlarında ve siyasi rekabet biçimlerinde son iki yüzyılda görülen “büyük resim” değişikliklerinin eskizini çıkartarak yapıyoruz.

Demokrasi Dışı Yönetimin Değişen Yüzü

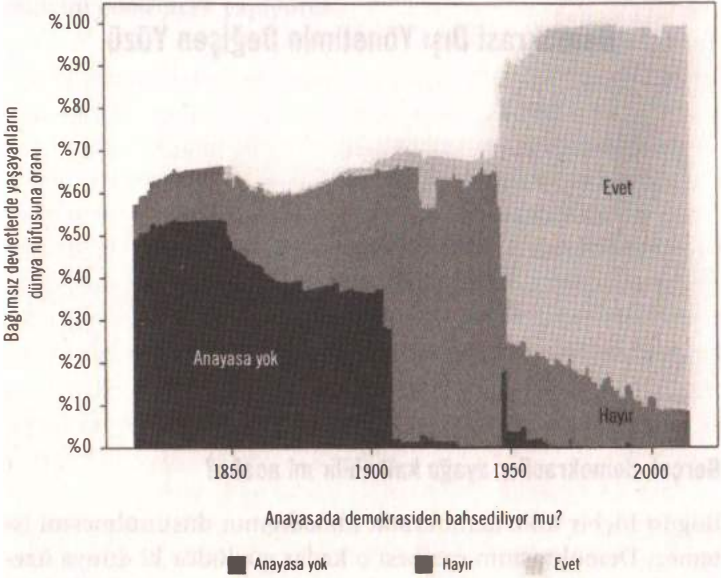
Gerçek demokrasiler ayağa kalkabilir mi acaba?

Bugün hiçbir ülke demokratik olmadığının düşünülmesini istemez. Demokrasinin cazibesi o kadar güçlüdür ki dünya üzerindeki ülkelerin ezici çoğunluğu, demokrasiye ucundan kıyısından *benzeyip benzemediklerine* bakmaksızın, kendilerini “demokratik” addederler. Demokrasi dışı rejimler anayasalarında, kanunlarında, yönetmeliklerinde kendilerini demokrasi dışı rejimler olarak genellikle göstermedikleri gibi demokratik rejimler olmadıklarına kendileri de muhtemelen inanmazlar.

Üstelik, 2013 yılında dünya nüfusunun %90’dan fazlası, anayasalarında ülkenin demokratikliğini savunan bağımsız ülkelerde yaşıyordu (bkz. Şekil 2.1). Buna ilaveten, anayasalarında demokrasiden bahsedilmeyen ülkelerde yaşayan insanların çoğu demokrasiyle yönetilen bir ülkede yaşadıklarına yine de inanıyordu (bkz. Kutu 2.2). Bundan daha da çarpıcı olanı, ülkelerin çok büyük çoğunluğunun anayasalarında kendilerini demokrasi ile yönetilen ülkeler olarak tarif etmekle kalmayıp, demokrasi kavramı ile ilişkilendirilen “liberal” hak ve özgürlüklerin birçoğunu anayasalarına yazdırmış olmasıdır (iyi bir örnek için Kutu 2.1’e bakınız). Hüsnü Mübarek’in yönetimindeki

ŞEKİL 2.1

Demokratik Olduğunu İddia Eden Bir Anayasayla Yönetilen Dünya Nüfusunun Oranı

Anayasa verisi Anayasa Karşılaştırmaları Projesi'nden (Comparative Constitutions Project); nüfus verisi Gleditsch (2010) ve Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Hesaplamalar yazara aittir.

Mısır'dan Çin Komünist Partisi'nin Çin'ine, Esad ailesinin iktidarındaki Suriye'den Vladimir Putin'in Rusya'sına, Kurumsal Devrimci Parti (KDP) yönetimindeki Meksika'dan Chávez'in Venezuela'sına, Mugabe'nin Zimbabve'sinden Castroların Küba'sına kadar, her yerde toplumun demokrasiyi özümsemişliğinin, bireyin haysiyetinin ve medeni hakların öneminin gösterişe varacak seviyede ilan edildiğini defalarca görmüşüzdür. Aslında, anayasalara yazılan taahhütlere bakıldığında, insan haklarını suiistimal eden bir yönetimi hakkıyla işleyen bir demokrasiden ayırmak çok zordur (Ginsburg ve Simpser, 2013).

Kamuoyu önünde verilen beyanlara inanacak olursak dünyadaki rejimlerin neredeyse tamamı demokratik rejimdir ve "liberal" haklara sonsuz saygı duyar. Yine de bunun doğru olama-

KUTU 2.1 Son Derece İlerici Bir Anayasa

Aşağıdaki pasajın hangi ülkenin anayasasından alındığını tahmin edebilir misiniz?

Madde 64. [...] Devlet, tüm vatandaşlarının gerçek demokratik hak ve özgürlüklerini kullanmalarını, maddi ve kültürel açıdan mutlu bir hayat sürmelerini özünde garanti altına alır. [...]

Madde 65. Devletin tüm kademelerinde ve toplumsal hayatın tüm alanlarında herkes eşit hakka sahiptir.

Madde 66. Cinsiyeti, ırkı, mesleği, ikamet süresi, mülkiyet durumu, eğitim düzeyi, parti bağlantısı, siyasi görüşü ve dinî inancı ne olursa olsun 17 yaşına gelen tüm vatandaşların oy kullanma ve seçilme hakkı vardır. Askerlik hizmetini ifa eden vatandaşların da seçme ve seçilme hakkı vardır. [...]

Madde 67. Herkesin konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma, gösteri yapma ve örgütlenme hakları vardır. Devlet, demokratik siyasi partilerin ve toplumsal örgütlerin serbest faaliyetleri için gerekli şartların oluşmasını temin eder.

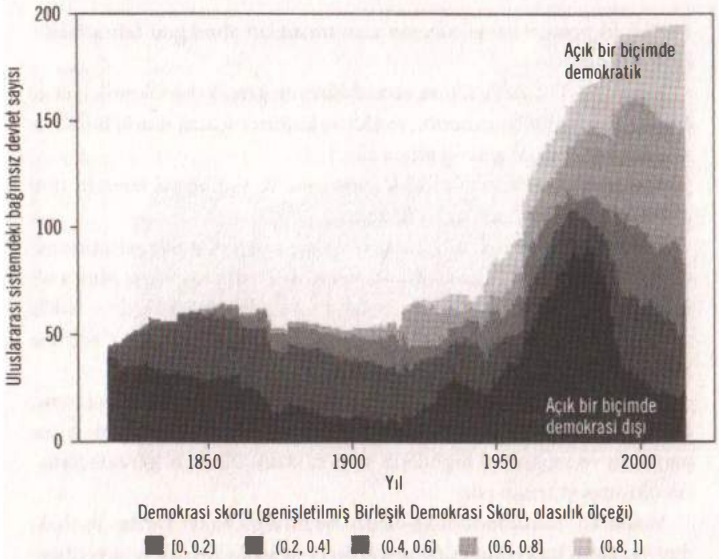
Madde 68. Herkesin din ve vicdan özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak, dinî yapıların inşa edilmesine ve ayinlerin düzenlenmesine izin verilmesi ile garanti altına alınmıştır. Din, dış güçlerin ülkeye getirilmesi veya devlete ya da toplumsal düzene zarar verilmesi amacıyla kullanılamaz.

Cevap: Kuzey Kore!

yacağını biliriz. En azından çağdaş siyaset biliminin standartları uyarınca, ülkelerin ve dünya nüfusunun sadece yarısı kadarını kabaca demokratik kabul etmek mantıklıdır (Şekil 2.2). Günümüz dünyasında ülkelerin neredeyse tamamı nasıl demokrasi örtüsüne sarınmayı ister duruma gelmiştir?

Bu bölümde, evrensel bir norm olarak “demokrasinin” bugünkü üstünlüğüne yol açan tarihsel bağlam ve bunun sonucu olarak da demokrasi dışı yönetim biçimlerinde görülen dönüşümün son iki yüzyılı ana hatlarıyla çizilecektir. İlk kısımda, siyasi otoritesinin meşrulaştırılmasında görülen büyük değişimler arka plana oturtulmak suretiyle modern demokrasi dışı siyasetin nasıl şekillendiği anlatılacak. İkinci kısımda, söz konusu meşrulaştırma ilkelerindeki değişime, demokrasi dışı rejim-

ŞEKİL 2.2
Demokratik Rejimlerle ve Demokrasi Dışı Rejimlerle Yönetilen Ülke Sayısı

Demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından 19. yüzyılı kapsayacak şekilde genişletilmiş ve olasılık ölçeğine dönüştürülmüştür (Márquez, 2016a). 1'e yakın değerler, güncel akademik standartlar doğrultusunda o ülkenin neredeyse kesinlikle bir demokrasi olduğunu, aradaki değerler de ilgili rejimde hem demokratik hem demokrasi dışı özellikler görülebileceğini, bu nedenle de rejimin ne ölçüde demokratik olduğu ya da olmadığı hakkında akademisyenlerin aynı fikirde olmadığını gösteriyor.

ler “şeklinde” ortaya çıkan önemli kurumsal dönüşümlerin nasıl eşlik ettiği gösterilecek. Son kısımda ise, modern demokrasi dışılığın gelişiminde yaşanan üç büyük “uğrağı” teşhis edeceğim: Bunlardan birincisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde görülen “totaliterleşme” uğrağı; ikincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dekolonizasyon süreciyle başlayan “dikta-töryel” ya da aslında “otoriter” uğrak; son olarak da Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başlayan “rekabetçi otoriter” uğrak.

Bu anlatım, açıklayıcı olmaktan ziyade tarif edici bir anlatımdır; demokrasi dışılığın modern biçimlerinin, modern demokratik kurumların gelişimiyle son derece iç içe geçmiş olduğu gösteriliyor ancak bu iç içe geçmişliğin sebeplerinin derin-

KUTU 2.2 Hangi Ülkeler Demokratik Olmadığını Söylüyor?

Bugünkü uluslararası sistemde yer alan yaklaşık 200 egemen tüzel varlıktan sadece 16 tanesinin anayasasında veya anayasa hükmünde kabul edilen belgelerinde yönetim **şekillerinin** veya toplumlarının demokratik vasfından bahsedilmiyor: Avustralya, Brunei, Danimarka, Japonya, Ürdün, Malezya, Monako, Nauru, Umman, Samoa, Suudi Arabistan, Singapur, Tonga, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Vatikan. (Anayasalarında demokrasiden bahsedilmeyen ülkeler, Anayasa Karşılaştırmaları Projesi'nin [Comparative Constitutions Project, <http://www.comparativeconstitutions.org>] sağladığı veriler incelenerek belirlenmiştir.)

Bu sayı da abartılıdır. Malaya bağımsızlık bildirgesi (1957), Malezya'nın kuruluş bildirgesi (1963), bunun yanı sıra Singapur'un bağımsızlık bildirgesi (1965), bu ulusların "demokratik" vasıflarını hep vurgular. Danimarka ve Birleşik Krallık'ın imzacı devletler arasında sayıldığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de sözleşmeyi imzalayan bütün tarafların demokratik vasıflarından bahseder. Geriye kalan ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Danimarka, Japonya ve Birleşik Krallık'ın uzun soluklu demokrasiler olduğu, normal koşullar altında –hem iç hem dış gözlemciler tarafından– kabul edilecektir. Günümüzde sadece Brunei ve Suudi Arabistan gibi mutlak monarşiyle yönetilen ülkeler demokrasi olmadıklarını gerçekten ilan eder.

Üstelik, demokrasinin bu sözde zaferi yeni, hatta Batı'ya özgü bir gelişme bile değildir. Demokrasiden ilk defa 1848 yılındaki devrimci Fransız anayasasında ve aynı yıl yapılan İsviçre anayasasında bahsedilmiştir. Daha sonra demokrasiden bahsedilen yerlere baktığımızda ise birçok Latin Amerika ülkesinin ve Haiti'nin 19. yüzyılda yaptığı anayasaları, bunları takiben de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başlarında parçalanmasıyla ortaya çıkan Doğu Avrupa ülkelerinin anayasalarını, Güney Avrupa'daki birkaç ülkenin anayasasını ve Rusya anayasasını görürüz. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Afrika'da, Asya'da ve diğer bölgelerde bağımsızlığını kazanan birçok ülkenin kurucu anayasalarının neredeyse tamamında ülkelerin demokratik vasfı vurgulanır. Hatta 20. yüzyılda anayasa yapma pratiği ("açık" toplumsal sözleşmelerin hazırlanması) ve demokratik ilkelerin geniş kabul görmesi olgusu birbiriyle yakından ilişkiydi.

lemesine incelenmesi sonraki bölümlere bırakılıyor. Buna ilaveten, siyasi otoriteyi meşrulaştıran normlarda ve siyasi rekabeti düzenleyen mekanizmalarda geçtiğimiz iki yüzyılda görülen çarpıcı değişimlerin sadece “Batı’da” değil, tüm dünyada yaşandığını ve bu değişimin köklerinin 19. yüzyıla kadar uzandığını vurgulayabilmek için söz konusu anlatı harita ve grafiklerle kısmen desteklenecek. Kitaptaki tüm haritalar için gerekli veriler ve kodlara kitabın ilgili ekinde yer veriliyor; okuyucuları bu verilerle oynamaya ve kendi haritalarını oluşturmaya davet ediyorum.

Demokrasi, diktatörlük ve siyasi otoritenin meşrulaştırılması

Siyasi olguları açıklarken kullandığımız kelimeler genellikle kesin olmayan ve tartışmalı kelimelerdir; elinizdeki kitabın odağında yer alan “demokrasi dışı” siyasi olguları açıklamak için kullandığımız kelimeler ise bilhassa öyledir. “Tiranlık”, “despotizm”, “otoriterlik” ve “totaliterlik” gibi kelimeler, özellikle “demokrasi” kelimesinin böylesine olumlu bir çağrışıma kavuştuğu günümüzde, iktidar mücadelesinde kullanılan silahlar haline kolaylıkla gelebilir. Diğer taraftan, bu durum her zaman böyle değildi. Aslında, çok yakın bir geçmişe kadar “demokrasinin” kötü bir yönetim biçimi olduğu, taklit edilecek bir yanı olmadığı düşünülürdü genellikle ve modern demokrasi dışı rejimlerden bahsederken en çok kullandığımız kelimelerden bazılarının, mesela diktatörlüğün olumlu çağrışımları vardı.

Siyasi rejimleri tarif ederken kullandığımız terminolojinin büyük bir kısmı Antik Yunan ve Roma dönemine aittir. Dönemin klasik yazarları, siyasi düzenlemeleri, iktidarı elinde bulunduran kişilerin sayısına (bir kişi, birkaç kişi, çok sayıda kişi tarafından, bazen yoksullar ve zenginler gibi toplumsal sınıflar adına vekâleten), iktidarın hangi *amaçlarla* (toplumun ortak çıkarı ya da hükümdarın şahsi çıkarı gibi) ve hangi *biçimde* (yasalara uyarak veya keyflikle) kullanıldığına göre sınıflamaya meyilliydi. Bu açıdan bakıldığında, demokrasi, ihtimal dahi-

lindeki birçok siyasi düzenlemeden sadece bir tanesiydi; en iyi- si veya en kötüsü olması gerekmiyordu. Klasik yazarlar farklı siyasi rejimlerin erdemleri hakkında birbirlerinden çok farklı düşüncelere sahip olmakla birlikte hepsi “tiranlığın”, kötü ve- ya adaletsiz bir hükümdarın yönetiminin en kötü yönetim biçi- mi olduğunda hemfikirdi. (Yüzyıllar sonrasından İngiliz filozof Thomas Hobbes’un sözleriyle, tiranlık “sevimsiz monarşiydi”.)

Diğer taraftan, tiranlık sadece monarşiyle ilişkilendirilmiş değildi: Greko-Romen dünyasında elitler, tiranlığı çoğu za- man demokrasinin bozulması olarak kabul ederdi. Demokra- si “çoğunluğun” –ortak meselelerinin tümünün nasıl çözülece- ğine karar vermek için bir araya toplanmış, daha yoksul ve da- ha az eğitilmiş vatandaşların– yönetime doğrudan katılması ola- rak görüldüğünden, bu kesimin yoksullukları ve eğitimsizlik- leri nedeniyle aldatılmasının ve tiranlığa sürüklenmesinin bil- hassa kolay olduğu düşünülürdü. Halk tarafından sevilen de- magog liderin tirana dönüşmesi her zaman muhtemeldi. De- mokrasinin tiranlık karşısındaki kırılganlığı, demokrasinin en iyi ihtimalle muğlaklık barındırdığı, en kötü durumda ise doğ- rudan tehlike içerdiği düşüncesini besliyordu.

Demokrasi, teorisyenler tarafından muğlaklığa yer vermeye- cek derecede iyi bir yönetim biçimi olarak görülmüyordu (19. yüzyılın sonralarına kadar da görülmeyecekti; Dunn’a [2005] bakınız) ama monarşi de böyle görülmüyordu. İkisi de tek ba- şına iyi rejim değildi. Aslında, daha sonraları alacağı adıyla “cumhuriyet”, demokratik ve demokrasi dışı unsurların bir ka- rışımıydı. Modern öncesi dönemlerde böyle bir rejimin tipik örneği olan Roma Cumhuriyeti, özgür erkek yurttaşların yö- netime katılabileceğini anayasasına koymuştu; bu durum, te- orisyenler tarafından aslında “karma” özellikler sergileyen bir rejimin “demokratik” bir unsuru olarak görülüyordu (Márqu- ez, 2011a).

Roma Cumhuriyeti’nin yıkılması ve monarşi olduğu daha aşıkâr bir sisteme dönüşmesi, demokrasinin bir “karma” yön- etim sisteminin parçası olarak bile bir zamanlar taşımış olabile- ceği itibarı yok etti. Takip eden yüzyıllarda, hem halkın çeşitli

kesimlerinin yönetime katılımı hem de elitlerin desteğinin alınmasına ihtiyaç duyulması gibi gerekçelerle aslında siyasi iktidara gayri resmî müdahaleler yapılmış olsa da monarşinin sağladığı otoritenin meşru siyasi otorite biçimi olduğuna dair temel anlayış dünyanın hemen her yerinde hâkim hale geldi. (Roma İmparatorluğu dışındaki büyük imparatorluklarda siyasi otoritenin meşrulaştırılması hemen her zaman monarşizmle sağlanmıştı.) Birkaç istisna haricinde (örneğin Rönesans döneminde İtalya'da görülen şehir-devletlerinde), monarşinin sağladığı otoritenin reddedilmesinin yaygınlaştığını gözlemlemek için 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında yaşanan büyük cumhuriyetçi devrimleri beklememiz gerekecekti.

19. yüzyıl, Romalıların icat etmiş olduğu diğer bir terime yeniden ilgi duyulmasına da şahit oldu: "diktatör". Bu terimi, iktidarı büyük ölçüde kendisinde toplamış yöneticilerden bahsederken zaten kullanmıştık. Diktatör, Roma Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde, kriz zamanlarında ortak aklın yavaşlığı veya normal zamanlarda başvurulacak yasaların katılığı sebebiyle vakit kaybetmeksizin "cumhuriyeti kurtarması" için olağanüstü yetkilerle donatılmış, bulunduğu makama son derece kısıtlı bir süre için atanmış bir *magistra* idi. Ancak bu diktatör cumhuriyetin temel kurumlarını değiştiremezdi ve nihayetinde Roma Senatosu'ndaki aristokratlara hesap vermek zorundaydı; bulunduğu makam, varlık nedeni itibarıyla geçici ve süreliydi. Taşıdığı meşruiyetin büyük bir bölümünü belirli aristokrat ailelerle olan bağlantılarından veya ilahi kudretten değil, ortak çıkar adına hareket ediyor olmaktan alıyordu.

Diğer taraftan, Cumhuriyet'in son dönemlerine gelindiğinde, diktatörlük makamı yürürlükten kalkmıştı; bu makamı tekrar ayağa kaldırmak için sarf edilen çabalar makamın taşıdığı anlamı kökünden değiştirdi. Romalı General Sulla (M.Ö. 138 - M.Ö. 78, diktatör olması M.Ö. 82) ve sonrasında Jül Sezar (M.Ö. 100 - M.Ö. 44, diktatör olması M.Ö. 48) bu makamı daha çok tehditkâr, daha kalıcı ve daha uzun süreli hale getirdi. Bu örnekler diktatörlüğün antik dönemde bile kötü anılmasına yol açtı. Yine de sonraki dönemlerde, teorisyenler bu teri-

mi başka insanların oluşturduğu bir kurula hesap vermek zorunda olan ancak normal yasal prosedürlerle bağlı olmayan ve olağanüstü bir durumu normalleştirme görevi verilen geçici bir *magistra* için zaman zaman kullanmışlardı (Schmitt, 2014 [1921]). Cumhuriyet'in yıkılmasıyla birlikte, tiranlığa kayması muhtemel bir yöneticiden bahsedilirken “diktatör” teriminin kullanılmasının bir manası da kalmamıştı; Avrupa'daki birçok dilde, kötü bir hükümdardan bahsedilirken, tebaasına köle muamelesi yapan veya iktidarını ortak çıkarlar yerine kendi şahsi emelleri için kullanan hükümdarlara gönderme yapan “tiran” veya (daha sonra, 18. yüzyılda) “despot” kelimelerinden türetilmiş kelimeler kullanılacaktı (Şekil 2.3). Bu anlayış, monarşinin meşruiyetinin esas olduğunu kabul ediyordu.

Yine de, 19. yüzyılda cumhuriyetçiliğin yeniden ortaya çıkması, diktatör teriminin yeni bir kullanım alanı bulmasına yol açtı. Özellikle, Latin Amerika'da kurulan yeni cumhuriyetlerin çoğunda karşılaşılan akut sorunlar, “cumhuriyeti kurtarmak” adına bütün gücün ele geçirilmesini meşrulaştırmak suretiyle siyasi mücadelelerde “diktatörlüğü” kullanışlı hale getirdi. Hatta söz konusu cumhuriyetlerin çoğunun ilk yöneticilerinin “diktatör” unvanını hiç rahatsızlık duymadan taşıdığına ara ara

ŞEKİL 2.3
Demokrasi Dışılığı Atrfta Bulunan Terimlerin Değişme Sıklığı

Google tarafından dijital ortama aktarılan İngilizce kitaplar külliyyatında demokrasi dışılığı atrfta bulunan terimlerin değişme sıklığı. Diğer Avrupa dillerinde de benzer eğilimler görmek mümkündür.

rastlanıyordu: Venezuela, Kolombiya, Ekvator, Bolivya ve Peru'nun kurulmasıyla sonuçlanan bağımsızlık savaşları sırasında Simón Bolívar üç defa diktatörlük yapmıştı. Bağımsız Paraguay'ın ilk lideri José Gaspar Rodríguez de Francia 1813'te kendisini “ebedi diktatör” ilan etmiş ve 1840'taki ölümüne kadar ülkeyi yönetmişti (Przeworski, 2010, s. 63-64).

Üstelik “diktatör” terimine olumsuz çağrışımın eninde sonunda yeniden yüklenmesine rağmen, modern dünyadaki darbelerde ileri sürülen gerekçelerin birçoğuna bakıldığında, “cumhuriyeti kurtarmak” için anayasayı çiğnemenin bazen meşru olabileceği fikrinin çok yaygın olduğu görülür. (Roma örneği muğlaktı, özellikle yöneticiler sonsuza dek iktidarda kalmaya niyetliyse.) Dahası, kriz zamanlarında hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan ülkeyi yönetmesi gerekebilecek bir özel *magistra* fikri, modern anayasaların olağanüstü hal hükümleri çerçevesinde, ancak başka isimler altında, geçerliliğini hâlâ korur; söz konusu hükümler de antik zamanlardaki muadilleri gibi fazlasıyla istismar edilmiştir. Örneğin Mısır'da, olağanüstü hal hükümleri çerçevesinde, 1950'li yıllardan Mübarek'in devrildiği 2012 yılının birkaç sene sonrasına kadar, anayasal haklar neredeyse sürekli askıda tutulmuştu. Anayasayı, genelde “geçici bir süreliğine” askıya almak için kriz durumlarından medet umulması, modern dönemdeki yöneticilerin siyasi rekabeti sınırlamak ve kendi pozisyonlarını sağlamlaştırmak için başvurmuş olduğu çok sayıda taktikten biri olarak varlığını sürdürüyor.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, Marksist ve faşist çevrelerde “diktatörlük” teriminin olumlu çağrışımı da kısa bir süreliğine kullanıldı. Marx'a ve daha sonra da Lenin'e göre (Lenin, 1965 [1920]), proletarya diktatörlüğü tek bir kişinin veya grubun sorunlu yönetimi değil, hukuksal sınırlamalar olmaksızın düşmanlarını ezmek için örgütlenen işçi sınıfının iktidarıydı. Çin Komünist Partisi'nin “Halkın Demokratik Diktatörlüğü'nü” yönettiğinden bahseden Çin anayasasında, diktatörlük terimi hâlâ bu anlamıyla kullanılır. Yine de bu gibi örneklerde diktatörlük daha köklü, daha kapsamlı bir demok-

rasiye geçişin bir aşaması olması nedeniyle demokrasiye bağlıdır; hatta cumhuriyetçi politikaların organizasyonel seviyede getirdiği temel yenilik olarak görülen siyasi parti ile de ilişkilidir (bkz. Beşinci Bölüm). Benzer bir şekilde, 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki faşistlerin bir kısmı, terimin klasik anlamına bakıp, büyük ulusal krizleri çözmenin bir aracı olarak gördükleri “diktatörlüğü” olumlu anlamda kullandı (ş  eserdeki klasik tartışmaya bkz. Schmitt, 2014 [1921]). Diğer taraftan, modern dönemde siyasi rejimlerin meşruiyetini tanrıdan veya gelenekten değil, halktan alması gerektiğini faşistler de kabul etti ve onlar da siyasetlerini partilerin çatısı altında örgütledi.

Diktatörlüğe ilişkin fikirler, siyaseti düzenlemenin alternatif yollarının meşruiyetini özünde farklı bir kaynaktan sağlamak yerine, halkın egemenliğine dair “cumhuriyetçi” fikirlerin üzerine bu şekilde parazit gibi yapışmıştır. “Diktatörlük”, halk egemenliğinin geçici veya kalıcı bir biçimde zayıflatılmasını işaret etmeye başladı ve böylece nihayetinde demokratik olmayan tüm rejimleri kapsayan genelgeçer bir terime dönüştü. Demokrasi dışı rejimlerin otoritelerini kötüye kullandıkları fikrinden hareketle, bu gibi rejimlerden bahsederken kullanılan ve herkesin benimsediği bir terime dönüşen “otoriterlik” teriminin de buna benzer bir hikâyesi vardır (M rquez, 2014). Başka bir deyişle, bugün tiranlık veya despotizm yerine diktatörlük ve otoriterlikten bahsediyorsak bunun sebebi tam da meşru otoriteye dair “demokratik” fikirlerin ve bu fikirlerin ilişkilendirildiği cumhuriyetçi kurumların tüm dünyada baskın hale gelmiş olmasıdır. Cumhuriyetçi kurumlar eninde sonunda normlaşmış olabilir ancak bu kurumlar dünyanın dört bir yanında, siyasi rekabetin demokrasi dışı yöntemlerle sınırlandırılmasına uygun araçlar haline getirilebilir ve aslında getirilmiştir.

Cumhuriyetçi kurumların çok kısa bir tarihi

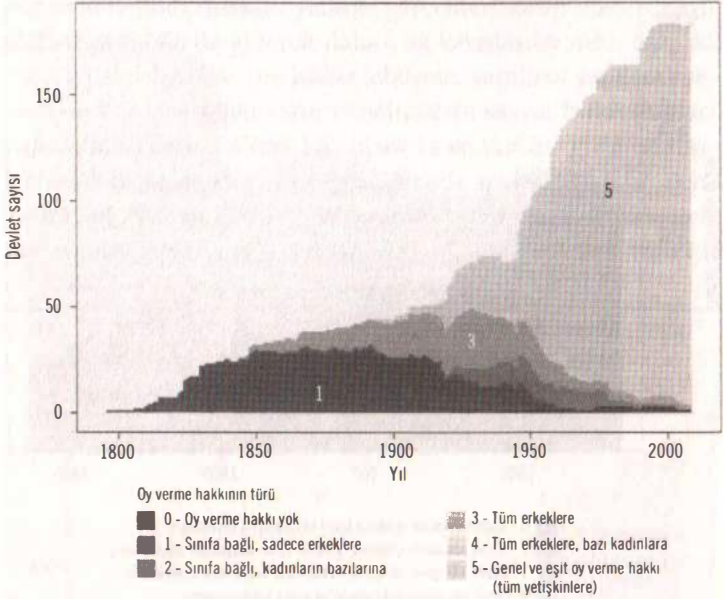
1788 yılında dünyada hiçbir ülke vatandaşlarına genel ve eşit oy verme hakkı tanımamıştı; birçoğunun geçmişinde oy verme hakkının [sınırlı da olsa] tanındığı bile görülmemişti. Halkın

büyük bir bölümünün oy verme hakkı yoktu; yöneticilerin yönetmeye başlamasının önkoşulunun insanların o yöneticiye oy vermesi olduğu genel kabul gören bir kural değildi. Yöneticiler, yönetme yetkilerinin başka gerekçelere dayandığını iddia edebiliyor ve bu yetkilerini kullanabiliyordu. “Yöneticilerin seçimle gelmesi gerektiği kuralı” hiç yoktu; soya dayalı seçim normları siyasi rekabetin cereyan ettiği sembolik evreni şekillendirip çoğu insan için de bu evrenin sınırlarını çiziyordu.

Diğer taraftan, 2013 yılına gelindiğinde, devletteki önemli makamların çoğu için en azından erkeklerin oy kullanma hakkı olduğunu açıkça kabul etmemiş sadece dört-beş ülke kaldığı; dünya nüfusunun tamamına yakınının, seçimler yapılmasa veya tek partinin katılabildiği anlamsız “seçimler” düzenlense dahi, en azından erkeklere oy kullanma hakkını verdiğini iddia eden ülkelerde yaşadığı görülüyordu. Daha da çarpıcı olanı, Şekil 2.4 ve Şekil 2.5’te görülebileceği üzere, dünya nüfusunun %75’ten fazlasının sadece genel ve eşit oy verme hakkı tanıyan ülkelerde değil, bir ölçüde rekabetçi seçimlerin de yapıldığı ülkelerde yaşıyor olmasıdır (daha kapsamlı bir aktarım için bkz. Przeworski, 2010).

Hiç şüphesiz, bu yeni, yavaş yavaş ortaya çıkan genel ve eşit oy verme hakkı normunun anlamı kullanıldığı bağlama göre değişiyordu. Sovyetler Birliği’nde veya Kaddafi Libya’sında tüm yetişkinlerin oy verebildiği gerçeğinin siyaseten farklı dolaylı anlamları vardı ve bu oy verme hakkının insanlara sunduğu imkânlar, bugün Yeni Zelanda’da veya Venezuela’da tüm yetişkinlerin oy kullanabildiği gerçeğinin sunduklarından –Beşinci Bölüm’de göreceğimiz üzere– farklıydı. Buna karşılık günümüzde çok az insan, bir zamanlar yeni ve korkutucu derecede radikal bir olgu olarak görülmüş genel ve eşit oy verme hakkı normunu tartışıyor. Oy verme hakkının kapsamı ve içeriği hakkındaki büyük ölçekli sınıf çatışmalarına, alt sınıflara oy verme hakkı tanınması halinde bunun peşinden geniş kapsamlı müsaderelelerin geleceğinden elit kesimin korku duymasına 19. yüzyılda, özellikle Latin Amerika’da sıklıkla rastlanıyordu (Przeworski, 2010). Bununla birlikte, genele bakıldığında,

ŞEKİL 2.4
Dünyada Oy Verme Hakkının Yaygınlaşması

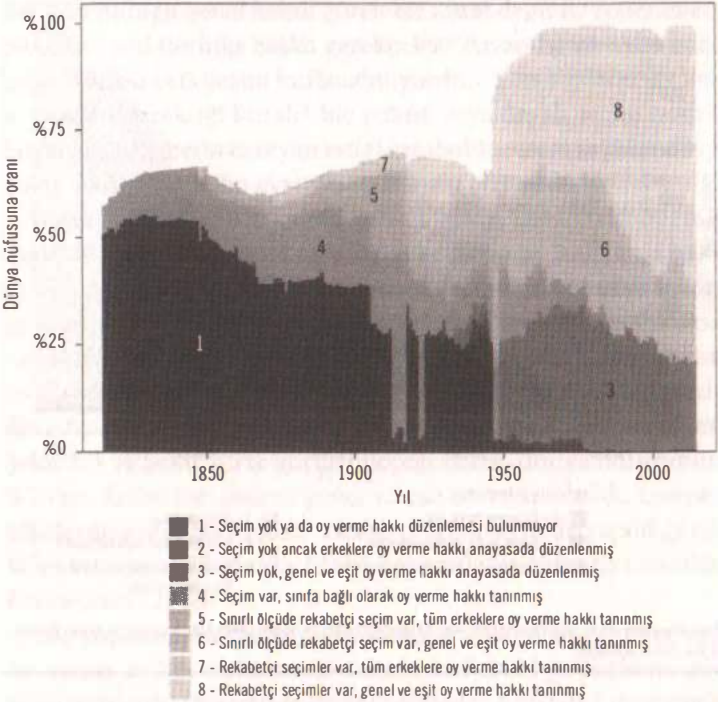

Yerel düzeyde oy verme hakkı tanınan bazı ülkelerin verileri (örneğin 19. yüzyılda ABD) hariç tutulmuştur. Veriler Przeworski'den (2013) alınmıştır.

dünyanın her yerinde rüzgâr yavaşça elit kesimden olmayanlara oy verme hakkı tanınmasının lehine döndü.

Eşitsizlikler önemli ölçüde giderilmediği gibi, oy verme hakkının tanınması geniş kapsamlı müsaderelele de sonuçlanmadı. Oy verme hakkı üzerine yapılan tartışmaları ateşleyen düşünce, daha geniş bir kitleye oy verme hakkı tanınan demokratik kurumların, demokratik olmayan ya da oy verme hakkı tanınan kitlenin daha küçük olduğu demokratik kurumlara göre gelir dağılımında daha adaletli davranacağıydı. Oy verme hakkının yaygınlaşması, ekonomiye ve siyasete hâkim elitler ile daha yoksul vatandaşlar arasındaki güç dengesini değiştirmede kimi zaman başarılı olsa da elit kesim yeni normlara uyum sağlamayı veya yeni kurumları ele geçirmeyi çoğu zaman bil-

ŞEKİL 2.5
Dünya Genelindeki Seçim Sistemleri Türleri

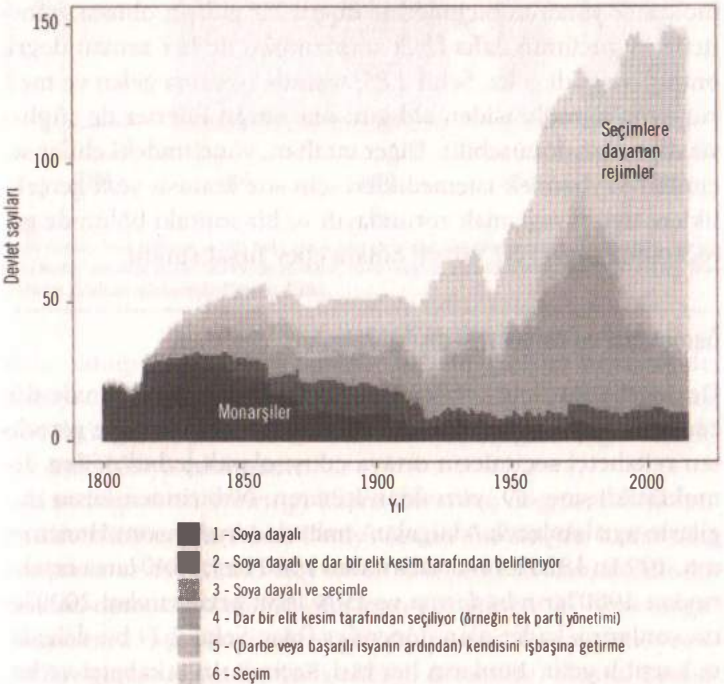
Veriler Przeworski'nin (2013) PIPE veri setini genişleten Skaaning, Gerring ve Bartusevičius'ten (2015) alınmıştır. Nüfus verisi Gleditsch'ten (2010) alınmıştır.

di. (Elit kesim içinde bu değişimlere uyum sağlayamayanlar ise büyük devrimci ayaklanmalarla bazen bir kenara süpürüldü.)

Söz konusu çatışmaları Onuncu Bölüm'de daha etraflıca inceleyeceğiz. Şu an için ne oy verme hakkının yaygınlaşmasına karşı olanların en büyük korkularının ne de taraftar olanların en büyük umutlarının gerçekleştiğini, ancak siyasi rekabetin kalitesinin gerçekten değiştiğini belirtmeyi yeterli görüyoruz. Yeni iktidar sembolleri ve ritüelleri eskilerinin yerini aldı; yeni siyasi taktiklerin ve meşruiyet gerekçelerinin icat edilmesi ve sınanması gerekti.

En önemlisi, oy verme hakkı yaygınlaştıkça diğer kurumlar da değişti. Mesele sadece halka oy kullanma hakkının resmen verilmesi değildi; halkın, yetkiye gerçekten sahip olan yöneticileri seçmesiyle de giderek daha çok karşılaşıyordu. Son iki yüzyıla bakıldığında, (ne kadar adaletsiz yapılsa yapılsın) seçimlerle iktidara gelen *etkin* yöneticilerin sayısı, bulundukları makam kendilerine miras kalanlara ya da dar bir grup tarafından seçilenlere kıyasla çok büyük ölçüde arttı (Şekil 2.6). Benzer bir şekilde, gerçekten yetki sahibi ve seçimle işbaşına gelmiş yasama organı sayısı da arttı; bugün hemen hemen tüm ül-

ŞEKİL 2.6
Dünya Geneline Yönetici Seçme Türleri
(1800-2015)

Geçiş dönemleri, anarşi dönemleri, işgal altında bulunan dönemler ve nüfusu 500.000'in altında olan ülkeler dahil edilmemiştir. Veriler Polity IV projesinden ve Marshall, Gurr ve Jagers'tan (2010) alınmıştır.

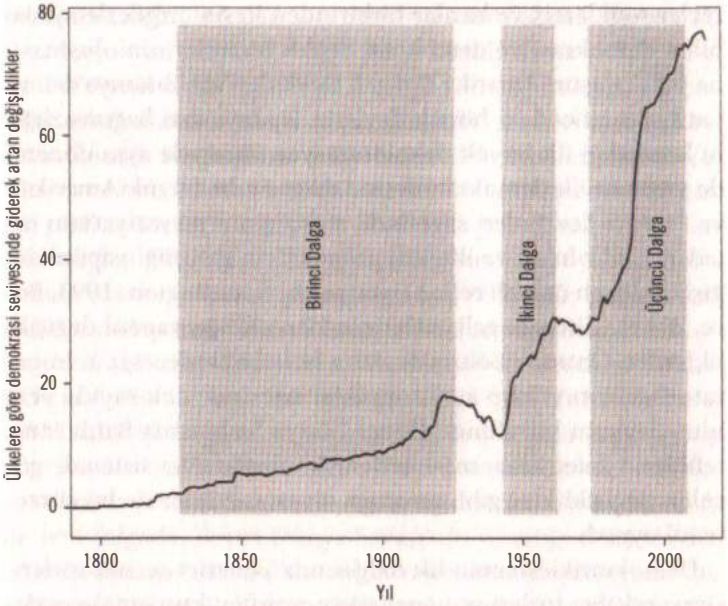
kelerde bu yasama organının kadrosunda seçilmiş temsilciler bulunuyor. Siyasetin soya dayalı seçim normları etrafında yapılandırıldığı 18. yüzyıl dünyasından siyasetin her yerde seçim pratikleri ve normları esas alınarak yapılandırıldığı günümüz dünyasına geçiş neredeyse tamamlanmıştır.

Hiç şüphesiz, yöneticilerin seçimlerle işbaşına getirilmesine doğru gidiş arada aksamış ve çok defa da aksi istikamete sarmıştır. Oy verme hakkı normunu ilk benimseyen ülkelerin çoğunun, örneğin 1804 yılında Haiti'nin bağımsızlık savaşlarından sonraki dönemde birçok Orta ve Latin Amerika ülkesinin ve diğerlerinin, bilhassa demokratik olduğunu veya demokratik duruma geldiğini söylemek zordur: Darbeler, diktatörlükler ve farklı biçimlerde iç çekişmeler 19. yüzyılın büyük bir bölümünde bu ülkelerin başına bela oldu. Üstelik, uzun vadede demokratik yönetim biçimlerine doğru bir gidişin olması, yöneticilerin gücünün daha fazla sınırlanması ile her zaman doğru orantılı değildi (bkz. Şekil 2.8); seçimle işbaşına gelen ve meşruiyetini demokrasiden aldığını öne süren liderler de şüphesiz diktatöre dönüşebilir. Diğer taraftan, yönetimdeki elitler seçimleri kaybetmek istemedikleri için söz konusu yeni gerçekliklere uyum sağlamak zorundaydı ve bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, 20. yüzyıl onlara epey fırsat sundu.

Demokrasi ve demokrasi dışılık dalgaları

Devlet iktidarı için verilen mücadeleyi etkin bir biçimde düzenleyen kapsamlı oy verme hakkının da eşlik ettiği ve gerçekten rekabetçi seçimlerin ortaya çıkışı olarak kabul edilen demokratikleşme, 19. yüzyıldan itibaren, birbirinden kesin çizgilerle ayrılacak “dalgalar” halinde yayılmıştır (Huntington, 1993): 1820'lerin ortalarından 1920'lere, 1940'ların ortalarından 1960'ların başlarına ve 1970'lerin ortalarından 2000'lerin sonlarına kadar olan dönemler (bkz. Şekil 2.7) bu dalgalara karşılık gelir. Bunların her biri, seçimlerin rekabetçi ve katılımın yaygın olduğu siyasi sistemlere geçen ülke sayısının bu özellikleri taşımayan siyasi sistemlere geçen ülke sayısından

ŞEKİL 2.7
Huntington'a Göre Demokratikleşmenin Üç Dalgası
(1800-2015)

Her bir dalganın kesin başlangıç ve bitiş tarihi, demokrasiye geçişi nasıl ölçtüğümüze bağlıdır. Taralı alanlar Huntington'ın kendisi tarafından yapılan bölümlmeyi gösteriyor. Veriler Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından 19. yüzyıla uygulanmıştır (Márquez, 2016a).

fazla olduğu bir dönemi temsil eder. Bu geçişler neticesinde, uluslararası sistemdeki demokrasi sayısı 19. yüzyılın başında sıfır iken günümüzde (sayımın nasıl yapıldığına bağlı olarak) yaklaşık 106'ya çıkmıştır.

Huntington'un belirttiği üzere, bu süreç doğrusal ilerlemediği: 1920'lerden İkinci Dünya Savaşı'nın bitişine kadar olan dönemde ve 1960'ların başı ile 1970'lerin ortası arasındaki dönemde, demokrasi dışına çıkışların görüldüğü iki "ters dalga" (demokrasi dışı yönetimlere geçiş sayısının demokratik yönetimlere geçiş sayısından fazla olduğu dönemler) oluştu. Bazı siyaset bilimciler, son on yılda demokrasi dışına çıkışların görüldüğü yeni bir dalganın ya da "demokrasinin gerilemesi" sü-

recinin başlamış olduğuna inanıyor (Puddington ve Roylan-
ce, 2016).

Söz konusu dalgaların ve ters dalgaların her birini farklı süreçler tetiklemiş ve bunlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilen demokrasi ve demokrasi dışılık biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Britanya'dan ve Latin Amerika'daki birçok devletin İspanya'dan bağımsızlığını kazandığı ilk büyük dekolonizasyon süreciyle aynı dönemde yaşanan ilk demokratikleşme dalgasında, büyük Amerikan ve Fransız devrimleri sayesinde monarşinin meşruiyetinin ortadan kaldırılması ve iktisadi gelişmelerin getirdiği yapısal değişiklikler en önemli rolleri oynuyordu (Huntington, 1993; Boix, 2011). (İktisadi gelişmelerin neden olduğu yapısal değişikliklerden Onuncu Bölüm'de daha fazla bahsedeceğiz.). İmparatorlukların yıkılıp aynı topraklar üzerinde çok sayıda yeni ulus-devletin kurulduğu İkinci Dünya Savaşı'nda Batılı Müttefiklerin zafer kazanması nedeniyle uluslararası sistemde görülen değişiklikler gibi tamamen siyasi faktörler de bu süreçte rol oynadı.

Demokratikleşmenin ilk dalgasında yönetici seçimi türleri, siyasi rekabet türleri ve yöneticilere getirilen kısıtlamaların derecelerinin de giderek daha fazla aynı hizaya geldiği görüldü. 19. yüzyılın ortalarında, örneğin formel normlar veya kurumlar tarafından yöneticilerin yetkilerinin ne ölçüde sınırlandırıldığı ile siyasi rekabetin ne ölçüde seçimler üzerinden yürütüldüğü arasında büyük bir korelasyon bulunmazken, oy verme hakkının yaygınlaşması ve seçim kurumlarının “dışını göstermeye” başladığı 1930'lara gelindiğinde bu ikisi arasındaki bağlantı çok daha güçlenmişti. Siyasi rejimler kutuplaşmıştı: Ya yetkileri sınırlandırılmış yöneticileri rekabete açık seçimlerle işbaşına getiriyor ya da siyasi rekabeti baskı altında tutan, yetkileri sınırsız ve seçimle işbaşına gelmemiş yöneticiler tarafından idare ediliyorlardı. Demokrasi dışına çıkışların görüldüğü ilk ters dalga sırasında, önemli seçim kurumlarıyla birlikte, otoriter ve totaliter rejimlerin ortaya çıkması neticesinde bu korelasyon azalırken, 19. yüzyılda ulaştığı seviyelere as-

la tekrar dönmedi, hatta ikinci demokratikleşme dalgası esnasında hafifçe arttı.

İkinci Dünya Savaşı'nı Müttefiklerin kazanması, Avrupa'da monarşinin elinde kalan son meşruiyet kırıntılarını da yok etti ve birçok yeni demokratik rejimin kurulmasına yol açtı. Fakat bu demokratik rejimlerin birçoğu, Büyük Buhran¹ ile birlikte gelen ekonomik kriz nedeniyle itibarını kısa sürede kaybetti. Savaşın mağluplarının (bilhassa Almanya'nın) cezalandırılması ve birçoklarına ağız dalaşından öteye geçemeyen oligarşik parlamentoların cazip bir alternatifi gibi görünen Sovyetler Birliği'nin kuruluşu da bu itibar kaybında rol oynadı. O dönemde olanların tamamını anlatmak zor olmakla birlikte (örneğin bkz. Paxton, 2006 ve Linz, 1978), Avrupa'daki kriz böylece hem çok-partili demokrasinin meşruiyetini ortadan kaldırdı hem de halkın veya işçi sınıfının adına yeni bir tarzda hareket ettiğini iddia eden ve bu iddialarıyla çok fazla acıya sebep olan büyük totaliter hareketlere –Faşist ve Komünist hareketlere– verilen desteği arttırdı. Demokrasi dışına çıkışın yaşandığı ilk ters dalgada, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı dehşetle dönüm noktasına ulaşan ilk totaliter rejimlerin kurulduğuna (bu hikâyeyi Üçüncü Bölüm'de daha ayrıntılı ele alacağız) bu yüzden tanık olundu.

İkinci Dünya Savaşı'nı Müttefiklerin kazanması bu defa demokratik rekabete alternatif olarak çıkan Faşizmin itibarını yerle bir etti (ama Komünizmininkine dokunmadı) ve en önemlileri Japonya ve Batı Almanya olmak üzere bir dizi yeni demokratik yönetimin kurulmasını sağladı. Buna ilaveten, İkinci Dünya Savaşı'nın bu şekilde sonuçlanması, Afrika ve Asya kıtalarından birçok yeni devletin uluslararası sisteme dahil olmasına yol açan ikinci dekolonizasyon dönemini başlattı. Bu devletlerin büyük bir bölümü, kurucu anayasalarında yönetimin “demokratik” meşruiyetine yer vermeyi ve sömürgecilik sonrası tarihlerinin hemen başında çok-partili seçimler düzenlemeyi seçti. Yine de, çok-partili demokrasinin alternatifi olarak görünen Sovyet tek parti sistemi, sömürgecilik sonrası dönemde

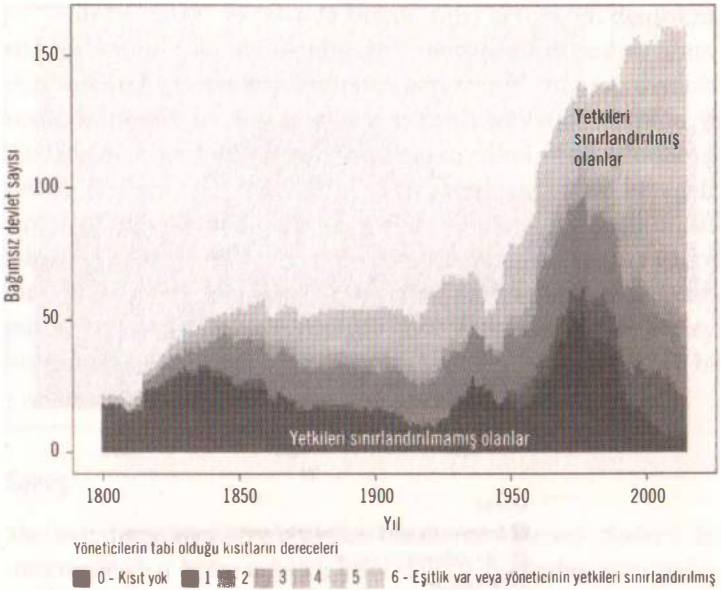
1 1929 Dünya Ekonomik Bunahımı – ç.n.

yönetimde yer alan elit kesimlerin çoğu tarafından çok büyük itibarla karşılandı. Buna karşılık, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte jeopolitik ortam değiştiğinde, söz konusu demokrasilerin çoğu başarısız oldu. Sömürgecilik sonrası dönemin hemen başlarında etkili olan ve kurumsallaşmanın neredeyse izine rastlanmayan bir iklimde, anayasaların çok da bağlayıcı olmadığı, seçimle işbaşına gelmiş birçok liderin ya iktidarı tekeline alabildiği ya da hırslı rakipleri tarafından iktidardan indirildiği görüldü.

Soğuk Savaş dinamikleri, iki süper gücü de kontrol edebilecekleri rejimleri desteklemeye, ideolojilerine muhalif olduğunu düşündüklerini de zayıflatmaya sevk etti. Böylece Sovyetler Birliği, (Doğu Almanya gibi) kendisiyle bir örnek tek parti rejimlerini destekleyip teşvik ederken, ABD de komünizm karşıtlığını ispatlayabilen askerî rejimleri tercih etti. (Şili'de 1973 yılında yönetimi ele geçiren ve başa geçerken ABD'nin desteklediği askerî diktatörlük bunun klasik bir örneğidir.) Gerçekte, süper güçlerin bu yaklaşımı, birçok yeni ülkede siyasi rekabetin bastırılmasına yol açtı, "yetkileri sınırlandırılmamış" ya da "tek adamlamış" yöneticilerin ortaya çıkmasına fırsat yarattı (Şekil 2.8) ve bunların yanı sıra çok sayıda askerî rejimin kurulmasına imkân tanıdı (Şekil 2.9). İkinci ters dalga bu yüzden klasik otoriter diktatörlüğün altın çağıydı: O ya da bu gerekçeyle olağanüstü durumun varlığı kabul edilir, iktidardakilerin yetkileri çok az sınırlandırılmak suretiyle baskıcı bir tarzda ülke yönetilirdi (işin bu kısmını Dördüncü ve Altıncı Bölümler'de inceleyeceğiz.)

Diğer taraftan, şaşırtıcı olan, demokrasi dilinin, oy verme hakkı ve iktidara seçimle gelme normlarının bu dönemde reddedilmemiş olmasıydı; bu normlar sadece, çoğu zaman saçma şekillerde olsa da, yeniden yorumlanmıştı. Şilili diktatör Pinochet, örneğin, "otoriter demokrasinin" ülkeye özgü bir biçimini desteklediğini öne sürerken (Constable ve Valenzuela, 1993, s. 71), 1950 ve 1960'lar İspanya'sındaki Franco rejimi kendi yönetiminin "organik demokrasi" niteliği taşıdığına ısrar ediyor (Payne, 1987, s. 355, 401) ve Trujillo da Dominik Cumhuri-

ŞEKİL 2.8
Yöneticilerin Tabi Olduğu Kısıtların Dereceleri
(1800-2015)

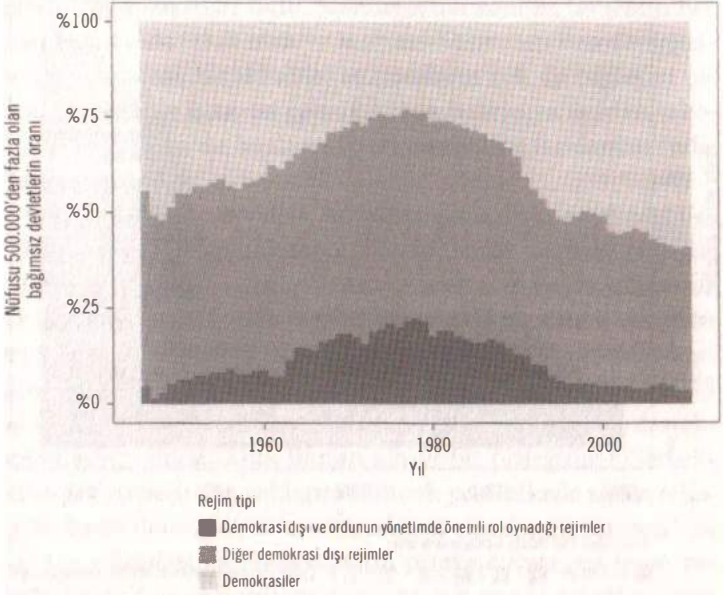

Geçiş dönemleri, anarşi dönemleri, işgal altında bulunulan dönemler ve nüfusu 500.000 kişinin altında olan ülkeler dahil edilmemiştir. Veriler Polity IV projesinden ve Marshall, Gurr ve Jaggers'tan (2010) alınmıştır.

yeti'nde kurduğu acımasız diktatörlükten bir "neo-demokrasi" olarak bahsediyordu (Wiarda, 1968, s. 116). Diktatörlük teriminin antik dönemdeki kelime anlamı olan olağanüstü yönetime bilinçsizce bir dönüş denebilecek bir biçimde, hayal ürünü olağanüstü durumlar gerekçe gösterilerek anayasalar çiğnenir ya da askıya alınırken dahi cumhuriyetçi siyasetin temel normlarına dokunulmamış, kurumsal değişim üzerinde küçük ama süreklilik arz eden bir baskı kurulmuştu.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde, söz konusu normatif baskılar, diğer bazı değişimlerle de birlikte, ikinci ters dalgayla ortaya çıkan otoriter rejimlerin meşruiyetini yok etmeye ve bu rejimleri zayıflatmaya başladılar (Huntington, 1993). Ekonomi-

ŞEKİL 2.9
Ordunun Yönetimde Olduğu Rejimler
(1945-2010)

Nüfusu 500.000 kişinin altında olan ülkeler dahil edilmemiştir (n=150). Veriler Geddes, Wright ve Frantz'dan (2014) alınmıştır.

nin uzun süre boyunca büyüdüğü dönemlerde toplumsal tabanları ve iktidarı bu şekilde elde tutma gerekçeleri zayıflayan bu rejimlerin birçoğunun karşısına demokrasi ve insan hakları yeniden dikildi. (Bilhassa askerî rejimlerin çoğu, ülkeyi “kalkındırmak” için iktidarı ele geçirmişti ancak bu kalkınma hamlesi ya tamamlanmış ya da başarısız olmuştu). Katolik Kilisesi, Avrupa Birliği (AB) ve ABD gibi etkili ulusal ve uluslararası aktörlerin politikalarındaki değişiklikler, açıktan açığa otoriter rejimlerin ülke dışından destek bulmasını zorlaştırdı. Nihayetinde, Doğu Avrupa’da olduğu üzere başarılı demokratikleşmenin “örnek olması”, daha birçok rejimi demokratikleşmeye itti. Bu faktörlere Sovyet modelinin iktisadi açıdan tükenmesini

de ekleyebiliriz; bu tükenme, eskiden sömürge olan birçok ülkede yöneticilerin kendilerine yeni bir koruyucu aramasına ve muhalefetin de cesaretlenmesine yol açtı.

“Üçüncü dalga” esnasında birçok ulus gerçekten demokratikleşirken birçoğu da demokratik mücadelenin özünü almadan sadece biçimsel yöntemlerini benimsedi. Bu yeni demokrasilerin büyük bir kısmı yakın geçmişte ya başarısız oldu ya da daha otoriter bir rejime dönüşme sinyalleri verdi (Puddington ve Roylance, 2016). Tarih, demokratik rekabetin hep gelişip büyüdüğü, yalnızca bir yöne ilerleyen bir çark değildir. Bilakis, bir sonraki bölümde daha ayrıntısıyla göreceğimiz üzere, bu ülkelerin birçoğunda yöneticiler ve yönetimdeki elitler çokpartili rekabeti kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmeyi kısa sürede öğrendiler. Demokratikleşmenin üçüncü dalgası bu yüzden aynı zamanda rekabetçi otoriter uğraktır.

Sonuç

Modern demokrasi dışı rejimler kendi otoritelerini modern demokrasilerden kökten farklı yöntemlerle meşrulaştırma iddiasında değildir. Monarşi ile yönetilen az sayıda istisna dışında, bu rejimler en azından kendi yönetim şekillerinin olağanüstü halden kaynaklandığını, daha demokratik topluma geçişte bir ara dönemde bulunduklarını iddia eder. Bu çerçevede, söz konusu rejimler cumhuriyetçi fikirlerle ilişkilendirilen kurumlarla, özellikle seçimler ve siyasi partilerle birlikte yaşamayı da öğrenmiştir. Seçimlerden kaçınırsalar, siyasi parti faaliyetlerini engelleseler dahi bunu, eski Roma deyişinde olduğu gibi, genelde “cumhuriyeti kurtarmak” için yaptıklarını iddia ederler. Modern demokrasi dışı rejimler bu yüzden, kendilerini böyle adlandırmaları bile, kelimenin klasik anlamıyla “diktatörlüklerdir” ve bu özellikleri kolayca teşhis edilebilir.

Bununla birlikte, demokrasi dışı rejimler son yüzyılda belirli açılardan değişime uğramıştır. Nasıl ki demokratikleşmede üç dalga yaşanmışsa, demokrasi dışına çıkışta da üç dalga yaşandığını ya da daha doğru bir ifadeyle üç demokrasi dışı uğrak

oluşturduğunu görmüş olduk: çok-partili demokrasinin yerine daha iyi bir şey koyma sözü veren totaliter uğrak, kendisini geçici bir aşama ya da olağanüstü hal olarak sunan diktatörlük veya otoriterlik uğrağı, birçok demokrasi dışı rejimin demokrasiymiş gibi yapmakla yetindiğı şimdiki uğrak. İzleyen iki bölümde, demokrasi dışılığın bu biçimlerinin kendilerine has özelliklerinin yanı sıra bunların sebeplerini ve sonuçlarını daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Toplumu Kontrol Altına Alma Mücadelesi: Totaliter ve Otoriter Yönetimler

Diktatörlük görüntüleri içinde en inandırıcı olanların bir kısmı “totaliter” rejimlerden gelir: Nazi Almanya’sında kaz adımıyla yürüyen askerler ve devasa mitingler; Sovyetler Birliği’nde ya da Çin’deki Kültür Devrimi’nde propaganda amacıyla yapılan sıradışı sanat eserleri; Holokost’ta yahut Stalin’in “Büyük Terör” döneminde işlenen korkunç suçlar. Bu örneklerle kıyaslandığında, diğer birçok demokrasi dışı rejim tekdüze ve sıkıcıdır; baskıcı olabilirler, bazen suç da işleyebilirler ama çoğu zaman heyecan vermezler. 20. yüzyılda o kadar acıya yol açan “totaliter” rejimlerle demokrasi dışı rejimler kataloğunu dolduran daha sıradan “otoriter” rejimler arasında önemli bir fark var mıdır? Bu farklılığı nasıl anlamamız gerekir ve bunun sebebi nedir?

Bu bölümde, “totaliter” rejimler ile “otoriterlikten” öteye gitmeyen rejimler arasındaki ayrımın, tek ve son derece açıklıkla tanımlanmış bir ideolojik vizyonun devletin hareketlerini ne derece yönlendirdiğine ve alternatif ideolojilerin ya da çıkarların yaşama alanını ne ölçüde yok etmeye dayandığını göreceğiz. Totaliter rejimler, tek bir ideolojik vizyonun bayraktarlığını yapan tek bir grubun diğer tüm bağımsız gruplar ve görüşlere karşı (neredeyse) eksiksiz bir zafer kazandığı toplumsal kon-

trol mücadelelerinin sonucu olarak ortaya çıkar. Totaliter devletin ideolojik tekçiliği, Juan Linz'in otoriter devletin "sınırlı çoğulculuğu" olarak adlandırdığı, kazanan grupların böylesine eksiksiz bir zafere ulaşmadığı ya da ulaşamayacağı gerçeğiyle bu yüzden taban tabana zıttır. Totaliterliğin ideal halini tarif ettikten sonra, hem totaliter ve otoriter rejimlerin doğmasına yol açan koşulları hem de sosyal bilimcilerin teşhis etmiş olduğu farklı totaliterlik ve otoriterlik türlerini açıklayacağız. Bu kısmı, günümüzde otoriterliğin en yaygın biçimi olan "rekabetçi otoriterliği" tartışarak bitireceğiz.

Totaliterlik

Demokrasi dışı yönetimler üzerinde yapılan modern çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı travmalar ortaya çıkardı. 1930'lar ve 1940'larda hüküm süren siyasi hayatın getirdiği yıkımı inceleyen akademisyenler, özellikle Nazi ve Stalin diktatörlüğünü açıklanmaya muhtaç yeni olgular olarak değerlendirdi. İdeolojik açıdan birbirine zıt kutuplarda duran bu iki rejim arasındaki benzerlikler rahatsız edici düzeydeydi: kendi halkları üzerinde daha önce benzeri görülmemiş büyüklükte baskı kurma kapasiteleri, son derece ideolojik siyasi projeleri ve siyasetteki merkezileşmenin devasa boyutlara varması. Mussolini'nin 1930'lar İtalya'sında kurduğu rejimini "totaliter rejim" olarak tarif etmesini örnek alan birtakım akademisyenler (örneğin Arendt, 1973; Friedrich ve Brzezinski, 1965 – ilk baskıları 1950'lerde yapılmıştır), bu iki rejimin hakikaten yeni bir demokrasi dışı yönetim kategorisinin –totaliter rejimin– en önemli örneklerini teşkil ettiğini ileri sürüyordu.

Söz konusu akademisyenler totaliterliği tanımlayan özgün kriterlerin neler olduğu hakkında sıklıkla fikir ayrılığına düşse de, totaliter rejimler ile diğer demokrasi dışı rejimler arasındaki temel ayrımın bu yönetimlerin ideolojik yapıları olduğunda hemfikirlerdi. Diğerlerinin aksine totaliter rejimler, ideolojiye göre belirlenen hedeflerin peşinde koşarken toplumu tam anlamıyla kontrol altına almaya ve dönüştürmeye çalışıyordu;

(pratikte her zaman öyle olamasa da) devlet *bütün* [total] olmalıydı. Siyaset hayatın her alanını sarmalı ancak hiçbir alternatif siyasi projeye ya da ideolojilere özgü o ütöpik hedeflerin peşinde koşulurken, uyumsuzluk belirtisi addedilebilecek en ufak şeye bile müsamaha gösterilmemeliydi. Daha biçimsel anlatmak gerekirse, totaliter rejimler şu üç özelliğın bilhassa zehirli hale gelmiş bir bileşiminden oluşuyordu (şu eserden faydalanılmıştır: Linz 2000 [1975], s. 70):

1. Tek bir parti ve “partiye bağılı, partiyle ilişkili örgütler” bütün toplumsal ve siyasal alanı kontrol eder. Gerçek anlamda bağımsız hiçbir grubun var olmasına izin verilmez.
2. Bu partinin ve liderlerinin hareketleri “en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş ve çoğu zaman ütöpik bir ideolojiye” gönderme yapılarak her zaman meşrulaştırılır. Bu ideolojinin nasıl yorumlanacağı yönetici grubun tekelindedir ve ideoloji neredeyse her toplumsal ortamda neyin söylenip neyin söylenemeyeceğinin sınırlarını çizer.
3. İdeolojinin cevaz verdiği kanallar aracılığıyla siyasete katılım sağlanması teşvik edilmekle kalmaz, aynı zamanda şart da koşulur, çünkü ideolojinin tipik özelliğı “toplumun” ve hatta insan doğasının ideolojiye uygun olacak şekilde “tamamen dönüştürölmesidir”.

Doğrusunu söylemek gerekirse, totaliterlik, ideolojik bir projeye kökten bağılı bir partinin toplumdaki diğeri tüm muhtemel rakiplerine galip gelmesini gerektirdiğinden parti iktidarının bir biçimi olarak da analiz edilebilir (bkz. Beşinci Bölüm). (Çin’deki veya Libya’daki “kültür devrimlerinde” görüldüğü üzere, totaliter hâkimiyete benzer bir şeyin, yönetimdeki bir parti işin içinde olmadan veya ona karşı gerçekleşmesi de mümkün olmakla birlikte, birazdan tartışacağımız sebeplerden ötürü bu duruma çok nadiren rastlanır.) Diğeri taraftan, parti iktidarı türlerinin çoğunun aksine, gerçekten totaliter rejimlerin karakteristik özelliğı, siyasetle ilgisi olmadığı açıkça görülen örgütlerin dahi iktidar partisinin kontrolü altına alınması-

dır. İktidar partisinin hoşgörüsüzlüğü sadece (totaliter rejimlerin tamamında ya hepsi yasaklanmış ya da tamamen iktidar partisine hizmet eder hale getirilmiş) alternatif siyasi örgütlere yönelik değildir; toplumsal örgütlenmenin herhangi bir biçiminin kendisinden bağımsız olmasına da müsamaha etmez.

Örneğin Naziler, 1933 yılında iktidarı ele geçirmelerinin hemen ardından, şarkı söyleme klüpleri, atıcılık toplulukları, tüm spor kulüpleri ve yerel sivil dernekler de dahil olmak üzere, tüm bağımsız örgütlerin üzerinde muazzam bir baskı kurdu ve onları ya resmî olarak “Nazileşmeye” ya da kendilerini feshetmeye zorlayan bir “eşgüdüm” politikasını yürürlüğe soktu (Evans, 2004, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 7179-7199). Örgütlü hayat tüm yönleriyle Nazizm adına ve Nazilerin denetiminde yaşanmak zorundaydı. Benzer bir şekilde, Sovyetler Birliği’nin ayakta kaldığı dönemin çoğunda, gençlik birliklerinden/derneklerinden spor klüplerine ve işçi sendikalarına kadar bir insanın katılabileceği örgütler sadece Komünist Parti tarafından kontrol edilen örgütlerdi. Sovyetler Birliği’nin etkisi altındaki rejimlerde bazen “siyasi partilerin” iktidardaki partiyle işbirliği yapıp “birleşik cephe” hükümetinin bir parçası haline geldiği de görülüyordu (örneğin Doğu Almanya’da, iktidardaki Sosyalist Birlik Partisi, Hristiyan Demokrat Birliği, Liberal Demokrat Parti, Demokratik Çiftçi Partisi ve Milli Demokrat Parti’den oluşan koalisyonun sözde büyük ortağıydı); fakat bu partiler, aslında, her zaman iktidar partisinin tamamen kontrolü altındaydı ve nihayetinde iktidar partisine bağımlıydılar. Sadece iktisadi faaliyetle iştigal eden işletmeler bile iktidar partisine bağımlı hale getirilmişti. Bunun en belirgin yöntemlerinden biri, Sovyetler Birliği’nden esinlenen rejimlerde, devletin her işletmeye “siyasi komiser” atamak suretiyle ekonomiyi kontrol altında tutmasıydı. Almanya’da da iktisadi işletmeler özerkliklerini eninde sonunda yitirip Nazi savaş planlarının emrine verilmişlerdi.

Aynı şekilde, İtalya’da Mussolini’nin Faşistlerinin iktidara gelmesinin ardından, Kilişe ve monarşi örneklerinde görüldüğü üzere, bağımsız örgütler yok edilemedikleri ya da totaliter

partiye bağımlı hale getirilemedikleri ölçüde totaliter kontrol amacıyla başlatılan projeler duraksadı. Ortaya çıkan rejimler, (İtalya örneğinde olduğu üzere) kendilerini totaliter rejim olarak tarif etmekte ısrar etseler de en iyi ihtimalle “otoriter” rejimler olarak tanımlanabilirdi.

Totaliter rejimler bir ideolojiyi sadece benimsemez; bu ideolojiyi temel almak suretiyle insan hayatının her yönünü, siyasetten ne kadar uzak göründüklerine bakmaksızın siyasetin bir parçası haline getirmekte ısrar ederler. Hakiki totaliter rejimlerde bu yüzden “siyaseten doğru” bir sanat, spor, bilim, müzik ve hatta mutfak kültürü vardır; bu alanların herhangi birinde “siyaseten doğru olmayan” eserler veren insanlar (bunu da iktidardaki parti belirler) bazen ciddi ölçüde baskı görme riski taşır. Örneğin Naziler, doğru müzik (Wagner ve Orff), doğru resim (realist, güçlü, “Germen”), doğru heykel (Arno Breker’in eserlerinde olduğu gibi erkeksi ve savaşçı), doğru bilim (ırkçı) diye bir şeyin olduğunda ısrarcılardı ve “dejenere” sanatı (Weimar Cumhuriyeti dönemindeki modernist ressamların eserlerinin büyük bölümünü) yasaklamak için çok çaba harcadılar. Sovyetler Birliği de doğru bir sosyalist kültür ve bilim olduğunda aynı ölçüde ısrarcıydı. Stalin dönemindeki Sovyet bilim insanları, Trofim Lysenko’nun yıkıcı etkisi altında modern genetik bilimini “burjuva bilimi” diye reddetmek zorunda bile kaldılar. Buna karşılık, sadece otoriter olan rejimlerin çoğu, toplumsal hayatın her yönünü düzenlemeye yetecek kadar ince düşünülmüş ideolojilere sahip değildir; yönetimdeki elit kesimi doğrudan tehdit etmeyen faaliyetlere genellikle izin verilir.

İdeolojik bağılıklar, totaliter rejimlerin propaganda ve doktrinleştirmeye diğer rejimlere kıyasla daha çok kaynak ayırmasını da gerektirir. Üstelik söz konusu rejimlerin halk nezdinde (Orwell’in 1984’ü gibi kitaplarla şekillendirilen) imajları, totaliter hayatın tam da bu yönünü sıklıkla vurgular: gazeteler sansüre uğramakla kalmaz, ideolojinin onayladıkları dışında bir haberi dahi basamaz; radyo ve televizyonlar rejimin onayladığı programlar dışındakileri yayınlamaz; onaylanmayan kaynak-

lardan gelen haberleri yayınlayan, dinleyen ya da seyredenler ağır cezalara çarptırılır (günümüz Kuzey Kore'sinde böyle oluyor); Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki birçok rejimde görüldüğü üzere yetişkinler zaman zaman rejim değerlerine bağlılıklarının sınıandığı siyasi doktrinleştirme sınıflarına ve özeleştir oturumlarına katılmaya zorlanır.

Demokrasi dışı tüm rejimler, halkın kendilerine karşı girişebilecekleri mücadeleleri püskürtmek için vatandaşlarının görebileceği bilgiyi şekillendirmeye çalışır; diğer taraftan, gerçekten totaliter rejimler, tebaasının bilincini şekillendirmeye diğer rejimlere nazaran daha fazla ilgi gösterir. Propaganda, halkın rejim değerleriyle eğitilmesinin bir biçimi olarak algılanır, çocukların eğitimi ve sosyalleşmesi, üzerine çok fazla düşülmesi gereken konular haline gelir. Örneğin Naziler, okul müfredatını kendi antisemitist ideolojilerine ve zihinsel gelişim karşıtı tercihlerine uygun bir istikamete çevirmekle kalmadı (okullarda beden eğitimi derslerinin süresi arttırılırken “örgün öğretim” süresi azaltıldı), yeni nesil Nazi liderlerini şekillendirmek için elit okullar da açtı (“Adolf Hitler Okulları”,¹ “Order Castles”² ve “National Political Educational Institutions”)³ (Evans, 2006, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 5412). Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altındaki birçok rejimde de eğitim çok fazla siyasileşmiş bir alandı ve gelecek vaat eden parti üyeleri partinin açtığı özel okullara nakledilirdi.

Propaganda ve doktrinleştirmenin etkinliğini abartmak, Sekizinci Bölüm'de daha etraflıca ele alacağımız üzere çok yaygındır; Nazi ve Sovyet propagandalarının gerçek etkisi, korkutucu seviyede etkili beyin yıkama tekniklerine ilişkin popüler

- 1 Adolf Hitler Okulları, Nazi Almanyası'nda ortaöğretim seviyesinde eğitim veren, National Political Educational Institutions benzeri kurumlardı.
- 2 Order Castles (Almanca: Ordensburgen), Nazi Almanyası'ndaki eğitim sisteminin en tepesinde yer alan ve üniversite seviyesinde eğitim veren kurumlardı. Adolf Hitler Okulları ve National Political Training Institutes ile birlikte, bu kurumlara kabul edilenler Nazi Almanyası'nın gelecekteki yöneticileri olarak görüldü.
- 3 National Political Institutes of Education (Almanca: Nationalpolitische Erziehungsanstalten; NPEA) Nazi Almanyası'nda ortaöğretim seviyesindeki yatılı okullardı.

algının çoğu zaman çok gerisinde kalmıştır. Doktrinleştirme ve propaganda sıklıkla coşkun bağlılıktan ziyade bıkkınlık ve yabancılaşmayla sonuçlanmıştır; eğitim, en sıkı kontrol edilen totaliter rejimlerde bile, bazen resmedildiğinin aksine, sosyalleşmenin etkin aracı asla olmamıştır. Yine de, bu siyasi rejimlerin “total kontrol” hedefini nasıl akıllarına bile getirebildiklerini anlamamanın temelinde, her şeyi kapsayan bir ideolojik projenin toplumun tüm kılcal damarlarına nüfuz etmiş bir parti ile birleştğini görmek yatar.

Eğer bir ideoloji üzerinde yeterince ince düşünülmüş ve ideolojinin her ayrıntısı planlanmış ise, bu ideolojinin, ne kadar özel alana ait olursa olsun bir harekete izin verilip verilmeyeceğini ya da insanları “siyaseten doğru” hareket tarzına çekmek için belirli ölçüde baskı uygulanmasının meşru olup olmadığını belirlemede kullanılması, ilkesel olarak, mümkündür. Gerçekten totaliter ideolojilerin içeriği değişmekle, 1917 Rus Devrimi’nden sonra Komünist diktatörlüklerde gelişen son derece tutarlı ve entelektüel açıdan zorlayıcı Marksizm yorumlarından Nazizm’in tutarsız ırkçı gevezeliklerine uzanan bir yelpazede yer almakla birlikte, her şeyi kuşatma niyeti hepsinde ortaklı.

Komünist ideoloji ile Nazi ideolojisinin içeriklerinin birbirinden bu kadar farklı olması, “totaliter rejimlerin” ayrı bir kategori olarak değerlendirilmesinin tutarlı bir yaklaşım olmadığı yönünde eleştirilerin gelmesine de yol açmıştır (Kershaw, 1993). Özellikle Soğuk Savaş döneminde, hem Nazileri hem de Sovyetleri aynı ölçüde totaliter rejimler olarak nitelemenin getirdiği “sahte denklige” kimileri karşı çıkmıştır. Diğer taraftan, rejimlerin içeriğindeki farklılıklar, söz konusu rejimlerde uygulanan politikaların bir diğerinden nasıl farklılaştığı üzerinde bazı gözle görünür etkiler yaratmış ve totaliter hâkimiyetin “çeşitliliklerinin” oluşmasına imkân tanımış olsa da (Linz, 2000 [1975]), kategorinin kendisinin anlamsız olduğunu düşündürmezler.

Toplumun tamamına erişen, ideolojinin nasıl yorumlanacağını tekeline alan bir parti –yani davaya inanmışlardan olu-

şan bir örgüt– olmadan, toplum üzerinde kurulacak kontrolün total olmasının hedeflenmesi bile çok zordur; dışarıda kalan özerk alanlar çok geniştir. Partinin mahallelere kadar inmesi; kollarının her işyerine, her türlü toplumsal örgüte uzanabilmesi şarttır. Devletin kontrolünü eline geçiren son derece ideolojik partilerin kendi totaliter rejimlerini yaratmada her zaman başarılı olamamasının bir sebebi budur. Yukarıda belirtildiği üzere, “totaliter rejim” etiketini güle oynaya benimseyen İtalyan Faşistleri, kontrol altına alamadıkları toplumsal kurumlara taviz vermeye sürekli zorlanıyordu (Paxton, 2006). Kimi komünist rejimler, (örneğin Kilise’nin ve sonrasında işçi sendikası Solidarność’un⁴ güçlü ve bağımsız olduğu Polonya’da), bağımsız toplumsal güçleri rejimin ideolojik projesine tam anlamıyla tabi hale getirmekte başarısız oldu. Toplumu kontrol altına alma mücadelesinde tam bir zafere ulaşamayan bu rejimler sadece otoriter rejimler olarak kaldı.

İşin aslını söylemek gerekirse, totaliter rejimler halkı kendi haline bırakma becerisine sahip değildir. Halkın ideoloji uğruna seferber olmamasından, kayıtsız kalmasından memnun olmayan bu rejimler, sıradan insanları çeşitli kamusal teyit ritüellerine katılmaya zorlayarak halkın onların ideolojik projelerine bağlı olduğunu sürekli kanıtlamasını talep eder. Hem Almanya’daki Nazi Partisi hem de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP), kaybetmelerine imkân olmayan halkoylamaları ve seçimler düzenlemekte ısrar edip halkı oy kullanmaya seferber etmek için şaşılabilecek derecede fazla çaba harcarlardı. Örneğin 1938 yılının Nisan ayında, Naziler, Almanya ile Avusturya’nın birleşmesi (meşhur “Anschluss”)⁵ için bir halkoylaması tertipledi. Almanya ve Avusturya’nın birleşmesi sınırın her iki tarafında da halkın ilgisini gerçekten çekiyordu; adil bir oylama yapılsa ülkelerin birleşmesi rahatlıkla onaylanırdı.

4 Solidarność: Polonya Bağımsız Özyönetimli Dayanışma Sendikası. 1980 yılının Eylül ayında Polonya Halk Cumhuriyeti’ndeki Gdańsk Tersanesi işçileri arasında kurulan ve ilk lideri Lech Wałęsa olan sendika – ç.n.

5 Anschluss: Almanca “Birlik”. Avusturya ile Almanya’nın siyasi birleşmesini öngören ve 1938 yılının Mart ayında Hitler Almanya’sının Avusturya’yı ilhakı ile gerçekleşen siyasi düşünce – ç.n.

dı. Yine de, halkoylamasından kendi istedikleri sonucun çıkması için:

Kahverengi gömlekliler grup halinde her sokağı düzenli aralıklarla geziyor, insanları evlerinden zorla çıkartıyor ve arabalarla sandıklara götürüyordu. Hasta ve yatalak insanlara, evlerine gelen seyyar sandıklarda oy kullandırılıyordu. Oy kullanmayı reddeden ya da “hayır” oyu vereceğini belli eden insanlar dövülüyor, boyunlarına asılmış “Ben halka ihanet ettim” yazılı yaftalarla zorla sokaklarda yürütülüyor, yüzlerine bağırılsın, tükürülsün diye barlarda sürükleniyor ya da usulsüzce akıl hastanelerine kapatılıyorlardı (Evans, 2006, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 2159).

Totaliter rejimlerdeki halkı katılıma zorlama pratiği seçim günüyle sınırlı değildir. Sovyetler Birliği’nden günümüz Kuzey Kore’sine kadar birçok Komünist ülkede, rejimi olumlamak için düzenlenen (yürüyüşler, gösteriler ve cenazeler gibi) kamusal ritüellere katılım hem beklenir hem de Sekizinci Bölüm’de inceleyeceğimiz çeşitli yöntemler kullanılarak zorla teşvik edilir. Nazi diktatörlüğü de hiç şüphesiz Nürnberg mitingleri ve diğer şatafatlı kamusal gösterileriyle meşhurdu. Selamlasmalar bile bağlılığın ifadesi haline gelmişti: Sovyet diktatörlüklerinde “yoldaş”, Nazilerde “Çok yaşa Hitler”.

Toplum üzerindeki baskı çok ağır olmakla birlikte, rejim ritüellerinin halkın görünüşte coşkulu ve yüksek seviyede katılımıyla düzenlenmesi söz konusu rejimlerin popüler görünmesine yol açar. Bu rejimlerin gerçek popülaritesi abartılır; insanlar baskı altındayken gerçek duygularını açıklamayı her zaman tercih etmez, kendilerini güvende hissetmezler. Sosyal bilimciler bu olguyu “tercih çarpıtması” olarak adlandırmıştır (Kuran, 1997). Yine Sekizinci Bölüm’de göreceğimiz üzere, korku–içinde bulundukları koşullar onları daha az dehşete düşürseydi– insanları aslında sevmeyecekleri bir rejimle kendilerini özdeşleştirmeye itebilir. Diğer taraftan, görünüşteki popülarlık her zaman yanıltıcı değildir; bu durum liderin bariz “karizmasından” kaynaklanabileceği gibi, özellikle rejim başarılı olmuş

görünüyorsa, ideolojinin insanlara hakikaten cazip gelmesinden de kaynaklanabilir. Tarihçi Ian Kershaw, “20. yüzyıldaki siyasi liderlerin çok azının, kendi halkları nezdinde, 30 Ocak 1933’te iktidarı ele geçirmesini takip eden yaklaşık on yıllık dönemde Hitler’in sağlamış olduğu popülariteye eriştiğini” öne sürmüş (Kershaw, 1987, s. 1), ancak Hitler’in de bu popülariteye, partisinin popülaritesini azaltma pahasına ulaştığına dikkat çekmiştir (s. 83). Benzer bir şekilde, Büyük Terör’ün en azılı döneminde bile Stalin epey popüler olmuştur; Stalin’in ölümünü duyunca kalp krizi geçiren insanlar olduğuna dair hikâyeler dahi anlatılır (Plamper, 2012, s. xiv). Hatta kimi akademisyenler, totaliter rejimleri, tam da halktan bir yandan sadakat beklerken bir yandan da üzerlerindeki baskıyı arttıran ve böylece gücünü azamiye çıkartan rejimler olarak tanımlamıştır (Wintrobe 1990, s. 58-68).

Buna karşılık, birçok otoriter rejimde görülen baskının aksine, totaliter rejimlerdeki baskı, aslında rejime bir tehdit oluşturmeyen insanları sıklıkla hedef alır. Bunun tek sebebi, rejim ideolojisinin onları düşman “kategorilerinden” birine yerleş-tirmesi, iktidar partisinin hayata geçirmeye çalıştığı ideolojik projenin önündeki engeller olarak görmesidir: Almanya’da Yahudiler, Sovyetler Birliği döneminde veya günümüz Kuzey Kore’sinde “sınıf” düşmanları ve aileleri (Getty, 2002). Baskıya yol açan (sadece) tiranın muhalefetten duyduğu şüphe değildir: Rejimin soyut ideolojik bağlılık talepleri de baskının kaynağını oluşturur. Üstelik bu gibi rejimlerde görülen en “dehşetli” baskılar –Nazi Almanya’sında Yahudilerin, akıl hastalarının, Komünistlerin, Çingenelerin ve diğer grupların öldürülmesi; 1930’larda Stalin yönetiminde Sovyetler Birliği’nde yaşanan “Büyük Terör” dönemi; Kamboçya’da aydınların sistematik bir biçimde öldürülmesi– sadece iktidar partisinin çıkarlarına uygun düştüğü için ideoloji adına meşrulaştırılmış değildir; (Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin Stalin tarafından tasfiye edilmesi gibi) bazı durumlarda diktatörün pozisyonunun sağlamlaştırılmasına hizmet etse de, bu baskılar genellikle ideolojiye körü körüne bağlı insanlar tarafından yönlendiriliyordu.

20. yüzyılda siyasi sebeplerle gerçekleştirilen en büyük demosit ve politisitlerden⁶ totaliter rejimlerin sorumlu olduğunun neredeyse kesinlikle kabul edilmesi muhtemelen şaşırtıcı değildir (Rummel, 1994; 1995b). Siyasi gerekçelerle öldürülenlerin sayılması ne basit bir iştir ne de sayımın nasıl yapılacağı üzerinde uzlaşmıştır; ancak bilindiği kadarıyla, Kızıl Kınarlar yönetimindeki Komünist Kamboçya, Rudolph Rummel'in karşılaştırmalı hesaplamalarına göre, ülke nüfusunun yaklaşık %31'ini "imha etmek" suretiyle 20. yüzyılın en ölümcül rejimi olmak gibi meşum bir unvana kavuşmuştur (1994, s. 4). Bu cümleden, son derece ideolojik rejimlerin her zaman toplu katliama giriştiği anlamı çıkarılmamalıdır: Örneğin Alman Demokratik Cumhuriyeti bunu yapmamıştır (Pfaff, 2001). Yine bu cümleden, ideolojik olmayan rejimlerin asla demosit veya politisitle suçlanamayacağı sonucuna da varılmamalıdır: Totaliter olmayan birçok rejim siyasi sebeplerle katliam gerçekleştirmiştir (faydalı bir liste için bkz. Rummel, 1994, s. 4). Diğer taraftan, toplumun her yerine nüfuz etmiş bir partinin yeterince inanarak savunduğu ideolojik projeler, terörü ve toplu katliamları çoğu zaman kolaylaştırmıştır.

Bu kısa tartışmadan görüleceği üzere, tam anlamıyla totaliterleşmiş rejimlere, çok şükür, nadiren rastlanır; totaliterizm teorileri üzerine çalışan Linz ve diğer akademisyenlerin önerdiği kriterleri çok az rejim karşılar. Demokrasi dışı rejimlerin çok büyük çoğunluğu totaliter rejimler olmamıştır; totaliterizm üzerine çalışma yapanlar –Sovyetler Birliği gibi– totaliter olduğu kabul edilen rejimleri *incelerken* dahi "öncesi" ve "sonrası" ayrımlarını yapmayı çoğu zaman gerekli görmüştü. Nihayetinde bu rejimlerde tam hâkimiyet bir günde kurulmadı; bağımsız toplumsal grupların direncini kırmak zaman aldı. Buna ilaveten, ideolojik hâkimiyette halkın katılımı tamamen "biçimsel uyuma indirgenmiş" olurken, bu hâkimiyetin zamanla çü-

6 "Demosit (*democide*)" ve "Politisit (*politicide*)": Soykırımdan farklı olarak, devletin kendi vatandaşlarını ırk veya etnik kökenlerinden ziyade siyaseten rejime muhalif olmaları ve/veya rejim için tehdit unsuru olarak görülmeleri nedeniyle öldürmesi ya da ölmelerinin kuvvetle muhtemel olduğu koşullara (açlık, sürgün, hastalık gibi) bilinçli bir şekilde maruz bırakması – ç.n.

rüyüp “ideolojik formüllere bağılılığı ritüellerle gösterme” haline gelmesine sık rastlanıyordu (Linz, 2000 [1975], s. 252). Demokrasi dışı rejimlerin çoğu, tek ve en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş bir ideolojik projeyle bütün toplumsal ve siyasi alanı işgal etmeyi amaçlamamıştı ve seferber edilmemiş bir halkın varlığı onları çoğu zaman rahatsız etmiyordu. Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından önce bile, demokrasi dışı rejimler üzerine çalışan akademisyenlerin birçoğu, bazen Soğuk Savaş polemiklerine girmemek için bu kategoriye kullanmaktan kaçınıyordu (s. 129-136). Akademisyenler bunun yerine daha geniş bir kategori olan “otoriter yönetime” yoğunlaşmıştı.

Otoriterlik

Literatürdeki tanımlara göre, “otoriter” bir sistem, yöneticilerin kendi yetkilerini hep gayrimeşru yollarla kullandığı (Sartori, 1987; Márquez, 2014), örneğin kamusal iktidarı gayrimeşru bir biçimde kendine mal ettiği bir siyasi sistemdir (Brooker, 2014). Diğer yandan burada odaklanacağımız konu, otoriter olmaktan öteye gidemeyen rejimleri totaliter rejimlerle karşılaştırmaktır. Linz’e göre, otoriter rejimler:

Sadece sınırlı bir siyasi çoğulculuğun görüldüğü ama bunun da topluma karşı sorumluluk taşımadığı; en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş ve yol gösterici bir ideolojinin bulunmadığı ancak ayırt edici düşünce yapılarının hâkim olduğu; rejimin gelişimindeki bazı aşamalar haricinde siyasi seferberliğin toplumun geniş kesimlerini kapsadığı fakat bu kesimlere derinlemesine nüfuz edemediği; bir liderin ya da bazen küçük bir grubun formel olarak kötü tasarlanmış ancak aslında oldukça öngörülebilir sınırlar içinde iktidar sahibi olduğu rejimlerdir (Linz, 2000 [1975], s. 159).

Otoriter rejimler, totaliter olanların aksine, toplumu kontrol altına alma amacıyla tek bir partinin dayattığı tek bir ideolojinin zaferiyle sonuçlanan mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmazlar. Aksine, otoriter rejimlerde, birkaç ayrı ve bağımsız

grup siyasi iktidardan pay alabilir ve siyasi kararları kısmen etkileyebilir; diğer taraftan, (demokrasilerin aksine), hangi çıkarların temsil edilebileceği ve hangi örgütlerin siyasi süreçlerde rol alabileceği az çok kesin sınırlarla belirlenmiştir.

Otoriter rejimler, siyasi elitlerin çoğulculuğu sınırlamasına imkân veren özel koşullara ve kendi aralarındaki siyasi mücadeleyi nasıl yönettiklerine bağlı olarak, sıfır çoğulculuktan (totaliter uçtan) azami çoğulculuğa (demokratik uca) kadar uzanan bir yelpazede herhangi bir yerde duruyor olabilir. Bu muhtemel konumları tanımlayan Linz, siyasi kurumların gerçek bir katalogunu hazırlamıştır: “bürokratik-askeri” rejimler (örneğin 1960’ların sonu ve 1970’lerin başında Brezilya ve Arjantin’de görülen rejimler; bunlar ilk defa O’Donnell’da [1973] tanımlanmıştır); korporatist “organik devletçi” rejimler (örneğin Portekiz’deki Salazar diktatörlüğü); “halkın seferber edildiği post-demokratik” rejimler (faşist ancak totaliter olmayan rejimler); “halkın seferber edildiği bağımsızlık sonrası rejimler” (bağımsızlıktan sonraki dönemde Tanzanya’da Julius Nyerere tarafından yönetilen Tanganika Afrika Ulusal Birliği rejimi); “ırka dayalı demokrasiler” (örneğin Apartheid döneminde Güney Afrika); “kusurlu ve totaliterlik öncesi” rejimler (Iç Savaş sonrası İspanya’da Franco rejiminin ilk dönemleri); “totaliterlik sonrası” rejimler (örneğin Stalin sonrasında Sovyetler Birliği). Bu türlerin hepsinin zaman zaman bir diğeriyle iç içe geçmiş olması ortaya birçok melez otoriter rejim biçimi çıkardı (Linz, 2000 [1975], s. 173-174).

Söz konusu kategoriler Linz tarafından teorik çıkarımlarla oluşturulmamış, birçok ülkedeki siyasetin yakından incelenmesi sonucu tümevarımla türetilmişti. Linz, iktidardaki koalisyonların hangi koşullar altında kurulduğuna, belirli ittifakların toplumsal ve siyasi sonuçlarına, otoriter koalisyon içindeki çıkar mücadelesini yönetmek üzere yaratılan kurumlara özellikle ilgi göstermişti. Örneğin bürokratik-otoriter rejimler, profesyonel orduların, devletin bürokratik aygıtlarıyla darbe sonrasında ülkeyi “modernleştirmek” için ittifak kurması sonucu ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan, bağımsızlık elde edildikten son-

ra halkın seferber edildiği rejimler ise genellikle Afrika ülkelerinin çoğunun dekolonizasyon sürecinde verdiği mücadelelerin sonucunda kurulmuş ve tek parti rejimlerine dönüşmüştü; ancak bu rejimler, milliyetçi ideolojinin muğlaklığı ve bağımsızlık mücadelesi veren grupların heterojenliği nedeniyle totaliter rejimler haline gelememişti. Otoriter rejimlere ilişkin bu kategori seti, bu nedenle sayısal araştırmalarda kolayca kullanılacak bir hale getirilemedi. Üzerine araştırma yapılan ülkelerin kendine has toplumsal koşulları hakkında sağlam bilgi sahibi olunmasını gerektiren, bir rehber vazifesi gören bu kategoriler, her bir özel vakanın üzerine hemen yapııştırılacak önceden hazırlanmış etiketler olmadıkları gibi basit kurumsal ayrımlar hiç değillerdi.

Yine de, otoriter rejimleri genel olarak, birbirinden ayrı duran ancak karşılıklı bağımlılıkları bulunan, sahip oldukları değer yargıları veya tercih ettikleri politikalar açısından aralarında büyük farklılıklar olmasına rağmen siyasi mücadeleyi sınırlandırmayı tercih eden grupların oluşturduğu “karteller” olarak anlamak mümkündür. Söz konusu otoriter koalisyonları bir arada tutan sadece, “düzenin korunmasını, ülkenin modernleştirilmesini, yozlaşmış bir rejimin devrilmesini veya dış etkilerin reddedilmesini” sağlamak amacıyla muğlak taahhütlerde bulunmuş olmalarıdır (s. 173); ancak bu amaçlara hangi özel mekanizmalarla ulaşılabileceği hususunda aralarında fikir ayrılıkları da mevcuttur. Linz’in teşhis ettiği üzere, otoriter rejimlerde görülen bu ideolojik muğlaklık tesadüf değildi, aksine, farklı grupları bir koalisyon içinde tutma çabalarının bir sonucuydu. Üstelik, bu koşullar altında, “bir konuya özgü ve açıkça ilan edilmiş taahhütlerin olmayışı değişen koşullara uyum sağlamayı kolaylaştırıyor” ve özellikle dış çevrenin düşman olduğu durumlarda, iktidardaki koalisyonların “muhalifleri etkisizleştirmesine, çeşitli grupların desteğini almasına ve politikaları pragmatik kararlarla belirlemesine” imkân tanıyordu (s. 164). Bu gibi rejimlerin ideolojik beyanları bu yüzden sıklıkla sahtedir ve taklitten ibarettir; o zamana ve o bölgeye hâkim fikirlerden ödünç alınmıştır. Örneğin İspanya’daki Franco rejimi her

ne kadar 1930'lu yıllarda faşizmin sembollerini ve dilini kullanmış olsa da bu taklitçilik rejimin faşist ideolojiye derinden bağlılık taşıdığı anlamına gelmiyordu; Falanj Partisi, yani Franco'nun koalisyonundaki faşist parti, kendi ideolojik programının uygulanması önce ötelenip sonra da iptal edildiğinde bu gerçeği büyük bir hayal kırıklığıyla öğrenmişti (Payne, 1987).

1939'dan 1974'e kadar İspanya'da hüküm süren Franco rejimi, otoriter yönetimin diğer yönlerini göstermesi açısından da iyi bir örnektir (Linz, 1976 [1964]). Rejimin kökleri, Cumhuriyetçi hükümete karşı girişilen ve İspanya toplumunda o dönemde görülen keskin kutuplaşma yüzünden, 1936 ila 1939 arasında devam edecek acımasız bir iç savaşa dönüşen bir askerî darbeye uzanıyordu. Francisco Franco'nun yönetimindeki kuvvetler nihayetinde galip geldi; fakat bu kuvvetleri birbirine kenetleyen bir ideoloji de yoktu. Zaferi kazanan koalisyonda başat rolü oynayan orduydü ancak Faşistler (Falanjistler), geleneksel monarşi yanlıları ve diğer muhafazakâr Katolikler de bu zaferde rol oynadı. Dönemin önemli siyasi sorunları –monarşinin yeniden kurulması, halkın seferber edilmesinin ne ölçüde arzulandığı, milli servetin yeniden dağıtılması, Kilise'nin rolü ve diğer başka hususlar– hakkında hepsinin çok farklı görüşleri vardı (Payne, 1987). Franco, ordunun hâkimiyetiyle başlamış bir rejimi sonunda son derece tek adamlamış bir diktatörlüğe dönüştürerek bu koalisyonu manipüle etmede becerikli olduğunu kanıtladı. Bilakis, Franco'nun başarısı kısmen de taahhüt altına girmekten kaçınmasının ve böylece koalisyonun herhangi bir parçasını kesinkes yabancılaştırmamasının sonucuydu.

Franco'nun ideolojik bağlılığının bulunmamasının, işleri ağırdan almaya gözle görülür ölçüde meyilli olmasının kendi rejimi açısından kötü sonuçlar doğurmuş olacağı düşünülebilir; diğer taraftan, sosyolog Padgett ve Ansell'in (1993) öne sürdüğü üzere, muğlaklık, ağırdan alma ve belirsizlik, ideolojik açıdan heterojen bir yapısı olan koalisyonların yönetilmesinde bilhassa faydalı taktiklerdir. Bu koşullar altında başarılı bir liderin kemikleşmiş destekçilerini yabancılaştırabilecek taahhütleri ertelemesi, mümkün olduğu ölçüde herkesin her şe-

yi olması ve genellikle koalisyonun “merkezi”, yani tüm çıkarların eklem yeri haline gelmesi çoğu zaman kendi yararınadır. Bu şekilde davranan liderler, eğer beceriklilerse, gücün önemli bir bölümünü kendisinde toplayabilir.

Yalnız, rejimin kendisine özgü ideolojik bağılıklarının olmayışının bir diğer sonucu da fikirleriyle hayatlarını idame ettiren ya da başka sosyolojik gerekçelerle siyasette bir anlam bulma ihtiyacı içinde olan gruplar nezdinde bu rejimlerin cazibesinin azalmasıdır; Linz’in belirttiği üzere, açık ve sınırları belirlenmiş bir ideoloji olmadığı takdirde, bu rejimlerin “kitlelerin rejimle psikolojik ve duygusal açıdan özdeşleşmesini sağlayacak ölçüde halkı harekete geçirme kapasiteleri” sınırlı kalacak ve rejim “aydınları, öğrencileri, gençliği ve koyu dindar insanları” kendisine çok az çekebilecektir (Linz 2000 [1975], s. 164). Buna karşılık totaliter liderler, fikirlerini sıklıkla değiştirmiş olmalarına rağmen, kesinlikle muğlak davranmamıştır; rejimleri de çoğu zaman aydınlara şaşırtıcı biçimde çekici gelmiştir. Hukukçu Carl Schmitt ve felsefeci Martin Heidegger gibi entelektüel nüfuz sahibi insanlar Nasional Sosyalist Parti üyelik kartını yanlarında taşıyorlardı; Sartre’dan Althusser’e kadar birçok tanınmış düşünür, Stalinizm’in en acımasız uygulamaları herkes tarafından bilinir hale geldiğinde dahi Sovyet projesine sadık kalmıştı.

Otoriter rejimlerdeki ideolojik muğlaklık bu nedenle bir hata değil, koalisyonu destekleyen tarafları harekete geçirmek için taviz vermek zorunda olmanın yarattığı rasyonel bir tepkidir. Bir ideolojik sistemin kendine özgülüğünde ısrarcı olmak, ideolojiye bağılılığı daha yüksek olan eylemcileri (faşistler, komünistler ve benzerleri) harekete geçmeye teşvik edebilecek ancak aynı zamanda zaten heterojen bir yapı sergileyen koalisyondaki çatışmaları şiddetlendirecektir. Diğer taraftan, muğlak sembolik bağılıklar daha geniş katılımlı bir koalisyonu ayakta tutabilecek fakat koalisyon üyelerinin belirli eylemlerin hayata geçirilmesinde koordineli hareket etme ihtimalini azaltacaktır. Muğlaklık böylece, üyelerinin, “dışında kalırlarsa” kendi hedeflerini gerçekleştiremeyeceklerine ama içinde olurlarsa belir-

li politikaları kendi tercih ettikleri istikamete doğru sevk edebileceklerine inandıkları, farklılıklar barındıran bir koalisyonu bir arada tutma politikası olarak "işe yarar". İspanya İç Savaşı'ndan sonra sol ve sağ arasında görüldüğü üzere rakip koalisyonlar arasındaki güvensizlik had safhaya ulaşmışsa koalisyonun dışında kalmamak gerektiğine duyulan inanç kuvvetlenirken, koalisyon üyeleri bir kereye mahsus özel talepler yerine (muhtemelen yine muğlaklık taşıyan) uzun vadeli projelerle koalisyona girdilerse, politikaları kendi çıkarları doğrultusunda etkileyebileceklerine dair inançları güçlenir.

Bu koşullar altında, koalisyon liderlerinin karşı karşıya kaldığı sorun, belirli eylemler gerçekten hayata geçirildiği anda koalisyon üyelerinin bunu öğrenmesi, kendi tercih ettikleri sonuçla karşılaştırması ve duruma göre koalisyonun birliğini tehdit etmesidir. İdeolojik çatışmaları kendi lehlerine kesinkes çözecek kaynakları olmadığı sürece, (Franco'nun yaptığı üzere) işlerin sürüncemede bırakılması, muğlak hareket edilmesi, siyasette ayakta kalmaya ilgi duyan liderlerin bu yüzden işine gelir. Buna karşılık, (totaliter rejimlerde olduğu üzere) liderler bu gibi çatışmalardan galip çıkmayı bekliyorlarsa ya da koalisyon üyeleri kendi ulvi amaçlarına koalisyonun dışında kalarak da ulaşabileceklerini düşünmeye başladılarsa muğlaklık değerini kaybeder: Ya lider belirli programlara sadık kalınmasını talep edecek ya da muğlak semboller koalisyon üyelerini safta tutmada yetersiz kalacaktır.

Açık ve sınırları belirlenmiş ideolojik bağlılıkların olmayışı, otoriter rejimlerin halkı ideoloji doğrultusunda çok fazla seferber etmemeyi genellikle –istisnai durumlar haricinde– tercih etmesini de açıklar. Bu rejimler ideolojiye bağlı bir halk yerine, kayıtsız ancak rıza gösteren bir halkı yönetmeyi daha çok isterler. Franco bunun tipik bir örneğidir; rejimin faşist unsurlarının hâkim görüldüğü ve faşizmin tüm dünyada yükselişe geçtiği 1930'ların sonu ile 1940'ların başı arasındaki kısa bir dönem haricinde, halkın kendi özel hayatına dönmesini tercih etmiş, siyasi hareketlere açıkça taraf olmadıkları veya rejimi herhangi bir şekilde tehdit etmedikleri sürece birçok gruba görece

özerklik tanımıştı. Rejim, son derece politikleşmiş bir halk görmeyi (çoğu zaman) istemiyordu; özellikle iç savaşın bitişinden sonraki birkaç yıl toplum üzerinde kurduğu baskı ciddi olmakla birlikte düşmanını genelde ideolojinin belirlediği kategorilere göre seçmiyor, sadece kendisine muhalif olan belirli kesimleri hedef almaya çalışıyordu.

Franco rejimi hem otoriterdi hem de “tek adamlaşmıştı”; hakiki ideolojik bağlılıklardan yoksundu ancak nihayetinde, farklı unsurlardan oluşan bir koalisyonun içindeki çatışmaları manipüle ederek zirveye çıkmış bir tek adamın hâkimiyeti altındaydı. “Tek adam” rejimi meselesini Dördüncü Bölüm’de daha etraflıca tartışacağız; şimdilik belirtmemiz gereken otoriter rejimlerin tek adam yönetimine dönmek zorunda olmadığıdır. Bu gibi rejimlerin birçoğunda, son tahlilde baskın çıkan tek bir şahsiyet bulmak kolay değildir; bunları incelediğimizde aslında iktidardaki koalisyonun üyelerinin çıkarlarının temsil edilmesine imkân tanıyan ve tek bir kişinin mutlak iktidarı ele geçirmesine engel olan formel kurumlarla karşılaşırız. 1970 ve 1980’lerde Brezilya’yı yöneten askerî rejim, ordu tarafından kontrol edilen parlamentosu ve cumhurbaşkanlığına aday askerlerin rotasyonu ile bu duruma iyi bir örnek teşkil eder.

Otoriter rejimlerde çıkarların nasıl temsil edileceğini belirleyen, iktidar ve nüfuz mücadelesinde çoğulculuğa bir ölçüde izin verilmesini sağlayan farklı yöntemler mevcuttur. Örneğin Franco rejimi son derece tek adamlaşmış olmasına rağmen, uluslararası ve ülke içi baskılar Franco’yu nihayetinde çıkarların temsil edilmesini sağlayacak “korporatist” kurumları çalıştırmaya itmişti. Bu kurumlar genel ve eşit oy verme hakkından ziyade meslek grupları seviyesinde örgütlenmişti; bu durum hem rejimin çoğulcu karakterini göstermiş hem de iktidar mücadelesi verilebilecek alanı iyice daraltmıştı. Buna karşılık, genel ve eşit oy verme hakkının tanındığı seçimler, artık birçok modern otoriter rejimin sınırlı çoğulculuğu yönetmede kullandığı temel mekanizma haline gelmiştir; bu gibi rejimlerin birçoğu, sınırlandırılmış çok-partili rekabet biçimlerini idare etmeyi öğrenerek başarılı olmuştur. Öte yandan, bu rejim-

ler, çıkarların ve fikirlerin dile getirilme ve devlet politikalarının yönünü belirleyebilme düzeyini kasıtlı olarak sınırladıkları ölçüde otoriter rejimler olarak kalır. Bu gibi rejimlere birçok isim verilmiştir: melez rejimler, rekabetçi otoriter rejimler, güdümlü demokrasiler gibi. Söz konusu seçim pratiklerinin uygulandığı otoriter rejimleri izleyen bölümde daha ayrıntılı inceleyeceğiz.

Rekabetçi otoriterlik

Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, üçüncü demokratikleşme dalgasından sonra kurulan otoriter rejimlerin birçoğu, demokrasilerden çok da farklı görünmez. İdeolojik kuması farklı birçok parti, ülkelerinde başkanlığı almak ya da parlamentoda sandalye kazanmak için çoğu zaman yoğun bir rekabete girer. Seçimler düzenli aralıklarla yapılır, yetişkin bireylerin çok büyük çoğunluğu seçimlerde oy kullanabilir. Basında farklı fikirler, gerçekler, eğlence dünyası ve ara sıra iç gıcıklayıcı yolsuzluk skandalları kendilerine yer bulabilir. Anayasada ve diğer önemli hukuki metinlerde toplanma, konuşma, din ve vicdan hürriyeti gibi temel hak ve hürriyetler dahil olmak üzere siyasi haklar korunuyor görünür; sokak protestolarına, diğer siyasi ifade biçimlerine yer vardır.

Yine de tam yerine oturmayan bir şeyler vardır; daha yakından baktığımızda, bugün dünyanın çoğu yerinde, gözlemlediğimiz siyasi rekabet şablonlarının “demokratik” olduğunu söylemek –söz konusu rejimlere kelimenin diğer çağrışımları nedeniyle “diktatörlük” demeye dilimiz varmasa da– bizi rahatsız eder. Zimbabve, Rusya, Romanya, Ermenistan, Gürcistan, Gana, Guyana, Venezuela ve diğer birçok ülkede seçimlerde amansız bir rekabet yaşanıyor olabilir; muhalefet arada seçimleri kazanabilir, parlamentoya seçilmiş veya yerel yönetim makamlarına gelmiş olabilir; ancak muhalefetin iktidardakilere karşı mücadele verdiği oyun alanı ne serbest ne de adildir. İktidardakiler muhaliflerini yasal veya yasadışı yollarla ezebilir veya taciz edebilir; medyayı tehdit edebilir yahut satın alabilir;

sözde “bağımsız” yargı organlarını kendi taraftarlarıyla doldurabilir; seçim kampanyalarında devlet kaynaklarını hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan kullanabilir; hatta kimi durumlarda yerini korumak için seçim sonuçlarında hile yapabilir.

Akla ilk gelen örnekleri hızlıca ele alalım. 1990’larda Ukrayna’da “muhalafete maddi destek sunan işletmeler vergi daireleri tarafından rutin olarak denetime alınıyordu”; Gana’da yine benzer bir şekilde “muhalafet partilerine maddi destek veren müteşebbisler ‘kara listeye alınıyor, hükümetten ihale alamıyor, işleri açıkça sabote ediliyordu’”. Tayvan’da, iktidardaki Kuomintang⁷ 1990’lardaki seçimlerde sürekli rakiplerinin elli katı daha fazla para harcıyor; Rusya’da Yeltsin’in kampanyası, “muhalafete izin verilenden otuz ila yüz elli kat daha fazla” harcama yapıyordu. Alberto Fujimori döneminde Peru’da özel televizyon kanalları devletin istihbarat servisiyle “muhalafet partilerinin ekranlara çıktığı süreyi azaltmaları karşılığında ayda 1,5 milyon dolara varan paralar aldıkları ‘sözleşmeler’ imzalıyordu” (akt. Levitsky ve Way, 2010, s. 10-11). Siyasi rakiplerin yargılanmasında ayrımcılık yapılmasına Rusya’da sıklıkla rastlanır; bu taktik yerel özelliklere göre çeşitlendirilerek başka yerlerde de karşımıza çıkar. Örneğin Malezya’da, dönemin Maliye Bakanı Enver İbrahim iktidardaki partiye muhalafet etmeye başlayınca homoseksüellikten yargılanmıştı. Singapur, hükümet politikalarını eleştirenlere karşı iftira davası açmayı sanat haline getirmiştir (Mauzy ve Milne, 2002, Onuncu Bölüm). Bu gibi karalama ve itibarsızlaştırma davaları, hükümeti eleştiren medyayı kapatmada tercih edilen bir araçtır; Levitsky ve Way’a göre, 1990’lı yıllarda Hırvatistan’da gazetelere 230 kez karalama davası açılmıştı; hemen hemen aynı zamanlarda Kamerun’da da itibarsızlaştırma davaları kullanılarak birçok gazete kapanmaya zorlandı. Medyaya getirilen kısıtlamalara bazen eli yüzü düzgün bir kılıf uydurulduğu bile oluyordu: Venezuela’da Chávez hükümeti, muhalafete daha yakın duran televizyon kanalı RCTV’nin⁸ “uydu yayını” lisansını 2007’de

7 Kuomintang: Tayvan’da kurulmuş Çin Milliyetçi Partisi – ç.n.

8 RCTV: Radio Caracas Televisión – ç.n.

yenilemeyi reddettiğinde, söz konusu kanalın 2002’de Chávez hükümetine karşı girişilen darbeye destek vermiş olmasını gerekçe göstermişti.

Eğer hükümet (anayasa mahkemeleri, seçim komisyonları gibi) tarafsız ya da bağımsız kurumları hükümet yandaşlarıyla doldurmaya özen gösterirse tabii bütün bu hamleler kolaylaşır. Örneğin bugün Venezuela’da Yüksek Mahkeme ve seçim komisyonu üyelerinin çoğu Chávezci hükümete bağlılıklarını gizleme gereği duymaz. 2015 yılındaki seçimlerde muhalefet parlamentoda ezici çoğunluk sağlamasına rağmen, Yüksek Mahkeme, hükümetin geçirdiği yasaların çoğunu büyük bir pişkinlikle iptal etti (Hawkins, 2016). Bazı vakalarda, kayıt aşamasında ya da hukuki yeterlilik denetiminde siyasi partilere ya da adaylara dayatılan ağır şartlar, muhalefet gruplarının seçimlerde etkin bir biçimde mücadele etmesini engeller. Örneğin, 1950’lerden bu yana Mısır’da en popüler örgütlü siyasi güçlerden biri olmasına rağmen Müslüman Kardeşler Örgütü, dini esas alan siyasi partilerin kurulmasının yasaklanmış olması nedeniyle, bir siyasi partiye dönüşemez (Blaydes, 2010, s. 40). Benzer bir şekilde, İran’da seçime girecek adaylar öncelikle, “Anayasa Muhafızları Konseyi” tarafından İslâm Devrimi ilkelerine sadakatleri açısından sorgulanır.

Son olarak, siyasi rekabeti baskı altına almak için diğer bütün yöntemler sonuçsuz kaldığında devreye sokulacak daha bariz taktikler mevcuttur: güvenlik güçlerinin seçmeni tehdit etmesi, muhalefete mensup kişileri dövmesi ve hapse atması (örneğin Mugabe yönetimindeki Zimbabve’de, muhalefetteki Demokratik Değişim Hareketi üyesi eylemciler, 2002 ve 2008’deki seçimlerde dalga dalga gelen baskıların temel hedefi olmuştur); siyasi muhalifleri öldürmeye teşebbüs (2005 yılında Ukrayna’da, muhalefetteki popüler aday Viktor Yuşçenko’nun seçimlere katılamasın diye bariz bir biçimde zehirlenmesi); seçim sandıklarında eski usul bir hileyle mükerrer oy kullanılması (Mısır’da insanlar “hiç oy kullanmak zorunda kalmadıklarını” çünkü hükümetin onların yerine kullandığını” söylerlerdi [bkz. Salah ve Mayyasi, 2013]); Ukrayna’da 2005 seçimlerinde

ya da Sırbistan'da Slobodan Miloseviç'in iktidarda olduğu dönemde görüldüğü üzere, karmaşıklık derecesi değişen hilelerle oyların geçersiz sayılması. Demokratik olduğu genel olarak kabul edilen ülkelerle bu ülkelerin arasındaki farkı daha çarpıcı biçimde ortaya koymak için, yukarıda örnekleri verilen ülkelerin çoğunda iktidar sahiplerinin iktidarı bırakmamak pahasına gerçekten siyasi cinayet işleseler bile yakayı sıyrabilecek gibi durduğunu söylemek gerekir.

Farklı ideolojiler etrafında toplanmış birçok grubun devleti kontrol altına alma ve devlete nüfuz etme mücadelesi verme imkânına sahip olması nedeniyle bu rejimlerin hepsi çoğulcudur. Dahası, söz konusu rejimler bu çoğulcu özelliklerini tek parti içindeki fraksiyon çatışmalarından ya da farklı çıkar gruplarının temsil edildiği korporatist sistemlerdeki mücadelelerden ziyade çok-partili seçim pratiğini yaşatarak sürdürürler. Bu rejimler yine de, Linz'in tanımına göre, ya bazı grupların seçim kazanmasını bilerek imkânsız hale getirmeleri ya da devletin en önemli makamlarını seçim rekabetinin dışına çıkarmaları nedeniyle kendi çoğulcu vasıflarını sınırladıkları ölçüde *otoriter*dir.

Seçimlerdeki rakiplerini dezavantajlı hale getirmek için hükümetlerin kullanabileceği şaşırtıcı taktiklerden bir anlığına uzaklaşalım ve seçimlerin hakiki bir rekabet unsuru barındırma özelliğini bir ölçüde korurken diğer yandan tam anlamıyla demokratik olmayı nasıl başaramayacağı meselesi hakkında biraz daha dikkatli düşünelim. (Günümüzde Kuzey Kore'de yapılan tek partili "seçimlerin" demokrasinin veya siyasi rekabetin gerçek bir göstergesi olduğunu hiç kimse düşünmez. Yine de bu, seçimler üzerinde tartışmaya değecek sorular ortaya koyar; Beşinci Bölüm'de bu seçim ritüellerini daha fazla ele alacağız.) Birinci Bölüm'de tartıştığımız demokratik seçimlerin "standart" açıklamasıyla başlayalım: Birden çok partinin seçmenin oyunu almak için yarıştığı, hangi aralıklarla düzenleneceği az çok belli bir seçim yapılır. Söz konusu partiler –ortak çıkarların, ideolojinin ya da kimliğin gönüllülük esasıyla birbirine bağladığı insan grupları– iktidarın mevcut sahiplerinin

keyfî veya zorlaştırmacı müdahaleleriyle karşılaşmadan kolaylıkla kurulabilir; bu partilerin elinde, siyasetle özellikle ilgilenmiyor olabilecek insanların dikkatini çekmenin bedeli denilebilecek temel maliyetleri üstlenmeleri kaydıyla, geniş seçmen kitlelerine kendi dertlerini anlatmak için makul fırsatlar vardır. Tarafsızca uygulanan düzenlemelerle seçime giren tüm tarafların eşit şartlar altında mücadele etmesi sağlanmaya çalışılır ki iktisadi güçlerinden faydalanarak siyasi güç elde etmeye çalışan kimi grupların bu avantajı bir ölçüde ortadan kalksın; oy sayımına getirilen makul kurallar, devlet iktidarının nasıl paylaşılacağını tartışıp pazarlık konusu edebilecek ana grupları, yani seçimin “kazananlarını” belirler.

Hiçbir parti veya örgütün, seçim rekabetini düzenleyen kuralları kendisine avantaj sağlayacak ya da diğer partilerin kazanmasını engelleyecek şekilde tek taraflı olarak değiştiremeyecek olması önemlidir. Seçimlerden galip çıkan partiler bu şekilde devlet iktidarında pay sahibi olurlar; bu iktidarı nasıl kullanacakları, devleti kontrol eden ancak seçimlere girmesine gerek olmayan, seçimle işbaşına gelmemiş kurumlar tarafından yok sayılamaz. Bu ideal resimde, seçimler bu yüzden bir topluluğun devlet iktidarını kullanabilecek kişileri (ya da kullananları denetleyenleri) seçmesinin, bir sonraki seçimde diğer partileri seçme tehdidiyle bu kişileri hesap vermek zorunda bırakmasının ve toplumu iyi kötü temsil eden bir hükümet kurmanın aracıdır: Hükümetin, o topluluktaki önemli grupların çıkarlarını ve değerlerini yansıtacak şekilde hareket ettiği varsılır. Çok-partili seçimlerin yapıldığı otoriter sistemler şu üç yoldan en az birine (bazen de birden fazlasına) girerek bu ideal demokratik rekabet modelinden sapar.

Bunlardan birincisi, seçimlerde yarışmasına gerek olmayan grupların devleti kontrol ediyor olması nedeniyle, çok-partili seçimlerin devleti kimin kontrol altında tuttuğunu değiştiremeyecek olmasıdır. Bu durumda, seçimler makul derecede özgür ve adil koşullarda gerçekleştirilebilir; seçime birçok grup katılabilir: Ancak seçimlerin sonucu, devlet politikalarını bir ölçüde etkilese de, devlet iktidarının iç mekanizmalarını kon-

tol eden grupların terribini doğrudan değıştirmez. Buna verilebilecek en bariz örnekler, seçimle işbaşına gelen bir parlamen-tonun varlığına rağmen devlet politikalarını ve kadrolarını ni-hayetinde bir hükümdarın belirlediğı ülkelerdir. Günümüz Ür-dün'ü bu duruma örnektir; diğier taraftan, seçimle işbaşına gel-memiş kurumların devletin nihai kontrolünü elinde tuttuğı ve ülkede kanlı canlı bir seçim rekabetinin görüldüğü diğier ör-nekler de mevcuttur.

İran'da devrim sonrasında, örneğin, nihai karar verme yet-kisinin "İslâm Devriminin Liderinde" (mevcut durumda Dinî Lider Ali Hamaney'de) olduğı bir siyasi sistem geliştirilmiştir. Dinî Lider çeşitli bağımsız örgütleri ve iktisadi kaynakları kontrol eder ve bu kontrol mekanizması onu seçimle işbaşına ge-len hükümetin gerçekten de üstüne çıkarır. Söz konusu sistem tüm unsurlarıyla bir anda oluşmamıştır; hükümetin seçimle iş-başına gelen ve atanan kanatları arasında çok büyük mücade-leler yaşanmış ve hâlâ yaşıyor (Brownlee, 2007a); fakat (esa-sen mollaların kontrol ettiğı) "derin devlet", zaman içinde, (ço-ğunlukla mollalar dışındaki politikacıların kontrol altında tut-tuğı) "seçilmiş devlet"e üstünlük sağlamıştır. İran'da seçilmiş cumhurbaşkanı her ne kadar devlet politikalarını büyük ölçü-de etkileyebilse ve gerçekten kendisine bağı iktisadi kaynak-ları kontrol edebilse de, Dinî Lider her zaman cumhurbaşka-nının aldığı kararları yok sayabilir. Günün sonunda, İran'daki seçim rekabetinin sonuçları, son kertede devleti kontrol eden grubu (Dini Lider'in son halkası olduğı zinciri) yerinden oynatamaz. Bunun sebebi, İran'daki seçimlerde söz konusu makam-lara çıkacak kişilerin seçilmiyor oluşu ve seçimle işbaşına ge-len siyasetçilerin bu kişileri denetleyebilecek veya aldıkları kar-rarları yok sayabilecek kadar güçlü olmayışlarıdır. Levitsky ve Way (2010, s. 14), İran'daki gibi "seçimlerin rekabete açık ol-duğı ancak seçilmiş yönetimlerin iktidarının seçimle işbaşına gelmemiş dinî ..., askerî ... veya monarşik ... otoriteler tarafın-dan kısıtlandığı" rejimleri "vesayet rejimleri" olarak adlandırır.

İkinci yol, çok-partili ve rekabete açık seçimlerin yapılma-sı ancak toplumdaki büyük grupların seçim pratiklerinden dış-

lanmış olmasıdır. Söz konusu gruplara –örneğin Apartheid dönemindeki Güney Afrika’da siyah ve melez vatandaşlara– oy hakkı verilmemiş olabilir; seçimler rekabete açık olmakla birlikte, 1957 ila 1976 yılları arasında ülkedeki en popüler siyasi parti konumundaki Peronist partinin yasaklı olduğu Arjantin’de görüldüğü gibi bu grupları temsil eden büyük siyasi partiler yasaklanmış da olabilir. Levitsky ve Way (2010, s. 14) bu rejimleri, sırasıyla, “anayasal oligarşiler” ve “sınırlı veya yarı rekabetçi demokrasiler” olarak adlandırır. Örnekleri Güney Afrika ve Arjantin üzerinden verilen bu koşullarda, seçimler devleti kimin kontrol ettiğini gerçekten belirler ancak seçimle birlikte işbaşına gelen yönetimlerin temsil kabiliyeti (siyasi sistemin tasarımı gereği) yetersiz kalır.

Son olarak, çok-partili seçimlerin, muhalefet partilerinin halktan gördüğü destek ne kadar yüksek olursa olsun, seçimi onların kazanmasını çok zorlaştırmak için, seçim rekabetini düzenleyen resmî ve gayri resmî normların iktidardaki parti tarafından tek taraflı olarak manipüle edilebileceği ya da yok sayılabileceği koşullarda da gerçekleşebileceğini belirtmek gerekir (Magaloni, 2006, s. 35-36). Bu rejimlerde, iktidardaki parti yasama organlarındaki ezici çoğunluğu, medyadaki orantısız nüfuzu, devlet kaynaklarını kontrol ediyor olması ve benzeri yöntemlerle kazandığı gücü neredeyse yenilmez bir seçim silahına tahvil edebilir. Muhalefet partileri devlet politikalarını hâlâ az ya da çok etkileyebilecek bir konumda olsalar dahi sadece seçimleri kazanarak devletin kontrolünü ele geçirmeleri pek ihtimal dahilinde değildir.

Söz konusu rejimler, çok-partili seçimlerin görüldüğü otoriter rejimler arasında en sık rastlanan ve üzerine en çok çalışma yapılan rejimlerdir; bu rejimlere verilebilecek dikkate değer örnekler arasında, 1929 yılından en azından Meksika’da seçimleri yönetmekten sorumlu Federal Seçim Kurulu’nun Kurumsal Devrimci Parti’den bir ölçüde bağımsız kılınmasını sağlayan seçim reformunun yürürlüğe girdiği 1994 yılına kadarki dönemde söz konusu partinin yönettiği Meksika (Magaloni, 2006, s. 38); Robert Mugabe ve Afrika Ulusal Birliği-Vatansever Cep-

he Partisi yönetimindeki Zimbabve; 1959'dan beri Halk Hareketi Partisi tarafından yönetilen Singapur; Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Rusya; Enver Sedat'ın cumhurbaşkanlığı döneminde çok-partili seçimlere geçilen 1977 yılından Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in devrildiği 2012 yılına kadar Mısır bulunur. Levitsky ve Way (2010, s. 14), muhalefet partilerinin seçim yoluyla devlet iktidarından gerçek bir pay alabilme imkânı bulunduğu sürece bu rejimleri "rekabetçi otoriter" rejimler; Magaloni (2006) ise "hegemonik parti otokrasileri" ya da basitçe "çok-partili otokrasiler" olarak adlandırır. Levitsky ve Way, çok-partili seçimlerin yapıyor olmasının her zaman anlamlı sonuçlar doğurmadığını düşünür ve bu seçimlerin icra edildiği birçok rejimden sadece otoriter rejim olarak bahseder.

Söz konusu rejimler, temelde demokratik hükümet şekilleri açısından Liberal Demokrat Parti'nin uzun süredir siyasete hâkim olduğu Japonya'dan veya bağımsızlığın kazanılmasından 1977'ye kadar Kongre Partisi yönetiminde kalan Hindistan gibi örneklerden farklılıklar gösterir. Bu örneklerde, ülke siyasetinde son derece baskın ancak nihayetinde iktidarda kalabilmek için seçimleri veya diğer kuralları tek taraflı manipüle edemeyen partiler görürüz. Bahsedilen partilerin iktidarda kalma sebebi kurumların manipüle edilmesi değil, hakiki halk desteğinin zeki ancak "anayasal sınırlar içinde kalan" siyasi hamlelerle birleşmesidir. Buna karşılık, rekabetçi otoriter rejimler, bütün örgütlü muhalefeti tamamen bastırmaya veya kontrol altına almaya güçleri yetmese de –yahut bunu istemeseler de– iktidarda seçim kurallarını bir parça da olsa manipüle etmeleri sayesinde kalırlar.

Çok-partili seçimlerin hangi koşullarda "hata vereceğinin" açıklandığı bu üç yolun birbirini dışlayıcı olduğunu düşünmek gerekir. Çok-partili seçim rekabetinin, devleti kimin kontrol ettiğini (büyük ölçüde) değiştirme imkânının bulunmaması, aynı zamanda bazı partilerin veya adayların seçime sokulmaması, siyasi rekabete getirilen söz konusu kısıtlamalara ilaveten iktidardaki partinin gücünü kötüye kullanması da mümkündür. İran'da 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde görüldüğü

üzere, siyasi rekabete getirilen kısıtlamalar “birikebilir”: sadece seçimleri kazanarak yerinden edilemeyecek, güçlü bir derin devlet; “liberal” adayların Anayasa Muhafızları Konseyi tarafından veto edilmesi; hakkında güçlü yolsuzluk suçlamaları bulunan Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad yönetimindeki iktidarın gücünü kötüye kullanması gibi (Sahliyah, 2010; Kamrava, 2010). Buna karşılık, genele bakıldığında, iktidarda olmanın avantajının suiistimal edilmesinin rekabetçi otoriterliğin bugün en sık rastlanan biçimi olduğu görülüyor. Makul ölçülerde rekabetçi çok-partili seçimlerin yapıldığı otoriter rejimlerin, bu gibi seçimlerin yapılmadığı rejimlere kıyasla daha uzun ömürlü olduğuna ve “iktidarda uzun süre kalmanın sağladığı bu avantajın” Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra artmış olduğuna dair önemli kanıtlar da bulunur (Kendall-Taylor ve Frantz, 2015). O halde otoriterliğin bu biçiminin nasıl ortaya çıktığının sorulması gerekmez mi?

Rekabetçi otoriterliğin kökenleri

Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere, çok-partili seçimlere hiçbir şekilde rastlanmayan, otoriter ve totaliter rejimlerin o en şaşıla dönemi, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nin küresel hâkimiyet mücadelesi verdiği ve her iki kamp-taki diktatörlerin de bir süper gücün desteğini alacaklarına güvendikleri Soğuk Savaş yıllarıydı. Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla birlikte, tek parti modeline uygun otokrasi, özellikle daha yoksul ve dış yardıma bağımlı ülkelerde, cazibesinin büyük bölümünü yitirdi. Sovyet himayeciliğinin kaybolması, önceki dönemlerde dışa kapalı yönetilen rejimlerin üzerinde çok-partili rekabetin normlarına uyum sağlandığının gösterilmesi yönünde kurulan baskıyı giderek arttırdı. Bu sadece Sovyetlerin müttefiki olan rejimler için değil, “aşırılıkları” artık komünizmin önüne set çekilmesi için meşrulaştırılıp geçirilemeyecek hale gelen, Amerika’yla bağlantılı otokratik rejimler (örneğin Şili’deki Pinochet diktatörlüğü ya da Zaire’de Mobutu yönetimindeki kleptokrasi rejimi) için de geçerliydi.

Bu rejimlerin hepsi çok-partili rekabeti Soğuk Savaş'ın bitmesinin sonucunda getirmiş değildi; Küba ve Kuzey Kore en belirgin iki istisna olmakla birlikte, birçoğu siyasi değişimle sonuçlanan krizler yaşadı (bkz. Kutu 3.1). İç ve dış kamuoyundan gelen demokratikleşme baskılarının yanı sıra yönetimdeki grubun gücü ve devlet kurumlarının uyumlu çalışması da dahil olmak üzere birçok faktöre bağlı olarak bu rejimlerin bazıları demokratikleşti (örneğin Pinochet'nin ordu destekli diktatörlüğü), bazıları nihayetinde çöktü (örneğin 1997'den sonra, eski adıyla Zaire, yeni adıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti), bazıları az çok istikrarlı çok-partili otoriter rejimlere evrildi ve çok azı kapalı otoriter rejimler olarak kalmayı başardı.

Akademisyenler hangi rejimlerin gerçek çok-partili otoriter rejim olduğu, hangilerinin tam demokrasi olarak kabul edilebileceği, hangilerinden bahsederken başka bir terminoloji gerektiği konusunda farklı düşünüyorlar. Yine de, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra yaşanan değişimin büyüklüğünü anlayabilmek

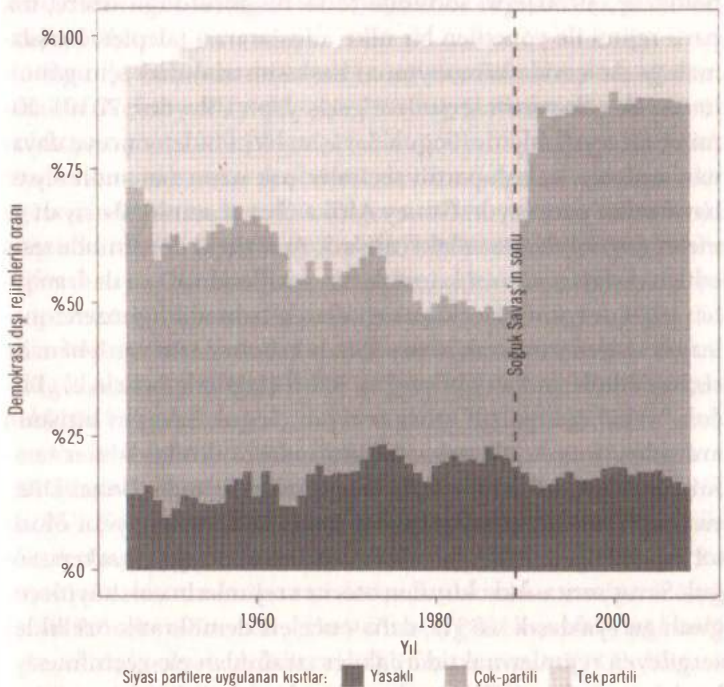
KUTU 3.1 Soğuk Savaş'ın Bitişinden Sonra Küba ve Kuzey Kore Nasıl Hayatta Kaldı?

Sovyetler Birliği'nin verdiği **şubvansiyonların** ve bu ülkeyle yapılmış tercihli ticari antlaşmaların ortadan kalkması, Kübalıların "özel dönem" adını verdiği bir dönemin (kısıtlı ve zorunlu iktisadi reformlar döneminin) yaşanmasına yol açtı. Kuzey Kore'nin Sovyetler Birliği'nden **şubvansiyon** alamaması daha şiddetli bir etki yaratarak 1993-1994 yılları arasındaki büyük kıtlığın sebeplerinden biri oldu; bu kıtlık da "piyasalaşma talebinin aşağıdan gelmesi" sürecini tetikledi (Haggard ve Noland, 2012) ve nihayetinde devletin bireyler üzerindeki kontrolünü zayıflattı. Fakat her iki rejim de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla kaybettikleri **himayeyi** ikame etmenin yolunu eninde sonunda buldu: Küba yüzünü 2000'li yılların başında petrol zengini haline gelen Venezuela'ya dönerken, Kuzey Kore de istikametini, o dönemde iktisadi başarı hikâyesini yazmış olan ve Kim Jong-il rejiminin devam etmesi işine gelen Çin'e çevirdi. Kendilerini himaye altına alacak ülkeler bulamamış olsalardı, bu iki ülkede rejimin bir şekilde değiştiğine pekâlâ tanık olunabilirdi.

için, demokrasi dışı rejimlerden oluşturulmuş büyük bir örnek küme üzerinde, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren çok-partili rekabete getirilen sınırlamalardaki değişimlere bakmak yerinde olacaktır (Şekil 3.1).

1990'dan önce, demokrasi dışı rejimlerin çoğu partileri ya doğrudan yasaklıyor ya da sadece tek resmî partinin faaliyet göstermesine izin veriyordu; Svolic'in (2012) sunduğu veriye göre, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında, tüm demokrasi dışı rejim-

ŞEKİL 3.1
Demokrasi Dışı Rejimlerde Siyasal Partilerin Rekabetine Getirilen Kısıtlamalar (1946-2008)

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde demokrasi dışı rejimlerden oluşturulmuş büyük bir örnek küme üzerinde çok-partili rekabete getirilen sınırlamalar (nüfusu 500.000 kişinin altında olan ülkeler dahil edilmemiştir). Svolic, partilerin tam anlamıyla bağımsız olmadığı durumlarda "birleşik cepheleri" tek parti olarak sayar: Çin ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC; German Democratic Republic - GDR) gibi, iktidardaki Komünist partilerin sözde yönetimde olduğu (ADC'de gerçekten yönetmiş) ülkeler. Veriler Svolic'ten (2012) alınmıştır; bazı vakalar için veri olmadığından çubuklar grafiğin tepesine kadar çıkmıyor.

lerin sadece %30'unda birden fazla siyasi parti mevcuttu. Sonrasında, bu demokrasi dışı rejimlerin çoğu ya demokratik rekabetin bir biçimine geçiş yaptı ya da tam demokrasiye geçmeden çok-partili seçimlere izin verdi; günümüzde, tüm otoriter rejimlerin %70'inden fazlasında çok-partili seçimlere izin veriliyor.

Söz konusu ülkelerde çok-partili seçimlere hep aynı zamanda ya da hep aynı baskılara cevaben geçilmediği kesindir. Bazı vakalarda, önceki rejimin çökmesinin ardından çok-partili seçimler siyasi hayatın bir parçası oldu; tek partili Komünist rejimlerin halkın baskısıyla bir anda yıkılmasının ardından Rusya'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde bu durum yaşandı. Diğer örneklerde, 1970'lerin sonunda Mısır'da görüldüğü üzere, tek parti rejimi ile yönetilen bir ülke, uluslararası talepleri karşılamak ya da içeride kamuoyunun baskısını azaltmak için gönüllü olarak çok-partili seçimlere geçiş yaptı (Blaydes, 2010). Kimi otoriter rejimlerde, Soğuk Savaş'ın bitiminden önceye dayanan nedenlerle, çok-partili seçimler çok uzun zamandır siyasi hayatın bir parçasıydı: Güney Afrika (beyaz azınlık ile siyah ve melez çoğunluk arasındaki çatışma, Apartheid döneminde tesis edilen dışlayıcı siyaset kurumlarını şekillendirdi) ya da İran gibi (1979 devrimi, önceki paragraflarda bahsedildiği üzere, melez bir sistem yaratarak hem seçim rekabetine izin verdi hem de seçime kimlerin katılabileceğini kalın çizgilerle belirledi). Birçok "yeni" çok-partili otoriter rejim, Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından, mevcut demokratik kurumların iktidardakiler tarafından suiistimal edilmesiyle ortaya çıktı; aslında, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonraki dönemde yeni otoriter rejimler genellikle darbelerin ardından ortaya çıkarken, Soğuk Savaş sonrasında kurulan otoriter rejimlerin çok büyük çoğunluğu (yaklaşık %85'i), daha önceleri demokratik özellikler sergileyen rejimlerin iktidardakiler tarafından ele geçirilmesiyle oluştu: Çok-partili seçimler gibi "demokratik görünen" kurumlar yerinde kaldı, iktidarlar bunların arasından işlerine yarananları seçti (Kendal-Taylor ve Frantz, 2015).

Birçok otoriter rejimin çok-partili seçime izin vermesine rağmen demokratikleşmemesi, kurumsallaşmanın zayıf olduğu

lkelerde “oyunun kurallarını” çıkarları doğrultusunda “belirlemenin” iktidardakilere sağladığı avantajla çok yakından ilgilidir. Tek parti rejimlerinin, iktidarda olmanın avantajıyla çok-partili seçimlere geçilmesine karar verdiği durumlarda, rneğin Sedat yönetimindeki Mısır’da, “oyunun kurallarının iktidar tarafından belirlenmesi” bilhassa kolaydır ve bu geçişler rejimi zayıflatmaz, güçlendirir (Blaydes, 2010; Brownlee, 2007a). Rejimlerin bir anda ve görünüşte tamamen yıkıldığı örneklerde dahi, çok-partili seçimlere geçilmesinden faydalanan sıklıkla önceki rejimin iktidar partileri olmuştur. Diktatörler bazen şaşırtıcı derecede kolaylıkla devrilebilir fakat devletin derinlerinde kök salmış iktidar yapılarını değiştirmek genellikle çok zordur.

Sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz Romanya örneğini ele alalım. Nefret edilen diktatör Nikolay Çavuşesku’nun başında olduğu rejim, 1989 yılının Aralık ayında, o yıl Doğu Avrupa’yı saran komünizm karşıtı büyük devrim dalgaları arasında, dört gün içinde bir anda çöktü. Diğer taraftan, rejim o kadar baskıcıydı ki ülkede örgütlü muhalefet bırakmamıştı; gerçek muhaliflerin sayısı bir elin parmakları kadardı ve neredeyse hiç sivil toplum rgt yoktu. Rejimin bir anda çökmesiyle oluşan iktidar boşluğunda, rejim muhaliflerinin hemen oracıkta oluşturduğu, tanınmış muhaliflerin ve isyana katılmış kişilerin dahil olduğu Ulusal Kurtuluş Cephesi (UKC), Komünizmden uzaklaşma hedefiyle iktidara geldi. Fakat bu grup kısa sürede “eski Komünist yöneticilerin ağına düştü” (Levitsky ve Way, 2010, s. 98): Çoğu Çavuşesku tarafından bir kenara itilmiş olsa da bu kişilerin gerçek demokrasiye hiçbir bağlılığı yoktu, ancak Romanya taşrasının en ücra yerlerine kadar nüfuz etmiş tek örgüt olan Romanya Komünist Partisi’nin örgütsel varlıklarını bunlar gerçekten kontrol edebiliyorlardı (Tismaneanu, 1993). Kısa sürede başka partiler de kuruldu, ancak UKC’nin örgütsel avantajı (halkın nefret ettiği, UKC’nin ise dağıtmamaya karar verdiği Romanya Gizli Polis Teşkilatı *Securitate* dahil olmak üzere) ve devletin kontrolünü elinde bulunduruyor olması, bu partilerin eşit şartlarda yarışmasını zorlaştırdı.

Böylelikle, 1990 yılında ilk defa çok-partili seçimler düzenlendiğinde, UKC'nin gösterdiği başkan adayı, Komünizmden bir anda kopulacak olmasının halkta yaratacağı korkuya seslenen bir konuşmanın desteği ve bunun yanı sıra partinin devlet kaynaklarını kötüye kullanma imkânının olması, muhalefeti taciz etmesi, ülkenin ücra bölgelerindeki seçmenleri seferber etmesi ve medyayı manipüle etmesi sayesinde oyların %85'ini aldı. Muhalefet güçlerinin mesajlarını halka, özellikle taşraya iletmede zorlanmaları ve muhaliflere yabancı güçlerin ajanı oldukları iftirasının acımasızca devlet televizyonunda atılması hiç şaşırtıcı değildi (Tismaneanu, 1993).

Romanya'nın hikâyesi nispeten mutlu sonla bitmiştir. Ülkenin Avrupa Birliği'ne bağlılığı ve AB üyeliği beklentisi, demokratik normların rutin bir biçimde ihlalini rejim açısından sadece seçim zamanı değil, seçimlerin arasındaki dönemlerde de maliyetli hale getirdi; Levitsky ve Way'ın (2010) öne sürdüğü üzere, Romanya, benzer durumdaki birçok ülkeye nazaran Batı etkisine daha açıktı. Bazı sorunlarla karşılaşılmasına rağmen, 1992 seçimleri 1990 seçimlerine nazaran daha adil koşullarda yapıldı ve (muhtemelen daha önemlisi) iktidar partisini parlamentodaki çoğunluğundan ederek seçim normlarını manipüle etmesini zorlaştırdı. İzleyen seçimler daha da adil koşullarda gerçekleşti; öyle ki Romanya bugün AB'nin bir üyesidir ve ülkenin demokrasiyle yönetildiği hemen herkes tarafından kabul edilir. Bu vakadan çıkartılacak olumlu ders şudur: UKC'nin ve seleflerinin seçim normlarını manipüle etmesine (kısmen dış ülkelerin dayatmasıyla) getirilen kısıtlamalar zaman içerisinde rekabetin daha adil yürütülmesine sebep olmuştur.

Burada yapılabilecek daha genel bir çıkarım, hangi sebeple olursa olsun çok-partili seçimlere geçmeye zorlanan rejimlerin (bazen düşük bir ihtimal olsa da) seçimleri kaybetme riskiyle çoğu zaman gerçekten karşı karşıya kaldıkları ya da en azından, eğer seçim rekabetinin normlarını apaçık ihlal ettikleri düşünülüyorsa, çok büyük halk ayaklanmalarını tetikleme riski taşıdıklarıdır. Hepsi hükümetin devrilmesiyle sonuçlanan "Renkli Devrimler" bunun örneğidir: Sırbistan (2000), Gürcistan (2003),

Ukrayna (2005) ve Kırgızistan (2006) (Beissinger, 2007). Ancak halkın baskısıyla iktidarı bırakmak bu gibi rejimleri demokratikleştirmeye yetmez, rejim değişikliğinin hemen sonrasında devleti kontrol eden grup bunun ödülünü fazlasıyla alır ve muhalefetin iktidara gelme şansını daha da zorlaştırır. Hatta olayların bu sıralamada gerçekleşmesinin daha muhtemel olduğu da söylenebilir: Paranın parayı çekmesi gibi, iktidar da iktidarı çeker.

Başlangıçta demokratik olan ve çok-partili seçim pratiğinden hiç vazgeçmemesine rağmen zaman içinde daha fazla otoriterleşen rejimler daha ilginç vaka çalışmalarıdır. Bu gibi vakalarda, ilgili ülkenin demokratik olup olmadığı ya da demokratik kalıp kalmadığı çok büyük tartışma konusudur. Rejimi açık ve şeffaf siyasi rekabetten uzaklaştıran değişiklikler adım adım yapılır, çoğu zaman küçük ve haklı gerekçelere dayandırılabilir; iktidardakiler, demokrasiye bağlılıkları sorgulandığında, kendilerinin makul ölçülerde rekabetçi seçimlerle işbaşına gelmiş olduğuna dikkat çekebilir. Bu bölümün başlarında kısaca bahsettiğimiz Venezuela örneği bu açıdan bilhassa ilginçtir; çünkü hem halkta hem de akademisyenlerde (Ellner, 2010; Corrales ve Penfold, 2010; Hawkins, 2016) Venezuela'nın hâlâ demokrasi olup olmadığı ve (eğer değilse) bu özelliğinin ne zaman sona erdiği hakkında keskin görüş ayrılıkları mevcuttur. Üstelik, Venezuela siyaseti hem daha az kapsayıcı ve daha fazla sınırlandırılmış bir siyasi rekabet biçimine *hem de* daha fazla kapsayıcı siyasi angajman biçimlerine kayma işaretleri verir (Kutu 3.2'ye ve daha kapsamlı bir tartışma için bu kitaptaki çevrimiçi materyallere bakınız). Buradaki esas mesele, Venezuela'daki siyasi rekabetin bazı gruplar için daha zorlaşmasının altında uluslararası etkilerin değil, son derece kutuplaşmış iç çatışmaların yarattığı dinamiklerin yatıyor olmasıdır.

Sonuç

Demokrasi dışı rejimler, tek ve en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş bir ideolojik görüşün devlete ne derece hâkim olup olmadığına göre farklılık gösterir. Yelpazenin bir ucunda ideolo-

KUTU 3.2 Chávez Döneminde Venezuela Siyaseti

Venezuela'nın son on beş yıldaki siyasi tarihini şekillendiren en köklü değişiklik, 1958 yılında askerî diktatör Marcos Pérez Jiménez'in devrilmesinin ardından **kurulan** görece demokratik iki partili sistemin çözümlenmesidir. (Pérez Jiménez sonrası kurulan "Dördüncü Cumhuriyet'in" ne kadar demokratik olduğu sorusunun bile Venezuela'da şiddetli tartışmalara yol açtığını belirtmek gerekir. Chávezciler [*Chavista*] sistemde seçim sahtekârlığı görülmesine de sıklıkla bu sistemin eser miktarda demokratik olduğunu öne sürer.) Petrol fiyatlarındaki düşüşle bağlantılı olarak on beş yıldan uzun süredir yaşanan ekonomik krizler 1992'de başarısız bir darbe girişimiyle sonuçlandı ve ardından karizmatik askerî lider Hugo Chávez'i ön plana çıkarttı. Söz konusu darbelerin birine katılması nedeniyle kısa bir süre hapis yatan Chávez, seçimlere "dışarıdan" bir aday olarak girdi ve Venezuela'nın en yoksullarına hitap etmesi sayesinde 1999 yılındaki seçimleri rahatlıkla kazandı.

Geleneksel partiler o seçimde hezimete uğradı; Chávez ve taraftarları ise hiç vakit kaybetmeden Venezuela'daki kurumları daha katılımcı ve daha demokratik olduğunu düşündükleri bir istikamete çevirmeye koyuldular. Diğer değişikliklerin yanı sıra, Chávezciler halkoylamasının daha sık kullanılmasına izin veren yeni bir anayasa yaptılar; zaman içinde, komünal konseyler gibi yeni katılımcı kurumlar tesis ettiler; yoksul vatandaşların çoğunun gelir düzeyini arttıran ve eşitsizliği azlatan yeni sosyal programları yürürlüğe koydular. Buna karşılık, Chávez'in sert beyanatları ve bazı uygulamaları (bunlar arasında cumhurbaşkanlığı süresini uzatması ve bir sonraki dönem yeniden seçilebilmesinin yolunu açması, önemli kurumları kendi yandaşlarıyla doldurması, özel radyo ve televizyon kanallarını onun çoğu zaman uzun mesajlarını yayınlamaları için sürekli tehdit etmesi de vardır), Venezuelalı üst ve orta sınıfların çok büyük bir bölümünün ülkenin gidişatından endişe duymasına yol açtı.

Kamuoyu hızla kutuplaştı ve Chávez karşıtı devasa protestolardan faydalanan ordunun, ömrü uzun olmayan bir darbeye Chávez'i iktidardan kısa süreliğine indirdiği 2002'de işler kırıma noktasına geldi. Bunu devlet **kontrolündeki** petrol şirketinde greve gidilmesi ve parlamento seçimlerinin boykot edilmesi takip etti. Chávezciler "sosyalist devrimi" gerçekleştirebilmek için ordu ve medyayı daha fazla kontrol etmeleri gerektiğini öğrendi ve ikisini birden kontrol altına almaya girişti.

2009'a gelindiğinde, petrol fiyatlarındaki artışın ve yeni sosyal programların desteğiyle, Chávez rejimi (göreve seçilme kısıtlamasını kaldıran referandum da dahil olmak üzere) birçok seçim kazanmış, ordu ve bürokrasi üzerindeki kontrolünü artırmış (bu arada Chávez'in taleplerine karşı gelen bir hâkimi hapsettirmiş), gerçekten muhalefet yapan medya organlarının sayısını ve halka erişimini yavaş yavaş azaltmıştı: Bu süreçte hükümetin ortak olduğu yerel radyo ve televizyonlar kuruldu; muhalefet medyasının lisans talepleri reddedildi, yayın yapabilmek için ihtiyaç duydukları diğer kaynaklara erişimleri engellendi; gazete kâğıdı siyasi mülahazalarla karneye bağlandı ve bazı yayın organlarına ihtiyacın çok altında verildi; rejime düşman medya organları hükümet destekçilerinin kontrol ettiği gizli kapaklı paravan şirketler aracılığıyla satın alındı. Resmî kurumlarda muhalefet o kadar marjinalleştirildi ki birçok muhalefet üyesi adil bir seçim rekabetinin olabileceğine artık inanmaya başladı. Chávezci rejim ise sürekli 2002'deki darbeyi işaret edip muhalefetin anti-demokratik bir yapıda olmasını bu darbenin ispatladığını; kendilerinin demokrasiye inandığını da uygulamaya koydukları sosyal programların, seçim zaferlerinin ve "katılımcı" kurumların kanıtlandığını savundu.

Chávez'in 2013 yılının başlarında kanser yüzünden hayatını kaybetmesinin üzerinden beş yıldan fazla geçmesine rağmen, Venezuela'nın demokrasi olup olmadığı hâlâ tartışmalıdır. Muhalefet 2015 yılının sonundaki parlamento seçimlerinde büyük bir zafer kazanmış olmasına rağmen, birçok akademisyen Venezuela'daki siyasi rekabetin artık liberal demokrasilerdeki siyasi rekabet gibi işlemediğinde hemfikirdir; yeni parlamentonun yetkilerinin sistematik bir biçimde elinden alınması, Chávezci rejim toplumun bazı kesimleri nezdinde popülaritesini hâlâ korusa da, siyasi rekabette muhalefetin önüne konulan siyasi engellerin çok büyük olduğunu gösteriyor. Hatta Chávezci rejim sıklıkla rekabetçi otoriter bir sistemin örneği olarak gösteriliyor; seçimler önemlidir, muhalefet vardır, muhalif medyaya rastlanabilir ancak muhalefetin sadece seçimleri kazanarak iktidara gelmesi ihtimal dahilinde değildir.

jik saplantılarıyla totaliter rejimler, diğer ucunda ise seçim rekabetine izin verdikleri ölçüde neredeyse demokratik kabul edilen rejimler bulunur. Kuzey Kore ve muhtemelen Eritre hariç tutulacak olursa, totaliter rejimlerin çoğu günümüzde çok şükür ortadan kaybolmuştur. Demokrasi dışı rejimlerin önem-

li bir bölümü totaliter değil, otoriter rejimdir: Çoğulculuğa kesinlikle izin vermeyen totaliter rejimlerin bulunduğu bir uçtan geniş bir biçimde çoğulculuğu destekleyen demokrasilerin bulunduğu diğer uca kadar uzanan yelpazenin ortasında bir yerdedir. Bu rejimlerde yönetimi elinde bulunduran elit kesim, bağımsız grupları ve onların temsil ettikleri görüşleri tamamen yok edemez, etmez; son derece ince düşünülmüş ideolojik görüşlere sahip değildir; halkın seferber edilmemesini ya da sadece belirli yollarla seferber olmasını tercih eder.

Söz konusu otoriter rejimler, kendilerini destekleyen koalisyonunda yer alan farklı grupların arasındaki iktidar ve nüfuz mücadelesini, tek parti içindeki fraksiyon çekişmeleriyle, grupların temsiline dönük “korporatist” kurumlarla ve çok-partili seçimlerle idare etmeye çalışır. Diğer taraftan, Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana, çok-partili seçimler, bahsedilen bu çoğulculuğu idare etmede tercih edilen araç olmuştur. “Rekabetçi otoriter” rejimler, tamamen yeni ve bu döneme özgü rejimler olmamakla birlikte, günümüzde otoriterliğin en çok büründüğü biçim haline gelmiştir. Bunun sebebi kısmen, uluslararası kamuoyunun demokratikleşme yolunda inandırıcı işaretler vermeleri konusunda bu rejimlere yaptığı baskı ve kısmen de aslında demokratik sistemlerin iktidarın eline geçtikten sonra değiştirilmesidir.

Tek Adam İktidarı

Siyasi rejimler sadece farklı görüş ve çıkarların temsiline ne ölçüde imkân sağladıklarına göre değil, herhangi bir kişinin –muktedirin– ne kadar iktidar sahibi olduğuna göre de birbirlerinden ayrılır. Burada özellikle bahsedilmesi gereken, bazı demokrasi dışı rejimlerin –ki bunlar muhtemelen baskıcı ve nefret uyandıran rejimlerdir– kamusal alanda kabul edilmiş normlara uygun davranmış ve yönetimdeki elit kesimin diğer üyelerinin rejimin liderlerine hesap sorabilmesine imkân tanımış olduğudur; 1949 ila 1990 yılları arasındaki dönemde Doğu Almanya ya da Mao’nun ölümünden sonraki dönemde Çin bu duruma örnek teşkil eder. Diğer bazı demokrasi dışı rejimlerde ise liderlerin hareketlerini sınırlayan, en iyi ihtimalle, halkın fiilî silahlı direnişe başlamasıdır; Zaire’deki Mobutu Sese Seko (1965-1997) veya Haiti’deki François Duvalier rejiminde görüldüğü üzere, bu liderler, akıllarına gelen her şeyi, ne kadar saçma olursa olsun, yapmakta serbesttirler. Bu ikinci gruba giren rejimlerde, iktidar *tek adamın elinde toplanmıştır*: Tek bir kişide toplanan iktidar, kamusal alanda kabul görmüş normların hilafına kullanılır.

İktidarın tek adamın elinde toplanması demokrasi dışı rejimlere özgü bir tehlike değildir; akademisyenler bazen, yürüt-

me erkinin ziyadesiyle temerküz ettiği demokratik rejimlerden “delege demokrasileri” diye bahseder (O’Donnel, 1992). Hal böyle olmakla birlikte, bu bölümde inceleyeceğimiz sebeplerden ötürü, bu duruma demokrasi dışı rejimlerde daha sık rastlanır. Her halükarda, bir demokraside iktidar ne zaman bir tek adamın elinde fazlasıyla toplanırsa, siyasi rekabet o zaman bozulma eğilimi gösterir; delege demokrasileri çoğu zaman sınırı aşır “rekabetçi otoriterlik” alanına kayar. İktidarın tek bir kişide aşırı ölçüde temerküz etmesinden birçok insanın anladığı da “diktatörlüktür”.

Bu bölümde, “tek adam iktidarının” alabileceği çeşitli biçimler incelenecek. Söz konusu incelemeye, “tek adam” iktidarı ile “kurumlar tarafından sınırlandırılmış” yönetimi karşılaştırmak suretiyle başlayacak; bu iki ideal yönetim tipinin, iktidar sahibi ile onun toplum üzerinde iktidarını kullanmasının vasıtası olan kurumlar arasındaki asil-vekil ilişkisinin bir türü olarak nasıl anlaşılabilirliğini göstereceğim. Daha sonra, bulundukları konumun sağladığı avantajları suiistimal edip yönetimdeki elitlerin iktidar pastasından aldığı payı azaltarak gücü kendi elinde toplamak isteyen iktidar sahiplerinin başvurdukları yöntemleri vurgulamak suretiyle, iktidarın hangi tipik süreçlerden geçerek tek adamda toplanacağını tartışacak; bu iktidar paylaşımı mücadelesinin, bir ucu iktidarın tek adamda temerküz etmesi, diğer ucu ise kurumlar tarafından sınırlandırılması olan bir yelpazede farklı noktalarda sonuçlanmasına yol açan etmenleri değerlendireceğim.

Yukarıda bahsedilen tartışmanın ardından, bu bölümde, iktidarın tek bir bireyin elinde ziyadesiyle temerküz ettiği rejimler (“tek adam” diktatörlükleri) ile iktidarın esasen kişisel patronaj ilişkileriyle kullanıldığı rejimler (“patrimonyal” veya “neopatrimonyal”) arasındaki ayrım değerlendirmeye alınacaktır. “Tek adamlığın” bu iki biçimi çoğu zaman birlikte hareket etse de, daha sonra göreceğimiz üzere, tek adam iktidarı genelde patronaj ilişkilerinin bir biçimde kurulmasına dayandığından, ikisi aynı şey değildir (Svolik, 2012; Guliyev, 2011). Bölümün sonunda, tek adam iktidarı kurmuş yöneticilerin söz konusu

patronaj ilişkilerini genelde nasıl yürüttükleri incelenecek ve sebep oldukları korkunç iktisadi ve toplumsal maliyetlere rağmen, bu yöneticilerin iktidarda kalmalarını bazen mümkün kılan etmenler değerlendirilecek.

Tek adam iktidarına karşı kurumlar tarafından sınırlandırılmış yönetim

Demokrasi dışı yönetimin en renkli ve hastalık derecesinde eğlendirici görüntülerini, iktidarı tamamen elinde toplamayı başarmış tek adamlar verir. “Tek adamlar” gerçek “çılgın diktatörlerdir”: Onlar normların, kurumların sınırlamalarından kurtulmayı başarmış ve böylece devlet politikalarını kendi saçma arzularına tabi kılabilmiş insanlardır (hemen hepsi erkektir). Bunlar, kendilerini ömür boyu devlet başkanı seçtirdikleri ama aslında orta oyununa dönmüş “seçimler” düzenleyip hiçbir şey olmamış gibi davranabilen; devlete babasının malıymış muamelesi yapan; sınırsız görünen iktidarlara nedeniyle kişisel egzantriklikleri veya önyargıları katbekat artan adamlardır. Sadece şu birkaç örneğe bakmak yeterli olacaktır:

1. Hastings Kamuzu Banda, 1970’lerde ve 1980’lerde kendisini Malavi’nin “ömür boyu devlet başkanı” ilan etti ve bir defasında şöyle övündü: “Ben ne dersem kanundur. Kelimesi kelimesine kanundur” (Jackson ve Rosberg, 1982, s. 166, Philip Short’un biyografisinden alınmış). Banda, sadece ülkedeki bütün önemli makamlarda görev yapacak yetkilileri atama ve görevden alma yetkisini tekeline almakla kalmadı, birçok önemli bakanlığı da doğrudan kendisi üstlendi. 1972’de şöyle diyordu: “Bu ülkedeki hiçbir şey benim işim olmaktan uzak değildir ... Her şey benim işimdir. Her şey” (Jackson ve Rosberg, 1982, s. 165). Sıradan hukuki kararlarla bağlı olmadığını açıkça belli etti, mahkemelerin kararını keyfine göre değiştirme ya da “düzen karşıtı” olduğunu düşündüğü herhangi birinin malına mülküne el koyma hakkını kendine sakladı.

2. Idi Amin Dada; 1971'de yönetimi ele geçiren ve Tanzanya'nın Uganda'yı işgal ettiği 1979 yılına kadar iktidarda kalan canı Uganda lideri. Kendisine sadece Ömür Boyu Devlet Başkanlığını bahşetmekle kalmadı, ayrıca kendisi için "Dünyadaki Tüm Hayvanların ve Denizlerdeki Tüm Balıkların Efendisi ve Britanya İmparatorluğu'nun Afrika'daki ve Özellikle Uganda'daki Fatihi" unvanları uydurdu ve "İskoçya'nın Taçsız Kralı" olduğunu iddia etti. Ülkenin başında olduğu dönemde, Uganda'dadaki bütün idari yapı çöktü, Asyalı azınlık sınır dışı edilerek bütün mallarına el konuldu, etnik kökenine bakılmaksızın 100.000'den fazla insan öldürüldü (Decalo, 1985).
3. Muammer Kaddafi. 1969 yılından NATO'nun desteğini alan isyancılar tarafından devrildiği 2011 yılına kadar Libya'yı yönetti. Rejimde resmî bir görevi yoktu (kendisini sadece "Devrim'in Kardeş Lideri" olarak adlandırıyordu). Fakat yaptığı her açıklama, ne kadar saçma görünürse görünsün, bir şekilde devlet politikası haline geliyordu:

Libya lideri, [1977'de], kendi gıdalarını temin edebilmele-ri için her ailenin evinde tavuk beslemesini önerdi. Tavuklar ve tavukların konacağı kafesler ithal edildi ve hükümet tarafından Libyalılara elli yedi Libya dinarı (1977'deki kura göre 150 ABD doları) karşılığında zorla dağıtıldı. Küçük apartmanlarda yaşayan şehirlilerin çoğu için mutfaklarında tavuk yetiştirmek imkânsız olmasa da zor bir işti. Sonuçta çoğu insan tavukları yedi, kafesleri de başka amaçlarla kullandı.

... General Kaddafi'nin, Libya'nın gıdada kendi kendine yeterli olması gerektiği yönündeki beyanı, yardımcılarının o çok tartışma yaratan "evde tavuk yetiştirme" planını oluşturmaları için yeterli bir gerekçeydi. Libya lideri bu fikri o kadar yenilikçi buldu ki uygulanmasını teşvik etti. General Kaddafi, bir defasında da yeni otomobil fiyatının ne kadar yüksek olduğundan bahsetti. Çok geçmeden, araba ithali ve satışından sorumlu devlet kurumu sadece ikinci el ara-

ba ithal etmeye ve gariptir ki bunları sıfır araba fiyatına halka satmaya başladı. Söz konusu uygulama ancak halkın büyük bölümünün şikâyetinin ardından yürürlükten kaldırıldı. Kaddafi, Batı müziği enstrümanlarının ülkede ne kadar yaygınlaştığına dikkat çekti; bunun sonucu da müzik aletlerinin toplanıp yakılması oldu. Bingazi'nin kenar bölgelerinde arabasıyla gezerken söz konusu bölgenin tarıma elverişli olup olmadığını merak etti. O bölgedeki tüm konutlar bir ay geçmeden yıkıldı (El-Kikhia, 1997, s. 106).

Bu örneklerden de görülüyor ki “tek adam iktidarı” her şeyden önce, tek bir kişinin belirli normlar ve kurumlar tarafından sınırlanmadığı bir yönetim biçimidir (Jackson ve Rosberg, 1982). Tek adamlar mutlak iktidar sahibi olmak zorunda değildir; iktidarlara az çok tarafsız kurallar, normlar veya geleneklerden ziyade sadece diğer insanların gerçekten sahip olduğu güçlerle sınırlandırılmıştır. Bu iktidar sahibini sınırlandırıyor-muş görünen anayasalar veya hukuki normlar hangi ölçüde var olursa olsun, kurallar ya apaçık ihlal edilir ya da bu tek adamın amaçları doğrultusunda değiştirilebilir. Üstelik, tek adam iktidarının farklı biçimleri çoğu zaman “formel” kuralların görünüşte ağırlık taşıması ile uygulamada bu kuralların sonuna kadar ihlal edilmesinin getirdiği çarpıcı uyumsuzluktan ayırt edilebilir (Dominik Cumhuriyeti’nden güzel bir örnek için Kutu 4.1’e bakınız).

Tek adam iktidarı, bu sebeple “kurumlar tarafından sınırlandırılmış” yönetimin tam karşısında yer alır. Kurumlar tarafından sınırlandırılmış yönetimlerde, iktidar sahibi, birtakım formel veya sözlü kurallar uyarınca kendisinin hareketlerini kısıtlayabilecek bazı insanlara veya gruplara –orduya, partiye ya da hanedan ailesine– hesap vermek zorundadır. Demokrasi dışı yönetimlerde, yönetimin kurumlar tarafından sınırlandırılmış olması durumunda, devlet başkanları veya [parti] genel sekreterleri, yasada belirlenen görev sürelerini doldurduklarında emekliye ayrılırlar; önemli politika değişiklikleri yapmadan önce diğer güçlü kişilere danışmak zorundadır; genelde de öyle

KUTU 4.1 Anayasal Parodiler

Dominik Cumhuriyeti'ni 1930'dan 1961 yılına kadar tek adam olarak yöneten Rafael Trujillo her zaman "resmî" Devlet Başkanı değildi: Kimi zaman kardeşi Hector'u, kimi zaman da arkadaşları Jacinto Peynado Reinoso veya Joaquín Balaguer gibi dalkavuk arkadaşlarından birini bu makama seçtirirdi. Fakat gerçekte ülkeyi yöneten her zaman oydu: Kukla gibi oynattığı başkanları sadece belgeleri imzalar ya da başkanlıkla gelen en sıkıcı resmî görevlere katılırken kendisi hükümetin tüm işlerine evinden müdahale etmeyi sürdürürdü (Wiarda, 1968, s. 74). İşlerin bu şekilde yürümesi hiçbir Dominik Cumhuriyeti vatandaşının kafasını karıştırmazdı; herkes "gerçek" devlet başkanının her zaman Trujillo olduğunu bilirdi. Üstelik Trujillo'nun devlet başkanlığı makamını işgal etmediği dönemlerde, basın kuruluşları da "resmî" devlet başkanının varlığından bahsetmekle uğraşmazdı. Trujillo her ne kadar anayasa da yazanlara harfiyen uymakla her zaman gurur duymuş olsa da, Anayasa Mahkemesi üzerindeki gücünü kullanmak suretiyle sadece anayasanın nasıl yorumlanacağını kontrol etmekle kalmamış, aynı zamanda anayasayı kendi çıkarlarına göre yeniden yorumlamanın çok zahmetli olacağını düşündüğünde de yasanın kendisini keyfine göre değiştirmekten çekinmemiştir. Trujillo'nun işbaşında olduğu dönemde Dominik Cumhuriyeti'nde dört defa anayasa yapılmıştır. Çok ince düşünülmüş denge ve fren mekanizmalarıyla Amerikan sistemini esas alan söz konusu anayasalar kâğıt üzerinde devlet başkanlığı makamının yetkilerini sınırlandırıyor görünse de, bu sistemin uygulamada neye benzediğini Jesús de Galíndez ustaca tarif etmişti: "anayasal parodi" (Galíndez, 1956, s. 99, 189; ne tesadüftür ki, Galíndez bu kitabı yayımladığı için Trujillo tarafından öldürüldü).

tek başlarına politika değişiklikleri yapamazlar. Örneğin, Kurumsal Devrimci Parti yönetimindeki Meksika'da her altı yılda bir yeni başkan seçilmiş, görev süresi dolmak üzere olan başkanlar seleflerini belirlemişti (Magaloni, 2006). Benzer bir şekilde, Deng Şiaoping'in ölümünden sonra Çin'de formel kurallar ve yazılı olmayan kabuller, Çin Komünist Partisi genel sekreterlerinin hangi koşullarla ülkeyi yöneteceğini belirlemede başarılı olmuştu. Şiaoping'in hayatta olduğu dönemde da-

hi parti organları düzenli olarak toplanmış ve politika üretmişti; buna karşılık, Mao'nun hayatta olduğu dönemde onu emekli olmaya zorlamak mümkün olmadığı gibi, Mao önemli uygulamaları yürürlüğe sokmadan önce parti yönetimiyle görüş alış-verişinde bulunmaya gerek görmemişti (Teiwes, 2001). Brezilya'da ordu, iktidarın tek bir yöneticide çok fazla toplanmasını engellemek için, 1964 ila 1985 yılları arasında, iktidarın dönüşümlü bir biçimde paylaşılmasını öngören rotasyon kuralından kesinlikle taviz vermemişti (Skidmore, 1988).

Bir yönetici ile onun yetkisini nasıl kullanacağını sınırlandırabilecek çeşitli kurumlar arasındaki ilişkiyi, iktisatçıların “asil-vekil” ilişkisi olarak adlandırdığı ilişki türüne benzetebiliriz (Brooker, 2014, s. 63-66). Yöneticilerin yetkilerini nasıl kullanabileceğinin kurumlar tarafından düzenlenip sınırlandırıldığı sistemlerde, yönetici “vekildir” ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek için yöneticiyi “kullanan” başka bir örgüt de asildir. Vekiller (yöneticiler) hile yapabilir, kendi çıkarlarına uygun hareket etmeye çalışabilir; ancak o başka kurum, yöneticinin hesap vermesini makul ölçülerde sağlamakta hâlâ başarılı olabilir. “İktidarın tek adamda toplandığı” yönetim sistemlerinde ise iktidar sahibi kendi amaçlarına ulaşmak için örgütleri kullanır. Tamamen kurumsallaşmış bir yönetim sistemi, kurumun iktidarının bu şekilde gasp edilmesini engeller: Suud ailesi ile Suudi Arabistan Kralı arasında (bkz. Yedinci Bölüm) ya da Deng Şiaoping'in ölümünden sonraki dönemde Çin Komünist Partisi Politbürosu ile parti genel sekreteri arasında kurulan ilişki bunun örneğidir.

Yine bu sebeple, iktidardakiler kendilerini iktidara taşıyan, yani “işbaşına getiren örgüt” ile aralarındaki asil-vekil ilişkisini tersine çevirmede başarılı oldukları takdirde, herhangi bir yönetim sistemi de tek adam iktidarı haline gelecek (Haber, 2006); bu örgütün ordu, parti ya da hanedan ailesi olması fark etmeyecektir. Bunu Stalin, 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında Sovyetler Birliği'nde (Svolik, 2012) yapmış; Mao, 1958'den sonra Çin'de (Teiwes, 2001) gerçekleştirmiş; Pinocchet de 1978'de Şili'de benzer bir hamleyi, General Leigh'i yöne-

timdeki askerî cuntanın dışına ittiğinde başarıyla sonuçlandırmıştı (Constable ve Valenzuela, 1993, s. 68-69). Hiç şüphesiz, tek adam iktidarı ile iktidar sahiplerinin kendi yetkilerini nasıl kullanabileceğinin kurumlar tarafından düzenlenip sınırlandırıldığı yönetimler süreklilik arz eden bir bütündür [bunları birbirinden tamamen bağımsız iki yönetim tipi gibi düşünmemek gerekir]: Kimi yöneticiler, kendilerini iktidara taşıyan veya yönetmelerine aracı olan örgütsel yapıların dayattığı sınırlamalardan kurtulmayı az çok başarabilir. Diğer taraftan, bu açıdan bakıldığında vurgulanması gereken, tek adam iktidarı ile etkili kurumların bir arada var olabileceğidir: İktidar, söz konusu kurumlar ve üyeleri *tarafından* kullanılmaktan ziyade, iktidar sahibi tarafından bu kurumlar *aracılığıyla* kurulur.

İktidarın tek adamda toplanması

Genelleme yapılacak olursa, tek adamlığa, yani iktidarın tek bir kişide temerküz etmesine yol açan siyasi rekabet türleri formal kurumlar tarafından *düzenlenmiş değildir*. Liderlerin iktidarı ele geçirmesi ya da kaybetmesi anayasa veya diğer yasalar-daki düzenlemeler nedeniyle değil, bu liderlerin diğer insanlarla kurduğu *kişisel* ilişkileri başarıyla yönetmesi nedeniyle gerçekleşir. İktidarın geniş bir ölçekte “tek adamda toplanması-na” birçok ülkede rastlanmış olmakla birlikte, iktidar müca-delesini düzenleyen normların henüz oturmadığı, anayasalara konulan düzenlemelerin siyasi hayatın zorluklarıyla sınanmadığı ve sömürgecilik döneminden kalan kurumlara en iyi ihtimalle şüpheyle yaklaşıldığı eski sömürge ülkelerinde, (1950’ler ve 1960’larda Afrika’da yeni kurulan devletlerde olduğu üzere), bu durumla daha sıklıkla karşılaşılması bu yüzden şaşırtıcı değildir (Şekil 4.1).

İktidarın tek bir kişinin elinde toplanması sürecinde atılan adımlar genellikle her durumda aynıdır. Muhtemelen bir dar-beyle, bir halk ayaklanmasıyla, bir önceki tek adamın ölmesiyle, hatta bazen demokratik bir seçimle iktidara yeni bir rejim gelir. Bu rejimin iktidara gelmesinde önemli rol oynamış bir-

**Dünya Geneline Tek Adam İktidarları
(1900-2012)**

Daha koyu renkli bölgeler, bu dönemde tek adam iktidarını daha çok yaşayan ülkeleri gösteriyor. Tek adam iktidarına örnek gösterilebilecek liderler, burada kullanılan endekse göre ilk %5'e girer. Etiketlerdeki yıllar tek adam iktidarının en üst seviyeye çıktığı dönemi gösteriyor. Bu, söz konusu liderin iktidarda kaldığı süreyle her zaman aynı olmayabilir. Tek adam iktidarı endeksi, şu kaynaklarda gizil değişken analizi yapılmışla oluşturulmuştur: yasama ve yargı organlarının yöneticilere getirdiği denetimi ve yöneticilerde yolsuzluğu ölçen V-deme endeksleri (Coppedge vd., 2015); Polity IV'in yöneticilere getirilen sınırlamalara ilişkin ölçütleri (Marshall, Gurr ve Jaggers, 2010); Geddes, Wright ve Frantz'ın (2014) geliştirdiği tek adamlık göstergesi; Kaufitz'in (2013) geliştirdiği tek adamlık göstergesi; Magaloni, Chu ve Min'in (2010) geliştirdiği deneysel tek adamlık ölçütü; Wahan, Tecrell ve Hadenius'un (2013) geliştirdiği demokrasi dışı rejimlerde ortalama yönetici değişim hızı ölçütü.

den fazla kişi vardır; fakat aralarından biri, diğerklerine göre bazı önemli avantajlar taşır. Bu kişi muhtemelen, devletin kilit makamlarına kimin tayin edileceğini kontrol edebiliyordur, şahsına atfedilen büyük itibarla kitleleri seferber edebiliyordur ya da diğerklerinden daha kurnaz ve daha acımasız olmak dışında bir özelliğı yoktur. Özellikle de siyasi rekabeti düzenleyen normların çok yakın bir geçmişte bozulduğı, iktidarın yeni bir rejimin eline geçtiğı ve devletin tam anlamıyla kurumsallaşmadığı durumlarda, iktidarı daha büyük oranda kendisinde toplamak bu kişiye cazip gelebilir. (Bu kişi her zaman sadece kişisel çıkarını gözeterek böyle hareket etmiyor, aksine, başında olduğı rejimin savunduğı davaya ya da ülkenin çıkarlarına en çok kendisinin hizmet edeceğine gerçekten inanıyor da olabilir). Rejimi iktidara taşıırken birlikte hareket ettiğı kişiler ise bu temerküzü engellemeyi tercih edecektir. Svolik, bu durumu “otoriter rejimlerde iktidar paylaşımı sorunu” olarak tanımlar (Svolik, 2012, Üçüncü Bölüm).

Tek adam iktidarını kurabilmek amacıyla önceki paragrafta bahsedilen kişisel avantajlardan hangisinin kullanıldığı seçilen örneğe göre farklılık gösterir. Örneğin Stalin, Lenin’in 1924’te ölümünün ardından Sovyetler Birliğı Komünist Partisi’nin (SBKP) örgütsel aygıtını kontrolü altına almıştı ama ne bilhassa karizmatikti ne de partinin her düzeyine nüfuz etmiş büyük bir kişisel saygınlığı vardı. Benzer bir şekilde, Pinochet, politikaları oluşturmak için ihtiyaç duyulan bilgilere yönetimdeki ortaklarına nazaran daha fazla hâkimdi. Ayrıca Pinochet, ordunun başkomutanı olması sebebiyle terfileri belirleyebiliyor ve kendisine sadık kişilerin önemli görevlere getirilmesini sağlayabiliyordu. Diğerk taraftan, Pinochet de pek karizma sahibi değildi. Buna karşılık, Çin Halk Kurtuluş Ordusu’nun 1949’daki zaferi sonrasında, Mao’nun Çin’deki prestiji muazzamdı ve bu prestijini kullanmak suretiyle, Komünist Parti dışında da (hatta partiye karşı) kitlelerin seferber edilmesini sağlayabiliyordu; halbuki devletin “resmî” makamlarını başkaları kontrol ediyordu. Kaddafi de, Mao’ya benzer bir şekilde, halk gruplarının devletin resmî yapıları dışında da seferber edilmesini ki-

şisel karizması ve otoritesiyle sağlayabildiği için, rejimde resmî bir makamda bulunmamasına rağmen, iktidarda kalabilmişti (Pargeter, 2012). Eğer bir lider, sahip olduğu avantajı, hangisi olursa olsun, iktidarı kendi elinde toplayabilmek için kullanmaya karar verdiyse, diğerlerinin yapabileceği tek şey, riskli bir hareket olmakla birlikte, kendisini devirebileceklerine lideri inandırmaktır. (Liderle birlikte iktidara gelmiş kişilerden bazıları iktidara kendisi geçmeyi isteyebilir ya da lideri devirmeyi planlayanlara ihanet ederek durumdan fayda sağlamayı umabilir; siyasi rekabeti düzenleyen normların olmadığı ortamlarda komplo kurmak her zaman hayat memmat meselesidir.)

Üstelik liderin iktidarı kendisinde toplamak için yaptığı hamleler tek tek değerlendirildiğinde meşru görülebilir ancak bu şekilde elde edilen iktidar zaman içinde o kadar güçlenir ki artık bir isyanın başarıya ulaşma şansı son derece azalır: Örneğin Pinochet'nin rejime meşruiyet sağlamak için cunta tarafından devlet başkanı yapılmayı istemesi ya da cuntanın birliğini korumayı teminen Leigh'in istifasını talep etmesi; İspanya İç Savaşı sırasında isyancılara gönderilen yardımın kesintiye uğramaması için Franco'nun başkomutan yapılması (bkz. Constable ve Valenzuela, 1993; Preston, 1995). Daha önce iktidarı paylaşan kişiler iktidar sahibine çaresizce bağımlı hale getirilebilir; hatta bazen, iktidar sahibi hâkimiyet alanını giderek genişlettikçe, yerlerinden edilip onur kırıcı yargılamaların ardından öldürülebilir. Örneğin Stalin ilk başta SBKP'nin üst yönetimindeki çok sayıda kudretli isimden sadece biriydi, hatta bir keresinde kabalığından ötürü diğer politbüro üyelerinden özür dilemek zorunda kalmıştı. Fakat zaman içinde tüm politbüro üyeleri Stalin'in iki dudağının arasından çıkacak lafa bakar hale geldi; dönemin güçlü ve nüfuzlu isimleri Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Buharin de dahil olmak üzere, politbüro üyelerinin yarısından fazlası Stalin iktidardayken öldürüldü (Svolik, 2012, s. 54). Demek ki bir aşamadan sonra, liderin yanındaki-lerin isyan başlatması artık imkânsızlaşıyor ve tek adamın artık iktidarını "pekiştirdiği" de biliniyor. Bu tek adam, yatağında huzur içinde ölmeyi ya da en kötü ihtimalle, dış güçler ülke-

yi işgal eder veya pek de muhtemel görülmeyen bir halk ayaklanması çıkarsa devrilmeyi bekleyebiliyor (Svolik, 2012, s. 63).

Yapılacak her hamlenin büyük risk taşıdığı bu oyunda, liderin yanındakiler yine de bazen bir araya gelip iktidarın paylaşılmasını düzenleyen normları uygulatmayı başarabilir, liderin iktidarı kendinde toplayıp toplamadığını izlemelerini ya da eğer denerse cezalandırmalarını sağlayacak, az çok resmîyet kazanmış kurumları oluşturabilirler. Bu kurumlara örnek olarak, başkanların kaç dönem görev yapabileceğini düzenleyen ve muğlak hükümler barındırmayan anayasalar ile partinin yönetim organları veya askerî cunta üyeleri ile düzenli görüş alışverişi yapılmasını şart koşan ve uygulanabilir düzenlemeler verilebilir. Örneğin, Mao Zedong'un 1976'da ölümünün ardından, partinin içindeki fraksiyonlar onun yerine geçme mücadelesi verdi, başını Deng Şiaoping'in çektiği fraksiyon bu mücadeleden başarıyla çıktı ve parti tüzüğünde, iktidarın fazlasıyla tek bir kişide toplanması ihtimalini ortadan kaldıracak değişikliklerin yapılmasına önayak oldu. Söz konusu reformlarla parti sekreterliği makamı lağvedildi; Çin Halk Cumhuriyeti devlet başkanının bu göreve kaç dönem seçilebileceğine ilişkin resmî düzenlemeler yapıldı; parti genel sekreteri ve Merkezî Askerî Komisyonu başkanının on yıllık görev süresinin ardından istifasının beklendiğine dair teamüller oluşturuldu ve Mao'nun iktidarı elinde bulundurduğu uzun süre boyunca hiç kullanılmamış olan resmî danışma mekanizmaları tekrar canlandırıldı (Svolik, 2012, s. 91-92).

Diğer taraftan, kurumsal kontrol mekanizmalarının ortaya çıkması için başkanın kaç dönem görev yapabileceğinin ya da parti organlarıyla görüş alışverişi yapması gerektiğinin bir belgede yazması tek başına yeterli değildir. Daha ziyade, yönetimde nüfuz sahibi elitlerin, iktidarı kendisinde toplamaya çalışan yöneticilere karşı "kazanabileceklerini düşünerek birlikte hareket etmeyi" istemeleri gerekir. Jiang Zemin 2002'de (görev sürelerinin resmen kısıtlanmadığı ama teamülün bu yönde olduğu) parti genel sekreterliği ve Merkezî Askerî Komisyonu başkanlığını bırakmakta gönülsüz davrandığında, yete-

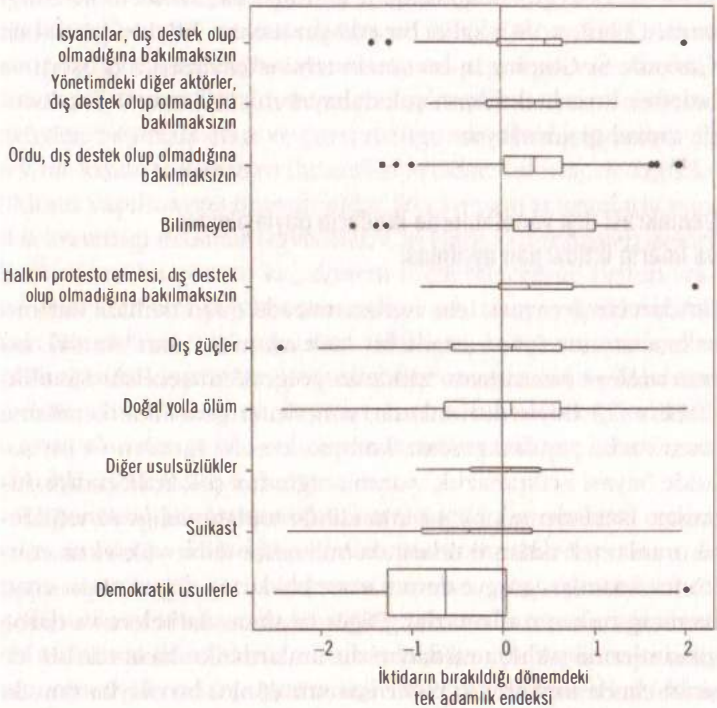
rince çok sayıda etkili parti üyesi durumu protesto etmiş ve sonunda Zemin'i bu makamlardan çekilmeye zorlamıştır (Zemin, Merkezî Askerî Komisyonu başkanlığını 2004 yılında bırakmıştır). Söz konusu parti üyeleri bu şekilde davranmamış olsaydı, Zemin, selefi Hu Cintoa'nun yetkilerini bir parça tırpanlayıp eline geçirmeyi başarabilirdi. Fakat yine de, görev süresinin kısıtlanmasına veya görüş alışverişi yapılmasına ilişkin kesin ve muğlaklık taşımayan düzenlemeler (örneğin iktidar paylaşımını belirleyen normlar ve teamülleri liderin ne zaman ihlal ettiğini açıkça göstermek suretiyle) Çin örneğindeki gibi birlikte hareket etmeyi kolaylaştırırsa da, tek adam iktidarının genelde nasıl uygulandığı dikkate alındığında, Svolik'in belirttiği üzere (2012, s. 94), kalıcı bir etki yaratamaz. Bilakis, günümüz Çin'inde Şi Cinping'in bu süreci tersine çevirmeye çalıştığı ve halefine kıyasla iktidarın çok daha büyük bölümünü kendisinde topladığı görülüyor.

Demokrasi dışı yönetimlerde iktidarın paylaşılması ve liderin iktidardan ayrılması

İktidarı ele geçirmek için verilen mücadele son tahlilde kurumsallaşmamışsa (yani ortada bir "tek adam iktidarı" varsa), bu mücadeleye her zaman "şiddetin gölgesi" düşecektir (Svolik, 2012, s. 2). Böyle durumlarda, yöneticiler genellikle kendisine karşı darbe yapılacağından, komplo kurulacağından ve bir şekilde "siyasi istikrarsızlık" yaratacağından çok fazla endişe duyarlar. İktidarın tek bir kişinin elinde toplanmadığı yönetimlere oranla, tek adam iktidarında bu endişe daha yüksektir çünkü tek adamlar, göreve devam etme haklarına diğerlerinin saygı duyacağına emin olamazlar. Diğer taraftan, darbelere ve darbe girişimlerine sıklıkla rastlanan durumlarda iktidarın tek bir kişinin elinde toplanması iyiye işarettir çünkü bu olaylar tam da siyasi rekabeti düzenleyen normların hiçbir yaptırımının olmadığına işaret eder. Bu şartlar altında, iktidara kimin geçeceği soruları da önem kazanmaya başlar çünkü bir yönetici rakiplerini tam anlamıyla yenmiş olsa bile, iktidarı ondan devralacak ki-

şı, belirli normların ya da kurumların bu geçişin sorunsuz atlatılmasını sağlayacağına güvenemez (Jackson ve Rosberg, 1982, s. 58-73). Bu nedenle, tek adam iktidarının görüldüğü her yerde tüm liderlerin en kırılgan olduğu nokta, demokratik rejimlerin aksine, “usulsüz” yöntemlerle iktidardan uzaklaştırılmaktır; güçlü tek adam iktidarı kurmuş liderlerin çok azı makamını demokratik usullere uygun olarak bırakır (Şekil 4.2).

ŞEKİL 4.2
1871-2014 Döneminde, Tek Adam İktidarının Gücüne Göre Sıralı,
Tüm Siyasi Liderlerin İktidarı Bırakma Şekli

Tek adam iktidarı endeksi, farklı tek adamlık göstergelerinde gizil değişken analizi yapılmamasıyla oluşturulmuştur; daha yüksek değerler tek adam iktidarının daha kuvvetli olduğunu gösterir. Bu ölçümün 1900 öncesi yıllarda son derece belirsiz sonuçlar verdiğine dikkat etmek gerekir. Ölçümün nasıl oluşturulduğuna ilişkin ayrıntılar bir önceki şekilde yer alıyor. Lider verisi Goemans, Gleditsch ve Chiozza'nın (2009) oluşturduğu Archigos veri setinden alınmış ve 2014 yılına kadar güncellenmiştir.

Demokrasi dışı siyasette iktidarın tek adamda toplanmasına, demokratik siyasete kıyasla genelde daha fazla rastlanır. (Tek adam iktidarının göstergeleri ile demokrasi endeksleri arasındaki korelasyon yaklaşık 0,8'dir). Bu iki siyaset tarzı arasındaki fark, liderlerin iktidarı ne şekilde bıraktıklarına bakıldığında bilhassa çarpıcıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde demokratik rejimlerde liderlerin pek azı usulsüz ya da anayasaya aykırı yöntemlerle iktidarı bırakmak durumunda kalmışken, ihtiyatlı bir tahminle bile demokrasi dışı rejimlerde liderlerin neredeyse yarısı (muhtemelen %60'ı; Şekil 4.3'e bakınız) iktidarını usulsüz yöntemlerle kaybetmiştir.

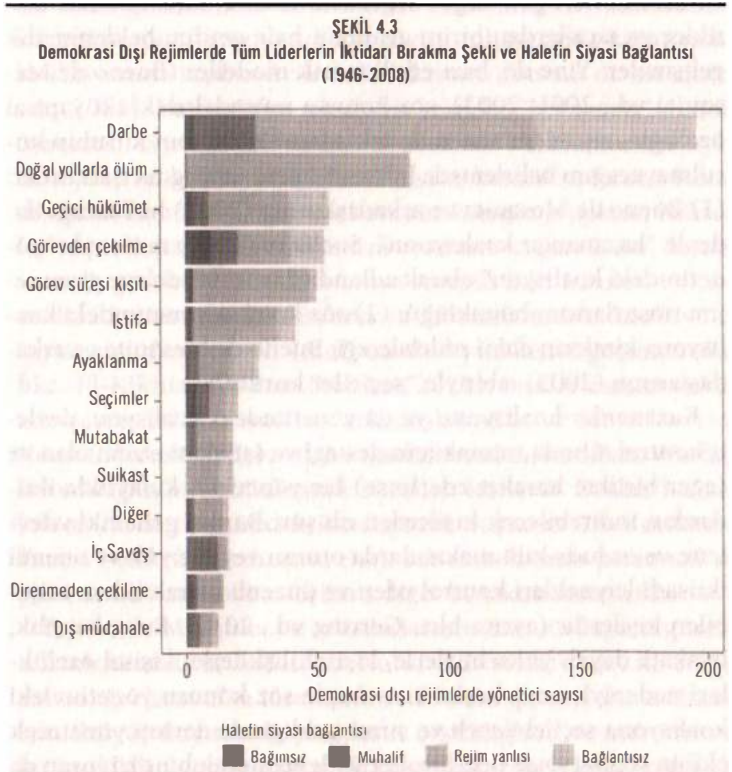
Demokrasi dışı rejimlerde liderin bir darbeye mi devrildiği yoksa başka bir şekilde mi iktidarı bırakacağı, önceki paragraflarda tarif edilen iktidar paylaşımı kavgasının nasıl sonuçlanacağına bağlıdır. İktidarı kendisinde toplamayı başarmış liderler, genellikle doğal yollarla ölmeleri neticesinde veya yönetimdeki elitler dışındaki aktörlerin –halk ayaklanması yahut dış müdahale gibi– hamleleri sonucunda iktidarı bırakır. Kaddafi, kırk iki yıllık iktidarın ardından, ancak halk ayaklanması ile NATO'nun müdahalesi birleştğinde yerinden edilebildi; NATO'nun müdahalesi olmasaydı hâlâ iktidar koltuğunda oturuyor olabilirdi (Chorin, 2012). Benzer bir şekilde, Mobutu Sese Seko, Laurent Kabila'nın liderlik ettiği ve Ruanda destekli Müttefik Demokratik Güçler'in askerî müdahalesi sonucunda devrildi. Her iki durumda da, rejimin “unsurları” bu liderlerin devrilmesinde çok az rol oynadı; Kaddafi'nin iktidarı tamamen kendisinde toplamayı başarmış olduğunun kesin göstergesi, birçok rejim yanlısının son âna kadar savaşmaya devam etmiş olmasıydı.

Hiçbir tek adamın rejim unsurları tarafından devrilme ihtimalini tamamen bertaraf etmesi mümkün olmamakla birlikte, yönetimdeki elit kesimin kısıtlamalarına en az maruz kalan liderlerin doğal yollarla ölmesinin, söz konusu kısıtlamaların varlığında iktidarını sürdüren liderlere oranla daha muhtemel olduğunu Şekil 4.2 bize gösteriyor. İktidarın hem tek adamda ziyadesiyle toplandığı hem de büyük ölçüde temerküz

ettiği durumlarda, dış destekli ayaklanmalar dışında bu liderleri iktidardan ayrılmaya zorlamanın son derece zor olduğuna ilişkin bol miktarda kanıt da mevcuttur (Synder, 1992; Brownlee, 2002); halk ayaklanması ya da silahlı isyan demokrasi dışı rejimlerde liderin iktidarı bırakma sebeplerinin sadece yaklaşık %5'ini oluşturuyor ve bunların büyük bir bölümü –örneğin Filipinler'de Markos'un veya Libya'da Kaddafi'nin iktidardan uzaklaştırılması– iktidarın hem tek adamda toplandığı hem de temerküz ettiği rejimlerde gerçekleşiyor.

Liderin iktidarı kendisinde toplayamaması ve rejim unsurları arasındaki iktidar mücadelesinin kronik bir hal alması da mümkündür, hatta bu duruma çok sık rastlanır. Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesinden önce Irak'ta ya da Hafız Esad'ın yönetimi ele geçirmesinden önce Suriye'de görüldüğü üzere, bu durum genellikle iktidarın kısa sürede el değiştirmesi ya da rejim unsurlarının sürekli askerî darbeye kalkışması ile sonuçlanır. Aslında, Şekil 4.3'te görüleceği üzere, demokrasi dışı rejimlerde liderlerin iktidardan ayrılmak zorunda kalmasına en çok askerî darbeler sebep olmuştur. 1946-2013 yılları arasındaki dönemde, demokrasi dışı rejimlerdeki liderlerin neredeyse üçte biri, yönetimdeki elitlerin ordu tarafından desteklendiği darbelerle iktidarı kaybetmiştir. Söz konusu darbelerin çoğu ya rejimin unsurlarından biri ya da muhalefetle ilişkisi bulunmayan askerler tarafından yönetilmiştir. Tüm bu askerî darbelerin çok az bir kısmında (%20'den azında), ordunun desteğini almayı bir şekilde başarmış (ve rejimin bir unsuru olmayan) muhalif kişiler darbeyi yönetmiştir. Üstelik bu darbelerin büyük bir çoğunluğu, liderin iktidarı ele geçirmesinden sonraki birkaç yıl içinde, lider henüz yeterince güç toplayamamışken gerçekleşmiştir. Bu gibi rejimlerde iktidar *tek adamlaşmıştır* (çünkü iktidarı kamusal normlar düzenlemiyordur) ancak tek bir kişinin elinde *temerküz etmemiştir*; yönetimdeki elitler arasındaki iktidar mücadelesini çözecek kurumsal mekanizmalar henüz kurulmamış olup bahsedilen bu rejimler, ziyadesiyle tek adamlaşmış kimi rejimlerin aksine, toplumu tam anlamıyla kontrol altına alma imkânına sahip olmayabiliyordu.

Daha önce belirttiğimiz üzere, otoriter elitler iktidar mücadelesini düzenleyen normları kurumsallaştırmayı başardığı takdirde görülebilecek üçüncü bir sonuç da günümüz Çin'i veya Kurumsal Devrimci Parti dönemi Meksika'sıdır. Şekil 4.3'te gördüğümüz üzere, demokrasi dışı rejimlerin bazılarında liderler, haleflik kurallarının belirli bir düzene oturtulması nedeniyle iktidarı gerçekten kaybedebilir. Yine de, bu sonuçla karşılaşma sıklığı şaşırtıcı ölçüde azdır; Svolic'in sunduğu veri, tüm demokrasi dışı rejimlerde liderlerin sadece %10'a yakın bir kısmının görev süresi kısıtları veya yönetimdeki elitlerin mutabakatıyla (ki bu kurumsallaşmanın kesin bir göstergesidir) ikti-

Veri Svolic'ten (2012) alınmıştır.

darı bıraktığını, %7,5'lik kısmının diğer sebeplerle çekildiğini ve yaklaşık %2,5'lik kısmının da seçimlerde yenildiğini işaret eder. Üstelik, görünüşte kurumsallaşmış demokrasi dışı rejimler bile, kurumsallaşmamış rejimler kadar olmasa da, rejimin içindeki hırslı unsurların iktidarı ele geçirme çabalarının hedefi olmaya devam eder.

Tek adam iktidarı ve devlet yönetimindeki elitlerin yapısı

Rejim unsurlarının iktidar paylaşımı için verdiği mücadelenin önceki kısımda tartışılan sonuçlardan hangisine evrileceği birçok faktöre bağlıdır: bu mücadeleyi veren insanların kişilikleri ve karakterleri gibi özgül değerlendirmeler, kullandıkları taktikler ve taraflardan birini avantajlı hale getiren beklenmedik gelişmeler. Yine de, bazı etkili teorik modeller (Bueno de Mesquita vd., 2001; 2003), söz konusu mücadeledeki iki yapısal özelliğin, siyasi bir sistemde tek adam iktidarının kurulup kurulmayacağını belirlemede bilhassa önem taşıdığına işaret eder: (1) Bueno de Mesquita ve arkadaşlarının (2003) kullandığı ifadeyle “kazananlar koalisyonu”, Svolic’in (2012) tanımıyla “yönetimdeki koalisyon” olarak adlandırılan, mücadeleye giren rejim unsurlarının büyüklüğü; (2) söz konusu yönetimdeki koalisyona kimlerin *dahil edilebileceği*; Bueno de Mesquita ve arkadaşlarının (2003) tabiriyle “seçiciler kurulu”.

Kazananlar koalisyonu ya da yönetimdeki koalisyon, devleti kontrol altında tutmak için desteği ve sadakati elzem olan ve (eğer birlikte hareket ederlerse) bir yöneticiyi kolaylıkla iktidardan indirebilecek kişilerden oluşur. Bunlar genellikle devlette ve orduda kilit makamlarda oturan veya büyük ve önemli iktisadi kaynakları kontrol eden ve düzenli olarak lidere erişebilen kişilerdir (ayrıca bkz. Gerring vd., 2013). Buna karşılık, liyakata dayalı yükselmelerle, kişisel ilişkilerle, kişisel özellikleri nedeniyle veya başka bir sebeple söz konusu yönetimdeki koalisyona seçilebilecek ve sırası geldiğinde devleti yönetecek ekibin *seçilmesinde* belirli roller üstlenebilecek bir dizi insan da “seçiciler kurulunu” oluşturur.

Farklı vakalarda bu gruplar arasındaki sınırların nasıl çizileceğini tam olarak belirlemek, teorik seviyede tatmin edici bir cevabın olmadığı, karmaşık bir sorudur (Gallagher ve Hanson, 2015). Her şeyden önce hem yönetimdeki koalisyon hem de seçiciler kurulu zaman içinde değişim gösterir: Bu değişimin sebepleri arasında en üstteki yöneticilerin ulaşmaya çalıştığı hedefler, verdikleri mücadelenin istenen ya da istenmeyen sonuçları ve toplumdaki çeşitli kurumsal özellikler bulunur. Örneğin sadece kişisel servetini artırmaya kendisini adanmış liderler, devleti kontrol altında tutmaya devam etmek için çok daha küçük bir “kazananlar koalisyonuna” ihtiyaç duyarken, büyük ideolojik projelerin peşinde koşan liderler bu koalisyonu çok daha geniş tutmak zorundadır. Üstelik seçiciler kurulunun etkinliğini zayıflatmayacak üye sayısı, nihayetinde kazananlar koalisyonuna seçilme kriterlerine dayanır (Bueno de Mesquita vd. [2003], bu durumu, eksik bir şekilde, “benzeşme” olarak örnekler); örneğin muhtemel bir seçiciler kurulunun her üyesi, rejime ne kadar sadık olursa olsun, hemen savunma bakanı olarak atanmaz. Diğer taraftan, söz konusu grupların kabaca kavramsallaştırılması amacımıza yeterince uygun düşer. Örnek vermek gerekirse, Kaddafi Libya’sındaki kilit isimlerin (Libya’daki kazananlar koalisyonu ya da yönetimdeki koalisyon) sayısı son derece azdı (muhtemelen yüz kişiyi geçmiyordu; bkz. El-Kikhia, 1997 ve Brahimi, 2011); bunlar esasen yakın aile çevresinden, çocukluk arkadaşlarından ve Libya Devrim Komuta Konseyi’ndeki silah arkadaşlarından, Kaddafa, Warfalla ve Megaraha kabilelerinden seçilen kişilerdi. Benzer bir şekilde, Çin’de yönetimdeki koalisyonu oluşturan Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeleri, üst rütbeli ordu personeli ve parti üyeleri arasından seçilmiş diğer birtakım insanlardı.

Bueno de Mesquita ve arkadaşlarının öne sürdüğü argümanın temel unsuru, devleti kontrol altında tutmaya devam etmede varlığı *elzem* olan insanların sadakatini garanti altına almak için ihtiyaç duyulan kaynakların çeşitliliğinin ve miktarının, bu insanların yerine başkalarının getirilmesinin kolay olup olmadığına göre değiştiğidir. Liderler, devleti kontrol altında tu-

tacak koalisyonun sadakatini sağlamak için kaynakları arttırmak zorundadır. Kazananlar koalisyonu üyelerinin lidere duyukları sadakat, söz konusu faydalardan etkin bir biçimde yararlanılmayabildikleri ölçüde artacaktır. Liderin, üyeleri bu faydalardan yararlanırmama kapasitesi üye alternatifi arttıkça büyür, kazananlar koalisyonunun mutlak niceliği arttıkça küçülür. Muhtemel üyelerin oluşturduğu havuz ne kadar büyükse yönetimdeki koasliyonun herhangi bir üyesinin harcanabilmesi o kadar kolay ve bu yüzden de sadakatlerinin satın alınması o kadar “maliyetsiz” olur; buna karşılık, kazananlar koalisyonu ne kadar genişse, bu koalisyonun bazı üyelerine doğrudan rüşvet vererek ya da iş imkânı açarak “ödeme” yapılması ve diğer üyelerin bu fırsatlardan mahrum edilmesi o kadar zorlaşır. Bunun sonucunda, kazananlar koalisyonu ile bu koalisyonun seçiciler kuruluna oranı ne kadar küçükse iktidarın tek adamda toplanma ihtimali o kadar artar. Bunun tam tersi de geçerlidir: Yönetimdeki koalisyonun mutlak niceliği ne kadar büyükse ve muhtemel üyelerin oluşturduğu havuz ne kadar küçükse bu muhtemel üyelerin sadakatini korumak için ihtiyaç duyulan kaynak o kadar fazla ve kişilere sunulan faydaların etkisi o kadar az olur. Bu gibi durumlarda, iktidarın tek adamda çok fazla toplanmamasını ve yöneticilerin kendi seçici kurullarına daha çok borçlu olmasını beklemek gerekir (Besley ve Kudamatsu, 2007); artık burada liderin “seçim çevresinden” bahsedilebilir.

Bu modelin gerçek vakaları tüm ayrıntılarıyla açıklamada çok basit kaldığı aşikârdır; model, rejim unsurları arasındaki ilişkiler yerine kazananlar koalisyonunun büyüklüğü üzerinde çok durması nedeniyle eleştirilmiştir (Gallagher ve Hanson, 2015). Her halükarda, kazananlar koalisyonunun muhtemel üyelerinin oluşturduğu havuzu nasıl kavramsallaştıracığımız çok şeyi değiştirir. Örneğin, günümüz Çin’inde seçici kurul, kazananlar koalisyonundan çok daha büyük görünse dahi (partinin milyonlarca üyesine karşılık Komünist Parti’nin önemli komitelerinde birkaç yüz veya bin kişi görev alıyor), Çin Komünist Partisi aparatının üst kademelerinde özel

yetkinliklere ve sadakatın ispatlanmasına duyulan ihtiyaç düşünül­dü­ğünde, Merkez Komite üyelerinin yerine *gerçekten* geçebilecek kişi sayısı çok daha azdır. Başka bir deyişle, pratikte, Çin'deki liderlerin günümüzde inandığı hedefler (iktisadi kalkınma ve yurtdışı itibar) düşünül­dü­ğünde, mevcut Çin Komünist Partisi liderlerinin gerçek seçiciler kurulu hayli küçüktür ve bu durum onları diğer elitlere önemli ölçüde bağımlı kılar. Buna karşılık, Mao'nun tek adamlığının ardında, karizmatik otoritesiyle parti dışına da hitap edebilmesi ve ütöpik projelerine kendini adayacak insanları yanına çekmesi vardı. Diğer bir ifadeyle, Mao, küçük bir elit kesimin istihdam güvencesini aslında azaltan bir kaynağı kontrol ediyor ve böylece kendi “seçiciler kurulunu” genişletiyordu. Yine de, iktidar sahibi ile onu iktidara getiren seçiciler kurulu arasındaki çatışmanın özü, tek adam iktidarının hangi koşullarda büyütülebileceği hakkında bize bir şeyler söyler: Devletin kontrolünün az sayıda kişiye bağlı olduğu durumlarda, iktidar sahibi, bu kişilerin sadık kalmasını sağlamak için kimi değerli kaynakları bu kişilere dağıtabilecektir; ancak elit kesimin üyelerini değiştirmek görece daha kolaydır. Siyaset bilimcilerinin ve sosyologların *patronaj ilişkileri* adını verdiği durumu yaratan koşullar bunlardır.

Tek adam diktatörlükleri ve patrimonyal rejimler

İktidarın temerküz ettiği tüm tek adam yönetimleri “hami ile himaye edilen” arasındaki ilişkiye, “patronaj” ilişkilerine dayanır (Synder, 1992; Jackson ve Rosberg, 1982, s. 38-48; Guliyev, 2011). Patronaj ilişkisi, konumları eşit olmayan bireyler arasındaki karşılıklı sorumlulukları düzenleyen özel bir anlaşmadır: Hami, himaye edilenin (seçimlerde oy vermesi, patronun düşmanlarına karşı şiddet eylemlerine kalkışması gibi eylemlerle) sadakatini göstermesi karşılığında kıymetli kaynakları (örneğin devlette bir işe yerleştirme, el konulmuş mallara erişim sağlama ve benzer imkânları) ona sağlamayı ve onu korumayı taahhüt eder. Bu özel anlaşma, hamilik yapanın karizması ya da itibarıyla, taraflar arasındaki güveni arttıran akrabalık ve-

ya aynı etnik kökenden gelme gibi maddi olmayan unsurlarla desteklenip güçlendirilebilir ancak en nihayetinde tüm patronaj ilişkileri, tarafların birbirine eşit olmadığı ve hamilik yapan tarafın kimi değerli kaynakları tekeline almış olmasına dayanan özel değiş tokuş biçimleridir. Bu gibi ilişkilerin birden fazla katmanı olabilir, çünkü daha üst katmanlarda birilerince himaye altına alınan taraflar, daha alt katmanlarda birilerine hamilik yapan taraf olabilir ve bu ilişki ağlarının kişisel bağımlılıklardan kurulu “piramitvari” hiyerarşiler yaratması muhtemeldir.

Patronaj ilişkileri her ne kadar tüm toplumlarda görülen temel toplumsal yapılar olsa da (Martin, 2009), iktidarın fazlasıyla tek adanmış olduğu siyasi sistemlerde bu ilişkiler her “formel” kuruma (örneğin seçimlere ve anayasaya) yerleşmiştir ve bu kurumların işleyişini çarpıtmıştır: Oyunun “formel” kurallarına sadakati gerektiren kamusal aklın yerini kişisel sadakati gerektiren bireysel aklın almasına yol açmıştır. Patronaj ilişkilerinde önemli olan her zaman kişisel ilişkidir, formel kuralların ne söylediği değildir; bu gibi ilişkiler formel kurumlara yerleştiğinde, himaye altına alınanların –parti üyeleri, yargıçlar vb.– hamileri ne isterse onu yapacağını garanti eder. (Bu ilişkilerin neler kazandırabileceğine dair iyi bir örnek için Kutu 4.2’ye bakınız).

Toplumdaki esas siyasi yapılar, bürokratik bir biçimde düzenlenmiş partiler veya ordular yerine patronaj ilişkileri olduğunda, akademisyenler bu durumu *patrimonyal* ya da *neo-patrimonyal* rejimler (Synder, 1992), hatta bazı uç örneklerde *sultancılık* olarak adlandırır (Chehabi ve Linz, 1998). İktidarın ziyadesiyle temerküz ettiği tüm rejimler *patrimonyal* rejimler değildir; aynı rejim içinde birden fazla hami olabileceği için (örneğin Ortaçağ monarşilerinde feodal baronlar), *patrimonyal* rejimlerde iktidar her zaman temerküz etmiş de değildir. Mesele Stalin, SBKP’nin genel sekreteri olarak elinde bulundurduğu ve sadık yandaşlarını dağınık parti aparatındaki kilit noktalara yerleştirme imkânını kendisine tanıyan patronaj gücünü suiistimal etmek suretiyle mutlak iktidar sahibi bir diktatöre dönüştü (Hosking, 2000); önceki dönemlerde, Rus Çarları da toplumun başhamisi rollerini kötüye kullanarak kişisel iktidarlardı-

KUTU 4.2 Haiti’de Tek Adam İktidarı ve Seçimler

1957’den 1971 yılına kadar tek adam iktidarıyla Haiti’yi yöneten François “Papa Doc” Duvalier, en sarıh ve muğlaklığa en az yer veren kuralların tersyüz edilmesinde patronaj ilişkilerinin nasıl kullanılabileceğini çok iyi göstermiştir. Duvalier, Haiti devlet başkanlığına ilk olarak 1957 yılında, hileli ancak makul ölçülerde rekabetçi bir seçimle altı yıllık bir dönem için seçilmiş ve o seçimden itibaren iktidarını tahkim etmişti. Anayasada yer alan ve son derece açıklıkla yazılmış kurallara göre, 1963 Nisan’ına kadar yeniden aday olması beklenmiyordu. Fakat 1961’de, Duvalier’in emrindeki seçim kurulu, garip bir şekilde, kimse-nin bu durumdan haberdar olmamasına rağmen, planlı bir kongre seçiminde oy pusulalarına adının *basılmış* olmasını gerekçe göstererek, Duvalier’in altı yıllık yeni bir dönem için “yeniden başkanlığa seçildiğini” iddia etti (Diederich ve Burt, 1973, 169-70). (1964’e gelindiğinde, Duvalier seçimleri tamamen kaldırdı ve kendisini bir referandumla “Ömür Boyu Devlet Başkanı” ilan etti. Bu referandum o kadar hileliydi ki oy pusulasında sadece “Evet” seçeneği vardı [bkz. Diederich ve Burt, 1973, s. 277]). Bu olup biten, açık ve tartışmaya mahal vermeyecek kuralların ihlaliydi; ancak ABD’nin bu durumu kınaması ve (çoğunu sürgündekilerin denediği) bazı başarısız darbe girişimleri dışında, yönetimdeki elitlerin hiçbiri Duvalier’e karşı çıkabilecek durumda değildi. Haiti’nin formal kurumlarında “önemli” makamlara sahip herkes –başsavcı, seçim kurulu, (noterlik yapmaktan öteye geçemeyen) meclisin tamamı– ona patronaj ilişkileriyle bağımlıydı. Duvalier’in isteklerini yerine getirmek, çok yoksul bir ülkede herkesin gıpta ettiği makamlardan kovulmak, (daha da muhtemelen) dövülmek, hatta Duvalier’in diğer adamlarının (örneğin Tonton Macoute milislerinin) elinde ölüme gönderilmek demekti. Akıllı ve vicdanlı olan herkes en yakın elçiliğe kaçtı.

nı aynı şekilde arttırmıştı. Diğer taraftan, bu patronaj ilişkileri Stalin’in sadece karmaşık ve bürokratik bir parti örgütü olmaya devam eden SBKP’yi kontrol etmesini sağladı; halbuki SBKP, 1917 Devrimi’nden önceki dönemde Rus devletinin *temeliydi*. Stalin bu yüzden patrimoniyal olmayan totaliter bir rejimde tek adam iktidarı kurmuş biri iken, II. Nikolay patrimoniyal bir monarşideki tek adamdı.

Toplumun yapısı ve yöneticinin amaçları ne kadar karmaşık olursa, patronaj hiyerarşisini kontrol etmek için ondan da karmaşık bir yapıya (örneğin bir siyasi partiye) ihtiyaç duyulması ihtimali o kadar artar (Martin, 2009). Yöneticinin hoşnut tutulması dışında ideolojik vizyonu olmayan tiranlıklar, örneğin İdi Amin veya Macías Nguema iktidarlari, bu kurumlar olmadan ülkelerini yönetebilirler; kaldı ki bu gibi durumlarda “yönetimden” bahsetmek hatalıdır çünkü o devletler artık, kaynakları çalma ve zarar verme dışında bir şey yapma imkânları son derece sınırlı yağmacı yerel savaş baronları arasındaki zayıf patronaj ilişkileri açısından ibaret hale gelmiştir (Decalo, 1985). Buna karşılık, büyük totaliter diktatörler, kurdukları kontrol bir yana, hedeflerine ulaşmak için daha karmaşık ve bürokratik kurallara bağlanmış örgütlere ihtiyaç duymuştu. Bu gibi değerlendirmeler kimi akademisyenleri “tek adam” iktidarı terminolojisini sadece patrimonyal veya neo-patrimonyal devletler için kullanma önerisini getirmeye itmiştir (Guliyev, 2011). Diğer taraftan, iktidarın büyük ölçüde temerküz ettiği her rejimde, bu rejimler patronaj ilişkilerinden ibaret olmasalar dahi, iktidar sahibi, diğer kurumların işleyişini esasen patronaj ilişkileriyle kontrol eder. Bu nedenle, aslında bürokratik kurallara bağlanmış kurumların tek bir kişi tarafından, kısmen patronaj ilişkileri vasıtasıyla, sıkı sıkıya kontrol edildiği tek adam yönetimi biçimleri (Stalin’in Sovyetler Birliği’nde kurmuş olduğu gibi temerküz etmiş iktidar) ile kurumların baştan aşağıya patronaj ilişkileriyle kalbura çevrildiği tek adam yönetimi biçimleri (patrimonyal yönetim) arasında bir ayrıma gidiyoruz. Patrimonyal yönetim, tek adam iktidarının biraz daha “ağırlaşmış” halidir (Guliyev, 2011).

“Patrimonyal” rejimlerde bütün önemli siyasi ilişkiler *kurumsal* olmaktan ziyade *kişiseldir*. Modern dönem öncesi monarşilerin çoğu patrimonyal devletlerdir; ancak “neo-patrimonyal” teriminden de anlaşılacağı üzere, bu yönetim biçimi hiçbir zaman tamamen yok olmamıştır. Neo-patrimonyal rejimler, kâğıt üzerinde modern devletin temel bürokratik kurumlarına –siyasi partilere ve bürokrasilere– sahiplerdir ve bu yüzden de

“neo-” ön eki alırlar. Diğer taraftan, bu kurumlar, patronaj ilişkileriyle baştan aşağı dönüştürülmüş olduğundan, nesnel kriterlere göre işleyemez. Etiyopya’da Haile Selassie’nin 1930’dan iktidardan indirildiği 1974 yılına kadar başında olduğu rejim, patrimonyal rejimlerin klasik bir örneğidir; ancak diğer birçok rejim –Filipinler’de Ferdinand Marcos, Zaire’de Mobutu, Haiti’de “Papa Doc” Duvalier, Uganda’da Idi Amin, Irak’ta Saddam Hüseyin, İran Şahı [Rıza Pehlevi], Suriye’de Esad ailesi– tamamen kişisel ilişkiye dayanan patronaj “zincirlerinin” formal kurumlara ve toplumun geri kalanına ne ölçüde nüfuz etmiş olduğuna bağlı olarak bu kategoriye öyle ya da böyle girer (Brownlee, 2002; Snyder, 1992). Papa Doc yönetimindeki Haiti, örnek teşkil eden bir vakadır; Papa Doc öldüğünde, Haiti’de her yirmi kişiden biri (tamamen patronaj ilişkilerine dayalı olan) Tonton Macoute milislerinin üyesiydi; yaklaşık 7.000 kişiyi geçmeyen ve kendisi de patronaj ilişkileri yumağı olan düzenli ordu bu milis gücünün yanında küçücük kalıyordu (Snyder, 1992, s. 388).

Patrimonyal rejimlerde yöneticinin özel alanı ile kamu çıkarı arasında bir ayrım yoktur (Guliyev, 2011) ve bu nedenle devlete yöneticinin ev ahalisinin bir uzantısı, devlet kurumlarına yöneticinin özel mülkü muamelesi yapılır. Yönetici, devlet imkânlarını istediği gibi kullanır, kişisel sadakate bakarak uygun gördüklerine dağıtır veya geri alır. Yöneticiyi sadece gelenekler ya da toplumda kendisi gibi iktidar sahibi olmuş diğer hamiler sınırlayabilir. Bu yöneticiler büyük ölçüde baskıcı olabilir (hatta çoğu zaman öyledir); ancak bu baskıcılık en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş ütöpik bir ideolojiden ziyade, her şeyden önce, yöneticinin şüphelerinden ve önyargılarından kaynaklanır. Idi Amin veya Macías Nguema rejiminde ölen yüz binlerce insan, bu ikisi belirli bir ütöpik projeyi sonuna kadar zorladığı için hayatını kaybetmiş değildi; (bilfiil şiddet uygulamaktan zevk aldığı da söylenen) Idi Amin’in düpedüz canılığı ve Nguema’daki akıl almaz “aydın” düşmanlığı yüzünden ölmüşlerdi.

İstisnalar dışında, patrimonyal yöneticilerin temel ilgi alanı, kendilerinden ayrı belirlenmiş bir “kamu” çıkarını korumak-

tan ziyade, iktidarlarını muhafaza etmek ve genişletmektir. Bu yöneticiler kendilerini şaşkınlık verecek ölçüde her şeyin merkezinde görür: 1990'ların başında, Zaire devleti gözle görünür biçimde dökülürken, basımı İsviçre'de yapılan Zaire parası, uygun gördüğü şekilde kullanması için doğrudan Mobutu'nun yatına gönderiliyordu (Bratton ve van de Walle, 1994, s. 475). Rüşvete daha az düşkün patrimonyal yöneticiler dahi devleti şahsi mülkleri gibi görme eğilimindedir ve devletleri bu yüzden büyük ölçüde “yozlaşmış” bir görüntü verir. Yine de, dış müdahale olmadığı durumlarda, kimi patrimonyal yöneticiler sanki inanılmayacak kadar uzun süre iktidarda kalmayı başarmış görünür: Yönetimdeki elitlerin kendisini sınırlamasını, ülke içi muhalefetin bir araya gelmesini ve dış hamilerin yaptırım uygulamasını ustalıkla engellemiştir. Bu yöneticiler, çetin hayatta kalma mücadelelerinden nasıl başarıyla çıkarlar?

Tek adam iktidarında personel yönetimi teknikleri

Patronaj ilişkileri hami ile himaye edilen arasında yapılan özel pazarlıklara dayandığı için, etkin bir tek adam personel yönetimi ile sürekli meşguldür; tek adam diktatörlüklerinde siyasi hayat, takipçilerin sadakatini azami seviyeye çıkarmak için tasarlanmış, bitmek bilmeyen bir randevu, terfi, tenzili rütbe ve azletme döngüsüdür. Tek adam yönetiminin ziyadesiyle güçlendiği siyasi sistemlerde tüm yöneticiler bu yüzden “başhami” olarak hareket etme kapasitelerini gösteren kapsamlı atama ve azletme yetkilerine sahiptir. Örneğin 1940'lı yıllarda Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo, sadece merkezî hükümet yetkililerini ve ordu komutanlarını keyfe keder atama ve azletme yetkisine sahip değildi; meclis üyelerini, yargıçları ve hatta yerel yöneticileri bile atayıp azledabiliyordu. Trujillo'nun bütün hükümet yetkililerinden aldığı, imzalı ancak tarih kısmı boş bırakılmış istifa dilekçelerini tuttuğu bir dosyası olduğu söylenirdi; bu yüzden “hükümet yetkilileri ‘istifa etmiş olduklarını’ sıklıkla işe geldiklerinde öğrenirlerdi” (Wiarda, 1968, s. 62); tarih atılmamış istifa dilekçelerinin toplanması, azil yetkilerinin açıkça yönetici-

de toplanması ihtiyacını bile bertaraf ediyordu. Söz konusu geniş kapsamlı patronaj yetkileri çoğu zaman anayasalara bile formal olarak geçirilmiştir: Aslında çoğu durumda göz ardı edilen bir belgenin “gerçekten” okunan ve anlam taşıyan tek maddesi bu olabilir (Jackson ve Rosberg, 1982, s. 11, 54-55).

Patronaj ilişkilerinin kişisel doğası gereği, eğer iktidar sahibi eşine rastlanmamış bir kişisel karizmaya sahip değilse, kontrol ettiği kaynakların akışında ani azalmalar yaşanması halinde bu ilişkilerin yürütülmesi bilhassa zorlaşacağından, takipçilerine mükâfat olarak dağıtabileceği yeni gelir kaynaklarını sürekli aramak zorundadır. Bu yüzden, iktidar sahibi aynı zamanda bağış toplamayı da bilmeli, ülke dışındaki hamilerden finansal yardım sızdırmalı ya da “kanunun” ne olduğunu belirleme imkânını, birilerine zenginleşme fırsatları yaratırken suiistimal etmelidir. Örneğin Duvalier, Polonya Elçilik Heyeti ile buluşmak, çok az sayıda üyesi olan komünist öğrenci birliğinin protesto gösterisi düzenlemesine izin vermek gibi hareketlerle Doğu Bloku’na katılma tehdidinde bulunmuş, ABD’nin komünizm korkusunu ustaca işleyip ipleri fazla kaptırmadan, Washington tarafından hiç sevilmemesine rağmen Amerikan yardımlarını toplamıştı (Diederich ve Burt, 1973). Benzer bir şekilde Mobutu, sadece ABD’nin himayesinde kalmaya bel bağlamak yerine potansiyel hamileri birbirine çarpıştırmak suretiyle (Young, 1994; Turner, 1988) kaynaklara ve yardımlara el koymada, görevdeyken sergilediği davranışlar ne olursa olsun fevkalade başarılı olmuştu (Snyder, 1992). Ülke içi siyasete bakıldığında, bağımsızlık kazanıldıktan sonra işbaşına gelen Afrikalı yöneticilerin çoğunun takipçilerini mükâfatlandırmak ve patronaj ilişkilerini sağlamlaştırmak için kendi içinde haklı gerekçeleri olan “Afrikalılaştırma” politikalarını kullandığı görülür. Yakın geçmişte, örneğin Zimbabve’de Robert Mugabe, ülkenin ekonomide gösterdiği performans yerlerde sürünmesine rağmen, birçok takipçisini yanında tutmayı, beyaz çiftçilerin istismak edilen topraklarını onlara dağıtarak başarmıştı.

Bununla birlikte, siyasi mücadeleyi düzenleyen normlar zayıf olduğunda yahut hiç olmadığında, sadece patronaj ilişki-

leri mekanizmasını kontrol etmek yöneticinin iktidarı elinde tutmasına yeterli olmayacaktır. Tek adam iktidarı, yöneticinin kişisel becerilerine diğer iktidar biçimlerinden çok daha fazla bağımlıdır; iktidar sahipleri, iktidarda kalmaya devam edebilmek için patronaj ilişkilerinin sağladığı gücü akıllıca kullanmalı ve kayırdıkları belli başlı tarafların sadakatini artırmalı, himaye ettiklerinin kendi iktidar odaklarını yaratmasına izin vermemeli ve kendisine karşı örgütlenmelerini zorlaştırmalıdır. Bu tek adam, himayesi altındakilerin sadakatini sürekli kılmak için tarafsız normlara değil, kişisel itibarına ve değerli kaynakları dağıtma kabiliyetine güvenmek zorunda olduğundan, hatta tam da bu sebeple, fazlasıyla yetkin takipçilerden (ki kendisine karşı çıkması en muhtemel olan bunlardır) şüphelenebilir ve daha az yetkin ama sadakati çok daha aşikâr takipçileri tercih edebilir. Bu tercih, tek adam yönetiminde sıklıkla karşılaşılan bir durumun, kişisel meziyetleri yetersiz ama dalkavukluk performansı yüksek bakanların ve ordu komutanlarının o makamları işgal etmesinin sebebidir (Egorov ve Sonin, 2011).

Örneğin Mobutu yönetiminde Zaire’de sadık generaller, (darbe girişimini örgütleyebilecek) yetkin generallere çoğu zaman tercih ediliyordu. Bu tercih, ülkenin doğusunda Mobutu yönetimine karşı gerçek bir silahlı direniş başladığında Mobutu’yu yabancı paralı askerlerin kurtarmasını gerektirdi, çünkü kendi ordusunun gerçek bir savaşta işe yaramayacağı ortaya çıktı (Wrong, 2000). Patrimonyal yönetimin daha uç örneklerinde –örneğin, Orta Afrika Cumhuriyeti’nde kendisini “İmparator” ilan eden Jean Bédel Bokassa’nın (1965-1979) iktidarında veya Ekvator Ginesi’nde Macías Nguema’nın tiranlığında– sadece en dalkavuk oportünistlerin iktidar sahibinden mükâfat kopartma şansı vardı (Decalo, 1985); söz konusu rejimlerde rasyonel politikalar üretmenin herhangi bir yolu kesinlikte yoktu. Macías Nguema yönetimindeki Ekvator Ginesi’nde bakanlıklar bir anda toptan kapatılıyordu; devletin görevleri arasında Nguema’nın önem verdiği tek şey iç güvenlikti (Wood, 2004). Tamamen patronaja dayalı sistemler (patrimonyal ya da

neo-patrimonyal rejimler) bu yüzden ortaya şöyle bir görüntünün çıkmasına yol açar: büyük totaliter diktatörlerin yaptığı gibi son derece kurumsallaşmış partileri kontrol eden tek adanlaşmış yöneticiler yerine iktidarı tamamen kendi elinde toplamış ancak yaptıklarıyla “iktidarda kalmaktan” başka bir şey üretmeyen yöneticiler.

Tek adanlaşmış yönetim sistemlerinde “sadakat”, iktidar sahibi ile takipçileri arasındaki (yöneticinin makamındaki zehirli atmosfer düşünöldüğünde pek de önem taşımayan) bağın, iktidar sahibi ile himaye edilen tarafın çıkarlarının düzgün bir şekilde örtüşüröldüğü durumlara oranla daha az duygusallık içerdüğü anlamına gelir. Geçmiş başarılardan beslenen karizma ve kişisel itibar her ne kadar takipçilerin sadakatini maddi ödöüllere gerek kalmaksızın bir süreliğine sağlayabilse de, eğer takipçiler lidere sadık kalmanın onların temel çıkarlarını tehdit ettiğini düşünmeye başlarsa, karizması son derece yüksek liderler bile takipçileriyle arasındaki kişisel ilişkiyi kaybedecektir. Örneğın Hitler, sıradan Nazilerin gözünde muazzam popölariteye sahip olan biriydi ve karizmatik liderliğin klasik örneğiydi; Sovyetler Birliğı'ne karşı girişilen savaşta kişisel itibarını ortaya koymuştu ancak Alman ordularının 1942'de Stalingrad'da uğradığı nihai yenilgi, Hitler'in popölaritesini önemli ölçüde aşındırdı ve nihayetinde otoritesini yok etti (Kershaw, 1987). Başarılı tek adamlar –siyasi sistemin en tepesinde siyasi mücadeleyi düzenleyen normların olmadığı durumlarda uzun süre iktidarda kalmayı başaran “Makyavelist” siyasi becerilere sahip olanlar– takipçilerinin çıkarlarını kendi çıkarlarıyla örtüşürürken bu nedenle farklı stratejiler izleme eğilimindedir. Burada *bağımlılık*, *suç ortaklığı* ve *ayrıştırma* olarak adlandırabileceğimiz üç farklı stratejiye sıklıkla rastlanır.

Bağımlılık

Tek adamlar, çoğu zaman, himayeleri altındaki tarafların ona bağımlılığını klasik taktiklerle azamiye çıkarmaya çalışırlar: devlet memurlarının, bakanların ve ordu komutanları-

nın görev yerlerinin sık sık değiştirilmesi; devlet yetkililerinin kendi yaşadıkları yerlerden uzaklarda görevlendirilmesi ya da uzak yerlere büyükelçi olarak “atanmaları”; (bir iktidar partisi varsa) parti üyelerinin sık sık “tasfiye edilmesi”. Bütün bunlar, tek adam yönetiminde günlük siyasetin devasa bir sandalye kapma oyununa benzemesine yol açar. (Bu analogi, patrimonyal yöneticilerden bahsedilirken, örneğin Turner’da [1988, s. 215] Mobutu için, Jackson ve Rosberg’de [1982, s. 104] Banda için sıklıkla kullanılır.) Tek adam yönetimlerinin tarihine dair aktarımlar da bu noktada çok büyük ölçüde benzeşir ve iktidarı kendisinde toplamaya niyetlenen yöneticilerin, himaye ettikleri tarafları kendisine bağımlı kılmak için çoğu zaman benzer çözümler uyguladığına yer verir. Örneğin Pinocchet de Trujillo gibi tarih kısmı boş bırakılmış istifa dilekçelerini elinde tutuyor (Constable ve Valenzuela, 1993, s. 58) ve böylece şeffaf ve zahmetli tenzil prosedürleriyle uğraşmak zorunda kalmıyordu.

Bu taktikler, himaye altına alınmış tarafın çıkarlarının haminin çıkarlarıyla örtüşmeye devam etmesini sağlamak için, insanlarda doğal olarak görülen kayıptan kaçınma önyargısını istismar eder. Buna ilaveten, söz konusu taktikler, hamilik edilen tarafların, bulundukları makamların sağladığı kaynaklarla başkalarını kendi himayelerine almasını ve böylece kendi iktidar odaklarını oluşturmalarını da engeller. Himaye edilenlerin hamiye bağımlılığı, sadakatsizlikten artık onların da zarar göreceği ve sadakatsizliğe yol açacak faaliyetlere kalkışmaya yetecek kaynaklara erişemeyecekleri seviyeye kadar arttırılır. Söz konusu taktikler, bu nedenle, en çok da iktisadi gelişmenin en önemli aracının devlet olduğu toplumlarda işe yarar. Sömürgeciliğin bitişinin hemen ardından birçok Afrika ülkesinde görülen durum budur çünkü bu ülkelerde devletin bir makamından azledilmenin yol açacağı ekonomik kayıp çok büyüktür.

Devletin içinde patronaj ilişkilerini yürütebilecek çok az merkezin olması, eğer bu ilişkiler zaten tek elde toplanmadıysa, bağımlılığı en üst seviyeye çıkartan bir diğer unsurdur. Tek adamlar bu yüzden hamilikte kıskançtır, bu rollerini paylaşma-

yı istemezler; yaşadıkları toplulukta başlıca rakipleri, himayeye muhtaç tarafları kendi kaynaklarıyla besleyip alternatif yaratabilecek diğer zenginler ve iktidar sahipleridir. Bununla birlikte, iktidar sahibi, zenginliklerinin ve güçlerinin kendisinin insafına kaldığı mesajını bu kişilere inandırıcı bir şekilde iletebildiği ölçüde onları da kendisine bağımlı hale getirebilir. Örneğin Rusya’da, Vladimir Putin, siyasi faaliyetlere (mesela parti kurmaya) kalkışmaları halinde, (çoğu zaman şüpheli) parasal faaliyetlerinin nokta atışı yöntemlerle soruşturulacağını ve ağır mali yaptırımlarla karşılaşacaklarını göstermek suretiyle (Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, devletteki bağlantılarını kullanarak inanılmaz ölçüde zenginleşmiş) “oligarkları” kendisine bağımlı kılmayı başarmış; yeterince uslu durmayanlar, mesela Mihail Hodorkovski, bir anda hukuki zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Gill, 2006).

Suç ortaklığı

Bağımlılık ilişkisini yaratan sadece iktisadi gelişme imkânlarının haminin tekelinde olması değildir; yapılan işlerden ötürü cezalandırılma ihtimali de bu ilişkiyi besler. İktidarı kendisinde toplamak isteyen yöneticiler, emrini kendisinin verdiği ya da teşvik ettiği faaliyetler nedeniyle astlarının cezalandırılabilmesini çoğu zaman sağlama alır ve böylece onları da suç ortağı haline getirir. Bu noktada, örneğin, karşımıza takipçilerin yasadışı yollardan zenginleşmesine izin verilmesi, güvenlik güçlerinin yaptığı zulüme göz yumulması ya da güçlü şahsiyetler hakkında malzeme toplanması (Rusların deyimiyle “kompromat”) gibi pratikler çıkar. Her an gelebilecek bir cezanın korkusu olmasa kendisi de güçlenebilecek kişilerin başında Demokles’in kılıcı gibi sallanan bu tehdit, himaye edilen tarafın sadık kalmasını sağlar; üstelik iktidar sahibinin görevi başında olmadığı bazı durumlarda da ceza kesilebileceğinden, söz konusu taktikler en azından bazı insanların (örneğin “elinde birilerinin kanı olan” güvenlik güçleri mensuplarının), halk ayaklansa dahi o yönetici uğruna savaşmasını sağlama alır.

Suç ortaklığı teknikleri, yolsuzluğun/yozlaşmanın “yapısallaşmasına” yol açar: yolsuzluk, takipçilerini kontrol altında tutmanın bir yolu olduğu için iktidar sahibi tarafından teşvik edilir. Mobutu rejimi hakkında en çok dikkati çeken gerçek, devletin “yozlaşmasıydı”; Zaire artık “kleptokrasi” olarak adlandırılıyordu. Fakat “yolsuzluk” Zaire’de bir devlet politikasıydı, yöneticinin çözmeyi başaramadığı bir sorun değildi; Mobutu bir yandan devlet gelirlerinden en büyük payı kendi cebine aktarırken bir yandan da “birçok yetkilinin görev yerini değiştirmek ve azletmek” için yine kendi belirlediği yolsuzluk olaylarını kınama hakkını kendisine saklamıştı (Jackson ve Rosberg, 1982, s. 178). Mobutu’nun kendisine ayırdığı rüşvetin miktarı efsaneleşmekle birlikte –bir Fransız yetkilinin bir defasında Mobutu’dan “leopar derisi giymiş ayaklı banka hesabı” diye bahsettiğini unutmamak gerekir (Young, 1994, s. 247)– totaliter olmayan tek adamların çoğu, belirli bir miktar yolsuzluğu teşvik etmeyi hareket tarzı olarak benimser. Alfredo Stroessner’e, Paraguay’ı 1954’ten 1989’a kadar yöneten tek adama atfedilen “suçluluğu körüklemek gerekir; çünkü suçluluk, suç ortaklığını, suç ortaklığı da sadakati doğurur” lafı (Sondrol, 1991, s. 619), anafikri çok güzel özetler.

Kendisi yolsuzluğa bulaşmamış yöneticiler bile, örneğin İspanya’da Francisco Franco, suç ortaklığı ve dolayısıyla sadakat yaratmada yolsuzluğun ne kadar yararlı olduğunun hayli farkındaydı; Paul Preston’a göre, Franco’yu “bir yolsuzluktan haberdar eden kişilerin alacağı karşılık, sıklıkla, yolsuzluğu yapana müdahale edilmesi değil, yolsuzluk yapana ihbar edilmektir” (Preston, 1995, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 14795-14797). Tek adam iktidarını fazlasıyla güçlendirmiş diğer yöneticiler gibi, bir süreliğine cezasız bırakılan suç ortaklığının, diktatörlüğün “kirli işlerini” yapanları kendisine bağlamakta sağladığı faydanın Franco da farkındaydı; ordudaki diğer generallerin itirazlarına rağmen, kana en çok susamış astlarının bazılarını cezalandırmamak, onları kendisine bağlamanın bir aracıydı (Preston, 1995, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 5169-5174).

Ayrıştırma

Güçlü kişiler –önemli kaynakları kontrol etmelerinin kaçınılmaz sonucu olarak– iktidar sahibine yine de tamamen bağımlı hale getirilemiyorsa, güçlerini birleştirmeleri ve muktedirin hareketlerini sınırlandırmaları engellenecek şekilde çoğu zaman ayrıştırılabilir. Ayrıştırmada kullanılan taktikler her şeyden önce iktidar sahibinin “Makyavelist” becerilerine dayanmakla birlikte, söz konusu taktikler çoğu zaman şaşırtıcı derecede basittir: örneğin, bakanları grup olarak değil, münferiden kabul etmek, kişisel rekabetleri veya diğer toplumsal farklılıkları istismar etmek, yetki ve sorumluluk alanları çakışan birden fazla güvenlik birimi kurup hepsinin kendisine ayrı raporlama yapmasını sağlamak. Wrong (2000, s. 97-99), örneğin, Mobutu’nun asla tüm kabinenin birlikte katıldığı toplantılar yapmayı tercih etmediğini (çünkü bu durumda toplanıda benimseydiği görüşü değiştirme imkânını kaybedecekti), bunun yerine bakanlarla tek tek görüşüğünü, onları birbirlerini ihbar etmeye teşvik ettiğini ve haklı olduklarını herkese her zaman hissettirdiğini aktarır.

Hangi örneğe bakılsa, birden fazla güvenlik birimi oluşturma sıklıkla görülen bir “darbe önleme” taktiği olduğu görülür (Quinlivan, 1999). Diğer taraftan, yapıyı böyle kurmanın, tüm iktidarın tek elde toplandığı diktatörlüklerde –Hitler, Trujillo, Mobutu– bilhassa önem taşıdığı da ortadadır. Söz konusu taktiklerin amacı, bir araya geldikleri takdirde tehlikeli olabilecekler arasında rekabet yaratmak ve bu suretle koordineli hareket etmelerini engellemektir. Bu nedenle, tek adanmış iktidar sistemlerinde siyasi rekabet genellikle “hizipleşmiştir”: yöneticinin nüfuzundan faydalanmak ve gözüne girmek için çoğu zaman iktidar partisinin yahut başka bir örgütün çatısı altında girişilen, iktidar sahibini devirmeyi amaçlamayan ve muktedirin iktidarda kalmak için akıllıca manipüle edebileceği bir rekabet. İktidar sahibi, nasıl baktığına bağlı olarak, bu çekişmeyi teşvik etmenin yollarını bile arayabilir; ideolojik değerlendirmelerin en üst düzeyde önemli olduğu Hitler Almanya’sında

bilinçli bir şekilde desteklenen bu çekişme çoğu zaman, Naziler Hitler'in gözüne girebilmek için birbiriyle yarıştıkça, politikaların radikalleşmesine yol açtı. (Tarihçi Ian Kershaw [1993, s. 117] bu olguyu "Führer'e çalışmak" olarak adlandırıyordu.)

Tek adamlar "harici" iktidar kaynaklarını da kendilerine bağlamaya çalışır. Daha önce bahsedildiği üzere, Mao ve Kaddafi, "kitlelere" (aslında, devrimci mesajlara açık idealist gençlere) hitap etmek, onları yanına çekmek için kendi itibarlarını ve karizmalarını kullanmak suretiyle "formel" destekçilerinin (Kaddafi, Devrim Komuta Konseyi'nin ve Mao da Komünist Parti'nin) altını oyma opsiyonunu ellerinde tutmuştu. Başarılı tek adam, tek bir güce bel bağlamayı reddeder ve sürekli birbirine kırdırılabilir gruplar arar.

Sonuç

Tek adamlık, demokrasi dışı yönetimin hem en renkli hem de en trajik biçimidir. Bu yönetim biçiminin ortaya çıkmasına en çok imkân tanıyan zemin, siyasi rekabeti düzenleyen normların henüz kurumsallaşmadığı ve bu yüzden de uygulanmadığı yeni rejimlerde birden fazla güçlü lider adayı arasındaki mücadeledir. Diğer taraftan, iktidar sahiplerinin bilgi sahibi olarak veya başka şekillerde sağladıkları avantajları istismar edebildiği ve böylece yönetimdeki diğer elitleri zayıflatarak gücü kendisinde toplayabildiği her rejim bu tehlikeyle her an karşı karşıyadır. Başarılı tek adamlar, bazen tüyler ürpertici toplumsal ve iktisadi politikalar uygulamalarına rağmen, elitler arasındaki muhtemel rakiplerini kendilerine bağımlı hale getirmeyi başardıkları için çok uzun süre iktidarda kalabilir.

Daha önce görmüş olduğumuz üzere, tek adamlar patronaj ilişkilerini ustalıkla istismar etmek suretiyle iktidarda kalır. İktidarı çok büyük ölçüde kendisinde toplayan tüm yöneticiler bunu dikkatle oluşturulmuş patronaj yapıları üzerinden gerçekleştirme eğiliminde de olsa, hâkim konumlarını muhafaza etmek için benzer taktikler de kullansa, "tek adam" iktidarı yine de farklı biçimlere bürünebilir. Her şeyden önce, gördü-

ğümüz üzere, patronaj ilişkilerinin yoğunluğu farklılık gösterir: Bu ilişkiler toplumun tamamını istila etmiş olabileceği gibi sadece yöneticinin siyasi partiler gibi aslında etkin işleyen kurumları kontrol etmesinin araçları da olabilir. Totaliter sistemlerdeki tek adamlar, Hitler veya Stalin gibileri, ideolojik vizyonlarını uygulamaya koymak için büyük ölçüde kurumsallaşmış, bürokrasisi güçlü partilere ve orduya ihtiyaç duymuştu. Buna karşılık, ideolojik vizyonu olmayan tek adamlar da hi yönettikleri toplumu kontrol altına almak ve belirli ölçüde karmaşıklık içeren politikaları hayata geçirmek için görece kurumsallaşmış örgütleri kullanmıştır. Bu yüzden artık dikkatimizi, hem tek adam iktidarlarında hem de kurumlar tarafından kontrol edilen iktidarlarda siyasi gücün belirli bir amaca koşulmasını sağlayan kurumlara verelim.

Siyasi Partiler

Demokrasi dışı rejimlerde iktidar ilişkileri kişisel ilişkilere her zaman ziyadesiyle bağımlı değildir. Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere, birçok demokrasi dışı rejimde iktidar mücadelesi, iktidar sahiplerinin hareketlerini bir ölçüde kısıtlama ve devletin gücünü ele geçirme mücadelesini düzenleme imkânı bulunan, etkinliklerini tam anlamıyla gösteremeseler de yine de işleyen bazı kurumsal yapıların oluşturulmasıyla sonuçlanabilir. Üstelik yönetimdeki diğer elitler tarafından sınırlandırılmayan tek adamlar bile iktidarlarını çoğu zaman, toplumu kontrol etmelerini ve hedeflerine ulaşmalarını sağlayan belirli örgütler *aracılığıyla* kullanır. Demokrasi dışı rejimlerin modern dünyada nasıl yönetildiklerini göstermede bilhassa iki kurum önemli rol oynamıştır: siyasi parti ve modern bürokratik ordu. Bu kurumların her ikisi de belirli patronaj ilişkilerinin fonksiyonlara göre uzmanlaşmış ve normatif olarak düzenlenmiş hiyerarşilere dönüşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Martin, 2009, Yedinci ve Sekizinci Bölümler): Siyasi parti, kalabalık insan topluluklarının harekete geçirilmesi için, ordu da şiddet kullanımı için oluşturulmuş bir örgüttür.

Bu bölümde siyasi partilerin demokrasi dışı rejimlerde oynadığı role odaklanılırken, izleyen iki bölümde demokrasi dışı

rejimlerde orduların ve diğer kurumların rolü üzerinde durulacaktır. Demokrasi dışı rejimlerin, partileri birbirinden farklı yöntemlerle nasıl kullanmış olduğunu inceleyerek konuya başlayacağız. Söz konusu farklılık, seçim mücadelesinde yer almadıkları bağlamlarda dahi partileri demokrasi dışı rejimler için kullanışlı hale getiren belirli özellikler olup olmadığı sorusunu beraberinde getirir. Bunun cevabının, (bazı) partilerin yönetimdeki elitlerin iktidarın bir parçası haline getirilmesinde bilhassa etkili olmaları, rejimi destekleyenlerin sadakatini duruma uygun mükâfat ve cezalarla yönetmeleri ve rejime destek için yönetimdeki elitler dışındaki grupları seferber etmeleri olduğunu öne sürüyorum. Özellikle, partinin dışında kalmaları halinde elde edemeyecekleri önemli kariyer fırsatlarını parti üyelerine verebildikleri, dolayısıyla rejimin devamında onların da çıkarının olmasını sağladıklarında, siyasi partiler, yönetimdeki elitlerin iktidarın bir parçası haline getirilmesini ve destekçilerin rejime sadık kalmasını temin eder.

Siyasi partiler, yönetimdeki elitlerin iktidarın bir parçası olarak kalmasını sağladıkları ölçüde, demokrasi dışı yönetimlerde görülen diğer kurumlardan çok da farklı değildir. İzleyen bölümlerde göreceğimiz üzere etkin iktidar araçlarının hepsi –partiler, ordular ve hanedan aileleri– farklı ölçülerde de olsa bu gibi teşvikler sunar. Partileri bir yönetim örgütü olarak diğerlerinden ayıştıran, seçimler kimin iktidarda olacağını belirleyemiyor olsa dahi, halkın genelinin seçimlerde seferber edilmesinin partilerin ihtisas alanına giriyor olmasıdır. Bu bölümde işte bu nedenle demokrasi dışı rejimlerdeki seçimler sorunu ele alınacak: Kimin yöneteceğini belirlemedikleri sürece seçimler ne işe yarar? Benim bu soruya önerdiğim cevap, seçimlerin, hükümetlerin meşrulaştırılması ve politika yapacak ekiplerin seçilmesinden ziyade, yönetimdeki koalisyonların güçlendirilmesi ve rejime muhalefet etmesi muhtemel kesimlerin marjinalleştirilmesi için düzenlendiğidir. Daha genel ifade etmek gerekirse, demokrasi dışı rejimlerde seçimler, nüfus verilerinin toplanması, uluslararası taleplerin yönetilmesi ve hatta (kimi durumlarda) rejimin meşrulaştırılması gibi konularda

fayda sağlamakla birlikte, bu seçimlerin tipik özelliği *güçlülük işaretleri* olmalıdır.

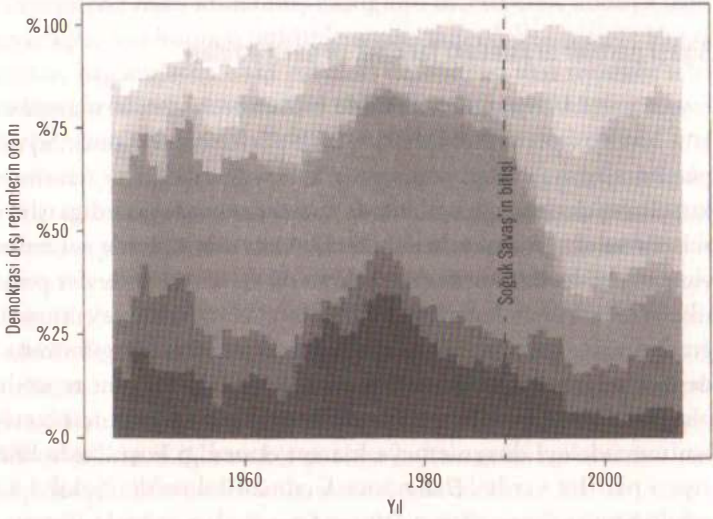
Siyasi partiler arasındaki farklılık ve parti iktidarı

Siyasi parti 19. yüzyıl öncesinde bilinmeyen, modern zamanlara has bir kurumdur (Martin, 2009, Sekizinci Bölüm). Siyasi partinin ortaya çıkışı, geniş ve belirli coğrafi sınırlar üzerinde kurulmuş devletlerde *seçimlerde rekabet etmenin* getirdiği işlevsel zorunluluğa dayandırılabilir: Önceki dönemlerde seçimler vasıtasıyla devleti kontrol etmek ya da en azından devlet politikalarını etkilemek gerçekçi bir ihtimal olarak ortaya çıkmadığından siyasi partiler de oluşmamıştır. Buna karşılık, günümüzde, seçimlerin hiç yapılmadığı ya da Çin'deki mevcut rejimde olduğu üzere devletin gücünü kontrol altına almak için verilen mücadeleyi düzenlemeye hizmet etmediği koşullarda bile siyasi partiler vardır. Daha önce Üçüncü Bölüm'de (Şekil 3.1) gördüğümüz üzere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, demokrasi dışı rejimlerin sadece yaklaşık %10 ila %20'lik kısmında tüm siyasi partiler sürekli yasaklanmıştır. Böyle bir yasağı getirenler çoğunlukla ya ordu (örneğin 1966 ila 1970 arasında Arjantin'de Onganía'nın başında olduğu askerî rejim) ya da hanedan monarşileridir (mesela Suudi Arabistan veya Katar hanedanları). Yine de askerî rejimlerin ve monarşilerin çoğu, bir ya da birden fazla siyasi parti ile birlikte sorunsuzca hayatlarına devam etmiştir. Üçüncü Bölüm'de belirttiğimiz üzere, sadece tek bir partinin faaliyet göstermesine izin vermiş rejimlerin oranı dahi Soğuk Savaş sonrası dönemde azalmıştır. Söz konusu oran 1980'lerin sonunda yaklaşık %50 ile en yüksek seviyesine ulaşırken, 21. yüzyılın ilk on yılı sona erdiğinde yaklaşık %10 seviyesine inmiştir (Şekil 5.1). Demokrasi dışı rejimlerde, hele de seçimler hiç önem taşımazken, siyasi partiler neden bu kadar önemlidir?

Akademisyenler, demokrasi dışı rejimlerde siyasi partilerin olmasının getirdiği temel avantajın bu partilerin yönetimdeki elitleri iktidarda tutmaya hizmet etmesi olduğunu öne sürer-

ŞEKİL 5.1

Demokrasi Dışı Rejimlerde Yasama Organlarında Siyasi Partilerin Rekabeti

Demokrasi dışı rejimlerde iktidardaki partinin yasama organını ne ölçüde kontrol ettiği:

- 1- Yasama organı yok
- 2- Yasama organı seçimle gelmemiş ya da atanmış
- 3- Tek parti rejimi ya da tek aday gösterilmiş
- 4- Tek parti kontrolünde olmayan yasama organı
- 5- İktidardaki parti %75'ten fazla sandalyeye sahip
- 6- İktidardaki parti %75'ten az sandalyeye sahip

(Veri Svolic'ten [2012] alınmıştır.) Bazı vakalar için veri olmadığından çubuklar grafiğin tepesine kadar çıkmıyor.

ler genellikle; hangi mekanizmaların rejimin ömrünü uzattığı tartışmalı olsa da partilerin var olduğu rejimlerin olmayanlara oranla daha uzun süre ayakta kalabildiği, sadece bir partiye izin verilen rejimlerin de en çok dayanan rejimler olduğu görülür (Svolic, 2012; Geddes, 1999; Geddes, Wright ve Frantz, 2014). Yine de, demokrasi dışı rejimler siyasi partileri her zaman aynı şekilde kullanmaz: Yönetimdeki elitler partileri kurar, farklı baskılara cevap vermek ve farklı amaçlara ulaşmak için partileri kullanır ve bunun neticesinde rejimin istikrarı açısından farklı sonuçlar ortaya çıkar. Kimi elitler sadece tek ve zi-

yadesiyle ideolojik bir rejim partisine izin verir, seçimleri ya hiç yapmaz ya da tek adaylı “seçim” düzenler; diğerleri çok-partili rekabete belli ölçülerde izin verir, bazen yasama organını sıkı sıkıya kontrol eder, bazen de muhalefet partilerinin yasama organının önemli bir bölümünü kontrol etmesine engel olamaz (bkz. Şekil 5.1); bazı durumlarda, 1960’larda askeri vesayetin hüküm sürdüğü Brezilya’da şahit olunduğu üzere rejim birden fazla partiyi bile destekleyebilir. Siyasi partinin taşıdığı önem, rejimin ayakta kaldığı zaman zarfında da değişiklik gösterebilir. Mesela Franco rejiminde Falanj Partisi’nin önemi giderek azalmıştır (Payne, 1987).

Siyasi partiler aynı zamanda örgüt yapıları, büyüklükleri ve amaçları söz konusu olduğunda da birbirlerinden çok farklıdır: Küçük ama son derece disiplinli ve ideolojik tutarlılığa sahip gizli örgütlerden (örneğin Rus Devrimi’nin hemen ardından Bolşevik Partisi) dağınık patronaj ilişkileri ağına (mesela 1990 öncesi Meksika’da Kurumsal Devrimci Parti) kadar uzanan örneklerle rastlamak mümkündür. Benzer ideolojilere sahip partiler arasında bile büyük farklılıklar olabilir: Örneğin komünist partilerde ortalama üye sayısı, nüfusun yaklaşık %5 ila %6’sının Çin Komünist Partisi üyesi olduğu (McGregor, 2010, s. xiv) günümüz Çin’ine benzer bir şekilde, partinin iktidarda olduğu dönem boyunca çoğunlukla ortalama %5 ila %10 arasında gidip gelmekle birlikte, 1969’da Küba’da nüfusun %0,7’si gibi bir orana düştü (Leogrande, 1980, s. 399), 1940’larda Çekoslovakya’da tüm yetişkin nüfusun yaklaşık %25’ine (Grzymała-Busse, 2001, s. 446) ulaştı. Diğer koşullar aynı kalmak kaydıyla, ideolojik yanı çok ağır basmayan partiler daha çok üyeye sahip görünüyor; örneğin 1963 yılında Meksika’da toplam nüfusun %23’ü, yani 8 milyondan fazla insan (Purcell, 1975, s. 163) Kurumsal Devrimci Parti üyesiydi. Arap Sosyalist Birliği, 1960’ların başında her altı Mısırlıdan birinin Birlik’te üye kaydının olduğunu öne sürüyordu (Brownlee, 2007a, s. 86). Rejim partileri, parti örgütlerinin ülkeye ne ölçüde “nüfuz ettiklerine” göre de farklılık gösterir. Örneğin Komünist Doğu Almanya ve Çekoslovakya’da bir parti komitesinin yer almadı-

ğı çok az topluluk varken, Komünist Polonya'da tüm topluluğun dörtte birinden çoğunda böyle bir parti komitesi bulunmuyordu (Grzymala-Busse, 2001). O halde sorulması gereken soru şudur: Neden bazı rejimler sıkı disiplin altına alınmış ya da tüm ülkede dallanıp budaklanmış partiler yaratmak için kaynak harcarken diğerleri patronaj örgütleri kurmakla veya ülkenin başkenti dışında çok varlık göstermemekle yetinir?

Bu sorunun cevabı kısmen, rejimin tüm partileri yasaklayıp yasaklamamasına, tek parti ile yoluna devam edip etmemesine yahut tamamen kontrol altına alamadığı bir çok-partili rekabet biçimine izin verip vermemesine bağlıdır. Toplumsal koşullar, rejimin parti kontrolünü ne ölçüde genişletebileceği veya partileri tamamen ortadan kaldırıp kaldıramayacağı üzerinde sınırlayıcı bir etki yaratır. Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, Soğuk Savaş boyunca, tek parti rejimleri Sovyetler Birliği ve diğer Komünist güçlerin parti modellerini taklit etti, onlardan yardım aldı; fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bu rejimlerin birçoğunu çok-partili rekabete izin vermeye zorladı. Söz konusu rejimlerin bazıları demokratikleşirken diğerleri yeni dünya düzenine fazlasıyla uyum sağladı. Öyle ki günümüzde çok-partili otoriter rejimlere hem son derece sık rastlanır (Branca-ti'ye göre [2014, s. 314] tüm otoriter rejimlerin %75'inden fazlasında seçimler birden fazla partinin katılımıyla düzenlenir) hem de bu rejimlerin iktidarda kalma süresi (Kendall-Taylor ve Frantz, 2015) ve kontrolü artar: Artık otoriter rejimlerin çoğu yasama organında büyük çoğunluğa sahiptir (Şekil 5.1). Bir rejimin çok-partili rekabeti tamamen yasaklaması veya seçimlerde düzenli olarak muazzam bir üstünlük elde etmesi, bu rejimin sahip olduğu gücün nedeninden ziyade *belirtisi* olarak görülebilir. Tek partili rejimlerin iktidarda daha uzun süre kalmasının sebebini, başka bir partinin olmamasından ziyade, yönetimdeki elitlerin siyasi rekabeti sınırlandırmasına imkân tanıyan toplumsal veya siyasi koşullarda aramak daha doğru olur. Bu nedenle, partilerin varlığına dayanan demokrasi dışı rejimlerin iktidarda daha uzun süre kalmasını nasıl açıklayacağımızı sormakla yetinmemeli; partiler aracılığıyla yönetmek veya par-

tileri ortadan kaldırmak isteyen yönetimdeki elitlerin karşı karşıya olduğu kısıtları da değerlendirmeye almalıyız.

Elit kesimin iktidarın parçası haline getirilmesinde siyasi partilerin kullanılması

Yönetimdeki elitler, yine de, parti yaratmaya gerçekten kaynak ayırır, etkili partiler de elitlerin toplumu kontrolleri altında tutmasında ve diğer hedeflerine ulaşmasında onlara yardımcı olur. Bunun sebebi, partilerin, elit kesime dahil olmak isteyen üye adayları arasında rejime bağlılıklarına göre eleme yapan, yüksek makamlara gelme beklentisindeki bu kişilere çeşitli saikler veren, bir yandan da parti dışındaki kişilerin sadakatsizliğini cezalandıran, gönüllülük esasına dayalı örgütler olmasıdır (Svolik, 2012, Altıncı Bölüm). Partiler böyle hareket ederek bir kriz halinde elit kesimin dağılmamasını garanti altına almaya çalışır.

Eleme

Demokrasi dışı rejimlerde partiler hakkındaki temel gerçek, bu partilerin çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı örgütler olmalarıdır; insanlar ya parti üyesi olmak onlara maddi çıkar sağladığı ya da başka avantajlar sunduğu, yahut partinin ideolojik projesine inandıkları ve bu projenin hayata geçmesine katkıda bulunmak istedikleri için üyelik başvurusu yaparlar. Buna karşılık parti üyeliği nadiren başvurunun hemen arkasından otomatik olarak gerçekleşen bir süreçtir; rejim partileri, sadakatli adaylar ile sadakatsiz adayları birbirinden ayırmak için genellikle seçici davranır (Svolik, 2012, s. 162). Adaylar bu nedenle tam üye statüsüne alınmadan önce ideolojiye uygunlukları açısından elemeye tabi tutulur; adayların parti açısından değerli siyasi hizmetler yaparak faydalı olacaklarını ispatlamaları gereken uzun “deneme” süreleri geçirdikleri de görülür zaman zaman (bkz. Svolik, 2012, s. 168; Svolik, Irak’taki Baas partisine üye olmak isteyenlerin yedi yıllık bir “deneme” sürecinden geçtiğini aktarıyor).

Siyasi partiler, sadece maddi çıkar beklentisiyle partiye katılanları ihraç etmek için düzenli aralıklarla “tasfiye operasyonları” da yapabilir; üyelerine zamanlarının ve paralarının bir kısmını partiye bağışlamalarını şart koşabilir; SBKP gibi gelmiş geçmiş en güçlü partilerin bile bir kısmının büyük ölçüde vergilerle değil, partili üyelerin ödediği aidatlarla kurulmuş olması çarpıcıdır (Belova ve Lazarev, 2007). Eğer herkes parti üyesi olursa, parti elitlerinin davaya bağlı kişiler ile diğerleri arasında ayırım yapması mümkün olmayacağından parti üyeliğinin zorunlu hale getirildiğine nadiren rastlanır. Bunun yerine, genellikle, üyelerin bağlılık seviyelerine göre farklılaşan üyelik “dereceleri” vardır; 1956’da Mısır’da Nasır’ın “Milli Birlik” Partisi (Blaydes, 2010, s. 30-31) veya 1975’te İran’da Muhammed Rıza Pehlevi’nin “Diriliş” Partisi (Katouzian, 1998, s. 193), parti üyeliğinin zorunlu olduğu örneklerdir. (Partiye katılım otomatik olarak gerçekleşmediği ve gerçekten rejim karşıtı olan kişilerin üyelik şartlarıyla uğraşmaya ilkesel olarak karşı çıktığı durumlarda, üyeliğin zorunlu tutulduğu rejim partileri yine de kimi insanların parti dışında tutulmasını sağlayabilir. Şah’ın İran’ında, kimi rejim karşıtları rejim partisine katılmaktansa sürgüne gitmeyi tercih etmiştir. Fakat genel olarak bakıldığında, bir siyasi partinin var oluş amacı partiye kendini adayan kişileri diğerlerinden ayırt etmektir.)

Yönetimdeki partilerin üye kabulü için belirlediği standartların yüksek veya düşük olması ya da bu partilerin üyelerden hangi düzeyde ideolojik saflık beklediği zaman içinde ve siyasi sistemler arasında önemli ölçüde değişiklik gösterir. Özellikle siyasi sistem ne kadar “totaliterse” ideolojik saflık ve partiye hizmet edilmesi talebi o kadar fazla olur, üyeliğe kabul standartları o derece sıkı tutulur ve tasfiyelere daha sıklıkla rastlanır. Halbuki rejim partisinin en iyi ihtimalle mevcut çıkar gruplarından sadece birisi olduğu “otoriter” sistemlerde, siyasi partiler çoğu zaman üyelik aidatlarının ödenmesiyle yetinir (Linz, 1976 [1964], s. 175). Diğer toplumsal grupların direniş gösteriyor olması, bunun yanı sıra partinin özel yetkinlikleri olan kişilere ihtiyaç duyması, iktidardaki partile-

rin ne kadar seçici olabileceği üzerinde sınırlayıcı bir etki de yapabilir.

Örneğin Polonya’da Komünist Parti üyeliğe kabul standartlarını her zaman düşük tutmuştu; bunun bir sebebi, partinin Polonya toplumuna tamamen nüfuz edememesi, hırslı ve yetkin insanlara parti dışında pek çok tatmin edici kariyer imkânı sağlayan bağımsız örgütleri tamamen yok edememesiydi (Grzymała-Busse, 2001). Moskova’nın uydusu olarak görülen Polonya İşçi Partisi, partiyle bağlantısı olmayan birçok farklı grupla birlikte çalışmadığı takdirde ülkeyi yönetmeyi bekleyemezdi; bu yüzden de devletteki önemli makamların çoğu için parti üyeliğini bir ön şart haline getirmede ya da parti hiyerarşisi içinde üyeleri katı ideolojik bağlılık göstermeye zorlamadı. Buna karşılık, Doğu Alman Komünist Partisi (teknik olarak ifade etmek gerekirse, “Almanya Sosyalist Birlik Partisi” ve Birleşik Cephe’deki müttefikleri) kısmen Sovyet ordusunun varlığı sayesinde ama aynı zamanda Batı Almanya’dan gelecek yıkıcı faaliyetlerden duyulan korku saplantı haline geldiğinden ideolojik saflık standartlarını gevşetebileceğini hiçbir zaman hissetmedi ve toplumu baştan ayağa kontrol altında tuttu (Grzymała-Busse, 2001). Yine de, zaman içinde, 1989 öncesi Doğu Avrupa’daki birçok komünist parti veya günümüz Çin Komünist Partisi gibi ziyadesiyle ideolojik iktidar partileri bile ideolojik saflık beklentilerini azaltarak bunun yerine teknik yeterlilik ve eğitimi tercih etme eğilimi göstermiştir (Bian, Shu ve Logan, 2001; Walder, 1995; Hanley, 2003).

Kariyer basamakları

Partiler orduları, parti üyeleri de güvenlik birimlerini denetleyebilir ancak partiler temelde şiddet uygulamak yerine halkın sadakatini yönetilmesiyle ilgilenen örgütlerdir; dönem dönem Nazi SS [*Schutzstaffel*] ve Faşist Kara Gömlekliler gibi parti üyesi milis örgütlerinin ortaya çıkmış olması bu durumu değiştirmez. Parti aktivistlerinin (ya da Komünist ülkelerde adlandırıldıkları şekliyle “kadrolarının”) işi genellikle insanla-

rı oy kullanmaya ikna etmek veya diğer kamusal ritüellere katılmaya teşvik etmek, belirli politikalar veya kampanyalar lehine ajitasyon ve propaganda yapmak, ideolojik faaliyetlerde bulunmak, birilerini takip etmektir; baskıcı faaliyetlere nadiren katılırlar. Bu gibi işler parti hiyerarşisi içinde ilerlemenin tipik şartıdır; partiye bağlılığını göstermiş “güvenilir” üyelerin parti içinde etkili hale gelmesi böyle sağlanmış olur.

Parti için yapılan hizmetlerin karşılığında, iktidar partileri bu insanlara “kariyer yolu” açar; parti hiyerarşisi içinde yükselmek de beraberinde siyasi nüfuz sahibi olmayı, daha iyi işlerde çalışmayı, iktisadi fırsatları yakalamayı ve itibarı getirir (Belova ve Lazarev, 2008; Bian, Shu ve Logan, 2001; Svolik, 2012; Walder, 1995). Burada verilebilecek klasik örnek Sovyet *nomenklatura* sistemidir (Rigby, 1988) ve bu sistem dünyanın dört bir tarafındaki komünist partiler tarafından hafif değişikliklerle uygulanmıştır – elde edebilmek için partiye sadakatle hizmet vermenin elzem olduğu ve ayrıca diğer insanların yararlanamayacağı faydalar sağlayan bir dizi üst düzey iş yaratılması. Siyasi partilerin önemli rol oynadığı birçok diğer rejim benzer sistemleri benimsemiştir. Üstelik parti kariyerinde ilerlemeyi kolaylaştıran genellikle diğer üst düzey parti liderlerinin himayesi altına girmek olsa da, partiye gelir kazandırılması, seçimlerde daha çok oy verilmesinin sağlanması veya partinin kontrolünü devam ettirmesi için gerekli diğer hedeflere ulaşılması gibi az çok tarafsız kriterlere kurumsallaşmış partiler gerçekten ağırlık verir (örneğin, Çin Komünist Partisi’ndeki [ÇKP] terfi sistemi için bkz. Shih, Adolph ve Liu, 2012). Stalin’in tek adam yönetiminde dahi, SBKP’de daha üst pozisyonlara gelinebilmesi onun iki dudağından arasından çıkacak sözlere tamamen bağlı değildi (Harris, 2005). Diğer taraftan, Nazi rejimi, gerçek anlamda, sadece son dönemde Hitler’e kişisel sadakat duyulan ilişkiler ağına dönüşmüştü; bazı tarihçiler bunu “feodal anarşi” olarak adlandırmıştır (Kershaw, 1993, s. 107).

Rejim partilerinin fırsatçılık anlamında hırslı ya da ideolojiye inanmış üyelerine az çok önceden belirlenmiş kariyer hedefleri sunması, bu partileri katıksız patronaj ilişkilerinin sıklıkla gö-

rüldüğü patrimonyal rejimlerden ya da kriz zamanlarında tüm yöneticilerin başvurduğu, kitlelerin desteğinin “satın alınmasını” sağlayacak anlık çözümlerden ayıran temel özelliklerden biridir (Svolik, 2012, s. 162). Patronaj ilişkileri kişisel pazarlığa dayandığından gerçek anlamda “kariyer”e olanak tanımaz. İleri düzeyde patrimonyal rejimlerde bir anda en güçlü bakan yok edilebilir; en aşağılık dalkavuk, kabiliyetini fersah fersah aşan makamlara yükseltilebilir. Bu yüzden patronaj ilişkileri anlık kaynak akışlarına son derece duyarlıdır: İktisadi kaynaklar kurumaya başladığı anda, kişisel karizmasına da inanılmıyorsa, o kişinin himayesinde durmak için çok az sebep kalmıştır.

Buna karşılık, etkin bir işleyişe sahip partiler, partinin iktidarı tekelinde bulundurmaya devam etmesini sağlayacak faydalı işler yapmak suretiyle sadakatini inandırıcı bir biçimde gösterebilen parti üyelerinin, sağladığı itibar ve güç en üstteki liderden görece bağımsız işlere atanarak ödüllendirildiği az çok tarafsız hiyerarşilere dönüşür. Parti üyeleri, zorlukla karşılaşır karşılaşmaz kaçmak yerine “bir arada durma” saiki kazandıran örgütte bu yüzden yatırım yapar. Partiler bilhassa önemli toplumsal elitlerin çıkarını örgütün çıkarıyla örtüştürmek suretiyle elitlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları partinin devlet üzerinde sağlamış olduğu kurumsal kontrolü tehdit etmeksizin çözmelerini mümkün kılar (Brownlee, 2007a). Demokrasi dışı yönetimlerdeki tüm başarılı kurumlarda görüldüğü üzere, partiler elitlerin iktidarın bir parçası haline getirilmesini, kriz dönemlerinde bile iktidarla bir arada durmalarını bu şekilde sağlar. Katıksız patronaj ilişkilerine daha yakın duran, istihdam imkânlarının ve diğer iktisadi faydaların el değiştirmesine dayalı olan ancak bunlar karşılığında parti için çalışılıp çalışılmadığına pek bakmayan partiler üzerine kurulmuş rejimlerin, partiye hizmet etme şartını daha katı uygulayan, bölgedeki birçok rejimin yıkılmasına yol açacak kadar büyük ekonomik krizleri ve silahlı isyanları atlatmış Zimbabve’deki Afrika Ulusal Birliği gibi partilerin oluşturduğu rejimlere nazaran ekonomik krizlere daha az dayanıklı olmasının sebeplerinden biri budur (Levitsky ve Way, 2012).

Sadakatsizliğin yönetilmesi

Tüm partiler, üyelerine uygun kariyer fırsatları sunabilmek ve partiye hizmetin mükâfatı olarak dağıtabilmek için devlette çok sayıda makamı kontrol altında tutabilmek zorundadır (Svolik, 2012, Altıncı Bölüm). Bu açıdan bakıldığında iktidarda bulunan tüm partiler patronaj ilişkilerine yakın durur; parti üyelerinin çıkarlarını parti liderlerinin çıkarlarıyla bir şekilde örtüştürmeden liderlerin üyeleri disipline etmesi veya onların faaliyetlerini kontrol altına alması son derece zordur. Totaliter uçtaki örneklerde, toplumdaki karşılığı itibar, nüfuz veya zenginlik olan her mevki parti tarafından kontrol edilir ve partiye sadakatle hizmet etmenin karşılığı olarak bahşedilir. Bu durumda parti üyeliği son derece önem taşır ve bulunduları makamı kaybetme korkusu parti üyelerinin kolayca disiplin altına alınmasını sağlar.

Buna karşılık, çoğu zaman, partiler topluma bu ölçüde yayılmayı ve her şeyi kontrol altına almayı başaramazlar. Parti üyesi olmadan da alternatif kariyerleri denemek imkân dahilindedir, arzulanır ve söz konusu kariyerler etkin muhalefetin gelişeceği bir zemin vazifesi görebilir. Üstelik bir partinin tekeline almaya çalıştığı makam sayısı ne kadar fazlaysa bu makamları ele geçirme çabasının toplumda o kadar direnişle karşılaşması muhtemeldir. Demokrasi dışı rejimlerde parti iktidarı bu yüzden kaçınılmaz bir biçimde az ya da çok seçici baskı gerektirir (Svolik, 2012, Altıncı Bölüm); sadakatin yönetilmesiyle uğraşan örgütler oldukları için partiler sadece davaya inanmışları ödüllendirmekle kalmaz, aynı zamanda sadakatsizleri de cezalandırır.

Söz konusu cezalar, parti üyesi olmayanların çeşitli imkânlardan faydalandırılmamasından fiziksel baskıya kadar değişebilecek farklı biçimlerde verilebilir. Burada bahsedilmesi gereken ilginç bir vaka, Magaloni'nin (2006) aktardığı, Meksika'daki Kurumsal Devrimci Parti'nin (KDP) "cezalandırma rejimidir". KDP'nin iktidarı tekelinde tutması için seçimleri kazanması gerekiyordu; o da bunu hükümet yardımlarını oy karşılığında aktarmak (ve belirli ölçülerde yolsuzluğa bulaşmak) su-

retiyile yaptı. KDP, muhalefetin güçlü olduğu bölgelerde devlet yardımlarını caydırıcı bir biçimde geri çekmeye muktedir olduğundan, bu yardıma en çok ihtiyaç duyan yoksul seçmenlerin muhalefet partilerine oy vermesi çok zordu. “Yasal” muhalefet partileri bu şekilde sürekli marjinalleştirildiğinde, KDP içindeki huzursuz elitlerin söz konusu partileri cazip bulma ihtimali bu defa iyice azaldı; ancak çok şiddetli ideolojik tartışmalar KDP içinde bölünmelere yol açabiliyordu.

Seçmenlerin seçici bir biçimde cezalandırılması, elitlerin iktidarın bir parçası olarak kalmasını sağladı. Bu yöntem ayrıca partinin etkili üyelerinin anlaşmazlıkları yeni partiler kurarak çözmesini de çoğu zaman anlamsız hale getirdi. Diğer taraftan bu sistem bir aşamada çökmeye başladı: Daha yoksul seçmenler iktisadi kalkınma neticesinde devlet yardımlarına daha az bağımlı hale geldi; bağımlılıkları azaldıkça yasal muhalefet partilerine oy verme istekleri arttı; onlar istekli oldukça muhalefet partilerinin iktidara gelme şansı yükseldi; huzursuz KDP üyeleri nazarında muhalefet partilerinin desteklenmesi daha elverişli hale geldi; elit kesimin iktidarın bir parçası olarak tutulmasına uğraşan iktidarın eli zayıfladı. En sonunda, KDP’nin karşısında iki seçenek kaldı: Parti ya gerçek muhalefetin ortaya çıkmasına izin verecek ya da daha baskıcı bir yönetime kayacaktı; KDP nihayetinde ikinci yolu tercih etmedi.

Meksika örneği aynı zamanda, etkin iktidar partilerinin, partiye sadık kalan üyelerin kariyerlerini yönetmesini sağlayan bir diğer yöntemi de gözler önüne serer: Hiyerarşinin en tepesindeki kişilerin zamanında emekliye ayrılmasını sağlamak. Devlet başkanlığı dahil olmak üzere tüm kademelerde görev süresine kısıtlama getirilmesi, daha alt seviyelerdeki aktivistlerin önünü açmak suretiyle kariyer basamakları arasındaki geçişleri arttırdı (Svolik, 2012). Emekliliğe ilişkin benzer normlar günümüzde ÇKP’de de oluşturulmuş ve daha önce gördüğümüz üzere, üst düzey parti liderlerinin görev süresi iki defaya mahsus beşer yıl ile sınırlandırılmıştır. Bu gibi düzenlemelerin getirilmediği ve yöneticilerin emekliliğe teşvik edilmediği rejimlerde, partiler “gerontokratik” örgütlere dönüşebilir. Brejnev dö-

neminde Sovyetler Birliği bunun bir örneğiydi: 1970'lerin sonunda Politbüro üyelerinin yaş ortalaması 70'in üzerindeydi (Kotkin, 2008, s. 49). Söz konusu “yetersizler hükümeti” –Brejnev televizyona çıktığında bazen salyası akıyordu ve günde iki saatten fazla çalışmıyordu– partinin Gorbaçov gibi hırslı ve daha genç üyelerinin huzursuzluğunu körüklüyor ve güçbela çalışan bir sistemde reform yapılmasını engelliyordu.

Demokrasi dışı rejimlerin parti kuruluşunu teşvik etmelerinin sebebinin, bu partilerin muhalefeti de seçip yönetmek istemesi olduğu kimi zaman öne sürülmüştür (Magaloni ve Kricheli, 2010; Gandhi, 2008, Üçüncü Bölüm). Diğer taraftan bu iddia sadece marjinal örneklerde geçerlidir; partiler genellikle amansız ideolojik düşmanlarını istihdam etmezler (Svolik, 2012, s. 183). Aksine, partiler ideolojik olarak kendilerine en yakın gördüklerini ya da en kötü ihtimalle zenginleşme fırsatı karşılığında partiye çalışmaya gönüllü fırsatçıları seçer, prensiplerine daha çok bağlı rakiplerini ise baskı altına alır ya da en azından marjinalleştirir. Partileri, devlet örgütünün kontrolünden pay vermek suretiyle önemli seçim bölgelerini temsil eden elitleri rejimle birlikte çalışmaya teşvik eden organizasyonlar olarak kavramsallaştırmak daha doğrudur; etkin bir parti, anlaşmazlıklarını komünist partilerdeki her yere nüfuz etmiş politbürolardan diğer konseylere kadar değişen parti forumları içinde (ve her durumda olmasa da bazen de parlamentoda) çözmek yerine “muhalefet etmeyi” elitler için daha az rasyonel bir seçenek haline getirir.

Başka bir deyişle, parti, rakiplerini seçmekten ziyade, yönetimdeki elitler içinde bir muhalefet oluşmasını engellemeye çalışır ve bunun için elit kesimi iktidarın bir parçası olarak kalmaya teşvik eder. Elit kesimin iktidarın bir parçası olarak kalmasını sağlayacak teşviklerin, izleyen iki bölümde göreceğimiz üzere ordular ve hanedan aileleri de dahil olmak üzere, tüm başarılı iktidar örgütlenmelerinde mevcut olduğunu belirtmek yine de önemlidir. Demokrasi dışı yönetimlerdeki diğer kurumlardan partileri ayırtıran en önemli unsur, elit kesimin iktidarın bir parçası olarak kalmasını sağlayacak teşvikleri partilerin

sunması değil, seçimler ve kitle gösterileri gibi rejim desteği ritüelleri için halkın seferber edilmesinde genellikle partilerin uzmanlaşmış olmasıdır. Peki seferber etme, demokrasi dışı rejimlerin iktidarı korumasına nasıl yardım eder?

Seçim pratiklerindeki farklılıklar

Demokrasi dışı yönetimlerde rejim partilerinin ezici çoğunluğu, demokrasilerdeki muadillerinin yaptığı gibi seçimlere katılrsa dahi demokrasi dışı rejimlerde seçimler iktidarın el değiştirmesinin temel mekanizması *değildir*. Bu gibi rejimlerde seçimler esasen liderlerin seçilmesine, hesap verebilirliklerinin sağlanmasına ya da temsili hükümetlerin oluşturulmasına hizmet etmezler. Diğer taraftan, böyle olması da seçimlerin manasız olduğu anlamını taşımaz. Muhalefetin hiç olmadığı seçimler dahi rejimin önem atfettiği amaçların gerçekleştirilmesini sağlayabilir; bu seçimlerin düzenlenmesi ya da devam ettirilmesinin çoğu zaman demokrasiyle pek alakası yoktur. Söz konusu seçimler, “sadakatin yönetilmesinde” ve iktidarlarına yönelik kitlesel tehditlerin oluşmasını ya da genişlemesini engellemede demokrasi dışı rejimlerin kullandığı önemli taktiklerdir.

İlk önce uç bir örneği ele alalım: Kuzey Kore’de Yüksek Halk Meclisi seçimlerinde olduğu üzere, seçeneğin olmadığı “seçimler” (bkz. Kutu 5.1). Örneğin Sovyetler Birliği’nde daha sık seçim yapılmakla birlikte, düzenlenen seçimlerin çoğu, Kuzey Kore’deki son seçimden özünde farklı değildi. NELDA¹ veri setine göre (Hyde ve Marinov, 2012), 2014 yılından önce Kuzey Kore’de, aşağı yukarı her beş yılda bir olmak üzere, seçeneğin bulunmadığı on bir seçim yapılmış ancak en azından bir seçim (1990 seçimi) ile izleyen seçim arasında sekiz yıl geçmiştir. Buna karşılık, Sovyetler Birliği’nde, federasyonun her seviyesindeki makamlar için, ortalama her yıl bir seçim yapılmıştı (Karklins, 1986). Peki bu zahmete ne gerek vardır? Oyların yüzde yüzünü alacakları seçim zaferleri yaratabilecek kadar güçlü her

1 NELDA: *National Elections under Democracy and Autocracy* [Demokratik ve Otokratik Rejimlerde Ulusal Seçimler] – ç.n.

KUTU 5.1 Kuzey Kore’de Seçimler

Kuzey Kore’de seçimler aşağı yukarı her beş yılda bir yapılmakta olup sonuncusu [kitabın yayımlandığı tarih itibarıyla – e.n.] 9 Mart 2014’te düzenlenmiştir. Bu seçimlerde partiler, platformlar ya da adaylar arasında seçim yapılmaz. Her seçim bölgesinden bir aday gösterilir, bu adayların hepsi Kore İşçi Partisi (KİP) üyesidir ve seçmenlerin bu adayı “seçmeleri” beklenir. Seçmenler teknik olarak oy pusulasında “hayır”ı işaretleyebilecek olmakla birlikte oylar gerçekte açık kullanılır; Kuzey Kore’den kaçanlar parti adaylarına “hayır” oyu vermenin önemli riskleri beraberinde getirdiğini, öyle ki pratikte kimsenin bu şekilde hareket etmediğini aktarıyor (New Focus International, 2014).

Üstelik seçmenler gizli oy kullanabilse dahi, seçtikleri vekillerin gerçekte hiçbir gücü yoktur; çünkü Yüksek Halk Meclisi noterlikten öteye geçemeyen parlamentoların günümüzdeki en kusursuz örneğidir. Kuzey Kore üzerine çalışan araştırmacılar, hükümetin getirdiği bir yasa tasarisına vekillerden birinin karşı oy kullandığı hiçbir örnek veremez. Eski bir Sovyet şakasını uyarlayacak olursak, Kuzey Koreliler oy veriyor-muş, temsilcileri de yönetiyormuş gibi yapar.

Birçok Kuzey Kore vatandaşının bu durumu seçimde oy kullanmak için yeterli bir gerekçe olarak gördüğünü düşünebilirsiniz; ancak oy kullanmak tercihe bağlı değildir ve seçim günü sandığa gelmemek de önemli riskleri beraberinde getirir. Kuzey Kore’den kaçanlar, son yıllarda seçimlerin “aranan bireyleri” yakalama fırsatı olarak görüldüğünü aktarıyor: Çin’e göç etmiş insanlar, birliğini izinsiz terk eden ordu mensupları, uygun oturma izni olmayan insanlar (Kuzey Koreliler ülkede istedikleri şehre yerleşme özgürlüğüne sahip değildir) seçim dönemlerinde aranır:

Yılın herhangi başka bir döneminde, aranan kişilerin aile üyeleri ya da söyleyerek veya rüşvet vererek gözetleme ajanlarını atlatabilir, aradıkları kişinin başka bir bölgenin pazarında çalıştığını söyleyebilirler. Ancak bir Kuzey Korelinin Çin’e ya da Güney Kore’ye kaçtığı seçim döneminde ortaya çıkar. [...]

2000’li yılların ortalarında, devlet gözetleme ve güvenlik ajanları [...] ailelerden kayıp kişiler hakkında bilgi vermelerini istediler; o kişinin Çin’de olduğunu bildiklerini ama bir sonraki seçimde oy kullanmak üzere Kuzey Kore’ye dönmesi halinde KİP’nin her şeyi affetmeye hazır olduğunu söylediler. Tehditler de vardı: Eğer aranan kişi seçimler için dönmediyse, vatana ihanet sayılan anavata-

nı terk etmenin cezasını ailenin kalan üyeleri ödeyecekti (New Focus International, 2014).

Buna karşılık, devletin seçimlerde vaat ettiği tek şey baskı değildir. Adayların posterleri basılır, işyerlerinde seçimin önemini anlatan konuşmalar yapmak üzere ajitatörler görevlendirilir, seçim günü bir festival atmosferi yaratılır. Seçimler bittiğinde, Kuzey Kore haber ajansları durumdan vazife çıkartıp beklenen sonuçları aktarır: Katılım %99'un üzerinde, KİP ve liderine verilen destek %100 seviyesindedir. "Sokak" röportajlarıyla seçmenler KİP'i bir kez daha iktidara getirmekten ne kadar mutlu olduklarını ve liderlerine ne kadar şükran borçlu olduklarını anlatır, gazetelerin başyazıları ülkenin birliğini ve vatandaşların sadakatini over.

devlet hiç şüphe yok ki seçimden vazgeçebilir; yine de, dünya üzerindeki hemen her devlet gibi, Kuzey Kore rejiminin de seçim ritüelini korumakla bazı avantajlara sahip olacağını düşündüğü açıktır.

Bu soruya verilen belli bir cevap vardır ancak bu cevap (bu gibi seçimlerin demokrasi görüntüsü vererek rejimi "meşrulaştırma" amacı taşıdığı) kulağa hoş gelmekle birlikte doğru değildir. Söz konusu seçimlerin basın tarafından nasıl haberleştirildiğine bakıldığında bu fikre sıklıkla rastlanır (Talmadge, 2014); buna karşılık siyaset bilimciler, siyasi rekabetin olmadığı durumlarda dahi seçimlerin genel olarak rejimleri meşrulaştırması gerektiğini de kimi zaman öne sürer (Brooker, 2014). Buradaki sorun, kandırılmak istemeyenleri ve gerçekten nüfuzlu olduğuna şüphe duyulmayanları kandırmaya yetecek kadar kanıt olmamasıdır: Bu seçimlere uluslararası camia kanmaz, "seçilen" liderler kanmaz (iktidarın gerçekte kimde olduğunu muhtemelen çok iyi biliyordur), "çoğu zaten devletten uzak bir hayat süren, 'seçtikleri' kişinin ismini öğrenmek gibi bir derdi olmayan" seçmenler de kanmaz (New Focus International, 2014).

Üstelik Kuzey Kore'nin demokratiklik iddiasını seçimlerin güçlendireceği de kesin değildir, çünkü en üst yasama meclisi

için halkın doğrudan oy kullandığı seçimler yapmayan Çin de en az Kuzey Kore kadar (ya da en fazla onun kadar) meşruiyet taşıdığını, Kuzey Kore kadar demokratik olduğunu iddia eder. Bu özel örnekte seçimlerin sağladığı demokrasi “görüntüsü” o kadar incedir ki rejime siyasi destek sağlama yolunda hiçbir hakiki fayda sağlamaz. Dördüncü Bölüm’de (Kutu 4.2) anlatıldığı üzere Duvalier’in 1961 yılında “yeniden seçilmesi” gibi vakalarda, “seçimin parodiden ibaret olduğu” o kadar aşikârdı ki seçimin tek yaptığı rejimi hem iç hem dış kamuoyunda *meşruiyetten uzaklaştırmak* oldu: Amerika Birleşik Devletleri ve Amerikan Devletleri Örgütü seçimin “sahte” olduğunda ısrar etti ve Birleşik Devletler, 1963 yılında, yasal görev süresinin dolmuş olduğunu kabul etmesi nedeniyle, Duvalier’i devirecek bir darbeyi dahi mutlulukla karşılayacağını ilan etti (Diederich ve Burt, 1973, s. 192).

Bu aktarılanlar, izleyen paragraflarda göreceğimiz üzere, rekabetin olmadığı seçimlerin bir rejimi herhangi bir şekilde “meşrulaştırmaya” hizmet edemeyeceği anlamına gelmemelidir. Yine de şuna dikkat etmemiz gerekir, meşrulaştırma kelimesi, açığa çıkardığından daha fazlasını gizleme eğilimindedir. “Meşrulaştırma” kaba bir kavramdır: Rejime bağlılığın üretildiği ve muhafaza edildiği ya da kaybedildiği ve geriye dönüldüğü, birbirinden farklı ve hatta birbiriyle çelişen süreçleri aynı anda içinde barındırır (Márquez, 2016b). Seçim kurumlarının otoriter devletlerde özellikle neye hizmet ettiğini düşünürken meşrulaştırma terimini kullanmaktan kaçınmak bu yüzden en iyi çözümdür: Bu terimi kullanalım derken hülyalara kapılıp seçim kurumlarının demokratik şartlardaki işleyişi ile demokrasi dışı rejimlerdeki işleyişi arasında suni paralellikler görmeye başlayabiliriz.

Fakat eğer otoriter şartlardaki seçimlerin hepsi rejimi “meşrulaştırmıyorsa” o zaman ne işe yarar? Otoriter rejimlerdeki seçimler üzerine kaleme alınmış akademik literatür (faydalı literatür taramaları için bkz. Magaloni ve Kricheli, 2010; Gandhi ve Okar, 2009; Brancati, 2014) bize en azından (aynı anda da gerçekleşebilecek) şu ihtimalleri sunuyor: Seçimler yenilmez-

lik işareti, sadakat yönetimi aracı, bilgi toplama mekanizması, iktidar ritüeli ve uluslararası sisteme uyum sağlama aracı vazifesi görebilir.

Yenilmezlik işareti olarak seçimler

Otokratlar, yenilmez olduklarını göstermek için muazzam farklarla kazanacakları seçimler düzenleyebilir ve böylece (gerek yönetici gruptan gerekse dışarıdan gelebilecek) muhalefetin cesaretini kırabilir. Bu durumda seçim, her şeyden önce, güç göstermeye hizmet eder; zafer ne kadar eksiksiz olursa yönetici gruba muhalefet etmek de o kadar boş bir çaba olarak görülebilir. Seçimlerde oyların yüzde yüzünü alabilecek gibi görünen bir devlete karşı savaşmanın ne anlamı vardır? Kuzey Kore'nin aksine muhalefet partileri seçime katılsa dahi, bir seçmen neden kazanamayacağı zaten belli partilerde oyunu zıyan etsin?

1929'dan 2000 yılına kadarki dönemde Meksika bu dinamiğin iyi bir örneğidir. Anılan dönemde demokratik bir ülke olmadığı genellikle kabul edilen Meksika, devrimi sona erdiren paktlardan doğmuş Kurumsal Devrimci Parti (KDP) tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde tüm yönetimleri kapsayan –Meksika bir federal cumhuriyet olduğu için– seçimler yapıldı. Muhalefet partileri (1978'e kadar yasaklı kalan Meksika Komünist Partisi hariç tutulursa) söz konusu seçimlere katılabiliyor, (basına ve devlet kaynaklarına erişimleri sınırlı olsa da) kanunsuz müdahalelerle karşılaşmıyordu. Bununla birlikte, bu seçimleri hep KDP kazanmış, 1980'lerin sonuna kadar diğer partilere çok fazla fark atmış (Başkanlık seçimlerinde KDP'nin oy oranı genellikle %75'in üzerindeydi) ve muhalefet partilerini tam anlamıyla marjinalize etmişti. Ancak KDP'nin başarısının sırrı (her ne kadar popüler olsa da) partinin çok sevilmesi ya da (bu yöntemlere tenezzül etmeyecek bir parti olmasa da) sahtekârlığa başvurması ve baskıcı yöntemler uygulaması değildi; yaratmış olduğu yenilmezlik havasıydı. Muhalefete oy vermenin hiçbir fayda sağlamadığı, hatta biraz maddi zarara da yol aç-

bileceği bir durumda, daha yoksul seçmenlerin oylarını değiştirip hiç sınanmamış muhalefet partilerine oy vermesi ziyadesiyle ihtimal dışıydı. Morelos eyaletinden bir köylünün 1994'te söylediği gibi:

Oyumu her zaman KDP'ye verdim çünkü sadece bu parti kazanabilir. Kazanamayacaksa niye muhalefeti destekleyeyim? Hem bu defa çek de vereceklerini söylediler [o dönemde küçük çiftçileri desteklemek üzere tasarlanmış ve uygulamasına yeni başlanmış Çiftçiler için Doğrudan Destek Programı (PROCAMPO) kapsamındaki nakit para yardımından bahsediyor]. Bu yüzden çekimi alabilmek için KDP'ye oy vermem gerekir (akt. Magaloni, 2006, s. 64).

KDP'nin kazandığı seçimlerdeki ezici fark sadece seçmenleri etkileyen bir yenilmezlik havası yaratmakla kalmıyor, iktidardaki partinin içindeki hırslı politikacılar da bu havayı tenefüs ediyordu. Meksika anayasası, görev süresi dolduktan sonra yeniden seçilmeyi yasakladığından, KDP içinde siyaset yapan ancak başkanın görev süresi biterken yeni seçimde başkanlığa aday gösterilmeyen hırslı politikacılar teorik olarak partiden ayrılabilir ve yarışa bu şekilde katılabilirlerdi: Üstelik bugünkü Meksika'da siyaset sahnesinde yer alan diğer iki büyük parti, yani Demokratik Devrim Partisi (DDP) ve Ulusal Hareket Partisi (UHP) aslında KDP'den ayrılanların kurduğu partilerdi. Fakat seçimlerde tamamen ezileceklerini bilerek partiden ayrılmak böyle hevesleri olan politikacılara çok da cazip gelmiyordu.

Seçimlerin yenilmezlik işareti vazifesi görebileceği fikrinin ilginç bir sonucu da seçim hilelerine, iktidardaki partiye seçim kazandırmaktan (yüzde elli artı bir oy almaktan) ziyade muhalefet partilerine daha fazla fark atmak için başvurma eğiliminin güçlü otoriter devletlerde ağır basmasıdır. Bu gibi durumlarda, iktidardaki partiler hileli seçimleri partileri popüler olmadığı için değil, deyim yerindeyse, bütün muhalefetin başını küçükken ezmeyi istedikleri için kullanır. Bu yüzden, Meksika'da 1980'lerin sonuna kadar seçim hilelerine muhalefetin

kazanacağı seçimlerin önüne geçmek için değil, genellikle iktidar ile muhalefet arasındaki oy farkını artırmak için başvuruyordu. 1988 yılında KDP'nin başkanlık seçimlerini çaldığına inanıldığında (muhalefetin başkan adayı, Demokratik Devrim Partisi'nden Cuahtémoc Cárdenas muhtemelen aslında seçimi kazanmıştı) siyasi sistem devasa bir şok yaşadı ve bu şok, 1990'lı yıllarda siyasi rekabetin artık açık hale gelmesine yol açan bir siyasi krizi tetikledi. Seçimlerde düpedüz hile yapmak zorunda kalmak (ve artık bu durumu herkesin bilir hale gelmesi) partinin güçlü değil, zayıf olduğunu gösterdi.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Rusya'da yapılan seçimler de, özellikle Vladimir Putin dönemindekiler, görünen o ki rejimin yenilmezliğini bir şekilde göstermeye hizmet ediyor. Krastev ve Holmes (2012, s. 35), "Rusların çoğunun seçimlere hile karıştırıldığının farkında" olduğunu ama yine de "seçimler serbest ve adil bir ortamda gerçekleştirilmiş olsa dahi Putin'in bir şekilde kazanacağına" inandıklarını aktarır. Meksika örneğinde olduğu gibi, bugünkü Rusya'da seçmenlerin çoğu Putin'i gerçekten beğendikleri için değil, yenilmez görüldüğü için destekler. Krastev ve Holmes, siyaset bilimci ve siyasi danışman Gleb Pavlovsky'nin anlattığı ve (her ne kadar Putin'in halefi Boris Yeltsin'den bahsedilse de) bu durumu iyi açıklayan bir hikâyeyi aktarır. Pavlovsky, "Komünist Parti adayı Zyuganov'u desteklediğini ancak Boris Yeltsin'e oy vermeyi düşündüğünü" söyleyen bir kadına neden Zyuganov'a oy vermeyeceğini sorduğunda aldığı yanıt şu olmuş: "Zyuganov başkan olursa oymu ona veririm" (Krastev ve Holmes, 2012, s. 35).

"Herkesin bildiği" seçim hilesi bu yenilmezlik imajına zarar vermez; Putin, yaptığı hilenin yanına kâr kaldığını, seçimi yine kazandığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde herkese göstermiştir ve seçmenler tam da bu yüzden diğer alternatifleri desteklemenin anlamsız olacağını düşünür hale gelmiştir. Duvalier döneminde Haiti'de (Dördüncü Bölüm) ya da Trujillo döneminde Dominik Cumhuriyeti'nde yapılan ve sahtekârlığın çok daha uç örneklerinin sakatladığı "seçimler" de söz konusu rejimlere verilen siyasi desteği gerçekten ölçmek yeri-

ne yenilmezlik işaretleri vermeye hizmet etmiş görünüyor. Tabii bu örneklerde, seçimin verdiği mesajları, seçmenlerden ziyade muhtemel (silahlı) muhalefet gruplarının alması istenmiş olabilir.

Sadakat yönetimi olarak seçimler

Yukarıda verilen örneklerle benzeyen ve seçimlerin yapıldığı otoriter sistemlerde seçmenlerin iktidar partilerine karşı oy kullanmaktan imtina etmesine sadece seçim hileleri sebep olmuş değildir; hiç şüphesiz daha başka birçok unsur vardır. Örneğin, (günümüz Rusya'sındaki gibi) bölünmüş ve seçmene cazip gelmeyen bir muhalefet ya da (Halk Hareketi Partisi [HHP] yönetimindeki Singapur'da olduğu üzere) geçmişteki önemli başarılar, seçmenleri, bilmedikleri adayları seçip risk almaktan (ya da geçmişteki kötü tecrübelerinin sorumlusu olarak gördükleri adaylara oy vermektense) çok sevmeseler de gelen gideni aratır deyip mevcut adaya oy vermeye devam etmeye yöneltmiş olabilir. (Seçmenlerin geçmişteki kötü tecrübelerden etkilenmesine ilişkin olarak çevrimiçi kaynakçaya dahil edilen Venezuela vaka çalışmasına ve Kutu 3.2'ye bakınız). İktidardaki parti devlet yardımlarını kendi destekçilerine nokta atışıyla aktarabileceğine ya da kendisini desteklemeyenleri cezalandıracağına seçmenleri inandırabildiği takdirde, iktidardaki partiye sadık kalanlara verilecek teşvikler tabii ki daha ikna edici hale gelir, sadece kaybedecek çok az şeyi olanlar iktidara karşı oy kullanabilir.

Daha yoksul seçmenler KPD'ye oy vererek tam da kendileri için hazırlanmış yardımları aldıkları ve muhalefete oy verirlerse bu yardımlardan olma riskini taşıdıkları için Meksika vakası yine iyi bir örnek olarak incelenebilir. Muhalefetteki Ulusal Hareket Partisi, bir umutsuzluk ânında, seçmenlere KPD'nin önerdiği yardımları almayı ama oylarını UHP'den yana kullanmalarını isteyen bir slogan bile icat etmiştir: "agarro lo que te dan, y vota por el PAN" (ne veriyorlarsa alın ama oyunuzu UHP'ye atın) (Magaloni, 2006, s. 67); UHP'nin İspanyolcasının

kısaltması (Partido Acción Nacional) PAN olduğu ve İspanyolcada “vota por el PAN” aynı zamanda “ekmek için oy kullanın” anlamına da geldiğinden bu sloganda kelime oyunu da vardır. Buna karşılık, özellikle gizli oy prensibinin kolaylıkla ihlal edilebildiği kırsal bölgelerde, seçmenin bu şekilde davranması her zaman mümkün değildi. Mübarek yönetimindeki Mısır’da da benzer dinamiklere rastlanıyordu: Yoksul, iktisadi güvencesi olmayan ve Mısır nüfusunun çok büyük çoğunluğunu oluşturan seçmenler iktidardaki Ulusal Demokrat Parti’ye (UDP) oy verdiklerinde –apaçık verilen rüşvetler de dahil olmak üzere– hemen küçük yardımlardan faydalanabiliyor ancak vermediklerinde devlet kaynaklarının dağıtımında muhalif seçim bölgelerinin ihmal edilmesi suretiyle cezalandırılıyorlardı (Blaydes, 2010, s. 5, 11).

Ülkesindeki siyasi sisteme ziyadesiyle hâkim partilerin iktidara yeterli desteği vermeyen seçmenleri cezalandırmakta kullanacağı birçok yöntem çoğu zaman vardır. Örneğin refah düzeyi yüksek olan Singapur’da, muhalefetin vekil adaylarına oy veren seçim bölgeleri altyapı iyileştirme çalışmalarında genellikle son sıraya bırakılır (Mauzy ve Milne, 2002, s. 149), diğer hizmetlerin verilmesi için gereken kaynaklar da bu bölgelere aktarılmaz (Verweij ve Pelizzo, 2009, s. 19); bu da tabii ki iktidara oy vermemeyi, muhalefet partilerinin seçim kazanmasının ne kadar ihtimal dışı olduğu düşünüldüğünde, çok daha az cazip hale getirir. (Singapur’daki Halk Hareketi Partisi, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından bu yana, parlamentonun en az %80’ini kontrol altında tutabilmek için muhalefet liderlerinin tehdit edilmesinden seçim bölgelerinin yeniden düzenlenmesine varan çok çeşitli taktikler kullanmıştır.) Mauzy ve Milne, bir araştırmacının şakayla karışık, “Parlamentoda muhalif sesler duymak isteyen Singapurlular genellikle muhalefetin başka bir seçim bölgesini temsil etmesini isterler,” (Mauzy ve Milne, 2002, s. 146) dediğini aktarır. Üstelik Halk Hareketi Partisi yenilmezlik imajı çizebilmek için seçim rekabetini düzenleyen kuralları ve medyayı bilinçli olarak manipüle eder:

HHP siyaseti bir oyun olarak görmez; aksine, daha çok bir savaş olarak görür ve seçimlerde acımasız olabilir. “Orantısız güç kullanmakla” suçlanmayı umursamaz; partiyi karşılarına almanın sonuçlarını insanlara hatırlatmak ister (Mauzy ve Milne, 2002, s. 147).

Filozof Thomas Hobbes’ın meşhur kitabı *Leviathan*’da yazdığı üzere, “Kudretin şöhreti de kudrettir” (Onuncu Bölüm).

Bilgi toplama mekanizması olarak seçimler

Yenilmezlik gösterilerinin en ikna edici örnekleri, hiç şüphesiz, Sovyetler Birliği ve Kuzey Kore’deki düzenli olarak %100 çıkmış (ve Kuzey Kore örneğinde çıkmaya devam eden) seçime katılım sonuçlarıdır. Yine de böylesine inanılmaz seçim sonuçları rejim için başka bir problem yaratır – bu desteğin ne kadarının gerçek olduğunu hesaplamak. Tüm otoriter rejimlerin karşı karşıya olduğu daha genel bir sorunun bir ülke özelindeki örneği budur ve kitabın izleyen bölümlerinde tekrar tekrar karşılaşacağımız bir durumdur; insanlara sizi desteklediklerini *söyletme* gücünüz ne kadar fazlaysa, verilen desteğin hakikiliğini ve kuvvetini o kadar az ölçebilirsiniz. Bu durum otoriter yöneticileri ikilemde bırakır: Hakiki desteğin ne kadar olduğunu gözlemek için kontrolü gevşetmek ve açıktan muhalefet edilme riskini almak mı, yoksa kontrolü arttırmak, muhalefetin cesaretini kırarak yeraltına inmesi riskini üstlenmek mi? Wintrobe (2000), bu probleme “diktatörün ikilemi” adını vermişti.

Seçimler bu problemin çözümüne iki şekilde katkıda bulunabilir. Birincisi, tercih hakkının olmadığı seçimler dahi vatandaşların rejime bağlılığı hakkında bazı bilgiler sağlar ve çok-partili seçimlerin yapıldığı durumlarda, son derece adaletsiz seçimler bile farklı toplumsal güçlerin popülaritesi hakkında bilgi verebilir. İkincisi, seçimlerin, alt kademelerdeki yetkililerin seçmeni seferber etme kapasitesi hakkında bilgi üretmesidir.

İlk önce, seçmene tercih hakkı verilmeyen Sovyet seçimlerini ele alalım (Karklins, 1986). Günümüzde Kuzey Kore’dekine

benzer bir şekilde, Sovyet seçmenleri seçimlerde sadece “evet” ya da “hayır” oyu verebiliyordu ancak “hayır” oyu vermenin riski vardı ve gizli oy prensibine uyulmuyordu. Yine bugün Kuzey Kore’de olduğu üzere, rejim, seçimlere azami katılım sağlanması amacıyla parti kadrolarını ve sıradan vatandaşları “ajitatör” olarak görevlendiriyordu ve oy kullanılması yönünde seçmenlere muazzam ölçülerde baskı yapıyordu (her bir ajitatör, 20 ila 30 seçmeni sandığa götürmekten sorumluydu). Tüm bunların anlamı, seçim sonuçlarının her zaman neredeyse oybirliği ile alınmış kararları yansıtıyor görünmesiydi; çoğu zaman partiye verilen destek %99’u, seçime katılım oranları %97’yi aşıyordu. 1970’lere gelindiğinde, seçime katılım oranları hesaplanırken seçmen listelerinde kaydı olmayanlar, (aslında oy kullanma hakları olsa da) mahkûmlar, yasadıkları şehir için oturma izni verilmemiş insanlar (günümüz Kuzey Kore’si ve Çin’i gibi, Sovyet Rusya’da da vatandaşların istedikleri şehirde yaşaması mümkün değildi), (oy vermekten kaçınmakta kullanılan popüler bir taktik olarak) kayıtlı olduğu sandık dışında oy kullanmak için pusula talep eden ancak gerçekte pusulayı doldurmayanlar hesaplamaya dahil edilmiyordu. 1970 ve 1980’lerdeki seçimlerde gerçek katılım oranı %100’den ziyade %90’a yaklaşmış görünüyor olup Moskova gibi büyük şehirlerin bazılarında %75’e kadar düşmüştür. Oy kullananların da %1 ila %5’lik bölümü, oy kabinine girme hakkını kullanıp “hayır” oyu vermiş ya da pusulaya bir şeyler karalamıştı.

Bu katılım rakamları ve alınan oy oranları hâlâ etkileyici olmakla birlikte, önceki yıllara kıyasla Sovyet projesine bağlılığın düşüşe geçtiğini gösteriyordu ve Komünist Parti bu bilgiyi paylaşmamak için elinden geleni yaptı; oy kullanma oranlarının düşmesi, sistemin zayıfladığı algısını pekiştiriyordu. Günümüzde Kuzey Kore’de olduğu üzere, kimin oy kullanmadığı bilgisine sahip olmak, rejime sorun çıkartması muhtemel kişileri tespit etmede faydalıydı; diğer yandan da Sovyetler Birliği’nin son yıllarında oy kullanmayanlara nadiren ceza verilir olmuştu. (Bilakis, oy kullanmamanın giderek yaygınlaşması

ve bu davranışın cezasız kalması, rejimin tükendiğinin bir işaretiydi).

Seçimlerde birden fazla partinin rekabet etmesi, seçimler tamamen adaletsiz koşullarda cereyan etse dahi, rejim içindeki hangi toplumsal gücün nispeten popüler olduğu ve hangisinin olmadığı hakkında bilgi sağlayabileceği için daha faydalıdır. Bu bilgi, otokratın, halkın beğenmediği politikaları uygulamaya koyarak felaketle sonuçlanacak hatalar yapmasını engelleyebilir ve elindeki kaynakları kendisini destekleyen koalisyona nasıl dağıtması gerektiği hakkında bilgiye daha çok dayalı kararlar almasına yardım edebilir. Örneğin Singapur'da HHP'nin, kendisine ciddi bir rakip çıkmasını hiç istememesine rağmen seçmen desteğinde algıladığı değişime cevap verebilmek için politikalarını kimi zaman gerçekten ayarladığı olmuştur. Örneğin 1981'de yapılan bir yerel seçimde alınan beklenmedik bir sonuç karşısında HHP, 1984'te, parlamentodaki sandalyelerin bir bölümünün parti dışındaki adaylara verilmesini amaçlayan bir değişiklik bile yaptı. Bu değişiklikte "Seçim bölgesi dışı parlamento üyeleri" parlamentoya girdi ancak bu üyelere normal üyelere nazaran daha az yetki tanındı: Söz konusu üyeler güvenoyu, anayasa değişikliği, para arzı ve para basma görüşmelerinde oy kullanamaz. Singapur İşçi Partisi'nden J. B. Jeyaretnam gibi muhalefet liderleri, o tarihten itibaren, parlamento-daki tartışmalarda yönelttikleri sorularla hükümet politikaları üzerinde etkili olmak için bu üyelikleri kullanmıştır (Mauzy ve Milne 2002, s. 144). HHP'ye göre bu gibi muhalif seslerin varlığı, iktidarı kaybetme riskini gerçekten üstlenmeden politika yapma sürecinin kalitesini artırır.

Mübarek döneminde Mısır'da iktidarda bulunan UDP, Singapur'daki muadiline kıyasla daha anlayışsız davranmış, devletten kimin avanta alacağını ve yozlaşmış iş fırsatlarına kimlerin erişeceğini belirlemek için seçimlerde topladığı bilgiyi kullanmıştı:

Ziyadesiyle çekişmeli geçen Mısır seçimleri, taliplilerin (vekil adaylarının) hediye (vekil koltuğunu) kapma hakkına sahip

olmak için giriş parası ödediği bir paralı müzayedeye fazlasıyla benzer. Adayların ödediği giriş parası, giderleri iktidardaki parti tarafından karşılanmayan seçim kampanyasının maliyetidir. Kampanyadaki en büyük masraf kalemi, ödemesi doğrudan rejime yapılmamakla birlikte seçmeni seferber etmek için destekçilere verilen [ve apaçık rüşvetten oyların daha gizli kapaklı satın alınmasına kadar giden] yan ödemelerdir (Blaydes, 2010, s. 10).

Seçimlerden başarıyla çıkan adaylar –işin tanımı gereği seçmenleri seferber edebildiklerini gösterdikleri ölçüde nüfuz sahibi olan insanlar– Mısır’daki güçlü parlamenter dokunulmazlık zırhına bürünüyordu. Bu dokunulmazlık esasen, (kaldırılmasının çok zor olması nedeniyle) para basma imtiyazı yerine geçiyordu. Başka bir deyişle, rejim, seçmenleri etkileme becerisinin kanıtlanmasını çok büyük bir zenginleşme fırsatı ile mükâfatlandırıyordu. Aynı zamanda, söz konusu zenginleşme imkânları çoğunlukla yasadışı olduğundan, iktidar partisinden ayrılan milletvekilleri yasal yaptırımlara açık hale geliyordu. Partiden ayrılmalara rağmen seçilmeyi başaran birkaç Müslüman Kardeşler üyesi gibi ideolojik motivasyonları son derece yüksek olmadığı sürece, parlamento üyelerinde hükümete herhangi bir şekilde karşı gelme eğilimi bu nedenle yoktu; UDP’nin oyunun kurallarını istediği gibi değiştirmesini sağlayan parlamento çoğunluğunu elinde bulundurmasıydı ve parlamentodaki çoğunluğu sağlamlaştıran da bu isteksizlikti. Yolsuzluk bu sistemin istenmeyen bir yan etkisi değildi; sistemi birbirine yapıştıran zammı yolsuzluktu.

Benzer bir şekilde, kimi araştırmacılara göre, Rusya’daki seçimler de, alt kademedeki parti görevlilerini seçmenleri seferber etme becerilerine göre ödüllendirme ve cezalandırma vazifesi görmüştü:

Hileli seçimler ... Putin’in kendi gücünü uyguladığı ve muhafaza ettiği mekanizmanın dişlileridir ... seçimler, parti içinde tehlike yaratabilecek ayrışmaların ortaya çıkması riskini asgariye indirirken ülkenin siyasi elitlerinin kontrol altında tu-

tulması ve değiştirilmesinin temel aracı işlevini görmüştür. ... Yerel yetkililerin sadakatlarını beyan etmeleri yeterli değildir; [halkı] kontrol altında tutma kapasitelerini göstermeleri de gerekir. Bu yetkililerin öğrencileri ya da kamu çalışanlarını sandığa zorla götürme becerileri gibi başkalarının yerine oy kullanma veya oy sayımında sahtecilik yapma becerileri de sahada sınanabilir (Krastev ve Holmes, 2012, s. 36).

Seçimlerde belirli “hedeflere” ulaşamaması kimi zaman yetkililerin görevden alınıp yerlerine yenilerinin atanmasıyla sonuçlanabilir; Krastev ve Holmes’un (s. 36) aktardığına göre, “Putin’in partisi Birleşik Rusya 2010 bölgesel seçimlerinde Tver’de sadece %35 oy alınca ... Vali Dmitri Zelenin işinden oldu ... Aralık 2011’deki parlamento seçimlerinde Birleşik Rusya partisi kötü sonuçlar alınca, dönemin valileri de benzer bir şekilde görevden uzaklaştırıldı”. Burada seçimlerin yerine getirdiği önemli işlev, yönetim usulleri açısından en yetkin olan yetkilileri değil, rejimin iktidarda kalmasına katkıda bulunabilecek yetkilileri tespit etmektir.

İktidar ritüelleri olarak seçimler

Sağladıkları diğer faydalara ilave olarak, seçimler esasen, dikkatlerin rejim sembolleri üzerinde toplanmasını, bu sembollerin duyguları ve normatif bağlılıkları harekete geçirmek ya da şiddetlerini arttırmak için kullanılabilmesini sağlayan karmaşık ritüellerin sergilendiği performanslardır (Kertzer, 1988). Seçimler, duyguların harekete geçirilmesi ve daha şiddetli hale getirilmesi suretiyle rejimin “meşrulaştırılmasına” hizmet edebilirler. Diğer taraftan, bu iddiayı dikkatlice dillendirmek gerekir; seçimler duyguları çok farklı şekillerde harekete geçirebilir ve bunun sonucunda rejim meşrulaştırılacağı yerde meşruiyetini de yitirebilir.

Örneğin, Duvalier ailesi yönetimindeki Haiti’de seçimler coşkuyla kutlanan olaylardı (Diederich ve Burt, 1973) ama tabii ki seçim sonucunu bu coşku belirleliyordu; çoğu insan seçimle-

rin demokratik standartlara ulaşılmasına yol açacak inandırıcılıkta adımlar olmadığını bilse de, seçimler en azından insanların rejime karşı kısa süreliğine pozitif duygular beslemesini sağlıyordu. Sovyetler Birliği'ndeki seçimler de benzer bir biçimde coşkulu geçer, hep pazar gününe denk getirilir ve kimi zaman yeni seçmenlere çiçeklerin takdim edildiği törenlerin yapıldığı bile olurdu. Günümüzde Kuzey Kore'de olduğu üzere, rejim, seçim sonuçlarını halkın komünist projeye oybirliğiyle ve tam anlamıyla gönülden bağlı olduğunun bir göstergesi olarak aktarırdı:

SSCB Yüksek Sovyeti seçimlerinin sonuçları ve ülkenin en üst makamlarına Komünistlerin ve Parti dışından kişilerin oluşturduğu yok edilemez blokun adaylarının oybirliğiyle seçilmesi, Parti'nin ve halkın bölünmez birliği ile SBKP'nin ve Sovyet devletinin iç ve dış politikalarına işçilerin verdiği tam desteğin çarpıcı ve yeni kanıtıdır. Seçimler dünyanın ilk gelişmiş sosyalizm toplumunun baştan aşağı demokratik yapısını ve işçilerin komünist inşanın tüm alanlarında yeni başarılarla ulaşmak için sürekli çaba harcamadaki kati kararlılığını tartışmaya mahal vermeyecek şekilde göstermiştir. (akt. Karklins [1986], *Pravda*, 7 Mart 1979; Kore Merkezî Haber Ajansı'nın günümüzde Kuzey Kore seçimlerini aktarırken kullandığı dil şaşırtıcı derecede *Pravda*'nın diline benzer.)

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında seçimler, komünist projenin olumlu karşılanması yönünde halkı seferber etmiş, sıradan vatandaşların seçimler aracılığıyla komünizmin inşasına gerçekten bağlı olduklarını teyit etmelerine vesile olmuşsa da, yine de eldeki tüm kanıtlar gösterir ki uzun vadede bu seçimler meşruiyet kazanılmasına ya da rejimin coşkuyla desteklenmesine değil, *yabancılaşmaya* ve *bıkkınlığa* sebep olmuştu. Seçimler hiçbir amaca hizmet etmedi demek değildir bu: Rejim, vatandaşları toplu temaşalara katılmaya zorlayarak ritüellerini onlara kabul ettirmede zafer kazanmış; herkes rejimin iddialarının yanlış olduğunu bilirken dahi vatandaşlarına bu iddiaları onaylatma becerisiyle böbürlenmişti. Rejim eşzamanlı

olarak hem kendi yenilmezliğini göstermiş hem de siyasi muhalefete katılması muhtemel olmayan duyarsız ve kendi içine çekilmiş vatandaşlar üretmişti. Sovyet seçimlerinin getirdiği “meşruiyet”, vatandaşların yöneticilere (parti ve adaylar da dahil olmak üzere rejim sembollerine ilişkin coşkunun duygusal bağlar üzerinden) bahsettiği bir meşruiyetten ziyade parti liderlerinin söz konusu seçimleri absürt farklarla “kazanmayı” ritüel haline getirmek suretiyle ülkeyi yönetmeyi hak ettiklerine kendilerini inandırdıkları bir meşruiyetti (Barker, 2001, Üçüncü Bölüm).

Çok-partili seçimler de rejimin sembollerine ilişkin pozitif duygusal bağlar kurulmasında (yani rejimin “meşrulaştırılmasında”) benzer bir başarısızlıkla karşılaşabilir. Bunun sebeplerinden biri, kazanan partinin yandaşları tarafından hissedilen olumlu duygu ve bağların, kaybeden partilerin yandaşlarıncasına hissedilen olumsuz duygularla dengelenebilecek olmasıdır (Anderson vd., 2005). Çok uzun süredir devam eden parti içi mücadelelerin, kilitlenmiş hükümetin ve yolsuzluğun insanları tek bir parti ya da geçici bir diktatörlük tarafından yönetilme özlemine itebileceği sır değildir; fakat bu kitaptaki amaçlarımız açısından daha önemli olan, bu gibi durumlarda seçimlerin sistemi meşrulaştırmaya yaramayabileceği, çünkü her seçimde ilgi odağı haline gelen sembollerin sistemin bütününe değerlerini yansıtmadığı, belirli parti ve gruplara ait olduklarıdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde parlamenter yarı-demokrasilerin enkazı üzerinde kurulan Avrupa diktatörlükleri, söz konusu “meşrulaştırma başarısızlığının” muhtemelen en iyi örnekleridir; uzlaşmaz siyasi vizyonların sebep olduğu kutuplaşma, sadece belirli siyasi partileri değil, seçimlere dayalı siyaseti itibarsızlaştırmıştı (Paxton, 2006; Linz, 1978). Bu çerçevede, aynı dönemde ortaya çıkan faşist hareketlerin çoğu partilere ve seçimlere karşı olduğunu ilan etmişti, çünkü partiler ve seçimler ulusun birliğini sembolize edemiyordu; bu partiler iktidarı ele geçirmeye ne zaman muvaffak oldularsa hem seçimleri hem de partileri ortadan kaldırmaya giriştiler ve bazen de halkın önemli ölçüde desteğini aldılar.

Diğer taraftan, seçimlerin rejimleri meşru kılmakta başarısız olduğu gerçeğiyle –Dünya Değerler Araştırması ve diğer uluslararası araştırmalarda ölçüldüğü üzere demokrasiye verilen gözle görülür kitle desteği ile (bu desteğin sebeplerini Onuncu Bölüm’de daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz) son derece ideolojik ve duygusal kutuplaşmaları birleştiren– günümüz Venezuela’sı veya Tayland’ı gibi yerlerde biraz daha az gösterişli biçimlerde karşılaşmak mümkündür. Bahsedilen koşullar altında, seçim mücadelesini kaybeden taraflar, seçimin kazanan tarafa sağladığı “meşruluğu” reddetme eğiliminde olmuştur; söz konusu rejimlerin “seçimler yoluyla onaylanmış” olması siyasi çatışmayı yumuşatmamış veya rejimin varlığının devamına (her iki ülkede de nüfusun yarısına yaklaşan) kaybedenlerin rıza göstermesini sağlamamıştır. Üstelik hem Venezuela’da hem de Tayland’da muhalefet Venezuela’da 2002’de, Tayland’da 2006’da yaşanan ve kısa sürede bastırılan askerî darbeleri bile, demokrasiyi seçimle işbaşına gelen liderlerden koruma bahanesiyle olumlu karşılayacak kadar ileri gitmiştir.

Venezuela örneği bu anlamda yol göstericidir (olayların tam tasviri ve geçmişine dönük bilgiler için çevrimiçi kaynakçaya dahil edilen Venezuela vaka çalışmasına ve Kutu 3.2’ye bakınız). Uluslararası araştırmalar Venezuelalıların genel olarak soyut bir “demokrasi” kavramını büyük oranda desteklediğini ve seçimlerin demokrasinin önemli bir parçası olduğunu anladığını gösterir. Üstelik Venezuela’da son on beş yılda on beş büyük seçim yapılmıştır: Beş başkanlık seçimi, kurucu meclis seçimi, iptal edilen bir referandum ile çeşitli önemli anayasal değişikliklerin oylandığı bir referandum bu sayıya dahildir. Bu seçimlerin çoğunun makul ölçülerde hilesiz gerçekleştirildiği her ne kadar bağımsız gözlemciler tarafından tespit edilmiş olsa da bu tespit muhalefetin rejimle uzlaşmasına ya da hatta rejimin muhalefetle uzlaşmasına yol açmamıştır. Aksine, her seçimle birlikte Chávezciler (ilk defa 1999’da seçilen merhum başkan Hugo Chávez’in ve onun sosyalist “Bolivar devriminin” destekçileri) ile onların karşıtları arasındaki çatışma gitgide kemikleşmiştir; rejim, seçimi kazanmasının getirdiği meşruiyette ısrarcı

olup muhalefeti “golpista” (darbe şakşakçısı) ve “faşist” olarak nitelendirmiş; muhalefet ise seçimlerin adaletsiz olduğunda ısrar edip rejimi bir “diktatörlük” olarak adlandırmıştır. Üstelik bugün Venezuelalılar, demokrasi ve seçim normları kavramlarına destek veriyor görünmekle birlikte, kendi işlerine gelen darbelere göz yummaya şaşırtıcı derecede isteklidir.

Seçimler bu nedenle Chávez rejimine, rejimin sadık takipçilerinin duygusal bağlılıklarının üretildiği ve yenilendiği esas ritüel vazifesi görmek suretiyle kesinlikle hizmet etmiştir. Seçim kampanyalarının tipik özelliği olan kitlesel mitingler ve diğer aktiviteler, hele ki “karizmatik” bir lider olduğu sürekli ifade edilen Chávez gibi becerikli bir siyaset ustasının elinde bireyler ve partiler için yoğun kimlik ve duygu bağları üretilmesine hayli elverişlidir (Merolla ve Zechmeister, 2011). Diğer taraftan bu semboller bir yandan (sıklıkla çoğunluğu oluşturan) kararsız Venezuelalılar için çok olumlu duygular üretirken, geri kalanlarda da o denli olumsuz duyguları tetiklemiştir. Bu şartlar altında, çok-partili seçimlerin yapılmasının Chávez rejimini “meşrulaştırdığını” söyleyemeyiz; ancak sadece (o da önemsiz bilgi kabilinden), çoğu Venezuelalının seçimleri demokrasi için gerekli (ama yeterli olmayan) bir unsur olarak gördüğünden bahsedebiliriz. Sadece soyut bir kavram üzerinde –demokratik hükümetlerin seçimle işbaşına gelmesi gerektiğinde– anlaşma sağlamış olmak, bir adım öteye gidilip herhangi bir seçimin adil olup olmadığı ya da gerçekten meşru olup olmadığı gibi konular üzerinde anlaşma sağlanmasına yol açmamış, muhalefeti destekleyenlerin yeterince adil olmadıklarını düşündükleri seçim mücadelesini sürekli kaybetmeyi kabullenmelerini sağlamamıştır. Bu yüzden, seçimlerin rejim taraftarları içindeki çekirdek kitleyi canlandırmaya hizmet ettiği ve rejimin uluslararası destekçiler bulmasına imkân tanıdığı gerçeği ortada durmakla birlikte, yine aynı seçimlerin muhalefetteki çekirdek kitleye olumsuz duygular yüklediği ve kendileri gibi düşünenleri saflarına katmalarına imkân sağladığı dikkate alındığında, seçimlerin rejimi düpedüz meşrulaştırdığını düşünmek yanlış olur.

Yine de, seçimler, serbest veya adil bir ortamda düzenlenmesi ve halk da seçim ortamının serbest ya da adil olmadığını bilse dahi (insanların seçimleri aralarındaki farklılıklara rağmen birliklerini vurgulama fırsatı olarak gördüğü birçok sağlam demokraside de aslında durum budur), rejime duygusal bağlarla bağlanılmasını (ve böylece “meşrulaştırılmasını”) bazen sağlayabilir. Ulusal sembollerin kullanılarak halkın seferber edildiği ve ulusun birliğinin abartılarak ön plana çıkarıldığı seçimler, örneğin anayasa değişikliklerinin veya ayrılma taleplerinin oynanacağı referandumlar, böyle bir meşrulaştırma için bilhassa elverişlidir; Sovyetler Birliği’nde ve Kuzey Kore’deki rejimlerin ilk yıllarında seçimler muhtemelen bu amaca hizmet etmiştir. Krastev ve Holmes (2012, s. 38), örneğin, Putin Rusya’sındaki “periyodik seçimlerin Rusya’nın ulusal birliğini (biraz abartarak) göstermeye ve Putin’in ulusunun tahayyül edilen bir aradallığını ve dayanışmasını dramatize etmeye hizmet etmiş olduğunu” aktarır.

Seçim demek, aslında, her şeyden önce büyük bir eğlence demektir; eğer bu eğlence iyi yönetilirse rejime ilişkin pozitif duyguları ve normatif bağlılıkları canlandırmaya hizmet edebilir. Fakat eğlencenin bu şekilde yönetilebildiğine tahmin ettiğimizden daha seyrek rastlanır; seçim ritüelleri, birleştirip meşrulaştırabildiği kadar bölüp yabancılaştırabilir. Rejimin potansiyel muhalifleri bölme veya moral bozukluğuna sevk etmek yerine kitle desteğini azamiye çıkartma amacıyla seçimleri kullanmasının belirli bir sebebi de yoktur.

Uluslararası sisteme uyum sağlama aracı olarak seçimler

Seçimlerin rolü hakkında son olarak söyleyebileceğimiz, yeterince inandırıcı çok-partili seçimlerin bugün bir rejimi uluslararası toplum nezdinde “meşrulaştırabileceğidir” ancak buradaki meşrulaştırma, vatandaşların rejime karşı duygusal bir bağ oluşturmasıyla ya da seçimlerin ritüele dönüşmesiyle pek alakalı değildir, uluslararası arenadaki normların nasıl işlediğiyle bağlantılıdır.

Taşıdıkları önemin ne kadar arttığını İkinci Bölüm’de vurguladığımız demokratik normlar, Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlü devletler ve AB ülkeleri tarafından giderek artan ölçüde çok-partili seçimlerin yapılmasının gerekliliği şeklinde yorumlanır ve çeşitli biçimlerde sağlanan yardımların önkoşulu haline getirilir. Özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından (ancak Soğuk Savaş döneminde de), çok-partili seçimlere –aksaklıklarla da olsa– geçtiğini uluslararası kamuoyunu inandırmayı başaran rejimler, bunu yapamayan rejimlerin aksine, söz konusu yardımları alabilmiş, görünen o ki birçok rejim bu baskıları göğüsleyebilmek için çok-partili seçimleri uygulamaya koymuştur (Levitsky ve Way, 2010). Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, çok-partili seçime geçilmiş olması, söz konusu rejimlerin demokratikleşmiş olduğu anlamına gelmiyordu. Diğer taraftan, çok-partili seçimlerin yapılmış olması, bu uluslararası norma uygun davranıldığının çoğu zaman, özellikle de aşamalı demokratikleşme ya da “siyasi reform” sürecinin bir parçası olarak takdim edilebildiğinde işe yarar bir işaretiydi.

Örneğin Mısır, kısmen Amerika Birleşik Devletleri’nin değerleri ve öncelikleriyle daha uyumlu hareket edeceğini göstermenin bir yolu olarak Enver Sedat’ın devlet başkanlığı döneminde 1976’da tek partili seçim sistemini terk ederek çok-partili seçimlere geçiş yaptı (Brownlee, 2007a; Blaydes, 2010); Mobutu Sese Seko, esas hamileri Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa’nın baskısıyla 1990’ların başında aynı şekilde davrandı (McNulty, 1999, s. 57, 67). Her iki örnekte de çok-partili seçimlere geçilmesi gerçek anlamda demokratikleşmeye yol açmadı, çünkü her iki rejim de değişen bu kurumsal şartlar altında muhalefeti yönetme gücüne tam anlamıyla sahipti. (Mobutu’nun tercih ettiği taktik, kendisine bağlı Mobutucu örgüt tarafından gizlice maddi destek verilen yüzlerce zayıf siyasi parti yaratıp “muhalefeti bölünmüş ve zayıf tutmaktır” [McNulty, 1999, s. 74]; Mısır’ın çok-partili rekabeti yönetirken kullandığı taktiklerden bir kısmını ise zaten daha önce görmüştük.) Bu ülkelerdeki seçimler, ülke halklarının nazarında söz konusu rejimleri “meşrulaştırmış” olabilir ya da olmayabilir. Zaire’deki

“demokratikleşme vodvilinin” sıradan vatandaşlarda, 1997’de bir silahlı isyanla nihayetinde devrilen rejimi destekleme arzusunu arttırdığı en hafif tabirle şüphelidir. Diğer taraftan, bu geçişin, “örgütlü ikiyüzlülüğün” hüküm sürdüğü uluslararası arenada (Krasner, 1999) rejime bir ölçüde koruma sağladığı; ne kadar şüpheli olursa olsun, çok-partili “seçimlere” geçilmiş olmasının daha demokratik yönetim biçimlerine aşamalı “geçişin” bir parçası olarak görülebileceği de doğrudur.

Yine de, özellikle devlet kapasitesinin düşük olduğu bazı demokrasi dışı rejimlerin bu tarz bir geçişi bile başaramadığını ve çöktüğünü belirtmek önemlidir (Levitsky ve Way, 2010). Çok-partili seçimlere geçmek suretiyle küresel demokratik normlara uygun olduklarına dair bir işaret verip vermemeyi değerlendiren bir otokratik rejimin nazarında seçimler bazen risktir ve sağlam bir fayda-maliyet analizi yapıldığında kârlı görünmez. Üstelik bu rejimlerin verdiği ve uluslararası normlara uygun davranılacağını gösteren işaret, aradan bir süre geçmesine rağmen demokrasi yolunda ilave adımlar atıldığı görülmezse ya da seçimler yeterli inandırıcılığı taşımazsa, zaman içinde zayıflayacaktır (başka bir deyişle, uluslararası aktörler nezdinde daha az inandırıcı hale gelecektir). Buna karşılık, rejimler her zaman demokrasi yolunda ilerlemez, aksine daha baskıcı bir yönetim tarzını benimseyebilir.

Sonuç

Rekabetçi otoriter uçtakinden totaliter olanına kadar tüm modern demokrasi dışı rejimler, yönetim vasıtası olarak partileri fazlasıyla kullanır. Partilerin yapısı rejimden rejime farklılık gösterir ve partiler farklı şartlar altında kullanılsa da, partilerin çalışmasını sağlayan özel mekanizmalar hemen her zaman birbirine benzer: Partiler elit kesime dahil olmak isteyenleri sadakatlerine göre eler; bu kişilere eninde sonunda yüksek mevkiilere gelme umudu verip rejime sadık kalmalarını teşvik eden kariyer haritası çizer ve elitlerin iktidarın bir parçası olarak kalmasına hizmet eder. Partiler aynı zamanda sadakatsizliği ceza-

landırmayı seçerek ve rejime muhalefet etmesi muhtemel gruplara güç gösterisinde bulunmakta rejime yardımcı olmak suretiyle toplumsal kontrol hususunda da önemli bir rol oynar.

Partilerin rejimin gücünü göstermede başvurduğu en önemli yol, çok sayıda insanı seferber etmelerini gerektiren seçimleri düzenlemek ve açık farkla kazanmaktır. Buna karşılık, seçimlere gitmek riskli olabilir ve rejimin elitleri kimi zaman baskıcı yöntemlere başvurmak zorunda kalabilir. Diğer taraftan rejimler daha baskıcı hale geldikçe, sıklıkla karşılarına çıkabilecek kitlesel tehditleri bastırabileceği düşünülen tek unsura, yani orduya daha da fazla bel bağlamaları gerekir (Svolik, 2012, Beşinci Bölüm). Bu yüzden bir sonraki bölümde ordunun baskın bir rol oynadığı rejimleri inceleyeceğiz.

Ordular

Demokrasi dışı rejimlerin halk tarafından nasıl algılandığına baktığımızda çoğunun kafalarda askerî diktatör imajı bıraktığını görürüz. Charlie Chaplin'den *Büyük Diktatör*, Woody Allen'dan *Muz Cumhuriyeti*, Sacha Baron Cohen'den *Diktatör* gibi filmlerde ve diğer görsel sanatlarda otoriter yöneticiler çoğu zaman üniformalı halleriyle resmedilir. Hitler ya da Saddam Hüseyin gibi gerçek diktatörler, askeriyede yetişip yükselmemiş olsalar dahi askerî kıyafetleri sıklıkla giymiştir. (Hitler sadece İkinci Dünya Savaşı'nda onbaşı rütbesi taşımıştı; Saddam Hüseyin ise Irak Askerî Akademisi'ne hiç kabul edilmemişti.) Silahlı gücü ordunun kontrol ettiği düşünülürken, en çok karşılaşılan demokrasi dışı yönetim biçiminin kesinlikle askerî yönetim olması gerekirmiş gibi düşünülür. Ordunun siyasete neden müdahale ettiğini ele aldığı *The Man on Horseback* isimli çığır açan kitabında Finer (1962) bu soruyu şöyle ortaya koydu:

Aslında sormamız gereken ordunun siyasete neden girdiği değil, neden bazen girmek istemeyebileceğidir. Ordunun diğer sivil topluluklara karşı ezici siyasi üstünlükler taşıdığı açıktır. Ordunun örgütlenme üstünlüğü çok fazladır. Üstelik silahlılardır (Finer, 1962, s. 5).

Yine de, ordunun silahlı olduğu gerçeğine rağmen, kelime-
nin tam anlamıyla askerî yönetimlere hem daha az rastlanır
hem de bu yönetimler ordunun sahip olduğu siyasi avantajlara
odaklanan naif görüşün öne sürdüğünden daha fazla kırılğan-
lık sergiler. Durumun neden böyle olduğu bu bölümde açıkla-
nacak. Bu bölüme, 20. ve 21. yüzyıllarda ordunun iktidara gel-
mesini sağlayan ana yöntemin, yani darbelerin incelenmesiyle
başlanacak. Ordu her ne kadar darbe yapmadan da etkisini çok
sık gösterebilse de dünyanın birçok yerinde sömürgecilik son-
rası dönemin özel şartları, orduyu iktidarı doğrudan ele geçir-
meye teşvik etmiştir. Söz konusu şartların yakın geçmişte var-
lığını daha az hissettirmesi nedeniyle darbelerin ve askerî re-
jimlerin hem sayısının hem de öneminin azaldığını göreceğiz.

Bölümün devamında, askerî rejimlerin sahip oldukları gü-
cü ve iktidarı nasıl genellikle orduyu kullanarak tahkim etme-
ye çalıştıkları ele alınacak. Baskı söz konusu olduğunda taşıyor
göründükleri birçok avantaja rağmen elit kesimin iktidarın bir
parçası olarak kalmasını sağlamada ve iktidarın devamı için ha-
yati önem taşıyan sivil güçlerin işbirliğini garanti altına alma-
da askerî örgütlerin çoğu zaman zorluk yaşadığı vurgulanacak.
Ordular, siyasi partilerin aksine, yönetimdeki elit kesim dışın-
da kalanların desteğini seferber etmede çok iyi değildir; elit ke-
simin hükümet politikalarıyla sorun yaşamaları halinde bile bir
arada kalmalarını her zaman yeterince teşvik edemez. Doğru-
sunu söylemek gerekirse, askerî yönetim bu yüzden şaşırtıcı öl-
çüde kırılğandır; ordunun iktidarı ne kadar uzun sürerse askerî
karakterini üzerinden atma eğilimi de o kadar güçlenir.

Darbe

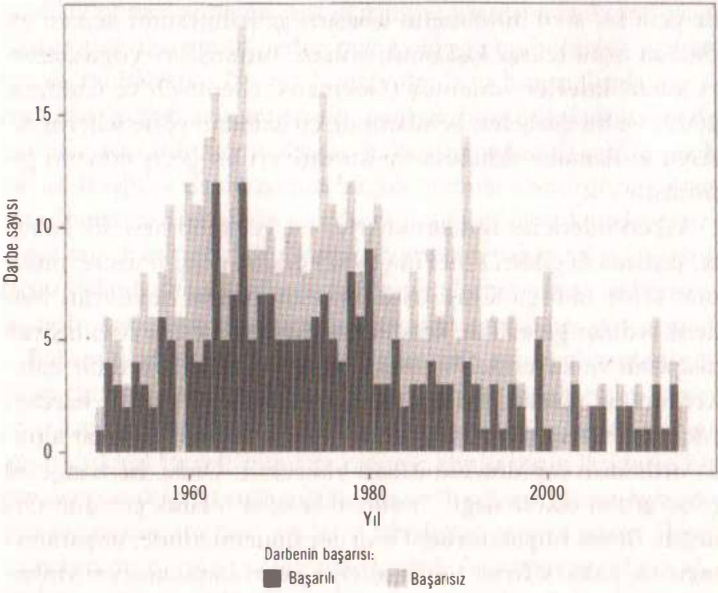
Ordunun siyasete müdahalesinin en gösterişli biçimi darbedir.
Darbe, mevcut anayasal düzen hiçe sayılarak devletin gücüne
askerî liderler (ya da yönetimdeki elit kesimin üyeleri gibi “re-
jim unsurları”) tarafından zorla el konulmasıdır. Her darbe be-
raberinde çok fazla şiddet getirmeyebilir ancak mevcut ikti-
dar sahiplerini yerinden edebilmek için en azından şiddet *teh-*

didini içinde barındırır. Buna ilaveten darbeler her zaman kelimenin gerçek anlamıyla askerî yönetimle sonuçlanmasa da –bazı darbelerde ordu harici aktörler başı çekmiş, bazılarında da yeni bir sivil hükümetin işbaşına getirilmesinin hemen ardından ordu tekrar kışlasının yolunu tutmuştur– çoğu darbeyi askerî liderler yönetmiş (Goemans, Gleditsch ve Chiozza, 2009) ve bu darbeler, beraberinde en azından yöneticilerin orduyu kullanarak iktidarlarını kurdukları bir geçiş dönemi getirmiştir.

Askerî liderlerin iktidarı kolayca ele geçirebilmesi, ilk bakışta, şaşırtıcı değildir. Finer'ın (1962) dikkat çektiği üzere, ordunun sahip olduğu siyasi üstünlüklerin önemi büyüktür. Modern ordular genellikle kendilerine has bir meslek etiği taşıyan disiplinli ve kurumsal bir yapı, diğer aktörleri belirli bir hareket tarzına mecbur bırakmak için de hızlı ve kararlı hareket edebilen hiyerarşik bir örgüttür. Üstelik normal koşullar altında orduların toplumdaki itibarı yüksektir: Ordu, herhangi bir çıkar grubu olarak değil, “milletin bekçisi” olarak görülür. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde, imparatorluğu en yüksek fiyatı veren alıcıya satan imparatorun Muhafız kıtasının aksine, modern orduların özelliği, siyasete kendi küçük çıkarları için değil (Finer, 1962, s. 205-7), millet adına müdahale ettiklerini iddia etmeleridir. Modern ordular siyasete küçük hesaplarla veya ordunun çıkarları için müdahale etmeyecek kadar yüksek karakterli olmadığından bu iddia her zaman doğru değildir; yine de bu, halka sıklıkla inandırıcı gelir ve darbeyi yapanlar kendi iddialarına her halükarda sonuna kadar inanır (Singh, 2014). Bu sebeple, seçimle işbaşına gelmiş de olsalar, itibarını yitirmiş ve ülkeyi yönetmede yetersiz kalmış hükümetlere karşı girişilen darbeler çoğu zaman başlangıçta halkın desteğini almış görünür ve darbeden sonra halkın sokakta kutlama yapmasına pek sık rastlanır.

Askerî darbelerle aslında 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, özellikle Soğuk Savaş döneminde Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde, nispeten çok rastlanıyordu (bkz. Şekil 6.1). Bir siyasi krizden diğerine sürüklenen devletlerde darbelerle bilhassa

ŞEKİL 6.1
Başarılı ve Başarısız Askerî Darbeler
(1950-2015)

Grafikte kullanılan veriler gerçek askerî darbelerin sıklığını biraz fazla gösteriyor çünkü ordu dışı rejim unsurlarının giriştiği darbeleri de içeriyor. Powell ve Thyne'in (2011) verileri kullanılmış, 2015 yılına kadar güncellenmiştir.

sık karşılaşılıyor, bir darbe diğerini doğuruyordu. Bazı devletlerde (örneğin Paraguay ve Suriye'de) uzun dönemler boyunca askerî müdahale girişimlerinin arkası neredeyse hiç kesilmedi: Hükümeti değiştirmenin tek yolu askerî müdahaleymişçesine, darbeler birbirini şaşmaz aralıklarla takip ediyordu. Bununla birlikte, kapalı otoriter rejimlerde görüldüğü üzere, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından darbelerin sıklığı da azaldı; aynı dönemde açıkça otoriter rejimlere tüm dünyanın tepki göstermesine yol açan süreçler darbeler üzerinde de bu etkiyi yaptı (bkz. İkinci Bölüm). Hatta günümüzde, darbeler ile onları takip eden seçimler arasında geçen sürenin eskiye kıyasla azaldığı da görülür (Marinov ve Goemans, 2014).

Buna karşılık, daha az karşılaşılır hale gelseler ve daha kısa ömürlü askerî rejimlere sebep olsalar dahi, darbeler ortadan kaybolmamıştır. Bu yüzden de siyasete yapılan bu sert askerî müdahale biçimini hangi unsurların açıklayabileceğini ele almamız gerekir. Yapılan araştırmalar, bir yandan ordunun manevra kabiliyetini, diğer yandan da askerî müdahale “talebini” arttıran çetin siyasi anlaşmazlıkların askerî müdahaleyi açıklayan temel unsur olduğunu göstermiştir.

Askerî müdahalelerin gerçekleşme koşulları

Darbeyi deneyimlemiş ülkelerin çoğu yoksuldur. Akademisyenlerin yaptığı çalışmalar, yoksulluğun ve azgelişmişliğin darbe ihtimalini büyük ölçüde arttırdığını da birçok defa ortaya koymuştur (Finer, 1962; Londregan ve Poole, 1990; Luttwak, 1969; O’Kane, 1981; Belkin ve Schofer, 2003). Diğer taraftan, bir ülkeyi darbe girişimine açık hale getiren *tek başına* yoksulluk değil, siyasi otoritenin çerçevesi ve yeri hakkında toplumdaki güçlü gruplar arasında bir mutabakat sağlanamamış olmasıdır. Finer’ın ortaya koyduğu üzere, “siyasi partilerin ya da sendikaların güçsüz ve yetersiz olduğu, iktidarın nasıl el değiştireceğine ilişkin prosedürlerin düzensiz olduğu ya da hiç olmadığı, en üst otoritenin hangi kuruma ait olduğunun şiddetli anlaşmazlık, ilgisizlik veya kayıtsızlık konusu olduğu yerlerde ordunun siyaset yapacağı alan çok geniş olur” (1962, s. 21). Bu nedenle, Hindistan gibi çok yoksul bazı ülkeler (siyasi istikrarsızlığın diğer çeşitlerinden çekmiş olsalar da) darbelerden çekmemiştir: Sivillerin üstünlüğü ilkesi son derece sağlam bir biçimde yerleşmiştir; siyasi sistemi savunmaya istekli çok sayıda örgütlü sivil parti ve grup vardır; güçlü gruplar arasında, siyasi otoritenin kime ait olduğu ve iktidarın bir partiden diğerine nasıl geçeceğine ilişkin prosedürler hakkında makul bir mutabakat bulunur.

Buna karşılık, tarihinin tüm dönemlerinde Afrika’ya kıyasla daha büyük iktisadi gelişme göstermiş olmasına rağmen, darbelerin oranı Latin Amerika’da daha yüksek olmuştur. Tayland

ve Arjantin gibi birkaç orta gelir ülkesinin zayıf karnı darbelerdir (Tayland'da en son darbe girişimi 2014'te yapılmış; Arjantin'de ise 1943-1984 yılları arasında sekiz başarılı darbe ve en az on iki darbe girişimi olmuştu). Yunanistan, ekonomisi yavaş yavaş büyüyen tam bir orta gelir ülkesi iken, demokratik yöntemlerle seçilen hükümetler önce 1967'de, sonra da 1973'te ordu tarafından devrildi. Bu vakaların (ve 20. yüzyılın ilk yarısıyla 19. yüzyıl sonlarında yaşanmış daha birçoğunun) tamamında, ordu, müdahale sebebi olarak yoksulluğu değil, siyasi krizleri –ayaklanma, radikal ideolojiye sahip partiler ve diğerleri– gösterdi. Söz konusu siyasi krizler kimi zaman ekonomik krizlerle de bağlantılıydı ama özdeş değildi; örneğin Arjantin'de ordunun özelliği, genellikle enflasyonun kontrolden çıktığı ve Peronist işçi hareketinin maaşların yükseltilmesi için harekete geçtiği dönemlerde müdahale etmesiydi. Bu nedenle, darbelerin yapısal belirleyicileri üzerine yapılan araştırmaların çoğunda, iktisadi büyüme ile darbe riskinin artması arasında güçlü bir ilişki bulunduğu dair bir bulgu elde edilmemiştir (Singh, 2014; Belkin ve Schofer, 2003; Londregan ve Poole, 1990).

İktisadi büyüme her ne kadar askerî müdahalede başlıca faktör gibi durmasa da, iktisadi eşitsizliğin yüksek seviyelerde olmasının gerçekten önem taşıdığı görülür (Svolik, 2012, Beşinci Bölüm). Bunun sebebinin ise yüksek düzeydeki iktisadi eşitsizliğin büyük çaplı çatışmalara (protesto vb.) yol açması ve büyük ölçekli protestoları bastırma kapasitesine sahip olan tek örgütün genellikle ordu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hükümetlerin orduya bağımlı hale gelmesi olduğu düşünülmür. Diğer taraftan, hükümetler orduya bağımlı hale geldikçe ordunun da hükümetleri kenara itmesi kolaylaşır. Üstelik Svolic (2012, s. 134-135), eşitsizlik çok yüksek seviyelere çıktığında, orta seviyelerde olmasına kıyasla, ordunun yönetime doğrudan müdahale etmesiyle daha az karşılaşacağımızı belirtir: Böyle bir durumda hükümetler orduya o kadar bağımlı hale gelir ki ordunun kendi tercihlerinin ağır basmasını sağlamak için hükümetlere doğrudan müdahale etmesine gerek kalmaz.

Bu tespit, askerî yönetimin her durumda “sağcı” olacağı an-

lamına gelmez. Birçok askerî darbe sosyalist olduğundan şüphe edilmeyen liderler tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin Devrimci Komuta Konseyi'ni ve Cemal Abdül Nasır'ı 1952'de Mısır'da ya da General Velasco Alvarado'yu 1968'de Peru'da iktidara getiren darbelerde, darbeci liderlerden bazılarının bir sonraki hedefi yerleşik elitleri devirmek olmuştur. (Ne tesadüftür ki, bu iki darbeyi de halk büyük coşkuyla karşılamıştı; Nasır'ın gerçekleştirdiği darbeden sonra Mısır'daki atmosferin anlatıldığı bir çalışma için Woodward'a [1992] bakınız.) Toplumsal çatışmanın fazlasıyla artması, büyük yapısal eşitsizliklerin de bu çatışmayı körüklemesi halinde, ordunun hükümetten bağımsız davranması kolaylaşır ve çatışmanın *her iki* tarafına da müdahale etme imkânı artar.

Kendilerini temsil eden kurumların savunulması gerektiğine inanmış güçlü ve örgütlü sivil hareketleri barındıran toplumlar, siyasi çatışmanın süreklilik arz ettiği durumlarda dahi, ordunun silah, hız ve örgütlenme açısından taşıdığı ezici üstünlüklere rağmen yine de askerî darbelerle şaşırtıcı seviyede direnebildiklerini çoğu zaman kanıtlamıştır. Weimar Cumhuriyeti'ni devirmeyi amaçlayan ve 1920'lerin Almanya'sında meydana gelen Kapp Darbesi'nin başarısızlığını ele alalım. Dönemin Almanya'sında, İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin getirdiği son derece ağır ekonomik ve toplumsal krize maruz kalan bir toplum vardır; bu koşullar her ne kadar askerî müdahaleyi çağırıyor olsa da darbe girişimi, meşru hükümetin genel grev çağrısının Almanya'nın köklü sivil toplumunda, siyasi partilerde, sendikalarda ve diğer örgütlerde karşılık bulmasıyla yenilgiye uğratılmıştır.

Buna karşılık, ordu dışında ülke geneline yayılmış çok az örgütün bulunduğu ve nüfusun büyük bölümünü kırsal kesimde yaşayanların oluşturduğu toplumlarda askerî müdahale sanki bir anda gerçekleşir; General Stroessner'in darbe girişiminin ardından tek adamlığını tahkim etmeyi başardığı ve sonraki otuz beş yıl boyunca yönettiği Paraguay'ın 1935 ila 1954 yılları arasındaki kederli tarihi, hükümet politikalarını beğenmeyen ya da bazen de iktidara gelme arzusu dışında hiçbir gerek-

çeye ihtiyaç duymayan askerî liderlerin, siyasi yönelimleri ne olursa olsun tüm hükümetleri usulsüzce görevden aldığı, darbe ve karşı darbe girişimlerinin birbirini umutsuzca takip ettiği bir dönem olarak anlatılabilir (Finer, 1962, s. 131-132).

Darbelerin ardından otoriter yönetimin tahkim edilmesi

Bununla birlikte, yapısal unsurlar kader değildir ve birçok yönetici, rejimlerini “darbelere dayanıklı” hale getirmeyi başarmıştır (Quinlivan, 1999). General Stroessner, Paraguay ordusu bir anda siyasete müdahale iştahını kaybettiği ya da kendisi de ordu mensubu olduğu için değil, orduyla ilişkisini maharetle yöneterek darbeleri önleyebildiği için iktidarını otuz beş yıl boyunca sürdürebilmişti. Benzer bir şekilde, (1968’de yazdığı darbelerin “pratik el kitabıyla” ses getiren) Edward Luttwak’ın bir zamanlar “*mükemmel* bir darbe ülkesi” adını verdiği Suriye’de (1969, s. 80) ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1946 ile 1971 yılları arasında dokuz başarılı darbe ve sayısı bilinmeyen başarısız darbe girişimlerine şahit olundu; 1971’de kendisi de darbeye işbaşına gelen Hafız Esad yaklaşık otuz yıl boyunca kesintisiz olarak ülkeyi yönetmeyi başardı, görev başındayken hayatını kaybetti ve iktidarı oğlu Beşar Esad’a bıraktı. 2011’den beri tüm şiddetiyle devam eden bir isyana rağmen Beşar Esad hâlâ iktidardadır; aradan geçen bu uzun sürede yaşanan birkaç darbe girişiminin hiçbiri başarıya ulaşmamıştır. Bu görece istikrarın sebebi, baba ve oğul Esad’ın, ordunun onlara karşı harekete geçmesini, paralel askerî örgütler yaratarak, komuta kademesini güvenilir grupların üyeleriyle doldurarak, personelin görev yerini sık sık değiştirerek ve diğer benzeri önlemleri alarak çok zorlaştırmış olmalarıdır.

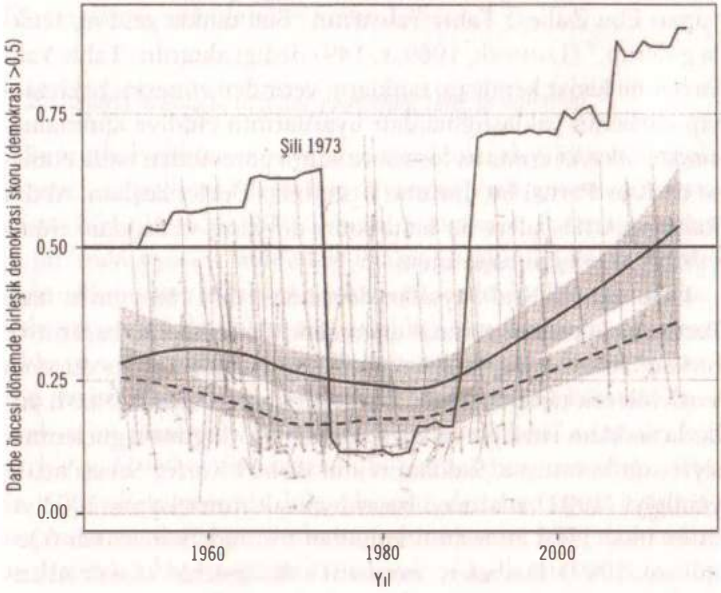
Darbe girişimleri bir kez başladıktan sonra maharetli bir lider orduyu kışlasına çekmeyi ya da iktidarı kendi şahsında tahkim etmeyi başarana kadar devam edecektir. Üstelik darbe riskini en iyi haber veren unsurlardan biri yakın geçmişte başka bir darbe olup olmadığıdır (Belkin ve Schofer, 2003); çünkü, Finer’ın belirttiği üzere, “gücün üstünlüğü sayesinde yöne-

time el konulması rekabeti çağırır; şansını deneyebilecek kadar güçlü olduğunu düşünen her rakibe yapılmış sözsüz bir çağrıdır bu” (1962, s. 17-18). 1968’de Irak başbakanı olarak görev yapan Ebu Zubeyr Tahir Yahya’nın “Ben tankla geldim, tankla giderim,” (Luttwak, 1969, s. 149) dediği aktarılır. Tahir Yahya her ne kadar kendisini tankların yerinden etmesini beklemeyip darbenin yaklaştığına dair uyarılarının ciddiye alınmamasından şikâyet etmiş ve kısa süre sonra görevinden istifa etmişse de Baas Partisi bu durumu fırsat bilip Devlet Başkanı Abdül Rahman Arifi sadece bir hafta sonra devirmiş ve Saddam Hüseyin’in yükselişini başlatmıştı.

1958 yılında Kral Faysal’ın devrilmesi ile 1968 yılında Baas Partisi’nin iktidara gelmesi arasındaki dönemde üç başarılı ve birkaç başarısız darbe girişiminin yaşandığı Irak, bu duruma verilebilecek tipik örnektir. Darbe girişimleri ancak 1980’li yıllarda Saddam Hüseyin’in tek adam diktatörlüğünün güçlenmesiyle son bulmuştu. Saddam rejimi Birinci Körfez Savaşı’ndaki yenilgiyi (1992) atlatmayı başardı ancak Amerika’nın 2003 yılında Irak’ı işgal etmesinin ardından sonunda parçalandı (Quinlivan, 1999). Darbeler, “normatif istikrarsızlık” olarak adlandırılabileceğimiz bir sürecin bu nedenle göstergesidir: Hem güçlü demokrasilerde hem de güçlü otoriter veya totaliter rejimlerde darbelere çok az rastlanır. Demokrasilerde darbe girişimlerinin az yaşanmasının sebebi, siyasi rekabeti düzenleyen normların iyice oturmuş olması ve bu normları koruyan örgütlü savunucuların sayısının fazla olmasıdır (Lehoucq ve Pérez Liñán, 2014); diğerlerinde ise rejimin kendisini “darbelere dayanıklı” hale getirmeyi başarmış olması ya da ordu dışındaki birçok örgütlü savunucuyu, siyasi partileri ya da paralel silahlı örgütleri yanına çekebilmesidir (Haber, 2006).

Bu yüzden, 20. yüzyılda görülen darbe girişimlerinin çoğunluğu, siyasi krizlerden muzdarip ve yeterince güçlenmemiş otoriter rejimlerde görülmüş ve genellikle otoriter bir rejimin yerine daha da otoriter bir rejimin gelmesiyle sonuçlanmıştır (Şekil 6.2). Libya’da monarşinin 1969’da Hür Subaylar Hareketi tarafından devrilmesi, ancak nihayetinde Kaddafi’nin

ŞEKİL 6.2
Darbelerin Öncesinde ve Sonrasında Demokrasi Seviyesi
(1950-2015)

Düz siyah çizgi, başarılı bir darbe girişimi yaşanmadan önce bir ülkedeki ortalama demokrasi seviyesini, kesik çizgi ise darbe girişimi gerçekleşikten sonraki demokrasi seviyesini gösteriyor. Gri okların her biri, belirli bir ülkedeki ölçülmüş demokrasi seviyesinde başarılı darbenin yarattığı değişimi temsil ediyor. 0,5 üzerindeki skorlar az çok demokratik kabul edilebilir. Şili için tüm dönemlerde ölçülmüş demokrasi skorları gösterim amaçlı eklenmiştir. Darbe verileri Powell ve Thye' dan (2011) alınmış ve 2015 yılına kadar güncellenmiş; demokrasi verisi ise Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından 2015 yılına kadar çekilmiş ve 0-1 ölçeğine dönüştürülmüştür (Márquez, 2016a).

kendi tek adam iktidarını kurması bunun örneğidir. Buna karşılık, güçlü gruplar arasında siyasi rekabetin tabi olacağı normlar her ne kadar şiddetli siyasi krizlerle bozulabilecek olsa da, bu normlar hakkında görece mutabakatın bulunduğu bir rejim esasen darbelere karşı bağışıklık kazanmıştır. Şili'nin demokratik bir seçimle işbaşına gelmiş devlet başkanı Salvador Allende'ye karşı 11 Eylül 1973 tarihinde yapılan meşhur darbe bu açıdan gariptir, çünkü sivil toplumun son derece geliştiği, temsilci kurumların geçmişinin de uzun olduğu ve zaten oldukça demokratik bir ülkenin lideri devrilmişti; darbenin başarıya

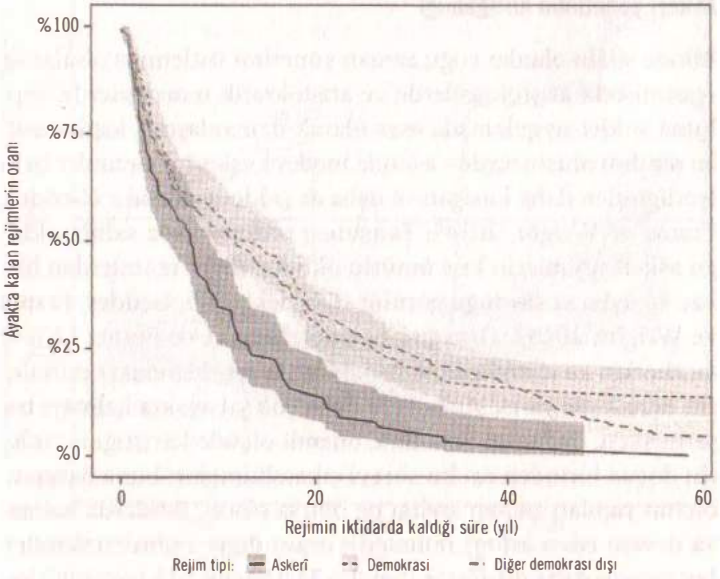
ulaşabilmiş olması, ülkedeki siyasi krizin derinliğini göstermişti (Constable ve Venezuela, 1993, Birinci Bölüm).

Askerî yönetimin kırılganlığı

Elinde silahı olanlar çoğu zaman yönetimi üstlenmiş olsalar da –geçmişteki aristokrasilerde ve aristokratik monarşilerde, topluma şiddet uygulamada esas olarak uzmanlaşmış kişiler asiller sınıfını oluştururdu– aslında modern askerî yönetimler beklendiğinden daha kırılgan ve daha az şiddet yanlısıdır (Geddes, Frantz ve Wright, 2014). Tamamen ordunun söz sahibi olduğu askerî rejimlerin kısa ömürlü olduğu, diğer rejimlerden birkaç yıl daha az sürdüğü görülür (Geddes, 1999; Geddes, Frantz ve Wright, 2014). Örneğin, Geddes, Wright ve Frantz (2014) tarafından sınıflandırılmış (askerî rejimler dışındaki) rejimlerin neredeyse yarısı yirmi veya daha çok yıl ayakta kalmayı başarmışken, ordunun yönetime önemli ölçüde karıştığı rejimlerin dörtte birinden azı bu süreyi çıkarabilmiştir; buna ilaveten, ölçüm yapılan zaman aralığı ne olursa olsun, iktidarda kalmaya devam eden askerî rejimlerin oranı diğer rejimlerinkinden her zaman daha düşüktür (Şekil 6.3). Üstelik “diktatörlük” kelimesinin İkinci Bölüm’de yer verdiğimiz asıl anlamına uygun olarak, askerî rejimler kendi yönetimlerinin “geçici” olduğunu belirtmekle kalmayıp çoğu zaman iktidardan gönüllü olarak kendilerini uzaklaştırmaya ya da başlangıçta verdikleri söze uygun olarak yönetimlerini en azından “sivil” rejimlere dönüştürmeye çalışır.

Örneğin 1964’te Brezilya’daki askerî rejim, iktidarı ele geçirdikten ve (1965’te) önceki dönemin siyasi partilerini lağvettikten sonra, Ulusal Kongre seçimlerine katılmaları ve politika yapma sürecinde etkili olmaları (ancak süreci kontrol etmemeleri) için iki siyasi partinin kurulmasını teşvik etti. Bahsedilen seçimler her ne kadar serbest bir ortamda yapılmasa ve bu partilerden özellikle birinin –Brezilya Demokratik Hareket Partisi’nin (DHP)– rejime muhalefet etme çabaları sürekli baltalansa dahi, söz konusu partiler asla ordunun elinde basit birer kuk-

ŞEKİL 6.3
Ordunun İktidara Önemli Ölçüde Katıldığı Rejimlerde ve Diğerlerinde
İktidarda Kalma Sürelerinin Ölçülmesi
(1945-2010)

Gölgeli alanlar %95 güven aralığını gösteriyor. Veriler Geddes, Wright ve Frantz'dan (2014) alınmıştır.

la olmadı; 1974'e gelindiğinde ordudan nispeten bağımsız hareket etmeye başladılar ve bir tanesi sürekli hükümetle, diğeri de muhalefetle özdeşleştirilir hale geldi (Mainwaring, 1995). 1976'da Arjantin'de iktidarı ele geçiren Videla'nın başında olduğu askerî diktatörlük gibi bazı askerî rejimlerin geçici olma sözü vermediğine nadiren rastlanmakla birlikte, bunlar da olayların gidişatına kapılarak doğrudan yönetimden uzaklaşmak ya da siyasete girmek zorunda kalır: Aslında ikisi de aynı kapıya çıkar. Ülkeyi yönetmek isteyen askerler siyasetçi olmak zorundadır; diğer taraftan çoğu askerin iyi politikacı olacağını düşündürecek pek az sebep vardır (Finer, 1962, s. 196). Akademisyenler, modern koşullar altında "sivilleri tamamen dışlayan" askerî yönetimin başarısızlığa uğramasına yol

açan birkaç neden ileri sürmüştür. Bunlardan birincisi, karmaşık bir modern ekonomiyi sivil güçlerin işbirliği olmadan yönetmeye profesyonel askerlerin çoğu zaman hazır olmamasıdır (Finer, 1962, s. 15). Aldıkları eğitim ve sivil toplumdan ayrı tutulmuş olmaları, profesyonel askerleri barış için değil, savaş için hazır duruma getirir. Onlar zor kullanma uzmanıdır ancak bu uzmanlık çoğu zaman ülkeyi yönetmek için yeterli değildir. İkinci ve ilkiyle de bağlantılı sebep, askerî rejimlerin onları iktidara getiren siyasi krizin sona ermesinin ardından sivillerin işbirliğini sağlamakta zorlanması ve başında bulundukları ülkenin karşı karşıya olduğu esas yönetim sorunlarını çözemediklerinin görülmeye başlanmasıdır. Askerî rejimler, deyim yerindeyse, “günahlarıyla doğmuştur”. Sivilleri işbirliğine yeterince ikna edebilmek için iktidarı paylaşmaları gerekir; siyasi ve askerî liderlik arasında gerçek bir iktidar paylaşımı olması halinde, askerî liderlerin sivilleri iktidardan uzaklaştırmasına imkân tanıyan ayrımlar yeniden güç kazanır. Temelinde “Ordu milleti korur da, milleti ordudan kim korur?” sorusu yatan “sivil-asker problemi” (Feaver, 1999), askerî liderler bütün mesailerini siyasete vermeye zorlandığı anda adanmaklı ortaya çıkar.

Askerî yönetimin başarısız olmasına yol açtığı öne sürülen son ve muhtemelen en önemli sebep şudur: Ordu profesyonelleştiği, yani ordu mensupları askerlik etiği içinde sosyalleştiği ölçüde, kendi içinde birlik olmayı iktidarda olmaya tercih etmesi o kadar muhtemel olacaktır (Geddes, 1999; Geddes, Frantz ve Wright, 2014). Ordunun siyasete sokulup birbiriyle savaşan fraksiyonlara ayrılması ile kışlaya dönmek arasında tercih yapmaları gerektiğinde askerî liderler çoğunlukla ikincisini tercih etmiştir. Daha teknik terimlerle açıklamak gerekirse, profesyonel askerleri harekete geçiren dürtü sıklıkla onları “çoğunluğa ayak uydurmaya” iter: Kazanacaklarını anladıklarında (karşı gelip savaşmaktansa) darbenin liderlerinin yanında saf tutarlar ancak siyasi ayrışma savaşa yol açacak gibi duruyorsa da geri çekilip sivil hayata dönmek isterler. Yönetimdeki elitlerin iktidarın bir parçası haline getirilmesinde ordunun sağladığı

ğı teşvik, sivilleri tamamen dışlayan askerî rejimlerin iktidarda kalma süresinin kısılmasına hizmet eder aslında.

Kendi içinde sürekli bölünmesi nedeniyle ordunun dönem dönem ülkeyi doğrudan yönetmek yerine bir adım geriye çekildiği Arjantin örneğini ele alalım. 1961’de nispeten serbest bir ortamda yapılan Arjantin Ulusal Kongresi seçimleri, ordunun kabul edemeyeceği “Peronist” güçlerin zaferiyle sonuçlandı. Peronistler, kendisi de ordu mensubu olan ve örgütlü işçi hareketi içinde ordudan bağımsız bir güç odağı yaratmasının ardından 1955’te bir askerî darbeyle uzaklaştırılan, bir önceki devlet başkanı Juan Domingo Perón’a sadıktı. Karizmatik “popülist” siyasetçilerin klasik bir örneği olan Perón, bazı özellikleriyle, bu kitapta çoktan incelemiş olduğumuz bir diğer şahsiyetin rol modeliydi – 2000’li yıllarda Venezuela’yı yönetmiş olan Hugo Chávez’in. 1961 seçimlerinden sonra, dönemin sivil devlet başkanı Artura Frondizi seçimleri iptal etmeyi reddedince ordu duruma müdahale etti ve Frondizi’yi *Casa Rosada*’dan¹ usulsüzce uzaklaştırıp hapse attı (Rock, 1985, s. 342).

Buna karşılık, ordunun kendi içinde yeni bir fikir ayrılığı yaşaması uzun sürmedi ve bu defa iktidarda kalmakla yönetimi sivil bir hükümete hemen devretmek tartışılmaya başladı. Bir tarafta işçi hareketini ordunun uygun bulduğu bir adayı desteklemeye zorlayıp vakit kaybetmeden kışlaya dönmeyi isteyen “Maviler” (“Azules”), diğer tarafta da hiçbir şekilde uzlaşmaya yanaşmayan ve iktidarda mümkün olduğu kadar uzun kalınmasını isteyen “Kızılar” (“Colorados”) ya da diğer adlarıyla “goriller” vardı. Bu fraksiyonlar arasındaki fikir ayrılığı nedeniyle, “savaşın alenen ilan edilmesine” kimi zaman çok yaklaşıldı (Rock, 1985, s. 344); aralarında bazen çatışma çıkmış olsa da, Kızılların iç savaşı göze alamayıp nihayetinde geri adım atması ve Mavileri gönülsüzce desteklemesiyle savaşın eşiğinden dönüldü. 1952’de Mısır’daki monarşiyi iktidardan uzaklaştıran subaylar arasında da benzer bölünmeler yaşandığı aktarılır. Diğer taraftan, Mısır örneğinde, demokrasi yanlısı subayları marjinalleştirme amacı taşıyan bir rejim partisi kurulması ve rejim-

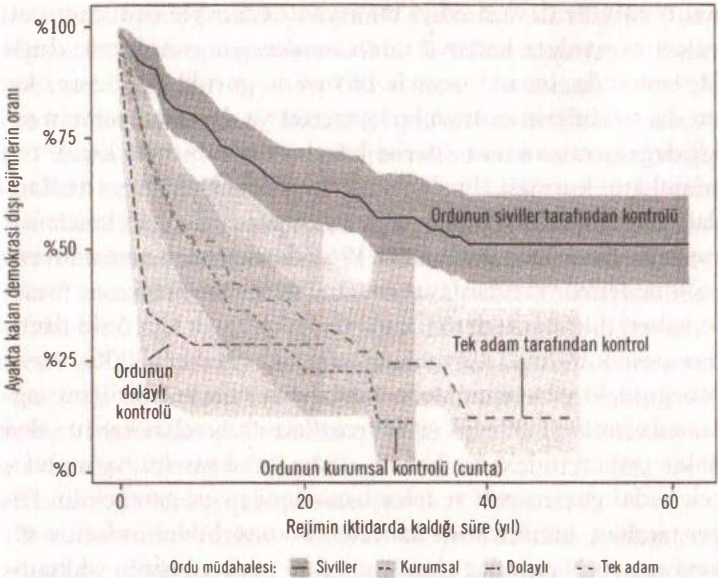
1 Casa Rosada: Arjantin Başkanlık Sarayı – ç.n.

min orduya daha az bağımlı hale getirilmesiyle sorun çözüldü (Brownlee, 2007a; Woodward, 1992).

Sivilleri tamamen dışlayan askerî rejimler genellikle (çok uzun süredir devam eden bir isyan nedeniyle ordunun çok yakın zamanlara kadar iktidarı bırakmaya gönülsüz olduğu Myanmar’da, önceki ismiyle Burma’da görüldüğü üzere) kimi dış tehditlerin orduyu birleştirmesi ya da askerî rejimin şekil değiştirmiş olması –darbe liderlerinden birinin kendi tek adamlığını kurması (Franco yönetimindeki İspanya ya da Kadafi yönetimindeki Libya) veya siyasi partileri ve seçimleri barındıran bir rejime geçilmesi (1964 darbesinden sonra Brezilya)– nedeniyle iktidarda uzun süre kalır. Buradaki esas mesele, askerî diktatörlüklerin iktidarda kalabilmek için ordu dışından destek bulmak zorunda olmalarıdır (Haber, 2006). Mısır örneğindeki gibi rejimi savunmada ve sivillerin işbirliğini sağlamada kullanılabilecek siyasi partilere ihtiyaçları vardır; aksi halde ordu içindeki bir kişinin darbe girişimlerini bastırabilecek kadar güçlenmesi ve tek adama dönüşmesi gerekebilir. Diğer taraftan, bu durumda da askerî diktatörlükler ordunun ülkeyi yönettiği rejimler olmaktan çıkıp tek bir kişinin (diktatörün) ordu vasıtasıyla ülkeyi yönettiği rejimler haline gelebilir.

Askerî rejimlerin pek azı, iktidarın nasıl el değiştireceğini kurallara bağlamak suretiyle ordunun çıkarlarını temsil edecek, iktidara gelenleri denetleyecek ve yukarıda yer verilen sonuçların oluşmasını engelleyecek kurumları (“cuntaları”) oluşturabilir (Brooker, 2014, s. 122-124). Diğer taraftan, bu cuntalar da kırılgandır, sadece muvazzaf subayların üniformayı çıkartıp işine devam etmesinden ibaret de olsa genellikle bir ölçüde sivilleşme barındırır (Nasır, Mısır’da 1952’de kurulan cuntayı; Pinochet ise Şili’de 1973’te kurulan cuntayı bir çırpıda önemsiz hale getirmişti; ayrıca bkz. Şekil 6.4). Her halükarda, ordunun ülkeyi tam anlamıyla tek başına yönetmesini “meşrulaştırmanın” çok zor olduğu genellikle kabul edilir (O’Donnell ve Schmitter, 1986); çünkü birçok modern otoriter rejim gibi, modern askerî rejimler de “azınlığın çıkarı doğrultusunda azınlığın iktidarı” değil, “çoğunluğun çıkarı doğrultusunda azınlı-

ŞEKİL 6.4
Ordunun Siyasete Müdahale Şekline Göre
Demokrasi Dışı Rejimlerin İktidarda Kalma Sürelerinin Ölçülmesi

"Siviller", ordunun sivil otoritenin katı kontrollerine tabi olduğunu; "Tek adam", ordunun iktidarı elinde toplamış tek bir askerî figüre tabi olduğunu; "Kurumsal", cunta ya da başka bir askerî kurumun yönetiminde olduğunu; "Dolaylı", ordunun doğrudan yönetmediğini ancak sivil otoritenin kararlarını veto edebildiğini gösteriyor. Gölge alanlar %95 güven aralığını gösteriyor. Veriler Svollik'ten (2012) alınmıştır.

ğın iktidarı" olduğundan ya da öyle göründüklerinden (Perlmutter, 1981, s. 2), iktidara geldikten kısa bir süre sonra inandırıcı bir kılığa bürünmek zorunda kalır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, orduları iktidardan bir an önce ayrılmaya zorlayan güçlerin sürekli mevzi kazandığını da belirtmek gerekir (Marinov ve Goemans, 2014).

Sonuç

Askerî darbeler, önemli siyasi çekişmelerin "çözüm" ihtiyacını arttırdığı yerlerde daha çok gerçekleşmiş olmakla birlikte, salt

askerî yöntemler kullanmaktan vazgeçmedikleri sürece, ordular çoğu zaman ülkeyi yönetmeye layık olmadıklarını göstermiştir. Günümüzde seçime dayalı rejimlerin lehine işleyen normatif baskılar da düşünüldüğünde, ordular, darbeyi tetikleyen son kriz atlatılır atlatılmaz otoritelerini meşrulaştırmakta zorlanmaya başlamıştır. Bu nedenle, şiddet araçlarını ellerinde bulundurmalarına rağmen, askerî rejimler şaşırtıcı derecede kırılgandır ve genellikle kısa ömürlü olurlar. Ordular, yönetim şekline ilişkin anlaşmazlıklar baş gösterdiğinde elitlerin iktidarın bir parçası olarak kalmasını sağlamada bilhassa zorluk çekiyor görünür, bu da onları iç savaş çıkarmaktansa iktidarı bırakmaya sevk eder.

Hanedan Aileleri

Modern otoriter rejimlerin bazıları, halk adına yönetiyormuş gibi görünmeye çok çaba harcamaz. Söz konusu rejimler aksine, meşruiyetlerinin dayanağının kutsal ve yüce bir soydan geliyor olmak gibi daha geleneksel kaynaklar olduğunu iddia eder. Bunlar “mutlak” monarşilerdir. Kelimenin bu dar anlamına uygun monarşiler günümüzde nadiren görülür, çoğuna da Ortadoğu’da rastlanır; ancak söz konusu monarşiler, uzun ömürlü olmaları ve jeopolitik önem taşımaları nedeniyle daha ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmaya değerdir.

Bu bölümde göreceğimiz üzere, ülkelerini gerçekten yöneten monarşilerin sayısı (anayasal monarşilerin aksine) çok büyük ölçüde azalmış olsa da, kalan monarşilerin çoğu belirli akrabalık ilişkilerini şaşırtıcı ölçüde esnek rejimler üretebilecek şekilde kurumsallaştırmak suretiyle ayakta kalmıştır. Bu durum, İkinci Bölüm’de tarif edildiği üzere, cumhuriyetçi yönetim biçimlerine geçişi öngören kapsamlı normatif değişikliklerle uyumludur. Söz konusu rejimlerde, iktidarın kullanılmasına aracı olan esas kurum ne ordu ne de partidir; *hanedan ailesidir*. Modern dünyada monarşinin çöküşünü açıkladıktan sonra, monarşik rejimlerin modern dünyada hangi koşullar altında ayakta kalabildiğini inceleyeceğiz. Buna ilaveten, (parti-

lerin aksine) sıradan insanların önemli bir bölümünü bünyesinde barındırmayan ya da (orduların aksine) şiddet kullanımında uzmanlaşmayan kurumlar aracılığıyla hanedan ailelerinin iktidarlarını korumasını sağlayan ve söz konusu ailelerin ayırt edici özellikleri haline gelen yöntemleri de incelememize dahil edeceğiz.

Monarşinin gerilemesi

Siyasi gözlemciler, dış görünüş itibarıyla birbirine benzeyen ancak sosyolojik açıdan çoğu zaman bütünüyle farklı rejimlerden bahsederken geçmişten bugüne “monarşi” terimini kullanmıştır. Kelimenin etimolojisine bakıldığında, monarşi tabii ki “tek kişinin yönetimi” anlamına gelir; ancak bu açıklama, mevcut Suudi monarşisinin Ortaçağ’daki bir Fransız hükümdarından ya da Britanya’daki anayasal monarşiden farklı olması bir yana, bir tek adam diktatörlüğünden nasıl ayrılabilceğini (ya da ayrılıp ayrılamayacağını) anlamamıza pek yardımcı olmaz. Buna karşılık, monarşileri *ömür boyu görevinin başında kalacak* etkili bir yöneticiyi belirli bir ailenin üyeleri arasından seçmenin kabul edilmiş bir norma dönüştüğü rejimler olarak tanımlamak, konuyu anlamak açısından daha umut vaat edici bir yaklaşımdır. Sosyologların bazen kullandığı tabirle, bu “kişiye hak atfedilen” seçim süreci (doğumla kazanılan hak nedeniyle seçilme), halkın nihai otoritesine başvurmayan meşrulaştırma iddialarıyla ve etkili yöneticiye yüce bir statü tanınıyor olmasıyla genelde birlikte ilerler: Kralın otoritesi, halkın temsilcisi olmasına değil, Tanrı’nın temsilcisi olmasına, yüce bir soydan gelmesine dayanır. “Kral” ve “Kraliçe” unvanları ve muhtelif muadil unvanlar –Prens, Sultan, Emir, İmparator, Sezar, Şah ve benzerleri– her şeyden önce statüye işaret eder; monarşinin başındaki kişiyi sıradan insanların üzerine çıkartıp bu kişiye gözle görülür özel unvanlar vermekle kalmaz, ayrıca bu kişilerin siyasi güce yaşadıkları sürece sahip olacaklarını da gösterir.

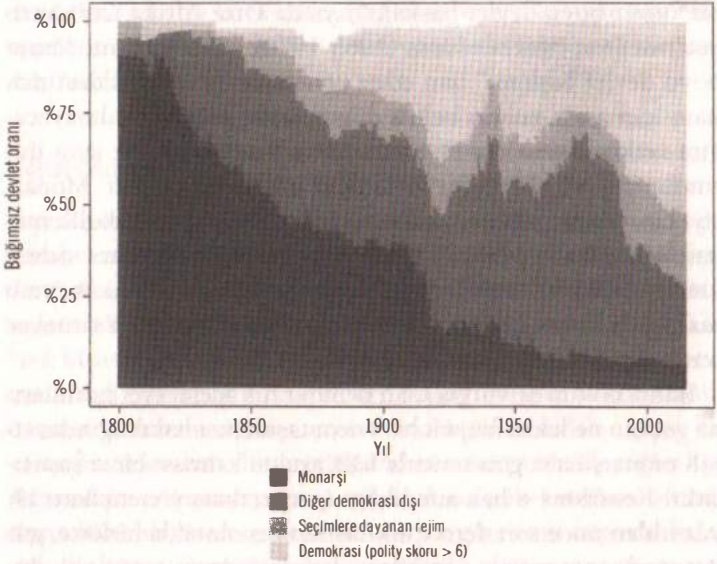
“Başkan” ya da “Başbakan” veya benzeri “cumhuriyetçi” unvanların da statüyü işaret ettiğine hiç şüphe yoktur; diğer ta-

raftan bu unvanlar genelde o kişilerin ömür boyu görevde kalacağını göstermez. Malavi’de Hastings Kamuzu Banda (1964-1994), Haiti’de François Duvalier (1958-1971, 1964’ten sonra “ömür boyu devlet başkanı”) ya da Orta Afrika Cumhuriyeti’nde Jean Bédel Bokassa (1965-1979) gibi kendisini “ömür boyu devlet başkanı” ilan eden yöneticiler, bulundukları makam için aşağı yukarı belirli dönemlerde seçim yapılmayacağını açıkça beyan etmek zorundadır. Krallar için de aynı durumun geçerli olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Monarşiyi tanımlayan, (Britanya Kraliçeliği gibi az çok sembolik makamlar yerine) gerçekten siyasi güç getiren makamlara sadece kendisine bu hak atfedilen kişilerin seçilmesi ve ömür boyu o makamda kalma hakkının bulunması ile kişi merkezli ritüel ve semboller bütünüdür.

İkinci Bölüm’de vurgulanan demokratik meşruiyet normlarına geçişin ne kadar büyük bir önem taşıdığına bakıldığında, etkili monarşilerin günümüzde hâlâ ayakta kalması biraz şaşırtıcıdır. Kendisine o hak atfedildiği için seçilmiş yöneticilere 19. yüzyıldan önce son derece sık rastlanmış olmakla birlikte, günümüzde monarşiyle yönetilen ulus-devletlerin sayısı çok düşüktür; Polity IV (Marshall, Gurr ve Jagers, 2010) verilerine bakıldığında, devletin en üst icracı makamlarına belirli bir ailenin fertlerinin seçilmesinin norm halini aldığı ülke sayısı sadece on birdir (Bahreyn, Butan Krallığı, Ürdün, Kuveyt, Fas, Umman, Kuzey Kore, Katar, Suudi Arabistan, Svaziland¹ ve Birleşik Arap Emirlikleri) ve bunlardan biri, (normalde) monarşi olarak kabul edilmeyen Kuzey Kore’dir. Üstelik, söz konusu ülkelerin altı tanesinde (Butan Krallığı, Ürdün, Kuveyt, Fas, Svaziland ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde), hükümdarlar iktidarlarının bir kısmını parlamento gibi kurumlarla paylaşır. Kendilerine o hak atfedildiği için seçilmiş yöneticilerin önemli ölçüde iktidar sahibi olduğu rejimlerin çok sayıda olduğu bir dönem görebilmek için 20. yüzyılın başlangıcına dönmemiz gerekir; söz konusu rejimlerin çoğu da İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yıkılmıştır (bkz. Şekil 7.1).

1 Ülkenin adı 18 Nisan 2018’de “eSwatini Krallığı” olarak değiştirilmiştir.

ŞEKİL 7.1
Dünya Geneline Monarşilerin Oranı
(1800-2015)

Yöneticisi "hak atfedilerek" seçilen tüm ülkeler (diğer seçim türlerinin varlığına bakılmaksızın) monarşi olarak tespit edilmiştir. Ülkeleri dış güçlerin işgal ettiği veya ülkede anarşi yaşanan dönemler ile nüfusu 500.000'den az ülkeler hariç tutulmuştur. Yönetici seçimi verisi Polity IV'ten alınmıştır.

Mübarek'in Mısır'da, Kaddafi'nin de Libya'da yapmaya çalıştığı gibi, ölümlerinin ardından devletin kontrolünün kendi çocuklarına ya da diğer aile üyelerine geçmesini garanti altına almaya çalışan, görünüşte "cumhuriyetçi" liderleri katarak incelediğimiz örneklem kümesini genişletsek dahi, eski dönemlerdeki monarşilerin sağladığı meşruiyetin bir kez yok olması halinde çok zor kazanılabildiği görülür. Tek adam iktidarının ziyadesiyle yerleştiği birçok rejimde, rejimin aile şirketi haline gelmesi eğilimi sıklıkla görülmüş olmakla birlikte, "monarşiye geçişlere" çok az rastlanır. Diğer taraftan, görev değişiminin görünüşte "cumhuriyetçi" meşrulaştırma normlarına uygun olarak yapılması halinde, aile rejimlerinin kırılabilirliği da ikinci nesilden sonra artar.

Örneğin, kendisini Haiti'nin "ömür boyu devlet başkanı" ilan etmiş olan (ve "Papa Doc" olarak da bilinen) François Duvalier öldüğünde, yerine 1971'de oğlu ("Baby Doc") Jean Claude geçmiş olmakla birlikte, Jean Claude 1986'da devrilmişti. Benzer bir şekilde, Haiti'nin komşusu Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo rejimine aile çevresinin hâkim olduğu çoğu kaynak tarafından aktarılmış olmakla birlikte Trujillo, iktidarın kendisinden sonra sorunsuz devam etmesini sağlayamadan, 1961'de düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştü (Wiar-da, 1968). Brownlee (2007b), 1946-2006 yılları arası dönemde cumhuriyetçi rejimlerde iktidarın aynı soydan birine geçmesinin beklendiği 258 vakadan sadece on tanesinde geçişin başarıyla tamamlandığını not eder; bunlardan da yalnızca birinde (Kuzey Kore'de iktidarın Kim Il-Sung'dan Kim Jong-il'e, 2011 yılında da Kim Jong-il'den Kim Jong-un'a geçmesiyle) ikinci ve üçüncü nesillere iktidar sorunsuz aktarılabilmiştir. Hiç şüphesiz, daha uzak geçmişten örnekler de verilmek suretiyle *monarşiye* geçişin nadiren görüldüğü ancak imkânsız olmadığı gösterilebilir (örneğin Eski Roma'da Cumhuriyet'ten Principatus dönemine² ve sonra da İmparatorluğa geçilmesi). Tayland Kralı gibi bazı sözde "sembolik" hükümdarların kendi siyasi güçlerini, temsilî kurumların varlığına ve dönem dönem karşılaşılan askeri yönetimlere rağmen arttırabildiklerine de dikkat çekmek gerekir (McCargo, 2005). Bununla birlikte, genele bakıldığında, kelimenin dar anlamıyla monarşik rejimlerin önemli ölçüde azaldığı ve monarşiye geçişlere son derece ender rastlandığı görülür.

Günümüzde monarşilerin yok denecek kadar azalması, kendisine hak atfedilen kişilerin iktidara getirilmesini düzenleyen süreçlere modern dönemde nadiren rastlanmasıyla birlikte düşünüldüğünde, kimi yorumcuları monarşileri "geleneksel" yöntemlerle hayatta kalma şansını yitirmiş ve yok olmaya mah-

2 Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru Augustus'un rakiplerini yenerek imparatorluğunu ilan ettiği M.Ö. 27 yılıyla İmparator Numerian'ın 284 yılındaki ölümü arasında geçen ve güçlü bir politik rejimi tanımlamak için kullanılan terim – ç.n.

kûm “modası geçmiş” siyasi sistemler olarak değerlendirmeye itmiştir. Huntington (1968) daha 1968 yılında, yönetenler kolisyonuna yeni toplumsal grupları dahil etme becerilerinin olmaması nedeniyle iktisadi gelişmenin getirdiği stresle bilhas-sa monarşilerin başa çıkamayacaklarını öne sürmüştü. O döneme kadar varlığını sürdürmeyi başarmış monarşilerin çoğunun yıkılıp yerini yeni cumhuriyetçi rejimlere bıraktığı bir dönemde bu argüman gerçekten de ilgi uyandırmıştı. Yine de, zaman Huntington’un tahminlerini haklı çıkarmadı: Bazı monarşiler bilgi çağında bile ayaktaadır ve yıkılacaklarına dair çok az işaret vardır. Bu nedenle, varlığını sürdüren monarşilerin, bir zamanlar yaygın olan bir siyasi formun tam da kendisini en hızlı toparlayan örnekleri olduğu sonucuna varabiliriz; örneğin Suudi monarşisinin yıkılmamak için yaptığı her ne ise, –muazzam jeopolitik ve iktisadi değişikliklere rağmen– yetmiş yıl boyunca kendisine çok iyi gelmiştir. Üstelik varlığını devam ettirmeyi başaran monarşiler “Arap Baharı” protestolarını cumhuriyetçi olduğu kabul edilen rejimlere göre çok daha iyi göğüslemiş ve monarşiyle yönetilmeyen komşularına kıyasla siyasi istikrarsızlıktan çok daha az muzdarip olmuştur (Menaldo, 2012).

Denge politikası güden monarşiler ile hanedan monarşilerinin karşılaştırılması

Her halükarda, günümüz monarşilerinin çoğu gerçek anlamda geleneksel monarşiler değildir. Bilakis, söz konusu monarşiler büyük ölçüde, Britanya İmparatorluğu’nun 20. yüzyıl başlarında uyguladığı ve Ortadoğu’daki devletlerin çoğunu şekillendiren politikalardan miras kalmıştır (Anderson, 1991). Günümüzde varlığını hâlâ sürdüren tüm monarşiler Britanya İmparatorluğu politikalarının sonucu olmasa da (örneğin Suudi Arabistan, 1920’lerin sonu ile 1930’ların başında İbni Suud’un [Abdülaziz El-Suud] Arap Yarımadası’nda kâğıt üzerinde bağımsız bölgeleri fethetmesiyle kurulmuştu), Avrupalılar, “bölgenin siyasi ve kültürel geçmişinde yeri olduğuna inandıklarından, Ortadoğu’yu şaşırtıcı derecede çok sayıda monarşiy-

le doldurmuşlardı” (Anderson, 1991, s. 3). Britanya’nın imparatorluk politikası, bazı hanedan soylarının özellikle Basra Körfezi’nde yeni kurulmaya başlayan erken-devletler üzerindeki kontrollerini tahkim etmesine yardımcı oldu; hatta İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, hiçbir tarihsel veya coğrafi gerçekliğe dayanmayan birçok yeni devletin kurulmasını sağladı ve bu devletlerin soya dayalı seçim normlarını düzenlemesini şiddetle teşvik etti (Menaldo, 2012, s. 717).

Emperyalist güçlerin tüm çabalarına rağmen, sömürgeleikten kurtulmak için 1950 ve 1960’lı yıllarda başlatılan ayaklanmalara söz konusu monarşilerin tamamının direnemediği açıkça ortadadır. Örnek vermek gerekirse, Mısır ve Irak’taki monarşi rejimleri askeriye’nin başı çektiği sol milliyetçi güçler tarafından 1950’lerde yıkılmış, Libya monarşisi ise biraz daha varlığını sürdürebilse dahi Kaddafi ve Hür Subaylar Hareketi tarafından 1969’da devrilmişti. Diğer taraftan, ayakta kalmayı başaran monarşiler gerçekten diğerlerinden farklıydı. Bu monarşilerin iki gruba ayrıldığı söylenebilir: Kralın, kraliyet ailesi dışındaki partiler ve toplumsal gruplarla ittifak kurmaya çalıştığı ve ülke yönetiminin gerektirdiği gündelik işlere karışmadığı “denge politikası güden” monarşiler, örneğin Ürdün monarşisi (Lucas 2004); aile ve yakın akraba çevresindeki yaşlıların genellikle kralın hareketlerini sınırlandırdığı ve devletteki kritik makamları tekelinde bulundurduğu “hanedan” monarşileri (Brooker, 2014; Herb, 1999).

Denge politikası güden monarşilerde kral, kendi iktidar tabanı bulunan ve birbirleriyle rekabet eden toplumsal güçler (örneğin Ürdün’de Bedeviler dışındaki Ürdünlüler, Bedeviler ve Filistinliler) arasında *arabuluculuk* yapmayı başardığı süreçte iktidarı elinde tutar. Bu görev gerçek bir siyasi beceri gerektirmekle birlikte, günümüzde hem Amerika Birleşik Devletleri’nin hem de bölgedeki diğer monarşilerin yaptığı ekonomik yardımlar da denge politikasının sürdürülmesine katkıda bulunur (bkz. Yom ve Gause, 2012). Buna ilaveten, monarşinin sembollerinin sağlayabileceği itibari sermayeyi (Ürdün örneğinde, kraliyet ailesinin Hazreti Muhammed’in soyundan geli-

yor olmasını) ustaca kullanmak da gerekir. Buna karşılık hanedan monarşilerini borsaya açık olmayan “aile şirketlerine” benzetmek mümkündür: Ailenin işi, devletin kurumsal kontrolüdür (ve Körfez monarşilerinde petrol gelirlerinin paylaşılmasıdır); kral, aile şirketinin genel müdürüdür; yaşlı erkek akrabalar şirketin kilit yöneticileri ve yönetim kurulu üyeleridir; ailenin geri kalanının çoğu da şirket ortağı ve şirketin alt düzey çalışanıdır.

Hanedan monarşilerinin aile şirketi gibi çalışması

Suudi monarşisi hanedanlık modeline gerçekten uyar. Ailenin yaşlı üyeleri savunma, içişleri ve dışişleri bakanlıkları gibi devletteki tüm önemli makamları tekellerine almıştır ve kralın halefini belirlemede rol oynarlar. 2007 yılında, “Sadakat Konseyi” adı verilen ve tamamen yaşlı prenslerden oluşan resmî bir kurum bile oluşturulmuştur; bu kurumun görevi yeni kralı ve veliaht prensi belirleyip onaylamaktır. Bu yaşlı prensler, saygın bir şirketin yönetim kurulu gibi davranmış, sorumsuzca hareket ettiği düşünülen yöneticileri devirip tahta geçmesi uygun görülmeyen adayların önünü kimi zaman kesmiştir. Örnek vermek gerekirse bunlar, 1958 yılında Mısır’ın son derece sevilen Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır’a karşı beceriksizce tasarlanmış bir suikast girişimini eline yüzüne bulaştırması nedeniyle Kral Suud bin Abdülaziz’in yetkilerini kısıtlamış, 1964’te ise bir adım daha ileri gidip Abdülaziz’i tahttan indirerek yerine kardeşi Faysal’ı kral yapmıştır. Buna ilaveten, kraliyet ailesi, Kral Faysal’ın 1975’teki ölümünün ardından, İbni Suud’un yaşayan en büyük oğlu olmasına rağmen Muhammed bin Abdülaziz’i, muhtemelen asabiyet sorunları ve içki alışkanlığı nedeniyle uygun bir aday olarak görmediğinden kral yapmamayı tercih etmişti (Herb, 1999, s. 102). (Abdülaziz 1964’te kısa bir süreliğine veliaht prens oldu ancak kardeşlerinin baskısıyla kısa süre sonra istifasını verdi.)

Üstelik kraliyet ailesi o kadar geniştir ki –Yamani (2009), 2009’da kraliyet ailesine dahil 22.000 kişi olduğunu, her bin

kişiyi bir kraliyet üyesi düştüğünü hesaplamıştır– bu aile, Arapçada kimi zaman “egemenliği temsil eden bakanlıklar” olarak adlandırılan devletteki en hassas makamları kontrol etmekle kalmaz, ayrıca aile fertlerini devlet aygıtının çeşitli yerlerine, özellikle de darbeleri önlemeleri için silahlı kuvvetlere yerleştirir (Quinlivan, 1999). (Kraliyet ailesinin çok kalabalık olmasının bir sebebi çok-eşlilik. Ailenin tüm üyeleri de doğrudan Kral Suud’un soyundan gelmiş değildir.) Kraliyet ailesi, özgür basın olmadığı bir ortamda halkın ne düşündüğünü anlamak, bazı kişilere de iltimas göstermek için düzenlediği ve halkı “huzura kabul ettiği” toplantılar aracılığıyla bilgi toplama mekanizması gibi de çalışır:

Hanedan aileleri, özellikle de Suud ailesi, ailenin kalabalıklığını mümkün olduğu kadar çok vatandaşı *meclise çağırarak* [huzura kabul etmek] için kullanır ... Amerika’daki Kongre üyeleri gibi, Suud ailesi prensleri de vatandaşlar ile bürokrasi arasında aracılık yaparlar, zaten Suud ailesinin yaratmış olduğu bir bürokrasiden kaynaklanan sorunları çözerek itibarlarını artırır (Herb, 1999, s. 43).

Suudi Arabistan’daki kraliyet ailesi, başarılı siyasi partilerin kullandığı birçok kurumun da benzerini geliştirmiştir. Ailenin kültüründe danışmaya önem verilse de hiyerarşi son derece katıdır (ailenin yaşlı üyelerine saygı gösterilmesi, aradaki yaş farkı sadece birkaç gün de olsa kesinlikle uygulanan bir kuraldır); önemli kararların mutabakatla alınması, prenslerin huzura kabul ettikleri insanlardan öğrendiklerini aileye açıkça anlatması beklenir (ve adı yalancıya çıkan prenslerin yükselmesi pek muhtemel değildir). Üstelik, kraliyet ailesi, aileye özel etkin disiplin ve sorun çözme mekanizmaları da yaratmıştır; yerine göre, davranışları beğenilmeyen prenslerin ülkedeki hukuk sistemi dışında işleyen özel hapishanelere konulduğu olmuştur. Rejime bir ömür bağlı kalmaları ve hizmet etmeleri karşılığında kraliyet ailesinin tüm üyeleri devletten maaş alır, yaşlarına ve siyasi önemlerine göre (Suudi Arabistan sınırları içinde) bir kamu görevine yerleştirilir. Söz konusu ödüllerin maddi karşılığı

ğını hesaplamak çok zordur, çünkü tahmin edileceği üzere Suudi devleti, doğrudan Suud ailesi üyelerinin cebine giren petrol gelirinin miktarını açıklamaya yanaşmaz. Diğer taraftan Herb (1999), petrol fiyatlarının zirve yaptığı 1970’li yıllarda, kraliyet ailesinin tüm hükümet gelirlerinin %12’sini kendisine ayırdığını hesaplayan çalışmalardan bahseder: O dönemki yüksek petrol fiyatları sayesinde Suudi Arabistan’ın kazandığı milyarlarca dolar düşünüldüğünde bu payın hayal edilemeyecek kadar büyük olduğu ortadadır (Herb, 1999, s. 31). Katar Emiri es-Sani’nin tüm petrol gelirlerinden %32,8 pay alması ve Suud ailesini geçmesi hayret vericidir; halbuki es-Sani ailesi Suud ailesinden çok daha küçük bir kraliyet ailesidir.

Tahta geçme kuralları

Devleti bir ailenin yönettiği hanedan monarşilerinin işleymesini sağlayan temel unsurlardan biri, gariptir ki, tahta geçme kurallarının yüzde yüz kesinlikle belirlenmemiş olmasıdır. Örneğin Suudi Arabistan’daki kurallar sadece, tahtın vârisinin mevcut kralın en büyük oğlu ya da kardeşi değil, İbni Suud’un soyundan gelen en yaşlı “aklı başında” erkek üye olduğunu söyler. Söz konusu kuralın birçok monarşide karşılaşılan tahta geçme çatışmalarını şiddetlendireceği düşünülebilir: Büyük Petro’dan II. Nikolay’a kadar Romanoff ailesinin neredeyse yarısı, bu meseleler yüzünden çıkan aile içi anlaşmazlıklarda hayatını kaybetmişti (Kotkin, 2014, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 1943); hatta Osmanlı sultanları, tahta çıkan padişahın kardeşlerini öldürme hakkını 16. yüzyılda “Kardeş Katli Kanunnamesi” ile resmileştirmişti (Herb, 1999, s. 27). Diğer taraftan, tahta geçme kurallarının belirsizliği, doldurulması gereken kadrolarıyla modern devletin ortaya çıkması ile de birleştiğinde, ailenin kurumlar üzerindeki kontrolünü tehdit eden iktidar heveslisi prenslere karşı “birleşmeleri” yönünde aile üyelerini aslında teşvik eder.

İktidar heveslisi bu prensler, iktidarlarının ağabeyleri ve amcalarından oluşan “yönetim kurulu” tarafından kısıtlanmadığı

bir düzende yönetmeyi isteyebilirler. Buna karşılık, ülkeyi kardeşlerinden birinin tek başına ya da aile dışından birilerinin desteğiyle yönetmesinden, devletin ailenin kontrolünde kalmasını da tercih ederler. Ailenin iktidar mücadelesi vermeyen yan kolları,³ iktidara gelmek için “uç” önlemlere meyleden, örneğin işi aile kavgasına dökme tehdidi savuran ya da doğrudan aile dışından destek arayan adayları destekleyerek kendi pozisyonlarını tehlikeye atmaya hiç istekli değildirler. Örnek vermek gerekirse, Kral Suud bin Abdülaziz 1963’te çıktığı krallık gezisinde, kendisine “aile dışından” destek sağlamak suretiyle kendi pozisyonunu korumak ve kardeşi Faysal’ı zayıflatmak için aşiret ağalarına para dağıtınca, bağlantısız aile üyeleri hemen saf değiştirip Faysal’ı desteklemeye başladı; Herb’in aktardığı üzere, bu gezinin tek yaptığı “bazı Bedevi şeyhlerini zenginleştirmek ve kardeşlerini daha da uzaklaştırmak oldu; kardeşleri *ulemayla* görüştü ve ülkenin gerçek yöneticisinin Faysal olduğuna ve Suud’un krallığının lafta kaldığına dair bir fetva çıkarttırmaya çalıştı” (1999, s. 97). Bu olaydan kısa bir süre sonra Suud, Faysal’ı şiddet kullanmakla tehdit edince kaderini tayin etmiş oldu: Yaşlı prensler Suud’u bu defa tahttan da indirdi.

Tahta çıkmak isteyen tüm adaylar, normal koşullar altında, ailenin etkin üyelerinin desteğini alabilmek için onlara benzer “pazarlıklar” önereceğinden, bağlantısız prenslerin ailenin iktidar üzerinde kurmuş olduğu tekeli yıkmakla tehdit eden adayları kuvvetle desteklemeleri için hiç sebep yoktur. Diğer taraftan, tahta çıkma mücadelesini kaybeden adaylar, krallığı alamamış olsalar dahi, para ve nüfuzla ödüllendirilmeyi bekleyebilir. Muhammed bin Abdülaziz bu yüzden, kardeşi Faysal’ın ölümünün ardından 1975’te tahta çıkarılmamış olmakla birlikte, ailenin muazzam derecede varlıklı, saygın ve nüfuzlu bir üyesi olarak hayatına devam etti. Buna karşılık, tahta geçme kuralının çok açık ve çok katı bir biçimde belirlenmesi, kraliyet ailesinin iktidara hevesli üyelerini ailenin iktidar tekelini riske atan daha aşırı örneklerle (söz gelişi kendi kardeş-

3 Doğrudan İbni Suud’un soyundan gelmeyen aile üyelerinin oluşturduğu kollar; bu kişilerin tahta çıkma hakkı yoktur – ç.n.

lerini zehirlemek, halkı yanına çekmeye çalışmak) başvurmayla teşvik edebilir.

Elit kesimin iktidarın bir parçası haline getirilmesinin önemi

Bu açıdan bakıldığında, Suud ailesinin iktidarda kalmasını sağlayan şey, hanedan ailesi tarafından yönetiliyor olmanın elit kesimin iktidarın bir parçası haline getirilmesini teşvik etmesidir; özel aile bağları, tahta geçme kurallarının net olmasının getirdiği belirlilik, Suudi kültürünün monarşiye meyilli olması, hatta Suudi Arabistan'ın ABD'nin en önemli müttefiklerinden ve dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olması değildir. Hiç şüphe yok ki, Suudi Arabistan'ın petrol zengini olması kralın hem aile üyelerinden hem de halkın geri kalanından destek görmesini kolaylaştırır, ancak bu desteğin bedeli enflasyonist baskılardan etkilenmektir; petrol gelirlerinin daha fazla olması, tahta geçmek isteyen adayların bu desteği alabilmek için daha fazla ödeme yapmasını gerektirir. Libya Kralı İdris'in hazinede petrol gelirlerini koyacak yer yokken devrilmesinin sebeplerinden biri, kralın etrafında onu savunmaya istekli hiçbir aile üyesinin olmayışındır. Suudi monarşisinin uzun ömürlü olmasının sebeplerinden biri olarak gösterilen ABD desteği (Yom ve Gause, 2012) hem hayır hem şer getirebilir: Bu destek bir yandan aileye başka türlü sahip olamayacağı istihbaratı ve kaynakları sunar, diğer taraftan da Suud ailesi dışındaki rakiplerin kullanmak isteyecekleri ve (ailenin meşhur ferdi Usame Bin Ladin örneğinde olduğu gibi) kullandıkları kültürel tepkiyi doğurur.

Suud ailesinin iktidarda kalması, aslında, kendi içlerindeki anlaşmazlıklarda dış destek aramanın aile üyelerine çok az şey kazandıracak olmasından kaynaklanır; aksine buna yeltenmek, aile üyelerinin size karşı birleşmesinden başka bir işe yaramaz. Bu sebeple, aralarındaki pek çok küçük anlaşmazlıklara rağmen, hayati önem taşıyan sorunlarda ailenin birleştiği görülür. Söz konusu sorunlar karşısında birlikte hareket eden, başka bir deyişle, önemli anlaşmazlıklarını çözmek için dış destek alma

ihtiyacı hissetmeyen bir yönetici sınıfını devirmek çok zordur. Başarılı parti rejimlerinde görüldüğü üzere, Suudi monarşisi, hanedanın devlet üzerinde kurduğu kontrol sayesinde elit kesimi iktidarın bir parçası olarak tutabilecek teşvikleri fazlasıyla sağlayabildiği için varlığını sürdürüyor.

Bu tespit, Suud ailesi ve Körfez'deki diğer kraliyet ailelerinin dış güçlerden korkmasına hiç gerek olmadığı ya da bu ailelerin diğer toplumsal grupların desteğini almaya çalışmadığı anlamına gelmez. Başarılı demokrasi dışı rejimlerin tümünde, yönetici sınıfın dışındaki kesimler de rejimi destekler ve Körfez monarşileri bu durumun istisnası değildir. Söz konusu monarşiler de ellerindeki kaynakları, tehditlere cevaben, tercih ettikleri toplumsal gruplara dağıtır, yerleşik dinî kurumlar gibi nüfuzlu grupların desteğini alabilmek için maddi kaynaklarını ve itibari sermayelerini ("meşruiyetlerini") kullanmaya çaba harcarlar. Örneğin 2011 yılında Arap Baharı protestoları bölgeye yayılmaya başladığında, "Kuveyt 5 milyar ABD doları değerindeki bir program çerçevesinde her bir vatandaşına nakden 3.500 dolar ve ücretsiz olarak bir yıllık gıda malzemesi vereceğini açıkladı; Suudi monarşisi istihdam yaratılması, maaş artışı ve kalkınma projelerinde kullanılmak üzere 130 milyar ABD doları bütçe ayırdı; Katar da kamu personeli ve ordu mensupları için çok yüksek maaş artışı ve yan haklarda iyileşme yapacağını duyurdu" (Yom ve Gause, 2012, s. 83).

Suudi Arabistan ayrıca, radikal İslâmcı grupların çok uzun zamandır rejime tehdit oluşturması nedeniyle düzenli olarak dinî kurumların desteğini almaya da çalışır; radikal İslâmcı gruplar 1979 yılında Mekke'deki Mescid-i Aksa'yı bile birkaç ay işgal altında tutmuşlardı. Söz konusu tehditlerle baş edebilmek için, Suudi yöneticiler, İslâmi düşüncenin belirli kollarını düzenli olarak desteklemiş, bu grupların eğitim işlerinde büyük nüfuz sahibi olmasını sağlamış ve onlara meşruiyet kazandırmak için dinî semboller kullanmıştır (Menaldo, 2012, s. 711). Son olarak, zengin monarşilerin daha yoksul olanlara zor zamanlarında yardım etmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Suudi Arabistan, komşusu Bahreyn'e 2011 yılında patlak veren muazzam protes-

to gösterilerini bastırması için 1.500 kişilik askeri birlik göndermiş, petrol fakiri Ürdün'deki Haşimi hanedanının ülkedeki karışıklıklarla baş edebilmesi için 5 milyar ABD dolarından fazla yardımda bulunmuştur (Yom ve Gause, 2012, s. 83).

Diğer taraftan, bu hareket tarzlarının hiçbirisi, tek başına hanedan monarşilerinin diğer rejimlerden ayırt edilmesine yetmez. Varlığını sürdürmeyi başaran monarşi harici rejimler de “çapraz” koalisyonlar kurar, tehditleri önlemek için kaynaklarını harcar, ellerindeki tüm sembolik sermayeyle kendilerini meşrulaştırmaya çalışır ve bazen de önemli miktarlarda dış yardım alır. Her halükarda, söz konusu taktiklerin monarşilerde ne kadar etkili olacağı *aile birliğinin* gücüne bağlıdır. Eğer kendi başlarına dış destek aramak, örneğin orduya ya da yerleşik dinî kurumlara yanaşmak suretiyle kavganın “dozunu arttırmak” bu iktidar heveslisi prenslerin çıkarına olsaydı, Körfez monarşileri geçmişte sağladıkları istikrarı bugün koruyamazlardı.

Son olarak belirtilmesi gereken, monarşi sembollerinin ve rejime meşruiyet sağlama iddialarının taşıdığı halkı harekete geçirme gücünü abartmanın çok kolay olduğudur; bunların halklar üzerindeki etkisi 20. yüzyılın başlarında dahi görüldüğü kadar güçlü değildi. 1950'li ve 1960'lı yıllarda krallarını başlarından atan Arap ülkelerinin “monarşiyi” haklı gösterme çabalarına bağlılığı tabii ki yoktu. Körfez ülkelerinde kamuoyunun nabzını doğru ve düzgün bir şekilde tutmak imkânsızdır; ancak biliyoruz ki kraliyet aileleri iktidarlarını koruyabilmek için kitlelere karşı –en dikkat çekici örneği 2011'de Bahreyn'de olmak üzere– bazen zor kullanmak zorunda kalmıştır. Akla en yatkın ihtimal, monarşi sembolleri ve siyasi kültürün elit kesimin beklentilerinin “koordine edilmesine” hizmet ettiğidir (Menaldo, 2012, s. 711) ve monarşiler muhtemelen bu yüzden istikrarlarını korur, ancak bu açıda bakıldığında, monarşiler ile yine bu amaç için kullanılan ideolojiler arasında çok büyük bir fark bulunmaz.

Suudi Arabistan'daki (ve daha küçük ölçeklerde diğer hanedan monarşilerindeki) sistem, bazı açılardan Ortaçağ Avrupa'sındaki krallıklardan çok tek partinin iktidarda olduğu sistemlerle benzer. Suud ailesinin ilginç bir siyasi partiye ben-

zediğine şüphe yoktur; yalnızca kadınlar (aileden biriyle evlenerek) bu partiye kendi istekleriyle üye olabilir ancak bunun karşılığında (oğulları aracılığıyla kendilerine nüfuz sağlayabilecek olsalar da) herhangi bir resmî güç elde edemez. Diğer taraftan, kendi içlerindeki anlaşmazlık giderme mekanizmalarıyla, istihbarat ağlarıyla ve “hizmet” şartlarıyla, aile, Leninci modele göre kurulmuş (ve küçük de olsa) etkin bir siyasi partinin kurumlarını aslında taklit eder; tek farkı, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş bir öncü ideolojinin olmayışıdır. Bu yüzden de aileyi iktidarda tutan sebepler –rejim unsurlarının birbirine destek olması, dış destek aramaması ve böylece devletin kurumsal kontrolünü yalnız kalmaya tercih etmesi– Meksika’da KDP’yi ya da Çin’de ÇKP’yi iktidarda tutan sebeplerden çok da farklı değildir.

Sonuç

Son üç bölümde görmüş olduğumuz üzere, otoriter yönetimdeki etkili mekanizmalar genellikle her yerde aynı kurallara göre işler. Kalabalık seçmen topluluklarının desteğini seferber ederler, yönetimdeki elitlerin iktidarın bir parçası olmasını teşvik ederler, davaya bağlı ve sadık olanları ödüllendirirken sadakatsiz davrananları cezalandırırlar. Bu mekanizmalar işlediği takdirde, otoriter rejimler yönetime gelen liderlerin hepsinden genellikle uzun ömürlü olur.

Başarılı monarşiler her ne kadar modern dünyanın demokratik normlarına ayak uyduramamış gibi dursalar da bu mekanizmalar ve işleyişleri söz konusu olduğunda hiç farklılık göstermezler. İktidar sahibinin kendisine “kral” diye hitap etmesi, eğer kendisi ve ailesi yönetimdeki elitleri bir arada tutabilecek, aile üyelerinin sadakatini yönetebilecek, yönetimdeki elitler dışındaki grupların desteğini alabilecek veya sessiz kalmalarını sağlayabilecek kadar becerikli değilse, hiç de rejimin uzun ömürlü olacağına garanti değildir.

Demokrasi Dışı Yönetimlerde İktidarın Tahkim Edilmesinde ve Kontrol Altında Tutulmasında Karşılaşılan Sorunlar

Demokrasi dışı rejimlerde siyasi iktidar kendisini asla tam anlamıyla güvende hissetmez. İktidar heveslisi rejim unsurları mutlak iktidara kavuşmak için yönetimi ele geçirme planları yapabileceği gibi, dışarıdakiler de iktidardaki elitlerin ayağını kaydırmaya yetecek kadar destek toplayabilir. Tek adamlığını en kusursuz biçimde inşa etmiş otokrat dahi halk ayaklanması ihtimalinden hâlâ korkar ve iktidar heveslisi alt kadrolarına karşı her zaman gardını almak zorundadır. Daha önce görmüş olduğumuz üzere (Dördüncü Bölüm'den Yedinci Bölüm'e kadar), demokrasi dışı rejimlerde iktidar sahiplerine ve yönetimdeki elitlere dönük en önemli tehditler genellikle *elit kesimin kendisinden* gelmekle birlikte, liderler ve otoriter yönetimin bir parçası olan elit kesimin diğer üyeleri, dışarıdan gelebilecek saldırıları bertaraf etmeye de önemli ölçüde kaynak ayırır. Bu bölümde, bahsedilen saldırıları engellemek ve halkın geneli üzerindeki kontrollerini devam ettirmek için muktedirlerin ve yönetimdeki elitlerin kullandığı taktiklere yoğunlaşacağız.

Söz konusu taktikler, bilinen baskıcı yöntemlerden başlayıp bilgi ve duyguların gelişmiş yöntemlerle manipüle edilmesine kadar açılan geniş bir yelpazede yer alır ve liderlerin ulaşmak istediği amaca, içinde hareket etmek zorunda oldukları çevreye

bağlı olarak değişir. Bu bölümde, yöneticilerin ve yönetimdeki koalisyonların halkın desteğini almak veya gönülsüz de olsa razı gelmesini sağlamak için kullandığı araçlardan olan gözetleme, propaganda ve kişi kültü oluşturma'nın kullanım yerleri ve sınırları tarif edilecektir. Bahsedilen taktiklerin genelde iki temel amaca hizmet ettiğini öne süreceğiz: Birincisi, insanların morallerini bozarak, onları korkutarak rejime *karşı* hareket geçmelerini zorlaştırmak ("korku salma" taktikleri); ikincisi, rejime bağlılıklarını arttırmak ("sevgi gösterme" taktikleri). Buna karşılık, Machiavelli'nin yüzyıllar önce dikkat çekmiş olduğu üzere (*Prens*, On Beşinci Bölüm), "korku salma" ile "sevgi gösterme" taktikleri arasında geçişler vardır ve hangisinin ne zaman tercih edileceği önemlidir. Her ne kadar tüm yöneticiler hem sevilmek hem de saygı görmek istese de bunu sağlamak her zaman mümkün değildir, ve yine Machiavelli'nin savunduğu üzere, rejimin korunmasında korkunun rehberliğine sevgi-ninkinden daha çok güvenilebileceği ortaya çıkar.

Gerek korkunun gerekse sevginin üretilmesi temelde *bilginin* toplanmasına ve manipüle edilmesine dayanır. Bütün başarılı siyasi rejimlerin işlemlerini sağlayan, doğru bilgi toplanması ve bunun sonucunda bilginin (ya da kirli bilginin) çeşitli amaçlara ulaşmak için kullanılmasıdır. Öncelikle, tüm rejimler, rasyonel kararlar alabilmek için yönettikleri halkın ne yaptığı, özellikleri ve ruh halleri hakkında güvenilir bilgiye ihtiyaç duyar. İkincisi, bütün örgütlenmeler gibi bütün modern devletler de –bürokratlar ve parti çalışanları gibi– alt kadrolarda görevli kişiler hakkında güvenilir bilgiye ihtiyaç duyar. Üçüncüsü, tüm siyasi liderler, bulundukları pozisyonu korumak istiyorlarsa, yönetimdeki elitlerin arasından ya da toplumun farklı bir kesiminden çıkabilecek muhtemel rakipleri hakkında güvenilir bilgi toplamak zorundadır. Dördüncüsü, bütün rejimler kamuoyunu şekillendirebilmek için bilgiyi seçici olarak duyurmak veya çarpıtmak ya da belirli anlatılara öncelik vermek zorundadır.

Bilginin bu şekillerde kullanılmasına tüm rejim tiplerinde sıklıkla rastlandığı doğrudur. Diğer taraftan, siyasi mücadele-

yi sınırlandırmaya ve alenen iktidarı tek elde toplamaya çalışan siyasi sistemlerde çok daha akut hal almış, ancak demokratik rejimlerde hiç karşılaşmadığı da söylenemeyecek olan çeşitli zorluklarla yüzleşmesi gerekenler demokrasi dışı rejimlerdir. Konuyu çok büyük ölçüde basite indirgeyecek olursak, rejim ne kadar totaliter bir karaktere bürünürse halkın iktidar sahiplerine (ve birbirine) o kadar çok yalan söyleyeceğini, bu yalanların rejimin totaliter karakterini pekiştireceğini ve yine bunun sonucunda da rejimin halka daha çok yalan söyleyeceğini ifade edebiliriz. Rejimin perspektifinden bakıldığında burada karşılaşılan zorluk, bir taraftan kendi yalanlarını yeterince inandırıcı hale getirmeye ya da en azından halkın dikkatini kendi istediği yerde tutmaya çalışırken, diğer yandan da halkın kendisine söylediği yalanların ardındaki gerçeği nasıl öğreneceğini belirlemektir. Bu duruma, demokrasi dışı rejimlerdeki *bilgi yönetimi zorlukları* adını vereceğiz. Bu nedenle, şimdiki bölümün ilk iki kısmına, demokrasi dışı rejimlerde bilgi kullanımı ve yönetiminin neden diğer rejimlerden ayrıldığını inceleyerek başlıyoruz.

Bilgi, yöneticilerin iyi kullanmak zorunda olduğu tek şey değildir; yöneticiler aynı zamanda, esasen sembollerin kullanımı ve çeşitli “iktidar ritüellerinin” sahnelenmesi aracılığıyla, duyguları manipüle etme ihtiyacındadır. Bu bölümün son kısmında, otoriter yöneticilerin sembollere dayalı politikaları hangi yöntemlerle kullandıklarını, söz konusu yöntemlerin gücünü ve sınırını da belirtmek suretiyle ele alacağız.

Halkın söylediği yalanlar

Bir topluluk hakkında bilgi toplama işi asla basit bir iş değildir. Aslında, modern devletin sergilediği tüm gelişme, kitleler hakkında bilgi üretmenin yeni yollarını bulmakla yakından ilişkilidir (Foucault, 2007; 2008); “istatistik” kelimesi, devletin geliştiği bu süreçte asıl anlamından uzaklaşmıştır. Devleti yöneten elitlerin ulaşmaya çalıştığı amaçlara bağlı olarak, bu bilginin üretilmesi o kitleyi az çok *okur-yazar* yapmayı, bu ise çeşitli derecelerde zor kullanmayı gerektirecek (Scott, 1998) ve

halk çok çeşitli sebeplerle direnç gösterebilecektir. Tüm modern devletlerin karşı karşıya olduğu bu genel sorunun ötesinde, her rejim kendisini destekleyen gruplar ve o desteğin niteliği hakkında bilgi almayı ayrıca ister.

Totaliter yöneticinin ikilemi

Makul ölçülerde demokratik rejimlerde, rejime verilen bu tarz bir destekle ilgili birçok bilgi kaynağı bulunur; araştırmalar, bağımsız medya ve benzeri bilgi kaynakları, farklı grupların rejime (ve rejimi yönetenlere) verdiği desteğin (her zaman kusursuz olmasa da) epey doğru bir şekilde resmedilmesini sağlar. Diğer taraftan, otoriter ve totaliter rejimler için her zaman aynısı söylenemez; çünkü tam da kurdukları iktidarın niteliği, kitleleri gerçek duygularını *saklamaya* iter (bu durumu “diktatörün ikilemi” olarak adlandıran Wintrobe [2000] ve ayrıca tercih çarpıtmasından bahseden Kuran [1997] ile karşılaştırabilirsiniz). Üstelik lider ve rejim ne kadar kuvvetli olursa –toplumda kimin ödüllendirilip kimin cezalandırılacağını ne ölçüde bu ikisi belirliyorsa– sadece iktidar sahiplerinin duy-
mak istediği şeyleri söylemek o kadar fayda sağlar; Machiavel-
li’nin *Prens*’i ya da Ksenofon’un *Hiero*’su gibi tek adamların eği-
timi üzerine kaleme alınmış klasik metinlerde, dalkavukluğun
sebeplere karşı ısrarla uyarıda bulunulması bo-
şuna değildir. Demokrasi dışı liderlerin etkili olanları bu so-
runun gerçekten farkındadır; Mao, Kültür Devrimi’nde halkın
ona hayranlığının zirve yapmak üzere olduğu 1966 Haziran’ın-
da, Ho Chi Minh’e şunları yazmıştı:

Sana tavsiyem, tebaanın tamamının sana sadık olmadığını bil-
mendir. Muhtemelen çoğu sadıktır ama belki küçük bir kıs-
mı “çok yaşamayı” sadece lafta isterken, aslında vaktinden ön-
ce ölmeni diliyordur. “Çok yaşa,” diye bağırduklarında, bir du-
rup düşünmelisin. Seni ne kadar övüyorlarsa, o kadar az gü-
venmelisin onlara. Bu çok doğal bir kanundur (akt. Leese,
2011, s. 186).

Rejim, yelpazenin “demokratik” tarafına ne kadar yakınsa, kamuoyunun nabzını tutma meselesinin ehemmiyeti o kadar azalır. Rekabetçi otoriter rejimlerde, kamuoyunun ne düşündüğü hakkında bilgi toplayan ve (kimi zaman baskı altına alınsa ve taraflı yayın da yapsa) bağımsızlığını koruyan veri kaynağı sayısı yeterince çoktur: Esas sorun bu bilgiye ulaşmak değil, muhalefetteki rakiplerin iç veya dış kamuoyunu rejime karşı etkin bir biçimde harekete geçirme amacıyla bu bilgiyi kullanmasını engellemektir. Tek adam rejimlerinde ya da daha totaliter rejimlerde ise bu gerçekten ağır bir soruna dönüşebilir. Örneğin bir tek adam, genellikle “vaktinden önce ölmesini” sağlamaya çalışan ve bu yüzden de gerçek niyetini saklaması için çok geçerli mazeretleri olan rakiplerle karşı karşıyadır. 20. yüzyıldaki Komünist ülkeler belirli bir ideolojik ortodoksiyi benimsemiş, kendisinden farklı düşünenleri cezalandırmakla tehdit etmiş ve tehdidinde de inandırıcı olmuştu. Diğer taraftan bu ülkelerin çoğu, az veya çok tercih çarpıtması sorunuyla uğraşmak zorunda kalmıştı çünkü ideolojik ortodoksiye uyuyor görünmek, toplumda ilerlemenin ve hatta beladan uzak durmanın ön şartlarından biriydi. Çekoslovakyalı muhalif Vaclav Havel’in 1978’de hapisanede yazdığı ve bu sorunu tespit ettiği meşhur “manavın hikâyesi” çok etkileyiciydi (Havel, 1992): Manav, Komünist rejimin posterlerini dükkanına gerçekten o sloganlara inandığı için değil, sadece “başına bela almak istemediği” için asıyordur; tam da yalnızca “başına bela almak istememesi” sebebiyle o sloganları atması ve komünist posterleri asması rejime verdiği “desteği” kestirmeyi zorlaştırıyordu.

Hiç şüphe yok ki, “destek veriyormuş gibi” yapılması (Weeden, 1998) rejimin ayakta kalmasına yardımcı olabilir, çünkü böyle bir durumda *rakiplerin* toplumdaki huzursuzluğu arkalarına alarak halkı harekete geçirmeleri çok zorlaşır. Rejime verdiği desteği herkesin, samimiyetsiz olduğu aşıkâr yöntemlerle de olsa alenen gösterdiği bir toplumda, rejimin siyasi rakiplerinin kendileriyle aynı şekilde düşünen bireyleri davaları etrafında toplamak için daha çok çaba harcaması gerekecek, reji-

min topladığı hakiki desteği olduğundan fazla görmelerine yol açacak bilişsel önyargıları nedeniyle de her halükarda hayal kırıklığına uğrayacaktır (Bicchieri ve Fukui, 1999). Diğer taraftan, veriliyormuş gibi görünen desteğin sinyalleriyle yetinilmesi belirli bir siyasi ortodoksiye uyulmasını göz açtırmadan takip eden bir rejime karşı muhalefetin harekete geçirilmesini zorlaştırmaya yetebilecek olsa dahi, kamuoyunun nabzının tutulmasını güçleştirmesi nedeniyle de, (rejimin) hiç beklemediği sürprizlerin yaşanmasını daha muhtemel hale getirebilir. Veriliyormuş gibi görünen destek, nihayetinde, gerçekten hassas bir destek biçimi olabilir (Kuran, 1991).

Halkı gözetlemek

Daha totaliterleşmiş ya da tek adam iktidarını daha fazla oturtmuş rejimler, halkın ne düşündüğü, ne hissettiği, buna ilaveten muhtemel rakiplerin faaliyetlerinin neler olduğu hakkında güvenilir bilgiye ulaşma sorununu, genellikle, hem rakiplerin hem de sıradan halkın izlenmesi amacıyla (örneğin Sovyetler Birliği'nde KGB veya Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde Stasi gibi) istihbarat örgütleri kurarak halletmeye çalışır. Söz konusu örgütler daha demokratik ülkelerde karşılaşılan istihbarat örgütlerinden tamamen farklı olmasa da çoğu zaman daha fazla personel istihdam eder ve gündelik hayata çok daha fazla karışır. Örnek vermek gerekirse, Stasi, 1950 ila 1990 yılları arasında 200.000'den fazla muhbiri işe almıştı (Fulbrook, 1995, s. 228); Doğu Almanya'da yaklaşık 2 milyon kişinin –nüfusun %10'undan fazlası– diğer vatandaşlar hakkında zaman zaman “gayri resmî” muhbirlik yapmış olduğunu tahmin ediliyor. Casusların toplam nüfus içindeki payı dikkate alındığında, Stasi muhtemelen tarihteki en yüksek orana ulaşmıştı (Epstein, 2004, s. 322).

Bahsedilen örgütler çoğu zaman açıkça kendi halklarına ve özellikle de rejime tehdit oluşturması muhtemel gruplara karşı casusluk yapma amacıyla kurulmuştu. Gestapo, Nazi rejiminin en son dönemlerine kadar, kamuoyunun ne düşündüğü hak-

kında ayrıntılı raporlar hazırlamıştı (Kersaw, 1987). Benzer raporlar İspanya'da Falanj Partisi'nin istihbarat örgütü ve Sovyetler Birliği'nde (daha sonra KGB adını alacak olan) Çeka tarafından da hazırlanıyordu. Hazırlanan raporlarda verilen bilgiler ise devasa boyutlardaydı. Örneğin Stasi'nin 6 milyon kişi hakkında tuttuğu dosyalar, çoğu insanı serseme çevirecek kadar sıradan bilgiler içeriyor ve üst üste konsa 174 kilometreye ulaşıyordu (Epstein, 2004).

Buna karşılık, halkı gözetlemeyi amaç edinmiş istihbarat aygıtlarının yaratılmasının zararı da vardır. Bu örgütlerin en kötüsü yanı sıra çok maliyetli olmalarıdır. Ayrıca, alt kadrolardaki çalışanlar kariyer beklentisiyle sıklıkla olumsuz bilgiyi yok saydığı veya olumlu bilgiyi abarttığı için de söz konusu örgütler her zaman güvenilir olmamıştır. Her iki örgüt de raporlarına önyargılarını katmış olmakla birlikte, Gestapo'nun hazırladığı raporlar kamuoyunu, Sosyal Demokrat Parti'nin yeraltı örgütünün raporlarına kıyasla, çoğu zaman olduğundan daha neşeli gösteriyordu (Kershaw, 1987). Franco rejiminin ilk yıllarında –rejimin totaliter özelliğinin en ağır bastığı dönemde– İspanya'da, kamuoyunun rejime nasıl baktığı hakkında Falanj tarafından derlenen raporlar genellikle baştan savmaydı ve bilgi vermekten uzaktı. (Bu tespiti, Madrid yakınlarındaki Genel Idare Arşivleri'nde söz konusu raporları bizzat incelemiş olduğumdan, kişisel deneyimime dayanarak yazıyorum; ayrıca bkz. Sevilla Calero [2000].) Stasi, (gizli araştırmalar da dahil olmak üzere) elinin altındaki muazzam kamuoyu verilerine rağmen, bir ölçüde de bilgiyi doğru raporlamasını zorlaştıran ideolojik kör noktaları nedeniyle, çok daha ciddi bir hata yapmış ve 1989'da Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yaşanan ayaklanmayı engellemeyi, hatta halkın sistemden duyduğu memnuniyetsizliğin arttığından ülke yönetimini haberdar etmeyi bile başaramamıştı (Popplewell, 1992). Bu olup bitenin tamamen Stasi'nin hatası olmadığı da ortadadır; Doğu Alman Komünist Partisi'nin en tepedeki liderleri sosyalizmin galip geleceğine körü körüne inanmıştı; birçok politikacıda görülen o insana özgü hataya düşüyor ve kendi ideolojik dünya görüşlerine uyma-

yan bilgiyi yok saymakta zorlanmıyorlardı. Diğer taraftan burada vurgulanması gereken husus, Stasi'nin kendi lider kadrosuna çıplak gerçeği sunmamayı, hatta o gerçeği doğru dürüst anlamamayı tercih ettiğiydi.

Devleti gözetlemek

Halkın nasıl ve ne amaçla gözetlendiğinden daha önemlisi, son derece güçlü bir istihbarat örgütünün, bilgiyi tekelinde tutması nedeniyle rejimin lider kadrolarına yönelik bir tehdit haline, tıpkı son derece güçlü bir ordu gibi gelebileceğidir. Stalin'in tek korktuğu kişi, (KGB'nin öncülü) NKVD'nin¹ başındaki Beria'ydı; herkesi ölüme mahkûm edebilen Beria, Stalin'i niye etmesindi? Stalin'in ölümünün ardından, politbüro üyeleri bu yüzden hemen birlikte hareket etmiş ve kendilerine zarar vermeden Beria'yı tutuklatmışlardı (Svolik, 2012, s. 132-133). Saddam Hüseyin, kendi eliyle seçip Baas Partisi'nin gizli servisi ya da gizli polisi gibi çalışan Irak Muhaberatı'nın başına koyduğu Nadhim Kazzar'ın 1973'te kalkıştığı darbede neredeyse hayatını kaybediyordu (Karsh ve Rautsi, 1991, s. 53-54). 1990-2000 yılları arasında Peru'da karmaşık bir rüşvet ve yolsuzluk ağıyla perde arkasından ülkeyi yöneten, aslında, milli istihbarat teşkilatının başında oturan ve iplerini tamamen elinde tuttuğu "resmî" Devlet Başkanı Alberto Fujimori'yi kuklaya çeviren Vladimiro Montesinos'tu (McMillan ve Zoido, 2004). Bir lider kendi istihbarat teşkilatına ne kadar güvenirse onlar tarafından ezilme riski o kadar artar.

Liderler bu tehditle başa çıkabilmek için farklı yöntemler denemiştir. Bazıları, birbirlerini gözetleyecek şekilde birden fazla istihbarat servisi yaratmış, lidere sadakatlerini kanıtlamış kişileri bu örgütlere doldurmuş ve ordulara yaptıkları gibi istihbarat servislerine karşı da rejimi darbeye dayanıklı hale getirmeye çalışmıştır (Quinlivan, 1999). Diğer taraftan bu strateji maliyetlidir, uyumlu ve etkin bir örgüt yaratmanın zorluğu düşü-

1 NKVD: Narodnyy komissariyat vnutrennih del; Sovyetler Birliği'nde 1934-1946 yılları arasında faaliyet gösteren İçişleri Halk Komiserliği – ç.n.

nüldüğünde de istenen sonucu vereceği garanti değildir; üstelik daha yoksul otoriter rejimler bazen belli ölçülerde özgür bir basının yaratılmasını (rejime muhalefeti körükleme riskini de göze alarak) tercih eder ki toplumun içinde bulunduğu koşullar hakkında doğru bilgi elde edebilsinler (Egorov, Guriev ve Sonin, 2009). Örnek vermek gerekirse, ülkeyi tiranlıkla yönetme eğiliminde olmasına rağmen, Mobutu'nun Zaire'sinde basın hiçbir zaman çok etkin bir biçimde kontrol altına alınmamıştı; Sovyetler Birliği'nin çöküşüne yakın yıllarda Mihail Gorbaçov, (meşhur "şeffaflık/açıklık" politikasıyla) kamusal alanı liberalleştirmeye karar verdi; çünkü Sovyetler Birliği'nde gerçekten ne olup bittiği hakkında bilgi almak giderek daha da zorlaşıyordu (Kotkin, 2008).

Sovyet örneğindeki sorun kamuoyunun nabzını tutmaktan ziyade –kaldı ki bu da zordu– en hayasız yolsuzluklara giderek daha fazla bulaşan devlet kurumlarını gözetlemektir:

Muhasebe hileleri iktisat planlamacılarını öylesine yanıltıyordu ki Özbek pamuğunun rekoltesinden emin olabilmek için KGB'nin kendi casus uydularını kullanması gerekti; fakat KGB de verilerin kurum içinde çarpıtılmasından muzdaripti (Kotkin, 2008, s. 67).

Meslekî kariyerde ilerleme koşullarının yalan söylemeyi teşvik etmesine en çok (Sovyetler Birliği gibi) üretim hedeflerinin keyfekeder belirlendiği planlı ekonomilerde rastlanmakla birlikte, iktisadi kaynakların çoğunun devlet tarafından kontrol edildiği tüm sistemlerde bu durumla sıklıkla karşılaşılır. Bu durum trajik sonuçlara yol açabilir; örneğin, Çin'deki Uzun Yürüyüş döneminde, hırslı aparatçıkların ürün rekoltelelerini Mao'nun iyimser beklentilerine uydurarak raporladıklarına, kariyerlerinde bu şekilde ilerleyebildiklerine, bunun da parti aparatının başındaki kişilerin yaklaşan büyük kıtlık hakkında hiçbir bilgi sahibi olamamasına yol açtığına dair önemli kanıtlar mevcuttur (Kung ve Chen, 2011; Leese, 2007; Walder, 2015).

Rejimin söylediği yalanlar

Faydalı bilgileri *toplama* sorununun diğer boyutu da bu bilginin kamuoyunu şekillendirmede *nasıl kullanılacağıdır*: Bilgileri kamuya açmak, anlatılara dönüştürmek, gerekiyorsa bilgi uydurmak, destekçilerin sayısını artırıp moralini yükseltirken diğerlerinin moralini bozmak ve sayılarını azaltmak, hep bu sürecin bir parçasıdır. Otoriter sistemlerdeki bilgi toplama sorunu halkın (ya da bürokrasinin) söylediği yalanların arkasındaki gerçeği açığa çıkartmak olarak özetlenebilecekken, bu bilginin nasıl kullanılacağı sorunu da, temelde, rejime en çok fayda sağlayacak şekilde nasıl yalan söylenebileceği (ya da en iyi ihtimalle gerçeğin nasıl süslenip gizlenebileceği) olarak tanımlanabilir. Propaganda ve halkla ilişkiler denilen karanlık sanatlar tabii ki, demokratik olsun olmasın tüm rejimlerdeki politikacılar tarafından kullanılmakla birlikte, otoriter sistemlere özgü bazı sorunların tartışılmasında da fayda vardır: Bu sorunlardan birincisi, kamusal alanın ne kadarının ve hangi araçlarla kontrol edileceği; ikincisi, rejimin verdiği mesajın inandırıcı olduğundan ve dikkate alındığından nasıl emin olunacağıdır. Söz konusu sorunlara getirilen çözüm ise jeopolitik koşullar, teknolojik gelişmeler ve diğer mülahazalara bağlı olarak tarih boyunca değişmiştir.

Rekabetçi otoriter yönetimlerde rejimin yalanları

İlk önce yelpazenin rekabetçi otoriter ucunu ele alalım. Çeşitli tarihsel nedenlerle, söz konusu ülkelerde yönetimde bulunan elitler bağımsız bilgi kaynaklarını tam anlamıyla kontrol etmez; muhalefetteki siyasetçilerin kamuoyunu kendi çıkarlarına göre harekete geçirmede medyayı kullanma imkânı vardır ve bu imkân kullanılır. İktidardaki parti popülerliğini koruyorsa bu durum büyük bir tehdit arz etmez; üstelik, makul ölçülerde özgür bir basın, uluslararası arenada rejimin bir demokrasi olarak görülüp itibarını korumaya yardım edebilir. Diğer taraftan, popüleritesi azaldığında ya da bazı muhalif grup-

ların bilhassa tehdit oluşturmaya başladığını hissettiğinde, rejim, medya üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmak isteyebilir. Kimilerine göre, Venezuela'da "iletişim hegemonyasının" artmasının sebebi tam da bu durumdur (Corrales, 2015); (özel medya kuruluşlarının hükümet karşıtı protestoları körüklemekte önemli bir rol oynadığı ve darbeye alkış tuttuğu) 2002 darbesi ve sonrasında, Chávez'in devlet başkanlığının son dönemlerinde petrol fiyatlarının düşmesi, hükümet yanlısı mesajlara ağırlık verme ve hükümet karşıtı medyayı dizginleme çabalarının yeniden artmasına yol açtı. Buna karşılık, söz konusu önlemlerin içeriden ve dışarıdan gelecek direnişin çoğalmasına yol açmaksızın doğrudan alınması mümkün değildi; bilakis, Chávez rejimi karşıtı mesajları ve 2002 darbesindeki rolü nedeniyle, en büyük özel televizyon kanalı olan RCTV'nin lisansının 2007'de yenilenmemesi bile çok kalabalık öğrenci topluluklarının hükümeti protesto etmesine yol açtı.

Bu yüzden hükümet daha dolaylı bir stratejiyi uygulamaya koydu. Kendi yönettiği kanallar kurarak televizyondaki görünürliğini artırdı; özel kanalları yavaş yavaş baskı altına alarak onları ya otosansür uygulamaya (RCTV örneğinin pedagogik değeri yüksektir) ya da kanallarını hükümetle bağlantılı ve karanlık iş ilişkileri içindeki gruplara satmaya yöneltti. Finansman sağlamak için büyük ölçüde devlete bağımlı yeni yerel televizyon kanalları ve gazeteler kurdurttu; hükümet karşıtı birçok gazeteye kâğıt satışını kotaya bağlayarak bunların tirajlarını düşürttü; inatçı özel sektör medyasının hamlelerini boşa çıkarmasına ve medyayı cezalandırmasına imkân tanıyan bütün yasa ve yönetmelikleri sonuna kadar kullandı (MacRory, 2013; Bennet ve Naim, 2015; Corrales, 2015). Bu önlemler zaman içinde, hükümetin topluma verilen mesajın daha büyük bir bölümünü, özellikle medyanın sesini duyurmakta fazlasıyla zorlandığı taşrada kontrol eder hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, hükümetin iddialarına halkın ikna olduğu anlamına gelmez; örneğin devlet televizyonlarının reytingi yerlerde sürünüyor çünkü yayınlanan programların çoğu sıkıcı ve didaktik. Diğer taraftan bu durum, halkı kendi

mesajları etrafında harekete geçirmede muhalefet partilerinin zorlandığını da gösterir. Benzer hikâyelere Macaristan, Türkiye, Rusya ve diğer birçok ülkede denk gelmek mümkündür; hükümetler ister muhalefetin giderek artan baskısına karşılık olarak isterse de daha ideolojik gerekçelerle kamusal alandaki “mesajın” kontrol altına alınabilmesi için çok çaba harcar (Bennett ve Naim, 2015).

Totaliter yönetimlerde rejim yalanları

Medyayı ve eğitim sistemini zaten kontrolü altına almış bir rejimin, örneğin Kuzey Kore’nin karşı karşıya olduğu sorunlar biraz daha farklıdır. Bu rejimler, muhalefetin, muhalif kesimi harekete geçirmek için kamuya açık bilgileri kullanmasını nasıl engelleyeceklerini, halkın gözünde kendi itibarlarını nasıl muhafaza edeceklerinden daha az düşünür. Hükümetin itibarı ne kadar düşükse, muhalefetin bir anda ve beklenmedik bir biçimde (hatta muhalefeti kontrol eden bir lider kadro olmasa da) ortaya çıkması o kadar kolaydır (Lohmann, 1994; Bhavnani ve Ross, 2003). Üstelik son derece otoriter veya totaliter rejimlerin şeffaflıktan fazlasıyla uzak oluşu, söz konusu rejimlerin kendi güçleri hakkında inandırıcı argümanları öne sürmesini de zorlaştırır. Parlamentodaki oturma düzeninde yapılan küçük değişiklikler, resmî törenlerdeki protokol sırası, devletin gazetesinde bir kişinin adının ne kadar geçtiği, “Kremlinolojinin” (ve Kuzey Kore’de, Çin’de görülen benzeri uygulamaların) popülerliğinin kanıtladığı üzere, rejimin kendi içinde bir sorun yaşadığının (ya da yaşamadığının) işareti olarak okunabilir. Rejime içkin bu inandırıcılık eksikliği, yönetim değişikliğinin krize yol açtığı dönemlerde bilhassa problemli hale gelir (Schedler ve Hoffman, 2016). Söz konusu rejimler güçlü olduklarını, genellikle de yönetimdeki elitlerin birlik ve beraberlik içinde olduğunu açıkça gösteren, seçilmiş düşmanların saçma sapan kınanması ya da ideolojinin dilinden başkasının konuşulmasının reddedilmesi gibi ritüeller aracılığıyla “dramatize” etmenin yollarını bu yüzden bulmak zorundadır.

Bilgi üretme ve yayma ortamının uçtan uca kontrol altına alınmış olmasının inandırıcı olma ihtiyacını ortadan kaldırdığı düşünülebilir: Sürekli hükümet yalanlarıyla beslenen insanlar, ne kadar saçma olursa olsun, kendilerine ne anlatılırsa inanmazlar mı? Buna karşılık, medyanın “sosyalleştirici” etkisinin abartıldığından Üçüncü Bölüm’de de bahsetmiştik. Franco döneminde neredeyse kırk yıl boyunca tekrarlanan propagandalar İspanyolları demokrasiden uzaklaştırmadı (Aguilar, 2009); Çavuşesku kültüne aralıksız maruz kalmak da çoğu Romanyalıyı partizanlaştırmadı (Tismaneanu, 1989). Kamusal alanı liberalleştiren birçok değişikliğe rağmen, halkı ÇKP’nin ve faaliyetlerinin “meşruluğuna” ikna etmek için tasarlanmış çok büyük bir propaganda aparatının hâlâ muhafaza edildiği günümüz Çin’inde (Brady, 2008; 2009), örneğin siyasi eğitim sınıfları ya da *People’s Daily* gibi gazeteler aracılığıyla endoktrinasyonun en belirgin biçimlerine daha çok maruz kalınmasının üniversite öğrencileri ve diğer gruplar arasında hükümete karşı olumsuz tavırların gelişmesiyle aslında daha çok ilişkili olduğunu anketlerden edinilen bilgiler işaret ediyor (Huang, 2015b; Chen ve Shi, 2001).

İnsanların belirli durumlarda kandırılabilmesine ve medya üzerindeki kontrolün belirli bir sosyalleşme biçimini gerçekten kolaylaştırdığına hiç şüphe yoktur. Örneğin Alman Demokratik Cumhuriyeti gibi Sovyetler Birliği’ni model alan Doğu Avrupa rejimlerinde, insanlar maruz bırakıldıkları resmî ideolojinin eşitlikçi değerlerinin bir kısmını özümsemişlerdi (Alesina ve Fuchs-Schündeln, 2007); benzer bir şekilde günümüzde birçok Kuzey Koreli, hükümetin propaganda makinesi tarafından zorla kendilerine dayatılan aşırı milliyetçiliğe en azından sempatiyle yaklaşır (Myers, 2010). Diğer taraftan, rejimin değerlerini benimsetecek şekilde insanları sosyalleştirme çabası, resmî iddialar gerçekten yaşanan deneyimlerle çatıştığında, kolaylıkla çökebilir. Çavuşesku, hava sıcaklığı 10 santigrattan aşağı indiğinde Romanya medyasının bunu haber yapmasını yasaklamıştı, çünkü yasaya göre hava sıcaklığı 10 santigratın altına indiğinde kaloriferlerin yakılması gerekiyordu ama yakıt-

tan tasarruf edilmesi de lazımdı; tabii ki bu yasak rejimin itibarını arttırmadı (Sebestyen, 2010, s. 165). Bitmek bilmeyen rejim propagandası, Doğu Almanların çoğunu her şeyden şüphe duymayı alışkanlık haline getiren (sosyalizmin vaatlerinin alenen boşa çıktığı da düşünüldüğünde), rejimin söylediği hiçbir şeye inanmayan insanlar haline getirmişti (Pfaff, 2001). Üstelik bu şüphecilik birçok Doğu Alman'ı, televizyonlarından seyredebildikleri Batı Alman kanallarında çıkan iddialara dahi alışkanlık gereği inanmamaya sevk etmişti; Doğu Almanlar, televizyonu güvenilir bilgi kaynağı olarak değil, eğlence kaynağı olarak görüyorlardı (Kern ve Hainmueller, 2009). Nihayetinde, sosyalist rejimlerdeki sosyalleştirme sürecinin başarısı, eşitlikçi vaatlerini yerine getirememenin bir gün başlarına bela olacağının kanıtı haline geldiği için söz konusu rejimlerin Aşıl tendonu olmuştu.

Sansürcünün ikilemi

Rejimin inandırıcılığı, verilen mesajlar yaşanmışlıklarla, halkın gönülden inandığı değerlerle ya da diğer güvenilir bilgi kaynaklarıyla çelişmediği sürece korunabilir. Otoriter rejimlerde söylenti ve dedikodu çoğu zaman rejimi derinden çürütecektir; örneğin Çin'de, hükümet karşıtı söylentilerin çok geniş ölçekte yayılması sadece hükümete duyulan güveni azaltmakla kalmamış, söylentiler çürütülse dahi onlarla mücadele etmek, çok zorlaşmıştır (Huang, 2015a). Kamusal alanın hükümetin tekelinde tutulması ve kontrol edilmesi, hedeflenenin tam tersi sonuç verir ve yapılan açıklamalara duyulan güveni azaltır; insanlar, "resmî" kanallardan yapılan her açıklamanın rejimin işine yaradığı için yapıldığını kabul etmeye başlar.

Bu nedenle, ideolojik ortodoksiyi muhafaza etmeye sonuna kadar inanmamış bir otoriter rejim, halkın eleştirilerini tamamen bastırmayı her zaman kendi çıkarına görmez. Bu eleştiriler, her şeyden önce, alt kadroların yaptığı suiistimaller, halkın ihtiyaç ve istekleri, rejimin uyguladığı politikaların nasıl karşılındığı hakkında bilgi sağlayabilir; eleştirilerin diğer bir fay-

dası da ifade özgürlüğü ihtiyacının kısmen karşılanması, rejime kendi mesajlarını tepkilere göre ayarlama imkânı vermesi, duruma göre rejimin inandırıcılığını arttırmasıdır. Eleştiri, muhalefetin bir arada hareket etmesini bazen mümkün kılarsa dahi, her eleştiri rejime yönelmiş bir tehdit olmayabilir. Çok yönlü bir bilgi yönetimi stratejisi bu yüzden hükümete yönelik eleştirilerin tamamını susturmaya çalışmaz; aksine, eleştirilerin kontrol edilemez kolektif hareketlere dönüşmesini engellemeye uğraşır. Çin hükümetinin bugün yaptığı tam da budur; hükümet bütün eleştirileri değil, sadece rejimin uygun bulmadığı kolektif tepkileri doğurabilecek eleştiri biçimlerini susturmaya çalışır (King, Pan ve Roberts, 2013). Çin'deki kamusal alan bu yüzden hem canlı hem de kısıtlıdır; eleştiri çoktur ama rejim karşıtı hareketlerin koordineli biçimde geliştiğine çok az rastlanır.

Güçlü hükümetlerin Çekoslovakya'da Vaclav Havel, Burma'da Aung Sang Suu Kyi, Sovyetler Birliği'nde Andrei Sakharov ve Çin'de Ai Weiwei gibi birkaç muhalifi susturmak için harcadıkları orantısız çabayı da aynı düşünce tarzıyla açıklamak mümkündür. Bunlar genellikle, vatandaşları oldukları devletten bağımsız olarak itibar ve inandırıcılığa sahip insanlardır: Örneğin büyük bir bilim insanıdır (Sakharov), bağımsızlık mücadelesi vermiş önemli şahsiyetlerin soyundan geliyordur (Suu Kyi), tanınmış bir sanatçıdır (Ai Weiwei); bu yüzden de halkı ilgilendiren konularda yetkin bir biçimde konuşabilir. Diğer taraftan bu kişilerin “doğruyu söyleme” kabiliyetleri muhalefet güçlerinin harekete geçirilmesinde, herhangi bir vatandaşın sesini çıkarmasından çok daha etkili olur. Bu gibi kişilerin çıkarttığı sorun, yaptıkları konuşmaların içeriğinden ziyade, toplulukların rejimin uygun görmediği şekilde harekete geçmesini sağlayabilecek olmalarıdır. Söz konusu kişilerden bazıları devletin ideolojik yönelimini kabul ediyor bile olabilir ve kendilerini sadece “reformcu” olarak tanımlayabilir; ancak toplulukları harekete geçirme potansiyeli taşıdıkları için de rejim tarafından, uluslararası camia bu durumu şiddetle kınasa da, baskıyla sindirilmeye çalışılır.

Rejimin verdiği güvenilir bilgi dahi, eğer halkın dikkatini celp etmiyorsa, etkili olmayı başaramaz. Sosyalist propagandanın bir ikna aracı olduğu düşünülürken, son dönemlerdeki donukluğu onu zayıflatan unsurlardan biriydi. Buna karşılık, örneğin, Çin'deki Kültür Devrimi'nin popüler yaratıcılığı ön plandaydı (Mittler, 2008; 2012). Çin'deki modern propagandanın çoğu, hedef kitlesi tarafından son derece donuk bulunur ve daha önce belirtmiş olduğumuz üzere (Huang, 2015b; Chen ve Shi, 2001) halkı ikna edemez. Benzer bir şekilde, Franco'nun iktidarda olduğu dönemde (İspanyol gazetelerini nadiren okuduğu bilinen Franco'nun kendisi de dahil olmak üzere) birçok insanın çok sıkı kontrol altında tutulan resmî basın yayın organlarından uzaklaşıp gayri resmî bilgi kaynaklarına yönelmesi ya da kendi içine kapanması (Payne, 1987), rejimin İspanyol halkının ruhunu biçimlendirme çabalarına öldürücü darbeyi vurmuştu.

Söz konusu donukluktan kaçınmanın bir yolu, bugünkü Çin rejiminin yaptığı gibi, canlı ve daha az kontrol edilen medyanın da donuk resmî propaganda ile birlikte var olmasına izin vermek suretiyle çeşitliliği ve ifade özgürlüğünü teşvik etmektir. Diğer taraftan tam da bu noktada “sansürçünün ikilemi” diyebileceğimiz bir pazarlık başlar: Çok fazla sansür uygulandığında kamusal hayat donuklaşır, halkın değerleri ve fikirleri şekillendirilemez; fakat çok az sansür ve kontrol konduğunda da alternatif bilgi kaynakları fazlasıyla tehdit oluşturmaya başlar. Örnek vermek gerekirse, 1930'ların başında Nazi Almanyası'nda, *Frankfurter Zeitung*'a, gazetenin uluslararası şöhreti ve sahibinin Nazi planları için önem taşıyan sanayi devi I. G. Farben olması nedeniyle çoğu gazeteye tanınmayan özgürlükler verilmişti. Bu özgürlükler nedeniyle, daha önce hiç de etkisi olmayan gazete bir anda Almanyadaki en önemli yayın organı haline gelmişti; çünkü güvenilir bilgi sadece o gazetedeydi. Diğer taraftan, basın yayın organları üzerindeki Nazi baskısı çoğaldıkça, bu gazete de boyun eğdi ve alelade bir gazeteye dönüştü. Bunun üzerine çoğu insan, hafif müzik dinlemek gibi daha ilgi uyandırıcı ama az bilgilendirici eğlencelere yöneldi (Evans, 2006, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 2579-2595).

Tabii bu, donuk propagandanın bir işe yaramadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin, Çin hükümetinin hâlâ büyük miktarlarda ürettiği propaganda çeşitleri- siyasi endoktrinasyon sınıfları, Çin Merkez Televizyonu'nun *Xinwen Lianbo* gibi izlenme oranının en yüksek olduğu zamanlarda yayınlanan televizyon şovları- her ne kadar ülkedeki gençlerin büyük bölümü tarafından donuk ve şekilci görülüp alaya alınsa da, halkı ikna etmeyi başaramasa da hükümetin “güçlü” olduğuna dair bir işaret verir. Araştırma sonuçları, siyasi endoktrinasyon sınıflarında öğrendiklerini daha çok hatırlayan üniversite öğrencilerinin diğerlerine göre daha fazla hükümet yanlısı olmadığını, ancak hükümetin güçlü olduğunu düşünmelerinin daha muhtemel olduğunu ve hükümete karşı eylemlere katılma ihtimallerinin düşük olduğunu gösteriyor (Huang, 2015b). Bariz propaganda insanları ikna etmeye çalışırken aksine heveslerini kırabilir.

Genel olarak, bugünkü otoriter rejimlerin eğiliminin, donuk ve bariz propagandadan kaçınmak ve bir yandan da muhalefeti cesaretlendirecek adımlar atmamak yönünde olduğu söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, Rusya'daki mevcut rejimin, eski Sovyet rejiminin son dönemlerindeki ayin havasına bürünmüş propagandadan mümkün olduğu kadar farklı bir propaganda yapmaya kararlı olduğu görünüyor. Rejim medyanın sadece “zirvesini” kontrol etmekle birlikte, televizyon ve radyo yayınlarını, halkın kafasını karıştıran ve tahrik eden kaba komplo teorileri programları ve *müstehcen* “reality” şovlarla doldurur (Pomerantsev, 2014). Rusya'daki rejim her zaman inandırıcı olamasa da (Ruslar, diğer haber kaynaklarına ne kadar şüpheyile yaklaşıyorsa kendi hükümetlerinin açıklamalarına da o kadar şüpheyile yaklaşabilirler), alternatif bilgi kaynaklarının inandırıcılığını yine de zedeleyebilir. Söz konusu strateji, diğer birçok rejimde de görülen, paralı internet yorumcularının kullanılması gibi yöntemlerle desteklenir (Çinliler, bu “trollere” yorum başına ödenen paraya atıfla “50 sent” adını takmıştır). Bu taktiklerin amacı halkı hükümetin iddialarına inandırmaktan ziyade suyu bulandırmak ve kamuoyunun hükümet karşıtlığı etrafında toplanmasını engellemektir. Başka bir deyişle,

otoriter bir rejim, her durumda kamusal alandaki en itibarlı haber kaynağı olduğu için değil, kendisine yönelik koordineli bir hareketi çok zorlaştıracak kadar kafa karışıklığı ve dikkat dağınıklığı yaratarak da *kazanabilir* (yani, muhalefetin birleşmesini engelleyebilir).

Bu perspektiften bakıldığında, “kazanmak” için ana akım *kitle* medyası –halkın büyük çoğunluğunun takip ettiği televizyon ve radyo kanalları gibi yayınlar– üzerinde belli bir derecede kontrol kurmak gerekir, ancak daha parçalı medya üzerinde, örneğin internette veya “üst tabakaya hitap eden” yayınlarda, bir “fiilî kontrol” kurmaya ihtiyaç kalmayabilir. Önceki bölümlerde bahsedilen, Peru’daki Vladimiro Montesinos vakasını ele alalım (Mcmillan ve Zoido, 2004). Siyasi parti karışıklığı dalgasına tutunarak iktidara gelen popülist Fujimori’nin siyaseten çiraklık döneminde olduğu ve muhaliflerinin oluşturduğu parlamentoda çoğunluğu kontrol etmediği düşünülüyordu geniş kesimlerce. Montesinos, seçimin ardından Fujimori’ye ülkeyi yönetebilme imkânını sağlamak için çalışmalara başladı; bunu da esasen siyasetçilere, yargıçlara ve televizyon kanallarına rüşvet vererek yaptı. Verdiği tüm rüşvetlerin titizlikle kaydını tutan Montesinos, bunları videokasetlere çekti; böylece bu kişilerin, rüşvete kendilerinin de bulaştıklarını açık etmeden, öyle kolayca ondan yüz çevirememelerini de sağladı.

Montesinos’un dikkatle tuttuğu kayıtların incelenmesiyle ortaya çıkan çarpıcı gerçeklerden biri, televizyon kanallarını kontrol etmeye verdiği önemdi; televizyon kanallarına ödenen rüşvetler, siyasetçilere ödenen rüşvetlerin yüz katından fazlaydı. Bunun sebebi basitti: Televizyon kanalları aracılığıyla halka ulaşan bilgi, muhalefeti harekete geçirmenin en güçlü yoluydu. Üstelik Montesinos rejiminin çözülmesine yol açan gelişme, bu videokasetlerden birinin yanlışlıkla (seyirci kitlesinin küçük olması ve “temiz” kalmayı istemesi nedeniyle) Montesinos’un rüşvet vermeye değmeyeceğini düşündüğü televizyon kanallarından birinin eline geçmesiydi. Günümüzde birçok demokrasi dışı rejimin aynı amacı güttüğü açıktır. Örneğin Venezuela rejimi, çok daha fazla dağınık ve halkın büyük çoğunlu-

ğunun daha az erişebildiği gazeteleri ya da internet forumlarını kontrol etmektense kendi kitle medyasını yaratıp kontrol altında tutmaya ve hükümete getirdikleri eleştirileri sınırlandırmaları için mevcut televizyon kanalları üzerinde baskı kurmaya daha fazla önem verir (Corrales, 2015).

Son zamanlarda, internetteki yeni “sosyal medya” teknolojilerinin önem kazanmasının, klasik bilgi yönetimi tekniklerinin etkisini azalttığı da dile getiriliyor. Sosyal medya “iyimserleri”, bu medyanın sansüre tabi tutulmasının ve yönetilmesinin geleceksel medyaya nazaran daha zor olacağını tahmin ediyor; bunun sebebi, muhtemelen, Ethan Zuckermann’ın “sevimli kedi” etkisi olarak adlandırdığı, hükümetlerin otoritelerini zayıflatmadan, başka birçok amaç için kullanılan sosyal medya alanlarını kapatamayacak olduğu inancıdır.² Yeni sosyal medya teknolojilerinin Tunus’ta Bin Ali rejimine (Breuer, Landman ve Farquhar, 2014), Mısır’da da Mübarek rejimine (Lynch, 2011) karşı gelişen muhalefeti harekete geçirmede rol oynadığına dair kanıtlar da mevcuttur.

Diğer taraftan, söz konusu yeni iletişim teknolojilerinin bilgiye sahip olmak için verilen mücadeledeki güçler dengesini kalıcı bir biçimde değiştirdiğine ilişkin kanıtlar ise çok azdır. Otoriter rejimler internetten her durumda korkacak değildir (Rød ve Weidmann, 2015) ve halka açık bilgileri eğip bükmek, rejime tehlike arz etmesi muhtemel kişileri takip etmek için birçok taktik geliştirmiştir (Gunitsky, 2015; Tüfekçi, 2014). Bu rejimler, ellerinin altında yeni durumlara adapte olmaları-

2 Dijital aktivizm için kullanılan “sevimli kedi” teorisi, 2008 yılında Ethan Zuckerman tarafından geliştirilen ve internet aktivizmine, internet sansürüne ve “sevimli kedilere” (düşük değerli, fakat popüler çevrimiçi aktiviteler için kullanılan bir terim) ilişkin bir teoridir. Bu teori, insanların çoğunun aslında aktivistlikle ilgilenmediğini; interneti pornografi ve “sevimli kediler” gibi sıradan aktiviteler için kullanmak istediğini öne sürer. İnsanların bu amaçla geliştirdikleri platformlar (*Facebook, Flickr, Blogger, Twitter* ve benzerleri), kendilerine özel araçlar geliştirecek kadar kaynağı olmayan gerçek aktivistler için çok yararlıdır. Gerçek aktivistlerin bu platformları kullanarak rejim karşıtı görüşlerini yayması hükümetlerin tepkisini çekiyor olsa dahi, söz konusu platformların zorla kapatılması “sevimli kedi” düşkünü sıradan insanların hoşnutsuzluğunu artırıp aktivistlerin amacına ulaşmasına sağlayacağı için hükümetler tarafından tercih edilmez – ç.n.

nı sağlayan birçok kaynak bulundururlar ve halka yalan söyleme alışkanlıkları da çok eskiye dayanır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak göreceğimiz üzere, Mısır'daki ayaklanmada sosyal medyanın dikkate değer bir rol oynadığı gerçeğinin altında, otoriter rejimlere karşı muhalefeti harekete geçirmede sosyal medyanın o kendisine has becerisinden çok (muhallif gençlerin geçmişte rock müziğin, bugün de sosyal medyanın çekim alanına girmesi gibi) kimlik politikaları yatar (Slee, 2012).

Korku, sevgi ve iktidar ritüelleri

Bilgi yönetimi genellikle muhalefeti engellemek, halkın görüşlerini ve değerlerini şekillendirmek için kullanılmakla birlikte aynı zamanda, belirli *duyguların* retilmesi amacını taşıyan daha geniş bir iktidar teknikleri setinin parçasıdır. Diğer tüm rejimler gibi otoriter rejimler de bir yandan destekçilerinin enerjisini yükseltip sayısını artırmaya (kısacası “sevgi” üretmeye), diğer yandan da muhaliflerinin moralini bozup sayılarını azaltmaya (kısacası “korku” üretmeye) alışır; bilginin kullanımı da duyguların yönetimi için kullanılan bir *iktidar ritüelleri* setinin (nemli de olsa) sadece bir parçasıdır. Kitlesele seçim mitingle-ri, belirli olayların yildnmlerinde düzenlenen gösteriler, yöneticiye duyulan hayranlığın ifadesine adanmış ritüeller, kamusal alanlarda kurulan mahkemeler ve gerçekleştirilen infazlar, huzura kabul edilmeler, hatta politize edilmiş futbol maçları, siyasi elitlerin halkın duygularını yönetmede ve rejimin ayakta kalmasını sağlamada kullanabileceği o devasa *etkileşim ritüelleri* cephaneliğindeki silahlardır (Collins, 2004). Buna karşılık, siyasi ritüeller bütün rejimler için bir ölçüde risk taşır; birazdan göreceğimiz üzere, siyasi elitler kimi zaman halkın duygularındaki değişimin, dinamikliğin kontrolünü ellerinden kaçırır ve başvurdukları ritüeller nihayetinde onlara karşı kullanılmaya başlar.

Ritüeller tüm siyasi sistemlerde yer alan unsurlardır; demokratik ya da anti-demokratik olmaları, geleneksel veya modern olmaları fark etmez (Kertzer, 1988; Lukes, 1975). Söz konu-

su ritüeller çok farklı şekillerde karşımıza çıkabilmekle birlikte, buradaki amacımız hepsini tek tek incelemek değildir (ritüellere ilişkin faydalı bir tipoloji için bkz. Goodin [1978]). Burada üzerinde duracağımız, normalde devleti “meşrulaştırmayı” ya da en azından siyasi liderlere ve rejimlere bağlılığı artırmayı amaçlayan ritüellerdir. Bu gibi ritüeller çok değişik ölçeklerde düzenlenebilir: Nürnberg’deki Nazi mitingleri, Mao’nun Tianenmen Meydanı’nda Kızıl Muhafızlar için düzenlediği toplu “huzura kabuller”, İspanya’da Franco’nun Falanj Partisi ile birlikte düzenlediği büyük resmigeçitler, Sovyetler Birliği’nde 1 Mayıs gösterileri, Chávez Venezuela’sındaki kalabalık seçim mitingleri gibi fazlasıyla örgütlenmeyi gerektiren görkemli kitlesel buluşmalardan okullarda öğrencilerin lideri selamlamaya mecbur tutulması, işyerlerindeki özeleştirme seansları, gençlik örgütlerine kabul edilme ritüelleri gibi yarı kamusal mekânlarda ve işyerlerinde düzenlenen küçük ölçekli ritüellere (Çin Kültür Devrimi’ndeki sadakat dansları [Jiang, 2010, s. 208-210, fotoğraflar 232-235] veya Stalin’in doğumgününde hediye verilmesi [Davies, 2004] gibi) belirli özel koşullar altında kendiliğinden ortaya çıkan geçici ve düzensiz ritüellere, geleneksel “mutfak tanrısı” yerine Mao’nun resminin asıldığı bir tapınakta tütsü yakılması gibi (Steinmüller, 2010; Landsberger, 2002) devletin zorunlu tutmadığı ya da takip etmediği “özel” ritüellere rastlamak mümkündür.

Birbiriyle alakası olmayan bu olguları birleştiren temel özellik, insan gruplarının dikkatinin (lider, bayrak, rejimin bağlıymış gibi görüldüğü değerleri ifade eden sloganlar, rejimin ürettiği epik anlatının kahramanları, rejimin tarihindeki belirli dönemler gibi) rejimle ilişkilendirilmiş sembollere yoğunlaşmasını sağlayarak bunlarla ilişkili duyguları kuvvetlendirmeleridir. Rejimle ilişkilendirilmiş bu semboller de zincirleme bir biçimde ritüellerin yenilenmesine, anlamlarının ve “duygu yüklerinin” tekrar yaratılmasına yol açar (Collins, 2004).

Halkın hiçbir şey yapmadan tüketmesi amacıyla düzenlenmeyen, aksine bir ölçüde aktif katılımını gerektiren ritüeller bu yönleriyle propagandadan ayrılır. Ritüellere katılımın tipik

özelliği, halkın rejime boyun eğdiğini ve destek verdiğini uygun işaretlerle göstermesidir: belirli sloganları atmak, yeri geldiğinde alkışlayıp yeri geldiğinde susmak, siyaseten uygun kılıplaşmış dili kullanmak, uygun kıyafetleri giymek ya da doğru objeleri taşımak, oy kullanmak gibi resmî bir faaliyeti gerçekleştirmek, hatta dans edip şarkı söylemek. Tabii ki, bazı ritüeller “aracılar” vasıtasıyla icra edilir: Bir törende yalnızca küçük bir grup fiziken bulunabilirken, daha kalabalık bir seyirci kitlesi töreni televizyondan ya da diğer yayın organlarından izleyebilir; buna karşılık söz konusu geniş seyirci kitlesi bu ritüele bir şekilde fiilen “katılabildiği” ölçüde, pasif propagandayı aşan bir ritüel gerçekleşmiş olur.

Ritüel ve direniş

Resmî propaganda gibi resmî ritüel de siyasi sembolleri, iktidardakilerin kabul edilmesini istediği, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş ve az çok tutarlı anlatılarla birleştirmekte birlikte, bir ritüelin siyasi tesiri bilişsel içeriğinden çok yarattığı duygusal etkiye bağlıdır. Düzgün “işleyen” bir ritüelde, grubun “duygusal enerjisi” artar, Émile Durkheim’in “kolektif coşkunluk” olarak adlandırdığı bir aşamaya gelinir ve rejim sembollerinin kişinin kimliğine derinden işlemesi mümkün olur. Yine de, resmî ritüellerle amaçlanan her zaman devletin ve liderlerinin meşrulaştırılması, başka bir deyişle insanların devlete karşı duygusal bağlılıklarının gelişmesi olmakla birlikte (Lane, 1981; 1984; Kertzer, 1988), ritüellerin bu amaca ulaşmayı otomatik olarak başardığını varsayamayacağımızı vurgulamak önemlidir. Ritüellerin “siyasi entegrasyonu” sağlamayı başarması gerekmez (Lukes, 1975), başarısız olmaları mümkündür, hatta başarısız da olmuşlardır, hiçbir etki yaratamadıkları da görülmüştür. Örneğin, 1960 ve 1970’li yıllarda bilinçli bir şekilde uygulamaya konulan ve Lane’in (1981) belgelediği birçok Sovyet ritüeli, insanların çoğunun bu ritüellere inandığını 1984 gibi geç bir tarihe kadar kendilerinden emin bir şekilde iddia eden kimi akademisyenlerin aksine, Sovyet sistemine ve

liderlerine duyulan güvenin azalmasını çok fazla engelleyememiştir (Lane, 1984). Devrimin işçi sınıfı nezdindeki popülaritesinin hâlâ çok yüksek olduğu Sovyetler Birliği'nin o ilk dönemlerinde dahi, yeni rejimin icat ettiği ve önceki dönemlerden gelen dinî ritüellerin yerini alması istenen birçok ritüel, örneğin doğumların vaftiz töreni yerine devrimci sembolizmle kutlanmasının amaçlandığı "Octobering"³ töreni, hiçbir zaman halk nezdinde büyük bir destek görmemiş, benimsenmediği için de zamanla terk edilmişti (Gill, 2011).

Üstelik, son derece otoriter devletler kamusal alanı rejimle ilişkilendirilmiş sembollere boğabilecek olsalar da, halkın değerleriyle ya da idealleriyle "bağdaşmayan" ritüelleri zorla kabul ettirecek kadar güçlü değillerdi. Örneğin, Doğu Almanya'daki Sovyet destekli rejim, 1950'lerde Sovyet liderlerinin kişi kültürlerini yaygınlaştırmak için kararlı bir çaba harcayarak bu liderlerin yüz binlerce resmini bastırdı ve mitinglerde, gösterilerde dağıttı. Buna karşılık, çoğu insan rejimi dışarıdan gelen bir dayatma olarak görüyordu ve sıradan halkın bu rejime özellikle yakınlık beslediği de söylenemezdi; bu sebeplerle halk resimleri hemen bir kenara attı (Tikhomirov, 2012, s. 58-59). Birçok kişi de söz konusu resmî ritüel ve sembolleri gizli gizli yıkmanın çeşitli yollarıyla meşguldu: alkışlamaları beklendiğinde sessiz kalmak, lider kültürünü oluşturmak için üretilmiş hatıra eşyaları satın almamak, Sovyet liderlerinin heykellerine ve posterlerine gece karanlığında zarar vermek gibi. Bu sembolik direniş, 1953'te rejim sembollerinin "put kırıcılığı" varan ölçülerde tahrip edilmesiyle ön plana çıkan bir ayaklanmaya dönüştü ve Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde 1989'dan önce görülen tek büyük katılımlı protesto gösterisi oldu. Bu ayaklanma sonucunda rejim geri adım attı; Sovyet liderlerinden kişi kültürü yaratma çabalarını ya azalttı ya da tamamen bıraktı, halkın duygularına daha çok karşılık veren ritüel ve sembollerin yaygınlaştırılmasına ağırlık verdi (Tikhomirov, 2012).

3 Octobering: Yeni doğmuş bebeklere isim verilirken, Hristiyanlıktaki vaftiz töreninin yerini Marksist-Leninist ideolojideki ateizmin alması amacıyla devlet tarafından getirilen ve Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında düzenlenen tören – ç.n.

Rejimin dayattığı ritüellere ve sembollere karşı direnilmesi aslında oldukça yaygındır, ancak bu direniş her zaman 1953'te Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yaşanan kadar gösterişli bir biçimde ifade edilmemiştir. Bir yandan halk bu rejim ritüellerine katılır, hatta coşkuyla iştirak ederken, rejimin getirdiği simbolizmin anlamını ve ritüelin gerçek amacını yıkan bir alaycılık dalgası da alttan alta kabarmıştır. Örnek vermek gerekirse, daha baskıcı rejimler olan Çavuşesku Romanya'sı veya Hafız Esad Suriye'sinde, iktidarın duyamayacağı yerlerde, "gizli metinlerde" rejim eleştirilirken, Paul Biya döneminde Kamerun'da ve Eyadéma döneminde Togo'da, kamusal etkinliklerde halkın iki anlama da çekilebilecek sözcükleri kullanarak bu iki diktatörü galiz ifadelerle eleştirmesine sıklıkla rastlanıyordu:

Togoluların çoğu, parti sloganlarını atmaları istendiğinde, devletin gücünü övmesi amaçlanan metaforları hicvederdi. Vurgulamadaki en küçük değişiklik, bir metaforun çok farklı anlamlara gelmesini sağlıyordu. Resmî sloganların [...] kisvesi altında, insanlar, "devasa" ve "taş gibi" devlet başkanlığı sarayının nasıl bir anda dikildiğinden, nasıl bu pozisyonda kaldığından ve "vajinal sıvılarla" temasından bahseden şarkılar söylerlerdi. Kamerunlular, devletin bütün gelirlerinin 1982'den bu yana Paul Biya'nın elinden geçmesine gönderme yaparak, "Önündekini ye, Paul Biya" diye seslenirlerdi (Mbembe, 1992, s. 6).

Bununla birlikte, sorun çoğu zaman rejimin benimsetmeye çalıştığı simbolizme halkın direnmesi değildi; halk bu simbolizmi anlamıyordu. Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirdiğinde, imparatorluğun nüfusunun çok büyük bir bölümü okuma yazma bilmiyor ve yeni yöneticilerinin tercih ettiği Marksist jargonu anlamıyordu (Gill, 2011, s. 21). Rejimin sembolleri ve ritüelleri, Lenin kültüründen 1 Mayıs kutlamalarına kadar, her zaman siyasi elitin amaçladığı şekilde "okunmuyordu"; bunun sebebi insanların fiilen direniş göstermesi değil, sadece anlamamaları ya da çok az anlamalarıydı. 1920'lerde bile, Lenin'in yeni Çar olduğunu düşünen insanlara rastlamak müm-

kündü (Tumarkin, 1983, s. 107). Aslında, hiçbir siyasi rejimde, ritüellerin ezici çoğunluğu herkesin aynı şekilde ve kolayca anlayabileceği şeyler değildir (Veyne, 1988); Sovyetler Birliği gibi ritüel uzmanlarının rejimi “meşrulaştırıcı” seremoniler düzenlemek için çok fazla çaba harcadığı rejimlerde bile böyle değildir (Lane, 1981, Birinci Bölüm). Bunun sonucu, insanların rejim değerlerini benimseyerek sosyalleşmelerini sağlayacak mekanizmalar olarak görülen ritüelin etkisinin belirsizleşmesidir; çünkü katılımcılar, ritüelin getirdiği sembolizmi çoğu zaman kendi amaçlarına uyarlar.

Rejimin dayattığı sembolizmin tek bir anlamının olmaması, siyasi elitin ritüelin etkilerini hiçbir zaman tam anlamıyla kontrol edememesi demektir. Halk bazen, özellikle de büyük gruplar halinde hareket ettikleri ve sembolik anlam taşıyan rollerini oynamaları beklendiğinde, kendi yöneticilerine karşı “üstünlüğü ele geçirebilir”; Çavuşesku bunu, iktidarda kalıcı olduğunun işaretlerini vermek üzere topladığı kalabalık bir mitingın televizyondan canlı yayınlanan bir protesto gösterisine dönüştüğü ve mitingden sadece dört gün sonra iktidardan indirildiği 1989’un Aralık ayında keşfetmişti (Sebestyen, 2010, Kırk Sekizinci Bölüm). Fransız Devrimi’nden önceki monarşi döneminde, Kralın karşı konulamaz iktidarını sergilemek amacıyla düzenlenen ve meydanlarda halkın seyretmesi istenen büyük idam cezası ritüelleri, idama mahkûm kişiye halkın sempati duyması halinde bazen ayaklanmaya dönüşüyordu; sonunda kaldırılmalarının bir sebebi de buydu (Foucault, 1995 [1975], Birinci Bölüm). Ortadoğu rejimlerinde çoğu zaman rejim yanlısı milliyetçi duyguları körüklemek için kullanılan futbol maçları, kimi zaman tam da bu rejimlere yönelmiş kızgınlığın açıkça sergilendiği ve kontrol edilemeyen olaylara dönüşmüştür. Libya’da, 2000’li yıllarda, maça gelen kalabalıklar Kaddafi’nin (kendisi de profesyonel futbolcu olan) oğlu Saadi’yle, “Saadi, büyük adam oldum zannetme ... Senin de sonun Uday gibi olacak,” diye alay ediyordu (Pargeter, 2012, s. 188). (Uday Hüseyin, Saddam Hüseyin’in oğluydu ve ABD’nin Irak’ı işgali sırasında öldürülmüştü).

Yine de, hütün bu risklere rağmen, toplumdaki belirli gruplar ile liderleri arasında duygusal bağ kurulması söz konusuydu, bilhassa da katılım zorunlu tutulmadığında, kitlelerin toplanmasının sağladığı güç başka hiçbir şeyde yoktur. Çin Kültür Devrimi'nin en ateşli zamanlarında Tianenmen Meydanı'nda Mao'nun Kızıl Muhafızlar için düzenlediği “toplulara huzura kabul”, Mao'yla kurdukları duygusal bağ orada teyit edilen ve güçlenen bazı katılımcıların kendilerinden geçmesine yol açmıştı (Leese, 2011); Nazi Partisi'nin düzenlediği ve (Leni Riefenstahl'ın *İradenin Zaferi* filmiyle ölümsüzleşen) ilk Nürnberg mitingleri de davaya inanmış Nazilerin bir kısmında aynı hisleri uyandırmıştı. Bunun sebebi Hitler'in ve Mao'nun özellikle karizmatik liderler olmaları değildi: Hitler hiç şüphesiz dinleyicileri heyecanlandıran bir konuşmacıydı ama Mao çok az konuşur ve çoğu zaman sadece kürsüden el sallardı. Sevdikleri grubun bir konserinde olmak nasıl ki grubun hayranlarının kendilerinden geçmelerine, bir arada olmanın ve aynı anda aynı ritmik hareketleri yapmanın etkisiyle tepkilerinin güçlenmesine yol açıyorsa mitingler de bu etkiyi yaratıyordu (Collins, 2004).

Yine de, “başarıya ulaşan” –rejimin destekçilerini canlandıran ve rejimle kurdukları duygusal bağ güçlendiren– ritüeller dahi, duygusal ve bilişsel etkilerinin kalıcı olması isteniyorsa tekrara muhtaçtır; Collins (2004), çoğu ritüelin yarı ömrünün yaklaşık bir hafta olduğunu söyler. Siyasi rejimlerin çoğu, halkın rejim sembollerine duyduğu bağlılığın tazelenmesine, rejimin “üst-anlatısının” (Gill, 2011) daha da dallandırılıp budaklandırılabilmesine imkân tanıyan çeşitli olayların –liderin doğumgünü, gösterişli zaferler, şerefli ölümler ve benzerleri– yıldönümlerini kutlar. Son birkaç yüzyılda görülen büyük devrimci rejimler, *eski rejimde* kutlanan günlerin yerine yeni ve rejimin önemli sembollerinin anılacağı günler yaratmayı devrim öncesi geçmişleriyle bağ koparmanın bir yolu olarak gördüğünden, takvimleri rejime göre değiştirmeyi en uç noktalara taşımıştır.

Örnek vermek gerekirse, İşçi Bayramı (1 Mayıs) ve Ekim Devrimi (yeni takvime göre 7 Kasım) Sovyetler Birliği'nde büyük kutlamalara sahne olan tarihlerdi; 1930'lara gelindiğinde ise sosyalist "destandaki" diğer birçok olay –Kanlı Pazar (9 Ocak), Lenin'in ölümü (22 Ocak), Kızıl Ordu Günü (23 Şubat), Kadınlar Günü (8 Mart), Otokrasinin Yıkılması Günü (12 Mart), Paris Komünü Günü (18 Mart), 1912 Lena Katliamının Yıldönümü (14 Nisan), SSCB Günü (6 Temmuz) ve 1905 Devrimi'nin yıldönümü gibi– özel bayram günü ilan edilirken (Gill, 2011, s. 74), Yılbaşı ve Noel gibi eski rejime ait tatillere yüklenen anlam azaltılmıştı. 18. yüzyılda Fransız devrimcilerin, devrimin yapıldığı yılı birinci yıl sayması bu duruma mükemmel bir örnektir; bu devrimciler ayrıca, Fransa nüfusunun ezici çoğunluğunun bağlı olduğu Katolik bayramları yerine (fazla uzun ömürlü olmayan "Yüksek Varlık festivali" gibi) yeni ve "deist" bayramlar koymaya bile çalışmıştı. Diğer taraftan, devrimci olmayan rejimlerde bile yeni kutlama günlerinin yaratılmasına sıklıkla rastlanıyordu. Örneğin Franco İspanya'sında Zafer Günü (19 Mayıs, iç savaşta Milliyetçi güçlerin kazandığı zaferi kutlamak için), Caudillo Günü (1 Ekim, Franco'nun Başkomutan ilan edildiği günü kutlamak için), Falanj Partisi'nin kurucusu José Antonio Primo de Rivera'nın ölüm yıldönümü (20 Kasım), halka açık büyük gösterilerin sahnelendiği önemli tatil günleri olarak belirlenmişti (Payne, 1987). Paul Biya'nın Kamerun'unda da 6 Kasım (iktidara geldiği günün yıldönümü) bayram ilan edilmişti – hâlâ da kutlanır (Mbembe, 1992, s. 18).

Birçok rejimde, yıl içindeki tatiller ve bunlarla bağlantılı büyük ölçekli kamusal ritüeller daha sıklıkla düzenlenen ve daha küçük ölçekli ritüellerle de desteklenir: Bunlar milli marşın söylenmesi ve okullarda her sabah rejime bağlılık yemini edilmesi gibi çok yaygın pratiklerden Sovyet tarzı rejimlerde görülen işyerinde özeleştirme seanslarına, sosyalist değerleri güçlendirmeyi ve –Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminin ve Çin'deki Kültür Devrimi'nin en kötü zamanlarında yaşandığı şekliyle– "sınıf düşmanlarının" maskesini düşürmeyi ve onları yok

etmeyi amaçlayan özel ritüellere kadar değişebilir. Bu ritüellerin hepsi insanların gündelik hayatlarını çok fazla etkilemediği gibi, rejimin resmî törenlere katılımı ne ölçüde zorunlu tutabileceği de her halükarda farklılık gösterir. Örneklerin çoğunda, belirli rejim ritüellerine büyük ölçekli katılım sağlanmasını zorunlu tutmak ve buna uyulduğunu gözetlemek lojistik açısından düşünüldüğünde imkânsızdır (sadece rejime inanmış kişiler ya da çıkar elde etmeyi ümit edenler ritüele katılır); yine de, rejimin totaliter özelliği ne kadar ağır basıyorsa, büyük ritüellere katılımı zorunlu tutma ve buna uyulduğunu gözetleme imkânı o kadar artar.

Sözgelimi günümüz Kuzey Kore'sinde, Kim Jong-il veya Kim Il-Sung'un ölüm yıldönümlerinde anma törenlerine gerekli katılımın sağlanıp sağlanmadığının KIP'nin yerel teşkilatı olan mahalle komiteleri, yani "inmiban" tarafından izlendiği ortadaydı (bkz. Demick, 2009); dünyanın diğer birçok yerinde de rejimin düzenlediği etkinliklere halkın katılımı, örneğin, dükkanların kapalı tutulmasında ısrar edilmesi (Mbembe, 1992), kamu çalışanlarının bu etkinliklere taşınması ve işten atılmamak için etkinliğe katılımın şart koşulması gibi yöntemlerle çoğu zaman "teşvik" edilir. Buna karşılık, katılımın zorla sağlanması, en azından bu katılım rutine bindirilmiş ve iş tanımı haline getirilmemişse, ritüellerin yarattığı duygusal etkiyi artırmıyor gibi görünür. Franco İspanya'sındaki resmî kutlamalar zaman ilerledikçe rutinleşmiş, biçimselliğe sıkışmış; José Antonio Primo de Rivera'nın naaşının El Escorial'a⁴ defnedileceği törene binlerce insanın katıldığı, rejimin ilk birkaç yılında ki o coşkuya asla ulaşamamıştı (Payne, 1987, s. 241-242). Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde halkın kendi elleriyle yaptığı pankartlarla geldiği, gönülden isteyerek katıldığı 1 Mayıs gösterilerinin, sonraki dönemlerde ziyadesiyle ritüele dönüştürülmüş askerî güç gösterilerine sahne olan kutlamalara kıyasla, halkın rejime bağlılığını sergilemede çok daha başarılı oldu-

4 Madrid Özerk Bölgesi içinde, Sierra de Guadarrama dağının eteklerinde manastır, saray, kütüphane ve diğer bölümlerden oluşan, İspanya Kralı II. Felipe'nin ikâmetgâhı olarak kullanılmış dinî-kültürel yapı – ç.n.

ğu birçok kaynakta belirtilir (Gill, 2011; Tumarkin, 1983). Davaya en fazla inanmış Nazilerin katılım gösterdiği büyük Nürnberg mitingleri dahi, zaman içinde “ilham verme gücünü kaybetmişti” (Evans, 2006, [Kindle cihazına göre sayfa numarası] s. 4059). Duygusal enerji, rutin ve canlılığını kaybetmiş törenlere mecburen icabet edildiğinde değil, sıradışı deneyimlere özgür iradeyle katılım sağlandığında ortaya çıkar.

Kişî kùltleri ve destek veriyormuş gibi davranma siyaseti

Yine de, resmî ritüellere katılım sağlanması yönündeki güçlü toplumsal *beklentiler*, hatta baskılar, rejimin unsurları tarafından açıkça yaptırım uygulanmadığı durumlarda ve rejimle halk arasındaki tüm duygusal bağların içi boşaltıldıktan çok sonra dahi oluşabilir; bilakis, rejim ritüellerine katılma baskısı, artık çok az insan kendisini rejimle veya rejimin lider kadrosuyla özdeşleştirse bile, çoğu zaman organik bir biçimde “tabandan” gelir. Söz konusu baskının en belirgin olduğu vakalar, lider kùltleridir. Sovyet lideri Nikita Kruşçev’in Stalin kùltünün sona erdiğini duyurduğu 1956’daki meşhur “gizli konuşmasıyla” (Khrushchev, 1956) popülerlik kazanan “kişî kùltü” tabirinin gerçek tanımı, sadece lideri öven propaganda yapılmasını değil, kişinin lidere sadakatini göstermeye odaklanmış seremonilere katılması beklentisini de içerir. Kişî kùltü çerçevesinde yapılan propagandanın büyük bir bölümü, rejimin halkla ilişkiler görevlilerinin Hafız Esad’a “Suriye’nin baş eczacısı” sıfatını vermesi (Wedeen, 1999, s. 1, 12) ya da KİP’nin resmî gazetesi *Rodong Sinmun*’un, 2006’da, Kim Jong-il’in kendini bir yerden başka bir yere ışınlama becerisini tekâmül ettirdiği ve ABD’nin casus uydularını bu şekilde atlattığını iddia eden bir makaleyi yayımlaması (Hassig ve Oh, s. 55) gibi gerçekten inanılmaz ve alenen gülünç olabilir. Ne var ki, o ülkelerdeki insanlar, bu iddiaları “yutup yutmadıkları” bir kenara, (alışılmış sözlerle lideri övmek, evlerinde liderin portresini bulundurmak gibi) liderin yüceltiği ritüellere katılmak suretiyle kendilerini hâlâ söz konusu iddialara inanmış gibi davranmak zorunda hissedebilir.

Aslında saçma lider propagandasına maruz bırakılan birçok insanın, liderlerinin bu şekilde resmedilmesine gerçekten inanmadığını gösteren çok sayıda kanıt vardır. Devlet kontrolündeki medyanın, ülkenin liderlerinin tanrısal meziyetlerine dair göz açtırmayan salvolarına rağmen, Çavuşesku yönetimindeki Romanyalıların, Franco yönetimindeki İspanyolların ve Hafız Esad yönetimindeki Suriyelilerin büyük bir bölümü hiç şüphesiz bu propagandalara inanmıyordu (Tismaneanu, 1989; Wedeen, 1998; Fernández, 1983, s. 311-324). Yakın tarihe baktığında, ülke dışındaki bilgi kaynaklarından muhtemelen en fazla yalıtılmış halk olduğu görülen Kuzey Korelilerin dahi, ülkelerinin liderleri hakkında yaptığı propagandaya gerçekten inandıklarına dair çok az işaret mevcuttur (Hassig ve Oh, 2009; Chön vd., 2007); diğer birçok ülkede olduğu üzere Kuzey Kore’de de liderin halktan hangi seviyede kabul gördüğü, medyadaki dalkavukluğun seviyesinden çok ekonomik koşullar ya da milliyetçi bağlılıklar gibi kolay açıklanabilir faktörlerle daha yakından ilişkilidir. İnsanlar çoğu zaman bunları yutmaz; Kuzey Kore’deki (ya da başka bir ülkedeki) mübalağalı lider propagandası için söylenebilecek en fazla şey, bunların diğer propagandaların çoğu gibi rejimin gücünü gösterme amacı taşıdığı (Huang, 2015b) ve bu propagandanın bir kısmının, gerçekten inanmak zorunda kalmadan takdir edilebilecek belirli ulusal anlatılara hitap ettiğidir (Myers, 2010).

Buradaki sorun, sıradan halkın gördüğü şekliyle, yönetimdeki elitlerin lider hakkındaki saçma iddiaları yayınlamak için harcamak istediği kaynaklar göz önüne alındığında, kişi kültür ritüellerine katılmayanların takip edilmediğinden ve davaya daha çok inanmış kişilerin bu ritüellere katılmamayı sadakatsizlik olarak görüp cezalandırmayacağından hiç kimsenin emin olamamasıdır; üstelik söz konusu ritüellere katılmamanın, lidere inanmadığı belli kötücül fırsatçılar tarafından diğerlerinin çıkarlarına kasten zarar vermek için kullanılmayacağını da kimse garanti edemez. Bu belirsizlikler kişi kültüne halkın genelinin katılmasına yol açabilecek, bu defa diğerlerinin de katılması beklentisi artacak ve o çok eski “kral çıplak” hikâyesini

hatırlatacak şekilde kendini güçlendiren bir döngü yaşanacaktır (Centola, Willer ve Macy, 2005).

İmparatorluk Roma'sının ilk yıllarında imparator kültürlerinin oluşmasına bu gibi süreçler yardım etmiş görünüyor. Örneğin imparatora unvanlar bahşetmek ve yeterli saygıyı gösteremeyenleri kendi kişisel çıkarları için küçük düşürmek kötücül ve fırsatçı senatörlerin işine geliyordu (Winterling, 2011). Daha yakın geçmişe bakacak olursak, Sovyetler Birliği'nde (Gill, 1980; 2011) ve Çin'deki (Leese, 2011; 2007) Komünist Parti'nin en tepelerinde yaşanan hizip çatışmaları parti üyeleri nezdinde Lenin'in, Stalin'in ve Mao'nun "gözden düşmesine" yol açmıştı. Tamamen insana özgü bilişsel önyargılar kişi kültürüne katılmayı daha da teşvik edebilir. İnsanların çoğu, propagandalarda söylenenlere kendilerinden çok *diğerlerinin* inanasının daha muhtemel olduğunu düşünür (Bicchieri ve Fukui, 1999); çünkü herkes *diğerinin* bilişsel statüsünü değil, sadece kişi kültür ritüellerine katılıp katılmadıklarını gözlemleyebilir ya da birçok kişinin bir kültüle katılmanın doğurduğu bilişsel uyumsuzluğu en azından o kültürle sunulan daha az saçma iddialara ses çıkarmayarak yönetmeye çalıştığını görebilir. İnsanların çoğu lidere hiçbir şekilde güvenmese dahi, kişi kültürüne genel katılımın bir sonucu da *diğer insanların lidere duyduğu güvenin gücü* hakkında bir "ortak bilgi" oluşamaması olduğundan, muhalefetin harekete geçirilmesi çabaları (rejimin bakış açısıyla) uygun bir biçimde yıldırlmış olur. Lider kültürünün sembollerine karşı çok ufak bir saygısızlık etmiş bireylerin de ara ara ibreti âlem için cezalandırılması halinde bu ritüellere katılım daha da teşvik edilmiş olacaktır (Kuzey Kore'den iyi bir örnek için Kutu 8.1'e bakınız).

Dalkavukluk enflasyonu

Daha da ilginç olanı, bu destek sinyallerinin resmî yaptırım ya da teşviklerin olmadığı durumlarda dahi bir tür "enflasyona" maruz kalabilmesidir (Márquez, 2013). Çin'de Kültür Devrimi sırasında, örneğin, Mao Zedung'un destekçileri, ayrı fab-

KUTU 8.1 Kuzey Kore’de Yas Tutma Ritüelleri ve Kişi Kültü

Kuzey Kore’nin kurucu başkanı Kim Il-Sung 1994’te hayatını kaybettiğinde (ve onun oğlu ve halefi Kim Jong-il 2011’de vefat ettiğinde) düzenlenen ve **görünüşte** halkın kendiliğinden katıldığı kamusal yas törenleri, bazen insanlara Kuzey Korelilerin gerçekten “beyinlerinin yıkanıldığını” **düşündürtüp** şaşırtıcı gelir. Halk bu yas törenlerine hiç şüphesiz (ne kadar olduğunu bilemeyeceğimiz) bir ölçüde hakikaten istediği için katılmıştır. Diğer taraftan, bu katılım bir ölçüde de gerek devletin çeşitli yayın organları aracılığıyla halka ne yapmalarının beklendiğini açık talimatlar halinde iletmesi hem de insanların yas törenlerine katılmamaları halinde diğerleri tarafından yalnız bırakılıp rejim muhalifi olarak suçlanmaktan korkmaları nedeniyle, kesinlikle zorlamadır. Kuzey Kore’den kaçanların anlattığı hikâyeler, yas törenlerine katılmanın zorunlu olduğunu söyler. Kuzey Kore’nin önde gelen üniversitelerinden birinde okuyan seçkin bir öğrenci, okuldayken Kim Il-Sung’un ölüm haberlerini ilk defa duyduğunu, ilk başta hiçbir şey hissetmediğini, fakat bütün sınıf arkadaşlarının ağlamaya başladığını gör nce “bütün geleceğinin o an ağlayabilmesine bağlı olduğunu; eğer ağlayamazsa sadece kariyerinin ve İşçi Partisi’ndeki üyeliğinin değil, hayatta kalmasının dahi tehlikeye gireceğini” bir anda fark ettiğini **söylüyor** (Demick, 2009, s. 98). Yas töreni ise Parti tarafından derhal organize edilmişti bile:

İnsanların kederlerini kendiliğinden dışavurmasıyla başlamış olan bir olay vatanseverliklerini ispatlamak zorunda kaldıkları bir hale büründü... İnmiiban, insanların heykele hangi sıklıkla gidip saygısını gösterdiğinin çetelesini tutuyordu. Herkes takip ediliyordu. İnmiiban insanların sadece ne yaptığını değil, yüz ifadesini ve ses tonunu da en ince ayrıntısına kadar inceleyip samimiyetlerini ölçüyordu (Demick, 2009, s. 101).

Aslında kimse Kim Il-Sung’un ölümüyle kederlenmemiştir. Diğer kaçakların anlattığı hikâyeler, ülkede rejimin kurucusuna en azından bir parça iyi niyet beslendiğini ancak Kim Il-Sung’un insanüstü yeteneklere sahip olduğu yönünde propagandacıların uydurduğu iddialara büyük ölçüde inanıldığının doğru olmadığını gösteriyor. Üstelik bu ayrıcalıklı propagandacıların söz konusu iddialara aslında etkilemek istedikleri sıradan insanlara kıyasla daha çok inanmış olduğunu, örneğin, rejimin “Birleşik Cephe Departmanı’nda” önemli bir göreve yükseldiğini ve Kim Jong-il’le karşılaştığında hayal kırıklığına uğradığını aktaran Jang Jin-

sung'un anılarından öğreniyoruz (Jang, 2014). Yine de, diğerlerinin lideri yüksek sesle anması, parti temsilcilerinin gözle görünür bir biçimde anma törenlerini takip etmesi de dahil olmak üzere çeşitli toplumsal ipuçları, insanları kendilerinin de merhum lideri desteklediklerini herkesin içinde ve yeterince gözyaşı dökerek göstermeye mecbur hissetirmiştir. Çünkü beklenen işaretleri göstermemek ya doğrudan devlet tarafından ya da Kim Il-Sung'u gerçekten sevmiş insanlar tarafından cezalandırılma riski taşıyordu. Bahsedilen şartlar altında, yas ritüeli, halkın hakiki duygusal bağlığının bir işareti olmaktan ziyade, katılım sağlamayan kişileri kolayca cezalandırabileceği kabul edilen rejimin gücünün bir işaretiydi (Svolik, 2012, s. 80-81).

rikalarda üretilen, üzerinde Mao'nun resmi bulunan, metalden yapılma küçük "Mao rozetleri" takmayı alışkanlık haline getirmişti. İlk başta bu rozetleri yalnızca en koyu Mao destekçileri takıyordu. Buna karşılık, gerek Mao'nun gerçekten popüler olması gerekse o dönemde Mao destekçisi olarak görünmemenin taşıdığı sarıh dezavantajların bulunması (Mao'ya ve fikirlerine sadakat yemini etmiş Kızıl Muhafızların, öğrencilerin ve fabrika işçilerinin tacizine ya da daha kötü muamelesine maruz kalmak gibi) nedeniyle, kısa süre içinde herkes bu rozetlerden takmaya başladı. Çok geçmeden, fabrikalar talebi karşılayabilmek için milyonlarca rozet üretmeye başladı; Mao'ya gerçekten inandığını göstermek isteyen insanlar daha çok rozet takmaya, daha büyük rozet takmaya ya da bu rozetleri Mao'ya olan hakiki sevgilerini gösterecek şekillerde takmaya başladı: Çapı otuz santime varan rozetleri elbiselerinin üzerine takarken, küçük rozetleri doğrudan vücutlarına tutturuyorlardı (Lese, 2011, s. 216).

Bu rozet modası Mao tarafından ya da Çin Komünist Partisi'ndeki diğer üst düzey yöneticiler tarafından açıkça teşvik edilmiş değildi. Başbakan Zhou Enlai, 1969'da, rozetlerin üretimi için bir sürü kaynak israf edildiğinden bile yakınmıştı. Benzer bir şekilde, yine devletin üst kademelerince hiç teşvik edilmemesine rağmen, Mao'ya verilen desteği göstermek için ay-

nı dönemlerde tamamen yeni ritüeller ortaya çıkarılmıştı. Bunlardan biri, Mao'nun fikirlerinin bir dizi jimnastik hareketiyle hikâyeleştirildiği ve “kalbimizdeki kırmızı güneşlerin en kırmızısına” denerek övgülerin düzeldiği “alıntı cimnastiği” idi; diğeri de, alıntı cimnastiği gibi “tabandan gelen” ve sadakatin fiziksel olarak sergilenmesi için tasarlanmış, “halk danslarının ortak kültürün bir parçası olmadığı bölgelere bile yayılan ve bu yüzden de hatırı sayılır ölçüde utanca sebebiyet veren” “sadakat dansları” idi (Leese, 2011, s. 205).

Bu gibi pratiklerin ortaya çıkmasının sebebi, insanların bir anda Mao'ya eskisinden daha büyük aşkla bağlanması ya da Mao'ya bağlılıklarını göstermedikleri için devletin onları daha ağır cezalara çarptırması değildi; herkesin Mao'ya sadık görüldüğü bir dönemde Mao'ya gerçekten bağlı olduğunu göstermenin tek yolu maliyetli ve diğerlerinden ayrılabilen bir şey yapmaktı. Bu ihtiyaç, (*Alice Harikalar Diyarında* kitabında, olduğu yerde kalabilmek için sürekli koşması gereken Kırmızı Kraliçe'ye ithafen) kimi zaman “Kırmızı Kraliçe Yarışı” olarak da adlandırılan duruma benziyordu; insanlar rejime verdikleri desteğin göstergesinin değerini arttırmaya, rejime bağlılığı daha fanatik seviyelerde olan gruplar tarafından yeterince destek vermemekle suçlanmaktan kaçınabilmek için ihtiyaç duyuyordu. Devletin içindeki ve dışındaki birçok grubun Mao'nun en radikal destekçileri olduklarını göstermek için birbiriyle yarıştığı, Kültür Devrimi'nin o hizipleşmiş atmosferinde, sonuçta ortaya çıkan bir tür *dalkavukluk enflasyonuydu*: Roma İmparatoru Caligula'nın biyografisini kaleme alan Alois Winterling tarafından, Caligula'nın yaşadığı aynı süreçten bahsedilirken kullanılan da bu tabirdir (Winterling, 2011).

Söz konusu ritüellerin gücü, rejime inanmış azınlıkların taşıdığı duygusal enerjiden destek alarak liderliğe sadakat gösterilmesi için muazzam toplumsal baskılara sebep olmasından gelir. Örnek vermek gerekirse, İşçi ve Köylülerin Mao Zedong Düşüncesi Propagandası Takımı üyeleri Mao'nun onlara vermiş olduğu mangoları alıp ebediyete kadar muhafaza etmeyi ümit ederek, kutsal emanetlerin saklandığı sandıklara yerleş-

tirdiklerinde ve bunlara duydukları saygıyı göstermek için neredeyse dinî ayin benzeri törenler düzenlediklerinde, akıllarına gelen bunları yapmadıkları takdirde başlarına gelecek şeylerden duydukları korku değildi (Chau, 2010). Mao'ya gerçekten bağlıydılar, fakat yaptıklarıyla hakiki bir “Mango çılgınlığı”nın başlamasına yardımcı olmuşlardı. İnsanlar geçit törenlerine ve mango temalı diğer seremonilere iştirak etmek suretiyle Mao'ya bağlılıklarını göstermede birbirleriyle yarışıyorlardı. Bahsedilen ritüellere katılan insanların çoğu, Mao'ya muhalif olmasalar da, ona fanatiklik derecesinde bağlı kişiler değillerdi. Katılmalarının çok farklı sebepleri vardı: Merak ediyorlardı (1960'ların Çin'inde mango görmüş çok az insan vardı), ikbal peşinde koşuyorlardı ya da (kimi zaman) yeterince sadık olmadıklarının düşünülmesinden korkuyorlardı. Demokrasi dışı rejimlerdeki diğer birçok ritüel için de aynı şey söylenebilir; az sayıda bir grup insan rejimle ilişki kurmanın yolunu bulabilir ya da rejim bu insanlar sayesinde güç kazanabilir, ancak çoğunluk sadece ikbal peşinde koştuğu veya korktuğu için, hatta sadece bu şekilde davranmadığı takdirde “başına bir şey gelebileceğinden” duyduğu rahatsızlık nedeniyle bu ritüellere katılıyor olabilir. Diğer taraftan, nihayetinde, “meşrulaştırıcı” ritüellere halkın genel katılım göstermesi, insanların çoğu bunu sevdiği için yapmıyor olsa da, rejime yarar. Machiavelli'nin yüzyıllar önce belirtmiş olduğu üzere, hem sevilmeniz hem de sizden korkulması idealdir; ancak rejimin ritüelleri sevgiye değil de korkuya sebep oluyorsa, o da yeterlidir.

Sonuç

Otoriter ve totaliter rejimlerin liderleri, diğer tüm yönetimlerdeki liderler gibi, yönettikleri topluluklar hakkında bilgi toplamaya, yaptıklarının nasıl algılanacağını kendi lehlerine şekillendirirken bu bilgiyi kullanmaya çalışır. Bu liderler, bulundukları konumu meşrulaştırmak amacıyla kendilerinin düzenledikleri gösterilerden ve ritüellerden faydalandıkları gibi toplumsal tabandaki aktörlerin yarattığı sadakat ve destek ritüel-

lerinden de yine bu amaç için yararlanır. Buna karşılık, bu bölümde görmüş olduğumuz üzere, otoriter yönetimlerdeki elitler bilgi toplamada ve kullanmada gerçekten kendilerine has zorluklarla karşı karşıyadır: Çünkü bu yönetimlerde, insanların yöneticilere yalan söylemek ve yöneticilerin söylediklerine inanmamak için çok kuvvetli gerekçeleri vardır; propagandalar ve ritüeller halkın inançlarını şekillendirmekle birlikte, propaganda ve ritüellerin halkın inançlarını nasıl şekillendireceğinin elit kesim tarafından tamamen kontrol altına alınması ve kendi çıkarlarına uygun hale getirilmesi her zaman mümkün değildir. Üstelik rejim ne kadar totaliter olursa söz konusu zorluklar da o kadar akut hale gelir; insanların ne düşündüğünü kontrol etmekte ısrar eden rejimler, halktan güvenilir bilgi almakta ve halkın inanacağı iddiaları ortaya atmakta daha çok zorlanır.

Otoriter ve totaliter rejimlerin çoğunda, bilginin yönetilmesinde karşılaşılan zorlukları aşmak için özel bilgi toplama örgütleri (“gözetleme aparatı”) yaratılır ya da varlığıyla rejim muhaliflerinin birlikte hareket etmesi tehdidini hemen doğurmayan bağımsız bilgi kaynaklarının yaşamasına izin verilir. Yine otoriter ve totaliter rejimler kimi zaman, rejimin güçlü olduğunu gösteren ancak insanların inanmayacağı belli propagandaları ya da saçma ritüelleri, insanların inanabileceği türde propagandaya ya da ikna edici bilgiye tercih eder. Buna karşılık, söz konusu zorlukları tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Demokrasi dışı rejimlerin karşı karşıya olduğu bilgi yönetimi zorlukları, bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, iktisadi refahın sağlanmasında bilhassa sorun teşkil edebilir.

Müşfik Otoriterlik

Singapur'un kurucu başbakanı, rahmetli Lee Kuan Yew, 1992'-de şu demeci vermişti:

Bir ülke ilk önce iktisadi kalkınmasını tamamlamalı; demokrasiye daha sonra kavuşabilir. Demokrasi, çok az istisna dışında, gelişmekte olan ülkelere iyi yönetim getirmemiştir ... Batılılar bireyin özgürlüklerine ve haklarına değer verir. Çin kültürüyle yetişmiş bir Asyalı olarak, benim değerlerim dürüst, etkin ve verimli bir hükümetten yanadır (Lee, 1992, s. 376).

Lee'ye göre, demokrasi iyi yönetim için bir lüks olmaktan da öte, belirli kültürel ve iktisadi koşullarda bilakis zararlıydı. Lee, kendi yönetimindeki Singapur'un sistemini kelimenin tam anlamıyla “demokratik olmayan” bir sistem olarak nitelendirmemiş, sadece daha farklı bir demokrasi olduğunu değerlendirmiş olmakla birlikte, 1994 yılında verdiği bir röportajda, “herkese bir oy hakkı verilmesinin” en iyi sistem olduğunu “aklına yatmadığını” belirtmiş (Zakaria ve Lee, 1994, s. 119) ve iktisadi kalkınma için demokrasiye ihtiyaç olmadığını birçok defa keskin bir biçimde ileri sürmüştü. Demokrasi sadece iyi yönetim anlamına geliyorsa iyiydi ve sadece çok özel kültürel koşullarda böyle bir yönetimi sağlayabilirdi. Bu özel koşulların mev-

cut olmadığı toplumlarda, Lee'ye göre, diğer bazı siyasi sistemler (daha otoriter ya da daha teknokrat rejimler) demokrasiye tercih edilebilirdi.

Demokrasinin, özellikle de iyi yönetimle iktisadi kalkınmanın kastedildiği durumlarda iyi yönetim getirmediği fikri bu yüzden kimi zaman "Lee Hipotezi" olarak adlandırılır (Sen, 1999b, s. 15). Bu hipotez bizi, farklı siyasi rejimlerin, iktisadi kalkınma gibi önem taşıyan nihai çıktılar söz konusu olduğunda, farklı sonuçlar yaratıp yaratmadığını düşünmeye sevk eder. Demokrasi kavramını *eleştiren* bir sorudur bu; Lee, belirli koşullar gerçekleştiğinde, demokrasinin demokrasi dışı yönetimlerden (bunların bazı biçimlerinden) *daha mı iyi yoksa daha mı kötü* olduğunu sorar. Söz konusu fikir, tabii ki, ilk defa Lee'nin aklına gelmemiştir; 19. yüzyılda, İngiliz liberal filozof John Stuart Mill hem toplumun geniş bir kesiminin oy kullanabileceği temsili hükümeti (bugün "demokrasi" dediğimiz yapıyı) savunmuş hem de böyle bir yönetim şeklinin tüm toplumlara uygun *olmadığını* iddia etmişti (Mill, 1859). Temsilî hükümetin "ön şartları" olarak adlandırılan koşulların mevcut olmadığı toplumlarda, temsili olmayan, otoriter (bazen de emperyal) bir yönetim şekli daha iyi sonuç verecekti.

Bir ülkede hangi siyasi rejimin hüküm sürdüğü her zaman seçime bağlı değildir. Rejimler demokratik hükümetler gibi değildir; toplumun geniş bir kesiminin beğenmediği yönetim biçimleri genelde kırılğan olsalar da kitleler her zaman "oy vererek" bu rejimlerden kurtulamaz, farklı bir rejimi seçemez. Söz konusu rejimler çoğunlukla kolektif mücadeleler sonucunda ortaya çıkar ve bu mücadeleler bazen istenmeyen sonuçlar da doğurur; bu rejimler insanlar tarafından yaratılmış, hatta bazen daha güçlü ülkeler tarafından dayatılmış da olsalar, "tasarlandıkları" biçimde kalmayıp "büyürler". Yine de, kolektif mücadele rejimleri zaman içinde farklı yönlelere (örneğin demokrasiye ya da otoriterliğe) doğru itebildiği için, farklı rejimlerin farklı sonuçları olup olmadığını ve bu sonuçların ayrılmaz parçası oldukları daha geniş toplumsal ve iktisadi çerçeveye göre farklılık gösterip göstermediğini anlamaya çalışmakta yarar var-

dır. Demokratikleşmeyi “teşvik etmek” hususunda daha güçlü diğer devletlerin taşıdığı sorumluluklar göz önünde bulundurulduğunda, bu soruya cevap bulunması daha da aciliyet kazanır. Eğer demokratikleşme, Lee’nin öne sürdüğü üzere, bazı toplumlar için zararlıysa (başka bir deyişle, o toplumlarda kötü yönetime sebep oluyorsa) o halde demokratikleşmeyi teşvik etmemek gerekir; bilakis, böyle bir durumda muhtemelen daha farklı, daha otoriter bir yönetim biçimini teşvik etmek iyi bir seçenek olacaktır.

Bu bölümde, “Lee Tezinin” doğruluğunu bu nedenle inceleyeceğiz. İlk önce iktisadi kalkınmanın belirli bir demokrasi dışı yönetim biçimiyle sistematik olarak ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceğini ele alacağız. Bu noktada, elimizdeki kanıtlar, otoriter rejimlerin kendilerine “büyüme mucizeleri” arasında olduğu kadar “büyüme felaketleri” arasında da gereğinden fazla yer bulduğunu gösteriyor. Üstelik otoriter yönetimlerin yazdığı çoğu “başarı hikâyesinin” mekânı olan Doğu Asya’da bile, demokrasinin iktisadi kalkınmayı önemli ölçüde yavaşlattığına dair hiç kanıt yoktur. Yine de, kendilerine has kurumlarının yardımıyla ülke ekonomisini “Üçüncü Dünya’dan Birinci Dünya’ya” taşıyan çok az sayıda otoriter rejim de mevcuttur; Lee’nin kendi anılarını yazdığı kitaba koyduğu başlık da budur. Demokratik rejimlerin ve (bazı) demokrasi dışı rejimlerin başarılı olması, söz konusu rejimlerin iktisadi açıdan önem taşıyan bilgiyi yönetme ve işleme kabiliyetleriyle alakalıdır. Bazı önemli hususlarda başarılı rejimler hep birbirine benzer.

Ekonominin büyümesi, hiç şüphesiz, önem taşıyan tek unsur değildir; siyasi rejimler sadece hızlı büyümeyi ne ölçüde teşvik ettiklerine göre de birbirlerinden ayrılmazlar. Bu rejimlerin uyguladığı politikaların ürettiği diğer sonuçlar da ayırt edici özellik taşır: Sağlık, iktisadi eşitlik, eğitim ve benzeri alanlarda ne yapıldığı önemlidir. Bu bölümde göreceğimiz üzere, mevcut kanıtlar nihai sonuca ulaşmaya yetmez; iktisadi kalkınma düzeyini ve standart demografik özellikleri dikkate aldıktan sonra, araştırmacılar demokratik rejimlerin politi-

kaları ile demokrasi dışı rejimlerin politikalarını birbirinden ayırt etmekte çoğu zaman zorlanır. Buna karşılık, çoğu araştırmacı, gerçekten de demokrasilerdeki yönetim biçiminin otoriter rejimlerdekine kıyasla toplumun çoğunluğuna daha fazla fayda sağladığını tespit eder; bu sonuç, beklediğimiz üzere, teorik çerçeveye de uygundur. Demokrasilerin birçok otoriter rejimden bilhassa farklı olduğu ve önem taşıyan husus ise halklarının “fiziksel bütünlüğünü” hangi ölçüde koruduklarıdır. Basitçe anlatmak gerekirse, (özellikle azınlıklar söz konusu olduğunda) demokratik rejimlerin de baskıcı yöntemlere çok fazla başvurabildiği durumlar olsa da, otoriter rejimlere kıyasla çoğu kendi vatandaşlarını daha az öldürür ve daha az işkenceden geçirir.

Bu bölümü, demokratik rejimler ile demokrasi dışı rejimler arasında farklılık yaratması muhtemel son unsuru kısaca tartışarak kapatacağız: savaşa ilgili tutumlar. Eski Atina’dan günümüz ABD’sine kadarki örneklerin gösterdiği üzere, demokratik rejimlerin de dış ilişkilerinde demokrasi dışı rejimlerin çoğu kadar şiddete başvurabildiği ortadadır; ancak bu rejimlerin diğer demokrasilere karşı savaşa girmesi ihtimali daha düşük görünür. En azından Michael Doyle’nin dış politikayı etkileyen liberal miraslar üzerine kaleme aldığı klasik makalesinden bu yana yanlışlıkla Immanuel Kant’a atfedilen ve üzerinde çok tartışılan “demokratik barış hipotezi” budur (Doyle, 1983a; 1983b). Bu hipotezle ilgili tartışmaların merkezinde, gözlenen “demokratik barışın” demokrasi haricinde sebeplerden mi kaynaklandığı, yoksa yapay bir ölçü birimi mi olduğu yatar. Bu bölümde göreceğimiz üzere, liberal demokrasilerin birbirleriyle savaşa girmediği gerçeğini açıklayan tek olgunun demokrasi olmadığı, aksine, (ayrı ayrı değil) birlikte işleyen “liberal taahhütler” bütünü’nün burada rol oynadığı iddiasında biraz doğruluk payı vardır. Buna karşılık, en azından bazı demokrasi dışı rejimlerin, bilhassa tek adam rejimlerinin silahlı çatışmaya girmesinin bilhassa muhtemel olduğunu gösteren çok sayıda araştırma olduğunu da yine bu bölümde göreceğiz.

Demokrasi, otoriterlik ve iktisadi kalkınma

Bazen en doğru kelime olmasa da genellikle “modernite” olarak adlandırılan ve genel refah seviyesinin yükselmesini, eğitilmiş ve sağlıklı bir toplum oluşturulmasını, diğer arzulan maddi imkânlarla kavuşulmasını da içeren olguyu yaratan hakiki iktisadi büyümenin nasıl teşvik edilebileceği sorusu, son yüzyılın temel siyasi problemlerinden biri olmuştur. Dünyanın dört bir tarafındaki topluluklar, “birinci dünya” ülkeleri ile ilişkilendirilen iktisadi fırsatları ve güvenliği talep etmiştir ve etmeye de devam ediyorlar. Sömürgelik dönemini kapatıp bağımsızlığını kazanan her ülkenin lideri, Lee’nin tabiriyle, ülkesini “Üçüncü Dünya’dan Birinci Dünya’ya” nasıl taşıyabileceği üzerinde samimiyetle kafa yormamış olmakla birlikte (akla ilk gelen örnekler Ekvator Ginesi’nde Macías Nguema’nın anti-modernist tutumu ya da Mobutu’nun kleptokrasisidir), bu liderlerin çoğunluğu “iktisadi kalkınma” adı verilen o geniş kapsamlı hedefe ulaşmayı en azından görünüşte istemiş; bunlardan bir kısmı da o “iktisadi gelişmeye” “birinci dünyanın” (kapitalist) yolundan değil, “ikinci dünyanın” (sosyalist) yolundan ulaşmayı tercih etmiştir. Diğer taraftan, ister sosyalist ister kapitalist yoldan gidilsin, (fakir bir ülkeyi müreffeh bir ülkeye dönüştürme gücüne sahip olan) hakiki iktisadi dönüşüm, kaçınılmaz bir biçimde toplumsal dönüşümle bağlantılıdır; bu yüzden de iktisadi sorun aynı zamanda siyasi bir sorundur ve iktisadi gelişmeyi gerçekleştirebilecek kurumların hangileri olduğunu sormayı gerektirir.

Kurumsal tercihler asla tek başına, diğer koşullardan bağımsız olarak yapılmaz. Liderler ve yönetimdeki elitler demokrasiyi veya diktatörlüğü öylesine “seçmez”; kurumların geçmişten kalan mirasıyla işe başlamak zorundadırlar ve bu mirasın bir kısmı, iktidar denkleminin liderlerin ve elitlerin istediği şekilde kurulmasına hasmane yaklaşıyor da olabilir. Üstelik demokrasinin diğer birtakım siyasi rejimlerden daha iyi olduğunu söylemekle demokrasinin işte bu yüzden silah zoruyla teşvik edilmesi gerektiğini söylemek arasında mantıklı bir bağ-

lantı kurulamayacak olsa bile, demokrasinin bazı açılardan diğer rejimlere göre “daha iyi” olup olmadığı sorusunu, Batı emperyalizminin etkileri hakkındaki can yakıcı sorulara girmeden cevaplamak günümüzde mümkün değildir. Her halükarda, sömürgecilik sonrası dönemi yaşayan yoksul ülkelerin birçoğunda, en azından sömürge döneminin hemen akabinde, yönetimdeki elitlerin son derece kurumsallaşmış bir demokrasi ile yola çıkma imkânı yoktu. Aksine, kalkınmacı liderler çoğu zaman, kurumsallığı zayıf bir demokrasiyi (muhtemelen biraz dış yardımla) besleyip ileride daha kurumsal bir yapıya kavuşmasını ümit etmek ile (yine muhtemelen biraz dış yardım olarak ancak farklı hamiler seçerek) daha güçlü bir otoriter devlet yaratmak arasında tercih yapmak zorundaydı. Bu açıdan bakıldığında, daha demokratik bir sistemin iktisadi kalkınma ve toplumsal dönüşümde birçok avantaj sağlayacağı açıkça belli değildir (Gilson ve Milhaupt, 2011).

Teoride, hiç şüphesiz, demokratik siyasi sistemler çoğunluğun isteklerinin politika yapma sürecinde bir ölçüde dikkate alınmasını sağlar, siyasetçilerin bu çoğunluğa hesap vermesi için de belirli aralıklarla seçimler düzenler. Seçmenlerin onlara iktisadi refah getirmeyi vaat eden siyasetçileri seçmesi, sözünü tutamayanları ya da makamını kişisel çıkarları için kullananları ise görevden uzaklaştırması gerekir. Buna ilaveten, yasal düzenlemelerle getirilecek çeşitli kısıtlamalar, liderlerin devletin parasıyla şahsi servetini arttırması ya da mülkiyet hakkı güvencesini tehdit etmesi imkânını azaltmalıdır. Basit oyun teorisi modelleri daha da ileriye giderek, siyasi varlığını sürdürebilmek için kalabalık grupların desteğine muhtaç olan liderlerin, kendisini destekleyenlere kamu hizmetleriyle (altyapı yatırımları, eğitim, sağlık ve benzeri ihaleleriyle) “ödeme” yapması ihtimalinin daha yüksek olduğunu; bu kadar kalabalık bir desteğe ihtiyaç duymayan liderlerin ise iktidarda kalabilmek için kişiye özel iltimaslar yaratıp yolsuzluğun önünü açmayı tercih edebileceğini öne sürer (Bueno de Mesquita vd., 2001; Gerring vd., 2013). Bu açıdan bakıldığında, iktisadi kalkınmayı önemseyen liderlerin demokratik kurumları desteklemesi gerekir.

Diğer taraftan, teori her zaman pratiğe dökülemez, kurum-sallaşma seviyesi yüksek demokrasiler dahi basit modellerin öngördüğü şekilde işlemeyebilir. Demokrasilerin gerçekte nasıl işlediğini açıklamaya çalışan daha karmaşık modeller ise demokrasinin avantajları ve dezavantajları hakkında göze daha az çarpan ayrıntıları belirginleştiren bir tablo çizer. Seçmenler, ahlâksız siyasetçiler tarafından yanlış bilgilendirilebilir, yanlış yönlendirilebilir ve bu yüzden iktisadi sonuçların hesabını doğru taraflara soramayacak hale getirilebilir; siyasetçiler, kısa vadeli düşünceleri nedeniyle, iktisadi kalkınma için gereken ancak halkın hoşuna gitmeyecek reformları desteklemekten aciz olabilir; seçimlerin maliyetli oluşu ve zenginlerin siyaseti çok farklı yollardan etkileme imkânlarının olması, siyasetin zenginler tarafından ele geçirilmesine yardım edebilir; demokratik sistemde mevcut birçok “veto yetkisi”, devlete mevzilenmiş grupların çok fazla güce sahip olmasına, halkın genel çıkarı yerine kendi özel çıkarını koalamasına yol açabilir (söz konusu problemlerin Amerika’daki örneklerine ilişkin kanıtlar için bkz. Gilens ve Page, 2014; Page, Bartels ve Seawright, 2013; Bartels, 2005). Seçimler, etnik önyargıların alevlendirilip suiistimal edilmesine (Collier, 2009) ya da iktidarın, nihayetinde kendisine maliyet yaratacak olsa da, seçim ekonomisi uygulayıp popülist harcamalar yapmasına sahne olabilir (Besley ve Coate, 1998). Demokratik mücadelenin cari harcamaları gerçek iktisadi kalkınma için gereken sermaye yatırımlarına tercih etmesi, demokratik siyasetin gerektirdiği tavizlerin de ihtiyaç duyulan değişimi engellemesi ya da yavaşlatması bu yüzden mantıklı gelir (Huntington, 1968).

Üstelik günümüzde zengin ülkelerin çoğunun demokrasiyle yönetilen ülkeler olduğu gerçeğine rağmen, bir ülkenin zenginleşmek için demokrasiye geçmesinin gerekli olup olmadığı belli değildir; en azından belirli şartlar altında, demokrasinin iktisadi büyümeyi engelleyebileceğini düşündüren sebepler mevcuttur. Örnek olması için günümüz Çin’ini ve Hindistan’ını ele alalım. Her iki ülke de çok geniştir, kalabalıktır, kendi içinde farklılıklar barındırır ve 1970’lerde her ikisi de çok yoksuldur.

Diğer taraftan, Çin'in Mao sonrası dönemdeki otoriter sistemi, ülkeyi otuz yıllık aşırı hızlı bir iktisadi büyüme periyodunda yolda tutmayı başarmış, milyonları yoksulluktan kurtarmış, neredeyse herkesi okur yazar yapmış iken, Hindistan'daki demokratik sistemde çok daha hantal bir büyüme görülmüş ve yoksulluk, yetersiz beslenme, okur yazar oranının düşüklüğü sorunları ortadan kaldırılamamıştır. 1950'lerin son dönemlerinde Sovyet modelinin Batılı demokrasiler karşısında üstünlüğü ele almasından nasıl endişelenildiyse, Çin'in bugünkü başarılarının da "Batılı" demokratik modelin kabul edilen üstünlüğüne gölge düşürdüğü düşünülür (Ofer, 1987).

Rejimler, rejim unsurlarının saikleri ve bilgi yönetimi

Farklı rejim tiplerinin iktisadi kalkınma açısından sunduğu avantajların neler olduğu sorusunu daha sistematik bir biçimde inceleyebiliriz. Bu konu üzerinde çalışan akademisyenler, siyasi rejimlerin iktisadi kalkınmada etkili olduğunu düşündükleri en az beş farklı mekanizma önermiştir (Knutsen, 2012; Przeworski ve Limongi, 1993). Bunlardan ilk üçü, siyasi liderlerin ve diğer aktörlerin taşıdığı saikleri rejimlerin nasıl etkilediğiyle, diğer ikisi ise siyasi rejimlerin faydalı bilgiyi nasıl işlediğiyle alakalıdır:

1. Siyasi rejimler, liderleri, iktisadi açıdan önem taşıyan aktörlerin mülkiyet haklarına saygı duymaya ve bu aktörlerin mallarına el koymaktan imtina etmeye farklı şekillerde özendirerek iktisadi kalkınmayı etkileyebilir. İktisadi refahın sağlanması için mülkiyet haklarının yerleşmiş olması gerekiyorsa (örneğin birçok iktisatçının öne sürdüğü üzere, yatırımların teşvik edilmesi amacıyla), (mesela keyfi kamulaştırma ve yeniden tahsis uygulamalarıyla) bu gibi haklara saygı duymadığını gösteren rejimler iktisadi refah üretmede başarısız olacaktır. Hiç şüphesiz, bazı durumlarda (örneğin köklü toprak reformu yapılacaksa) iktisadi kalkınmayı hızlandırmak için kamulaştırma gere-

kebilir (Albertus, 2015); ancak genel olarak bakıldığında, sadece mülkiyet haklarının yerleşmiş olması halinde sürdürülebilir bir büyüme sağlanabilecektir. Denetim mekanizmalarının hiç çalışmadığı tek adam rejimlerinde insanların malının mülkünün otokratın insafına kalması, bu gibi rejimlerin iktisadi refah sağlayamayacağına işaret eder. Fakat bu açıdan bakıldığında, demokratik rejimlerin demokrasi dışı rejimlere karşı belirgin bir avantajı bulunmaz. Tek adam yönetimlerinde mülkiyet hakları güvencesiz kalmış olmakla birlikte, kadim korkular (Aristo, *Politika*, Üçüncü Kitap) ve modern oyun teorisi modelleri (Boxix, 2003), mülkiyet haklarının demokratik çoğunlukların yönetiminde *dahi* güvencesiz kalabileceğini gösterir: Yoksul çoğunluk, zenginlerin mallarının müsadere edilmesini isteyebilir ve seçimlerde sadece bu isteklerini yerine getirecek temsilcilere oy vermek suretiyle bu isteğine kavuşabilir. Söz konusu argüman, keyfi müsaderelelere başvurusu denetim mekanizmalarıyla makul ölçülerde engellenen rejimlerin gerçekten de iktisadi kalkınmada bazı avantajlara sahip olduğunu gösterir; bu rejimlerin kurumsallaşmış rejimler olması ihtimali, tek adam rejimi olmalarına kıyasla daha yüksektir ve bahsedilen ihtimal, otokratik tek adam yönetimi biçimlerindense “tahkim edilmiş” demokrasilerin tercih edileceğine işaret eder.

2. Siyasi rejimler, siyasi elitin görevde kalabileceği süreyi değiştirip uzun süreli yatırımlara girişmelerinin önünü açmak suretiyle de iktisadi kalkınmaya etki edebilir. Burada iki tür yatırımdan bahsetmek gerekir: uzun vadede genel refah seviyesini arttırarak maliyetini karşılayan *fiziksel sermaye* yatırımları (örneğin yol veya liman yatırımları); *beşeri sermaye*ye yapılan yatırımlar (örneğin eğitim ve sağlık harcamaları). İktisadi açıdan bakıldığında, demokrasinin karşısına çıkartılan klasik örnekte, sabırsız seçmenleri memnun etmeye uğraşan oy avcısı siyasetçiler tarafından uzun vadeli fiziksel sermaye yatırımlarının yapılmasının ihtimal dahilinde olmadığı açıktır. Buna karşı-

lık, makamı ve görev süresi güvencede olduğu için daha uzun vadeli bakabilen liderlerin (örneğin hanedan ailelerine mensup kralların) elinde, ülkeyi refaha kavuşturacak çalışmalar yapması için daha çok sebep vardır, çünkü ancak ülke refaha kavuşunca lider refaha erecektir. Monarşi yanlış bir İtalyan'ın 1920'lerde söylediği gibi, "Monarşi en iyi yönetim biçimidir çünkü o zaman ülkenin sahibi Kraldır. Tıpkı ev sahibi gibi, evin neresi aksıyorsa o düzeltcektir" (akt. Olson, 1993, s. 567, Banfield, 1958, s. 26; söz konusu argüman en az Hobbes kadar eskidir – bkz. *Leviathan*, Yirminci Bölüm).

Buna karşılık, demokrasi dışı rejimlerdeki liderlerin hiçbirinde (Dördüncü ve Altıncı Bölümler'de gördüğümüz üzere) ne görev süresi güvencesi ne de, hele ki diğerlerinin zenginleşmesinin ya da halkın eğitim seviyesinin yükselmesinin iktidarlarını tehlikeye sokabileceğini düşünüyorsa ülkesinin refaha ermesini bekleyecek kadar sabır vardır. Üstelik demokrasilerde seçmenlerin eğitim, sağlık ve diğer beşeri sermaye yatırımlarının artmasına bastıracağı, bunun da daha kapalı otoriter rejimler karşısında demokrasilere beşeri sermaye üstünlüğü sağlayacağı da düşünülebilir. Otoriter rejimlerde yönetimdeki elitlerin davranışı, kendi makamlarının güvende olduğuna ne ölçüde inandıklarına ve diğer faktörlere bağlı olarak bu yüzden büyük farklılıklar gösteriyor olsa gerek. Singapur hem tasarruf oranlarının hem de eğitim seviyesinin yükselmesini teşvik ederek iktisadi refaha kavuşmuştu. Buna karşılık, Mobutu yönetimindeki Zaire'de bunların ikisi de yapılmadı: Mobutu, kendisini devirmek isteyen rakiplerinin işinin çok kolaylaşacağını düşündüğü için yeni yollar yapmaktan ya da mevcutları bakıma almaktan korkuyordu; devletin gelirlerinin büyük çoğunluğunu, özellikle de görev süresinin sonlarına doğru, yani kendisini en az güvende hissettiği dönemde zimmetine geçirdi ve kendi çıkarları için kullandı (Knutsen, 2012; Wright, 2008). Bu nedenle, genel olarak bakıldığında, uzun vadeli yatırım-

ların teşvik edilmesinde otoriter rejimlerin demokrasilere karşı belirgin bir avantajı olmadığı görülüyor. Diğer taraftan, demokrasi dışı rejimlerin bazı özel biçimlerinin (örneğin kurumsallaşmış monarşilerin) bu açıdan avantajlı olabileceği de doğrudur.

3. Siyasi rejimler, siyasi elitlerin yerleşik çıkar gruplarından ne kadar bağımsız olduğuna göre de kendi içlerinde ayrılır. Devletin sanayileşmeyi teşvik etmesi için yerleşik çıkar gruplarından bir ölçüde bağımsız kalınması fayda sağlayabilir. Örneğin, Doğu Asya'nın gösterdiği büyük iktisadi başarının altında, devletin dünya pazarları için üretim yapan sanayileri doğru koruma önlemleriyle büyütmesinin yattığı öne sürülür (Kohli, 2004; Gilson ve Milhaupt, 2011). Bu koruma önlemlerinin ana fikri, devletin yüksek katma değerli mal üreten sanayilerin büyümesine, onları kısa süreliğine rekabetten korumak suretiyle yardımcı olabileceğidir. Diğer taraftan, bu sanayilerin çıkarına uygun olan, söz konusu önlemlerin sonsuza kadar veya koşulsuz devam etmesidir. Eğer bu sanayilerin devletteki nüfuzu çok fazlaysa, yeni sanayileri koruma politikası sıklıkla bozulup bilinen korumacılığa dönüşür. Bu defa, söz konusu sanayi şirketleri, rekabet ortamının devam etmesi halinde tüketicilerden talep edemeyecekleri yüksek fiyatlar ya da onlara sunamayacakları kalitesiz hizmetler sayesinde, toplumun geri kalanının zarar etmesi pahasına, "rant" elde etmeye başlar. Doğu Asya ülkelerindeki otoriter rejimler, bu sanayi şirketlerine getirdikleri koruma önlemlerini aynı zamanda ihracat başarısı şartına bağlayabildikleri ve şirketlerin nüfuzu karşısında özerkliklerini yeterince koruyabildikleri için bu sorunun yaşanmasını engelleyebilmiştir (Evans, 1995).

Buna karşılık, demokrasilerde iktisat politikalarının düzenlenmesi süreci çıkar grupları tarafından manipüle edilebilir; koruma altındaki sanayiler ya da diğer nüfuzlu aktörler iktisat politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda haksız yere etki altına alabilir (Olson, 1993). Hiç şüp-

hesiz, aynı durumla bazı otoriter rejimlerde de karşılaşılabilir; ancak bazı otoriter rejimlerin iktisadi gelişme süreci açısından avantajının, yerleşik çıkar gruplarının nüfuzundan otoriter rejimler olmaları sayesinde korunmaları olması da akla yatkındır.

İşçi sendikalarından ya da halktan gelebilecek ancak uzun vadeli iktisadi dönüşüm hedeflerine ters düşen ya da sermaye kaybına yol açabilecek yeniden bölüşüm taleplerine karşı durabilmek için de otoriter yönetimin gerekli olduğu öne sürülmüştür (“şüpheli” literatür için bkz. akt. Papaioannou ve Siourounis, 2008; Knutsen, 2012). 20. yüzyılın meşhur “ekonomi mucizelerinin” birçoğunda (örneğin Franco yönetimindeki İspanya’da 1950 ila 1970 yılları arasında görülen iktisadi gelişme, HHP yönetimindeki Singapur mucizesi ya da Güney Kore’deki Park rejimi) işçi sendikaları baskı altına alınmış ve ücret artışları düşük tutulmuştu. İktisadi büyüme hedefine inanmış yöneticilerin milli gelirin tüketime değil, üretime yatırılan kısmını büyütmek için toplumdaki birçok grubun gücünü kısması gerekebileceği fikri bu nedenle mantıklı görünür.

4. Siyasi rejimler, iktisadi değer taşıyan yeni fikirlere ne kadar açık olduklarına ya da iktisadi değer taşıyan bilginin topluma yayılmasına ne kadar imkân sağladıklarına göre de farklılık gösterebilir. İktisatçılar gerçek iktisadi kalkınmanın inovasyona –üretim süreçlerinin iyileştirilmesinden tamamen yeni teknolojilerin icat edilmesine kadar uzanan “faydalı” bilgilerin üretilmesine ve yaygınlaştırılmasına– dayandığını uzun süredir tartışıyor (Romer, 1990). Diğer taraftan, sadece ekonomiye fayda sağlayan bilgi ve teknolojiler ile siyasete de hizmet edebilecek bilgi ve teknolojileri birbirinden ayırmak her zaman mümkün olamayacağından, bilginin serbest dolaşımına izin verip verinemeyi değerlendiren otoriter rejimler, muhtemel kazançlarını ve kayıplarını birçok kez ölçüp tartmak zorundadır (Knutsen, 2015b). Örneğin internet sayesinde

de mümkün hale gelen ve çok farklı biçimler alabilen bilgi alışverişini ele alalım; internete erişime çok az izin veren bir rejim, rejim karşıtı muhaliflerin toplu hareket etmesinin önüne geçebilecek, fakat aynı zamanda ekonomiye fayda sağlayacak bilgilerin dolaşımını da engellemiş olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, kamusal alanın nispeten açık olduğu rejimlerin iktisadi gelişme yolunda sağladığı uzun vadeli üstünlük daha büyük olsa gerek.

5. Son olarak, siyasi rejimler, siyasi elitlerin kararları hızlı ya da fazla tartışmadan almasına ne kadar imkân sağladıklarıyla da birbirlerinden ayrılır. Burada demokrasinin karşısına konulan klasik argüman, farklı grupların görüşünü almayı gerektirdiği için demokrasilerdeki karar alma sürecinin yavaş veya hantal olabildiğidir. Buna karşılık, demokrasi dışı rejimlerde kararlar daha hızlı alınabilir ya da görüş alışverişine harcanan süre azaltılabilir. Ne var ki, sürecin böyle işlediği gerçeğinin (eğer gerçekten böyle işliyorsa) demokrasi dışı rejimlere fayda sağladığı da kesin değildir. Gerektiği kadar fikir alışverişi yapılmadan, tartışılmadan alınan kararların çok kötü kararlar olduğu anlaşılabılır; süreci yavaşlatsa dahi, tartışmalar kararların niteliğini arttırabilir (Landemore, 2013). Yine de, demokratik rejimlerin kararların tartışmaya açılmasından doğan bazı üstünlükleri olsa dahi, kimi demokrasi dışı rejimler de muhtemelen bunları etkili bir şekilde taklit eden görüş alışverişi biçimleri geliştirebilir (Chandra ve Rudra, 2015).

Genele bakıldığında, karar alıcıların keyfî davranışlarını kısıtlayan, onlara olayları daha uzun vadeli değerlendirme ve yerleşik çıkar gruplarından bir ölçüde bağımsız hareket etme imkânı tanıyan, iktisadi değeri olan bilgilerin serbest dolaşımına izin veren ve politika önerilerinin zorlu inceleme süreçlerine tabi tutulduğu rejimlerin, iktisadi kalkınma açısından bu sayılanların hiçbirinin olmadığı rejimlere üstünlük sağlaması gerekir. Bu perspektiften bakıldığında, teorik tartışmalar, özellikle de kurumsallaşması zayıf bir demokrasi ile daha güçlü bir oto-

riter devlet arasında tercih yapmak gerektiğinde, demokrasinin iktisadi büyüme ve gelişmede üstünlük sağlayacak meziyetlere sahip olduğunu kuşku götürmez bir biçimde ispatlayamaz. Bununla birlikte, söz konusu teorik tartışmalar demokrasinin iktisadi gelişme açısından kötü bir yönetim biçimi olduğunu da öne sürmez. Tüm koşullar birlikte değerlendirildiğinde, demokrasilerin teoride sahip olduğu ve bilgi yönetiminden kaynaklanan üstünlükleri onları daha az demokratik alternatifleri karşısında muhtemelen daha avantajlı hale getirir. Diğer taraftan, bu sonuca varabilmek için, siyasi çevrelerce alınan yatırım kararlarında demokrasilerdeki bilgi yönetiminden kaynaklanan bu üstünlüklerin mi göz önünde bulundurulduğuna veya kararların zor kullanarak mı alındığına bakmak, yahut da söz konusu üstünlüklerin en azından bazı demokrasi dışı rejimlerde ne kadar başarıyla yeniden üretilebileceğini değerlendirmek gerekir.

Demokrasi dışı rejimlerde büyüme: Kanıt

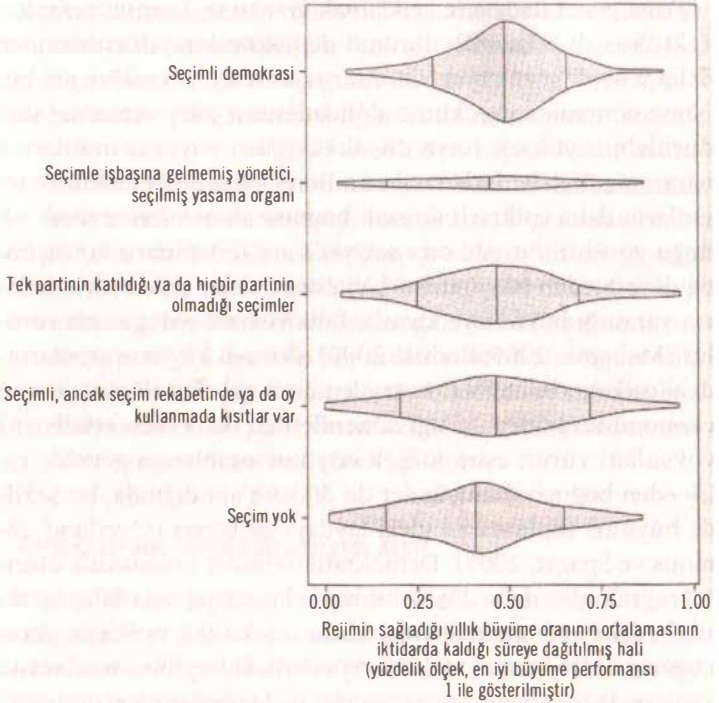
Bugüne kadar toplanan ampirik kanıtlar demokrasilerin iktisadi gelişmeyi ortalamada olumlu etkilediğini ancak bu etkinin her zaman doğrudan hissedilmediğini gösterir. İktisadi büyüme ve siyasi rejimler hakkındaki en sağlam olgu, demokrasi dışı rejimlerdeki büyümenin demokratik rejimlere oranla daha fazla değişkenlik gösterdiği (Almeida ve Ferreira, 2002; Rodrik, 2000; Chandra ve Rudra, 2015). Verilere nasıl bakılırsa bakılsın ya da istatistiklerde “kontrol” grubu olarak hangi faktör alınırsa alınsın, demokrasi dışı rejimler iktisadi büyüme açısından hem en iyi hem de en kötü performans sergileyen ülkeler arasında gereğinden fazla temsil edilir. Mao sonrası Çin, Lee Kuan Yew yönetimindeki Singapur, Park Chung Hee yönetimindeki Güney Kore, milyonların yoksulluktan kurtulduğu hakiki iktisadi gelişme öyküleri yazabilmiş görünen demokrasi dışı rejim örnekleridir –Singapur için tam demokratik olmayan da denebilir–; Mobutu yönetimindeki Zaire, Kim Jong-il

yönetimindeki Kuzey Kore ve Kaddafi yönetimindeki Libya ise, bunlara karşılık, yolsuzluğun, kleptokrasinin, harcanmış fırsatların ve yoksulluğun diğer adı denebilecek ülkelerdir.

Daha genel ifadelerle açıklamak gerekirse, otoriter rejimlerdeki iktisadi belirsizlik durumu demokratik rejimlerdekinden daha yüksek görünüyor. Otoriter rejimlerde yüksek ve ani büyüme dönemlerini çöküntü dönemlerinin takip etmesine sürdürülebilir yüksek (veya düşük) iktisadi büyüme oranlarına nazaran çok daha fazla rastlanır. Buna karşılık, demokratik rejimlerin daha istikrarlı iktisadi büyüme dönemlerine tanık olduğu görülür. Bu gibi orta seviyede ancak istikrarlı bir biçimde devam eden büyümenin *kalitesinin*, daha çalkantılı oranların yarattığı büyümeye kıyasla daha yüksek olduğu öne sürülür (Mobarak, 2005; Rodrik, 2000). İktisadi büyüme oranlarındaki çalkantı bilhassa (her şeyden önce gelirleri düşük olan ve ekonominin kötüye gittiği dönemlerden daha fazla etkilenen) yoksulları vurur; aşırı yüksek büyüme oranlarına genelde eşlik eden boğucu dönüşümler de dikkate alındığında, bu şekilde büyüme topluma en ideal faydayı sağlamaz (Overland, Simons ve Spagat, 2005). Demokratik rejimler ortalamada otoriter rejimlerden daha düşük bir hızda büyümüş olsa dahi, bu rejimlerdeki büyüme daha sağlıklıdır. (Şekil 9.1 ve 9.2’de göreceğimiz üzere, demokrasi dışı rejimlerdeki büyüme oranlarının yanlara doğru şişmiş olmasının aksine, demokratik rejimlerdeki büyüme ne çok fazla ne de çok azdır.)

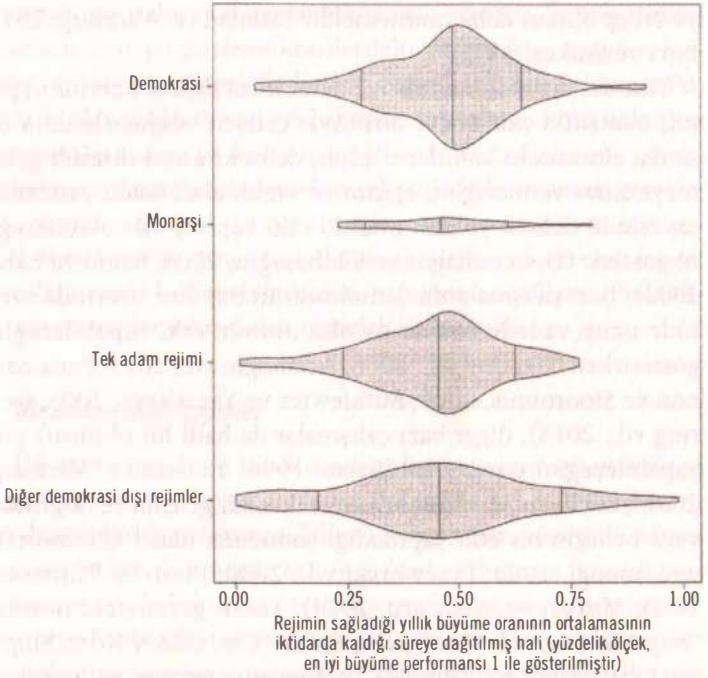
Aslında demokrasiler, rejim tipleri arasındaki fark büyük olmasa da, demokrasi dışı rejimlere oranla *ortalamada* daha yavaş büyüyor görünmez (Şekil 9.1 ve 9.2). Herhangi bir yılda, medyadaki demokrasi çoğu demokrasi dışı rejimden hızlı büyüyüp, rejimin iktidarda kaldığı süre boyunca medyadaki demokrasinin büyüme oranları medyadaki demokrasi dışı rejimlerden daha yüksektir. (Monarşiler genelde en iyi ikinci performansı, tek adam rejimleri ve demokrasi dışı diğer rejimler ise en kötü performansı göstermiştir.) Çok az daha yüksek ortalama büyüme oranları ile demokrasiyi ilişkilendirmek (en azından 1950 sonrası dönemde) mümkün olmakla birlik-

ŞEKİL 9.1
Farklı Rejim Tiplerinin Yıllık Büyüme Oranlarının Ortalamasının Dağılımı
(1950-2014)

Büyüme oranları istikrarsız olduğu ve herhangi bir zamandaki dünya ekonomisinin genel durumundan etkilendiği için bunları doğrudan karşılaştırmıyoruz. Bunun yerine, ilk önce her bir rejim ve her bir yıl için büyüme oranını hesaplıyoruz (1=yıl içindeki en yüksek büyüme, 0=yıl içindeki en düşük büyüme) ve daha sonra bu oranları rejimin iktidarda kaldığı süreye oranlıyoruz (örneğin seçim yapılan ancak seçim rekabetinde ya da oy kullanmada kısıtların olduğu Singapur, 1965 ila 2014 yılları arasında ortalama 0,7 büyümüş olup istikrarlıyüksek büyüme gösteren ülkelerden biridir). Grafikteki her bir şekil, söz konusu ortalamaların rejim tipine göre dağılımını gösterip dikey çubuklar en alttaki %10'luk dilimi, medyanı ve en üstteki %10'luk dilimi işaret eder. Örneğin, medyan demokratik rejimin, rejimin iktidarda kaldığı süreyle ortalaması alındığında, büyüme oranlarının üst %50'si içinde kalacak şekilde büyüme sağladığını, çünkü medyan demokrasinin ortalama büyüme oranının 0,5 ve üzeri olduğunu görüyoruz. Rejim verileri Przeworski'deki (2013) PIPE veri setini genişleten Skaaning, Gerring ve Bartusevičius'ten (2015); iktisadi büyüme verileri Angus Maddison, Penn World Tabloları ve Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Örneklem kümesinde 793 rejim vardır (medyan süresi beş yıldır ancak örneklem kümesindeki demokrasiler daha uzun süre iktidarda kalmış görünüyor); grafikteki alanlar her bir kategorideki gözlem sayısına göre ölçeklendirilmiştir.

ŞEKİL 9.2
Farklı Rejim Tiplerinin Yıllık Büyüme Oranlarının Ortalamasının Dağılımı
(1950-2010)

Şekil 9.1'deki gibi, ilk önce her bir rejim ve her bir yıl için büyüme oranını hesaplıyoruz (1=yıl içindeki en yüksek büyüme, 0=yıl içindeki en düşük büyüme) ve daha sonra bu oranları rejimin iktidarda kaldığı süreye oranlıyoruz. Grafikteki her bir şekil, söz konusu ortalamaların rejim tipine göre dağılımını gösterip dikey çubuklar en alttaki %10'luk dilimi, medyanı ve en üstteki %10'luk dilimi işaret eder. Rejim verileri Geddes, Wright ve Frantz'dan (2014); iktisadi büyüme verileri Angus Maddison, Penn World Tabloları ve Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Örneklem kümesinde 461 rejim vardır (medyan süresi on yıldır ancak örneklem kümesindeki daha uzun süre iktidarda kalmış olanlar vardır); grafikteki alanlar her bir kategorideki gözlem sayısına göre ölçeklendirilmiştir.

te, demokratik siyasi rekabetin büyümeye sebep olup olmadığı sorusuna, herhangi bir güven aralığında olumlu cevap vermek çok zordur. Bunun nedeni, iktisadi gelişmeye yol açan sebeplerin aynı zamanda demokrasinin oluşmasına da yardımcı olabilmesidir; düşük büyüme oranları da yeni gelişen demokrasi-lerin çökmesine neden olabilir (ayakta kalmayı başaran ve güçlenen demokrasilerdeki büyüme oranları ise genelde ortalama-

dan daha yüksek çıkabilir). Daha genel bir ifadeyle açıklamak gerekirse, bazı çalışmalarda öne sürüldüğü üzere, demokrasi- nin iktisadi gelişmeye değil de iktisadi gelişmenin demokrasi- ye sebep olması daha muhtemeldir (Murtin ve Wacziarg, 2014; Boix ve Stokes, 2003).

Yine de, iktisadi büyüme ve demokrasi ilişkisi üzerine yapılmış istatistikî çalışmalar birbiriyle çelişen bulgularla dolu olsa da, elimizdeki kanıtların çoğu, demokrasinin iktisadi gelişmeye zarar *vermediğini*, eğitim ve sağlık alanındaki yatırımlar sayesinde dolaylı yoldan olumlu etki yapmış bile olabileceğini gösterir (Doucouliagos ve Ulubaşoğlu, 2008; Baum ve Lake, 2003). Bazı çalışmalarda demokrasinin büyüme üzerinde özellikle uzun vadede çok az da olsa olumlu etki yapabileceğini gösterirken (Gerring vd., 2006; Acemoğlu vd., 2014; Papaioannou ve Siourounis, 2008; Butkiewicz ve Yanikkaya, 2006; Gerring vd., 2013), diğer bazı çalışmalar da hafif bir olumsuz etki yapabileceğini işaret eder (Barro, 1996; Tavares ve Wacziarg, 2001), bir kısmı da demokrasinin iktisadi gelişmeye doğrudan veya belirgin bir etki yapmadığı sonucuna ulaşır (Przeworski ve Limongi, 1993; Przeworski vd., 2000; Pinto ve Timmons, 2005; Murtin ve Wacziarg, 2014). Yakın geçmişteki otoriter “büyüme mucizelerinin” pek çoğuna (Çin, Güney Kore, Singapur) rastlanan Doğu Asya’da ve dünyanın en yeni ve görünüşte en istikrarsız demokrasilerine ev sahipliği yapan Afrika’da bile, gelişmiş istatistikî analizlerin sonucunda, demokratikleşmenin iktisadi gelişmeyi herhangi bir şekilde avantajlı hale getirdiği tespit edilmemiş olsa bile, dezavantajlı hale getirdiğine ilişkin bir bulguya da rastlanmamıştır (Knutsen, 2010; Rock, 2009; Narayan, Narayan ve Symth, 2011). Örneğin Şili’de, Pinochet’nin “kalkınmacı” askerî rejiminde yakalanan büyüme ivmesi, demokrasiye geçildikten kısa bir süre sonra *aşılmıştır*. Japonya’nın gelişmiş bir ülkeye dönüşmesi ise, hiç şüphesiz, ülke demokrasi ile yönetilirken gerçekleşmiştir.

Üstelik bugünkü Çin de dahil olmak üzere, otoriter rejimin hüküm sürdüğü birçok ülkenin büyüme oranlarını yıllık 1 ila 2 puan yüksek gösterdiğine dair çok fazla kanıt vardır (Magee

ve Doces, 2015; Wallace, 2016); demokrasilerin çoğunda bu şekilde şişirilmiş oranlara rastlanmaz. Bilakis, mevcut veri setlerine göre yapılan büyüme tahminleri, otoriter devletlerde demokrasilere nazaran daha büyük sapma gösterir; bunun nedeni muhtemelen, güçlü demokrasilerdeki bürokrasiye nazaran otoriter rejimle yönetilen ülkelerdeki bürokrasilerin, Sekizinci Bölüm’de tartışıldığı üzere, iyi haberleri raporlayıp kötü haberleri önemsizleştirmek ya da hatta tahrif etmek için daha çok gerekçelerinin olmasıdır. En azından rakamlarla konuşmak gerekirse, otoriter rejimleri tavsiye etmeyi gerektirecek çok az şey vardır; demokrasiler, istatistikî olarak ölçülebilecek iktisadi büyüme yaratmada kullanabilecekleri ham potansiyellerine bakıldığında en az demokrasi dışı rejimler kadar iyidir.

Başarılı otoriter rejimler

Ülkeyi dönüştüren bir iktisadi gelişme yaratmayı gerçekten *başarmış* otoriter rejimler, bunu *başaramamış* rejimlerden yine de çok farklı görünmez. Ülkeyi hangi rejim yönetirse yönetsin kişi başına düşen gelirin çok yüksek olduğu ve iktisadi performansı her halükarda petrol fiyatına bağlı olan Suudi Arabistan veya Katar gibi Ortadoğu’da petrole son derece bağımlı bazı otokrat monarşileri, Stalin dönemindeki Sovyetler Birliği’nde görülen (ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesi pahasına gerçekleştirilen) sanayi devriminin genellikle abartılan “başarılarını” bir kenara bırakacak olursak, 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başlarında otoriter rejimlerde görülen ekonomik “mucizelerin” *çok azına*, ideolojisini en çok ön plana koyan, baskıcı yöntemleri en fazla uygulayan ya da tek adam iktidarının son derece yerleşmiş olduğu rejimlerde *rastlanmıştır*. Tek adamlığın ve totaliterliğin en yüksek seviyeye ulaştığı Mao’nun Çin’i, insanın sebep olduğu gelmiş geçmiş en büyük kıtlığı yaşamış (Dikötter, 2010), planlı bir ekonomide ekonomiyi çöküntüye uğratmak gibi zor bir işi *başarmıştır* (Walder, 2010). En önemlisi, köylülere verdiği toprağı kullanma hakkına zarar gelmemesini sağlayarak ve köylerin, kamulaştırma korkusu olmadan, iktisa-

di faaliyetlerden faydalanabilecek kooperatifler halinde örgütlenmesine izin vererek eşi benzeri görülmemiş iktisadi büyüme oranlarına ulaşılması, yönetimdeki totaliter özelliklerin ve tek adamlığın azaltıldığı Deng yıllarının daha dışa açık Çin’inde sağlanmıştır (Huang, 2008). Daha genel ifade etmek gerekirse, otoriter yönetimlerdeki iktisadi büyüme başarıları –Suharto yönetimindeki Endonezya, Mao sonrası dönemde Çin, Franco yönetiminde 1950 ve 1960’ların İspanya’sı, Park Chung Hee döneminde Güney Kore, HHP yönetiminde Singapur– (hassas siyasi konuların değil de) iktisat politikalarının rejimden çok fazla korku duymadan tartışılabildiği nispeten açık kamusal alanları içinde barındıran rejimlerde gerçekleşmiştir.

Söz konusu rejimlerde, kendi kişisel servetlerini arttırmayı ya da katı bir ideolojik projeyi gerçekleştirmeyi değil, *iktisadi kalkınmayı* pragmatik bir inançla benimsemiş liderler vardı (Gilson ve Milhaupt, 2011); hiçbir rejimde siyasetçilerin önceliğinin bu olduğunu doğrudan söylemek mümkün değildir. Diğer taraftan, iktisadi büyümeye pragmatik yaklaşmak, iktisadi kalkınmayı hangi politikaların gerçekten teşvik edeceğini liderlerin bileceğini garanti etmez; bilakis, hakiki refahı hangi politikaların gerçekten teşvik edeceği hakkında en yetkin kalkınma iktisatçıları bile fikir ayrılığına düşer (Easterly, 2011). Üstelik diğer herkes gibi otoriter yöneticiler de bilişsel önyargılarla malul olup modalara ve gelip geçici heveslere kapılabilir (Weyland, 2008). Tartışmaya ve fikir alışverişine açık bir ortam, iktisadi gelişme sürecinin getireceği karmaşık problemler ile ilgili otoriter rejimlerin daha çok bilgiye dayalı kararlar almasını sağlayabilir. Yönetimdeki elitler, iktisat politikalarının çeşitli toplumsal gruplar üzerinde nasıl etkiler yaratacağına ilişkin bilgiye dayalı argümanlara kulak verdiği takdirde sonu felakete varacak hatalı politikaları uygulamaya sokma ihtimalleri de azalır. Kamusal alanda iktisat dışındaki konuları tartışma imkânı kısıtlı olsa da, yakın tarihli bazı çalışmalarla da ortaya konulduğu üzere, bahsedilen rejimler bu yüzden daha istikrarlı ve “daha yüksek nitelikli” iktisadi büyümeye ulaşabilir (Chandra ve Rudra, 2015).

Buna karşılık, alt kademe bürokratların bilgiyi çarpıtmak için çok fazla sebep bulabilmesi (bkz. Sekizinci Bölüm) veya ideolojik sebeplerle iktisat politikalarını tartışma imkânının çok fazla daraltılmış olması ya da elit kesimin toplumdaki önemli grupların desteğine çok az ihtiyaç duyması nedeniyle yönetimdeki elit kesim bilgiye ulaşamadığı bir ortamda hareket ediyorsa, söz konusu elitlerin feci hatalar yapmaları daha muhtemel olur. Mao döneminde Çin’de uygulanan İleriye Doğru Büyük Sıçrama planının yol açtığı kıtlık, ancak pragmatik kalkınma politikalarının katı ideolojik bağlılıklarla geri plana atıldığı ve bu politikaların sonuçlarını gerçekleri çarpıtarak raporlamanın alt kademelerdeki yetkililerin fazlasıyla işine geldiği bir atmosferde meydana gelebilirdi (Teiwes ve Sun, 1999; Kung ve Chen, 2011); “Büyük İnsan Yapımı Nehir” projesi gibi altyapı yatırımlarıyla ne kadar olduğu bile açıklanmayan petrol gelirlerinin çarçur edildiği 1970’ler Libya’sının saçma iktisat politikaları ancak, devletin petrolden elde ettiği geliri tamamen kontrolleri altına almış olmaları nedeniyle, iktisat politikaları hakkında bilgiye dayalı tartışmalar yapmak ya da bu politikalara toplumsal destek sağlamak zorunda hissetmeyen elitlerin yönetiminde uygulanabilirdi (Pargeter, 2012). Kamusal alanın hakkıyla işlediği demokrasilerin kısıtlıklardan ve felakete sonuçlanabilecek diğer politika hatalarından kaçınabilmesinin bir sebebi de budur. Amartya Sen’in o çok bilinen argümanı ile ifade etmek gerekirse, demokrasilerdeki siyasetçiler her zaman daha iyi insan değildir, yalnızca yaptığını kamusal alanda meşrulaştırmaya mecburdur (Sen, 1983; 1999a).

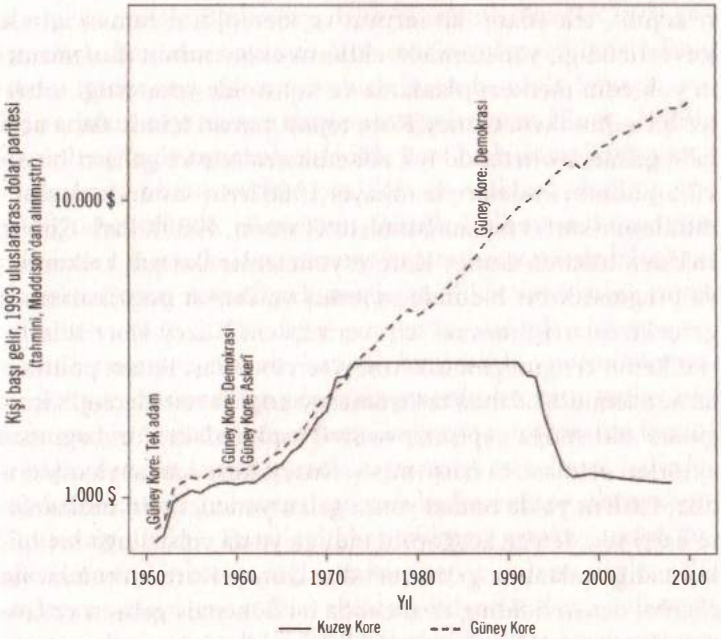
Üstelik “başarılı” demokrasi dışı rejimlerde, kamusal alandaki tartışmaların faydalı etkileri, toplumda iktisadi önem taşıyan çok çeşitli grupların mülkiyet haklarına saygı duyulması ile de birleşir (Haber, 2006). Son derece kurumsallaşmış siyasi partilerin bulunduğu rejimlerde “yönetimin niteliği” bu yüzden daha yüksektir (Charron ve Lapuente, 2011; Gandhi, 2008; Gandhi ve Przeworski, 2006); siyasi partiler genellikle toplumdaki çok çeşitli grupları dinlemek ve bu grupların politika ter-

cihlerini (en azından belli ölçülerde) dikkate almak zorunda olduklarından, bu rejimlerdeki iktisadi büyüme de daha güçlüdür. Benzer bir şekilde, en tepedeki yöneticinin makam ve görev süresi güvencesinin yüksek olduğu rejimlerde, örneğin soya dayalı monarşilerde, mülkiyet haklarına diğer rejimlere nazaran daha fazla saygı duyulduğuna, bunun da iktisadi gelişmeyi dolaylı olarak teşvik ettiğine ilişkin kanıtlar da mevcuttur (Knutsen ve Fjelde, 2013; Clague vd., 1996). Otoriter rejimlerin pek çoğunda mülkiyet hakları bu şekilde garanti altına alınmaz. Bazı otoriter rejimlerin mülkiyet haklarını daha fazla çiğneyebilmesi, sadece toprak reformunu kolaylaştırdığı için bu rejimlere demokratik rejimler karşısında iktisadi gelişme açısından üstünlük sağlamış görünür (Albertus, 2015). Bu gibi reformlara bazen (örneğin Komünist Parti'nin 1949 yılında kazandığı zaferden sonraki dönemde Çin'de ya da 1945 ile Kore Savaşı'nın patlak verdiği 1950 yılları arasında Güney ve Kuzey Kore'de), gerçek iktisadi gelişmenin teşvik edilmesi için ihtiyaç duyulmuş olmakla birlikte, demokratik rejimlerde söz konusu reformları uygulamaya koymak çok zor olmuştur. Bu sebeple, ülkedeki toprak rejimini dönüştüren reformlar çoğu zaman sol hareketlere mensup devrimci rejimler ya da sol hareketlerin rejime yönelik ciddi bir tehdit olduğunu düşünen askerî yönetimler tarafından uygulanmıştır. Diğer taraftan, ancak özel durumlarda geçerli bu üstünlüğün ötesinde, son derece kapalı ya da ideolojik bağlılığı yüksek rejimlerin başarılı rejimler olduğunu söylemek çok zordur.

Demokrasi dışı rejimlerin iktisadi gelişme sürecinden birbirinden nasıl farklılık gösterebileceğine ilişkin çarpıcı bir örneği incelemek için Kore Savaşı'ndan sonra Kuzey ve Güney Kore'nin iktisadi kaderlerinin nasıl ayrıştığını ele alalım. Kore yarımadasının uzaydan çekilen, Güney Kore'nin elektrik aydınlatmasıyla ıslıl ıslıl, Kuzey Kore'nin ise neredeyse tamamen karanlıkta kalmış olduğu o meşhur fotoğrafını herkes görmüştür. Birleşik Kore'nin endüstriyel kapasitesinin büyük bir bölümünün Kore Savaşı'ndan sonra Kuzey Kore'de kaldığını; 1953'te imzalanan ateşkesten en az on yıl sonra bile çoğu insanın, dev-

rimci hükümetiyle Kuzey Kore'deki hayat standardının, yolsuzluğa bulaşmış seçimleri ve askerî yönetimiyle Güney Kore'den daha yüksek olduğunu düşündüğünü ise çok daha az insan bilir. Aslında, Kuzey Kore'de ekonominin çıktıları ölçülebildiği oranda (Kuzey Kore'nin gayrisafi yurtiçi hasılasına ilişkin olarak Angus Maddison'un [1993] sunduğu rakamlar çoğunlukla bilgiye dayalı tahminden ibarettir), ateşkesten sonraki ilk birkaç on yıl boyunca, Güney ve Kuzey Kore ekonomilerinin muhtemelen birbirlerine yakın oranlarda büyüdüğü tahmin edilir (bkz. Şekil 9.3). Üstelik, Güney Kore'deki rejim ABD'den yardım alırken, Kuzey Kore rejimi de 1990'ların

ŞEKİL 9.3
Kuzey Kore ve Güney Kore'de Kişi Başına Düşen Gelir
(1950-2010)

Rejimlere ilişkin veriler Geddes, Wright ve Frantz'dan (2014) alınmıştır. Kişi başına düşen gelir verileri Maddison'dan (2013) alınmış ve 1993 yılındaki uluslararası dolar paritesi kullanılmıştır. Kuzey Kore için verilen rakamlar bilgiye dayalı tahminlerdir; 1970'ten 1993 yılına kadar olan veriler benzer bir şekilde aradeğer hesabıyla elde edilmiştir.

ilk yıllarına kadar Sovyetler Birliği'nden büyük destek almıştı. Bununla birlikte, Kim Jong-il'in 1980'lerde iktidara gelmesinden bir süre sonra, Kuzey Kore'de sadece ekonomi küçülmemiş, açlık ve nihayetinde kıtlık da görülmüştü. Ölü sayısını kesin olarak tespit etmek hiçbir şekilde mümkün olmamakla birlikte, Güney Kore'nin çoktan "gelişmiş" ülkeler kategorisine alınmış olduğu 1993'te Kuzey Kore'de yaşanan kıtlıkta tahminen 200.000 kişi hayatını kaybetmişti.

Burada dikkat çekilmesi gereken esas husus, 1953 ile 1993 yılları arasında geçen zamanın büyük bölümünde, hem Kuzey Kore'nin hem de Güney Kore'nin demokrasi dışı yönetimlerle idare edilmiş olmasıdır. (Güney Kore'nin demokrasiye geçiş yılı genellikle 1988 olarak kabul edilir). Bu yüzden, Kuzey ve Güney'in kaderlerinin ayrılmasını demokrasiye (ya da kültüre) bağlamak mümkün değildir. Diğer taraftan, Kuzey Kore rejimi, tek adam iktidarının ve ideolojinin zaman içinde kuvvetlendiği, yönetimdeki elitlerin ekonominin dinamizmini yok edip merkezî planlama ve kontrolde ısrar ettiği totaliter bir rejim iken, Güney Kore rejimi zaman içinde daha açık hale gelmiş, yönetimde tek adamlık azalmış ve gelişen bir sivil toplumun baskılarıyla nihayet 1980'lerin sonunda demokratikleşme süreci tamamlanmıştır (Cotton, 1989). Park Chung Hee'den itibaren Güney Kore'yi yönetenler iktisadi kalkınmaya pragmatik bir biçimde inanmış ve iktisat politikalarının gerçekten tartışılmasına izin vermişken, Kuzey Kore liderleri ülkenin zenginliğini tüketmeyi tercih etmiş, iktisat politikalarının kamusal alanda tartışılmasını engelleyen ideolojik kurullara sıkı sıkıya yapışmış ve sivil toplumdaki tüm bağımsız aktörleri acımasızca bastırmıştı. Kuzey Kore için söylediklerimiz, Park'ın ya da ondan sonra gelen yöneticilerin muhalefete karşı son derece hoşgörölü olduğu ya da yolsuzluğa hiç bulaşmadığı anlamına gelmemelidir. Güney Kore hükümeti ile *chaebol* denen holdingler arasında bu dönemde gelişen ve Güney Kore siyasetini çürütmeye bugün bile devam eden al gülüm ver gülüm ilişkilerine birçok akademisyen dikkat çekmiştir (Gilson ve Milhaupt, 2011). Buna karşılık Güney Kore'nin

iktisadi gelişmeye pragmatik bağlılığı ve (her ne kadar baskı altında tutulsalar da faaliyet göstermesine izin verilen muhalefet partileriyle, hükümetten bağımsız öğrenci ve işçi hareketleriyle) kamusal alanın göreceli açıklığı, Kuzey Kore'nin iktisadi gelişme yolunda yaptığı hataların esas sorumlusu olduğu anlaşılan iktidarın tek adamlaşmasını ve ideolojikleşmesini engellemiş gibi görünüyor.

Demokrasilerde ve demokrasi dışı yönetimlerde yozlaşma

Güney Kore örneğinin gösterdiği gibi, iktisadi gelişmede “başarı”ya kavuşmuş otoriter rejimlerde bir yandan ekonomi gelişirken bir yandan da rüşvet ve benzeri bürokratik yolsuzluk biçimlerinin son derece arttığına tanık olunabilir. Suharto yönetimindeki Endonezya hem ekonomisinin çok hızlı gelişmesiyle hem de muazzam ölçülerdeki yolsuzluklarla biliniyordu. Endonezya ekonomisi hızlı büyürken bile Suharto, ailesi ve yakın çevresi son derece zenginleşmişti (Rock, 2009). Bugünkü Çin de benzer bir şekilde hem hızlı iktisadi büyümenin hem de bürokrasideki büyük yolsuzlukların birlikte görüldüğü bir ülkedir (Rothstein, 2015). Kalkınma iktisadının politikası üzerine kaleme alınmış hacimli literatürde bürokratik yolsuzluğun iktisadi gelişmeyi genellikle yavaşlattığı tespit edilmiştir (Aidt, 2009); fakat günümüz Çin’inde olduğu üzere, kalkınma projelerinin başarılı bir şekilde tamamlanmasının kariyer basamaklarında yükselmenin bir şartı haline getirilmesi ve devlette çalışanların kalkınma projelerine inançla bağlanmasını sağlayan mekanizmaların işletilmesi halinde, rüşvetin iktisadi gelişmeye zararı o kadar yüksek olmayabilir (Rothstein, 2015). Burada dikkat edilmesi gereken temel husus, ekonomide başarı sağlayan otoriter rejimlerin devlet çalışanlarını sadece yasayı ihlal ettikleri durumda değil, kalkınma projelerinin başarısızlıkla sonuçlanması halinde *hesaba çekme*sidir. Bu koşullar altında, rüşvet bir nevi “alt kademelerdeki-lerin tahsil ettiği vergiye” dönüşür ancak “trenler zamanında

kalkar”, altyapı projeleri yapılır, kalkınma projeleri tamamlanır. Buna karşılık, tek adam iktidarının son derece güçlendiği ve üst kademe yöneticilerin iktisadi kalkınmaya gerçekten inanmadığı otoriter rejimlerde (örneğin Mobutu yönetimindeki Zaire’de ya da Marcos yönetimindeki Filipinler’de) yolsuzluk, eğer işleri *bitirmemek* yönetimdeki elitler için daha kârlıysa, altyapı projelerinin yapılmayacağı, diğer kalkınma projelerinin tamamlanmayacağı anlamına geliyordu (örneğin Filipinler için bkz. Overholt, 1986).

Kurumsallaşmasını tamamlamış tek parti rejimlerinin, en azından benzer gelişmişlik düzeyine sahip demokrasi dışı rejimlere kıyasla rüşvet mekanizmasını daha iyi kontrol ettiğine dair çeşitli kanıtlar da mevcuttur (Charron ve Lapuente, 2010). Yoksul insanlar gündelik geçimlerinin peşinde koştuğu sürece, siyasetçiler, iktisadi gelişme için daha çok ihtiyaç duyulabilecek olan uzun vadeli kamusal yatırımlar yerine “kişiye özel” ihtiyaç malzemeleri (ki bazen bunlara “sadaka” denir) temini vasıtasıyla düşük gelirli kesimin desteğini garantiye alabilir. Yoksul ülkelerde, ülke hangi rejimle yönetilirse yönetilsin, pek çok farklı biçimde ortaya çıkabilen “yolsuzluğa” daha çok rastlanmasının sebebi budur, çünkü yolsuzluğu kontrol etme “talebi” azdır. Beşinci Bölüm’de yer verilen Meksika’daki KDP rejimi örneği bu noktada çok açıklayıcıdır: Daha yoksul seçmenler KDP’yi, büyük oranda nitelikli bir yönetim sergilediği için destekliyor değildir; kişiye özel yardımları yapma kapasitesi yüksek olduğu için o partiye oy veriyordur. Yine de, kurumsallaşmasını tamamlamış rejimler halkın ne düşündüğüne ve halktan gelebilecek baskılara karşı, daha az kurumsallaşmış rejimlere nazaran daha hassas olduğundan, ülkenin milli geliri yükseldikçe yolsuzluğu daha fazla kontrol altına alma eğilimi gösterir. Bugünkü Çin Komünist Partisi’nin son zamanlarda Çin’de yolsuzluk karşıtı kampanyaları sürekli tekrarlaması (ve çoğu zaman yolsuzluğa karşı ciddi yaptırımlar uygulaması), bunun yanı sıra HHP’nin Singapur’da yolsuzluğu kontrol etmeye saplantılı bir biçimde çaba harcaması, bahsedilen türdeki rejimlerin yolsuzluğu devletin kontrol altında tutulması-

na karşı bir tehdit kabul ettiğini ve bu konuda ne kadar hassas olduğunu gösteren iki önemli örnektir.

Yeni demokrasilerde siyasetçilerin halka hesap vermesini sağlayan ve sisteme gömülü mekanizmalar, örneğin seçimler ve (makul ölçülerde) özgür bir basın mevcut olmakla birlikte, bu rejimlerin kamu çalışanlarının gerçekten kamuya hizmet etmesini sağlamak için yolsuzluğun en çok zarar veren biçimlerini kontrol altında tutmada otoriter rejimlerden her zaman daha başarılı olmadığını belirtmek önemlidir. Üstelik demokrasiye geçiş kimi zaman yolsuzluğun artmasına sebep olur, çünkü önceki dönemde merkezileşmiş patronaj ağları artık yerini, oy peşinde koşan ve kamu maliyesine kimin daha önce çökeceği ile ilgili yarışan siyasetçilerin başını çektiği birden fazla ilişkili ağına bırakır (Rock, 2008; Campbell ve Saha, 2013). Yolsuzluğun bu kadar dağınık hale gelmesi, seçmenlerin ya da devletin diğer kurumlarının, iktisadi kalkınmadaki başarısızlıkların hesabını kime soracağını zorlaştırır ve iktisadi kalkınmaya zarar verir. Orta vadede, yolsuzluğun bu türü demokrasinin çökmesi riskini bile artırabilir (Fjelde ve Hegre, 2014); Chávezci projenin daha otoriter unsurları, Venezuela'daki siyasi partilerin iflah olmayacak derecede yolsuzluğa bulaşmış olduğu algısını halkın desteğine dönüştürmüş, askerî darbelerin pek çoğu da seçimle işbaşına gelmiş liderleri devirmenin gerekçesi olarak “yolsuzluğa” işaret etmede başarılı olmuştur. Yine de, demokrasi güçlendikçe yolsuzluk azalır, yolsuzluk ortadan kalktıkça demokrasi sağlamlaşır (Sung, 2004; Rock, 2008); çünkü “demokrasinin güçlenmesi”, özgür basından (Kalenborn ve Lessmann, 2013) adalet sisteminin güçlendirilmesine kadar her türlü hesap verme mekanizmasının etkinliğinin artmasını da içerirken, otoriter rejimlerdeki, özellikle tek adam yönetimlerindeki pek çok mekanizma bazı yolsuzluk biçimlerinin, daha önce gördüğümüz üzere (özellikle Dördüncü Bölüm'e bakın) teşvik edilmesine dayanır. Aslında bürokratik yozlaşma, demokrasi dışı rejimlerin istikrarından çok demokrasilerdeki istikrara zarar verir gibi görünüyor (Fjelde ve Hegre, 2014; Nur-tegin ve Czap, 2012).

Demokrasilerde ve demokrasi dışı rejimlerde diğer kamu hizmetleri

İktisadi gelişme, özellikle gayrisafi yurtiçi hasıladaki büyüme cinsinden ölçüldüğünde, her şey demek değildir. Aslında, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımındaki eşitsizliğin düzeltilmesi ve eğitim imkânlarının artırılması gibi hizmetlerle karşılaştırıldığında iktisadi gelişmenin çok az önem taşıdığını düşünen insanlar da vardır. Sayılan bu hususlar gayrisafi yurtiçi hasıladaki büyümeyle bazen ilişkili olsa da aralarında şaşmaz bir bağlantı olduğunu söylemek mümkün değildir. Castro kardeşlerin yönetimindeki Küba gibi, gayrisafi yurtiçi hasıladaki büyüme cinsinden iktisadi performansı ölçüldüğünde kötü sonuç almakla birlikte bu gibi “kamu hizmetlerini” halka sunmayı başarmış bazı otoriter rejimler de kesinlikle vardır (Castro rejiminin sağlık ve eğitimde sağladığı o çok övülen başarıları bazen abartılır ancak bu başarılar kesinlikle gerçektir). Bazı akademisyenler de demografiyi ve diğer özellikleri de hesaba katarak yaptıkları çalışmalarda demokrasilerdeki politikaların demokrasi dışı rejimlerden önemli ölçüde farklı olmadığını tespit etmiştir (Mulligan, Gil ve Sala-i-Martin, 2004). Örneğin, siyasi hakların genişlemesinin ve toplumun daha büyük kesimi tarafından kullanılabilir olmasının ülkedeki refahın dağıtım biçimini iyileştireceği beklenmekle birlikte, demokrasi ile yönetilen ülkelerde gelir dağılımındaki eşitsizliğin fazlasıyla düzeldiği (Bermeo, 2009; Gradstein ve Milanovic, 2004) ya da ölçülen yoksulluğun çok fazla azaldığı söylenemez (Ross, 2006; yine de, bahsedilen çalışmaya yöneltilmiş önemli bazı eleştirileri görmek için bkz. Martel García [2014])).

Yine de, elimizdeki bulguların çokluğu demokrasinin özellikle toplumun en yoksul kesimine sağladığı avantajlarının listesinin uzun olduğunu gösterir. Kamusal alanın şeffaf olması, ki bu demokrasilerin bir özelliğidir, kısıtlı engellemekle kalmaz (Sen, 1983; 1999a); demokrasilerde görünen o ki yoksulların aldığı günlük kalori miktarı da artar (Blaydes ve Kay-

ser, 2011). Üstelik demokrasiyle yönetilen ülkelerdeki sanayi şirketlerinin daha yüksek maaş verdiği (Rodrik, 1999), demokratik rejimlerin sağlık ve eğitim imkânlarına erişimi arttırdığı da tespit edilmiştir (Baum ve Lake, 2003). Demokratikleşmenin gelir dağılımındaki eşitsizliği hızla düzelttiğine ilişkin çok az kanıt olmakla birlikte, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alacağımız üzere, demokratik deneyimin, yani demokrasinin yerini sağlamlaştırıp kök salmasının gelir dağılımındaki eşitsizliği en azından bazı vakalarda azaltmaya yardımcı olduğuna ilişkin bazı kanıtlar da mevcuttur (Gradstein ve Milanovic, 2004b). Demokrasilerde kurumsal mekanizmaların taşıdığı önem arttıkça seçimlerin ve kamusal alanın şeffaf olmasının getirdiği hesap verebilirlik artar, bu durum da görünen o ki en yoksullar dahil olmak üzere vatandaşların çoğu için birçok otoriter rejimin sağladığından (asla en mükemmeli olmamakla birlikte!) daha iyi sonuçlar yaratır. Mao sonrası Çin veya Singapur gibi otoriter rejimler, halkının büyük çoğunluğu için iyi iktisadi sonuçlar üretmeyi, yöneticileri bilhassa müşfik olduğu için değil, daha çok, demokrasilere özgü hesap verebilirlik ve bilgi işleme mekanizmalarını (kısıtlı biçimlerde de olsa) yeniden ve çalışır bir biçimde üretebildikleri için başarmışlardır.

Demokrasi, otoriterlik ve şiddet

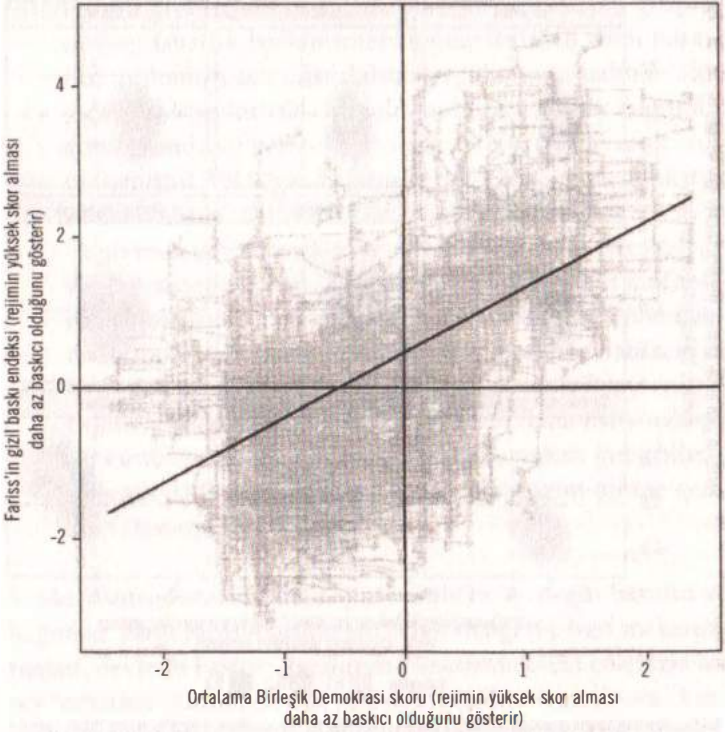
Demokrasiler ile demokrasi dışı rejimler arasında keskin bir farklılık göstermesi gereken bir sonuç vardır: “kişinin dokunulmazlığını” düzenleyen belirli temel hakların korunması. Demokrasiyle yönetilen ülkelerin kendi vatandaşlarını öldürmesi veya işkenceden geçirmesi beklenmez; eğer bunlar varsa o ülke demokrasi değildir. Hiç şüphesiz, eğer “demokrasiyi” temel hakların korunmasını da içerecek kadar dar tanımlarsak, demokrasiler tabii ki *tanım gereği* kişinin dokunulmazlığını korumada demokrasi dışı rejimlere göre daha iyi bir seviyede olacaktır. Diğer taraftan, demokrasileri yalnızca, Birinci Bölüm’de tartışıldığı şekliyle, birden fazla partinin devlet gücüne sahip olmak için yarışmasını sağlayacak siyasi mücadelenin

özel bir biçimi olarak tanımlayacak olursak, fotoğraf biraz flu-
laşmaya başlar. Siyasi mücadelenin ve demokrasiyle ilişkilendi-
rilen diğer kurumların gerçekten yaşatıldığı bazı rejimler, örne-
ğin Hindistan veya ABD, kendi vatandaşlarının bir grubuna ba-
zen çok fazla baskı uygulayabiliyor; Singapur veya Umman gibi
siyasi rekabetin sınırlı tutulduğu bazı rejimler ise kendi vatan-
daşlarının dokunulmazlığını oldukça iyi koruduğu görünüyor.

Ampirik çalışmalar, (farklı şekillerde ölçülerek öyle oldukla-
rı tespit edilen) dayanıklı ve güçlü demokrasilerin vatandaşları-
nın dokunulmazlık hakkını demokrasi dışı rejimlere göre daha
iyi koruduğunu gerçekten ortaya koyar (Davenport ve Arms-
trong, 2004; Regan ve Henderson, 2002; Davenport, 2007a).
Demokrasiler, son iki yüzyılda görülen ve totaliter rejimler ta-
rafından gerçekleştirildiğini Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz en
feci insan kıyımlarından ve politisitlerden uzak durmakla kal-
mamış (Rummel, 1995b), aynı zamanda kendi aralarında da
hemen her zaman, Şekil 9.4 ve Şekil 9.5'te göreceğimiz üze-
re, demokrasi dışı rejimlerin neredeyse tamamına oranla, "ba-
rışçıl" kalmayı başarmıştır. Demokratikleşmenin yeterli ölçü-
de sağlanması, demokrasi nasıl ölçülürse ölçülsün ya da nasıl
kuramsallaştırılırsa kuramsallaştırılsın, hemen her zaman bas-
kının azalmasına, bunun aksi ise artmasına yol açar. Diğer ta-
raftan, aşılması halinde bu etkinin görülmesini sağlayacak de-
mokrasi "eşiğinin" nasıl belirleneceği hususunda tartışmalar
olduğunu da belirtmek gerekir.

Buna ilaveten, seçim pratikleri ne kadar dayanıklı ve otur-
muş olursa olsun, iktidar mücadelesinin seçimler üzerinden
veriliyor olması, özellikle de daha kapsamlı demokrasi tanım-
larında bir demokrasinin ayrılmaz unsurları olarak gösterilen
diğer kurumların olmadığı durumlarda, temel insan haklarına
saygı duyulmasını tek başına teşvik etmez (Davenport, 1997).
Biraz daha açmak gerekirse, aşağıdaki koşullar gerçekleştiğin-
de, iktidar mücadelesinin belirli bir ölçüde demokratik siyasi
rekabet kuralları çerçevesinde yapıldığı siyasi sistemler, karşılı-
ğında bir yaptırıma uğramayacaklarından nispeten emin olarak
kendi vatandaşlarını yine de baskı altına alabilir:

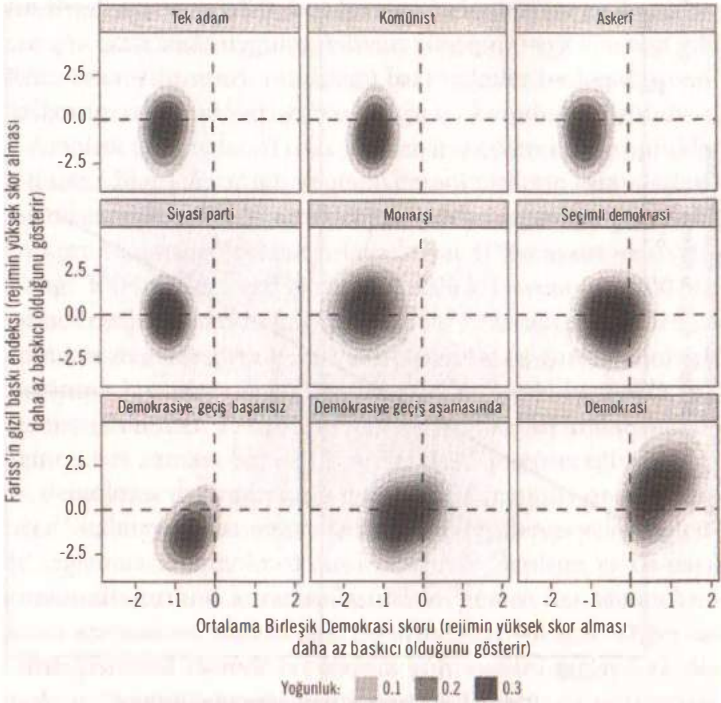
ŞEKİL 9.4
Baskı ve Demokrasi
(1949-2013)

Her bir ülkenin bu dönemdeki demokrasi-baskıcılık çizgisi (açık gri) bir dizi bağlantılı noktayla temsil edilir. Baskı göstergesi Fariss'ten alınmıştır (2014); rejimin yüksek skor alması daha az baskıcı olduğunu gösterir. Demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından genişletilmiştir (Márquez, 2016a).

1. Baskıcı uygulamaların hedefi olan gruplar toplumdaki statüsü düşük azınlıklardır ve kendi cemaatlerinin aslen yaşadığı bölgeden fiziksel veya duygusal anlamda ayrı tutulmuşlardır (örneğin, Hindistan'da Dalitler veya Müslümanlar, ABD'de Afro-Amerikalılar). Demokrasilerdeki baskıcı uygulamalar, gizli olarak hapishanelerde veya diğer yerlerde gerçekleştirilir ya da toplumun çoğunluğu tarafından "bizden" görülmeyen insanlara yöneltilir.

ŞEKİL 9.5
Baskı ve Siyasi Rejimler
(1949-2010)

Şekiller rejimlerin hangi yoğunlukta dağıldığını gösterir; daha koyu gölgeler grafikteki iki boyutlu alanda (baskı-demokrasi) daha fazla rejimin toplandığı anlamına gelir. Baskı göstergesi Fariss'ten alınmıştır (2014); rejimin yüksek skor alması daha az baskıcı olduğunu gösterir. Rejim verisi Kailitz'den (2013) alınmıştır.

2. Baskıcı uygulamaların hedefi olan grupları, toplumun kabul edemeyeceği inançlara sahiplermiş veya devlete tehdit oluşturuyorlarmış gibi göstermek ve toplumu buna inandırmak mümkündür (örneğin günümüzde Müslümanlara, 1950'li ve 1960'lı yıllarda komünistlere, 1970'lerde ABD'de radikal Siyah milliyetçilere davranıldığı gibi). Demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki devlet otoritesi de, diğer tüm rejimlerdeki devlet otoritelerine

benzer bir şekilde, iç düşman yaratmaya çaba harcar; toplumdaki belirli grupların, çoğunluğa ya da o toplumun asli unsurlarına yönelik bir tehdit oluşturduğuna toplumun geri kalanı inandırılabilirdiği takdirde, bu gruplara uygulanacak baskının ters tepme ihtimali, aynı baskının toplumun asli unsurlarına uygulanması halinde oluşacak tepkiye kıyasla, hele de toplumun büyük çoğunluğuna inandırıcı gelecek bir meşru ve yasal dayanak varsa (örneğin ABD'deki Vatanseverlik Yasası), çok daha düşük olacaktır.

3. Toplumun ademimerkeziyetçi yapısı (örneğin her ikisi de federal sistemler olan Hindistan veya ABD'deki gibi) sorumlulukların yerel ve federal yönetim kademeleri arasında kaybolmasına zemin hazırlar. Bu gibi durumlarda, devletin daha alt kademelerindeki yerel yöneticiler (örneğin belediye yetkilileri), federal seviyedeki daha üst yöneticiler cevaz vermese dahi baskıcı uygulamalara girişebilir –örneğin ABD'deki polis şiddetini gözünüzün önüne getirin (Davenport, 2012).

Söz konusu örneklerde, seçim rekabetinin, özgür basın ve bağımsız yargı kurumlarının sağladığı denge ve fren mekanizmaları, devletin baskıcı karakterini kısıtlamak için çok fazla bir şey yapamaz; çünkü devlet yetkilileri halkın inançlarını, korkularını veya bilgi eksikliğini kullanarak hesap vermekten kaçabilir ya da uyguladıkları baskıyı inandırıcı bir şekilde meşrulaştırabilir. Bu tespit, demokrasi dışı rejimlerin daha iyisini yapacağı anlamına gelmemelidir. Nihayetinde, otoriter rejimlerin elinde, “siyasetin karanlık dehlizlerinde” kendi vatandaşlarına baskı uygulama imkânı, demokrasilere kıyasla çok daha fazlasıyla mevcuttur (Policzer, 2009); söz konusu rejimlerdeki kamusal alanın daha kapalı bir yapısı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, belirli grupların baskıcı uygulamaları hak eden iç “düşmanlar” olarak tanımlanmasının daha kolay olduğu ortaya çıkar. Burada vurgulanmak istenen temel husus, hem demokrasilerde hem de demokrasi dışı rejimlerde, demokrasi-

nin klasik prensipleri uygulamaya başarıyla geçirilemediği takdirde, devletin baskı ve şiddet politikalarını uygulayabileceğidir; halka hesap vermenin zorlaştırıldığı devletler, bir yaptırım olmayacağını bildikleri için şiddet politikalarına başvurabilir, kamusal alan sınırlandırılmış olduğundan ve iç düşmanlar da devletin canı çektiğinde yaratılabildiğinden bunu kolaylıkla yapabilir.

Demokrasi dışı rejimlerin kendi vatandaşlarına karşı uyguladıkları baskı politikalarının seviyesi ve türü farklılık gösterir. Her ne kadar tüm demokrasi dışı rejimler siyasi rekabeti engellemek için vatandaşlık haklarından bazılarını kısıtlasalar da (zaten aksini yapan rejimleri demokrasi dışı rejim olarak tanımlamak zor olurdu), toplumdaki büyük gruplardan destek alan rejimlerin (örneğin tek parti rejimlerinin), en azından ortalamaya vurulduğunda fiziksel baskıya diğer otoriter rejimlerden daha az başvurduğu görülür (Davenport, 2007b). (Nihayetinde, 20. yüzyılda yaşanan kitlesel şiddetlerin en kötü örneklerinden bazılarının sorumlusu ideolojik yönetimin son derece ağır bastığı tek parti rejimleridir.) Yeterli ölçüde meşruiyet kazanmış (ve tek adam diktatörlüğünden ibaret olmayan) monarşik rejimler de, ortalamalara bakılacak olursa, baskıcı politikaları diğer rejimlere kıyasla daha az uygulamıştır (bkz. Şekil 9.5); söz konusu rejimlerin mülkiyet haklarını da muhtemelen aynı sebeplerle, yani bu rejimlerdeki yönetici sınıfın daha uzun süre görevde kalabilmesinden ötürü daha iyi korumuş olduğu da görülür (Davenport, 2007b). Buna karşılık, Altıncı Bölüm'de belirtilmiş olduğu üzere, askerî rejimlerin diğer otoriter rejimlere nazaran baskıcı politikalara daha çok başvurduğuna ilişkin kanıtlar da mevcuttur (Davenport, 2007b). Bunun sebeplerinden biri, diğer rejimlere nazaran askerî rejimlerin toplumdan daha yalıtılmış olmasıdır. Buna ilaveten, ordu, şiddet uygulamada uzmanlaşmaları için meslekî eğitim almış insanlardan müteşekkildir ve bu özelliği orduyu, diğer rejimlerin farklı yöntemlerle çözmeye çalışacağı durumlarda, muhalifleri fiziksel güç kullanarak bastırmaya daha meyilli kılar.

Baskı, rejimler ve toplumsal çatışma

Siyasi rejimler ile baskı politikaları arasındaki ilişkiye dair bu “değişmez” gerçekler işe yaramakla birlikte biraz hamdır; polis baskısından iç savaşa veya devletler arasındaki savaşa kadar uzanan şiddetin çoğu, mevcut rejimleri ister istemez şekillendiren ve hatta dönüştüren derin toplumsal çatışmalar nedeniyle ortaya çıkar. Devletin toplumdaki belirli gruplara şiddet uygulamak için ya da örgütlü grupların kendi siyasi emellerini şiddete başvurarak gerçekleştirmek için aldığı kararlar yine o ülkedeki rejimin, ister demokratik olsun isterse demokrasi dışı olsun ortaya çıkmasını sağlayan güç dengesi tarafından şekillendirilir. Toplumun derinliklerindeki çatışmalar bu yüzden hem baskı stratejilerinin hem de demokrasi dışı siyasal rejimlerin aynı anda ortaya çıkmasına sebep olabılırken, söz konusu çatışmanın daha düşük seviyelerde kalması da, Onuncu Bölüm’de daha ayrıntılı göreceğimiz üzere, daha az baskıcı ve daha demokratik rejimlerin kurulmasına yol açabilir (Boix, 2003).

Ülke içindeki çatışmaların şiddet içermeyen yöntemlerle çözülmesinde demokratik kurumların, eğer teşkil edilebilirlerse (ki bu zor bir iştir!) daha başarılı olabileceğini düşünmek için yine de sebep vardır. Demokratik siyasi kurumların yaptığı, özellikle, farklı toplumsal grupların erişebileceği “siyasi fırsat yapılarını” değiştirmek (Tilly, 2007); genel olarak bu grupların örgütlenme ve devlet üzerinde formel kanalları kullanarak nüfuz kurma kapasitelerini arttırmak; siyasi amaçlarına ulaşmak için şiddet dışındaki araçları kullanmaları yönünde bu grupları teşvik etmektir (Skrede Gleditsch ve Ruggeri, 2010). Sağlam demokratik kurumlar, yapıları gereği, tam da kamusal alanın şeffaflığının ve hoşgörü kültürünün, devletin gücü ve politikaları hakkındaki tartışmaların barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasını desteklediği kurumlardır (Przeworski, 2010).

Bununla birlikte, demokratik siyasi rekabetin kimi özellikleri göz önüne alındığında, yeterince büyük ölçekteki toplumsal çatışmaları yönetmede demokrasilerin demokrasi dışı rejimlere

kıyasla daha başarılı olacağını çabucak söyleyebilmek mümkün değildir. Toplumdaki ayrışmanın kökleri çok derinlere iniyorsa ve uzlaşmak mümkün değilse (örneğin ABD’de 1860’larda, iç savaş öncesinde görülen türdense), seçimler sadece o ülkedeki iktidar dengesini çarpıcı bir biçimde gösteren “grup sayımlarından” ibaret olacaktır. Bu koşullar altında toplumdaki bazı gruplar sonsuza kadar dışlanmış azınlıklar olarak kalacaklarından korkabilir ve bu sebeple kendi çıkarları peşinde koşarken şiddete başvurabilir. Söz konusu kalıcı marjinalleştirilme korkusunun, örneğin Yugoslavya parçalanmaya başladıktan sonraki dönemde Bosnalı Sırpların seferber olma ve şiddet kullanma kararını almasında önemli bir rol oynadığı aşîkârdır; etnisitenin belirgin olduğu ve (çatışma sonrası birçok durumda olduğu gibi) demokratik kurumların daha yeni kurulduğu her yerde seçimlerin ülke içi çatışmaları “tetikleyebildiğine” dair bazı istatistikler de mevcuttur (Cederman, Gleditsch ve Hug, 2013; Cederman, Hug ve Wenger, 2008; Collier, 2009). Demokrasisi henüz tam oturmamış ancak demokratikleşme sürecini yürütmeye de devam eden ülkelerde milliyetçiliğin geçerli bir harekete geçirme unsuru olmasının sebebinin, devletin dış çatışmaya girme eğilimini arttırmak olduğu bile ileri sürülmüştür: Yönetimdeki elitler, başka türlü bir arada tutulamayacak toplumsal koalisyonların dağılmasını engellemek ve kendi pozisyonlarını korumak için “dikkati dağıtacak” bir savaş başlatmaya ihtiyaç duyar (Mansfield ve Snyder, 1995).

Buna karşılık, otoriter rejimlerin pek çoğu (Üçüncü Bölüm’de gördüğümüz üzere) halkın seferber olmamasını tercih ettiğinden, bu rejimlerin Tito Yugoslavya’sındaki gibi etnik veya diğer sekter duyguları yumuşatması daha iyi sonuç verebilir. Üstelik belirli sınırlara oturtulmamış seçim rekabetinin toplumdaki grupların ahenk içinde bir arada yaşamasına karşı tehdit oluşturduğu argümanı çoğu zaman, Singapur ve Çin’de olduğu gibi otoriterliği meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Güçlü otoriter rejimler, toplumsal grupları devlet politikasını etkileme fırsatlarından mahrum etmekle kalmayıp bir de onların halkın duygularını örgütlemesini ve seferber olmasını engel-

lerse, toplumsal çatışmaları kontrol etmede demokratik (ya da demokratikleşme yolundaki) rejimlerden daha başarılı olabilir.

Söz konusu değerlendirmeler, devletin uyguladığı baskının en kötü örneklerinin ve en yüksek iç savaş riskinin (devletin inandırıcı bir biçimde baskı uygulama tehdidinin o baskıyı gerçekten uygulamasından daha önemli olduğu ve muhalefetin harekete geçmesini engellediği) en kapalı rejimlerde ya da (siyasi fırsat yapısının tüm grupların barışçıl pazarlık ve çatışma çözümü yollarını kullanmasını teşvik ettiği) en açık rejimlerde değil, (Üçüncü Bölüm'de ele alınan) melez rejimlerde görülmesi gerektiğini işaret eder. Bu gibi melez rejimlerde birçok grubun örgütlenmesine izin verilmesi ancak devlet politikalarını etkilemelerinin engellenmesi, söz konusu grupların siyasi rekabette şiddet dışı araçlar kullanmasının onlara olan marjinal faydasını azaltabiliyorken, milliyetçi duygularla halkın seferber edilmesi veya baskı politikalarının devreye alınması suretiyle siyasi rekabeti daha da kısıtlamak, kendi pozisyonlarını muhafaza etme endişesi taşıyan devletteki elitlerin de çok fazla işine gelir.

Üstelik birçok ampirik çalışmada, “uçlarda değil ortada duranlarda daha çok cinayet işlendiği” (Regan ve Henderson, 2002) yönünde bulgular gerçekten tespit edilmiştir; başka bir deyişle, ne son derece otoriter ne de son derece demokratik olan devletlerde hem baskıcı politikalara daha çok başvurulur hem de gerek iç savaş çıkması gerekse dış ülkelere karşı savaş gidilmesi riski daha yüksek seyrederek (Hegre, 2014; Mansfield ve Snyder, 1995). Diğer taraftan, söz konusu bulguların bir kısmı da ilgili çalışmaların *tasarımı nedeniyle* o şekilde tespit edilir; en yaygın kullanılan demokrasi ölçütü olan Polity IV endeksinde (Marshall, Gurr ve Jaggers, 2010), siyasi rekabetin mevcut olduğu ancak şiddet içerdiği ve kurumlar tarafından iyi denetlenemediği ülkelere orta seviyedeki skorlar atandığından, kurumların siyasi rekabete şiddet bulaşmasını engellemeyi başaramadığı rejimlerdeki iç savaş riskinin kurumların siyasi önem taşıyan tüm aktörleri bağladığı (otoriter ya da demokratik) rejimlere kıyasla daha yüksek olması şaşırtıcı değildir

(Vreeland, 2008). Baskıcı uygulamalar ve demokrasi için geliştirilen diğer ölçütler, yelpazenin ortasındaki devletlerde daha çok cinayet işlendiğini şüpheye yer bırakmayacak biçimde gösteremez (bkz. Şekil 9.4).

Yöneticilerin iktidarlarını tahkim edememiş olması ya da demokratikleşme sürecinin kurumları istikrarsız hale getirmiş olması nedeniyle devlet kurumlarının zayıfladığı ya da birbiriyle uyumlu çalışmadığı durumlarda iç savaş riskinin daha da arttığı söylenebilir yine de (Cederman, Hug ve Krebs, 2010; Skrede Gleditsch ve Ruggeri, 2010). Buradaki sorun demokrasi ya da demokratikleşme sürecinin kendisi değil, demokratikleşme ya da “otokratlaşma” süreçlerine kimi zaman eşlik eden kurumsallıktan uzaklaşma sürecidir; devletler bu demokratikleşme sürecinde güçlü kalabildiği ve böylece siyasi rekabeti formel kanallardan akıtabildiği sürece (örneğin 1980’lerin sonunda Doğu Avrupa’nın büyük bölümünde veya Şili’de olduğu üzere), demokratikleşme sürecinde korkulacak bir taraf yoktur.

Güçlü otoriter rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde iç savaş çıkması riskinin sağlam demokrasilere kıyasla biraz daha yüksek olduğunu gösteren kanıtlar da mevcuttur (Hegre vd., 2001). Otoriter rejimler, *tanımları gereği*, toplumdaki irili ufaklı bazı grupları baskı politikalarıyla siyasi iktidardan dışladığından, uyguladıkları baskıyla toplumsal çatışmaları geçici bir süre için kontrol altına almış olsalar dahi bazı toplumsal kesimleri daha az dışlayan rejimlere oranla daha yüksek bir iç savaş riski barındırır. Kapalı otoriterliğin işleyiş şekli, dışlanan grupları şiddet içermeyen yöntemler yerine şiddet içeren yöntemler kullanmaya teşvik edebilir; ancak devlet ülkeyi tamamen kontrol altında tuttuğu sürece işin silahlı isyana dönmesi de pek muhtemel değildir.

Savaş ve siyasi rejimler

Televizyonda akşam haberlerini seyrederken farklı izlenimlere kapılmak mümkün olsa da, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren savaşın herhangi bir türüne nadiren rastlan-

mıştır. Ülkelerin çoğu, önemli kabul edilebilecek bir ölçekte, başka bir devletle savaşmamış ya da iç savaş deneyimlememiş, her iki çatışma türü de 1945'ten bu yana giderek azalmıştır. Diğer taraftan savaş, özellikle de ülkeler arası savaş, dünya üzerinde görülen en kötü şiddetten sorumlu olduğu için, belirli türdeki siyasi rejimlerin savaş çıkarmaya meyilli olup olmadığı ya da belirli bir tarzda mı savaştığı sorusunu cevaplamak, akademisyenlere çok büyük bir meşguliyet yaratmıştır. Bu araştırmalar, zaman içinde “demokratik barış” olarak adlandırılmış formülün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

“Demokrasi” olarak isimlendirmeye degecek hiçbir rejimin mevcut olmadığı 18. yüzyıl sonlarında bile, Immanuel Kant, halkın büyük bir bölümüne hesap verilmesi ile hukukun üstünlüğünün ve belirli hakların korunmasının birleştiği cumhuriyetçi yönetim biçimlerinin savaşmasının daha düşük bir ihtimal olduğunu öne sürmüştü (Kant, 1983 [1795]; Doyle, 1983a). Kant basit bir mantık yürütüyordu: Eğer “savaşa girilip girilmeyeceğine karar verilirken vatandaşların rızasının alınması gerekiyorsa, onların kendilerini bu kadar riskli bir oyunun içine atmadan önce başlarına gelebilecek tüm tehlikeleri düşünmeleri de doğaldır” (Kant, 1983 [1795], s. 113). Kant hiçbir zaman “demokrasinin” savaşı tek başına önlemeye yeteceğini düşünmemişti. Nihayetinde, geçmişte kendisini “demokrasi” olarak tanımlayan rejimlerin (örneğin antik dönemdeki Atina'nın) savaşmayı oldukça sevdiğinin farkındaydı ve “cumhuriyetçi” yönetim (hukukun üstünlüğüne dayalı topluluklar) adını verdiği rejimleri o eski “demokratik” yönetim biçimlerinden ayırt etme endişesi taşıyordu. Diğer taraftan, hesap verebilir ve hukuka saygılı yönetim biçiminin sınırları aşan federatif yapılarla, kültürel ve iktisadi takasın büyümesiyle de birleştiğinde, savaş çıkması ihtimalini bir tarihsel öğrenme süreci içerisinde ve zamanla giderek azaltacağını da gerçekten düşünüyordu.

20. yüzyılda bazı akademisyenler (Cederman, 2001; Doyle, 1983a; 1983b), Kant'ın görüşlerini bir “liberal barış” teorisine içerisinden dile getirdi. “Liberal barış” tezi, barışın “liberal”

kurumların yaygınlaşmasıyla boy gösteren karmaşık bir sonuç olduğunu söyler. Buna karşılık, aynı tez, “demokratik” rejimlerin savaşa daha mı çok yoksa daha mı az yatkın olduğuna değinmez; hatta bir devletin “demokrasi” tanımına, bu tanım en dar haliyle bile kullanılsa uymasının tüm savaşları engelleyip engellemeyeceğinden hiç bahsetmez. Bununla birlikte, akademisyenler, *demokratik* devletlerin (ya da daha demokratik devletlerin) savaşmasının daha mı az yoksa daha mı çok ihtimal dahilinde olduğu gibi daha basit bir soruya cevap bulmak için 1980’li yıllarda ciddiyetle araştırma yapmaya başladı; bu soru, Kantçı liberal barış tezinin sadece bir unsuruydu. Kısa süre içinde anlaşıldı ki, 19. yüzyıldan itibaren, kelimenin geniş anlamıyla demokratik olduğu kabul edilebilecek devletler ya birbirleriyle hiç savaşmamış ya da çok az savaşmıştı (bkz. Şekil 9.6). Bu durum demokrasinin ve savaşın farklı şekillerde ölçülmesi halinde de geçerliliğini korur ancak Kant’ı basitçe okuduğumuzda görmeyi beklediğimiz bu değildir; demokrasiler gerçekten savaşa girer (20. yüzyılda ABD’nin ne yaptığına bakmak tek başına yeterlidir), fakat karşılarındaki devlet de bir demokrasiye savaşçı özellikler azalır. Bu, “demokratik barış” tezidir.

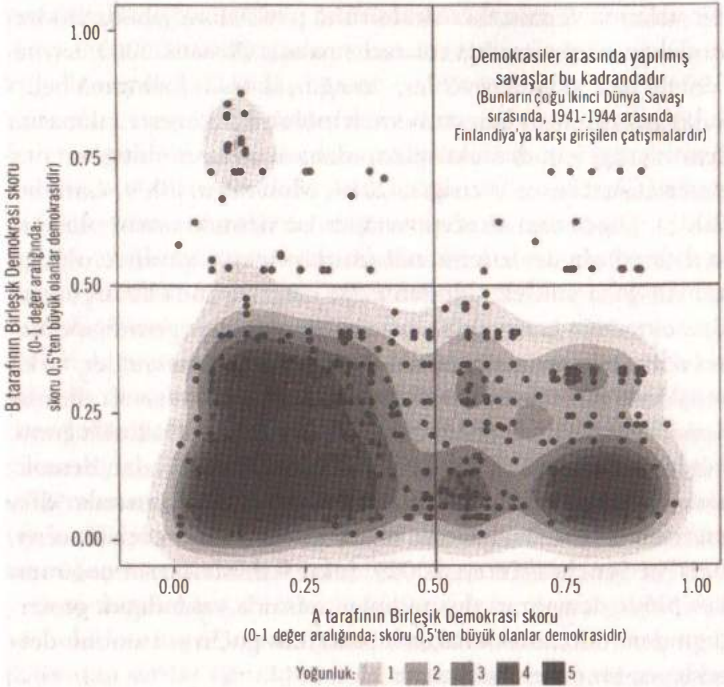
Demokratik barış tezinin iki yorumu mevcuttur: “güçlü” veya “tekli” ve “zayıf” ya da “ikili”. Güçlü demokratik barış tezi, diğer tüm şartlar eşit olduğunda, demokrasilerin savaşa girme ihtimalinin diğer siyasi rejimlere oranla daha düşük olduğunu, karşı taraf da bir demokrasi ise bu ihtimalin, çok çeşitli nedenlerden ötürü, çok daha fazla azalacağını öne sürer. Söz konusu tezin en çok tartışılan bu yorumunun bazı destekçileri olsa da (Rummel, 1995a; MacMillan, 2003; Joshi, Maloy ve Peterson, 2015), çoğu akademisyen “zayıf” ya da “ikili” demokratik barış tezini benimser. Bu yorumun tek iddiası, demokrasiler her ne kadar diğer tüm rejimler kadar savaşçı olsa da, diğer demokrasilerle savaşa girme ihtimallerinin fazlasıyla düşük olduğudur (Quackenbush ve Rudy, 2009; Maoz ve Russett, 1993).

Üstelik, ortada ampirik kanıtlar olması nedeniyle, (kriter ne olursa olsun) demokrasi olarak belirlenen rejimlerin birbiriyle çok daha az savaşmış olduğundan çok az akademisyen şüp-

he duysa da, bu gerçeğin demokratik siyasi rejimlerin doğasıyla, örneğin demokratik rejimlerdeki liderlerin hareket alanının daha fazla kısıtlanmış olması ya da demokratik ülkelerin ortak bir uzlaşma ve müzakere kültürünü paylaşması gibi özelliklerle alakası olup olmadığı çok tartışmalıdır (Rosato, 2003; Layne, 1994). Bazı akademisyenler, örneğin, iktisadi kalkınma belirli bölgelerde hem barışın hem demokrasinin ortaya çıkmasını teşvik ettiği için demokrasilerin daha az savaşçı olduğunu öne sürer (Gartzke ve Weisiger, 2014; Mousseau, 2009; Gartzke, 2007). Diğer bazı akademisyenler ise demokrasinin oluşması ihtimalinin devletler kendi sınırları içinde güvende olduğu zaman daha yüksek olduğunu öne sürer; aslında bu argüman, demokrasinin barışı değil, barışın demokrasiyi getirdiğine işaret eder (Gibler ve Tir, 2010). Yine bazı akademisyenler, farklı rejimlerle yönetilen devletlerin birbirleriyle savaşması ihtimalinin, aynı rejimle yönetilenlere oranla daha düşük olduğunu, böylece “demokratik barıştan” söz edilebileceği kadar, demokrasi dışı siyasi rejimlerin en azından bazı türleri arasında “diktatörlük barışından” da söz edilebileceğini iddia eder (Peceny, Beer ve Sanchez-Terry, 2002); Şekil 9.6, savaşların çoğunun kesinlikle demokrasi dışı rejimler arasında yaşandığını gösterdiğinden, diktatörlük barışı hipotezinin güçlü yorumunu destekleyen bir örnek bulunmaz.

Buna karşılık, söz konusu akademik disiplindeki uzlaş, Kant’ın ilk baştaki çıkarımıyla uyumlu görünüyor: Demokratik rejimler liderlerin halkın büyük bir bölümüne daha çok hesap vermesini sağlıyor ve demokrasilerdeki siyasi kültür, belirli uzlaşma ve müzakere biçimlerini ödüllendiriyor; bu iki özellik diğer gelişmelerle, örneğin devletlerin ekonomi ve kültür alanındaki karşılıklı bağımlılığının artmış olmasıyla birleştiğinde, demokrasiler üzerinde genel bir “müsekkin” etkisi yaratıyor. Tabii bu tespit, iktisadi gelişmenin ya da (özellikle sömürgeciliğin resmen son bulduğu 1950 ve 1960’ların sonrasında) ülkelerin sınırlarının değişmeyecek şekilde belirlenmiş olmasının “demokratik bir barışta” rolü olmadığı anlamına gelmez; diğer taraftan, siyasi demokrasinin kendine has özelliklerinin,

ŞEKİL 9.6
Savaş ve Demokrasi
(1816-2003)

Savaş verileri Gleditsch'teki güncel devletler arası savaş listesinden alınmıştır. Bu veri setinde, 1.000'den fazla ölüme yol açan tüm silahlı çatışmalar savaş kategorisinde değerlendiriliyor. Demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından genişletilmiştir (Márquez, 2016a).

bu demokrasilerin bir diğerine barışçı davranmaya devam etmesinde rol oynadığı da ortadadır. Siyasetçilerden hesap sorulabilmesinin önemi, demokrasi dışı rejim olduğu su götürmeyen rejimler üzerine yapılan çalışmalarda görülebilir (Weeks, 2012); liderlerin yetkilerinin kurumlar tarafından daha az kısıtlanabildiği (daha tek adamlaşmış; Dördüncü Bölüm'e bakın) ve sorunları askerî yöntemlerle çözmenin daha değerli olduğu aşıkâr rejimlerde (askerî rejimler; Altıncı Bölüm'e bakın) savaş gidilmesi ihtimali, kurumların liderleri daha fazla denetledi-

gi ve askerî kültüre ait değerlerin topluma daha az nüfuz ettiği rejimlere ( rneğin tek parti rejimlerine) kıyasla daha yüksektir.

Rejimlerin insanlar tarafından doğrudan “seçilmediğini” bir kez daha vurgulamakta fayda vardır. Onları doğuran, önceki dönemlerde yapılan savaşları, dış müdahaleleri ve benzeri unsurları içeren çok özel toplumsal ve tarihsel koşullardır. Bilhas-sa, büyük güçler birçok ülkenin iç politikasını şekillendirmek için g   kullandığından, dünya sistemi her bir tarihsel dönem-de hangi tür rejimlerin ayakta kalabileceğini katı kurallarla belirler ve diğerlerini eler (Boix, 2011). Soğuk Savaş döneminde Varşova Paktı  yelerinin hepsi Sovyetler Birliği’ndekine benzer tek parti rejimleri ile yönetilmiş olsalar da, esas olarak,  ye ülkelerin barış içinde yaşamasını sağlayan, bu Komünist ülkelerin kendilerine has barışçı karakterlerinden ziyade Sovyetler Birliği’nin hegemonyasıydı.

Benzer bir şekilde, siyasi rejimleri ne olursa olsun büyük güçlerin ( rneğin ABD ve Sovyetler Birliği’nin) savaşa girme ihtimali diğer ülkelerinkinden çok yüksektir. Gleditsch’in  alış-masından (2004) derlenen listedeki ülkeler arası savaşların çoğunda büyük güçler de rol oynar; öte yandan, uluslararası sistemdeki ülkelerin çoğu, hangi rejimle y netildiklerinden bağımsız olarak, son iki yüzyılda hiç savaşa girmemiştir. Demokratik bir ülke olmasına rağmen, ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana neredeyse hiç durmadan bir savaştan diğerine koşması, genel olarak demokrasi hakkında fikir vermekten ziyade süper güçlerin kendilerine özgü siyaset yapma biçimini gösterir. ABD,  zellikle, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana, siyasetteki hesap verme mekanizmalarından çok büyük ölçüde yalıtılmış ve siyasi elitlere dünyanın dört bir tarafında askerî müdahalede bulunma özgürlüğü sağlamış büyük bir “askerî-endüstriyel kompleks” geliştirmiş gibi görünüyor: Allende yönetimindeki şili ya da (şah Rıza Pehlevi’nin başında olduğu monarşinin 1950’lerdeki “liberal” döneminin seçilmiş başbakanı olan) İran’daki Musaddık hükümeti gibi az çok demokratik rejimlerin gizlice  okertilmesi de bu kompleksin işleri arasındadır. Diğer taraftan, meselenin  z , ABD’nin İkinci Dünya

Savaşı'nın ardından kazandığı küresel süper güç statüsüne bağlı olarak, diğer demokratik ülkelere kıyasla, askeri meselelerde daha az demokratik olduğu, daha az hesap verdiği ve demokratik kurallara daha az tabi olarak hareket ettiğidir.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında, bu bölümde incelenen ampirik kanıtlar, “başarıyı” nasıl ölçersek ölçelim –ister iktisadi büyüme, ister eğitim ve sağlık, ister iç barış ve hatta isterse de ülkeler arası savaşlar cinsinden değerlendirelim– toplumun siyasetçilerden daha çok *hesap sorabildiği*, siyasi kararların birden fazla tarafın katıldığı *müzakerelerle alındığı* ve *kurumsallaşmış* rejimlerin, bilhassa uzun vadede, hesap sorma mekanizmalarının daha az geliştiği, alınan kararların müzakerelere daha az dayandığı ve kurumsallaşma seviyesinin düşük olduğu rejimlere kıyasla *daha iyi sonuçlar aldığını* gösteriyor. Demokrasi kelimesinin standart tanımına bakacak olursak bu başarılı rejimlerin hepsinin demokrasi olmadığı görülür, ancak hepsi demokrasilere benzemeye başlamıştır. Tolstoy'un *Anna Karenina* romanının meşhur giriş cümlesinden ilham alırsak: Mutlu rejimler birbirlerine benzerler; her mutsuz rejiminse kendine özgü bir mutsuzluğu vardır.

Rejim Değişikliğinin ve Demokratikleşmenin Kökenleri

Rejimler değişir. Rejimlerin önemli ölçüde değiştiğine nadiren rastlanmış, çoğu ülkede rejim değişikliği hiç görülmemiş, Geddes, Wright ve Frantz (2014) tarafından 1945-2010 yılları arasındaki dönemde incelenen 155 ülkeden 59'unda rejimin hiç değişmediği, 25 tanesinde ise sadece bir defa değişiklik yaşandığı tespit edilmiş olmakla birlikte, özellikle eski sömürge ülkelerinin bazılarında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana rejim değişikliklerine tanık olunmuştur. Söz konusu değişimlerin bir ucunda sadece devleti kontrol eden kişilerin değişmesine yol açan darbeler bulunurken diğer ucunda devletin normatif ve maddi temellerini baştan aşağı dönüştüren devrimler yer alır. Bu değişimler aşamalı, barışçıl ve gösterişsiz olabileceği gibi ani, şiddetli ve gösterişli de olabilir; değişim bir halkın harekete geçmesiyle gerçekleşebileceği gibi tepeden bir kararla da gerçekleşebilir; yine bu değişimin etkileri çok kısa sürede uçup gidebileceği gibi kalıcı da olabilir.

Bu bölümde, rejimlerin değişmesine ya da istikrarını korumasına yol açan unsurları, bilhassa da mevcut rejimleri daha demokratik hale getiren kalıcı değişiklikleri ("demokratikleşme" sürecini) incelemeye başlıyoruz. İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülen rejim değişikliklerinin çoğu, yaşandığı ülke-

yi doğrudan demokrasiye götürmemiş (Tablo 10.1), İkinci Bölüm’de yer verdiğimiz uzun vadeli eğilimler, tarihin son iki yüzyıldaki akışının, çeşitli demokrasi dışı rejimlere ara ara uğrayıp yolu bir hayli uzatmış olsa da, demokrasiye yönelmiş olduğunu gösterir. Siyaset bilimciler, bu akışı takip ederek enerjilerinin önemli bir bölümünü, rejim türleri arasında hep farklılık gösteren ve demokrasiye yol açma, otoriter rejimleri güçlendirme ya da son yüzyılda çok az ülkenin yaşadığı muhtelif istikrarsızlıklara sebep olma gibi farklı sonuçlara yol açabilen unsurları anlamaya çalışmakla harcamıştır.

TABLO 10.1
Farklı Rejim Geçişi Türlerinin Hangi Sıklıkta Gerçekleştiği
(1945-2010)

Değişiklikten önceki rejim	Demokrasiye geçişler	Demokrasi dışı rejimlere geçişler	Diğer rejim türlerine geçişler
Demokrasi		%22,1	%0,3
Demokrasi dışı	%23,9	%31,7	%10,3
Diğer	%7,3	%3,9	%0,6

Bu tablo yalnızca geçiş sürecini deneyimlemiş ülkeleri hesaba katar. Rejim değişikliğine nadiren rastlanır; 1945-2010 yılları arasında, tüm ülke-yılının [*country-years*] yalnızca %5 kadarının bir rejimden bir diğerine geçişi tecrübe ettiğini görüyoruz. Rejim verileri Geddes, Wright ve Frantz’dan (2014) elde edilmiştir. “Diğer” kategorisine devletlerin çöküşü, yabancı ülke işgali ve devletin ortadan kalkması (örneğin daha büyük bir devlet çatısı altında birleşikten sonra) gibi olaylar dahil edilmiştir.

Rejim değişikliği gibi büyük ölçekli olguları anlayabilmek için genelde iki tür açıklama getirilir. Bunlardan birincisi, kültürel normlar ya da iktisadi kalkınma gibi, sonrasında siyasi yapıları da değiştirebilen, yapısal unsurlar üzerinde yoğunlaşır. Bu gibi açıklamalar “makropolitik” açıklamalardır. Söz konusu açıklamalar değişim sürecinin neden belirli bir zaman diliminde gerçekleştiğini ya da bu sürece has özelliklerin neler olduğunu ortaya çıkarmaya çaba harcamaz; yapısal değişiklikleri bir diğeriyle ilişkilendirmek suretiyle belirli toplumlardaki değişim eğilimini ya da istikrarı koruma eğilimini inceler. Rejim değişikliğini açıklamakta kullanılan ikinci tür ise “mikropolitik” yaklaşımdır. Mikropolitik açıklamalar değişim sürecinin neden belirli bir zaman diliminde gerçekleştiğine ve hangi süreçlerden geçtiğine –rahatlıkla tespit edilebilir faille, rejimin belirli

bir şekilde dönüşmesini zorlama imkânı sağlayan özgül tarihsel koşulları da ele almak suretiyle– yoğunlaşır. Birazdan göreceğimiz üzere, söz konusu açıklamalar her ne kadar bir diğeriyle çelişebilse de, aynı karmaşık olguyu farklı düzeylerde incelemeye odaklandıkları için çoğu zaman birbirlerini tamamlar. Bu bölümde makropolitik açıklamalara yoğunlaşıp mikropolitik açıklamaları bir sonraki bölüme bırakacağız.

Rejim değişikliği ve demokratikleşme için getirilen makropolitik açıklamaların genellikle iki farklı yorumu bulunur. Bunlardan birincisi, değerlerin ve kültürün önemini vurgulayan açıklamalardır. Bu gibi açıklamalar, belirli kültürel şartların bazı demokrasi dışı rejimlerin kalıcı olmasına daha uygun olup olmadığı sorusuyla işe başlar. Bu bölümün ilk kısmında bu nedenle, “İslâm” ile otoriterliğin ya da “Asya Değerleri” ile “Batılı liberal demokrasinin” uyumlu olup olmadığı hakkında uzun süredir yapılagelen tartışmalara şüphecî gözlerle yaklaşacağız; iddiamız, bazı kültürlerin otoriter yönetimlerin oluşmasına zemin hazırladığına ya da diktatörlüğün bazı kültürel şartlara bilhassa uygun düştüğüne dair kanıtların genelde çok az olduğudur. Yine de, kalıcı rejim değişikliği için önce kültürel değişime ihtiyaç duyulduğu argümanında bir ölçüde doğruluk payı bulunduğunu, birçok “iktisadi” kalkınma sürecinin rejimi değiştirme eğilimini arttıran kültürel değişimler yaratabileceğini de göreceğiz. Bölümün ikinci kısmında, “modernleşme teorisi” olarak adlandırılmış bütünün, rejim değişikliğine karmaşık bir yapısal açıklama getirmek suretiyle iktisadi kalkınma ile kültürel değişimi birleştiren daha incelikli yorumlarını gözden geçireceğiz.

Rejim değişikliğine yönelik makropolitik açıklamaların ikinci önemli yorumu, siyasi iktidarın ve özellikle iktisadi kaynakların kimin yönetiminde olacağına ilişkin çatışmaların rolüne odaklanır. Bu açıklamalar rejim değişikliğini temelde, farklı toplumsal grupların (toplumsal kontrolün derecesi ve yönetimdeki elitler arasındaki güç paylaşımının düzeyi de dahil olmak üzere) toplumdaki güç dağılımını kendi lehlerine çevirmek için birbiriyle mücadele ettiği, dolayısıyla ekonominin ya-

pısının, bilhassa da söz konusu yapının yarattığı eşitsizliklerin önemli bir rol oynadığı çatışmacı bir süreç olarak görür. Bu bölümün üçüncü kısmında, yakın geçmişte ortaya çıkmış ve rejim değişikliğini açıklayan çeşitli “çatışma teorilerinin” güçlü ve zayıf tarafları literatür taramasıyla tespit edildikten sonra incelenecek ve rejim değişikliğine yönelik çatışma teorilerinin “kültürel” açıklamalarla desteklendikleri takdirde daha anlamlı olduğu öne sürülecek.

Kültür ve otoriterlik

Basmakalıp siyasi yorumlardan biri de siyasi rejimi kültürün belirlediğidir. Demokrasinin “Batılı” olduğu kabul edilir ve birçok insan “Batı dışı” kültürlerde, en azından bu kültür önemli ölçülerde değişikliğe tabi tutulmadığı takdirde demokrasinin işlemeyeceğine sorgusuz sualsiz inanır. Lee Kuan Yew, “Batılılar bireyin özgürlüklerine ve haklarına değer verirken” “Çin kültürüyle yetişmiş” Asyalıların etkin yönetime daha çok önem verdiklerini ve bu yüzden “Batılı” demokrasiyi çok da değerli görmediklerini öne sürüyordu (Lee, 1992, s. 376). Benzer bir şekilde, geçtiğimiz yüzyılda birçok yazar, (Katolik İspanya, Müslüman Endonezya, Asyalı Singapur gibi) birçok toplumun kendine has kültürel özellikleri nedeniyle “Batılı temsili demokrasiye” uygun olmadığını iddia etmiştir. Üstelik bu kinaye daha da eskilere dayanır: Alman yazarlar 19. yüzyılda Almanya’yı diğerlerinden ayıran kültürel özelliklerin temsili demokratik yönetimden ziyade otoriter yönetimi gerektirdiğini ileri sürmüştü (Thompson, 2001). Bu açıdan bakıldığında demokrasi (çok farklı kültürlerde kullanım alanı bulmuş bir kurum olan) paradan çok (sadece belirli kültürlerde takdir gören ve anlam taşıyan, tarihsel ve kültürel sınırların içinde kalmış bir pratik olan) baleye benzer.

Yine de, bazıları bilhassa Doğu Asya’da, kültürel koşulların, (toplumun katılımıyla sağlanan) özyönetimden önce (meritokratik mekanizmalarla ulaşılan) iyi yönetimin kurulmasını şart koştuğunu; genel oy hakkının zaten tanınmış olması gerekti-

ğinin kabul edilmediği ve demokrasi dışı olduğu bariz rejimleri gerekli kıldığını hâlâ öne sürer (Bell, 2015). Diğer taraftan (1990’larda popüler olan “Asya Değerleri” lafı de dahil olmak üzere) birçok “kültürcü” söylem, aslında hesap verebilirlik ve halkın yönetime katılması gibi soyut kavramları reddetmez. Üstelik bu gibi söylemler “Batılı” demokrasiye yöneltilen reddiye, çoğu zaman demokrasinin kesinlikle “Batı dışı” ya da “liberal olmayan” başka bir sıfat kullanılarak övülmesiyle birleştirir: “sosyalist”, “organik”, “katılımcı”, “Afrikalı”, “*pancasila*”,¹ “egemen” ve hatta “neo”.

“Batı dışı” demokrasi biçimlerinin bu şekilde yüceltilmesi, elbette otoriterliğin bahanesi olarak öne sürülmüştür; buna ilaveten, Batı’nın yaptığı liberalleşme baskılarına direnmek isteyen siyasi liderler tarafından söz konusu övgülerin stratejik amaçlarla kullanıldığı da olmuştur. Buna karşılık, sömürgecilik sonrası döneme özgü olduğu açık seçik görülen bir projenin unsurlarından biri olduğu için bu övgülerin yine de ciddiye alınması gerekir: demokrasinin “Batı’dan farklı” ve o ülkeye has bir biçimde anlaşılmasına yer açmaya çalışarak (Youngs, 2015) Batı hegemonyasına karşı kendi kültürünün değerinin vurgulanması projesi (Jenco, 2013). “Batı tarzı demokrasinin” reddedilmesi, bu nedenle, (kimsenin kolay kolay benimseyeyeceği) otoriter yönetimin savunulmasından çok “Batı tarzı demokratik evrenselcilik” olarak adlandırabileceğimiz bir görüşün reddedilmesi olarak daha iyi anlaşılabilir. Bu görüşü savunan diğer birçok isme ilaveten, Irak Savaşı arefesinde eski ABD Başkanı George W. Bush tarafından ifade edilen de budur:

Bir zamanlar çoğu insan, Japonya’nın ve Almanya’nın kültürlerinin demokratik değerleri yaşatamayacağını söylüyordu. Haksız çıktılar. Bazıları bugün de Irak için aynısını söylüyor. Yanılıyorlar. ... Irak ulusu, gurur dolu geçmişi, bol doğal kaynakları, becerikli ve eğitilmiş insanlarıyla, demokrasiye doğ-

1 *Pancasila*: Sanskritçe “beş ilke” anlamına gelen, Endonezya’nın resmi kurucu ideolojisi. Bu ilkelerin birbiriyle bağlantılı olduğu ve ayrı düşünülemeyeceği kabul edilir: tektanrıcılık; adil ve medeni toplum; Endonezya’nın birliği; demokrasi; sosyal adalet – ç.n.

ru ilerlemeye ve özgürlük içinde yaşamaya tamamen muktedirdir. ...

Demokratik değerlerin yaygınlaşmasının tüm dünyanın çıkarına olduğu açıktır, çünkü istikrarlı ve özgür uluslar cınayet ideolojilerini beslemezler. Daha iyi bir yaşamın peşinde barışçıl yöntemlerle koşulmasını desteklerler. Ortadoğu'ya özgürlük gelmesinin arzu edildiğine dair ümit verici işaretler de mevcuttur. Arap aydınlar, günümüzde görülen ilerlemeden kendi halklarının da payına düşeni eksiksiz alması için kendi hükümetlerine “özgürlük açığının” kapatılması çağrısı yapmıştır. Bölgedeki liderler ülkeleri için reformları, siyasete daha geniş katılımı, iktisadi şeffaflığı ve serbest ticareti savunan yeni bir Arap sözleşmesinden bahsediyor. Fas'ta, Bahreyn'de ve birçok başka yerde, uluslar siyasi reforma dönük hakiki adımlar atıyor. Irak'ta yeni bir rejimin kurulması, bölgedeki diğer uluslar için çarpıcı ve ilham verici bir örnek teşkil edecektir. ...

Dünyanın bu kadar büyük bir bölgesinin, başka bir ifadeyle insanlığın Müslümanlığı benimsemiş beşte birinin iyi yaşama arzusundan bir şekilde nasibini almamış olduğunu iddia etmek küstahlıktır ve onur kırıcıdır. Kültürler arasında muazzam farklılıklar bulunabilir. Ancak insan kalbi, dünyanın neresinde olursa olsun, aynı iyi şeylere kavuşmayı arzu eder. Acımasız ve zorbaca baskılara uğramama arzusu söz konusu olduğunda tüm insanlar aynıdır. Çocuklarımızın bakımı ve onlara daha iyi bir yaşam sunulması söz konusu olduğunda hepimiz aynıyız. Bu temel sebeplerden ötürü, özgürlük ve demokrasi her zaman ve her yerde, nefret ve korku saçan sloganlardan daha cazip olacaktır (American Enterprise Institute konuşması, 27 Şubat 2003).

Hindistanlı iktisatçı Amartya Sen'in bu konuşmadan birkaç sene önce ortaya koyduğu üzere (Sen, 1999a), Bush da demokrasinin Japonya ve Irak gibi birbirinden çok farklı kültürel şartlar altında bile geçerli “evrensel bir değer” olduğunu vurguluyordu. Bush'a göre, “Batı dışı” toplumlarda demokrasinin ortaya çıkması ihtimalini o toplumlara has özelliklerin azaltması

hiç mümkün değildi; çünkü insanlar, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, kendi haklarını ve özgürlüklerini koruyan, yeri geldiğinde de hesap sorabilecekleri bir yönetimin başta olmasını arzu ederdi. Bush, birçok farklı kültürde demokratik siyasi hayatın nüanslarının olduğunu, (savaş sonrası Almanya veya Japonya’da olduğu üzere) ülkenin geçmişte diktatörlükle yönetilmiş olmasının bir toplumu demokratik kurumları başarıyla inşa etmekten, o kurumlar işgal orduları tarafından “dayatılmış” olsa dahi doğrudan alıkoyamayacağını haklı bir şekilde belirtmişti. Diğer taraftan, Bush’un tüm bu söylediklerini nasıl utanç verici bir biçimde uygulamaya geçirdiğini hepimiz gördük. Batı dünyasının lideri ABD’nin, Saddam Hüseyin’in Irak’ında rejimin şiddete başvurularak değiştirilmesi gibi kapsamlı bir projenin parçası olarak (Amerikalıların anladığı şekliyle) demokrasinin teşvik edilmesiyle uğraşması gerekliliği.

Bu girişimin başarısızlığa uğraması, 21. yüzyılda demokrasinin güç kullanılarak “dayatılması” projesini bütünüyle itibarsızlaştırmıştı. Bugünün Irak’ındaki kurumların, on yıllarca süren savaş ve diktatörlük döneminde yok edildikleri ve merkezî hükümetle hâlâ savaş halinde olan Sünni çoğunluğun büyük bir bölümünü ülke siyasetiyle bütünleştirme kabiliyetlerinin kalmadığı da dikkate alındığında, demokratik başarının parmakla gösterilecek örnekleri olmadıkları ortadadır. Aslında, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminde Almanya ve Japonya için mevcut olan ve demokrasiye geçişi destekleyen koşulların Irak’ta hiç olmamasına rağmen böyle bir projenin başarıya ulaşacağını düşünmek için çok az sebep vardı (Downes ve Montan, 2013; Beetham, 2009). Daha da kötüsü, bu proje, sanki gerektiğinde hesap sorulabilir özyönetimler sadece “Batı’ya ait” bir ideal olabilirmiş, Irak da tek adam diktatörlüğünün en kötü biçimlerinden birini yaşamaya mahkûm edilmeliymiş gibi, “demokrasi” kelimesini birçok insanın gözünde Batı hegemonyasına uydurulan bir kılıf haline getirip itibarsızlaştırdı.

Diğer taraftan, Bush’un savunduğu demokratik evrenselcilik fikrinin özü o kadar da kolay çürütülemez. Birçok demokratik uygulama ve fikir aslında, adlarına her zaman “demokrasi”

denmemiş olsa da, “Batı’dan” uzakta ve farklı kültürel koşullar içinde doğup gelişmişti (Keane, 2009). Kültürün siyasi kurumların gelişiminde önem taşıdığı doğru olabilir, buna karşılık aynı kültürün demokratik kurumların ortaya çıkmasının karşısında büyük bir engel teşkil ettiği su götürmez bir gerçek olmadığı gibi, bazı kültürlerin sadece otoriter yönetimlere uygun olduğunu düşündürecek fazla sebep de yoktur.

Siyasi değişim ve istikrarın kültürle açıklanması

Kültürün siyasi rejimleri nasıl etkileyebildiği sorusunu, bu sorunun hak ettiği bütün özeni göstererek cevaplamak yine de zordur; çünkü “kültür” kavramı siyaset bilimi çalışmalarında çoğu zaman birden fazla anlama gelebilen, birbiriyle çelişen ve totolojik biçimlerde kullanılmıştır (Lane, 1992; Dittmer, 1977; Formisano, 2000). Daha fazla ilerlemeden önce, kültürün siyasi değişimi ve istikrarı nasıl açıklayabileceğini netleştirmek bu yüzden önemlidir.

“Kültür”ü toplumsal eylemin sembolik boyutu ile özdeşleştirmek ortak bir yaklaşımdır: Bir toplumun pratiklerinde, ritüellerinde, normlarında ve siyaset de dahil olmak üzere kurumlarında vücut bulmuş ortak anlatılar, inançlar ve değerler bütünü kültürü oluşturur. Buna karşılık söz konusu kurumları, totolojiye düşme riskinden de kaçınıp kültüre göre *tanımlamak* için şu ikisi arasında ayrım yapabilmeliyiz: toplumsal eylemin vücut bulduğu kalıplar olarak siyasi kurumlar; halkların eylemlerine yön veren ve böylece belirli siyasi rejimleri desteklemeleri ya da reddetmeleri ile sonuçlanan özgül değer ve inançlar olarak kültür. Üstelik kültüre hitap eden açıklamalar genel olarak sadece küçük grupların değil, geniş kalabalıkların değerlerini ve inançlarını esas almalıdır; kurumlardaki değişimi veya kalıcılığı makro seviyede açıklaması beklenen kültür yalnızca siyasi elitin kültürü (inançları ve değerleri) değil, *ulusal* kültürdür.

Bir toplumda insanların çoğu neye inanıyorsa o toplumdaki kurumların da bu inançlara uygun bir şekilde gelişeceği izah-
tan vareste olabilir. Yine de, halkın çoğunluğunun taşıdığı de-

ger yargıları ve inançların, siyasi kurumların ortaya çıkmasında ve istikrarlı bir biçimde varlığını devam ettirmesinde gerçekten önem taşıyıp taşımadığı açık değildir; çünkü sıradan insanların, yönetimdeki elitler tarafından harekete geçirilmedikleri sürece bu kurumları etkileme gücü çoğu zaman yoktur. Üstelik ulusal kültür yekpare bir bütün de değildir; insanlar çok farklı şeylere inanır ve hatta bunlar birbiriyle de çelişir. Hatta bazen, belirli siyasi rejimlerin belirli toplumlarda neden kök salamayacağını açıklamak için kültürel farklılıklara başvurulduğu da olur; bu bölümün devamında, rejim değişikliği ve istikrara ilişkin bu gibi “çatışma teorileri” üzerinde de tartışacağız. İnsanların çoğunun inandıklarını, değer verdiklerini (örneğin anketlere verdikleri yanıtlarla) *iddia ettikleri* şeyler ile (somut durumlarda ne yaptıkları ile anlaşılabilceği üzere) *gerçekten* değer verdikleri şeylerin her zaman aynı olmak zorunda olmadığını belirtmek de önemlidir. İnsanlar kendi çıkarlarına kavuşmak için yaptıkları işleri kulağa hoş gelen normatif gerekçelerle meşrulaştırmakta çok iyi oldukları gibi, bazen de toplum içindeki davranışlarını (ya da başkalarının davranışlarını) yanlış anlayabilirler. Nihayetinde, herhangi bir toplumdaki insanların birçoğunun siyaseten önem taşıyan inançlarını ve değer yargılarını belirleyen ya da bunlara sebep olan daha derin iktisadi ve siyasi yapılar bulunması da mümkündür; söz konusu inançlar ve değer yargıları bu nedenle belirli siyasi rejimlerin ortaya çıkmasını ya da istikrarını korumasını açıklayacak faktörlerden en önemlisi olmayabilir (Márquez, 2016b; Przeworski, 1998).

Bununla birlikte, rejim değişikliği ve rejimin istikrarını koruması açısından yönetimdeki elitlerin davranışları hayati önemde olmakla birlikte –örneğin Nazi rejiminin ortaya çıkmasında, von Hindenburg’un etrafındaki muhafazakâr kesimin Hitler’e şansölyelik önerilmesine karar vermesi kritik önemdeydi– kitlelerin inançları ve değer yargıları, bu elitlerin neler yapabileceğine ve dolayısıyla da hangi tür rejimlerin istikrarını koruyabileceğine ilişkin seçenekleri yine de daraltabilir. İnsanların inandığını iddia ettikleri ile gerçekten inan-

dıkları şey her zaman birebir aynı olmasa da, iddiaları gerçekte neye inandıklarının anlaşılmasında genelde iyi bir gösterge olabilir. Bu doğrultuda, birçok akademisyen, çoğu insanın kendisi için önemli olduğunu iddia ettiği değerler ile bu insanların yaşadığı toplumlarda gelişen kurumların nitelikleri arasındaki korelasyonu anlayabilmek için anket çalışmalarını kullanmayı denemiştir. Diğer taraftan, insanlar birçok farklı şeye inandığı, farklı konularda değer yargısı taşıdığı, ancak bunların çoğunun da rejim değişikliği veya rejimin istikrarı ile makul bir bağlantısının olmadığı göz önüne alındığında, söz konusu değer yargıları ve inançların *hangilerinin* önem taşıdığı sorusunu sormamız gerekir. Bir toplumla ilişkilendirilebilecek “siyasi kültürü” hangi değer yargıları, inançlar ve davranışlar oluşturur?

Bu soruya cevap arayan üç ana ekol mevcuttur (Inglehart ve Wetzel, 2005). Bunlardan ilki, toplumun “siyasi kültürünün”, demokratik kurumların meşruiyeti, parlamentoya veya devlet başkanına duyulan güven ve demokrasinin otoriter yönetime tercih edilmesi gibi siyasi sistemi *doğrudan mesele eden* konulardaki inançlarında ve değer yargılarında vücut bulduğunu öne sürer. Bu argümanı, siyasi kültürün “meşruiyet” kuramıyla açıklanması olarak adlandırabiliriz. İkinci ekol, toplumun siyasi kültürünün, kendisini bilhassa insanların gündelik hayatındaki toplumsal etkileşimlere karşı duydukları inanç ve sergiledikleri davranışlarda gösterdiğini öne sürer: insanların birbirine güvenip güvenmediği, gönüllülük esasına dayalı faaliyetlere ne kadar katılım sağlandığı gibi, hepsi toplumdaki ortaklaşa yaşamın yoğunluğunu etkileyen toplumsal etkileşimlere karşı insanların tavrının ne olduğu önemlidir. Bu argümanı da siyasi kültürün “yurttaş sermayesi” teorisi olarak adlandırabiliriz. Üçüncü ekol, rejim değişikliğinin ya da rejimin istikrarını nasıl koruduğunun açıklanmasını sağlayan siyasi kültürün, özgürlüğün önemli olup olmadığı, hoşgörünün teşvik edilip edilmediği gibi “özgürleştirici” inanç ve değer yargılarının o toplumda ne kadar yaygın olduğuna göre değiştiğini öne sürer. Söz konusu ekollerini sırayla incelemeye başlayalım.

Siyasi değişimin meşruiyet teorisiyle açıklanması

Siyasi kültürü meşruiyet üzerinden açıklamaya çalışan teoriye getirilebilecek en basit açıklama, kitlelerin siyasi rejimlerin meşruiyetine ne kadar ve nasıl inandığının, en azından uzun vadede söz konusu rejimleri *doğrudan şekillendireceğidir* (Beetham, 2013; Gilley, 2009). Bu nedenle, halkın büyük bir bölümünün herhangi bir sebeple (belki yabancı gördüğünden, belki adalet duygusunu zedelediğini ya da yetkisini kötüye kullandığını düşündüğünden) meşru kabul etmediği siyasi kurumların ortaya çıkması ya da uzun ömürlü olması pek ihtimal dahilinde değildir; meşruiyet eksikliği önemli seviyelere ulaştığında da rejimler değişecektir. Söz konusu teori, bilhassa demokrasi konusunda, halkın demokrasiyi ne kadar ve nasıl talep ettiğiy-le fiilî demokratik kurumların ortaya çıkması ve istikrar kazanması arasında belli bir ölçüde “ahenk” olması gerektiğini öne sürer (Inglehart ve Welzel, 2005, Yedinci Bölüm).

Bu iddialara kişisel tanıklıklara dayalı kanıtlar bulmak zor değildir. Örneğin, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, 1920’ler ve 1930’larda, Kıta Avrupa’sındaki demokrasilerin pek çoğunun feci sonuçlar yaratan meşruiyet krizlerinden muzdarip olmasının çoğu zaman söz konusu rejimlerin yıkılmasıyla ve yerlerini otoriter rejimlerin almasıyla sonuçlanması hususunda tarihçiler büyük ölçüde hemfikirdir (Linz, 1978). Benzer bir şekilde, (Sovyet Komünist rejiminin kurulmasına yol açan) Rus Devrimi ve Doğu Avrupa’daki (pek çok rejimin çökmesine yol açan) 1989 devrimleri, söz konusu rejimlerin meşruiyet zemininin çökmesi ile doğrudan ilişkilendirilmiştir (Goldstone, 2001). Söz konusu meşruiyet krizleri, savaşta alınan yenilgi, Büyük Buhran ve ekonomideki durgunluk da dahil olmak üzere birçok iktisadi ve toplumsal unsurdan besleniyordu, ancak rejimlerin çökmesine *en çok* sebep olan unsur, insanların çoğunun toplumdaki kurumsal yapıların, inatçı sorunların doğurduğu çatışmalar karşısında hakkaniyetli davranarak çözen ve iktidarını gerektiği gibi kullanan mekanizmalar olmaktan çıktığına inanmaya başlamış olmasıydı.

Bu gibi durumlarda, vatandaşlar sadece başlarındaki liderleri iktisadi ve toplumsal sorunlarını çözmeyi başaramamaktan sorumlu tutmuyor, rejimi bütünüyle suçluyordu; bunun sonucunda rejim, örgütlü rejim düşmanlığına karşı fiili destek vermeleri şöyle dursun, vatandaşlarının “yaygın desteğini” (Easton, 1975) ve rızasını bile kaybediyordu. Koşullar daha da kötüleşip Weimar Cumhuriyeti’ndeki demokratik kurumlar Nazilerin, Muhafazakârların ve Komünistlerin bitmek bilmeyen saldırılarının hedefi haline geldiğinde, vatandaşların çoğunun bu kurumları korumak için çok az çaba harcamasının, 1917’de Rusya’da otokrasiiyi ya da 1989’da Doğu Avrupa’da Komünist rejimleri desteklemeyi reddetmelerinin, aksine muhalefetin arkasındaki kalabalıkları oluşturmalarının sebebi de buydu.

Görkemli kitlesel ayaklanmalarla çöken tüm rejimlerin, neredeyse işin tanımı gereği halkın desteğini kaybetmiş olmasının şart olduğu bir anlamda doğrudur; diğer taraftan, belirli rejimler (örneğin demokrasiler) için açıkça verilen destek ile bu rejimlerin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl tahkim edildiği arasındaki bağı kuran daha özel bir “siyasi kültür” tezini destekleyecek örnekleri bulmak biraz daha zordur. “Demokrasinin desteklenmesini” ele alalım. Modern anket tekniklerinin geliştirilmesinden bu yana, akademisyenler, demokrasinin açıkça desteklendiğini gösteren (başka bir deyişle, insanlara “demokratik bir siyasi sistemde” yaşamının iyi bir şey olup olmadığı sorularına verilen cevapları esas alan) ölçümler ile gerçek demokrasi seviyeleri arasında –bu seviyeler siyaset bilimciler tarafından tespit edilebildiği ölçüde– zayıf bir bağlantı olduğunu tespit etmiştir (Inglehart, 2003).

Bunun bir sebebi, hem demokratik ülkelerde hem de demokratik olmayan ülkelerde, birçok insanın demokrasiyi beğendiğini iddia etmesidir. Yakın geçmişte bu sorunun yöneltildiği toplumların neredeyse tamamında, o ülkeyi gerçekte yöneten rejim ne olursa olsun, soruyu cevaplayanların büyük çoğunluğu (birçok ülkede nüfusun %75’inden fazlası) demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğunu ifade eder. Demokrasinin bu şekilde kabul görmesi, günümüzde kültürden ve mekândan

neredeyse bağımsız hale gelmiştir: Demokrasi kavramına verilen desteğin yüksek olduğuna Ortadoğu ülkelerinde (Tessler, Jamal ve Robbins, 2012; Norris ve Ingleheart, 2002; Robbins, 2015), Çin de dahil olmak üzere Doğu Asya'da (Carlson ve Turner, 2009; Wang, 2007) ve Afrika'da rastlanabilir. Bu bölgelerin hiçbiri, en azından sıradan insanların zihninde, temsili demokrasinin kök salmış olduğu yerler değildir. Üstelik, en azından Doğu Asya dışındaki yerlerde, demokrasi kavramına verilen açık destek ekonominin iyi olduğu zamanlarda da, kötü olduğu zamanlarda da yüksektir (Chu vd., 2008).

Diğer taraftan, dünyanın neredeyse dört bir yanında insanların çok büyük çoğunluğu demokrasiyi desteklediklerini iddia ediyorsa, demokratik ülkelerin sayısı niye bu kadar azdır? Demokrasinin tercih edildiğinin ifade edilmesiyle kimi demokrasi ölçütleri arasında çok kuvvetli olmayan bir korelasyon mevcuttur aslında: Daha az demokratikleşmiş toplumlarda, taşıdıkları önem sayısal eksikliklerini kapatmakla birlikte, demokrasiye açık destek verdiklerini ifade eden çoğunlukların sayısı giderek azalıyor. Yalnız burada dikkatle ilerlemek lazım. En kapalı otokrasilerde (örneğin Kuzey Kore'de) anket yöntemlerinin pek çoğunu kullanmak mümkün değildir ve bu eksikliğin anket sonuçlarını bilemediğimiz şekillerde manipüle ediyor olması muhtemeldir. (Kuzey Kore'deki insanlar, yaşadıkları baskı düşünüldüğünde, muhtemelen demokrasiyi daha çok destekliyor olabilir ya da Batı karşıtı ideolojilere ne kadar maruz kaldıkları göz önünde bulundurulduğunda, daha az desteklemeleri de ihtimal dahilindedir.) Herhangi bir ülkede "demokrasiye verilen destek" ile ölçülen demokrasi seviyesi arasında gözlediğimiz zayıf korelasyonun dahi, kamuoyunun demokrasiyi *doğurması* olarak görülmesi gerekir.

Bunun birçok sebebi vardır. İkinci Bölüm'de aktarıldığı üzere kendi içinde en çok farklılık barındıran toplumlarda ve birbirlerine hiç benzemeyen siyasetçiler tarafından dahi demokrasinin hangi yöntemlerle idealize edilip el üstünde tutulduğu göz önüne alındığında (Inglehart, 2003; Yun-han ve Min-hua, 2010), birçok kişinin demokrasiyi desteklediğini söyle-

mesi şaşırtıcı değildir. Buna ilaveten, çalışmalarını derinleştiren akademisyenlerin, demokrasiye verilen açık destek çok yüksek seviyelerde seyretmekle birlikte bu desteği verenlerin demokratik olmayan tavırlar sergileyebildiğini ya da onların bu kavramdan anladıklarıyla siyaset bilimcilerin anladıkları arasında çok fark olduğunu görmeleri de şaşırtıcı değildir (Zuern, 2009; Cho, 2012; Carnaghan, 2011; Shin ve Cho, 2010). Örneğin, Dünya Değerler Araştırması Derneği (World Values Survey Association) tarafından yaptırılan araştırmanın altıncısına (World Values Survey Association, 2015) göre, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ve hem parlamenter yönetimin hem de askeri yönetimin hayli geçmişe dayandığı Pakistan’da birçok insan, demokrasiye verilen desteğin yüksek olmasıyla “ordunun yönetimde olması” arasında hiçbir ilişki görmüyor; yine Pakistan’da çoğunluğu oluşturan büyük gruplar demokrasi ile dinî otoritenin kanunların yorumlanmasında birbirleriyle son derece uyumlu roller oynayabileceklerine da inanıyor. Serbest seçimlerin hiç kesintiye uğramadan 1949’dan beri düzenlendiği, dünyanın en kalabalık demokrasisi olmakla övünen ve Hinduların çoğunlukta olduğu Hindistan’da, halkın büyük bir kesimi demokrasi, ordunun yönetimde olması, güçlü bir liderin yönetimde bulunması ve teknokrasi dendiğinde bunların hepsinin –siyaset bilimciler için aralarındaki uyumsuzluk gözle görülür olmakla birlikte– “çok iyi” veya “iyi” yönetim biçimleri olduğunu düşünüyor (World Values Survey Association, 2015).

Şüphesiz, birçok toplumda insanların büyük bölümü, kendilerine sorulduğunda, demokrasinin en azından serbest seçimleri ve kimi medeni hak ve özgürlükleri içermesi gerektiğinde mutabıktır. Tutarlı bir “demokrasi” tanımı yapamayan birçok insan, yine de demokrasinin temel prensiplerinden birinin halka hesap verilmesi olduğunu içten içe bilir, keyfî bir yönetim özlemiyle yanıp tutuşmaz (Carnaghan, 2011). Diğer taraftan bu insanlar arasında, siyasi özgürlüklere, sosyoekonomik eşliğe ve dinî otoriteye demokrasi tasvirlerinde ne kadar önem attettikleriyle ilgili olarak muazzam ölçülerde fark vardır (Nor-

ris ve Ingleheart, 2002; Shin ve Cho, 2010). Herkes liberal demokrat değildir.

Birçok insan liberal demokrat *olsaydı* dahi, demokrasiye (ya da başka bir otorite biçimine) verilen açık desteğin otoriter yönetimlerin hüküm sürdüğü ülkelerde rejim değişikliğine veya rejimin istikrara kavuşturulmasına nasıl tahvil edileceği çok da belirgin değildir. Her şeyden önce, “demokrasiyi” (veya çok-partili hükümetler gibi daha da özel kurumsal düzenlemeleri) kavramsal seviyede desteklemek, istikrarı tercih etmekle ve sorun çıkarmayı çok da tercih etmemekle tamamen uyumlu bir davranıştır (Benstead, 2015; Harmel ve Tan, 2012). Kavramsal tartışmalardan somut gerçekliklere inildiğinde, (Suriye’deki iç savaşta görüldüğü üzere) ülke yönetimindeki herhangi bir değişikliğe şiddetin veya sosyoekonomik karmaşanın eşlik etmesi riski de bilhassa ortadayken ya da mevcut demokrasi dışı yönetimin diğer hususlarda tatmin edici bir yönetim sergilediği durumlarda, insanların “gelen gideni aratır” diye düşünmeleri mantıksız değildir. Daha genel ifade etmek gerekirse, (demokratik ya da demokrasi dışı) rejime verilen gerçek desteği, ekonominin gidişatından lider kadronun popüleritesine kadar uzanan çok çeşitli unsurlar belirleyebilmekle birlikte, bu unsurların çoğu, rejimin nasıl olması gerektiği hakkındaki soyut tartışmalarla alakalı değildir. Bu nedenle, örneğin, özellikle de seçimlerin yapıldığı ancak yeni ve henüz olgunlaşmamış rejimlerde “demokrasiye” açıkça “destek verilmesi”, araçsal bir nitelik taşır (Inglehart ve Welzel, 2005; Bratton ve Mattes, 2001); başka bir deyişle verilen desteğin altında, bir ölçüde “demokrasinin” (yeni şeyin) insanların maddi koşullarını iyileştireceği beklentisi yatarken bir ölçüde de demokrasi teriminin “toplumsal olarak arzu edilen” bir terim olması yatar.

“Demokrasiye verilen desteğin”, belirli siyasi düzenlemelerin meşruiyetini ölçmede kullanabilecek bir araç olmadığını söylemek cazip gelebilir. Bunun sebebi, bir rejimi “desteklemenin” ne anlama geldiğinin, insanların “demokrasi” ya da “askerî yönetim” gibi soyut şeyler hakkında söylediklerinde kendisini hemen gösterememesidir. Diğer taraftan, çok sayıda de-

ğişkeni dikkate alacak şekilde geliştirilen araştırmaya dayalı daha karmaşık meşruiyet ölçütleri (örneğin Gilley, 2006; Booth ve Seligson, 2009) akademisyenlerin tüm çabalarına rağmen rejim değişikliği ya da rejimin istikrarının korunmasıyla meşruiyet arasında çok fazla korelasyon tespit edemez. Mesela, Batı demokrasilerinde siyasi kurumların meşruiyetlerine ilişkin ölçümlerin uzun zamandır her defasında daha kötü sonuçlar verdiği, ancak bu sonuçların rejimin istikrarına gözle görülür bir olumsuzluk aksettirmedigi biliniyor (Booth ve Seligson, 2009; Inglehart ve Welzel, 2005). Burada kastedilen, insanların kendi ülkelerindeki rejimler hakkında ne düşündüklerinin önemli olmadığı değildir; (Çin'deki mevcut rejim gibi) halklarının güvenini kazanmış rejimlerin diğerlerine kıyasla daha geniş bir manevra alanına sahip olabileceğidir. Toplumdaki (bazı) önemli grupların (belirli bir ölçüde) desteğini alamamış rejimlerin uzun süreli olamayacağı ya da etkin olamayacağı tolojik bir açıklama gibi görünse de, özellikle de demokrasi dışı rejimlerdeki siyasi desteğin kökleri, “meşruiyet” kılıfının içine sığdırılamayacak kadar çeşitlidir (Márquez, 2016b). Daha açık ifade etmek gerekirse, bir toplumun belirli türdeki bir rejim tarafından yönetilmesi, “halkın” o rejimi isteyip istemediğini basitçe ve doğrudan açıklayan bir kanıt değildir; çünkü “halkın” istediğinin hükümet kurumları üzerinde etki yaratabilmesinin önkoşulu bu isteğin kolektif harekete tahvil edilmesidir.

Siyasi değişimin yurttaş sermayesi teorisiyle açıklanması

Bununla birlikte kolektif eylem imkânları, diğer inançlar ve davranışlarla önemli ölçüde sınırlandırılabilir. Burada, siyasi kültürün “yurttaş sermayesi” teorisiyle açıklanması, kişiler arası güven ve kolektif eyleme nasıl bakıldığı gibi unsurların, toplumda yaygın görülen ortaklaşa yaşam biçimlerini, dolayısıyla da insanların belirli siyasi rejimleri destekleme istek ve kabiliyetlerini şekillendirebileceğidir. Bu teoriyi savunan bazı akademisyenler, Alexis de Tocqueville'in (1835) öne sürdüğü ve ku-

rumlara duyulan güvenle desteklenen aktif bir ortaklaşa yaşamın Amerika'daki demokrasinin doğuşunda ve istikrara kavuşmasında hayati önem taşıdığı tezini benimsemiştir.

Daha açık siyasi rejimlerin daha zengin bir ortaklaşa yaşamla övüneceği tanım gereği doğru olmakla birlikte, (çünkü daha açık rejimler bu gibi grupların örgütlenmesine daha az kısıtlama getirecektir), bu tespit *hem* demokratik *hem de* demokratik olmayan hareketler ve rejimler için geçerli olabilir. Weimar Almanya'sı, 20. yüzyılın ortalarındaki anlatılarda tasvir edildiğinin aksine (Arendt, 1973), atomize bireylerden müteşekkil bir kitle toplumu değil, örgütlenmenin serbest olduğu (Berman, 1997), zengin ve çeşitlilik arz eden bir ortaklık toplumdur ancak yine de yıkıldı. Üstelik güven ile demokrasi arasında muğlak bir ilişki hep mevcuttur; insanların genellikle birbirlerine güvendiği toplumlarda (örneğin İskandinav ülkelerinde), devletlerin iyi işlediği ve demokrasi seviyesinin yüksek olduğu görülüyorken, yapılan birçok araştırmada hükümete duyulan güven ile demokrasi arasında ters yönde bir korelasyonun bulunduğu tespit edilmiş olması çarpıcıdır (Ingleheart ve Welzel, 2005). Bunun nedeni, muhtemelen, demokrasinin tatmin olmuş ve konformist öznelerden ziyade "eleştirel bakabilen yurttaşlara" ihtiyaç duymasıdır (Norris, 2011).

Burada belirtilmek istenen, "yurttaş sermayesinin" çeşitli biçimlerine demokrasinin ihtiyaç duymadığı değildir. Batı siyasi düşünce tarihinde en azından Machiavelli'ye ve Montesquieu'ye kadar uzanan gelenek, cumhuriyetçi siyasi rejimlerin hayatta kalabilmek için yurttaşlarından her zaman kişinin şahsi çıkarlarını kamunun yararına feda etmesi eğilimi olarak değerlendirilen "yurttaş erdemi"ni yerine getirme beklentisini ikna edici bir biçimde öne sürmüştür. İnsanların, durumlarından endişe ettikleri kişilerin yer aldığı çevrenin çok kısıtlı olduğu, örneğin sadece kendi aile fertlerine güvendikleri, onların dertleriyle ilgilendikleri ancak diğer yurttaşların durumunu önemsemedikleri toplumlarda devletin (ve demokrasinin) daha kötü işlediği kimi akademisyenlerce tespit edilmiştir (Putnam, Leonardi ve Nanetti, 1993); John Stuart Mill bu gözlemi *Demok-*

ratik Yönetim Üzerine Düşünceler (1859) kitabında zaten yapmıştı. Güven çemberinin daralmasının devletin işleyişini “bozduğu” gerçeği, “kolektivist kültürlerin”, sadece daha “bireyci” kültürlerle uygun olduğu varsayılan demokrasi ile uyumlu olmadığını savunan daha genel ve daha tartışmalı bir tez ile birleştirilir.

Yukarıda belirtildiği üzere, bu görüş, Lee Kuan Yew gibi önemli siyasi liderler tarafından benimsendiği için “Asya Değerleri” tartışması sırasında biraz ses getirmiştir. Bu görüş, kolektivist kültürlerde insanların, “güven çemberlerinin” ne kadar geniş olduğundan bağımsız olarak, grup baskısına boyun eğmeye daha istekli olmaları nedeniyle özgürlüklere getirilecek kısıtlamaları kabul etme eğilimlerinin daha fazla olduğunu öne sürer. Bu insanların bireysel hakları uğruna mücadele etmesi daha düşük bir ihtimal olup söz konusu toplumlardaki örgütlenme serbestisi, demokratikleşme yönündeki baskıları güçlendireceğine zayıflatabilir. Daha önce belirtildiği üzere, bahsedilen tezin biraz daha rafine edilmesine ihtiyaç vardır; kurumsal bir sistem olarak demokrasi görece “kolektivist” kültürlerde (örneğin Japonya’da veya Hindistan’da) ortaya çıkmış, bazı “bireyci” kültürlerde ise her zaman başarılı olamamıştır. Üstelik bir kültürün ne derece “kolektivist” ya da “bireyci” olduğu zaman içinde değişebilir; kültürler durağan değildir. Diğer taraftan, burada önemli bir tespit mevcuttur ve bu tespit (o çok dil uzatılan) “modernleşme teorisinin” en temelinde yer alır (Ingleheart ve Welzel, 2005; Lipset, 1959; 1960).

Modernleşme, kültürel değişim ve demokrasi

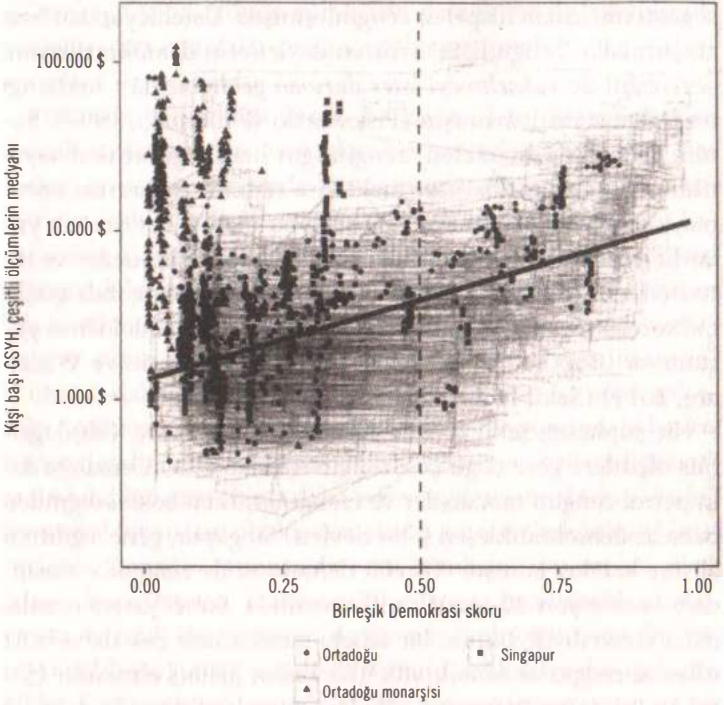
“Modernleşme teorisinin” temel tezi, iktisadi gelişmenin demokrasiyi beraberinde getireceğidir. Siyaset bilimciler, alışlagelmiş ölçümlere göre, zengin ülkelerin yoksul ülkelere kıyasla daha demokratik olduğuna çok uzun zaman önce dikkat çekmiştir. Zenginlik ile demokrasi arasında bir korelasyon olması, şüphesiz, iktisadi gelişmenin beraberinde demokrasiyi getireceği anlamına gelmez. Öncelikle, bu iki kavram arasında hiçbir

şekilde tam bağıntı yoktur (demokratik olmayan zengin Suudi Arabistan ve demokratik, yoksul Hindistan örnekleri önümüzdedir); bazı devletler de (mesela Çin) demokratikleşme emaresi göstermeksizin nispeten zenginleşmiştir. Üstelik yapılan bazı araştırmalar, zenginliğini arttıran devletlerin demokrasilerinin seviyesini de *yükseltmeyi ister duruma geldiğine* dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır (Przeworski ve Limongi, 1997). Bunun sebebi, muhtemelen, zenginliğin herhangi bir demokratikleştirici eğilimi barındırmaktansa rejimin istikrarını korumaya yardımcı olduğudur. Yine de, bu mesele üzerine on yıllardır yapılan araştırmaların ardından, siyaset bilimciler ve iktisatçılar, iktisadi gelişme ile demokratikleşme arasında güçlü bir korelasyon olduğu tezini desteklemekte mutabık kalmış görünüyor (Boix ve Stokes, 2003; Boix, 2011; Murtin ve Wacziarg, 2014) (Şekil 10.1).

Hiç şüphesiz, Şekil 10.1’de görebileceğimiz üzere, (alışlagelmiş ölçütlere göre çoğu çok zengin ülkeler olan) Ortadoğu’daki petrol zengini monarşiler ve (zenginleşirken beklendiğinden daha az demokratikleşen şehir devleti) Singapur, genel eğilimin aksine hareket etmiştir. Üstelik demokrasi ile zenginlik arasındaki korelasyon 20. yüzyılın ilk yarısında, ikinci yarıya oranla, daha kuvvetliydi; bunun bir sebebi günümüzde çok daha fazla ülkenin zengin ve demokratik ülke haline gelmiş olmasıdır (Şekil 10.2). Zaten “gelişmiş” ülkeler zenginleştiklerinde daha da demokratik ülkeler haline gelmezler; diğer taraftan, Soğuk Savaş sonrası dönemde yoksul ülkeler demokratikleşme baskılarına, geçmişe kıyasla daha fazla maruz kalır (Boix, 2011). Yine de, genele bakıldığında, birçok ülke gelir seviyelerinin izin verdiği ölçüde demokratik kalabilir. Buna, yakın geçmişteki iktisadi gelişmesine rağmen, günümüzde kişi başına düşen gelirin elverdiği ölçüde demokratik olabilen Çin de dahildir.

Modernleşme teorisi üzerine çalışan akademisyenler, söz konusu korelasyonun, bazı iktisadi gelişme türlerinin önceden tahmin edilebilir değer değişimi biçimlerine yol açması, bunların da, zaman içinde, demokratikleşme baskılarını beraberinde getirmesi ile açıklanabileceğini öne sürer. Erken dönem mo-

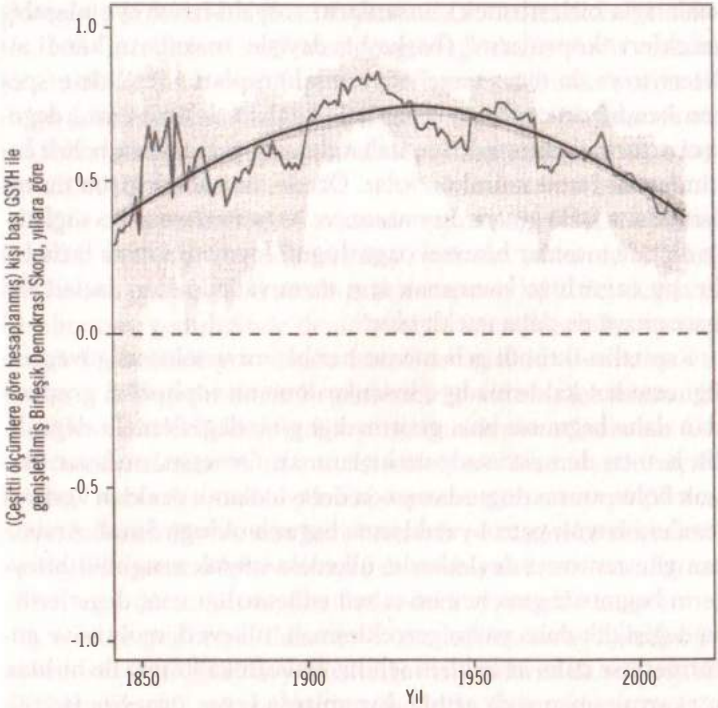
ŞEKİL 10.1
İktisadi Kalkınma ve Demokrasi
(1800-2014)

GSYH verisi Maddison, (2013), Penn World Tables ve Dünya Bankası'ndan; demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından genişletilmiştir (Márquez, 2016a). Grafikteki her nokta bir ülke-yılıdır; her çizgi, o ülke için gelir ve demokrasi verisinin bulunduğu yıllardaki ülkenin izlediği seyri temsil eder. Belirginleştirilen noktalar, 1950-2012 yılları arası dönem için Magaloni, Chu ve Min (2013) tarafından monarşi olarak sınıflandırılan rejimlere ve (1950 yılı öncesindeki dönemden bazı rejimler de dahil olmak üzere) Ortadoğu'daki diğer rejimlere karşılık gelir.

modernleşme teorisyenlerinin savundukları argümanların aksine, bu durum, sadece iktisadi kalkınmanın genellikle okur yazarlık ve eğitim seviyesindeki artışla veya bilginin erişilebilirliğinin artmasıyla ilişkilendirilmesi ile açıklanamaz (Lipset, 1959; 1960). Modernleşme teorisinin daha derinlerinde yatan mantık, “modernleşmenin” getirdiği toplumsal bağlantı biçimlerindeki değişimlerin altını çizer. Örneğin Inglehart ve Welzel

ŞEKİL 10.2
İktisadi Kalkınma ile Demokrasi Arasında Yıllara Göre
Ham (kontrol grubu oluşturulmamış) Korelasyon

Gölge alanlar %95 güven aralığını temsil eder. GSYH verisi Maddison, (2013), Penn World Tables ve Dünya Bankası'ndan; demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından genişletilmiştir (Marquez, 2016a).

(2005; Welzel, 2013), “varoluşsal güvensizliği” (gündelik yaşamda hayatta kalma mücadelesinin sona ermediği hissini) yok eden ve insanların aile gibi “temel gruplara” olan bağımlılığını azaltan dönüştürücü iktisadi gelişme biçimlerinin bireysel özgürlüklerin belirginliğini ve değerini arttırdığını öne sürer.

Bir sonraki öğün yemek bulabileceğinden emin olan, güvenlikleri için nihayetinde geniş ailelerine bel bağlamak zorunda olmayan insanların kendi tercihlerine daha özenli yaklaşma-

sı ve ait oldukları gruplara uyum sağlamanın kendilerine pek değer katmadığını düşünmesi daha muhtemeldir. Göreceli bir bolluk ortamı sunmak (ve bunu bilhassa refah devleti uygulamalarıyla birleştirmek), insanların sosyal sermayeye ulaşabilecekleri “köprülerin” (başka bir deyişle, insanların kendi aileleriyle ya da diğer temel toplumsal gruplarla değil de nispeten kendilerine yabancı insanlarla bağlantı kurmasının) değerini arttırmak suretiyle kapitalist iktisadi gelişmenin belirli biçimleri de bunu mümkün kılar. Özetle, iktisadi değişim insanların daha fazla güven duymasını ve bağımsızlaşmasını sağladığı ölçüde insanlar bireysel özgürlüğün kıymetini daha fazla bilir, bu özgürlüğe kavuşmak için uzun vadede daha fazla çaba harcamaya da daha istekli olur.

Kapitalist iktisadi gelişmenin her biçimi varoluşsal güvensizliği ortadan kaldırmadığı, insanları önemli toplumsal gruplardan daha bağımsız hale getirmediği gibi, değerlerdeki değişiklik hemen demokrasiyle sonuçlanmaz. Örneğin, nüfusun büyük bölümünün doğrudan ya da dolaylı olarak devletin kontrolündeki büyük petrol yataklarına bağımlı olduğu Suudi Arabistan gibi rantiyeci devletlerde, ülkedeki büyük zenginlik bireylerin bağımsızlığına hemen tahvil edilemediği için, değerlerdeki değişiklik daha yavaş gerçekleşmeli, ülkeyi demokrasiye götürmesi ise daha az beklenmelidir. İktisadi kalkınma ile birlikte prekaryalaşmanın da arttığı durumlarda (eğer, örneğin, işsizlik yüksek ve iş güvencesi düşükse), günümüz Avrupa’sındaki “aşırılık yanlısı” partilerin kazandığı popülaritenin gösterdiği üzere, insanların “özgürlük heveslerinin” açığa çıkması pek de muhtemel değildir. Üstelik değer değişikliği çoğu zaman teker teker gerçekleşir ve her defasında bir tanesiyle vedalaşılır; çünkü insanların ruhlarının derinliklerine işlemiş değerler, hayatlarının ilk dönemlerinde oluşmuştur ve eğer harici koşullar yeterince elverişli değilse, demokratik değişim için bastırarak bir kolektif harekete hiçbir şekilde tahvil edilemezler.

Yine de, Inglehart ve Welzel, iktisadi gelişme ile “kendini ifade etme değerleri” ve “özgürlük hevesleri” olarak adlandırdıkları olguların yaygınlaşması arasında güçlü bir korelasyon ol-

duğunu, bu “özgürleştirici” değerlerin de bu defa demokrasi-
nin ortaya çıkışı ve istikrarı ile kuvvetle bağlantılı bulundu-
ğunu tespit etmiştir. Siyasi değişim her ne kadar tanımı gere-
ği örgütlü kolektif harekete dayansa da (O'Donnell ve Schmit-
ter, 1986), Inglehart ve Welzel, özgürlüğe değer veren ve daha
kalabalık bir insan topluluğunun varlığının, koşullar uygun ol-
duğu takdirde demokrasi yanlısı siyasi hareketlerin başarılı ol-
ma ihtimalini arttırdığını inandırıcı bir biçimde öne sürmüş-
tür (2000).

Modernleşme teorisi bu nedenle rejim değişikliğine ilişkin
basit bir iktisat anlatısı olmayı aşmış, özünde “kültürcü” bir an-
latı haline gelmiştir. İktisadi gelişme ancak kültürel değişimi
beraberinde getirdiğinde demokrasiyle sonuçlanabilir; (petrol
zengini ülkelerde görüldüğü üzere) zenginlik, insanların öz-
gürleşimci değerlerini de değiştirmede süreci, tek başına ist-
ikrarlı ve nitelikli demokratik yönetimlerle sonuçlanamaz. Üs-
telik modernleşme teorisi, siyasi kültürün “meşruiyetle” açık-
landığı anlatıdan farklı olarak, demokrasiyi ortaya çıkma-
sı ve istikrara kavuşması için hoşgörü ve özgürlük değerleri-
ne bağlılık taahhütlerine ihtiyaç duyulduğunu, söz konusu ta-
ahhütlerin demokratik yönetimi sadece iyi niyetle talep etme-
nin ötesine geçilmesi, daha derinlere kök salınması gerektiği-
ni öne sürer. Özgürlük yanlısı diğer tutumların da yokluğun-
da, “demokrasi” taleplerinin muğlaklıkla ifade edilmesine oto-
riter yönetimlerde rastlanır. Aynı zamanda, modernleşme teo-
risi, kültürel değişimin iktisadi gelişmeden ya da diğer yapısal,
“nesnel” unsurlardan bağımsız olduğunu iddia etmediği sü-
rece, güçlü bir “kültürcü” pozisyon almış değildir (Przeworski,
1998). Marksizm gibi, modernleşme teorisi de kültürel de-
ğişimin “son kertede” iktisadi değişime bağlı olduğunu öne sü-
rer ancak Marksizm’den farklı olarak, iktisadi değişimin kapi-
talizmin yıkılmasına yol açması gerektiğini iddia etmez. De-
mokrasi, herkes her zaman demokrasi istediği için değil, dün-
yanın her yerinde varoluşsal baskılar azaldığında özgürlük is-
teği kendiliğinden ortaya çıkacağı için bir “evrensel değerdir”
(Welzel, 2013).

Modernleşme teorisinin benimsediği bu pozisyonu, değer ve rejim değişikliğinin “güçlü” bir kültürcü pozisyondan açıklandığı anlatılarla karşılaştırmakta fayda vardır. Söz konusu anlatılarda, değer değişimine yol açan temel mekanizma amaçlı iknadır. Değerler, iktisadi gelişme onları vazgeçilebilir hale getirdiği için değişmekten ziyade, belirli gruplar bir amaç doğrultusunda ve başarıyla belirli fikirleri (örneğin, “Batılı” bireyci değerleri) yaydığı için değişirler. Eğitim, dini yayma çabaları ve propaganda, bir ülkeyi nihayetinde demokrasiye (ya da hatta diğer rejimlere) götüren değerlerin yayılmasında böylece hayati roller oynarlar. Örneğin, demokrasinin yaygınlaşmasını konu alan bazı tarihsel anlatılarda, başrolü oynayan ekonomideki yapısal değişiklikler değil, Batı Aydınlanması’nın getirdiği fikirlerin elit kesime nüfuz etmesi ve bunun yanı sıra bazen Protestan misyonerlerin (Woodberry, 2012), bazen de Batı tarzı eğitimin etkisiyle kitleler tarafından da yavaş yavaş benimsenmesidir. Benzer bir şekilde, bazı akademisyenler, Orta-doğu’daki “demokrasi açığının” temel olarak insanları genellikle otoriter davranışlara iten cinsiyet rolleri karşısındaki tavra bağlanabileceğini (Fish, 2002) ve daha da önemlisi, söz konusu tavırların ekonominin yapısındaki değişimlerden nispeten bağımsız işleyen kültür aktarımı süreçlerinin sonucu olduğunu öne sürmüştür. (Bu argüman, iktisadi gelişmeyle birlikte kadınlara daha eşitlikçi davranıldığını tespit eden akademisyenlerin, örneğin Inglehart ve Welzel’in [2005] bulgularına ters düşer). Bu perspektiflerden bakıldığında, demokrasi, ekonomideki yapısal değişikliklerle kendiliğinden ortaya çıkan evrensel bir heves olmaktan ziyade elbette “Batı’dan” ithal edilmiş benzer.

Söz konusu anlatılar tam anlamıyla inandırıcı olmaktan da uzaktır. Anlatılarda iknanın gücüne çok fazla önem atfedilmiştir; diğer taraftan, bu kitapta çeşitli yerlerde vurgulamış olduğumuz üzere, insanlar gündelik hayatlarına değmeyen fikirlerle uzun vadede yüz vermezler. Değerler, kimi insanlar diğerlerini çıkarlarına uymayan fikirlere dahi ikna etmekte çok iyi oldukları için değil, belirli bir hayat tarzına, söz konusu ha-

yat tarzının getirdiği tüm yapısal kısıtlarla birlikte uyum sağladıkları için yayılmıştır (ya da tam bu sebeple yayılamamıştır). “Güçlü kültürcü” tez imkânlar dahilinde istatistikî yöntemlerle test edilebildiğinde ise sonuçlar yeterli değildir; beklentilerin aksine, iktisadi gelişme kontrol grubuna alındığında, örneğin din ile demokrasinin ortaya çıkışı ve istikrar kazanması arasında bir bağlantı olduğunu gösteren çok az kanıt elde edilmiştir (Norris ve Inglehart, 2002; Przeworski, 1998). Modernleşme teorisinin rejim değişikliği ve istikrarına dair “zayıf kültürcü” pozisyonunun gerçek alternatifi, bu yüzden, siyasi fikirlerin yapısal iktisadi ve toplumsal değişimlerden ziyadesiyle özerk süreçler vasıtasıyla evrildiğini ve yayıldığını öne süren güçlü kültürcü fikir değil, rejim değişikliğinin “çatışmalar üzerinden okunmasını” savunan görüştür. Bu görüş, rejim değişikliği ve istikrarın, kitlelerin değerler üzerinde mutabakat sağlanmasından ziyade toplumdaki örgütlü çıkar çatışmalarının keskinliğinin sonucu olduğunu öne sürer.

İktisadi çatışma ve rejim değişikliği

Bazı teorisyenler, kitlelerin benimsediği (toplumun mutabakatı, “kültürü” de denilebilecek) değerlerin önemini vurgulayan kültürel değişim teorilerinin aksine, rejim değişikliğine yol açan temel unsurun, toplumun nasıl işlemesi gerektiği hakkında çok farklı fikirler taşıyan insanlar arasındaki çatışma olduğunu öne sürer. Burada önemli olan kimin çoğunlukta olduğu değil, birbiriyle rekabet halindeki iki ya da daha fazla örgütlü kuvvet arasındaki güçler dengesidir; bu nedenle halkın çoğunluğunun hangi değerlere inandığından ziyade, söz konusu kuvvetler arasında görüş farklılığına yol açan meseleler üzerinde duracağız. Bu bakış açısına göre siyaset esasen “kimin neyi, ne zaman ve nasıl elde ettiği” meselesidir (Lasswell, 1936); rejim değişikliğinin asıl sebebi de toplumsal işbirliği sayesinde elde edilen kazançların, özellikle de maddi olanların nasıl dağıtılacağı hakkında farklı rejimlerin farklı perspektiflerinin olmasıdır (Acemoğlu ve Robinson, 2006; Boix, 2003).

Rejim değişikliğine ilişkin geliştirilen çatışma teorilerinin geçmişı, rejim değişikliği sürecinde sınıf çatışmasının rolünü merkeze alıp vurgulamış olan Aristoteles'e kadar uzanır (Márquez, 2011a). Söz konusu teorilerin işleyiş mantığı oldukça basittir. Toplumun (zengin) elitler ve (yoksul) çoğunluk olarak ikiye ayrıldığını düşünelim. Bu toplumdaki çoğunluğun, refahın (en azından bir kısmının) yeniden dağıtımından fayda sağlayacağı ortadadır; zenginlerin vergilendirilmesini, hatta mallarına el konulmasını, ganimetin ise kendilerine dağıtılmasını tercih edecektir. Tabii ki elit kesim de ilave vergi ödemeyi tercih edecektir. (Son derece basit olan bu modeli karmaşıktırmak için gerçek hayattaki tabana yayılmış iktisadi büyüme, vergilendirmenin neden olduğu net kayıplar gibi değerlendirmeleri de modele eklemek hiç şüphesiz mümkündür; diğer taraftan, vurgulamak istediğimiz hususu açıklamak için, elit kesimin sahip olduğu zenginliğin bir şekilde topluma yeniden dağıtılmasının çoğunluğa fayda sağlayacağını varsaymak yeterlidir.) Kaynakların (iktidar mekanizmalarının bir parçası haline gelmiş) "elit kesim" ile (bu mekanizmalardan dışlanmış) "kitleler" arasındaki dağıtımı ne kadar eşitsiz olursa, kitleler, elit kesimin kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlayacak şekilde vergilendirilmesinden ya da hatta mallarına el konulmasından o kadar fazla kazanç elde edecektir. Bununla birlikte, iki grup arasındaki eşitsizlik ne kadar büyük olursa, elit kesimin gelirin bu şekilde yeniden dağıtılmasına göstereceği direnç o kadar yüksek olacaktır. Başka bir deyişle, eşitsizlik, dağıtımın nasıl yapılacağına dair çatışmaları derinleştirir ve "kimin neyi, ne zaman ve nasıl alacağı" devlet tarafından belirlendiği ölçüde toplumdaki farklı gruplar için gelir dağılımını kontrol etmenin önemini artırır.

Bu noktada belirtilmesi gereken husus, "eşitsizliği" kelimesinin dar anlamıyla düşünmemize gerek olmadığıdır. Çatışma teorisyenleri her ne kadar maddi faydaların dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesinin doğuracağı çatışmalara odaklansa da, örneğin toplumsal statünün nasıl dağıtıldığı da çatışmaya yol açabilir. Üstelik bu çatışmalar bir hayli şiddetli de olabilir. Aris-

toteles, Antik Yunan'da (zenginlerce kontrol edilen) bazı oligarşik rejimlerde edildiği söylenen bir yeminden alıntı yapar: "Halka [yoksullara] düşmanca davranacak ve onlara her türlü kötülüğü yapmayı planlayacağım" (*Politika*, V. 1310a 9-11). 20. yüzyılda, Allende hükümetinin dağıtım biçimini yeniden belirleme çabaları toplumun iki düşman kampa bölünmesinde önemli bir rol oynamış, Şili'nin ekonomisini elinde tutan elitleri Pinochet'in Allende hükümetine karşı giriştiği darbeyi desteklemeye nihayetinde ikna etmiş; bazı akademisyenler, dönemin Şili'sinden "düşmanlar ulusu" olarak bahsetmiştir (Constable ve Valenzuela, 1993).

Taahhüt mekanizması olarak rejimler

Yine de, modern devletlerde çoğunluk, genellikle (Acemoğlu ve Robinson'un *de jure* iktidar olarak adlandırdığı) *kurumsallaşmış* iktidara sahip değildir; bu yüzden de yönetimdeki elitlerin sahip oldukları zenginliğin bir kısmının yeniden dağıtılmasını, hele ki devlet mekanizması elit kesimin kontrolündeysen sağlayamazlar. Çoğunluğun, kurumsallaşmış iktidardan (devlet üzerinde kurulan kontrolden) dışlandığı her durumda, elde edebileceği, en iyi ihtimalle, Acemoğlu ve Robinson'un tabiriyle *de facto* iktidardır. *De facto* iktidar, kurumsallaşmış iktidarın aksine, geçicidir ve kaygan bir zemine oturmuştur; dışlanmış grupların bir anda örgütlenmesine, (sokak protestoları, yürüyüşler, grevler ve benzeri) kolektif harekete girişmesine ve daha genel bir ifadeyle, elitlerin devlet üzerindeki kontrollerine tehdit oluşturmaya imkân tanıyan sıradışı koşulların ürünüdür.

Üstelik yönetimdeki elitlere silah zoruyla kabul ettirilen ancak *de jure* kurumsal değişime dönüştürülmeyen tavizler bir şekilde mevcudiyetini de koruyamaz. Örneğin, Ortadoğu'da 2011'de başlayan "Arap Baharı" boyunca, Körfez monarşileri hemen harekete geçip vatandaşlarına büyük maaş artışları ve başka "hediyeler" önerdiler (Yom ve Gause, 2012). Fakat Arap Baharı'nın yarattığı tehdit ortadan kalkmaya başladıkça, söz

konusu ülkelerdeki elitler kalabalıkları teskin etmeye kendilerini daha az mecbur hissettiler. 20. yüzyılda yaşanan o büyük devrimlerin, özellikle Çin ve Rus devrimlerinin “hemen ardından” toprak reformları yapılmış ve zengin toprak ağalarından yoksul köylülere toprak dağıtılmıştı (Tumarkin, 1983; Walder, 2015). Diğer taraftan, Rusya’da ve Çin’de devrim mücadelesinden galip çıkmayı başaran komünist partiler iktidarlarını tahkim eder etmez tarımı “kolektifler halinde örgütlemeye” geçtiler ve aslında çiftçilerin topraklarına el koymuş oldular. Her iki örnekte de, çiftçiler yönetimdeki Komünist elitlere karşı örgütlü bir tehdit oluşturmamaya duruma geldiklerinde, çiftçilerin çıkarlarını göz ardı etmek mümkün olmuştu. Öyle ki, dünya tarihinde görülmuş ve insanın sebep olduğu en büyük iki kıtlık da bu ülkelerde yaşanmıştı (Walder, 2015; Conquest, 1986).

Bu açıdan bakıldığında, demokrasi, bugünkü iktidarı yarınlara taşımanın, iktisatçıların “taahhüt mekanizması” olarak adlandırdığı bir yoluymuş gibi görünüyor (Acemoğlu ve Robinson, 2006). Normal koşullar altında yoksulların demokrasiyi diktatörlüğe tercih etmesi gerekir: Bunun tek sebebi demokrasinin dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesini “bugün” için önermesi değil, devrim tehdidiyle koparılmış iktisadi tavizlerin gelecekte de devam etmesini garanti altına almasıdır. Bu mantığı zenginler için de tersine işletmek mümkündür: Zenginler normal koşullarda devleti kontrol altında tuttıkları bir otoriter rejimi demokrasiye tercih etmeli, eşitsizlik ne kadar fazlaysa bu tercih de o kadar baskın hale gelmelidir.

Dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesinden kaynaklanan çatışmayı şiddetlendiren unsurlar

Bu basit teori, toplumsal bir grubun, diğer gruplara kendi iradesini kabul ettirme kapasitesini bir kenara bırakalım, belirli bir siyasi rejimi neden tercih ettiğini etkileyebilecek diğer birçok unsuru da hiç şüphesiz dikkate almaz. Örneğin, “demokrasi yanlısı” protestoların büyük bir bölümünün gerekçesi, On Birinci Bölüm’de göreceğimiz üzere dağıtım biçiminin yeni-

den belirlenmesi vaatlerinden çok iktidarın keyfilüğünün getirdiği aşağılanmışlık hissidir. Gerçekte toplumlar sadece iki sınıftan ibaret değildir: Rejim değişikliği süreçleri bu yüzden sınıflar arasındaki karmaşık ve değişken ittifaklara bağlıdır. İzleyen sayfalarda daha ayrıntılı işleyeceğimiz üzere, demokrasiler, barındırdıkları etnik ve dinî farklılıklara, devlet mekanizmasının etkinliğine ve benzer sebeplere bağlı olarak, gerçekte dağıtım biçimini hangi ölçüde yeniden belirleyebilecek olduklarına göre de kendi içlerinde büyük farklılıklar gösterirler. Diğer taraftan, rejim değişikliği sürecinde temel aktörleri teşvik eden ya da rejimin istikrar kazanmasına yol açan unsurlar hakkında kafa yormak için bu teori kötü bir başlangıç noktası da değildir.

Yine de, karşılaşılabilecek iki zorluktan bahsetmekte fayda vardır (Boix, 2003). Öncelikle, rejim değişikliğini açıklamaya girişen herhangi bir teori, çeşitli grupların kolektif hareket başlatma kapasitesini açıklayabilmelidir. Eşitsizlik *hem* demokrasinin kitlelere sağlayabileceği faydayı *hem de* zenginlerin devleti kontrol altına almayı isteme gerekçelerini arttırdığından, toplumsal çatışmanın yeterince fazla olması, farklı partilerin bir kavga halinde kolektif hareketi ne kadar örgütleyebileceğine ve bu gibi kavgaların maliyetini nasıl hesapladığına bağlı olarak, uzun dönemli istikrarsızlık da dahil olmak üzere çok farklı sonuçlar yaratabilir. Eşitsizliğin yüksek olması, eğer zenginler “daha güçlüyse” –örneğin daha örgütlülürse, orduyu kullanma imkânları daha fazlaysa– baskıcı ve elitlerin yönetiminde olduğu otoriter rejimlerin ortaya çıkmasına (1973’te Şili’de olduğu üzere) bilhassa yol açabilir. Eğer yoksullar güçlüyse, rejim değişikliğinin sonucu demokrasi değil de mevcut devletin, gücünü işçi sınıfından ya da çiftçilerden alan bir partinin liderliğinde (Çin’de veya Rusya’da görüldüğü üzere) devrimle ortadan kaldırılması olabilir. Perón dönemi Arjantin’inde (1945-1980) görüldüğü üzere, bazen de toplumdaki hiçbir güç nihai zafere ulaşamayacak, iktidar askerî yönetim ile seçimli demokrasi arasında gidip gelecektir (ayrıca bkz. Altıncı Bölüm). Üstelik eşitsizliğin geldiği düzey örgütlenme kapasitesine de etki edebilir. Eşitsizliğin düşük seviyelerde seyretmesi, azıcık top-

lumsal çatışma olsa dahi demokrasiye yol açabilir: Elitlerin rejim değişikliği ile kaybedecekleri çok az şey varken toplumsal çatışmanın yükselmesi onları çok daha fazla korkutur. Demokrasi yanlısı güçler çok küçük olsalar dahi demokrasi yolunda taviz koparmayı bu yüzden yine de başarabilir.

İkincisi, kaynak eşitsizliklerinin toplumsal çatışmaya yol açıp açmayacağı, söz konusu kaynakların gözle görülebilir olmasına ve dağıtım biçiminin kolaylıkla değiştirilebilmesine bağlıdır. Zenginliğin büyük bölümünün (gözle görülebilir, dağıtım biçimi kolaylıkla değiştirilebilir ve yabancı ülkeye götürülmesi mümkün olmayan) araziler halinde tutulduğu tarım toplumlarında, eşitsizlik düzeyinin çok düşük olması dahi büyük ayaklanmalara yol açabilecekken, ziyadesiyle karmaşık ve gizli kapaklı ekonomilere sahip kapitalist toplumlarda, eşitsizlik bir hayli yüksek olmasına rağmen, rejimler oldukça istikrarlı olabiliyor. Bu nedenle, diğer şartlar aynı olduğu takdirde eşitsizlik düzeyinin yükselmesinin toplumsal çatışmayı arttırmasını ve nihayetinde rejim değişikliğine yol açmasını beklemek gerekmektedir birlikte, diğer şartlar her zaman aynı değildir. Bu aşamada, çatışma teorilerinin, kaynak eşitsizliğinin az olduğu rejimlerin makul seviyede istikrarlı, söz konusu eşitsizliğin yüksek ve gözle görülür olduğu rejimlerin ise en iyi ihtimalle kırılgan olacağını öngördüklerini söylemenin ötesine geçemeyiz. Demokrasi, dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesi amacıyla kullanılmasına en az ihtiyaç duyulan yerlerde bu yüzden en istikrarlı halini sergiler.

Çatışma teorilerine getirilen ampirik kanıtlar

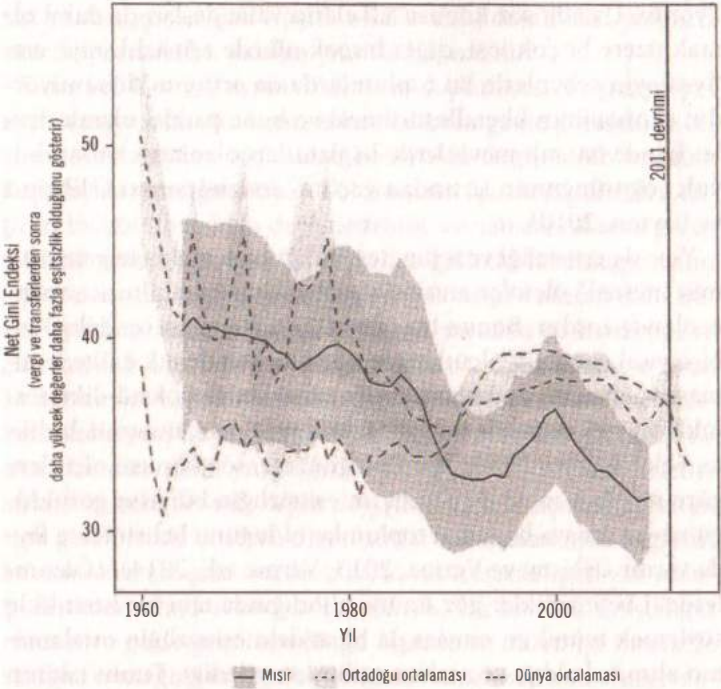
Rejim değişikliklerini açıklamaya çalışan çatışma teorileri sezgilere son derece bağlıdır. Arap Baharı sırasında, kitle medyası ve bazı akademisyenler, Tunus'taki ve Mısır'daki ayaklanmaların sebebi olarak genellikle söz konusu toplumlarda "eşitsizliğin artmasını" gösteriyordu (Gelvin, 2012). Bu eşitsizlik, Bin Ali ve Mübarek aileleri ile (her iki ülkede de hükümetin kademli üyelerinin de aralarında bulunduğu) yönetimdeki diğer

nüfuzlu kişilerin biriktirdiği büyük servetlerden ve üniversite bitirmiş olsa dahi iş bulmakta zorlanan, nispeten iyi eğitilmiş insanlara tanınan fırsatların azlığından fazlasıyla anlaşılabiliriyordu. Üstelik söz konusu ülkelerin vatandaşları da dahil olmak üzere birçok kişi, diğer birçok ülkede eşitsizlik niye artıysa aynı sebeplerle bu toplumlarda da arttığını düşünüyor-du: ekonominin liberalleştirilmesi ve buna paralel olarak devlet içinde önemli mevkilerde bağlantıları olanların halkın büyük çoğunluğunun sırtından geçinip zenginleşmesi (Hibbard ve Layton, 2010).

Yine de eşitsizliği ve rejim değişikliğini ölçmek için geliştirilmiş “nesnel” ölçütler arasında bir bağlantı kurabilmek şaşırtıcı ölçüde zordur. Bunun bir sebebi, Gini katsayısı (endeksi) gibi sayısal eşitsizlik ölçütlerinin çoğu zaman düşük kalitede olması ve düzenli aralıklarla toplanmamasıdır; yoksul diktatörlüklerin pek çoğunda bu kadarı bile yapılmaz. Bununla birlikte, Şekil 10.3 ve 10.4’te görüleceği üzere, söz konusu ölçütlere göre ne Mısır’ın ne de Tunus’un eşitsizliğin bilhassa görüldüğü veya artmaya başladığı toplumlar olduğunu belirtmekte fayda vardır (Hlasny ve Verme, 2013; Verme vd., 2014). (Ölçümlerdeki belirsizlikler göz önüne alındığında tam bir kesinlikle söylemek mümkün olmasa da Mısır’daki eşitsizliğin ortalamanın altında kaldığı ve azalma eğilimi sergilediği, Tunus’takinin ise ortalamayla aynı olduğu ve azalma eğilimi gösterdiği anlaşılıyor.) Venezuela’da Chávez’in yükselişinin sebebi olarak ülkedeki eşitsizlik gösterilmekle birlikte, Chávez iktidara geldiği sırada –artmaya başlamış olmasına rağmen– Latin Amerika’da ölçülmüş en düşük eşitsizlik düzeyine sahip ülke Venezuela’ydı (bkz. Şekil 10.5).

Üstelik demokrasi dışı rejimler, ortalamaya vurulduğunda, demokrasilere kıyasla bir nebze daha fazla eşitsizlik barındır-sa da (önceki paragrafta yer verilen teori de böyle öngörür), iktisadi gelişmişlik seviyelerinin işaret ettiğinden daha yüksek seviyede eşitsizliğin görüldüğü rejimler değildir (Przeworski, 2010, s. 86). Gelişmiş istatistikî çalışmalar, ölçülebilen eşitsizlik düzeyi ile demokrasi düzeyi veya demokratikleşme ihti-

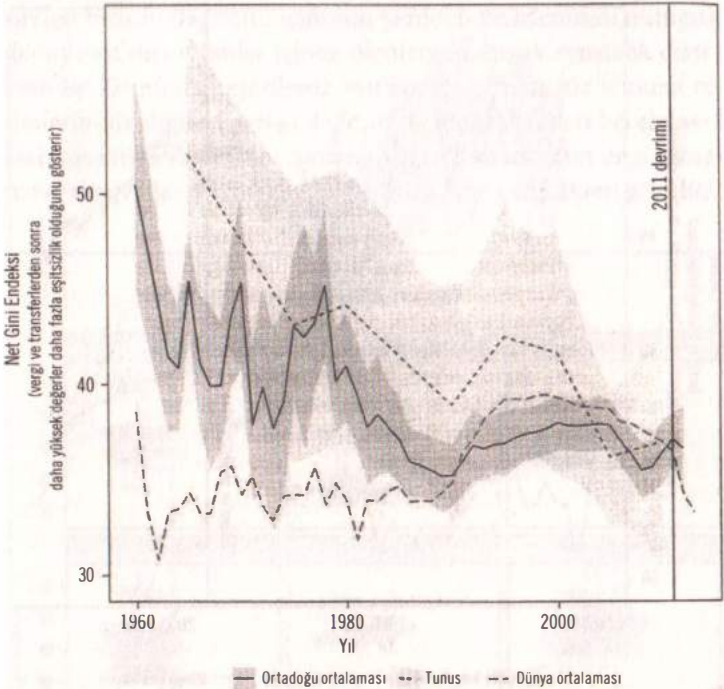
ŞEKİL 10.3
Mısır'da Eşitsizlik
(1964-2009)

Veriler Solt'un standartlaştırılmış küresel eşitsizlik veritabanından alınmıştır (Solt, 2009). Gölge alanlar %95 güven aralığına karşılık gelir.

mali arasında çok az bağlantı tespit eder (Gradstein ve Milanovic, 2004; Knutsen, 2015a; Houle, 2009). Diğer taraftan, (aynı toplumdaki farklı etnik gruplar arasındaki büyük eşitsizlikler de dahil olmak üzere) eşitsizliğin yüksek seviyede olması ile demokrasinin yıkılması arasında ilişki olduğu söz konusu çalışmalarla daha güçlü bir biçimde desteklenir (Houle, 2009; 2015). Demokrasiye geçiş vakalarından bazılarının dikkatlice incelenmesi, söz konusu vakaların yarısından azında dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesine bağlı gerekçelerin rol oy-

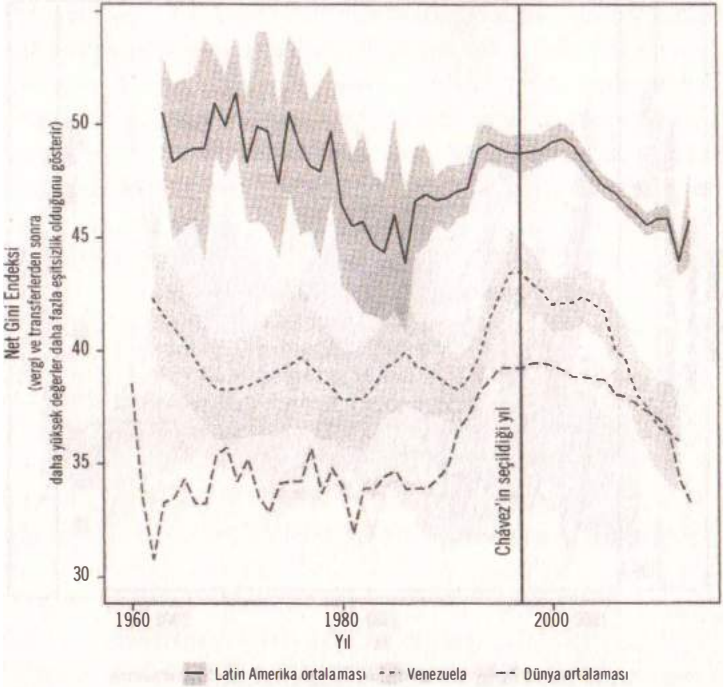
ŞEKİL 10.4
Tunus'ta Eşitsizlik
(1965-2010)

Veriler Solt'un standartlaştırılmış küresel eşitsizlik veritabanından alınmıştır (Solt, 2009). Gölge alanlar %95 güven aralığına karşılık gelir.

nadığını gösterir (Haggard ve Kaufman, 2012). Demokrasiler eşitsizliği azaltmada bilhassa etkili olmuş görünmedikleri gibi (Bermeo, 2009; Timmons, 2010) çoğu insanın aklında, en azından elimizdeki araştırmaların sonuçlarına göre, ekonomideki dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesi ile demokrasi arasında güçlü bir ilişki kurulamaz (Welzel, 2013; Knutsen ve Wegmann, 2016). Son olarak, eşitsizliğin ziyadesiyle yüksek olduğu toplumlarda, daha yoksul bireylerin bu durumu protesto etme ihtimalleri daha düşük, iktidar sahiplerine boyun eğme ih-

ŞEKİL 10.5
Venezuela'da Eşitsizlik
(1962-2012)

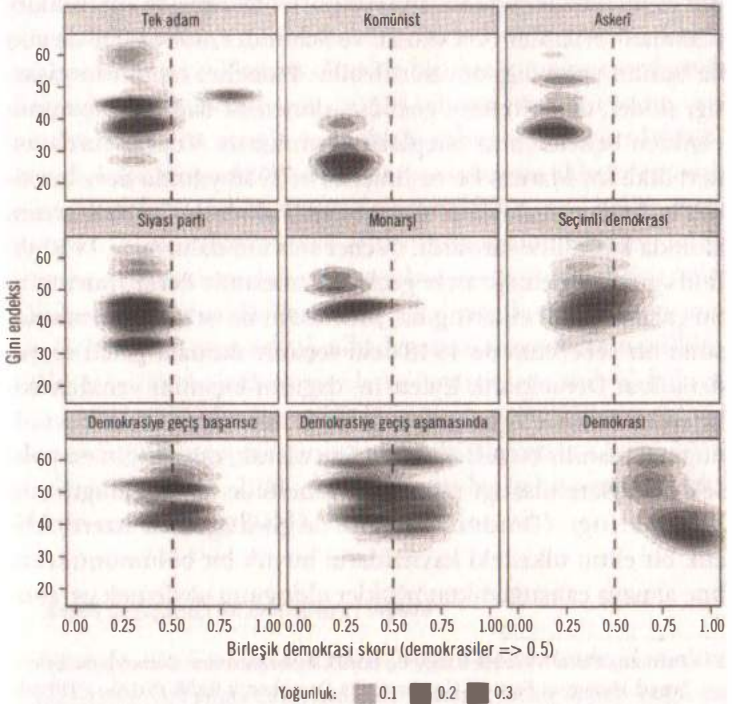
Veriler Solt'un standartlaştırılmış küresel eşitsizlik veritabanından alınmıştır (Solt, 2009). Gölge alanlar %95 güven aralığına karşılık gelir.

timalleri daha yüksektir (Solt, 2011; 2015). Bu gerçeklerin hiç-biri, rejim değişikliğini çatışmayla açıklayan teoriyle bilhassa uyumlu görünmez.

Yine de eşitsizlik, demokrasi ve demokratikleşme arasında bir şekilde bağ kurmak hâlâ mümkün olabilir. Her şeyden önce, birçok toplumda, ölçülebilen demokrasi düzeyi ile ölçülebilen eşitsizlik düzeyi arasında çok az ilişki kurulmuş olsa dahi bu ilişkilerin farklı rejim türlerinde nasıl kurulduğuna bakıldığında, rejim değişikliğini çatışmayla açıklayan teoriye uygun kümelenmele-

rin olduğu görülür (bkz. Şekil 10.6). Bu nedenle, varlığını uzun süredir devam ettiren ve zengin demokrasilerde eşitsizlik seviyelerinin görece düşük kaldığı (ve bu düşüklüğün önemli sebeplerinden birinin dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesi olduğu); demokrasi dışı rejimler içinde ölçülen en düşük eşitsizlik düzeyine ise Komünist rejimlerde rastlandığı, çünkü söz konusu rejimlerin ideolojileri gereği dağıtım biçimini yeniden belirlemeyi taahhüt ettikleri ve çoğu zaman, bahsedilen teorinin öngöreceği üzere devrimle birlikte taahhütlerini yerine getirdikleri görülür.

ŞEKİL 10.6
Eşitsizlik ve Siyasi Rejimler

Eşitsizlik ölçütü olarak gelir eşitsizliği net Gini endeksi (vergiler ve transferlerden sonraki net ortalamalar) alınmıştır; bu değer 0'dan 100'e kadar gidip daha yüksek değerler daha fazla eşitsizliğe işaret eder. Rejimlere ilişkin veriler Kallitz'den (2013) alınmıştır. Eşitsizlik verisi Solt'dan (2009) alınmış, 2013 yılına kadar güncellenmiştir. Demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış, yazar tarafından genişletilmiştir (Márquez, 2016a).

Buna karşılık, darbelerle malul olduğu için dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesinden kaynaklı çatışmanın işaretlerini veren (Svolik, 2012, Beşinci Bölüm), yeni ve demokratik yönetime daha az rastlanan birçok demokraside daha yüksek düzeyde eşitsizlik görülmesi, burada bir öğrenme sürecinin devreye girdiğini düşündürür: Sınıf çatışmasının yoğun yaşandığı yerlerde, demokrasi ancak iktidar mücadelesi veren taraflar dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesi sonucu yoksul kesimin eline başta talep ettiğiinden daha az kaynak geçmesine razı olmakta anlaşır. Diğer taraftan böyle bir mutabakata, genellikle yalnızca gereğinden fazla ve vaktinden önce yapılan yeniden dağıtımın siyasi mücadeleyi şiddete çevirmesinin muhtemel olduğunu, siyasi aktörler tecrübeyle öğrendikleri zaman varılabilir (O'Donnell ve Schmitter, 1986). Şili'de tam da bunun yaşandığı öne sürülebilir: Pinochet rejiminin yaşattığı şiddet, demokrasiye geçildiği dönemde dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesi taleplerini yumuşattı. Venezuela'da askerî diktatör Marcos Pérez Jiménez'in 1958 yılında devrilmesinin ardından imzalanan "Punto Fijo Paketi'nin"² mimarlarının aklında kesinlikle bu vardı. (Venezuela'nın daha önce 1950 yılında giriştiği demokrasiye geçiş denemesinde Pérez Jiménez'in bu çabaları boşa çıkarttığına, Jiménez'in bu şekilde davranmasının bir sebebinin de 1948'deki seçimle iktidara gelen sosyal demokrat Demokratik Eylem'in, dağıtım biçimini yeniden belirlerken köktenci çözümlere giderek daha fazla yönelmesi olduğuna inanılır büyük ölçüde.) Son olarak, eşitsizliğin en yüksek düzeylere ulaştığı rejimlerin genellikle tek adamlığın son derece arttığı, (Dördüncü Bölüm'de gördüğümüz üzere) küçük bir elitin ülkedeki kaynakların büyük bir bölümünü tekeline almaya çalıştığı diktatörlükler olduğunu söylemek gerekir.

2 Puntofijo Paketi: Venezuela'daki üç büyük siyasi partinin –Demokratik Eylem, Sosyal Hristiyan Parti ve Cumhuriyetçi Demokratik Birlik Partisi– 1958'deki cumhurbaşkanlığı seçimi sonuçlarının tanınması ve yeni demokratik rejimin muhafazası için 1958 yılında yaptığı antlaşma. Bu antlaşma, imzacı tarafların seçim sonuçlarına saygı göstereceğini, tek parti hegemonyasını engelleyeceğini, diktatörlüğe karşı birlikte mücadele edeceğini ve ayrıca petrol gelirlerini paylaşacaklarını yazılı olarak garanti altına almıştır.

Oy verme hakkının kapsamının genişlemesinde sınıf çatışmasının muazzam derecede önemli rol oynadığını tarihsel kanıtlar da ortaya koyar (Przeworski, 2009). Bu hak genellikle devrim tehdidiyle, devasa direnişlerin ardından “zorla alınmış-tı”: Yönetimdeki elitler sırf iyi kalpli olmalarından (ya da Batılı ülkeleri taklit etmek gibi boş hayallere kapılmış olmalarından) ötürü bu hakkı bahşetmiş değillerdi. Üstelik akademisyenlerin söylediğine bakılırsa eldeki kanıtlar, oy verme hakkının kapsamının genişlemesinin maddi eşitsizliği gerçekten azalttığını, 19. yüzyıldaki elitlerin korkusunun tam da bu olduğunu, ancak bu hakkın alınmasını izleyen demokratikleşme çabalarının eşitsizliği azaltmada çok daha az etkili olduğunu düşündürür (Gradstein ve Milanovic, 2004). Demokratikleşme (19. yüzyıl sonundaki Britanya gibi) eşitsizliğin ziyadesiyle yüksek olduğu toplumlarda gerçekleşmiş olmakla birlikte, çatışma teorilerinin öngördüğünün aksine, eşitsizliğin hüküm sürdüğü tarım toplumlarında ya da zengin kaynaklara sahip ekonomilerde *değil*, tam da kapitalist sektörün son derece gelişmiş olduğu yerlerde gerçekleşmişti (Houle, 2009; Freeman ve Quinn, 2012). Buna ilaveten, zengin kaynaklara sahip ekonomilerde demokratikleşme çabalarının zorluklarla karşılaşması muhtemeldir; çünkü söz konusu kaynaklar fazlasıyla tekellerin kontrolüne girmiştir. Gelişmekte olan birçok ülkede petrol rezervlerinin millileştirildiği ve kimi akademisyenlerin “petrol lanetinden” bahsettiği 1970’lerin ardından, petrole bağımlı ekonomilerin çok azı demokratikleşmeyi tam anlamıyla başarabilmiştir (Ross, 2012; Andersen ve Ross, 2014; daha şüpheli bir bakış açısı için bkz. Haber ve Menaldo, 2011).

Rejim değişikliği ve hakkaniyet ölçüsü

Yine de, söz konusu vakaların büyük bölümünde, demokratikleşmeye yol açan çatışmaların altında yatan sebep çoğu zaman yoksullardan gelen dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesi taleplerinden ziyade, elit kesimlerin devletin demokratikleşmemesi halinde uğrayacağı tahribattan kendilerini koruma ar-

zusudur (Ansel ve Samuels, 2010). Bu yüzden, Mısır'da Mubarak rejimine karşı başlatılan protestoları sürükleyen kesim, rejimin yıkılıp devletin yağmalanmasından zarar görecektir genç, meslek sahibi Mısırlılardır. Demokrasiye geçişin gerçekten görüldüğü dönemlerde, dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesine dönük taleplere ya da iktisadi eşitsizliğin giderilmesi taleplerine de rastlansa dahi, "insanlık onurunun" gözetilmesi, yolsuzluğun ya da polisin kötü muamelesinin sona erdirilmesi, ifade özgürlüğünün kullanılması gibi devletin keyfi davranışlarının sona erdirilmesine yönelik talepler daha yaygındır. Her halükarda, insanların çoğunun kimi nesnel ve gözlemlenmesi genellikle mümkün olmayan eşitsizlik ölçütlerine göre tepki vermediği açıktır. Üstelik insanların, yaşadıkları toplumdaki eşitsizliğin "gerçek" seviyesini tahmin etmeleri de mümkün değildir; yaptıkları tahminler gerçekte yaşanan eşitsizliğin bazen çok daha altında (Norton ve Ariely, 2011), bazen de çok daha üstündedir (Chambers, Swan ve Heesacker, 2014). Örneğin Mısırlılar, 2011 devriminden önceki dönemde, yaşadıkları toplumun maddi koşullarının getirdiği eşitsizliği düzenli olarak gözlerinde büyütmüşlerdi (Hlasny ve Verme, 2013).

Buna karşılık, insanlar *hakkaniyete aykırı* olduğunu düşündükleri durumlara şiddetle itiraz eder. Toplumsal hareket teorisinin en sağlam bulgularından birisi, insanları kolektif harekete katılmaya en çok teşvik edenin kişisel maddi çıkar beklentisi değil, ait oldukları gruba adaletsiz davranıldığını düşünüp bunu düzeltmek istemeleri olduğudur (Stekelenburg ve Klandermans, 2013). İnsanların rejim karşıtı protestolara katılma riskini alması için, öncelikle eşitsizliğin ahlâki ve siyasi bir sorun olması gerekir. Örneğin Mısır'da, her ne kadar maddi eşitsizliğin seviyesi düşüktüyse de, insanların bariz eşitsizliğe gösterdiği hassasiyet artıyordu; bu eşitsizlik insanlara daha müstekreh ve hakkaniyete aykırı gelmeye başlamıştı (Hlasny ve Verne, 2013). Üstelik (fiyatındaki değişimin yoksul toplumlarda her zaman hassasiyetle takip edildiği) ekmeğin pahalılaşması, bilhassa yoksullar için, tam da külfetin ve hakkaniyetsizliğin artışı olarak görülüyordu. Küresel standartlara göre

ölçülebilen eşitsizliğin nispeten düşük seviyelerde seyrettiği ve yakın geçmişte sınıf çatışmalarına pek rastlanmamış bir diğer toplum olan Tayland'da, önceki Başbakan Thaksin Shinawatra bu durumu siyasi ve ahlâki bir mesele haline getirmeyi başarmış, 2006 yılından bu yana bir dizi askerî darbenin yaşanmasına yol açacak kadar sorumsuzca davranıp meseleyi kurcalayarak birkaç defa seçim kazanmıştı (Hewison, 2014).

Adaletsizliğin siyasi değişim üzerindeki etkisi, daha genel ifade etmek gerekirse, adaletin ya da hakkaniyetin toplumda nasıl algılandığına, yönetimin adaletsiz veya hakkaniyetsiz davrandığına inanılıp inanılmadığına göre değişir; neyin ne ölçüde adaletsizlik ve hakkaniyetsizlik olarak algılandığı da toplumdan topluma farklılık gösterir (Alesina ve George-Marios, 2005). Bazı toplumlarda, maddi kazancın çalışmayla elde edilebileceğine ve bu yüzden de meşru olduğuna çoğu insan inanırken, bazı toplumlarda da pek çok insan maddi kazancın esasen şansa bağlı olduğuna inanır ve bu durumu toplumdaki eşitsizliğin yarattığından kuvvetli şüphe duyar. Siyasal toplumsallaşma burada önemli rol oynar; örneğin Komünist rejimlerdeki insanlar, kapitalist toplumlardakilere oranla eşitsizliğe daha az hoşgörüyle yaklaşır (Alessina ve Fuchs-Schündeln, 2007). Eşitsizliğin nasıl algılandığını belirleyen kültüre özgü normlardan bir anda uzaklaşılması, insanların rejime karşı seferber edilmesini teşvik eder; bunun sebebi, dağıtım biçiminin yeniden belirlenmesini ve bundan pay kapmayı istemekten ziyade, adaletsizlik olduğuna inanılan durumu düzeltmeyi istemektir. Söz konusu uzaklaşmaya ise ya elit kesimin zenginliğinin daha fazla görünür olması ("gösteriş ve caka") ya da dağıtımın adaletsizce yapılmasından kaynaklanan sebepsiz zenginleşme ("yolsuzluk/yozlaşma") vakalarındaki artış neden olabilir.

Şah Rıza Pehlevi'nin İran monarşisinin yıldönümü nedeniyle 1973'te düzenlediği ve İran halkının büyük bölümünün manasız bir gösteriş çabası olduğunu, yakışık almadığını düşündüğü debdebeli parti ya da Alman Demokratik Cumhuriyeti liderlerinin Komünist rejimin yıkıldığı 1989 yılının başlarında yaşadığı görece lüks hayatın herkesin diline düşmesi gibi (ta-

rafsızca değerdendirildiğinde) önemsiz görünen olaylar, halkın devrim yolunda seferber edilmesinde bu yüzden önem taşır. İnsanların onlarca yıl boyunca eşitliğin değetine inandırılmış olduğu Doğu Avrupa’da, *nomenklaturanın* sahip olduğu nispi ayrıcalıklar dahi –Alman Demokratik Cumhuriyeti liderleri, vatandaşların çoğundan biraz daha iyi yaşıyordu ama *o kadar da* lüks içinde değillerdi– insanların onurunu kırıyordu. Bu sebeple, halkın harekete geçmesinde önemli olan eşitsizliğin düzeyi değildi; kültüre özgü hakkaniyet çizgisinden bir anda önemli ölçüde sapılması seferber olmayı tetikliyordu. Bununla birlikte, eşitsizliğin yüksek düzeyde olduğu durumlarda, hakkaniyet çizgisinden azcık bile uzaklaşılmasının adaletsizlik olarak algılanması çok kolaydı; öyle ki, bu bakış açısına göre, eşitsizliğin yaygın olduğu toplumlarda demokratikleşmeye (Houle, 2009; Haggard ve Kaufman, 2012) ya da (zenginlerin çıkarlarına tehdit oluşturduğu için) demokrasinin yıkılmasına yol açacak seferberlik durumlarının görülmesi daha muhtemeldi.

Sonuç

Rejim değışikliğini toplumsal gruplar arasındaki çatışmanın dinamikleri ve kültürel özelliklerle açıklamaya çalışan teoriler birbirlerini tamamlarlar. Rejim değışikliği çatışmalara sebep olan bir süreçtir ve kimi zaman söz konusu çatışmalar maddi kaynaklarla ilgilidir. Üstelik görünen o ki rejimin farklı olması, kaynakların nasıl dağıtılacağını da etkiler. Bilhassa, güçlü demokrasiler hem iktidarı hem zenginliği, tek adam diktatörlüklerine kıyasla daha fazla yaygın bir biçimde toplumdaki gruplarla paylaşırken, Komünist diktatörlükler bu grupları iktidara değil ama zenginliğe ortak etmiştir. Diğer taraftan, halkın zengin ya da yoksul olması, eşitsizliğin ziyadesiyle hüküm sürmesi ya da petrol kaynaklarına bağımlı olunması da dahil olmak üzere bir toplumdaki ekonominin yapısı oradaki önemli siyasi öznelerin hem taşıdığı değerleri hem de saikleri şekillendirmekle birlikte, tüm bu çatışmaların nasıl çözümleneceğini öz-

gürlüğün değerine ve mevcut rejimin hakkaniyetsiz tutumuna ilişkin gelişen ve kültüre özgü birçok farklı inanç belirler.

Son olarak belirtilmesi gereken, kaynakların dağıtım biçimindeki derin eşitsizliklerin sebep olduğu şiddetli değer çatışmaları yüzünden insanların bölünüp ayrışmadığı daha gelişmiş toplumlarda demokrasinin daha istikrarlı seyretmesinin en çok ihtimal dahilindeki durum olduğudur. Bununla birlikte, söz konusu tespitten, demokrasinin tek özelliğinin “Batı’ya özgü” bir değer olduğu anlamı çıkarılmamalıdır; toplumlar iktisadi açıdan geliştikçe, önceki paragraflarda bahsedilen çatışmaların barışçıl bir biçimde çözümlenmesinde demokrasinin kullanılması ihtimali giderek artar.

Rejimler Nasıl Değişir? Çekişmeci Siyaset ve Yayılması

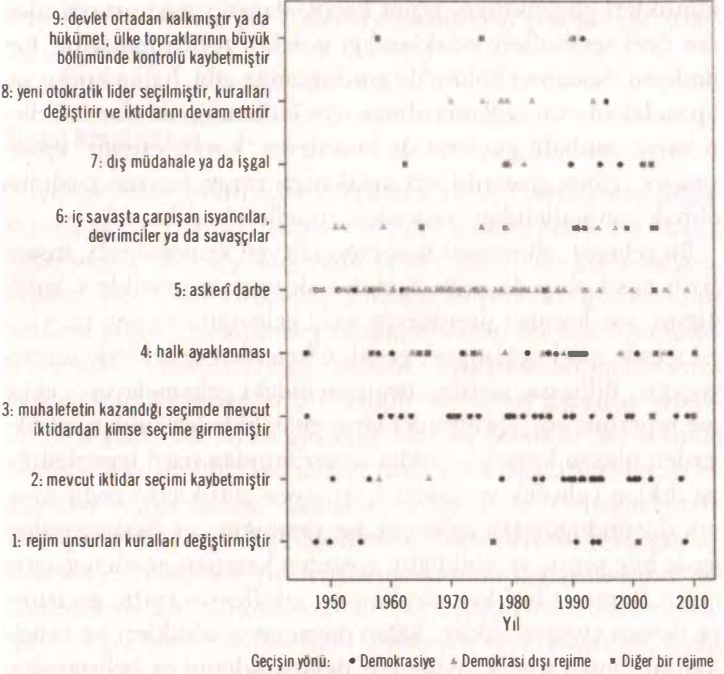
Rejim değişikliği, şartlar müsait olduğunda kendiliğinden “meydana gelmez”. Bir önceki bölümde anlatılan uzun vadeli “makropolitik” yapısal dönüşüm süreçleri rejim değişikliğinin zeminini hazırlamakla birlikte, çeşitli siyasi sistemler arasındaki geçiş, belirli kişilerin belirli şeyleri yapmasıyla, dilekçeleri imzalamasıyla, protestolara katılmasıyla, silahlara sarılmasıyla gerçekleşir. Hiç şüphesiz, bazen de rejimler kimsenin böyle bir niyeti yokken değişir. Mevcut kurumların anlamını değiştiren yeni kurumlar ortaya çıkar; mutlak monarşideki iktidar sahibi, daha kimse farkına varmadan, anayasal hükümdara dönüşerek kendisini bu defa geleneklerin ve yasanın gücüyle koruma altına alır. Diğer taraftan, bu gibi durumlarda dahi, Trinidadlı yazar V. S. Naipaul’un “bir milyon isyan” tanımlamasının çağrıştırdığı üzere, rejim değişiklikleri küçük, yerel, münferiden önemsiz ancak bir araya geldiklerinde devasa önem taşıyan çatışmaların sonuçlarıdır. Siyasi değişimler, hatta bunların epey önemli olanları, kimi zaman da yapısal koşulların hiç uygun olmadığı yerlerde meydana gelir.

Bu bölümde böylece, önceki bölümde taktığımız “makropolitik” gözlüğü çıkartacak ve rejim değişikliklerine “mikropolitik” perspektiften bakmaya odaklanacak, insanların siyasi de

şimi zorlamak için kullandığı ve bireysel muhaliflikten silahlı çatışmaya, oradan da iç savaşa kadar uzanabilecek “çekişmeci siyaset” biçimlerini (Tilly ve Tarrow, 2006; Tilly, 2006) inceleyeceğiz. Demokrasi dışı siyasi sistemlerdeki rejim değişikliklerinin büyük çoğunluğu (Geddes, Wright ve Frantz [2014] tarafından 1945-2010 yılları arasındaki dönem için toplanan veri setinin üçte biri) darbeler sonucunda gerçekleşmiş, bunların çoğunun ardından da başka bir demokrasi dışı rejim iktidara gelmiştir (bkz. Altıncı Bölüm). Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm demokrasi dışı rejimlerin yaklaşık dörtte biri halk ayaklanması ya da iç savaş neticesinde yıkılmış, diğer dörtte biri de halkın önemli ölçüde seferber edilmesini gerektiren seçimler neticesinde devrilmiştir (Şekil 11.1). Söz konusu rejim değişikliklerinin hepsi demokratikleşme ile sonuçlanmamış olmakla birlikte, hepsinde elit kesim dışındaki insanların geniş çaplı katılımı (daha önce incelediğimiz darbelerin aksine) gerekli olmuştur. Bu bölümde inceleyeceğimiz örnekler bunlardır.

Rejim değişikliği uygun fırsatların ortaya çıkmasına bağlıdır. Buna karşılık, demokrasi dışı rejimlerin çoğunda, pek çok zaman, protesto gösterilerinin ve halkın seferber edilmesinin siyasi değişimi tetiklemesi imkânı çok azdır; kimi demokrasi dışı rejimlerde, çok büyük riskler alınmadan protesto bile mümkün değildir. Yine de, elinizdeki bölümün ilk kısmında göreceğimiz üzere, en baskıcı rejimlerde dahi rejimi tehdit eden ayaklanmaları doğuracak fırsatlar ortaya çıkabilir. Söz konusu fırsatlar, belirli olaylar bilhassa mücadele için üstlenilmesi gereken maddi ve duygusal maliyetleri aşağıya çektiğinde doğar. Bahsedilen olaylar kendi içlerinde çok farklılık gösterebilir: Büyük güçlerin siyasi önceliklerindeki değişiklik, iktisadi büyümenin yavaşlaması, başka bir yerdeki ayaklanmanın başarıya ulaşması burada verilebilecek örneklerdir. Buna karşılık, hepsinin ortak noktası, rejim içindeki bölünmeyi arttırmaları ve muhalif güçlere cesaret vermeleridir. Yakın geçmişteki Arap Baharı isyanlarından, 1989 Devrimleri’nden ve 21. yüzyılın başlarındaki Renkli Devrimler’den örnekler kullanmak suretiyle, bu de-ği-

ŞEKİL 11.1
Demokrasi Dışı Rejimlerde Geçişler
(1945-2010)

Burada sadece demokrasi dışı rejimlerdeki geçişler hesaba katılmıştır. Bahsedilen dönemde 223 geçiş vakası görülmüştür: 79'u demokrasiye, 105'i diğer demokrasi dışı yönetim biçimlerine doğru olup, diğerlerinde ya devlet ortadan kalkmış ya dış güçler ülkeyi işgal etmiş ya da devlet otoritesinin açıkça yok olduğu başka koşullar oluşmuştur. Rejim verisi Geddes, Wright ve Frantz'dan (2014) alınmıştır.

şikliklerin, çekişmeci siyasetin beklenmedik biçimlerde sınırların öte tarafına “nüfuz edip” ülkelerin içine işlemesi anlamına nasıl geldiğini özellikle göstereceğiz.

Rejim değişikliğinin kendine has ritüelleri ve taktikleri vardır. Büyük rejim değişiklikleri –Rus Devrimi’nde “dünyayı sarıyan on gün”, 2011 yılında Mısır’da Tahrir Meydanı’nda yapılan ve Mübarek’in devrilmesine yol açan büyük protestolar, Tunus’ta Muhammed Bouazizi’nin kendini yakması ve bu olayın

“Arap Baharı”nın fitilini ateşlemesi– sosyologların “etkileşim ritüelleri” adını verdiği olgunun üzerine bina edilmiştir (Collins, 2004); bunlar, katılımcıların duyguları harekete geçiren, kimlikleri güçlendiren, rejim karşıtı dayanışmayı ortaya çıkaran özel sembollere odaklandığı kolektif toplanmalardır. Rejimlerin, Sekizinci Bölüm’de gördüğümüz gibi, halka korku salıp sadakatlerini sağlama almak için kullandığı iktidar ritüelleri varsa, muhalif güçlerin de insanların “korku eşliğini” aşmasına ve rejime gösterdikleri sadakatten vazgeçmesine yardımcı olmak için kullandığı “mücadele ritüelleri” vardır.

Bu sebeple, elinizdeki bölümün izleyen kısımlarında, insanların nasıl olup da çoğu zaman risk taşıyan pratiklere katıldığını, söz konusu pratiklerin nasıl geliştiğini ve son iki yüzyıl içinde nasıl değiştiğini, çeşitli ülkelerden örneklerle inceleyeceğiz. Bilhassa, uluslararası sistemdeki gelişmelerin “çekişme repertuarını” –protestocuların genellikle kullandığı taktiklerden oluşan kümeyi– şiddet unsurlarından nasıl temizlediğine dikkat çekecek ve şiddet içermeyen taktiklerin çoğu insanın düşündüğünden daha çok işe yaradığını, en baskıcı rejimlerde bile sonuç verebildiğini gösteren kanıtları gözden geçireceğiz. Bununla birlikte, söz konusu taktiklerin evrim geçirmeye devam ettiğini, etkisiz kalan dayanışma taktikleri ve ritüellerinin zaman içinde yenileriyle değiştirildiğini de belirteceğiz. Bu nedenle, nasıl ki bazı gruplar baskıcı rejimlere karşı şiddet içermeyen yeni taktikler geliştirmeyi öğreniyorsa, demokrasi dışı rejimlerin de bu taktiklere karşı koymayı öğrenmeye başlamış olduğunu göreceğiz.

Rejim değişikliğinin aynı zamanda kendine has bir ritmi de vardır. Bu ritim çoğu zaman hayal kırıklığı yaratabilir: On günlük heyecanı yıllar süren ve hiçbir sonuç vermeyen pazarlıklar, koalisyon görüşmeleri ve tavizler izlerken, şiddete başvurulmayan bir aylık protesto gösterisinin ardından yıllarca sürecektir, kimsenin de kazanamayacağı bir iç savaş başlar. Rejim değişikliği bir dizi kurumu yeni bir dizi kurumla değiştirmek anlamına geldiğinden, özellikle de demokrasiye geçişlerdeki değişim süreci genelde sadece kalabalık insan topluluklarının se-

ferber edilmesine değil, elit kesimin bu kurumları inşa etme becerisine de bağlıdır. Bu bölümün son kısmında, elitlere eski rejimin küllerinden yeni bir rejim yaratma imkânını verebilecek koşulları ve bu süreçte elitlerin düşebileceği çok sayıda tuzağı kısaca inceleyeceğiz.

Siyasi fırsat yapısı

Birçok rejimde, politikaları etkilemek ya da siyasi sistemi değiştirmek isteyen kişiler, sınırları ve nasıl işlediği belirli bir “siyasi fırsat yapısı” ile karşı karşıyadır (Tilly, 2006). Bu kişilerin gönlünden geçen –oy kullanma, sokaklarda protesto gösterilerine katılma gibi– bazı adımları atmak, devletin bu tarz hareketleri zorunlu tutmasına, hoşgörmesine ya da baskı altına almasına bağlı olarak, kolay ya da zor olabilir, siyaseten anlamsız gelebilir veya güçlü bir siyasi gösterge vazifesi görebilir. Bir rejimin özelliği, izin verdiği, baskıladığı ya da zorunlu tuttuğu siyasi faaliyetler “repertuarına” bakılarak anlaşılabılır. Örneğin totaliter rejimler, siyasi faaliyetlerin belirli biçimlerinin (örneğin rejimi yücelten gösteri yürüyüşlerine katılım sağlanması, seçimlerde oy kullanılmasının) gerçekleştirilmesini zorunlu tutar ve diğer bütün faaliyetleri (izinsiz gösterilere katılım, siyasi parti kurulması, rejimin izin vermediği gazetelerin basılması) yasaklarken, demokratik rejimlerin çoğunda siyasi faaliyetlerin büyük bölümü ne zorunlu ne de yasaklı olduğundan, siyaseti etkileme veya siyasi yapıları değiştirme çabası içinde olan kişilerin arasından seçim yapabileceği geniş bir “müsamaha gösterilen” faaliyetler repertuarı oluşur. Otoriter rejimlerin pek çoğu bu yelpazenin orta bölgesindedir ve hangi siyasi faaliyetin yasaklandığına veya hoş görüldüğüne göre konumları değişir.

Siyasi fırsat yapısını, dolayısıyla da bireylerin ve grupların rejimlere karşı kullanması muhtemel direniş taktiklerini şekillendiren, zorunlu tutulan, müsamaha gösterilen ve baskı altına alınan faaliyetlerin oluşturduğu repertuardır. Baskı altına alınan faaliyetlerin kapsamı ne kadar genişse, rejim dışındaki insanların, ayaklanmayı bir kenara bırakın siyaseti etkile-

me fırsatları da o kadar az olacağından, muhalefetin yeraltına inme ihtimali de artacaktır. Savunduğu davaya inanmış insanların oluşturduğu küçük gruplar iktidarı ele geçirmek için gizlice birlikte hareket edebilir (ve kimi zaman, Altıncı Bölüm’de incelediğimiz, başarılı askerî darbelerin uzun tarihinde görüldüğü üzere, başarıya ulaşabilir); kamuoyunu rejimin aleyhine döndürmek için gizli gizli basılan gazetelerde fikirlerini yaymaya çalışabilir, sabotaj ya da terör eylemleri düzenleyebilir. Diğer taraftan, siyasi fırsat yapısı önemli ölçüde değişmediği sürece, söz konusu grupların büyük halk kitlelerini açıktan açığa harekete geçirmeleri genellikle mümkün olmaz. Buna karşılık, siyasi faaliyet biçimlerinin önemli bir bölümünü baskı altına almayı istemeyen ya da buna gücü yetmeyen otoriter sistemlerde, muhalif güçler, zaman zaman düzenlenecek kitlesel protestolar da dahil olmak üzere çok farklı taktiklere başvurma imkânına sahip olur.

Siyasi fırsat yapısını durağan ve değişmez şartların oluşturduğu bir bütün olarak düşünmememiz gerekir. Bu fırsat “yapısının” dili, Weber’in klasik tanımlamasını kullanacak olursak, devletin “meşru güç kullanımını tekeline almasından” ötürü bir toplumda herhangi bir zamanda devlete karşı girilecek belirli kolektif mücadele biçimlerinin, diğerlerine kıyasla ne kadar risk taşıdığını, ne kadar etkili olabileceğini; muhalif güçlerin söz konusu mücadele biçimleri arasındaki görece farkın ne olduğunu bildiğini, kendilerine avantaj sağlayacak mücadele biçimlerini kullanmaya çalıştığını sadece işaret eder. Buna karşılık, muhalif güçler, devletin baskıcı ve normatif aygıtlarındaki zayıflıkların yaratıcı şekillerde istismar edilmesi vasıtasıyla, büyük ya da küçük demeden kendi fırsatlarını *yaratabilir* (Sharp, 2012; Kurzman, 2004). Her halükarda, modern devletler güçlü olsalar da, muhalif güçlerin belirli kolektif mücadele biçimlerini kullanmasının zorlaşıp zorlaşmadığını etkileyen unsurları bir bütün olarak tam anlamıyla kontrol altına almaları mümkün değildir. Bu aşamada dört unsur bilhassa önem kazanır: devletin kendi iradesini dayatma kapasitesini etkileyen unsurlar; rejimle birlikte hareket eden elit kesimdeki bölünme-

ler; uluslararası ilişkilerde, insanların sahip oldukları siyasi fırsat yapısını nasıl algıladığını etkileyen önemli değişiklikler; iktidar mücadelesi veren grupların muhalefeti harekete geçirmesine imkân tanıyan periyodik ancak kaçınılmaz olaylar.

Devlet kapasitesinin zayıflaması ve siyasi fırsat yapısı

Coğrafi ve tarihsel koşullar, rejimlerin ülkelerindeki belirli bölgelerde kendi iradesini dayatma kapasiteleri üzerine ciddi kısıtlar koyabilir. Söz konusu kısıtların öneminin en çok anlaşıldığı vakalar silahlı isyanlardır. Normal koşullarda, kendi güvenlik güçleri üzerinde eksiksiz hâkimiyet kurmuş bir modern ve etkili devlete karşı girilen silahlı isyanın başarıya ulaşması, imkânsız değilse de çok zordur (O'Donnell ve Schmitter, 1986). Devlet, isyancı grupların çoğuna kıyasla, çok daha büyük bir silahlı gücü ve çok daha fazla kaynağı kontrol eder. Diğer taraftan birçok ülkede, tarihin veya coğrafyanın getirdiği şartlardan ötürü, merkezî hükümetin tam anlamıyla kontrol edemediği bazı bölgeler mevcuttur. Örneğin dağlık ve ücra bölgeler çoğu zaman, savundukları davaya inanmış grupların isyanı başlattıkları üs bölgesi vazifesi görmüştür; Fidel Castro ve yoldaşları, 1950'lerde Küba'da Batista yönetimindeki askerî diktatörlüğe karşı verdikleri silahlı mücadeleyi, Batista yönetimindeki güvenlik güçlerinden kendilerini en azından daha iyi koruyabilecekleri Sierra Maestra dağının en ücra kesimlerinde başlatmıştı. Devlet iradesini ülke topraklarının tamamında etkin bir biçimde hâkim kılmak muazzam ölçülerde zor ve birkaç nesil boyunca uğraşılması gereken bir iştir ve bazı devletler hâlâ daha tam anlamıyla bunu başaramamıştır (Scott, 2009). Üçüncü Bölüm'de totalitarizmi tartışırken belirttiğimiz üzere, konuyu daha genel ifade etmek gerekirse, rejimlerin liderleri çok sayıda grubu sindirmek ve siyasi faaliyetlerini baskı altına almak isteyebilir; diğer taraftan kendi güvenlik güçlerinin bu işi hakkıyla yapacağından emin olamadığı için söz konusu gruplara müsamaha göstermek zorunda kalır ve bu da iktidar mücadelesi veren gruplar için yeni siyasi fırsatlar yaratır.

Kimi zaman da rejim dışında gelişen olaylar –özellikle ülkeler arası büyük ölçekli savaşlar– devletin muhalefeti baskı altına alma ve iktidardaki rejime karşı verilen mücadeleyi yönetme kapasitesini önemli ölçüde azaltabilir. Örneğin Rus devleti kendi içindeki muhaliflerle gayet iyi başa çıkabilecek durumdaiken, 1917’de Birinci Dünya Savaşı’ndaki kayıplarının baskısıyla çökmüştü (Kotkin, 2014). O yılın yaz aylarında, devlet savaşı devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlıklı bir biçimde temin edemez duruma gelmişti, askerler emirlere uymamaya başlamıştı ve Çar’a destek verilip verilmeyeceği sorusu elit kesimi tamamen bölmüştü; bunlar siyasi fırsat yapısını tamamen genişleten koşullardı. Üstelik ağır mali kriz, sorunlarını çözemeyen elit kesim, ordu ve emniyetteki hiyerarşinin genel anlamda bozulması bir araya geldiğinde, (Fransız Devrimi, Rus Devrimi ve Çin Devrimi gibi) büyük toplumsal devrimlerin yapılmasını mümkün kılan bir “kusursuz fırtına” kopar, (Lenin’in yönetimindeki Bolşevik Partisi gibi) inançlı rejim dışı unsurların devletin gücünü ele geçirmesine ve farklı koşullar altında düşünülmesi bile mümkün olmayan toplumsal dönüşümleri zorlamasına imkân tanır (Goldstone, 2001).

İktisadi krizler ve elit kesimdeki bölünmeler

Devletler çoğu zaman, tam anlamıyla kontrol edemedikleri iktisadi güçlerin merhametine sığınmışlardır. Ekonomi-deki büyümenin aniden yavaşlaması, sermaye çıkışları ve diğer ekonomik krizler her rejime muazzam ölçülerde zarar verebilir. Diğer taraftan, bu konuda yapılan pek çok farklı araştırma, ekonomik krizin özellikle, meşruiyetinin temel kaynağı olarak iktisadi büyümenin teşvik edilmesini gösteren rejimlere –örneğin askerî rejimlere– zarar verdiğini gösterir (O’Donnell ve Schmitter, 1986; Gill, 2000); bu rejimlerin nasıl yıkıldığına bakıldığında, çoğunun iktisadi ve mali krizlere yenik düş-tüğü görülür. Ekonomik kriz siyasi fırsat yapısını, Arap Baharı’ndan önceki dönemde Ortadoğu’da görüldüğü üzere, sadece halkın kötüleşen iktisadi koşullara karşı seferber edilmesini

teşvik ederek değil, daha da önemlisi, otoriter yönetimlerdeki elit kesimi bölerek ve uyumlu hareket etmelerini engelleyerek değiştirir. Ekonomik kriz dönemlerinde, elitlerin bilhassa şu iki kampa ayrıldığı görülür: krizi atlatmanın sistemin (ya “gerginliğin azaltılması” ya da “taze kan bulunması” için) “açılmasına” veya “rejimin sertleşmesine” bağlı olduğunu düşünenler; yani O'Donnell ve Schmitter'in (1986) etkili terminolojisiyle konuşmak gerekirse, “güvercinler” ve “şahinler”. Muhalif güçlerin önündeki siyasi fırsatlar güvercinler güç kazandığı takdirde artacak, şahinler güçlenir ise azalacak ve (şiddete başvurulması da dahil olmak üzere) diğer kanallara yönlendirilecektir.

Rejim elitlerinin “güvercinler” ve “şahinler” olarak bölünmesi, temel ideolojik meselelerde farklı düşünmelerinden değil de, genellikle, kriz durumuna içkin *belirsizlikten* kaynaklanır. Bu yüzden söz konusu bölünme, elit kesimin karşılaştığı sorunla en iyi şekilde mücadele etme isteğinden kaynaklanan, *öze ilişkin* değil, *taktiksel* bir hamledir (Gill, 2000). Burada özellikle belirtilmesi gereken, “güvercinlerin” demokrasiye inanmış kişiler olmadığıdır; onlar en iyi ihtimalle, “her şey aynı kalabilsin diye her şeyi değiştirmek” isteyenlerdir. Söz konusu “güvercinler”, rejimin varlığını tehdit eden bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldıklarında, halkın hoşuna gitmeyecek önlemleri yürürlüğe koymak için seçimlerin yenilenip iktidarın meşruiyet tazelemesini, muhtemel çözümleri tartışabilmek ve başlarına örülmüş tahrifatlı bilgi ağını yırtıp atmak için basında çok sesliliğin artmasını ve ideolojik kontrollerin gevşetilmesini isteyebilirler (bkz. Sekizinci Bölüm).

Örneğin, Sekizinci Bölüm'de kısaca belirtmiş olduğumuz üzere, 1980'li yılların ortalarında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov, Komünist Parti'den bağımsız grupların kurulmasına izin verip medyadaki sansürü azaltarak veya ortadan kaldırarak “şeffaflık/açıklık” (“glasnost”) ve “yeniden yapılanma” (“perestroika”) çağrısında bulunmuştu. Siyasi kontrolün bu şekilde azaltılmasının amacı, Komünist Parti'nin iktidar tekeli yok etmek değildi; partinin erişebildiği bilgilerin sıhhatini ve güvenilirliğini arttır-

mak, Parti'nin merkez örgütünün yolsuzlukla mücadele etmesine yardımcı olmak ve halkın rejime olan desteğini tazelemektir: Gorbaçov, SBKP'nin ideolojik projesine gerçekten inanıyor ve Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizmi çaresizce kurtarmak istiyordu (Kotkin, 2008). Gorbaçov'un siyasi fırsat yapısını değiştirme kumarını oynamasının sebebi tam da onun sosyalist sistemi yeniden düzenlemeye kararlı bir "idealist" olmasıydı. Buna karşılık, Gorbaçov, oynadığı bu kumarı nihayetinde kaybetti: Yapının değiştirilmesi yeni güçlerin hızla büyüüp örgütlenmesine ve halkı rejime karşı daha fazla seferber edebilmelerine yol açmıştı.

Burada kastedilen, "şahinliğin" otoriter rejimler için daha emniyetli bir alternatif olduğu değildir; otoriter rejimler gösterişsiz bir biçimde farklı yollarla çöker, çünkü o rejimlerdeki siyasi fırsat yapısı muhalif güçlerin aşama aşama güçlenmesine ya da hatta örgütlü protestoların yapılmasına bile izin vermez. Örneğin, 1980'lerde ekonomik krizle karşı karşıya kaldıklarında, Romanya'daki ve Doğu Almanya'daki Komünist rejimler "şahinliği" tercih etmişti. Söz konusu rejimler o kadar baskıcıydı ki rejim karşıtı eylemcilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmediği gibi, kalabalık insan topluluklarını protesto gösterilerine çağırabilecek tek bir örgüt bile mevcut değildi. Üstelik Doğu Almanya'da, rejimin beğenmediği muhaliflerin Batı Almanya'ya gönderilmesi ve rejime daha az zarar vermelerinin sağlanması uzun zamandır uygulanan bir yöntemdi (Sebestyen, 2010). Yine de, günün sonunda, bu rejimler de kendilerini hiç beklenmedik olayların insafına kalmış buldular. Romanya'da Papaz László Tökés'in görevinden uzaklaştırılması ve tutuklanmaya çalışılması ya da Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya kaçan genç insanların sayısının hızla çoğulması gibi durumlarda rejimi protesto etmek mümkün olduğunda ise, "örgütsüz" bir biçimde seferber olmuş halk, izleyen bölümlerde daha ayrıntısıyla inceleyeceğimiz sebeplerle, rejimin güvenlik güçlerini hızla alaşağı etmişti. Özetle, ekonomik krizin yeterince şiddetli olması halinde, otoriter rejimin "güvenebileceği" hiçbir seçenek yoktur. Elit kesimin böyle bir duruma hangi taktikle karşı

koyacağını bilememesi –siyasi fırsat yapısını sınırlı bir biçimde değiştirmek mi yoksa kontrolleri arttırmak mı?– otoriter rejimlerdeki elit kesimin bölünmesine aracılık edecek ve nihayetinde siyasi fırsat yapısını zorla değiştirecektir.

Uluslararası etkiler ve fırsat doğduğuna dair algılar

Uluslararası sistemdeki değişiklikler de bir rejimin siyasi fırsat yapısını kökünden değiştirebilir. Soğuk Savaş döneminde Doğu Avrupa'daki Komünist rejimler gibi, bir büyük gücün “desteğiyle ayakta duran” rejimlerde bu ihtimal özellikle belirgindir. Bu rejimlere Sovyetler Birliği tarafından verilen destek kimi zaman az kimi zaman da çok olmuştu; diğer taraftan, halk ne düşünürse düşünsün, rejimlerin kalıcı olacağı Sovyet Ordusu tarafından nihayetinde garanti edilmişti. Verilen bu garanti fazlasıyla inandırıcıydı; Sovyet Ordusu 1956'da Macaristan'ı, 1968'de ise Çekoslovakya'yı işgal etmiş ve Komünist Parti'nin halk ayaklanmasıyla devrilmesini engellemişti. Buna karşılık, 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, söz konusu garanti biraz sarsılmaya başlamış ve 1989'da da meşhur “Sinatra Doktrini” ile değiştirilmişti. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Gennadi Gerasimov'un kullanmaya başladığı bu tabir, meşhur bir Frank Sinatra şarkısına (“My Way” - “Benim Yolum”) gönderme yaparak Sovyetler Birliği'nin artık Doğu Avrupa'daki Komünist rejimlerin içişlerine karışmayacağına işaret ediyordu. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği, Varşova Paktı üyelerinin Sovyet Ordusu'nun ülkeyi işgal edeceğinden korkmadan içişlerinde “kendi yolunu” izleyebileceğini, hatta isterse sosyalist sistemden vazgeçebileceğini ilan eder etmez (Sebestyen, 2010, s. 198) ve o ülkelerdeki halklar buna inanmaya başlar başlamaz, halkların çoğu tarafından “yabancı” uzuvlar olarak görülen Doğu Avrupa komünist partilerine karşı seferber olma çabaları, Sovyet müdahalesiyle karşılaşma ihtimalini artık dikkate almak zorunda olmadıklarına ikna olmuştu.

Büyük güçlerin siyasetinde yaşanan kaymalar, siyasi fırsat yapısının nasıl algılandığını etkileyen tek uluslararası değişim

değildir. Komşu ülkelerdeki ayaklanmalar, isyanın başarıya ulaşma şansının [o ülkedeki halk tarafından] nasıl algılandığını ve buna bağlı olarak da geçerli siyasi fırsat yapısını değiştirir. Muhammed Bouazizi 17 Aralık 2010'da Tunus'ta kendisini ateşe verdiğinde, ülkeyi uzun süredir yöneten Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesiyle sonuçlanacak bir dizi protesto başlatmıştı. Bu protestolar da kendi toplumlarında neyin mümkün olduğuna dair Mısırlıların algısını değiştirerek 2011 Ocak ayında Mısır'da başlayan protestoların fitilini ateşledi. Benzer bir şekilde, Polonya'da Solidarność'un [Bağımsız Özyönetimli Dayanışma Sendikası] 1989'da düzenlenen yarı serbest seçimlerde eşi benzeri olmayan bir zafer kazanması, Doğu Avrupa'daki diğer anti-komünist hareketlere büyük destek oldu. Şakayla karışık olarak, devrimin "Polonya'da on yıl, Macaristan'da on ay, Doğu Almanya'da on hafta ve Çekoslovakya'da on günde" yapıldığı söylenir olmuştur; her hareket bir sonrakini daha da kuvvetlendiriyordu (bkz. Garton Ash, 1999, s. 78, ifadeler biraz değiştirilmiştir). Bunu mümkün kılan, olaylara ve taktiklere ilişkin bilginin sınırları aşır diğer ülkelere yayılması ve bunun da insanlardaki kolektif hareketin aslında ne tür imkânlar sunabileceği algısını değiştirmesiydi.

Bilginin bir toplumdaki siyasi fırsat yapısını değiştirecek şekilde yayılması, sadece "özendirici" etki ile gerçekleşebileceği gibi daha belirgin olan "aracılık" girişimiyle de gerçekleşebilir (Hale, 2013). Özendirici etkide farklı ülkelerdeki eylemcilerin birbiriyle doğrudan temas etmesi gerekmez; bir ülkede mevcut rejime karşı verilen mücadelenin sınırın öbür tarafındaki ülkelere taşması için ayaklanmanın başarılı olma ihtimali hakkında o ülkedeki insanların güncel bilgi sahibi olması yeterlidir. Buna karşılık, aracılık girişiminde, farklı ülkelerdeki insanlar arasında doğrudan temas kurulması gerekir.

Aracılık vakalarının daha iyi çalışıldığı örneklerden biri, 21. yüzyılın ilk on yılında gerçekleşen ve "Renkli Devrimler" olarak bilinen olaylardır (Beissinger, 2007; Bunce ve Wolchik, 2006; 2010). Bu olaylar, Komünizm sonrası dönemde kurulmuş birkaç melez rejimde yaşanmış ayaklanmalardı: ilk önce

Sırbistan'da Slobodan Milošević rejimine karşı ("Buldozer Devrimi", 2000 yılında); sonra 2003'te Gürcistan'da Eduard Şevardnadze'nin devrildiği ("Gül Devrimi"); daha sonra 2005 yılında Ukrayna'da 2005 seçimlerinin iptal edilmesine yol açan ("Portakal Devrimi"); 2005 yılında Kırgızistan'da Askar Akayev hükümetinin devrilmesiyle sonuçlanan ("Lale Devrimi"). ("Renkli Devrim" ifadesi daha sonra, 1974'te Portekiz'deki "Karanfil Devrimi" ve 2010-2011'de Tunus'taki "Yasemin Devrimi" gibi başka olaylarda da kullanılmış olmakla birlikte, asıl renkli devrimler yukarıda zikredilen dört devrimdir.) Bu ayaklanmaların altında yatan sebepler ve sonuçları farklılık göstermekle birlikte, Gül Devrimi, Portakal Devrimi ve Lale Devrimi'nde yer alan eylemcilerin hepsi Sırp eylemcilerle, özellikle de Buldozer Devrimi'nde aktif rol oynayan gençlik grubu "Otpor!" ("Direniş") ve daha sonra da eski Otpor! üyeleri tarafından 2004 yılında kurulan CANVAS ile doğrudan temasa geçmişti.

Bu Sırp eylemciler çekişmeci siyasetin alabileceği yeni biçimlerin yaygınlaşmasına sadece asıl Renkli Devrimler'de değil (Beissinger, 2007), daha sonraki birçok (başarılı ya da başarısız) protesto gösterisinde, örneğin 2011'de Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle sonuçlanan protestolarda Mısır'da ve 2007 yılında Chávez'in anayasa değişikliği referandumuna karşı öğrencilerin harekete geçtiği Venezuela'da aracılık etmiştir. Otpor! gibi grupların oynadığı role gereğinden fazla önem atfetmek mümkün olmakla birlikte –otoriter rejimlerde gençlerden oluşan her grup eski Otpor! üyelerinden akıl almış değildir– onların taktiklerini ve hatta sembollerini taklit eden grupların sayısı Otpor! grubunun başarısını gösterir: Ambлемleri olan havaya kalkmış yumruk, eski Komünist ülkelerden başlayıp dünyanın dört bir tarafında, Belarus'ta, Rusya'da ve Mısır'da defalarca yeniden kullanılmıştır.

Bilginin ya da diğer kaynakların sınırların ötesine geçmesine yardımcı olmak suretiyle siyasi fırsat yapısını değiştirebilecek olan aktörler sadece CANVAS gibi sivil toplum örgütleri değildir. Muhalif gruplara maddi destek sağlayabilecek demokrasi geliştirme çabaları ya da Arap Baharı döneminde Körfez mo-

narşilerinin yaptığı gibi, dost rejimleri destekleyecek kaynak ve bilgi paylaşımı vasıtasıyla devletlerin de bu oyunu oynayabileceğine hiç şüphe yoktur. Benzer bir şekilde, medya, ayaklanmalarda kullanılan anlatıları ve bunlar üzerinden de başka yerlerdeki insanların kolektif bir biçimde harekete geçmek için kolladıkları fırsatları nasıl algıladıklarını şekillendirebilir. Örneğin, Arap Baharı ayaklanmaları üzerine yapılan araştırmalar, El-Cezire televizyonunun hem bölgede ne olup bittiği hem de eylemcilerin kullandığı çekişmeci siyaset biçimleri hakkında insanların ne düşündüğünü derinden etkilediğini göstermiştir (Lynch, 2012). Diğer taraftan, hâkim kanının aksine, çekişmeci siyaset biçimlerinin sınırların ötesine hızla yayılması, kitle medyasının ya da sosyal medya platformlarının varlığına bağlı yeni bir fenomen değildir. Çekişmeci siyaset, yayılmak için elde hangi teknoloji varsa onu kullanır; basın yayın piyasasının son derece parçalı, “kitle” medyası sayılabilecek tek medyanın ise yerel gazeteler olduğu 1848’deki “Ulusların Baharında” Avrupa’da protestolar kontrolden çıkmış orman yangını gibi yayılmıştı (Weyland, 2010; 2012).

Dönemsel fırsatlar

Siyasi fırsat yapıları tartışılırken son olarak bahsedilmesi gereken, bu yapının rejimin *kendi* kurumlarının mutlak işleyişi sırasında ortaya çıkan periyodik olaylardan etkilenebileceğidir. Söz konusu olayların en önemlisi, hile karışmış olsa da, rejimin siyasi fırsat yapısını genellikle düzenli ve tahmin edilebilir aralıklarla değiştiren çok-partili seçimlerdir (Tucker, 2007; Beissinger, 2007). Buradaki kilit nokta, halkın rejime karşı seferber edilmesinde seçimlerin bir *kaldıraç* vazifesi görebileceği ve rejim karşıtı hareketleri koordine etmenin yarattığı maliyetleri geçici bir süreliğine azaltabileceğidir. Her şeyden önemlisi, seçimler ortada bir rekabetin olmasını gerektirdiği sürece muhalif güçlerin sahip olduğu örgütlenme özgürlüğü genellikle daha fazladır; uluslararası gözlemciler dikkatini seçimlere vermiş olduğundan, devletin seçimleri suiistimal etmesinin getireceği

maliyet daha yüksek olacaktır. Daha da önemlisi, hükümetin seçimlere hile karıştırdığına inanıldığında, vatandaşların rejimi protesto ederlerse başlarına fazla iş almayacaklarını (örneğin hapse girmeyeceklerini), hatta protesto etmeleri halinde daha kazançlı çıkabileceklerini (yeterince insan protestolara katılırsa “iktidardaki asalaklardan kurtulma” ihtimalinin artacağını) düşünmesi normaldir.

Sırbistan, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’da yaşanan Renkli Devrimler yine bu dinamiklere iyi örnek teşkil eder (Tucker, 2007). Söz konusu rekabetçi otoriter rejimlerin yolsuzluğa bulaşmış olduğu kendi vatandaşlarının büyük bölümü tarafından kabul ediliyordu; insanlar kendi hükümetlerine karşı “gizliden gizliye büyüttükleri ama henüz dışarıya vurmadıkları bir memnuniyetsizlik” duyuyordu. Buna karşılık, sıradan vatandaşlar çoğu zaman bu memnuniyetsizliği eyleme dökme umudu bile taşııyordu; o rüşveti vermemek, o yolsuzluğu protesto etmek hiçbir şeyi değiştirmeyeceği gibi insanın başını belaya bile sokabilirdi. Yine de, bahsedilen rejimlerdeki elitler, birçok farklı sebepten ötürü, muhalefet partilerinin gerçekten kazanmak için yarışacağı periyodik seçimleri kaldırmayı düşünemez, seçim sonuçlarına da öyle kolayca hile karıştırıramazdı. Bu rejimlerin “bütünüyle tahkim edilmiş” otoriter rejimler olmadığını söyleyebiliriz (Way, 2008); öte yandan, bunun tek anlamı söz konusu rejimlerdeki seçimlerin, tam da harekete geçmiş halkı baskı altına alma çabasının başarıya ulaşıp ulaşmayacağına ya da elit kesimin iktidarın yanında durup durmayacağına bilinmemesi nedeniyle muhalefeti baskı altına almanın rejime doğuracağı maliyetin daha yüksek ve halkı rejime karşı sefer etmenin muhalefete getireceği maliyetin daha düşük olduğu, rejimin zayıf noktasının gerçekten açığa çıktığı dönemler *olduğudur*.

Böylece, bahsedilen hükümetler ne zaman seçimlere hile karıştırıyor görünseler, muhalif örgütler rejime karşı büyük halk kesimlerini seferber etmeyi başarıyordu. Sıradan vatandaşlar haklı olarak *diğer pek çok insanın* da (oylarının çalınmış olmasının) yaşattığı adaletsizliği paylaşacağını ve bu yüzden de pro-

testo gösterilerine katılacağını hissediyordu; ne zaman protesto etmeleri gerektiğini açıkça biliyorlardı; bu protestoların onlara sonunda ne kazandıracağı hakkında da yeterli fikirleri vardı. Başka bir deyişle, seçimler ve seçimleri izleyen sahtekârlıklar, rejimin elindeki siyasi fırsat yapısını muhalif güçlere avantaj sağlayacak şekilde değiştirmişti.

Burada söylenmek istenen, seçimlere sahtekârlık karışığının tespit edilmesini, her zaman seçim pratiklerine ilişkin “devrimlerin” takip edeceği değildir; söz konusu devrimler başarılı olursa rejimin demokratikleşeceği de değildir. Seçimlerde sahtekârlık yapılmasının yol açabileceği en iyi sonuç ayaklanma ihtimalinin artmasıdır; çünkü muhalefete harekete geçme fırsatı doğar. Diğer taraftan, böyle bir fırsat ancak eski Komünist ülkelerin çoğunda iktidarda olan melez rejimler gibi kamusal alanı tamamen kontrol edemeyen rejimlerde doğabilir. Sovyetler Birliği’nde ve Doğu Avrupa’daki Komünist rejimlerde on yıllarca yapılan ve hiçbir anlam ifade etmeyen seçimler halkın harekete geçmesini sağlamadı; söz konusu ülkelerde hükümetin protesto edilebileceğini düşünmek ancak rejimin kırılganlığı giderek daha fazla görünür hale geldiğinde mümkün olmuştu; bunun örneği, az sayıdaki eylemcinin oluşturduğu grupların 1989 yılında Doğu Almanya’da 7 Mayıs belediye seçimlerinin hileli sonuçlarını protesto etmesidir (Sebestyen, 2010, Otuz Beşinci Bölüm). Buna karşılık, seçim rekabetinin az çok anlam taşıdığı melez rejimlerde dahi, sahtekârlık karışmış seçimlerin ardından gelen “sandık devrimleri”nin çoğu başarısızlığa uğrar; bu devrimler ülkeyi yönetenleri iktidardan indirmeye muvaffak olsa dahi, ülkedeki demokrasinin niteliğinin sürdürülebilir bir biçimde iyileştirilmesine nadiren yol açar (Kalandadze ve Orenstein, 2009). Gariptir ki, bahsedilen devrimlerin en meşhuru olan Portakal Devrimi’nin yaşandığı, Kiev’deki Bağımsızlık Meydanı’nı dolduran yaklaşık 500.000 kişinin Viktor Yanukoviç’in kazandığı 2005 seçimlerinin iptal edilmesine yardım ettiği Ukrayna’da, Yanukoviç’in daha sonra düzenlenen serbest seçimlerin ardından yeniden iktidara geldiği, 2014’te yaşanan daha şiddetli ve daha kötü sonuçlara yol açan

ayaklanmanın ardından ise Yanukoviç'in ülkeden kaçmak zorunda kaldığı görülmüştür. Başarılı bir "renkli devrim", hakiki demokratikleşmenin garantisi değildir.

Sahte fırsatlar

Bu sorunun kaynağını, bilginin sınırlar ötesine yayılmasının bazen önemli rejim değişikliklerine ya da en azından protestoların başarıya ulaşmasına imkân tanıyabilecek daha derindeki yapısal fırsatların henüz tam oluşmadığı yerlerde, protestoların bir anda çoğalmasına neden olmasına kısmen bağlamak mümkündür. Ermenistan'da, Belarus'ta, Kazakistan'da ya da Rusya'da, seçime hile karıştırıldığını görüp daha önce yaşanan "renkli devrimlerin" başarısını tekrar etmeyi deneyen eylemcilerin karşısında, iktidarını çok daha fazlasıyla tahkim etmiş rejimler vardı; bu rejimlerin elindeki kaynaklar ve arkalarındaki halk desteği, her türlü protesto dalgasını atlatabilecek ve baskı altına alabilecek güçteydi (Beissinger, 2007). Buna ilaveten, birçok rejimde elit kesim, (Doğu Avrupa'daki Komünist rejimlere karşı başlatılan 1989 devrimlerinin çoğunda görüldüğünün aksine) komşu otoriter rejimlerin devrilmesiyle ümitsizliğe kapılmak yerine, onların hatalarından ders alıp protesto gösterilerine katılacakları caydıracak tedbirlerle "ön alma-yı" bildi (Koesel ve Bunce, 2013) ve böylece eylemcilerin işini zorlaştırdı.

Tunus ve Mısır'da iktidarın devrildiğini görmüş olan Suriye ve Libya liderleri, kendi ülkelerinde de protesto gösterileri başladığında bu yüzden ellerini kavuşturup sessizce beklemedi; aksine, bu gösterileri başlar başlamaz hemen etkin ve acımasız önlemler aldı. Daha da önemlisi, Mısır ve Tunus'taki iktidarın sahip olmadığı bir avantaj Suriye ve Libya liderlerinde vardı. Onlar ülkelerindeki güvenlik güçlerinin onlara sadık kalacağına güvenebildikleri için bu önemleri *alabildiler*. Yüzeysel benzerliklerin aksine, Libya ve Suriye'deki protestocuları bekleyen yapısal durum (*gerçek siyasi fırsat yapısı*), Tunus ve Mısır'daki göstericilerin karşı karşıya olduğundan hayli farklı-

dı (protestocularla yapılan mülakatların ortaya koyduğu üzere, söz konusu farklılıklardan tamamen habersiz oldukları da söylenemez; bkz. Pearlman, 2013).

Buna karşılık, aslında sorun çok daha geneldir. Başarıya ulaşma ümidi vermeyen koşullarda bile eylemcilerin ve sıradan insanların protesto gösterilerine katılmasının önemli sebeplerinden biri, hepimizin çeşitli bilişsel önyargılardan muzdarip oluşudur. Söz konusu önyargılardan özellikle ikisi –”en çok karşılaşılan, en çok akılda kalan bilgiye göre karar verme kolaycılığı” ve “eldeki örneğin geneli temsil ettiğini düşünme kolaycılığı”– kültürel benzerlik taşıyan bağlamlardaki çarpıcı olayların önemini abartmaya, bizi protesto gösterimizin başarı şansını olduğundan yüksek görmeye iter (Weyland 2010; 2012). İnsanların devrimin heyecanına gerçekten “kapılıp gitmesi”, son iki yüzyılda, devrimlerin şaşırtıcı bir biçimde kısa zaman dilimlerine “sıkışmasını” –1848 Avrupa’sındaki “Ulusların Baharı” ve Renkli Devrimler’de görüldüğü gibi– kısmen açıklar. Tunus’ta ve Mısır’daki olaylara tanık olup Libya’da ya da Suriye’de sokaklara dökülenler, protesto gösterilerine katılmanın faydasını ve zararını rasyonel ölçülerle tartmış, başarı şanslarını tam anlamıyla hesaplamış değildi; aksine, şartlar onların aleyhine olsa da, bir şeyler yapmanın zamanının geldiğine inanıp “umut ederek” harekete geçmişlerdi (Pearlman, 2013).

Hazırlıksız yakalanan rejim elitleri iktidarlarını devam ettirmek için enine boyuna düşünülmemiş tavizler verebileceğinden, söz konusu ani protesto dalgaları hiç umut vaat etmeyen koşullarda dahi rejim değişikliğini zorlayabilir. Rejim elitleri de bilişsel önyargılardan muzdariptir! Buna karşılık, köklü rejim değişikliğine yol açacak yapısal fırsatlar mevcut olmadığında, protesto gösterileri sakinleğinde hızlı demokratik kazanımları bir anda geri almak kolaydır; 1848 Ulusların Baharı döneminde kısa süreli başarıların görüldüğü yerlerin çoğunda ya da 2013 Mısır’ında yaşanan buydu (Weyland, 2010; 2012): muhalefetin kendi içinde bölünmüş olmasından faydalanan Mısır ordusu, Müslüman Kardeşler’i temsil eden ve seçimle işbaşına gelmiş Muhammed Mursi hükümetini darbeyle indirdi.

İsyancının ikilemi

Yine de protesto gösterileri rejim değişikliği için önem taşır; halkın baskısı olmazsa, rejim değişikliği (birçok darbeye görüldüğü üzere) iktidardaki elitlerin yer değiştirmesinden öteye gitmez. Bununla birlikte, şimdiye kadar açıkça görülmüş olması gerekir ki, demokratik rejimler ile demokrasi dışı rejimler arasındaki temel bir fark, protesto gösterilerinin demokrasi dışı rejimlerde demokratik rejimlere kıyasla *genellikle* daha fazla risk taşıdığıdır. Sekizinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, otoriter yönetimlerdeki iktidar sahipleri, rejim dışındaki unsurların birbirleriyle koordineli hareket etmesine engellemek suretiyle iktidar heveslilerini *caydırmaya* çalışır. Rejimler toplumsal kontrol yelpazesinin totaliter ucuna yaklaştıkça, söz konusu engeller de önemli ölçüde ağırlaşabilir. Protesto gösterilerini düzenleyenler taciz edilebilir, ulusal kanallarda alay konusu yapılabilir, mahkemeye çıkartılabilir, para cezasına çarptırılabilir, hapsedilebilir, hatta öldürülebilir; muhalif grupların toplanmasına izin verilmeyebilir, para kaynakları kesilebilir, görüşlerini ifade etmeleri engellenebilir ve muhalefet yeraltına itilebilir; kitlesel gösteriler toplum polisi tarafından hemen dağıtılabilir ve silahsız sivillere karşı gerçek mermi kullanabilir.

Hiç şüphesiz, demokratik koşulların taşıdığı risk ile demokrasi dışı koşulların taşıdığı risk arasındaki fark her zaman belirgin değildir, (1989'da Venezuela'da "Caracazo Ayaklanması"nda¹ görüldüğü üzere, demokratik hükümetler protesto gösterilerine baskıyla karşılık verirken demokrasi dışı hükümetler de muhalefetle mücadele etmek için bundan farklı yöntemler kullanabilir); özellikle de yelpazenin totaliter ucuna daha yakın rejimlerde bu risk çoğu zaman daha büyüktür. Doku-zuncu Bölüm'de gördüğümüz gibi, hükümete meydan okuyabilecek biçimlerde bir araya gelmek isteyen insanların engel-

1 1989 yılında Başkan Carlos Andrez Perez tarafından yürürlüğe konan neoliberal ekonomi paketine karşı 27 Şubat 1989'da başkent Karakas'ta yüz binlerce kişinin kendiliğinden sokaklara dökülerek dükkânları yağmalamaya ve ordu güçleriyle çatışmaya başladığı ayaklanma – ç.n.

lenmesi söz konusu olduğunda, otoriter rejimlerin demokratik rejimlere kıyasla daha baskıcı olduğuna dair ampirik kanıtlar vardır (Møller ve Skaaning, 2013). Libya’da Kaddafi’yi ya da 2011’de Suriye’de Esad’ı protesto etmek için sokağa çıkan insanlara hemen gerçek mermiyle müdahale edilmişti; rejimin fazlasıyla otoriter olduğu yerlerde protesto gösterilerine katılmak yürek ister.

Bu gibi rejimlerde yaşayan insanlar, rejime açıktan muhalefet etmenin taşıdığı riskleri genelde çok iyi bilir. Bu bilinç, korkunun, vazgeçmişliğin ve sinizmin her yere nüfuz etmiş olduğu bir atmosferle kendisini gösterir (Pearlman, 2013). Taşıdığı riskler dikkate alındığında, rejimi protesto etme kararı, tamamen rasyonel düşünüldüğünde, çok da mantıklı gelmez. Bunun sebebi, güçlü bir rejime karşı kolektif hareket başlatmanın “beleşçilik” sorunuyla [*free-riding problem*] karşı karşıya kalmasıdır; haksızlığa uğramış bir bireyin gözünden bakıldığında, protesto gösterilerine başkalarının katılması, kolektif hareketin doğurduğu riskleri onların üstlenmesi her zaman daha iyidir; çünkü tek bir bireyin kolektif harekete sağlayacağı katkı sınırlıdır ama hareketin başarıya ulaşması halinde protestolara katılan da katılmayan da bundan fayda görür (Olson, 1965). Mazlum bir bireyin protesto gösterilerine katılması için bu yüzden “bencilce” bir nedeni pek olmaz; meşruiyeti en şüpheli rejimlerde dahi ayaklanmaların az görülmesi bu durumla açıklanabilir (Márquez, 2016b). Buna karşılık, otoriter rejimlerde de mücadelede, büyük katılımlı protesto gösterilerine ve hatta devrimde rastlanır; rejim muhaliflerinin karşılaştığı “isyancının ikilemi” sorunu (Lichbach, 1994b) zaman zaman çözülür. Söz konusu ikilemin çözüldüğü veya etrafından dolaşıldığı yolları temelde üçe ayırmak mümkündür: gizli direniş, duyguları harekete geçirme ve seçici teşvikler.

Gizli direniş ve emniyetli alanlar

Baskıcı rejimlerde yaşayan insanlar rejimi açıktan protesto etmekten kaçınabilir ve huzursuzluklarını bireysel riskleri as-

gariye indiren daha üstü kapalı ve daha muğlak direniş biçimleriyle ifade edebilir; siyaset bilimci James Scott, bu tür direniş pratiklerine “zayıfların silahları” adını vermiştir (Scott, 1985). Örneğin, Doğu Almanya’daki Komünist rejimlerde yayımlanan akademik makalelere bakıldığında, Marksist-Leninist ideolojiye makalenin giriş bölümünde saygı kabilinden atıfta bulunulduğu, ancak makalenin içinde hiç yer verilmediği görülür. Oyun ve roman yazarları sansürcüleri atlatabilmek için gizli kapaklı ifadeler kullanmıştır: Estonya’da, sansürcülerin Rus olması ve Estonya diline hâkim olmamasından faydalanan Estonyalı yazarların tartışmalı mesajları eserlerine gizledikleri en az bir vaka biliniyor (Johnston ve Mueller, 2001). Günümüzde Çin’de insanlar rejimin hassas bulduğu konuları *Weibo* uygulamasında (*Twitter* benzeri bir mikroblog hizmeti) tartışırken, filtrelemesi ya da sansürlemesi zor olan mecaz karşılıklar kullanırlar: Hükümetten bahsedilecekse “semavî hanedan” denir ya da tonlamadaki hafif bir değişiklik “küfür” manasına gelecek ifadelerle kelime oyunları yapılır (Link ve Qiang, 2013). Burada bahsedilen şekliyle, az ya da çok gizli “homurdanmanın” kolektif mücadeleyi koordine etme kapasitesinin sınırlı olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bunun otoriter rejimler doğrudan etkilemediği açıktır. Üstelik özel alanda rejim karşıtı konuşmalara biraz müsaade edilmesi, daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, rejim için bir “emniyet supabı” ve bilgi kaynağı vazifesi bile görebilir. Diğer taraftan, rejim karşıtı tüm sözlerin, tüm konuşmaların bireysel alanların en “kuytu köşelerine” itilmesi (Pfaff, 2001), yönetimdeki elitlerin kendi toplumlarıyla bağını yavaşça koparmış ve halk ayaklanması riskini hafife almalarına yol açmıştır.

Rejimden memnun olmayan vatandaşlar kimi zaman görece “emniyetli”, tarihsel nedenlerle devletin resmî ideolojisinin daha zayıf olduğu yerlerde de toplanabilir. Tavernalar ve bira-haneler çoğu zaman “tekinsiz” konuşmaların alkol bahane edilerek yapıldığı yerler olmuştur; birçok rejimde kiliseler –Polonya’nın Komünist rejimle, Filipinler’in Marcos rejimiyle yönetildiği dönemde Katolik Kilisesi, Doğu Almanya’da Luteran

Kilisesi gibi– rejim karşıtı vatandaşların kendilerini bir nebze de olsa emniyette hissederek toplandıkları belli başlı yerler olmuştur (Johnston ve Mueller, 2001). Kiliselerdeki dinî liderler, (örneğin Filipinler’de Kardinal Sin, Doğu Almanya’da Rhip Eppelmann), bu rejimlerin yıkılmasına yol açan halk ayaklanmalarında çoğu zaman önemli rol oynamıştı; çünkü içinde yer aldıkları toplum nezdindeki meşruiyeti çok köklü olan bir uluslar üstü örgütün üyesi olmalarının getirdiği sınırlı dokunulmazlıkları mevcuttu. Kimi zaman işçi sendikaları devletten belirli ölçüde bağımsız kalmayı başarmış ve devletin gözünde meşruluğunu korumuş oldukları için siyasi mücadeleyi bir ölçüde mümkün kılabilirdi. Örneğin, Polonya’da Solidarność’u tamamen bastırmak Polonya İşçi Partisi için çok zordu çünkü bu parti de kendisini işçilerin partisi olarak tanımlıyordu. Mısır’daki rejim, kuruluşunu bir sosyalist devrime dayandırıyordu ve sendikalar 2011’deki Mısır olaylarında da büyük bir rol oynadı (Gelvin, 2012). Buna karşılık, bazen de görünüşte siyasetle alakası olmayan dernekler, örneğin 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında Çekoslovakya’da faaliyet gösteren tiyatro kumpanyaları, rejim karşıtı duyguların görece emniyetli bir ortamda ifade edilebildiği ve rejimden memnun olmayan insanların toplanmasına vesile olan “iki yüzlü örgütlere” dönüşüyordu (Johnston ve Mueller, 2001). 1989’da Çekoslovakya’da yaşanan Kadife Devrim’de rejim karşıtı faaliyetlerin en çok görüldüğü yerin “Büyülü Fener” adlı tiyatro olması, tiyatronun yöneticilerinden birinin, Vaclav Havel’in de oyun yazarı olması şaşırtıcı değildir (Garton Ash, 1999).

Bu gözlem genelleştirilebilir. Siyasi konuları tartışmanın tehlike yarattığı birçok toplumda, genç ve hoşnutsuzları kendine çekip konformist ve memnunları ayıklayan, bu yüzden de nihayetinde muhalefetin *mekânı* olan “alt kültürler” çoğu zaman mevcuttur (Slee, 2012). 1980’lerin Doğu Avrupa’sında bu rolü (Batılılaşmanın ve gençlik isyanının sembolü olarak görülen) tiyatro ve progresif rock müziği oynadı; Havel, oyun yazarlığının yanı sıra, deneysel rock yapan *Plastic People of the Universe* grubunun da hayranıydı. *Facebook* ve yeni sosyal medya, 21.

yüzyılın ilk on yılının sonlarına doğru Mısır'da bu rolü oynadı ve rejimin devam etmesinden çok az çıkarı olan genç Mısırlılar için sığınak vazifesi gördü. Burada vurgulanmak istenen, (Sovyet dayanışmasına dair resmî anlatıyla alttan alta çelişen “milliyetçi” şarkıları söylemek üzere bir araya gelen insanların kurduğu) 1980'ler Macaristan'ındaki koroların ya da 2010-2011 yılları arası dönemde Mısır'da *Facebook*'un son derece siyasi ortamlar olduğu değildir; buna karşılık, rejimle ters düşen insanların “resmî” kamusal alanın boğucu ortodoksisinden kaçıp birlikte vakit geçirebilmek için buralara geldiğini de belirtmek gerekir. Söz konusu alt kültürlerdeki insanların faaliyetlerinin çok büyük bir bölümü tereddütsüz apolitik faaliyetler olduğu için, ters tepmesi riskini almadan ya da gerçekten faydalı faaliyetleri engellemeden böyle yerleri kapatmak da çok zordu. Sekizinci Bölüm'de belirtmiş olduğumuz üzere, içeriğinin çoğunun sevimli kedilerden oluşması *Facebook*'un kapatılmasını zorlaştırmakla birlikte, onu siyasi görüşlerin ifade edildiği bir platform haline getiren de tam olarak bu özelliği idi (Zuckerman, 2015). Bu nedenle, bahsedilen alt kültürler “isyancının ikilemini” kendi başlarına çözmüyor olsalar da, rejimi daha çok tehdit edecek muhalefet biçimlerini geliştirecek eylemciler genellikle buralardan yetişiyordu.

Duyguları harekete geçirme

Isyancının ikilemini aşmanın ikinci yolu, “duyguları harekete geçirme” olarak adlandırabileceğimiz yöntemdir. Haksızlık karşısında öfkelenme gibi duyguların halkın harekete geçirilmesindeki önemine çok farklı araştırmalarda dikkat çekilmiştir (Stekelenburg ve Klandermans, 2013; Pearlman, 2013). Milliyet, din ya da grup kimliğinin diğer önemli unsurlarında duygusal karşılık bulan sembollerin gücü, İran'daki mollalar, Burma ve Filipinler'deki milliyetçi kahramanlar, Latin Amerika ve Polonya'daki Katolik rahipler gibi, otoriter bir rejime karşı bu sembollerini kullanabilecek ve halka inandırıcı gelecek “cemaat” liderlerinin, muhalefet etme zamanının geldiğine karar ver-

diklerinde ve devletten nispeten bağımsız kalabildikleri süreçte, aşırı tehlikeli olabileceğini açıklamakta yardımcı olur (Slater, 2009).

Bu tespite uygun olarak, aktivist sanatın özü, kısmen, demokrasi dışı rejimin yaratmış olduğu “korku eşiğinin” aşılmasına yardımcı olacak duyguları körüklemek ve böylece elverişsiz koşullarda dahi insanların koordineli kolektif harekete dahil olmalarına imkân tanımaktır. Örneğin, bazı Mısırlı eylemciler, “Hepimiz Halid Said’iz” isimli *Facebook* sayfasını ustaca kullanarak polis şiddetine dair bilginin halka yayılmasını ve rejime duyulan öfkenin katmerlenmesini sağlamıştı. Said, polisin döverek öldürdüğü genç bir adamdı; görünen o ki, öldürülme sebebi, iki polisin bir uyuşturucu baskınında el koydukları parayı ve uyuşturucuyu zimmetlerine geçirdiğini gösteren bir videoyu internete koymasıydı (Gelvin, 2012, s. 49-50). Said’in başına gelen münferit bir olay değildi: Mısır polisinin şiddete bulaştığı biliniyordu ve polisin yolsuzluğa karıştığına dünyanın her yerinde rastlanırdı. Yine de, Mısır’daki eylemciler onu rejimin çürümüşlüğü’nün bir sembolü olarak göstermeyi başarmış, Wael Ghonim ve diğer Mısırlı rejim karşıtı eylemcilerin açtığı *Facebook* sayfası, insanların çoğunun dayanışma göstermesine katkı sunmuştu. Burada vurgulanmak istenen, *Facebook*’un protestoları koordine etmede rol oynadığı değildir (zaten *Facebook* buna uygun da değildir çünkü eylemcilerin sayfaları polis tarafından gözetlenir [bkz. Rosenberg, 2011]); daha ziyade, insanların Mübarek rejimine sokaklarda meydan okumak için gereken “cesareti” toplamalarına, içlerindeki kızgınlık ve öfkeyi harlayarak o *Facebook* sayfasının hizmet etmiş olmasıdır.

Yüz yüze protesto ritüelleri, cesaret kazandırıcı duyguların korunduğu ve grup dayanışmasının yaratıldığı önemli araçlardır (Pearlman, 2013; Harris, 2012). İyi bir sokak gösterisi başarılı bir etkileşim ritüelidir ve insanların bu gösteriye katılmasına sebep olan cesaret verici duyguların daha da fazla üretilmesini sağlar (Collins, 2004). Kimi zaman, bu protesto gösterilerinin Filipinler’de Ferdinand Marcos’un devrilmesiyle sonuçla-

nan EDSA protestolarındaki² gibi “karnaval” havasında geçtiği (Chenoweth ve Stephan, 2011), kimi zaman da muazzam kalabalıkların katılımıyla 2009 yılında İran’da gerçekleşen sessiz “Yeşil Hareket” protestoları gibi kasvetli olduğu aktarılır (Harris, 2012); ancak her durumda, başarılı bir protesto insanların o harekete duyduğu bağlılığı pekiştirmeye vesile olur. 2009’da İran’daki protesto gösterilerine katılan birçok kişinin hissettiği üzere, muazzam kalabalıkların toplandığı bir gösterinin kelime-nin tam anlamıyla tüyleri diken diken etmesi ve insanın hayatını baştan aşağı değiştiren katartik bir deneyim halini alması, söz konusu pekişmenin en iyi örneğidir. Mahir eylemciler bu cesaret verici duyguları hissettirecek yaratıcı taktiklerin kullanılmasında ve insanların rejimden duyduğu korkuları yenmesine yardımcı olmakta son derece ustadırlar. Örneğin, Sırbistan’daki ve Ukrayna’daki gençliği örgütleyen eylemciler, rejimi hareket-siz bırakmak için tasarlanmış “ikilemde bırakma eylemlerinin” kullanımına öncülük etmişlerdi: Rejim, (örneğin) bir fıçıyı tutuklayarak komik görünmek ile hiçbir şey yapmayarak güçsüz görünmek arasında tercih yapmaya zorlanıyordu. Bu gibi eylemler insanları muhalefete geçmeye cesaretlendirdi ve özellikle gençlerin muhalefeti “kahramanca ama sakince” hareket eden insanlar gibi görmesini sağladı (Rosenberg, 2011; Nikolayenko, 2007). Benzer bir şekilde, Suriye’deki eylemciler, ayaklanma bozulup çok taraflı bir iç savaşa dönüşmeden önce, dans maratonları, sokak tiyatroları ve grafitileme gibi pek çok “yüreklendirici” eylem düzenlemişti (MacFarquhar, 2011).

Söz konusu taktikleri tek kullanan demokrasi yanlısı eylemciler değildi; şiddete daha çok başvurulmuş olan diğer devrim süreçlerinde de insanların diğerlerini öldürmeleri ya da başkalarının mallarına el koymaları için cesaretlendirilmeleri gerekiyordu. Örneğin 1940’lardaki Çin Devrimi’nde, Komünist Partili eylemciler, köylülerin toprak ağalarını ve diğer zengin köylüleri önce eleştirecek, ardından dövecek, mallarına el koyacak ve hat-

2 FDSA: Epifanio de los Santos Avenue. Filipinli tarihçi Epifanio de los Santos’un adı verilen ve 1986’daki Marcos karşıtı gösterilerde protestoların merkezi haline gelen yol – ç.n.

ta öldürecek cesareti toplamaları için mücadele seansları düzenlemişlerdi (Walder, 2015, s. 46-47). Tipik bir mücadele seansı, Çin Kızıl Ordusu'nun (daha sonraki adıyla, Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun) Japon kuvvetlerinin çekilmesinin ardından bir köye yerleşmesini takiben parti kadrolarının (eylemcilerin) çağrısıyla başlıyordu. Köyde otoriteyi temsil eden figürler –köyün en yaşlısı ya da Japonlarla işbirliği yapmakla suçlanan toprak ağalarından biri– köy meydanına çıkarılır ve köylülerin gözü önünde parti kadroları “bunları suçlar, tokatlar ve yumruklardı” (Walder, 2015, s. 46). Katılım ihtiyari değildi. Bu kadrolar ayrıca, suçlama ritüeline köylülerin de katılmasını talep ederdi.

Eğer köylülerden katılım olmazsa, bütün köy halkı küçük gruplara bölünür ve parti kadrolarıyla birlikte, itham edilenlerin ahlâksızlıklarının üzerinden geçilir, mücadele seanslarına katıldıkları için başlarına bir şey gelmesinden korkmalarına gerek olmadığına dair köylülere güvence verilirdi. (Kızıl Ordu'nun köyü terk etmeyeceği söylenirdi). Bu toplantılar ayrıca, bir sonraki gün düzenlenecek mücadele seansını hangi köylülerin yöneteceğini belirlemeye de hizmet ederdi. Bu süreç, köylülerin çoğu mücadele seansına katılıncaya kadar bir iki defa daha tekrar edilir ve gergin ortam körüklenirdi. Mücadele seansının hedef aldığı kişiler nihayetinde ya kurşuna dizilir ya da dövülerek öldürülür, mal mülkleri de köylülere dağıtılırdı (Walder, 2015, s. 46-47). Kızıl Ordu muhtemelen bu kadar tantanaya gerek olmadan da köydeki otorite figürlerini kurşuna dizip topraklarını köylülere dağıtabilirdi; fakat bu mücadele seansları hem köylülere sosyal etkileşimdeki normal tabuları yıkacak cesareti vermiş hem de Komünistlere bağlılıklarını perçinlemişti; mücadele seanslarına katılan köylüler, önceki hayatlarına ait köy toplumuyla “köprüleri atmıştı”.

Seçici teşvikler

Yukarıdaki örnek, kolektif hareketlerin karşılaştığı sorunların çözmede üçüncü bir mekanizmaya da işaret eder: seçici teşvikler (Lichbach, 1994a, 1994b). Muhafız örgütler katılımcıla-

ra belirli teşvikler verip katılmayanları bu teşvikten yararlan-dırmayacağına halkı ikna edebilirse, insanların kolektif hareke-te katılımı da sağlanabilir. Çinli köylüler, sadece ÇKP'ye yete-rince bağlı olduklarını gösterdiklerinde dağıtılan topraklardan pay alabiliyorlardı; gerçi aynı topraklar daha sonra kolektifle-re dahil edilerek köylülerin elinden alınacak ve köylüler lleri-ye Doğru Büyük Sıçrama planının sebep olduğu kıtlıkla mah-volacaktı ama en azından o zaman Komünistler tarafından doğ-rudan ödüllendirilmişlerdi. 1989 yılında Venezuela'da meydana gelen Caracazo ayaklanmasında olduğu gibi, maddi kazanç elde etme ihtimali bazı insanları yağmaya katılmaya teşvik et-miş olabilir; 1980'lerde Kolombiya'da, 1970'lerde Vietnam'da görüldüğü üzere, kırsal bölgelerdeki köylüler, işbirliği yapma-dıkları takdirde cezalandırılacaklarına inanıyorlarsa gerilla or-dularına yardım edebilir; insanlar, 21. yüzyılın ilk on yılında meydana gelen Renkli Devrimler'deki gibi biraz da parti hava-sını tatmak ve bedava canlı müzik dinlemek için barışçı muha-lif gösterilere katılabilir. Seçici teşviklerin ne kadar etkin oldu-ğuna dair akademik tartışmalar mevcut olsa da, insanların çe-kişmeci siyasete neden katıldığını açıklamamanın tek yolu bu teş-vikler değilse de, (her şeyden önce, muhalif örgütler her zaman böyle teşvikler verecek güçte değildir), insanların görece riskli kolektif hareketlere katılmak için sadece "kendi çıkarlarını dü-şündükleri" ya da en azından davaya gönül verene kadar böyle düşündükleri söylenebilir.

Kalabalığın gücü

Eğer rejim değişecekse sadece birkaç kişinin protesto etme-si yeterli değildir; birçok, hatta milyonlarca insan, çoğu za-man defalarca ve uzun süreliğine bu protestolara katılmalı-dır. 20. ve 21. yüzyıldaki büyük ayaklanmaların çoğunda, so-kaklarda ya da büyük devrimci orduların safları arasında mu-azzam kalabalıklar toplanmış ve bu kalabalıklar, kazanana ka-dar her gün protesto gösterilerine devam etmiştir. 1979'da İran Şahı'nın devrilmesiyle sonuçlanan İran Devrimi'ne ülke nüfu-

sunun muhtemelen %10'u fiilen katılmıştı. Benzer bir şekilde, Doğu Avrupa'daki Komünist rejimlerin 1989'da devrilmesine yol açan ayaklanmalara nüfusun en az %1 ila %2'si katılmıştı (Kurzman, 2004, s. 10). 2011 yılında Tahrir Meydanı'nda yapılan protesto gösterilerine, Mısır nüfusuna kıyasla küçük olsa da, Mısır standartlarında bile devasa bir kalabalık katılmıştı: Gösterilerin en yoğun zamanlarında meydanda muhtemelen 400.000 kişi vardı. Küçük silahlı grupların devleti ele geçirmesi mümkündür, (Altıncı Bölüm'de gördüğümüz üzere, bunun adı askerî darbedir ve genellikle bu, silahlı grupların ele geçirmek istedikleri devletin bir parçası olmasını gerektirir); diğer taraftan, rejim dışı bir unsurun ister şiddete başvurarak isterse başvurmadan devleti ele geçirme şansının katılımcıların sayısı ile doğru orantılı olduğunu, nüfusun %4'ünden fazlasının katıldığı protestoların neredeyse her defasında başarıya ulaştığını istatistiksel çalışmalar gösterir (Chenoweth ve Stephan, 2011). "Halk iktidarı", içi boş bir slogan değildir; toplumsal düzeni kendi lehlerine çevirerek bozacak kadar çok sayıda insanın desteği olmadan, muhalefet güçlerinin rejim elitleri üzerinde baskı kurması ve devletin kontrolünü bırakmalarını sağlaması mümkün değildir.

Muhalefet güçlerinin karşılaştığı temel sorun, hiç şüphesiz, otoriter rejimlerin halkın protestolara katılımını engellemek için zor kullanacak ve kolektif harekete katılanları cezalandırmakla tehdit edecek olmasıdır. Çoğu zaman, zor kullanma tehdidi "işe yarar": İnsanlar evlerinde kalır, biraz homurdanır, başka türlü bir sistemde işlerin daha iyiye gideceğini düşünseler dahi düzenlerini bozup rejime karşı çıkmaz. İnsanların çoğu kahraman değildir; yeterince riskli olduğunu düşünüyorlarsa çekişmeci siyasete bulaşmamayı tercih eder. Yine de, protesto gösterileri bazen gerçekten güç kazanır, sanki boşluktan peydahlanmış gibi bir anda ortaya çıkarak güvenlik güçlerini ezip geçer ve yenilmez görünen rejimleri önüne katıp götürür: 1978-1979 yılları arasındaki döneminde 100 gün süren protestoların ardından devrilen İran Şahı; sadece dört günlük protestoyla yıkılan acımasız diktatör Nikolay Çavuşesku da dahil olmak üze-

re Doğu Avrupa'daki katı komünist rejimler (bu örnekler çevrimiçi eklerde daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır) ve başka pek çok rejim. Sıradan insanlar ne zaman protestolara katılır ve rejim karşıtı faaliyetlere dahil olan insanların sayısını artırır?

Bu sorunun yanıtı o kadar basittir ki insanın inanası gelmez: “Protesto gösterilerine katılım arttıkça bunlar insanlara daha cazip gelmeye başlar” (Kurzman, 2004, s. 10). Rejime muhalefet ederken alabilecekleri risklere göre insanların farklı kategorilere ayrıldığı fikrini ele alalım. Burada özellikle dikkat etmemiz gereken, her insanın protestoya katılma “eşiğinin” farklı olduğudur (Kuran, 1991; Karklins ve Petersen, 1993). Bazı insanlar, kimse kendilerine eşlik etmese dahi, çekişmeci siyasetin riskli biçimleriyle uğraşmaya gönüllüdür (ve tutuklanmaları ya da başlarına daha kötü bir iş gelmesi kuvvetle muhtemeldir); çoğu insan ise ancak başka bir sürü insan protestolara katıldığında ve artık işin tehlikesi kalmadığında gösterilere katılır. Bununla birlikte, protesto edenlerin sayısı arttıkça protesto etmenin riski de azalır; sadece birkaç kişiyi bastırmak kolayken, yüz binlerce insana karşı zor kullanmak çok daha güçtür. Doğu Almanya’da Sosyalist Birlik Partisi’nin lideri Erich Honecker’in, 1989 yılında Stasi’nin son şefi Erich Mielke’ye Leipzig ve diğer şehirlerde toplanmaya başlanan protestocuları dağıtması talimatını verdiğinde şu cevabı aldığı söylenir: “Erich, yüz binlerce insanı toplayıp götüremeyiz.” Erich Mielke, Honecker’in talebini gayriahlâki bulduğundan değil, (muhtemelen) teknik olarak imkânsız olduğun düşündüğü için reddetmişti (*New York Times*, 19 Kasım 1989, s. 15, akt. Przeworski, 1991, s. 64).

Protestonun yapıldığı yerde bulunmak tek risk unsuru değildir; işyerinde ya da okulda girilen hükümet karşıtı faaliyetlere verilen ceza da insanları çekişmeci siyasete katılmaktan caydırabilir. Venezuela’da “Tascón listesi” ya da “Maisanta veritabanı” denen (ve Venezuela’da 2003 ve 2004 yıllarında Hugo Chávez’in kazandığı referandumların yenilenmesi için dilekçe veren insanların kayıtlı olduğu) listelere girmek, iş başvurularının ya da terfi taleplerinin reddedilmesi için yeterli sebepti (Hsieh vd., 2011); 1989’da Doğu Avrupa’daki gösterilere

münferiden katılan işçiler işlerinden atılabiliyordu. Buna karşılık fabrikadaki tüm işçileri ya da üniversitedeki tüm öğrencileri cezalandırmak çok daha zordu; “27 Kasım 1989’deki Prag genel grevine 136.000 öğrenciden 100.000’i katılınca, üniversite yönetimi bu kadar büyük bir çoğunluğa yaptırım uygulamadı” (Karklins ve Petersen, 1993, s. 594). Protesto gösterilerine daha çok insan katıldıkça (ve bu insanlar kişinin yakın iş veya okul çevresinden olmaya daha çok başladıkça), katılım eşiği yüksek insanlar kendilerini daha fazla emniyette hisseder, garip bir şey yapıyormuş gibi hissetmemeye başlar ve “çığ” gibi artan protestolara katılabilir.

Bununla birlikte, her katılımın yeni katılımları teşvik etmesi için protestoların büyümesi gerekir. Her şeyden önce, baskının hüküm sürdüğü bir ortamda protesto gösterilerine katılanlar sadece birkaç tane inatçı ve idealist tiptir ya da rejimde hâlâ varlığını sürdürmeyi başarmış küçük ve taciz edilmiş muhalif grupların üyeleridir. İnsanların çoğu hükümetten, rejimden hoşnut olmasa da (doğru bir tahmin yaparak) başkalarının eylemlere katılmaya gönüllü olduğunu düşünür ve bu yüzden evinde oturup homurdanmaya devam eder. Yumurta-tavuk problemi gibi görünse de, birçok insanın çekişmeci siyaset biçimlerine katılması için, *çok sayıda* insanın diğerlerinin bu eyleme katılmasını beklemesi gerekir. Toplumda huzursuzluk başlasa da, gösterilere kaç kişinin katılacağını tahmin etmek bireyler için çoğu zaman çok zordur ve bu zorluk onları caydırabilir. 1978’deki İran Devrimi’nde gösterilerin çapının ne zaman büyüyeceğini tahmin etmek İranlılar için çok zordu; en tecrübeli Mısırlı eylemci bile, 2011’de Tahrir Meydanı’ndaki ilk gösterilerde katılımcı sayısını görünce çok şaşırmıştı (Pearlman, 2013; Kurzman, 2004). “Ahlâki uyanışlar”, “güncel bilgi sağlama” ve “referans alınan gruba göre hareket tarzının belirlenmesi” olarak adlandırabileceğimiz birkaç mekanizma, insanların bu belirsizliği çözmesine yine de yardımcı olabilir ve protestoların çığ gibi büyümesini tetikleyebilir. Bunların hepsinin işleyişi birbirine benzer: Protestoların gerekçesini daha fazla görünür hale getiren ve bununla eşzamanlı olarak diğer in-

sanların protestolara katılmaya istekli olup olmadığı hakkında bilgi sağlayan bir olay meydana gelir.

Ahlâki uyanışlar

Özellik taşıyan kimi olaylar yeterli sayıda insanı derinden etkileyip kendi protesto eşiklerini aniden kaydırmalarına, protestocu sayısında “kritik kitlenin” aşılmasına (Oliver, Marwell ve Texeira, 1985) ve o aşamadan itibaren protestolara katılmakla başlarına bir iş gelmeyeceğini düşünen insan sayısının hızla artmasına yol açabilir. Muhammed Bouazizi’nin 2010 Aralık ayında Tunus’ta kendisini yakması; 1989’da Prag’da ve Temişvar’da ya da 1978’de Tahran’da göstericilere uygulanan şiddet; 1983’te Benigno Aquino’nun Manila Uluslararası Hava Alanı’nda öldürülmesi; bu olaylar kişisel düzeyde dönüşüm uğrakları olarak deneyimlenebilir ve o zamana kadar rejimin baskıcı ve hesap vermez yönetiminin yaşattığı her türlü onursuzluğa katlanmış olan insanlar bir anda rejime artık daha fazla katlanmak istemediklerine karar verebilir (Pearlman, 2013). Bu kişisel “uyanışlar”, sosyal bilimcilerin kimi zaman “kamu yararı güdüsü” adını verdiği kavramı (Karklins ve Petersen, 1993) ya da 1989 Doğu Avrupa devrimlerinde yaygın olan kullanımıyla “ben değilsem kim?” anlayışını daha anlamlı hale getirir.

Özelliği olan olayların çok sayıda insanın protesto eşiğini “kaydırabilecek” olması, küçük protestoların bastırılmasının her zaman protestoların devam etmemesiyle sonuçlanmayacağını, aksine bazen de geri tepeceğini ve protestoların artmasına yol açacağını gösterir (Chenoweth ve Stephan, 2011; Karklins ve Petersen, 1993). Psikolojik açıdan korku eşiğini aşan insanlar, rejimin onlara orantısız ve adaletsiz gelen baskısıyla karşılaştıklarında daha fazla korkmaz, aksine daha öfkeli hale gelir; protestoculara sempati duyup olayları kenardan izlemekle yetinenler ise, bu baskının adaletsizliğinin sebep olduğu kızgınlık başlarına bir şey gelebileceği korkusunu aştığı ölçüde, protestolara fiilen katılmaya başlayabilir. Hatta bazı araştırmalar göstermiştir ki, son derece baskıcı rejimlerde kitlesel protesto-

ların bir kez başlaması, rejim yıkılana kadar protestoların devam etmesi ihtimalini, daha az baskıcı rejimlere kıyasla, daha çok içinde barındırır (Kricheli, Livne ve Magaloni, 2010); bunun sebebi tam olarak, söz konusu rejimlerde başlayan kitle-sel protestoların çok daha derin bir memnuniyetsizliğe işaret etmesi ve büyük ölçekli bir protestonun bastırılmasının daha kuvvetli bir “geri tepme” etkisi yaratabilecek olmasıdır (Francisco, 1995).

Bahsedilen geri tepme etkisini daha da kuvvetlendirecek bir unsur, bu gibi rejimlerde güvenilir bilginin yokluğudur. Örneğin, 17 Aralık 1989 tarihinde Temeşvar’da düzenlenen gösterilerde Çavuşesku’nun polise göstericilere ateş açma emri vermesi sadece altmış civarında insanın ölmesine yol açmıştı; resmî haber ajansları bu olaylara hiç yer vermezken, kulaktan kulağa dolaşan ve *Amerika’nın Sesi* radyosunun yaptığı yayınlarda söylenen, bu olayda 4.000 ila 20.000 kişinin hayatını kaybettiği-ydi (Sebestyen, 2010, s. 386). Bu abartılı rakamlar, insanları caydırmak şöyle dursun, Romanyalıların çoğunu çileden çıkardı ve bu insanlar bir anda kendilerinde, Çavuşesku’nun o nefret edilen rejimine karşı çıkma cesaretini buldu. Burada söylenmek istenen, rejimin baskısıyla karşılaşmanın insanları protestolara katılmaktan asla caydıramayacağı değildir; Çin makamlarının Tiananmen Meydanı’nda emrini verdikleri ölümlerin Çin’deki demokrasi yanlısı hareketi nasıl bitirdiğini hatırlayalım. Diğer taraftan, bu konuda yapılan birçok araştırma baskı-protesto eğrisinin kaba hatlarıyla bir ters U’ya benzediğini gösteriyor: Gösteriler ilk başladığında rejim insanlara baskı uygular, insanların normatif standartlarını aşan bu baskı onları çileden çıkartır ve daha fazla protestoya yol açar; ancak eğer baskı artmaya devam ederse insanlar eninde sonunda bu riski taşıyamayacaklarına karar verir ve protestoyu bırakır.

Güncel bilgi sağlama

Özellik taşıyan olaylar, *rejimden duyulan hoşnutsuzluğun* ne kadar derin olduğu hakkında insanlara güncel bilgi sağlama-

ları ve böylece *diğerlerinin* de protestolara katılacağı yönündeki beklentilerini arttırmalarıyla da dikkate değerdir (Lohmann, 1994; Kuran, 1991). Örneğin Doğu Avrupa'daki Leninist rejimlerin önemli bir özelliği, daha önce bahsedildiği üzere, insanların rejimden duydukları memnuniyetsizliği, genellikle sadece çok güvendikleri arkadaş ve ailelerinin girmesine izin verdikleri “niş” alanlarda ifade edebilmeleriydi (Pfaff, 2001). Buna karşılık kamusal alanlara girdiklerinde rejimin dilini kullanmak zorundalardı: Sıkıcı konuşmalar alkışlanır, parti toplantılarında bağlılıklar sunulur ve diğer ortamlarda da Vaclav Havel'in hapishanede yazdığı meşhur hikâyedeki “manav” gibi davranılır. Manav, Komünist rejimin posterlerini dükkânına gerçekten o sloganlara inandığı için değil, sadece “başına iş almak istemediği” için asar (Havel, 1992). Bunun anlamı, aslında birçok insanın rejimden memnuniyetsizlik duyması fakat bu memnuniyetsizliğin kendi küçük “niş” alanları dışında ne kadar paylaşıldığı hakkında çok az bilgi sahibi olmasıydı. Rejim muhaliflerinin ne yaptığını ya da ne söylediğini biliyor olabilirlerdi; ancak bu insanlar hep “sıradışı” insanlardı ve onların eylemleri, rejimden duyulan memnuniyetsizliğin sıradan insanlar arasında ne kadar yaygın olduğunun kanıtı olamazdı (Lohmann, 1994). Kamusal alandaki “tercih çarpıtması”, rejim elitleri de dahil olmak üzere, birçok insanın hükümete verilen halk desteğinin derecesini ve sağlamlığını abartmasına yol açmıştı.

Buna karşılık, Macaristan hükümetinin Avusturya sınırındaki polis kontrollerini kaldıracağını açıklamasının ardından (meşhur “demir perdenin” yırtılması) binlerce insanın aniden Doğu Almanya'yı terk edip Macaristan üzerinden Batı Almanya'ya geçmesi ya da 21 Aralık 1989'da Çavuşesku'ya destek vermek üzere toplanan mitingde insanların bir anda Çavuşesku'nun sözünü kesip yuhalamaya başlaması, bu rejimlerin halktan gördüğü desteğin, kamusal “yüzlerinin” ifade ettiğinden çok daha az olduğunu insanlara göstermişti. Gerçeklerin bu şekilde ifşa edilmesi heyecan vericiydi; Leipzig'deki “Pazar-tesi gösterileri”, örneğin, başlangıçta bir avuç insanın katılımıy-

la yapılırken, Doğu Almanların Batı'ya göçü başladıktan sonraki bir iki hafta içinde yüz binden fazla insan gösterilere katılır olmuştı. Bu olay “bilginin kademeli olarak yayılmasını” sağlamış ve insanların, *diğerlerinin* çekişmeci siyasete gireceği yönündeki beklentilerini arttırmış, dolayısıyla *kendilerinin* bu siyasete girme saiklerini güçlendirmişti (Lohman, 1994). Üstelik gerçeklerin ifşası söz konusu rejimlerdeki muktedirleri çoğu zaman hazırlıksız yakalamıştı; ülkede çok yaygın bir gözetleme ağı kurmuş olmasına rağmen, Bükreş'teki Saray Meydanı'na güya seçilerek getirilen 100.000 kişinin rejime kin kusmasının Çavuşesku'yu şaşırttığı gözle görülüyordu. Kalabalığın bir anda kendisini yuhalamaya başlamasının yarattığı ve mitingin canlı yayınlanıyor olması sayesinde ölümsüzleştirilen o paniği, Çavuşesku rejimini yıkılmaya mahkûm eden “zayıflık uğrağı” olmuştı. (Çavuşesku yuhalandığını duyunca önce bir donmuş, sonra alelacele durumu alttan alarak yumuşatmaya çalışmıştı. *Youtube*'da bu görüntüleri bulabilirsiniz.) Çavuşesku'yu alkışlaması için daha o sabah bulunup miting alanına götürülen, muhtemelen de onu o sabah yuhalayan ilk kişilerden biri olan taksi şoförü Adrian Donea'nın söylediği şuydu: “Çavuşesku'nun korktuğunu görebiliyorduk. Gücümüzün, güçlü olduğumuzun farkına o an vardık” (Sebestyen, 2010, s. 367). Mitingde olup bitenleri televizyondan canlı izleyen Romanyalıların çoğunluğu da aynı şeyi fark ettiğinde Çavuşesku bitmiş; kritik eşik aşılmıştı.

Yine de, tercih çarpıtmasının ve bilginin kademeli olarak yayılmasının çoğu devrimde taşıdığı önemi abartmamak gerekir. Örneğin 2011'de Mısır'da, Mübarek rejiminden diğer Mısırlıların da hoşnut olmadığını az sayıda Mısırlının bildiğini gösterecek çok az kanıt mevcuttur. Bilakis Mısır'daki rejim, bütün baskıcılığına rağmen, basında açık açık rejim eleştirisi yapılmasına, hatta Mübarek'in doğrudan eleştirilmesine şaşırtıcı ölçüde izin veriyordu (Pearlman, 2013). Benzer bir şekilde, Suriyeliler, Esad ailesine düzülen abartılı övgülere ya da resmî rejim propagandasına çok az Suriyelinin inandığını zaten uzun zamandır biliyordu (Weeden, 1998). Hem Mısır'da hem Suri-

ye'de protestoların ıg gibi büyümesine sebep olan, söz konusu rejimlerin zayıf olduğunu ya da gerçekte destek görmediğini insanların bir anda fark etmesi değildi, (oğu insan bu rejimlerin gc kullanma kapasitesinin de gayet farkındaydı); heyelanı başlatan, Tunus Devrimi'nin sebep olduğu sarsıntının insanlara cesaret vermesi ve rejimin baskı aygıtlarının yarattığı korku duvarlarını protestocuların yıkmasına imkân sağlayan taktik yeniliklerdi (Austin Holmes, 2012).

Referans alınan gruba göre hareket tarzının belirlenmesi

İnsanlar, kendilerine benzer insanların ne yaptığı hakkında ipucu alabilmek için belirli *referans gruplarının* ne yaptığını da gözlemleyebilirler. Sosyolojik açıdan bakıldığında, insanlar-daki protestoya katılma "eşiğinin" heterojenliği, farklı grupların protestolara farklı zamanlarda katılma eğiliminde olduğunu gösterir (Karklins ve Petersen, 1993). Baskıcı rejimlerde protestolara ilk (ve çoğu zaman da yalnız başlarına) katılanların tipik özelliği, kimlikleri rejim karşıtı mücadeleyi gclendirmesini ya da bu mücadeleye katılmasını gerektiren kişiler olmalarıdır. Bu kişiler –Vaclav Havel, Nelson Mandela, Aung San Suu Kyi, Lszl Tks ve daha az bilinen ancak en az bu insanlar kadar cesur kişiler– gerçek muhaliflerdir ve "hakikati yaşama" abalarını genellikle, çok defa hapse atılarak, yargılanarak, şrgne gönderilerek ve bazen de öldürülerek öderler. Diğer taraftan, insanların çoğu muhalif olmamakla birlikte, muhaliflerin ne yaptığı toplumdaki daha büyük gruplar, örneğin öğrenciler tarafından referans alınabilir. Genlikleri ve bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısının toplumun çoğunluğuna göre daha az oluşu, öğrencilerin, artık zamanının geldiğini de düşünüyorlarsa, protestolara katılması ihtimalini toplumdaki diğer gruplara oranla daha da yükseltir. Öğrenciler, protestolara katılıp katılmamaya karar verirken, muhaliflerin ya da muhalefetteki örgütlerin davaya inanmış üyelerinin başına ne geldiğine bakabilir. Öğrencilerin harekete geçmesinin ardından, bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı daha fazla ve daha çok güven ihtiyacı

olan daha kalabalık gruplar, örneğin işçiler, bu defa öğrencileri referans almak suretiyle hareket tarzlarını belirleyebilir. İşçiler de harekete geçirildiği takdirde, bu defa rejimle saf tutmuş insanlar, mesela medya mensupları ya da alt kademelerdeki bürokratlar, rüzgârın terse döndüğünü hissedebilir ve “çoğunluk ne yapıyorsa onu yapıp” rejime karşı muhalefetin safına geçebilir. Yeterince çok sayıda insan rejime bir kez karşı gelmeye başladıktan sonra, çok az insan son âna kadar rejimin yanında mücadele eder; bu kişiler ise ancak kendilerine sosyolojik anlamda yakınlığı bulunan gruplar da muhalefete geçtikten sonra “iltica edebilir”.

Bunun bir ideal durum senaryosu olduğuna hiç şüphe yoktur; gerçek devrimlerde, gruplar protesto gösterilerine birbiri ardına katılmak için düzenli bir biçimde sırada beklemezler. Buna karşılık, örneğin, 1989 yılında Doğu Avrupa’da işçilerin protestolara katılma kararını vermek için, Komünist rejime karşı kitlesel protestolar düzenleyen öğrencilerin başına ne geldiğini, gayet bilinçli bir şekilde izlediğini gösteren pek çok kanıt vardır (Karklins ve Petersen, 1993). Karklins ve Petersen, Çin’de yaşanan Tiananmen demokrasi hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir sebebinin, meydandaki öğrencilerin kritik anlarda işçilerin yardımını reddetmesi, hatta kol kola girmek suretiyle “işçilerin öğrencilerle saf tutmasını fiziksel olarak engellemesi” olduğunu dahi öne sürer (Karklins ve Petersen, 1993, akt. Perry, 1991 ve Dittmer, 1989). Öğrencilerin meydandan ayrılmamış olduğunu gören işçiler protestolara katılmaya çalışmıştı; ancak işçileri dışlayan öğrenciler, katılımcı sayısını arttırma ve böylece hükümet üzerinde daha fazla baskı yaratma fırsatını kaçırmıştı.

Enformel toplanma mekanizmaları

İnsanlar, protestoların neden, nasıl, ne zaman ve nerede düzenleneceği hakkında doğru bilgiye ulaşmaya sadece diğerlerinin protestolara katılıp katılmayacağına dair sağlam bir tahminde bulunabilmek için değil, kendilerinin katılıp katılama-

yacağına karar vermek için de ihtiyaç duyar. Bu bilgi olmadığında, yahut olup da belirsizliğe veya karışıklığa yol açtığına, protestolara katılmanın maliyeti önemli ölçüde artabilir. Daha az baskıcı rejimlerde bu bilgiyi yayan, genellikle, belirli yer ve zamanlarda belirli nedenlerle protesto gösterisi düzenleyen muhalif örgütlerdir. Buna karşılık daha baskıcı rejimlerde bu gibi örgütlerin kitle medyasına erişimi sınırlı olabileceği gibi böyle örgütler hiç olmayabilir de. 1980'lerin sonlarında Doğu Almanya veya Romanya'daki muhalif grupların sayısını bir elin parmaklarıyla göstermek mümkündü, hatta bu kadar bile değildi; 2011 ayaklanmalarından önceki dönemde Libya ve Suriye için de aynısını söylemek mümkündür.

Yine de, rejimin son derece baskıcı olduğu yerlerde dahi, sosyologların "enformel toplanma mekanizmaları" adını verdiği mekanizmaların varlığı sonucunda protesto gösterileri aniden patlak verebilir (Karklins ve Petersen, 1993). Söz konusu mekanizmalar, iletişim kanallarının açık olmadığı durumlarda dahi insanların nerede ve ne zaman toplanacaklarını koordine etmelerini sağlayan, içinde bulunulan ortamın göze çarpan, "odak noktası" haline gelmiş (Schelling, 1960) özellikleridir. Örneğin, sembolik değer taşıyan merkezî meydanlar (Tahrir, Tiananmen, Wenceslas meydanları) isyanlar başladığında doğal hedefti; (bir devrimin yıldönümü ya da tüm ulusun saygısını kazanmış bir şahsiyetin ölüm tarihi gibi) sembolik önem taşıyan tarihler de bu meydanların takvimlerdeki muadili vazifesi görür. Bu nedenle, protestocular çoğu zaman, bir merkezden koordine edilmeye fazla gerek kalmadan, merkezdeki bir meydanda önemli bir yıldönümünde toplanmaya karar verir.

1989 yılında Doğu Avrupa'daki ilk protestoların zamanlamasını belirleyen, önemli olayların yıldönümleriydi: örneğin, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 7 Ekim ya da Çekoslovakya'nın kuruluşu olan 28 Ekim (Karklins ve Petersen, 1993, s. 600). Diğer taraftan, göstericilerin koordinasyon için kullandığı başka yöntemler de mevcuttu. Leipzig'de, her pazartesi toplanmak gibi enformel bir norm ken-

diliğinden gelişmiş, protestolarda atılan “Pazartesileri görüşelim” sloganı da bu normu pekiştirmişti (s. 600). Bazen rejimler de farkında olmadan protestoların koordine edilmesine katkıda bulunuyordu: Çavuşesku, İran’dan döndüğü 20 Aralık 1989 tarihinde bir miting düzenlenmesini kendisi istemiş, “zayıflık uğrağını” da bu mitingde yaşamıştı; Doğu Alman ve Çekoslovak televizyonları ise belirli günlerde protesto gösterilerinde bulunmamaları yönünde insanları uyarıyordu. Dinî geleneklerin de enformel toplanma mekanizmaları olarak tercih edildiği olmuştur. İran Devrimi esnasında, hem geleneksel dinî törenler hem de 40 mevlitleri doğaçlama mitinglere dönüşüyordu. Muhalefetin esas lideri olan ve o dönemde Irak’ta sürgünde bulunan Humeyni’nin oğlunun 1977 yılındaki beklenmedik ölümü, örneğin, ilk defa “Şah’a ölüm” çağrılarının yapılmasına yol açtı (Kurzman, 2004, s. 29); baskı arttıkça, ritüele dönüşmüş bu durumlar, muhalefetteki mollaların, Şah’ın güvenlik güçleri ne zaman birilerini öldürse “ters tepme” etkisini yaratabilme kapasitesini arttırdı.

Yeni sosyal medya

İnsanları protesto amacıyla bir araya getirme sorununu çözenin, ülkelerin sansürlemekte zorlanabileceği ve dünyadaki pek çok gençlik hareketine güç katmış görünen yeni sosyal medya teknolojileri sayesinde çok daha kolay olduğu düşünülür (Dobson, 2012). Buna karşılık, söz konusu teknolojiler şüphesiz protesto gösterilerini teşvik ve koordine etmekte kullanılabilir olsa da (Tüfekçi, 2014; Lynch, 2011), çekişmeli siyasetin ortaya çıkışı ve koordinasyonu sırtını hiçbir zaman sadece bir teknolojiye yaslamamıştır; başarılı devrimlerde muhalif güçler, insanları protestolara dahil edebilmek için toplumsal bağlantıları, “fısıltı gazetesini” ve diğer birçok imkânı yaratıcı bir biçimde kullanmayı başarmıştır. Örneğin 1978 yılındaki İran Devrimi sırasında, İran basını Şah tarafından son derece sıkı kontrol altında tutulduğu için, muhalifler sürgündeki Humeyni’nin konuşmalarının kaydedildiği kasetleri ül-

keye gizlice sokuyor ve camilerde dinleterek halkı isyana daha çok teşvik ediyordu (Kurzman, 2004, s. 14, 31). Buna karşılık, Mısır'daki eylemciler, sosyal medyaya çok fazla bel bağlayanın onları devletin takibine karşı korumasız bıraktığını ve gerçek dünyadaki protestoları koordine etmede pek de yararlı olmadığını (Mahala'da başarısızlığa uğrayan "6 Nisan" grevi protestolarının sonuç vermemesinin ardından) 2008'in hemen başında öğrenmişti (Rosenberg, 2011). Sekizinci Bölüm'de belirtildiği üzere, medyanın yeni biçimleri üzerine yapılan çalışmalar, protestoların koordine edilmesinde bu yeni biçimlerin etkisinin genellikle abartıldığı sonucuna varır (Lynch, 2011; Tüfekçi, 2014); söz konusu biçimler rejimin hem yandaşları hem de muhalifleri tarafından kullanılabilir, bu kedi-fare oyunu da muhaliflere belirgin bir fayda sağlamaz (Gunnitsky, 2015).

Akademisyenlerin de belirtmiş olduğu üzere, yeni sosyal medyanın, dünyanın dikkatini çekişmeci siyasetin görüldüğü örneklerle çekmekte ve duyguları –kimi zaman protestocuların lehine, kimi zaman da aleyhine– harekete geçirmekte çok etkili olduğundan hiç şüphe duyulmaz (Tüfekçi, 2014; Lynch, 2011). Buna karşılık, söz konusu teknolojilerin topluma ne kadar nüfuz ettiği ülkeden ülkeye önemli farklar gösterir; Mübarek'in iktidardan indirilmesinden önce dahi Batı medyasının bir "Facebook devriminden" bahsettiği Mısır'da, nüfusun sadece %5,5'lik kısmının *Facebook*, dikkate bile alınmayacak %0,15'lik kısmının da *Twitter* hesabı vardı (Austin Holmes, 2012). Üstelik bağlantı kalitesi düşük de olsa, bir şekilde internet erişimine sahip olanların genel nüfusa oranı muhtemelen sadece %35'ti (Tüfekçi, 2014). Buna ilaveten, Mısır istisnai bir örnekti: İsyanın uzun süredir iktidarda olan başka bir ömür boyu başkanı (Saneh'i) yerinden etmeyi başardığı Yemen gibi bir yerde, bu sayılar çok daha düşüktü. Yeni sosyal medya, insanlara baskıcı devletlere meydan okuma cesaretini gerçekten kazandıran yüz yüze etkileşim ritüelleriyle kıyaslandığında yetersiz kalabilen bir alternatiftir (örnek için bkz. Kutu 11.1).

KUTU 11.1 İran'da Yeşil Hareket'in Başarısızlığı

İran'da 2009 yılında yaşanan, hile karıştığını düşündükleri bir seçimi protesto etmek için sokağa dökülen insanların sayısının yeri geldiğinde bir milyonu aştığı “Yeşil Hareket”, muhtemelen, yeni sosyal medyanın halkı harekete geçirmekte başarısız olabileceğine dair en gösterişli ve en yakın tarihli örnektir (Harris, 2012; ayrıca bu bölümdeki “Kalabalığın Gücü” başlığına bakın). Bu hareketlilik, Haziran'daki seçimlerden birkaç gün sonra, muhalefetin protestoları örgütlemesine fazla gerek kalmadan en üst seviyesine ulaşmış, Temmuz ayında da yavaş yavaş zayıflayıp sona ermişti. Harris'in savunduğu üzere, “internet aktivizmi”, söz konusu protestoların koordine edilmesine ve devam ettirilmesine yardımcı olmak şöyle dursun, eylemlere katılması muhtemel insanların kafasını karıştırmış ve harekete geçmelerini engellemiş, seçim sonrası protestolarda ve seçim öncesi toplantılarda görülen ve başlangıçta insanlara hükümete meydan okuma cesareti kazandıran yüz yüze etkileşimin yarattığı “duygusal enerjinin” aşama aşama körelmesine yol açmıştı.

Örneğin sosyal medyadaki duyurularda aynı miting için birden fazla yer ve zaman belirtiliyordu; insanların elinde “doğru bilgiyi” ayırt etme imkânı da yoktu. Üstelik devletin baskısı kendisini ciddi ölçüde hissettirmeye başladığında, hayaatını kaybetmiş ya da dayak yemiş insanların fotoğraflarının sosyal medyada çok fazla yer bulması, insanları harekete geçirmektense daha da pasifleştirdi. Daha önce incelediğimiz örneklerde bu görüntüler, insanların öfkelenmesine ve çekişmeci siyasete müdahil olmasına yol açmışken, bu vakada insanları, protestonun getireceği riskleri *olduğundan yüksek değerlendirmeye* sevk etmiş gibi duruyor. Üstelik 2011'de Mısır'da yaşanan protestolarla karşılaştırıldığında, 2009'da İran'da görülen protestolar hem daha kalabalıktı hem de devletin eylemcilere yönelik fiili baskısı daha azdı: Güvenlik güçleri ve devlete bağlı milis kuvvetleri tarafından öldürülen kişi sayısı İran'da yaklaşık 100 iken, Mısır'da iki haftalık ayaklanmada 800'den fazla kişi öldürülmüştü (bkz. Harris, 2012, s. 442). Bu durum, çoğu insanın sokaktan çekilmesine ve siyasi mücadeleyi çevrimiçi alana taşımasına sebep oldu; ancak, kalabalık halinde söylenen marşlar gibi yoğunluğu yüksek ve yüz yüze protesto ritüelleri olmadığında da, söz konusu hareketin başlangıçta taşıdığı duyguyu yükü kısa sürede yerini umutsuzluğa bıraktı.

Çekişme repertuarları

İnsanlar bir şeyi protesto ettiklerini söylediklerinde bu öyle sa-
dece lafta kalmaz: Oturma eylemi yaparlar, yürüyüşlere katılır-
lar, grev yaparlar, tencere tavaya vururlar, tüfeklerini alıp tepe-
lere çıkarlar, yeraltından notlar yazarlar veya görüşlerini sosyal
medyada belirtirler, bazen de canlı bomba olup kendilerini pat-
latırlar ya da kendilerini yakarlar. Belirli bir toplumda insanla-
rın devletten şikâyetlerini dile getirmesine, devleti değiştirme-
sine veya en azından devletin karar mekanizmasını etkileme-
sine aracılık eden pratiklerin oluşturduğu bütüne sosyologlar
tarafından verilen isim *çekişme repertuarı*dır (Tilly, 2006; Til-
ly ve Tarrow, 2006). Bu tanımda bir müzik teriminin kullanıl-
ması yerindedir; caz müziğinde olduğu üzere, toplumun çekiş-
me repertuarı, insanların (yürüyüşler, toplu dilekçeler gibi) ba-
zı temel “senaryoları” geliştirmesine müsaade eder ve eski stan-
dartları zaman zaman karşılaşılan yeniliklerle birleştirir. Klasik
bir örneği, devletin iktidarını temsil eden yerlere yapılan yürü-
yüşü ele alalım: Benzer hususlardan şikâyet eden bir grup in-
san önceden belirlenmiş bir yerde buluşur, sembolik önem ta-
şıyan bir yere, muhtemelen parlamentoya ya da şehir meydanı-
na doğru yürüyüşe başlar ve yürüyüş esnasında bu şikâyetler-
le bağlantılı sloganlar atar. Bununla birlikte, bahsettiğimiz ve
dünyanın her tarafından kullanılan bu basit pratik, insanlık ta-
rihi kadar eski değildir; 19. yüzyıldaki gelişmelerin bir ürünü-
dür (Tilly, 2006). Farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda bu
pratığın nasıl uygulandığına bakıldığında, ayrıntıdaki farklılık-
ların muazzam olduğunu görürüz: Yürüyüş sırasında bazen ko-
nuşmalar yapılır, bazen sessizce ilerlenir; bazen insanlar benzer
kıyafetlerle yürüyüşe katılmaya çalışır, bazen buna ihtiyaç duy-
maz; bazen yürüyüşler festival havasında geçer, bazen de yürü-
yüş kasvet hâkimdir.

Çekişme repertuarındaki farklılıklar kısmen kültürel ve ta-
rihsel sebeplere bağlıdır. Ağırlıklı olarak Latin Amerika’da gö-
rülse de o coğrafyayla sınırlandırılmayacak olan “cacerolazo”
eylemi (tencerelere, tavalara kaşıkla, çatala ritmik bir şekil-

de vurulması), dünyanın birçok bölgesinde yaygın bir protesto pratiği iken bazı yerlerde hiç duyulmamıştır. Kendini yakma eylemine çoğunlukla Güney ve Doğu Asya'daki Budist gruplarda rastlanmakla birlikte, Tunus'ta 2011 ayaklanmalarını başlatan Muhammed Bouazizi gibi, dünyanın başka yerlerinde de bu eylemi etkin bir biçimde kullananlar olmuştur. 1980'lerde Sri Lanka hükümetiyle mücadele eden Tamil Kaplanları'nın yoğun biçimde kullanmış olduğu intihar bombacısı eylemleri artık ağırlıklı olarak "İslâmcı" gruplarla ilişkilendirilir. Çekişme repertuarındaki bu farklılıklar, her zaman, belirli taktiklerin ne kadar etkin olduğunun rasyonalite süzgecinden geçirildiğini ve daha sonra benimsendiğini gösteriyor değildir; aksine, söz konusu mücadele araçlarının, her kültürde onurunu korumanın, inandığı dava için fedakârlık yapmanın ve benzeri davranışların taşıdığı anlama sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koyar.

Yine de, eylemciler sahip oldukları repertuarın izin verdiği ölçüde (ve bazen de ötesine geçerek), devletin kolay kolay boşa çıkaramayacağı taktikleri seçmeye çalışır, diğer eylemcilerden taktik ödünç alır ve yeni protesto pratikleri yaratır. 2011'de Suriye'deki eylemciler kanı sembolize etmek için çeşmeleri kırmızıya boyamış, aslında önceden kaydedilmiş sesleri hoparlörlerden vererek [protestonun yeri, katılımcı sayısı ve benzeri hususlarda] polisi yanıltmıştır (MacFarquhar, 2011). Belarus hükümeti rejim karşıtı konuşmaları neredeyse tamamen yasakladığında, Belaruslu eylemcilerin yaptığı alkışlamak, bazen de bir araya gelip "hiçbir şey yapmadan" sadece durmak olmuştur (Barry, 2011; Mouzykantskii, 2011). Cesur protestocuların yaratıcılığı görenleri çok fazla etkileyebilir fakat rejimlerin bu yaratıcılıkla başa çıkma kapasitesinin de göz ardı edilmemesi gerekir.

Şiddeti mücadele aracı olarak görmek ya da görmemek

Çekişmeci siyasete dahil olmak isteyen insanların yapması gereken en temel tercihlerden biri, repertuarlarını ağırlıklı olarak hangi tür araçlardan oluşturacakları, şiddete başvuran yön-

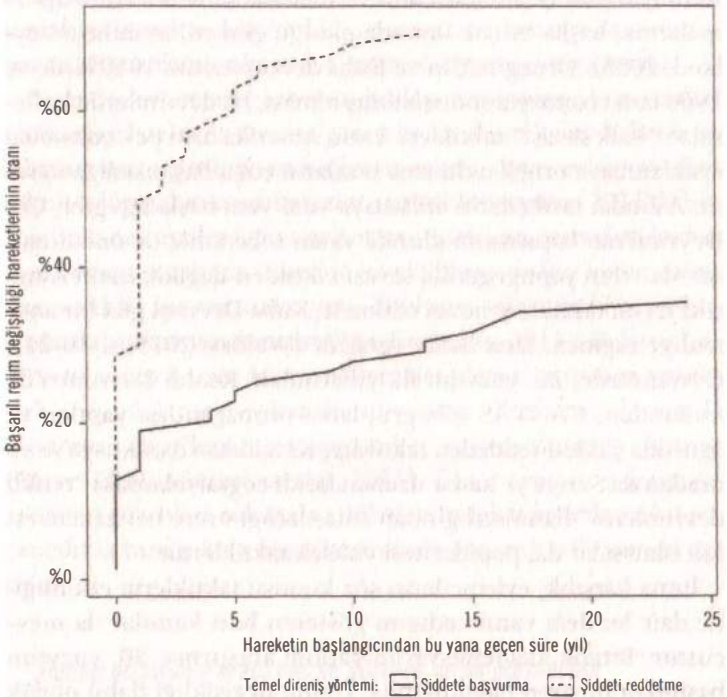
temlerle mi yoksa şiddeti reddeden yöntemlerle mi yola devam edecekleridir. Siyasi rakiplerini öldürmek, işkenceden geçirmek gibi nefret uyandıran yöntemlere başvurabilecek bir baskıcı rejimin muhalifleri, atasözlerindeki gibi dağlara çıkıp hükümete oradan savaş mı açmalıdır? Yoksa bu tür muhalif gruplar devlete karşı, sonrasında birçok rejim muhalifi şiddete başvurarak devam etmiş olmakla birlikte 2011 yılının başlarında Suriyelilerin yaptığı gibi yürüyüş, grev, oturma eylemi ve benzeri taktikler aracılığıyla şiddet dışı yöntemlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı bir tarzda mı mücadele etmelidir?

Bu tercih çoğu zaman, üzerinde çok düşünülmeden yapılır. Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, insanlardaki bilişsel önyargılar çeşitli akımlara ve modalara kendilerini kaptırmalarına, başka birçok konuda olduğu gibi yol açabilir (Weyland, 2008). Örneğin, Çin ve Küba devrimlerinin 1950'lerde ve 1960'larda başarıyla sonuçlanmış olması, bu devrimlerde kullanılan "halk savaşı" taktikleri, Latin Amerika'daki pek çok solcu ayaklanmaya örnek oldu ama bunların çoğu başarısızlığa uğradı. Aslında, tarihçilerin anlamaya yeni yeni başladığı gibi, Çin Devrimi'nin başarısının altında yatan sebep, hiç de öncülüğünü Mao'nun yaptığı gerilla savaşı taktikleri değildi; Latin Amerika'da bu taktiklere heves edilmesi, Küba Devrimi gibi bir anomaliye rağmen, fena halde yersizdi (Walder, 2015, s. 16-21). Günümüzde, 21. yüzyılın ilk yıllarındaki Renkli Devrimler'de kullanılan, CANVAS gibi gruplarca propagandası yapılan ve ağırlıklı şiddeti reddeden taktikler, Kazakistan'dan Rusya'ya ve oradan da Suriye'ye kadar uzanan farklı coğrafyalardaki "renkli devrimlerin" başarısızlığından anlaşılacağı üzere her zaman etkili olmasalar da, popüleritesi yüksek taktiklerdir.

Buna karşılık, eylemcilerin söz konusu taktiklerin etkinliğine dair bu defa yanılmadığını gösteren bazı kanıtlar da mevcuttur. Birçok akademisyenin yaptığı araştırma, 20. yüzyılın başından itibaren bakıldığında, (rejim değişikliği dahil olmak üzere) önemli ölçüde siyasi değişim talebiyle başlatılan ve ağırlıklı olarak şiddeti reddeden mücadele araçlarının bulunduğu repertuarlara sahip hareketlerin, şiddete başvuru hareketle-

re kıyasla, rejimin baskıcı karakterinin çok belirgin olduğu rejimlerde dahi, *kendi koşullarına göre* başarıya daha çok ulaştığını gösterir (Chenoweth ve Stephan, 2011; Stephan ve Chenoweth, 2008; Schock, 2004; 2013). Şekil 11.2’de göreceğimiz üzere, Chenoweth ve Lewis’in (2013) çalışmasına dahil edilen ve 1945-2006 yılları arasındaki dönemde rejim değişikliği talebiyle başlatılıp şiddeti reddeden mücadele araçlarının kullanıldığı hareketlerin yarısından çoğu en fazla on yıl içerisinde başarıya ulaşmıştır. Buna karşılık, rejim değişikliği talebiyle ay-

ŞEKİL 11.2
Direniş Hareketlerinin Şiddet Kullanımına Göre Başarı Oranları
(1945-2006)

Rejim değişikliğine yönelik hareketler için Nonviolent and Violent Campaigns and Outcomes (NAVCO) veri projesinin 2.0 versiyonu verileri, Chenoweth ve Lewis'te (2013) tarif edildiği şekliyle alınmıştır. Temel direniş yöntemi idealize edilmiş bir tiptir; bu hareketlerde kimi zaman hem şiddet dışı hem de şiddete dayalı yöntemler kullanılmış olup bazı hareketlerde hareketin amacının değiştiği dahi olmuştur.

nı dönemde başlatılan ancak şiddet taktiklerinin kullanıldığı seksen hareket incelendiğinde, sadece üçte birinden biraz fazlasının nihayetinde başarıya ulaştığı, bunlar için de onlarca yıl mücadele verildiği görülür.

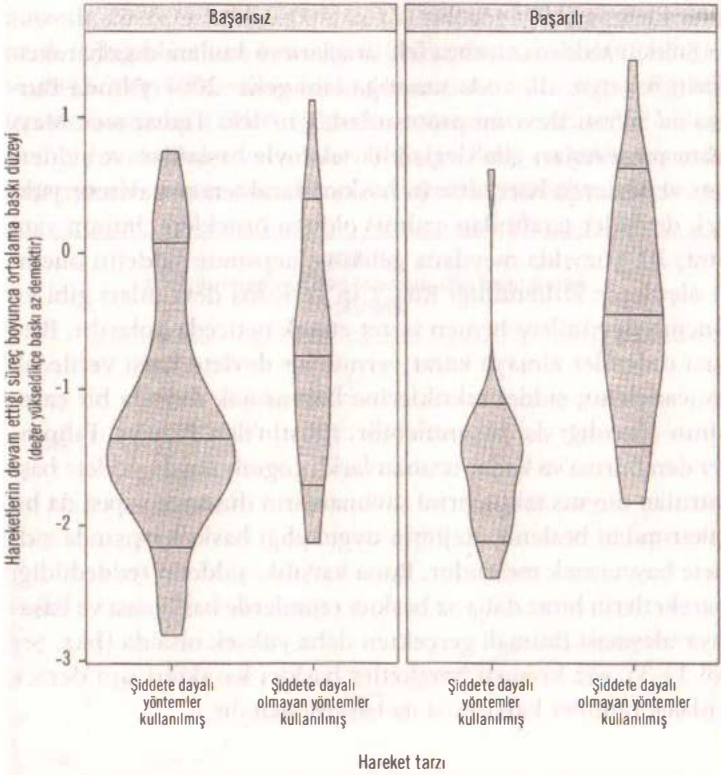
Şiddeti reddeden mücadele araçlarının kullanıldığı hareketlerin başarısı, ilk anda mantığa ters gelir: 2007 yılında Burma'da Safran Devrimi protestoları, Çin'deki Tiananmen Meydanı protestoları gibi değişiklik talebiyle başlatılan ve şiddete yer verilmeyen hareketlerin baskıcı karakteri son derece yüksek devletler tarafından ezilmiş olduğu örneklerle, bunun yanı sıra, 20. yüzyılda meydana gelen ve hepsinde şiddetin önemli ölçülerde kullanıldığı Rus, Çin ve Küba devrimleri gibi en önemli devrimlere hemen işaret etmek neticede kolaydır. Baskıcı önlemler almaya karar vermiş bir devlete karşı verilecek mücadelenin şiddet taktiklerine başvurmak dışında bir çaresinin olmadığı da düşünülebilir. Filistin'den Peru'ya, Filipinler'den Burma'ya kadar uzanan farklı coğrafyalarda şiddete başvurulmuş direniş taktiklerini savunanların düşünce yapısı da bu çıkarımdan beslenir: Rejimin uyguladığı baskı karşısında şiddete başvurmak meşrudur. Buna karşılık, şiddetin reddedildiği hareketlerin biraz daha az baskıcı rejimlerde başlaması ve başarıya ulaşması ihtimali gerçekten daha yüksek olsa da (bkz. Şekil 11.3), söz konusu hareketler baskıcı karakteri son derece yüksek rejimler karşısında da başarılı olabilir.

Şiddeti reddetme ve kalabalığın gücü

Şiddeti reddeden yöntemlerin kullanıldığı hareketlerin bu kadar başarılı görünmesinin esas sebebi, bu hareketlerin “katılım avantajı” sunması (Chenoweth ve Stephan, 2011) ve önceki bölümlerde tartıştığımız “kalabalığın gücünü” daha çok teşvik etmesidir. (Daha önce dikkat çektiğimiz üzere, söz konusu hareketler denendiği takdirde daha başarılı olur fakat şiddet taktiklerine başvurulmuş hareketlere kıyasla daha az denir.) Şiddete başvurulmayan mücadele yöntemleri, genel bir ifadeyle, baskıcı rejimlerde dahi katılımcısını şiddet taktikleri-

ŞEKİL 11.3

Baskı Seviyesine Göre Şiddet Kullanan ve Kullanmayan Direniş Hareketlerinin Başarısı
(1945-2006)

Rejim değişikliğine yönelik hareketler için Nonviolent and Violent Campaigns and Outcomes (NAVCO) veri projesinin 2.0 versiyonu verileri, Chenoweth ve Lewis'te (2013) tarif edildiği şekliyle, alınmıştır. Temel direniş yöntemi idealize edilmiş bir tiptir; bu hareketlerde kimi zaman hem şiddet dışı hem de şiddete dayalı yöntemler kullanılmış olup bazı hareketlerde hareketin amacının değiştiği dahi olmuştur. Baskı göstergesi, Fariss'ten (2014) alınan ve hareketin gerçekleştiği yıllara göre ortalaması alınmış bir gizil değişken ölçümüdür; daha düşük değerler daha fazla baskı anlamına gelmekte birlikte, 0 değeri 1949-2013 yılları arası dönemindeki ortalama baskı seviyesini gösterir. Grafiğin içindeki her bir şeklin alanı, ilgili kategorilerdeki hareket sayısı ile doğru orantılıdır.

ne oranla daha az riske sokar. Hareketlerde çok sayıda ve farklı biçimlerde taktiğin kullanıldığı, protesto yürüyüşleri ya da oturma eylemleri gibi “bir merkezde toplanmayı gerektiren taktikler” ile rejimin baskısına tepki olarak seçilen iştirak et-

me, boykot ve grev gibi “birden fazla yerde uygulanması gereken taktikler” arasında yaratıcı geçişlerin yapıldığı vakalarda bu husus bilhassa geçerli duruma gelir (Schock, 2013). Söz konusu hareketler, şiddet taktiklerinin kullanıldığı hareketlere kıyasla çok daha fazla çeşitlilik arz eden katılımcıları bu nedenle çeker. Şiddet kullanımına başvurulmuş ayaklanmalarda genellikle kırsal bölgelerdeki genç erkekler ayaklanmaya katılırken, şiddet kullanmayı reddeden kampanyalara temelde şehirde yaşayan, risk toleransı daha düşük öğrenciler, işçiler ve emekliler gibi çok farklı gruplardan insanların katılımı sağlanabilir (Celestino ve Gleditsch, 2013; Chenoweth ve Stephan, 2011).

Katılım gösteren insan sayısının fazla olması hem protestolara katılanların kendilerini daha fazla emniyette hissetmesini (önceki paragraflarda gördüğümüz üzere, kalabalık toplulukları bastırmak daha güçtür) hem de muhalefet ile rejim mensupları arasında geçmişten gelen bağlantılar bulunması ihtimalini artırır. Söz konusu bağlantıların varlığı –örneğin kutuplaşmış bir toplumda baba ve oğlun karşı kamplarda yer olması; güvenlik güçleri ile protestocular arasında sınıfsal veya etnik bağlar bulunması– aşırı şiddet kullanımının önüne geçebilir, gerçekten şiddet kullanıldığında ters tepmesine yol açabilir ve güvenlik güçlerinin saf değiştirmesini teşvik edebilir. Üstelik şiddeti reddeden yöntemlerin kullanıldığı başarıya ulaşan hareketlerde, protestolara katılanlar ile güvenlik güçleri arasındaki kardeşlik bağlarının genellikle güçlendiği görülür; Portekiz’deki “Karanfil Devrimi”nin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, eylemcilerin güvenlik güçlerine çoğu zaman karanfil vermesiydi. Aynı taktik, 1978 İran Devrimi ve Gürcistan’daki “Gül Devrimi” gibi, şiddet kullanımının reddedildiği, başarılı olmuş diğer birçok harekette de kullanılmıştı. Buna karşılık, özellikle de rejimle arasındaki toplumsal bağ çok zayıf olan bir azınlık grubuna mensup isyancıların doğrudan tehdidine maruz kalan güvenlik güçlerinin benzer bir kardeşlik duygusunu hissetmesi muhtemelen çok daha zordur; rejim tarafından bastırılanlar silahlı isyancılar ise bu baskının “ters tepmesi” ya da uluslararası kamuoyunun bu baskıyı koşulsuz kınaması ihtimali daha azdır.

Bu sebeple, şiddetin kullanıldığı ya da reddedildiği mücadele araçları arasında yapılacak tercihi, kalabalıklar ile güç arasında, Hannah Arendt'in (1970) klasik formülasyonunda yer verildiği şekliyle (ayrıca bkz. Márquez, 2011b) "iktidar" ve "şiddet" arasında bir seçim gibi düşünebiliriz. Şiddetin kullanıldığı isyanların başarıya ulaşması için davasına inanmış insanlara, zor kullanılmasını sağlayacak teknik imkânlara ihtiyaç duyulurken, şiddetin reddedildiği hareketlerin başarılı olması için ise daha büyük insan kalabalıklarının, toplumsal düzeni bozacak ve ordu ya da parti hiyerarşisi gibi rejimin "taşıyıcı kolonlarındaki" insanların iltica etmesini teşvik edecek şekilde harekete geçirilmesine ihtiyaç vardır (Sharp, 2012; Chenoweth ve Stephan, 2011). Hiç şüphesiz, bu ayrımı her vakada çok keskin çizgilerle ortaya koymak mümkün değildir; şiddet kullanımının tercih edildiği ve başarıya ulaşmış hareketler (Çin Devrimi, Vietnam Savaşı) tam da kalabalıkların *eksik olmadığı*, aksine, milyonlarca sıradan insanın desteğinin, şiddete yer verilmeyen ve başarılı olmuş hareketlerdeki gibi seferber edilebildiği hareketlerdi (Chenoweth ve Stephan, 2011). Diğer taraftan, bu tespit, şiddet kullanımının tercih edildiği hareketlerin, başarılı olduklarında kalabalıkların ideolojik birliğinin daha güçlü olduğu hareketler olduğuna da işaret eder; çünkü bu gibi hareketler başarıya ulaşmak için çok büyük ve çok farklı özellikler arz eden destekçilerden bir koalisyon kurmaya o kadar da muhtaç değildir. Buna karşılık, şiddeti reddeden hareketler sadece genel amaçlar üzerinde, örneğin diktatörün devrilmesinde mutabık kalmış görünürlükler, başarıya ulaştıkları anda da daha açık ve hızlı bir biçimde bölünürler (O'Donnell ve Schmitter, 1986).

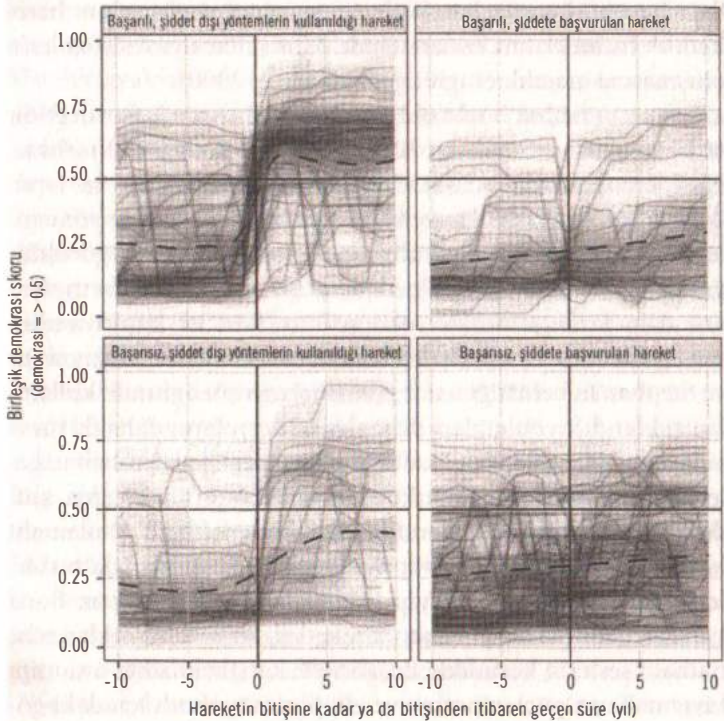
Şiddet kullanmayı tercih eden ve reddeden hareketlerin sonuçları

Buna ilaveten, şiddete başvurulmayan devrimler rejimleri *devirmekte* bu yöntemi savunanların iddia ettiği kadar başarılı olmasa da (şüpheli bir inceleme için bkz. Lehoucq, 2016), söz konusu devrimler ile daha şeffaf ve daha demokratik yönetim-

lere geçilmesi arasındaki istatistikî bağlantı, devrimin başarıya ulaşması *kaydıyla* hâlâ daha yüksek gibi görünür. Şekil 11.4'te görebileceğimiz gibi, rejimi değiştirmeyi hedefleyen, şiddet dışı yöntemleri kullanan başarıya ulaşmış bir hareketin akabinde ölçülen demokrasi seviyesi kampanya öncesindeki demokrasi seviyesinden önemli ölçüde yüksek çıkarken, başarıya ulaşmış şiddet yöntemlerinin kullanıldığı kampanyalardan sonra bu değişmez. İncelenen verideki birkaç vaka, örneğin esasen

ŞEKİL 11.4

Rejim Değişikliğini Hedefleyen Hareketlerin Başarıya veya Başarısızlığa Uğramasının Sonuçları

Rejim değişikliğini hedefleyen hareketler için Nonviolent and Violent Campaigns and Outcomes (NAVCO) veri projesinin 2.0 versiyonu verileri, Chenoweth ve Lewis'te (2013) tarif edildiği şekliyle, alınmıştır. Temel direniş yöntemi idealize edilmiş bir tiptir; bu kampanyalarda kimi zaman hem şiddet dışı hem de şiddete dayalı yöntemler kullanılmış olup bazı hareketlerde hareketin amacının değiştiği dahi olmuştur. Demokrasi verisi Pemstein, Meserve ve Melton'dan (2010) alınmış olup yazar tarafından genişletilmiştir (Márquez, 2016a).

şiddet dışı yöntemlerin kullanıldığı protestoların Şah'ı devirmekte başarılı olduğu ancak (en azından bu kitaptaki standartlara göre) demokrasi ile sonuçlanmadığı İran Devrimi, her şeye rağmen, (tam anlamıyla olmasa da) *daha* demokratik siyasi sistemlerin kurulmasına vesile olmuştur; İran İslâm Cumhuriyeti, tüm kusurlarına rağmen, eski otokratik monarşiden daha demokratik bir rejimdir. Chenoweth ve Lewis'in (2013) *başarısız* olduğunu tespit ettiği şiddete başvurulmamış hareketlerde dahi, hareketlerin hemen ardından gelen dönemlerde demokrasi seviyesinde artış olduğu gözlemlenmiştir; söz konusu gözlem, bazı siyaset bilimcilerin varsayımlarına uygun olarak, şiddete başvurulmayan hareketlere güç veren sivil toplum hareketlilik biçimlerinin zaman içinde daha şeffaf siyasi sistemlerin oluşmasına aracılık ettiğini gösterir (Gill, 2000).

Sonucun neden böyle olduğunu tahmin etmek zor değildir (Chenoweth ve Stephan, 2011, Sekizinci Bölüm). Öncelikle, eğer demokrasi vatandaşların fiilî katılımına dayanıyorsa, rejim değişikliği için başlatılan ve başarıya ulaşan şiddet dışı yöntemlerin kullanıldığı hareketlerin neredeyse tamamında görüldüğü üzere, bu katılımı teşvik eden hareketler vatandaşların siyasete daha fazla girmesine yol açacaktır. İkincisi, başarıya ulaşmış, şiddet dışı yöntemleri benimseyen hareketler, Chenoweth ve Stephan'ın belirttiği üzere, çatışmaların çözümünde kullanılan şiddet dışı yöntemleri düzenleyen normların daha da mevzi kazandığı, toplumun "kolektif belleğinin" parçası haline gelen siyasi kültürlerin yaratılmasına vesile olur. Bu yüzden, şiddet dışı yöntemlerin kullanıldığı hareketlerin "galibi" olan elit kesim, kendi aralarında fikir ayrılıklarına düşseler dahi birbirlerini yok etmeyi hedefleyip şiddete başvurmayacaktır. Buna karşılık, şiddete başvuru hareketler, başarılı olduklarında, muhalif seslerin kesinlikle hoşgörüyü karşılanmadığı ordu tipi hiyerarşilerin güçlenmesine ve elit kesimin kendi içindeki görüş ayrılıklarının şiddete başvurularak çözümlenmesinin normleştirilmesine sebep olur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, şiddete başvuru ayaklanmaların makul ölçülerde bir demokrasiyle sonuçlandığı örneklerle rastlanmıştır; örne-

ğin 1948’de Kosta Rika’da bu yaşanmıştır. Diğer taraftan, bu örneklerin sayısı çok azdır ve genellikle, şiddet taktikleri ile büyük ölçüde halkın şiddet dışı yöntemlerle harekete geçirilmesinden oluşurlar (örneğin Afrika Ulusal Kongresi’nin yürüttüğü ve hem şiddet içeren hem de şiddet karşıtı yöntemlerin birlikte kullanıldığı apartheid karşıtı hareket bunun “başarılı” bir örneğidir.)

Rejim değişikliği için önemli olan tek şeyin mücadelede şiddet dışı yöntemlerin kullanılması olmadığını vurgulamakta fayda vardır. Her şeyden önce, başarıya ulaşan ve şiddet içermeyen yöntemlerin kullanıldığı protestolar en iyi ihtimalle mevcut otoriter rejimin yıkılmasıyla sonuçlanabilir, onun yerine gelecek rejimin özelliklerini tam anlamıyla belirleyemez. Üstelik ayaklanmanın ardından gelen dönem, isyancılar açısından çoğu zaman hayal kırıklığı yaratır. Muazzam protestolara katılmanın verdiği heyecanın ardından kurumların yeniden inşa edilmesi, istikrarlı ve adil bir siyasi düzen kurabilmek için elit kesimle yapılması gereken pazarlıkların bayağı kaçtığı düşünülür, hatta bunlar ihanet olarak görülür. Diktatöre karşı durmak için bir araya getirilen büyük ölçekli koalisyonlardaki suni birlik de “hareket” başarıya ulaşır ulaşmaz dağılır. Demokrasiye geçiş üzerine yapılan çalışmalar bunun neredeyse evrensel bir olgu olduğunu işaret ediyor (O’Donnell ve Schmitter, 1986). Bu yüzden Mısır’da Mübarek’in devrilmesini Mursi döneminde yaşanan toplumsal kutuplaşma izlemiş, ordunun giriştiği darbe de bu dönemi beklenmedik bir biçimde sona erdirmişti. Polonya’da da, Solidarność’un 1989 seçimlerinde kazandığı zaferin getirdiği rehabetin ardından yaşanan şiddetli tartışmalar ve kimi zaman da centilmenlik dışı hamleler, Komünizm’den demokrasiye geçeli yirmi beş yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlâ devam ediyor.

Şeffaf ve demokratik rejimlerin inşası bu yüzden biraz savaş da benzer: olağanüstü heyecan uğraklarının kesintiye uğrattığı sonsuz bir sıkıntı. Demokrasi inşası sürecinin siyasi yönlerinin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi elinizdeki kitabın kapsamı dışında olmakla birlikte, bu sürecin başarısının, önceki re-

jimin unsurları içinde yer alan akliselim “liberal” elitlerin demokratikleşme taleplerine rejimin baskı uygulayarak tepki vermesini engelleyecek, siyasi rekabetin düzenlenmesini sağlayacak yeni ve kalıcı kurumlar oluşturacak bir anlaşma ve uzlaşma kapasitesine sahip olmasına büyük ölçüde bağımlı olduğunu söyleyebiliriz (O'Donnell ve Schmitter, 1986). Söz konusu anlaşmalar kimi zaman, siyasi rekabetin hangi biçimlere bürünebileceğini düzenleyen ve neye hizmet ettiği açık “paktlar” şeklinde karşımıza çıkabilir: Komünist Parti'yi siyasi hayattan men etmek suretiyle yeni bir askerî rejimin işbaşına gelmesini engellemek için tasarlanan ve 1958 yılında Venezuela'da imzalanan “Punto Fijo Paktı” bunun bir örneğidir. Diğer taraftan, bu anlaşmalarla neyin amaçlandığı bazen doğrudan anlaşılamadığı gibi bazen de bu anlaşmalar ahlâki açıdan sakat tavizler içerir: Arjantin'de devrik askerî rejimin liderlerine dokunulmazlık tanınmasını sağlayan anlaşmalar da bu durumun bir örneğidir. Böyle tavizler verilmiş olsa dahi, yeni kurulan demokrasilerin çoğu on beş yıl içinde tekrar çöker (Ulfelder, 2010); bunun sebebi de genellikle kendi iktidarlarını tahkim etmenin peşinde koşan iktidar sahiplerinin pratikleridir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, demokratikleşme talebiyle başlayıp başarıya ulaşmış ayaklanmaların toplumsal şartların önemli ölçüde iyileşmesine sebep olduğuna nadiren rastlanır.

Yine de, şiddet dışı yöntemlerin kullanıldığı devrimler olumlu yapısal değişiklikler yaratmada yetersiz kalmış görünüp hayal kırıklığı doğurmuş olsa dahi, bu gibi değişikliklere *gerçekten* sebep olmuş büyük ölçekli, dünya tarihini etkileyen ve şiddete dayalı yöntemlerin kullanıldığı devrimler çoğu zaman trajik sonuçlar da doğurmuştur. Üstelik 20. yüzyıldaki büyük devrimlerin çoğunu izleyen felaketlerle karşılaştırıldığında, bugünkü demokratik “yorgunluk” döneminde heyecan verici görünmese de, şeffaf ve demokratik rejimlerin kurulması hakiki ve kırılgan bir başarı gibi durur (Przeworski, 2010). Bu açıdan bakıldığında ise, en azından İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, şiddet dışı yöntemlerin kullanıldığı ayaklanmaların daha iyi sonuçlar vermiş olduğu ortadadır.

Sonuç

Büyük ölçekli çekişmeye her zaman rastlanmaz. Birçok rejim, en baskıcı olanları dahi, büyük ölçekli ayaklanmalarla karşılaşmaz, çünkü ayaklanmanın da riski vardır; koşullar ümit vaat etmiyorsa, ayaklanmaların kalıcı rejim değişikliğine yol açtığı da pek az görülmüştür. Diğer taraftan, bazen gerçekten de ayaklanma başlar; kimi zaman milyonlarca insanı uzun süreli ve dramatik bir biçimde harekete geçirir. Mısır'da, İran'da veya Rusya'da yaşayan insanların sürekli yeniden keşfettikleri üzere "o anlarda takvimin yaprakları çok hızlı ilerler".

Büyük ölçekli seferberlik aynı zamanda yeni fırsatlara da kapı açar. Demokrasi dışı rejimlerin, rejim dışı unsurların kolektif hareket etmesini ne ölçüde engelleyebileceğini etkilemek suretiyle, adaletin yerine getirilmemiş olması, uluslararası sistemdeki değişiklikler, diğer devrimler, elit kesimin kendi içinde bölünmesi gibi çok farklı olaylar bu seferberliği tetiklemiş olabilir. Bazen de insanlar, çok da ileriye düşünmeden, bir anlık heyecanla, ümitsiz görünen durumlarda dahi kendi fırsatlarını *yaratırlar*. Etkili bir seferberlik, demokrasi dışı rejimlerin dayattığı "korku bariyerlerini" yeterli sayıda insanın aşması için onlara verilecek duygusal desteğe de bağlıdır; insanlar, diğerlerinin de protestolara katılacağına inanmaya başladıkça seferberliğin etkisi artar. Nihayetinde, büyük ölçekli seferberlik, terörizmden barışçı kitlesel yürüyüşlere kadar çok farklı biçimlerde karşımıza çıkabilir; bununla birlikte, şiddete yaslanmayan mücadele biçimlerinin otoriter rejimlerin devrilmesi ve demokratikleşme baskılarının artması anlamında yakın geçmişte daha iyi sonuç verdiği açıktır.

Sonuç: Demokratikleşmenin Belirsizliği

Demokrasi dışı siyaset son iki yüzyılda çok fazla değişmiştir. İkinci Bölüm’de ortaya konulduğu üzere, 19. yüzyıldan itibaren, dünya pek çok bakımdan çok daha fazla demokratikleşmiştir. Siyasi hayat vaktiyle monarşinin getirdiği fikirler ve soya dayalı seçim normları etrafında şekillenmişken, artık hemen her yerde “halk” egemenliği ve seçimli demokrasi normlarına göre yapılandırılır.

Diğer taraftan, söz konusu değişimler doğrusal bir güzergâh izlememiş ve demokrasinin yaşadığı üç büyük kriz, bu kitapta ayrıntılı bir biçimde incelediğimiz üç demokrasi dışı yenilik döneminin yaşanmasına katkıda bulunmuştur. Avrupa ülkelerindeki rejimlerin iki dünya savaşı arasındaki dönemde yaşadığı kriz, “temsili” olmaktan öteye gitmeyen demokrasilerden çok kendilerinin halkın gerçek temsilcisi olduğunu iddia eden, toplum üzerindeki kontrolü ve baskıyı eşi benzeri görülmemiş seviyelere çıkartan ve ideolojinin ziyadesiyle ağır bastığı rejimlerin görüldüğü “totaliter uğrağın” doğmasına yol açtı. İkinci Dünya Savaşı’nın yaşattığı travmaların ardından gelen dekolonizasyon sürecinin yarattığı iyimserlik, yöneticilerin kalkınma, komünizm karşıtlığı veya milli birlik adına demokratik kurumların getirdiği kısıtlamaları bir kenara itmesiyle “otoriterlik” ve

“diktatörlük” uğrağına yol verdi. Günümüzde de, demokrasi dışı rejimlerdeki yöneticilerin demokratik kurumları demokrasi dışı emelleri uğruna boyundurukları altına almanın yeni yollarını buldukları, demokratik ülkelerin pek çoğunun da demokraside geriye gittiğı “rekabetçi otoriter” uğrağına muhtemelen girmiş bulunuyoruz.

Söz konusu demokrasi dışı uğrakların hiçbirisi aslında tam anlamıyla kaybolmamış, aksine tortu gibi dibe çöküp tabaka tabaka sıkışmıştır. Bu uğrakların temelleri de genellikle daha önceki dönemlerde atılmıştır. Diktatörlük rejimleri İkinci Dünya Savaşı’ndan çok önce de vardı; tek adam rejimleri Afrika’da ve Orta Asya’da varlığını sürdürmeye devam ediyor, üstelik Venezuela gibi rekabetçi koşullarda bile bazen yeniden ortaya çıkabiliyor. Rekabetçi otoriterliğin günümüzde nasıl vücut bulduğuna baktığımızda, 19. yüzyıldaki atalarından genel oy hakkını garanti altına almak ve demokratik referanslarını daha yüksek sesle ilan etmek suretiyle farklılaşmış olsalar da temsilî kurumların gelişimi açısından bunlarla bazı benzerlikler sergilediklerini de görürüz. Dünyadaki büyük güçlerden biri olan Çin, her ne kadar artık totaliter diktatörlükle yönetilmese de tam anlamıyla otoriter bir rejim olmaya devam ediyor ve otoriterliğini azaltacağı yönünde bir emare de yok; üstelik “Çin modeli” denen yapının cazibesi de son yıllarda artmış görünüyor. Yeryüzünde petrole dayalı ekonomilerden en önemlisi Suudi Arabistan, en temel demokratik normları kesinkes reddeden istikrarlı bir hanedan monarşisidir. Totaliter egemenliğin son kalıntılarına ise Kuzey Kore’de ve Eritre’de hâlâ rastlanabiliyor.

Bu demokrasi dışı rejimlerin her türlü, halihazırda devlet mekanizmalarının kontrol masalarında yer kapmamış insanların iktidardan belli bir ölçüde, gerekiyorsa da zorla dışlanmasını sağlamışsa da, son yüzyılda refaha kavuşmuş rejimlere – demokrasi dışı rejimlerin en başarılı türlerine– bakıldığında, bunların her zaman baskının veya tek adamlığın en üst seviyeye çıktığı rejimler olmadığı görülür. Aksine, başarılı rejimler iktidarlarını kurumlar –ağırlıklı olarak da siyasi partiler– üzerinden kurma eğiliminde olmuştur: Bu kurumlar elit kesimi ik-

tidara karşı değil, onunla birlikte hareket etmeye teşvik etmiş, rejime destek verecek diğer grupların harekete geçirilmesinde yardımcı olmuş, bir yandan iktidarın tek bir merkezde toplanmasının kaçınılmaz sonucu olarak biriken yalanlar arasında gerçek bilgileri ayıklarken diğer yandan rejimin kendi beyanlarının inandırıcılığını arttırıp bilginin daha akıllıca işlenmesini sağlamıştır. Başarılı demokrasi dışı rejimler böylece temsili demokrasilerin kurumsal repertuarının çoğunu ödünç almış, siyasi partileri ve seçimleri kendi çıkarına kullanmış, bilindik ve etkisiz propagandayı bir kenara atıp kurtulmuş, kamusal alanın şeffaflığının daha da artmış olmasıyla yaşamayı öğrenmiştir. Bu gibi rejimler insani gelişmişlik açısından hakiki başarılar elde etmekle övünebilecek olsa dahi, Dokuzuncu Bölüm'de ortaya konulduğu üzere demokrasiler hâlâ daha güvenilir seçeneklerdir.

Yine de, demokrasi dışı rejimler, iktidarın tek merkezde toplanmasının sebep olduğu ve modern çağdaki büyük normatif kaymalarla etkisi artan çelişkilere kısıp kalır. Sekizinci Bölüm'de etraflıca tartışıldığı üzere, demokrasi dışı rejimlerin başına bela olan bağlılık ve bilgi yönetimi açmazları, kurumsal yeniliklerle her ne kadar bir parça ıslah edilmiş olsalar da asla tam anlamıyla yok olmaz. Dünya genelinde sadece demokratik meşruiyet normlarının kabul gördüğü bir ortamda, otoriter yönetimlerin “gerçekten” demokratik olma iddiaları, Onuncu Bölüm'de gördüğümüz üzere, özellikle de küresel iktisadi kalkınma ve değerlerdeki değişimin, demokrasi dışı yönetimlerce verilen kaynakları ve iktidarı paylaşma taahhütlerinin ne kadar boş olduğunu göstermesi halinde her zaman boşa çıkacaktır. Son olarak belirtilmesi gereken, şiddete yer vermeyen rekabet etme yöntemlerinin küresel ölçekte güç kazanmasının demokrasi dışı rejimleri demokratikleşmeye zorlamakta şaşırtıcı ölçüde başarılı olduğu ve en baskıcı rejimlerin dahi birçok durumda “halkın gücü”ne duyarlı olduğunun ortaya çıktığıdır.

İşte bu sebeplerle demokrasi dışı rejimler kötü durumdadır ancak daha ölmemiştir. Zaman içinde dünyanın giderek daha da demokratikleşeceğini düşünmek için yeterli sebepler var-

dır ama Martin Luther King Jr.'nin bir zamanlar söylemiş olduğu üzere “tarihin çizgisinin” her zaman “adalete meylededeğine” bilimsel bir kesinlikle inanmak mümkün değildir. Siyasi liderler ve elitler, iktidarı tek elde toplamanın ve devleti kontrol etme mücadelesinin zemininin koşullarını ağırlaştırmanın yeni yollarını sürekli buluyor, bu yüzden de açık ve şeffaf siyasi rekabet için verilen mücadelenin sürekli yenilenmesi gerekiyor. Ne var ki “siyaset, sert yüzeylerde yavaşça ancak tutku ve şuur- lu bir muhakemenin birleşiminden güç alarak kuvvetli bir darbeye gedik açılmasıdır” (Weber, 1994, [1919], s. 369).

- Acemoglu, Daron ve James Robinson. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press [Türkçesi: *Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri*, çev. Ebru Tutu, Sevil Kurdoğlu, Ümit Tatlıcan, Bağlam Yayıncılık, 2. baskı, 2016].
- Acemoglu, Daron, Suresh Naidu, Pascual Restrepo ve James A. Robinson. (2014). "Democracy Does Cause Growth", National Bureau of Economic Research Working Paper No. 20004.
- Aguilar, Paloma. (2009). "Whatever Happened to Francoist Socialization? Spaniards Values and Patterns of Cultural Consumption in the Post-Dictatorial Period", *Democratization* 16(3): 455-484.
- Aidt, Toke S. (2009). "Corruption, Institutions, and Economic Development", *Oxford Review of Economic Policy* 25(2): 271-291.
- Albertus, Michael. (2015). *Autocracy and Redistribution: The Politics of Land Reform*, New York: Cambridge University Press.
- Alesina, Alberto ve Angeletos George-Marios. (2005). "Fairness and Redistribution", *American Economic Review* 95(4): 960-980.
- Alesina, Alberta ve Nicola Fuchs-Schfindeln. (2007). "Goodbye Lenin (or Not?): The Effect of Communism on People", *American Economic Review* 97(4): 1507-1528.
- Almeida, Heitor ve Daniel Ferreira. (2002). "Democracy and the Variability of Economic Performance", *Economics & Politics* 14(3): 225-257.
- Andersen, Jørgen J. ve Michael L. Ross. (2014). "The Big Oil Change: A Closer Look at the Haber-Menaldo Analysis", *Comparative Political Studies* 47(7): 993-1021.
- Anderson, Christopher J., Andre Blais, Shaun Bowler, Todd Donovan ve Ola Listhaug. (2005). *Losers' Consent: Elections and Democratic Legitimacy*, Oxford: Oxford University Press.

- Anderson, Lisa. (1991). "Absolutism and the Resilience of Monarchy in the Middle East", *Political Science Quarterly* 106(1): 1-15.
- Ansell, Ben ve David Samuels. (2010). "Inequality and Democratization: A Contrarian Approach", *Comparative Political Studies* 43(12): 1543-1574.
- Arendt, Hannah. (1970). *On Violence*, New York: Harcourt, Brace, World [Türkçesi: *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 9. Baskı, 2018].
- . (1973). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich [Türkçesi: *Totalitarizmin Kaynakları 1/Antisemitizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 7. Baskı, 2018; *Totalitarizmin Kaynakları 2/Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2018; *Totalitarizmin Kaynakları 3/Totalitarizm*, çev. İsmail Serin, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2018].
- Aristotle. (1944) [M.Ö. 3. yüzyıl]. *Politics*, çev. H. Rackham (Loeb Classical Library 1998 baskısı), Cambridge, MA: Harvard University Press [Türkçesi: *Politika*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, 2018].
- Austin Holmes, Amy. (2012). "There Are Weeks When Decades Happen: Structure and Strategy in the Egyptian Revolution", *Mobilization* 17(4): 319-410.
- Axworthy, Michael. (2013). *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic*, New York: Oxford University Press.
- Banfield, Edward C. (1958). *The Moral Basis of a Backward Society*, Glencoe: Free Press.
- Barker, Rodney. (2019). *Legitimizing Identities: the Self-presentations of Rulers and Subjects*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Barre, Robert. (1996). "Democracy and Growth", *Journal of Economic Growth* 1(1): 1-27.
- Barry, Ellen. (2011). "Sound of Post-Soviet Protest: Claps and Beeps", *New York Times*, <http://www.nytimes.com/2011/07/15/world/europe/15Belarus.html>.
- Bartels, Larry M. (2005). "Homer Gets a Tax Cut: Inequality and Public Policy in 'the American Mind'", *Perspectives on Politics* 3(1): 15-31.
- Baum, Matthew A. ve David A. Lake. (2003). "The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital", *American Journal of Political Science* 47E(2): 333-347.
- Beetham, David. (2009). "The Contradictions of Democratization by Force: The Case of Iraq", *Democratization* 16(3): 443-454.
- . (2013). *The Legitimation of Power*, 2. Baskı, Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Beissinger, Mark. (2007). "Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions", *Perspectives on Politics* 5(2): 259-276.
- Belkin, Aaron ve Evan Schoferi. (2003). "Toward 21 Structural Understanding of Coup Risk", *Journal of Conflict Resolution* 47(5): 594-620.
- Bell, Daniel. (2015). *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy*, Princeton: Princeton University Press.
- Belova, Eugenia ve Valery Lazarev. (2007). "Why Party and How Much? The Soviet State and the Party Finance", *Public Choice* 130(3-4): 437-456.
- . (2008). "Secret Public Finance: Revenues and Expenditures of the Soviet Communist Party, 1938-1965", *Europe-Asia Studies* 60(3): 455-482.

- Bennett, Philip ve Moises Nuim. (2015). "21st-Century Censorship: Governments Around the World Are Using Stealthy Strategies to Manipulate the Media", *Columbia Journalism Review*, January/February.
- Benstead, Lindsay J. (2015). "Why Do Some Arab Citizens See Democracy as Unsuitable for Their Country?", *Democratization* 22(7): 1183-1208.
- Berman, Sheri. (1997). "Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic", *World Politics* 49(3): 401-429.
- Bermeo, Nancy. (2009). "Does Electoral Democracy Boost Economic Equality?", *Journal of Democracy* 20(4): 21-35.
- Besley, Timothy J. ve Masayuki Kudamatsu. (2007). "Making Autocracy Work", CEPR Discussion Paper 6371. http://eprints.lse.ac.uk/3764/1/Making_Autocracy_Work.pdf.
- Besley, Timothy ve Stephen Coate. (1998). "Sources of Inefficiency in a Representative Democracy: A Dynamic Analysis", *American Economic Review* 88(1): 139-156.
- Bhavnani, Ravi ve Michael Ross. (2003). "Announcement, Credibility, and Turnout in Popular Rebellions", *Journal of Conflict Resolution* 47(3): 340-366.
- Bian, Yanjie, Xiaoling Shu ve John R. Logan. (2001). "Communist Party Membership and Regime Dynamics in China", *Social Forces* 79(3): 805-841.
- Bicchieri, Cristina ve Yoshitaka Fukui. (1999). "The Great Illusion: Ignorance, Informational Cascades and the Persistence of Unpopular Norms", *Business Ethics Quarterly* 9(1): 127-155.
- Blaydes, Lisa. (2010). *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaydes, Lisa ve Mark Kayser. (2011). "Counting Calories: Democracy and Distribution in the Developing World", *International Studies Quarterly* 55(4): 887-908.
- Boix, Carles. (2003). *Democracy and Redistribution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- . (2011). "Democracy, Development, and the International System", *American Political Science Review* 105(4): 809-828.
- Boix, Carles ve Susan Stokes. (2003). "Endogenous Democratization", *World Politics* 55(4): 517-549.
- Boix, Carlos, Michael Miller ve Sebastian Rosato. (2012). "A Complete Data Set of Political Regimes, 1800-2007", *Comparative Political Studies* 46(12): 1523-1554.
- Booth, John ve Mitchell Seligson. (2009). *The Legitimacy Puzzle in Latin America: Political Support and Democracy in Eight Nations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brady, Anne Marie. (2008). *Marketing Dictatorship: Propaganda and Thought Work in Contemporary China*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- . (2009). "Mass Persuasion as a Means of Legitimation and China's Popular Authoritarianism", *American Behavioral Scientist* 53(3): 434-457.
- Brahimi, Alia. (2011). "Libya's Revolution", *The Journal of North African Studies* 16(4): 605-624.

- Brancati, Dawn. (2014). "Democratic Authoritarianism: Origins and Effects", *Annual Review of Political Science* 17(1): 313-326.
- Bratton, Michael ve Robert Mattes. (2001). "Support for Democracy in Africa: Intrinsic or Instrumental?", *British Journal of Political Science* 31(3): 447-474.
- Bratton, Michael ve Nicolas van de Walle. (1994). "Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa", *World Politics* 46(4): 453-489.
- Breuer, Anita, Todd Landman ve Dorothea Farquhar. (2014). "Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution", *Democratization* 22(4): 764-792.
- Brooker, Paul. (2014). *Non-Democratic Regimes*, 3. Baskı, Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Brownlee, Jason. (2002). "...And Yet They Persist: Explaining Survival and Transition in Neopatrimonial Regimes", *Studies in Comparative International Development* 37(3): 35-63.
- . (2007a). *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- . (2007b). "Hereditary Succession in Modern Autocracies", *World Politics* 59(4): 595-628.
- Bueno de Mesquita, Bruce, James D. Morrow, Randolph M. Siverson ve Alastair Smith. (2001). "Political Competition and Economic Growth", *Journal of Democracy* 12(1): 58-72.
- Bueno de Mesquita, Bruce, Alastair Smith, Randolph M. Siverson ve James D. Morrow. (2003). *The Logic of Political Survival*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bunce, Valerie J. ve Sharon L. Wolchik. (2006). "International Diffusion and Postcommunist Electoral Revolutions", *Communist and Post-Communist Studies* 39(3): 283-304.
- . (2010). "Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes", *World Politics* 62(1): 43-86.
- Bush, George W. (2003). "The American Enterprise Institute, Irak'ın Geleceği Konuşması, 26 Şubat 2003", <http://www.presidentialrhetoric.com/speeches/02.26.03.html>.
- Butkiewicz, James L. ve Halit Yanikkaya. (2006). "Institutional Quality and Economic Growth: Maintenance of the Rule of Law or Democratic Institutions, or Both?", *Economic Modelling* 23(4): 648-661.
- Campbell, Neil ve Shrabani Saha. (2013). "Corruption, Democracy and Asia-Pacific Countries", *Journal of the Asia Pacific Economy* 18(2): 290-303.
- Carbone, Giovanni. (2015). "Democratisation as a State-Building Mechanism: A Preliminary Discussion of an Understudied Relationship", *Political Studies Review* 13(1): 11-21.
- Carbone, Giovanni ve Vincenzo Memoli. (2015). "Does Democratization Foster State Consolidation? Democratic Rule, Political Order, and Administrative Capacity", *Governance* 28(1): 5-24.
- Carlson, Matthew ve Mark Turner. (2009). "Popular Perceptions of Political Regimes in East and Southeast Asia", *Democratization* 16(2): 377-398.
- Carnaghan, Ellen. (2011). "The Difficulty of Measuring Support for Democracy in a Changing Society: Evidence from Russia", *Democratization* 18(3): 682-706.

- Cederman, Lars-Erik. (2001). "Back to Kant: Reinterpreting the Democratic Peace as a Macrohistorical Learning Process", *American Political Science Review* 95(1):15-31.
- Cederman, Lars-Erik, Kristian Skrede Gleditsch ve Simon Hug. (2013). "Elections and Ethnic Civil War", *Comparative Political Studies* 46(3): 387-417.
- Cederman, Lars-Erik, Simon Hug ve Lutz F. Krebs. (2010). "Democratization and Civil War: Empirical Evidence", *Journal of Peace Research* 47(4): 377-394.
- Cederman, Lars-Erik, Simon Hug ve Andreas Wenger. (2008). "Democratization and War in Political Science", *Democratization* 15(3): 509-524.
- Celestino, Mauricio Rivera ve Kristian Skrede Gleditsch. (2013). "Fresh Carnations or All Thorn, No Rose? Nonviolent Campaigns and Transitions in Autocracies", *Journal of Peace Research* 50(3): 385-400.
- Centola, Damon, Robb Willer ve Michael Macy. (2005). "The Emperor's Dilemma: A Computational Model of Self-Enforcing Norms", *American Journal of Sociology* 110(4): 1009-1040.
- Chambers, John R., Lawton K. Swan ve Martin Heesacker. (2014). "Better Off Than We Know: Distorted Perceptions of Incomes and Income Inequality in America", *Psychological Science* 25(2): 613-618.
- Chandra, Siddharth ve Nita Rudra. (2015). "Reassessing the Links Between Regime Type and Economic Performance: Why Some Authoritarian Regimes Show Stable Growth and Others Do Not", *British Journal of Political Science* 45(2): 253-285.
- Charron, Nicholas ve Victor Lapuente. (2010). "Does Democracy Produce Quality of Government?", *European Journal of Political Research* 49(4): 443-470.
- . (2011). "Which Dictators Produce Quality of Government?", *Studies in Comparative International Development* 46(4): 397-423.
- Chau, Adam Yuet. (2010). "Mao's Travelling Mangoes: Food as Relic in Revolutionary China", *Past & Present* 206 (Ek 5): 256-275.
- Chehabi, Houchang E. ve Juan J. Linz, der. (1998). *Sultanistic Regimes*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Cheibub, José, Jennifer Gandhi ve James Vreeland. (2010). "Democracy and Dictatorship Revisited", *Public Choice* 143(1): 67-101.
- Chen, Xueyi ve Tianjian Shi. (2001). "Medja Effects on Political Confidence and Trust in the People's Republic of China in the Post-Tiananmen Period", *East Asia* 19(3): 84-118.
- Chenoweth, Erica ve Orion A. Lewis. (2013). "Unpacking Nonviolent Campaigns: Introducing the NAVCO 2.0 Dataset", *Journal of Peace Research* 50(3): 415-423.
- Chenoweth, Erica ve Maria J. Stephan. (2011). *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*, New York: Columbia University Press.
- Cho, Youngho. (2012). "How Well Ordinary Citizens Understand Democracy: The Case of the South Korean Electorate", *Democratization* 21(2): 195-219.
- Chorin, Ethan Daniel. (2012). *Exit Gaddafi: The Hidden History of the Libyan Revolution*, Londra: Saqi Books.
- Chõn, Hyõn-jun, Moon-Young Huh, Philo Kim ve Chin-soo Bae. (2007). *An Assessment of the North Korean System's Durability*, Seul: Korea Institute for National Unification.

- Chu, Yun-han, Michael Bratton, Marta Lagos, Sandeep Shastri ve Mark Tessler. (2008). "Public Opinion and Democratic Legitimacy", *Journal of Democracy* 19(2): 74-87.
- Clague, Christopher, Philip Keefer, Stephen Knack ve Mancur Olson. (1996). "Property and Contract Rights in Autocracies and Democracies", *Journal of Economic Growth* 1(2): 243-276.
- Collier, Paul. (2009). *Wars, Guns, and Votes: Democracy in Dangerous Places*, New York: Harper.
- Collins, Randall. (2004). *Interaction Ritual Chains*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Conquest, Robert. (1986). *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, Londra: Hutchinson.
- Conquest, Robert. (2008). *The Great Terror: A Reassessment*, New York: Random House.
- Constable, Pamela ve Arturo Valenzuela. (1993). *A Nation of Enemies: Chile Under Pinochet*, New York: WW Norton & Company.
- Coppedge, Michael, John Gerring, David Altman, Michael Bernhard, Steven Fish, Allen Hicken, Matthew Kroenig vd. (2011). "Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach", *Perspectives on Politics* 9(2): 247-267.
- Coppedge, Michael, John Gerring, Staffan I. Lindberg, Svend-Erik Skaaning, Jan Teorell ile David Altman, Michael Bernhard, M. Steven Fish vd. (2015). "V-Dem Codebook V5", Varieties of Democracy (V-Dem) Project.
- Corrales, Javier. (2015). "The Authoritarian Resurgence: Autocratic Legalism in Venezuela", *Journal of Democracy* 26(2): 37-51.
- Corrales, Javier ve Michael Penfold. (2010). *Dragon in the Tropics: Hugo Chavez and the Political Economy of Revolution in Venezuela*, Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Cotton, James. (1989). "From Authoritarianism to Democracy in South Korea", *Political Studies* 37(2): 244-259.
- Dahl, Robert. (1989). *Democracy and Its Critics*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Davenport, Christian. (1997). "From Ballots to Bullets: An Empirical Assessment of How National Elections Influence State Uses of Political Repression", *Electoral Studies* 16(4): 517-540.
- . (2007a). "State Repression and Political Order", *Annual Review of Political Science* 10(1): 1-23.
- . (2007b). "State Repression and the Tyrannical Peace", *Journal of Peace Research* 44(4): 485-504.
- . (2012). "When Democracies Kill: Reflections from the US, India, and Northern Ireland", *International Area Studies Review* 15(1): 3-20.
- Davenport, Christian ve David A. Armstrong. (2004). "Democracy and the Violation of Human Rights: A Statistical Analysis from 1976 to 1996", *American Journal of Political Science* 48(3): 538-554.
- Davies, Sarah. (2004). "Stalin and the Making of the Leader Cult in the 1930s", *The Leader Cult in Communist Dictatorship: Stalin and the Eastern Bloc* içinde, Ba-

- lazz Apor, Jan Behrends, Polly Jones ve E. A. Rees (der.), 29-46, Londra: Palgrave Macmillan.
- Decalo, Samuel. (1985). "African Personal Dictatorships", *The Journal of Modern African Studies* 23(2): 209-237.
- Demick, Barbara. (2009). *Nothing to Envy: Ordinary Lives in North Korea*, New York: Spiegel & Grau [Türkçesi: *Kıskanılacak Bir Şey Yok: Kuzey Kore*"nin Sıradan Hayatları, çev. Pelin Arda, Redingot Kitap, 1. Baskı, 2017].
- Diederich, Bernard ve Al Burt. (1973). *Papa Doc: Haiti and Its Dictator*, Londra: Penguin.
- Dikötter, Frank. (2010). *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958-1962*, New York: Walker & Co.
- Dittmer, Lowell. (1977). "Political Culture and Political Symbolism: Toward a Theoretical Synthesis", *World Politics* 29(4): 552-583.
- . (1989). "The Tiananmen Massacre", *Problems of Communism* 38(5): 2-15.
- Dobson, William. (2012). *The Dictator's Learning Curve: Inside the Global Battle for Democracy*, New York: Doubleday.
- Doucouliağos, Hristos ve Mehmet Ali Ulubaşoğlu. (2008). "Democracy and Economic Growth: A Meta-Analysis", *American Journal of Political Science* 52(1): 61-83.
- Downes, Alexander ve Jonathan Monten. (2013). "Forced to Be Free?: Why Foreign-Imposed Regime Change Rarely Leads to Democratization", *International Security* 37(4): 90-131.
- Doyle, Michael W. (1983a). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy & Public Affairs* 12(3): 205-235.
- . (1983b). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 2", *Philosophy & Public Affairs* 12(4): 323-353.
- Dunn, John. (2005). *Setting the People Free: The Story of Democracy*, Londra: Atlantic [Türkçesi: *Halkın Özgürlüğü: Demokrasinin Hikâyesi*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2017].
- Easterly, William. (2011). "Benevolent Autocrats", Yayımlanmamış Tez.
- Easton, David. (1975). "A Re-Assessment of the Concept of Political Support", *British Journal of Political Science* 5(4): 435-457.
- Egorov, Georgy ve Konstantin Sonin. (2011). "Dictators and their Viziers: Endogenizing the Loyalty-Competence Trade-off", *Journal of the European Economic Association* 9(5): 903-930.
- Egorov, Georgy, Sergei Guriev ve Konstantin Sonin. (2009). "Why Resource-Poor Dictators Allow Freer Media: A Theory and Evidence from Panel Data", *American Political Science Review* 103(4): 645-668.
- El-Kikhia, Mansour O. (1997). *Libya's Qaddafi: The Politics of Contradiction*, Gainesville: University Press of Florida [Türkçesi: *Libya'nın Kaddafi'si*, çev. Saadet Yıldız Inal, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, 2011].
- Ellner, Steve. (2010). "Hugo Chavez's First Decade in Office", *Latin American Perspectives* 37(1): 77-96.
- Epstein, Catherine. (2004). "The Stasi: New Research on the East German Ministry of State Security", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 5(2): 321-348.

- Evans, Peter. (1995). *Embedded Autonomy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Evans, Richard J. (2004). *The Coming of the Third Reich*, New York: The Penguin Press.
- . (2006). *The Third Reich in Power*, New York: Penguin Books.
- Fariss, Christopher J. (2014). "Respect for Human Rights Has Improved over Time: Modeling the Changing Standard of Accountability", *American Political Science Review* 108(02): 297-318.
- Feaver, Peter D. (1999). "Civil-Military Relations", *Annual Review of Political Science* 2(1): 211-241.
- Feenstra, Robert Inklaar, Robert C. ve Marcel P. Timmer. (2013). "The Next Generation of the Penn World Table", Veri Seti, www.ggd.net/pwt.
- Fernández, Carlos. (1983). *El general Franco*, gözden geçirilmiş 2. baskı. Barselona: Argos Vergara.
- Finer, Samuel. (1962). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Londra: Pall Mall Press.
- Fish, M. Steven. (2002). "Islam and Authoritarianism", *World Politics* 55(1): 4-37.
- Fjelde, Hanne ve Håvard Hegre. (2014). "Political Corruption and Institutional Stability", *Studies in Comparative International Development* 49(3): 267-299.
- Formisano, Ronald P. (2000). "The Concept of Political Culture", *Journal of Interdisciplinary History* 31(3): 393-426.
- Foucault, Michel. (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*, New York: Palgrave Macmillan [Türkçesi: *Güvenlik, Toprak, Nüfus / College De France Dersleri (1977-1978)*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2016].
- . (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*, New York: Palgrave Macmillan [Türkçesi: *Biyopolitikanın Doğuşu College De France Dersleri (1978-1979)*, çev. Alican Taylan. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2015].
- . (1995 [1975]). *Discipline and Punish*, 2. Baskı, New York: Vintage Books [Türkçesi: *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge, 7. Baskı, 2017].
- Francisco, Ronald A. (1995). "The Relationship Between Coercion and Protest: An Empirical Evaluation in Three Coercive States", *The Journal of Conflict Resolution* 39(2): 263-282.
- Freeman, John ve Dennis Quinn. (2012). "The Economic Origins of Democracy Reconsidered", *American Political Science Review* 106(1): 58-80.
- Friedrich, Carl J. ve Zbigniew Brzezinski. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, 2. Baskı, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Fukuyama, Francis. (2013). "Democracy and the Quality of the State", *Journal of Democracy* 24(4): 5-16.
- Fulbrook, Mary. (1995). *Anatomy of a Dictatorship: Inside the GDR, 1949-89*, Oxford: Oxford University Press.
- Galíndez, Jesus de. (1956). *La era de Trujillo*, Santiago de Chile: Editorial del Pacífico.
- Gallagher, Mary E. ve Jonathan K. Hanson. (2015). "Power Tool or Dull Blade? Selectorate Theory for Autocracies", *Annual Review of Political Science* 18(1): 367-385.

- Gandhi, Jennifer. (2008). *Political Institutions under Dictatorship*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gandhi, Jennifer ve Ellen Okar. (2009). "Elections Under Authoritarianism", *Annual Review of Political Science* 12(1): 403-422.
- Gandhi, Jennifer ve Adam Przeworski. (2006). "Cooperation, Cooptation, and Rebellion Under Dictatorships", *Economics & Politics* 18(1): 1-26.
- Garton Ash, Timothy. (1999). *The Magic Lantern; The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague*, New York: Vintage.
- Gartzke, Erik. (2007). "The Capitalist Peace", *American Journal of Political Science* 51(1): 166-191.
- Gartzke, Erik ve Alex Weisiger. (2014). "Under Construction: Development, Democracy, and Difference as Determinants of Systemic Liberal Peace", *International Studies Quarterly* 58(1): 130-145.
- Geddes, Barbara. (1999). "What do we know about Democratization after 20 years?", *Annual Review of Political Science* 2(1): 115-144.
- Geddes, Barbara, Erica Frantz ve Joseph G. Wright. (2014). "Military Rule", *Annual Review of Political Science* 17(1): 147-162.
- Geddes, Barbara, Joseph Wright ve Erica Frantz. (2014). "Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set", *Perspectives on Politics* 12(1): 313-331.
- Gelvin, James L. (2012). *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*, New York: Oxford University Press.
- Gerring, John, Phillip J. Bond, William T. Barndt ve Carola Moreno. (2006). "Democracy and Economic Growth: A Historical Perspective", *World Politics* 57(3): 323-364.
- Gerring, John, Svend-Erik Skaaning, Matthew Maguire ve Eitan Tzelgov. (2013). "Democracy and Growth: A Lexical Approach", Boston ve Aarhus Üniversitesi, Yayınlanmamış Tez.
- Getty, J. Arch. (2002). "'Excesses Are Not Permitted': Mass Terror and Stalinist Governance in the Late 1930s", *The Russian Review* 61(1): 113-138.
- Gibler, D. M. ve J. Tir. (2010). "Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers", *American Journal of Political Science* 54(4): 951-968.
- Gilens, Martin ve Benjamin I. Page. (2014). "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens", *Perspectives on Politics* 12(3): 564-581.
- Gill, Graeme. (1980). "The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union", *British Journal of Political Science* 10(2): 167-186.
- . (2000). *The Dynamics of Democratization: Elites, Civil Society, and the Transition Process*, New York: St. Martin's Press.
- . (2006). "A New Turn to Authoritarian Rule in Russia?", *Democratization* 13(1): 58-77.
- . (2011). *Symbols and Legitimacy in Soviet Politics: The Life and Death of the USSR*, Cambridge University Press.
- Gilley, Bruce. (2006). "The Meaning and Measure of State Legitimacy: Results for 72 Countries", *European Journal of Political Research* 45(3): 499-525.

- . (2009). *The Right to Rule: How States Win and Lose Legitimacy*, New York: Columbia University Press.
- Gilson, Ronald J. ve Curtis J. Milhaupt. (2011). "Economically Benevolent Dictators: Lessons for Developing Democracies", *The American Journal of Comparative Law* 59(1): 227-288.
- Ginsburg, Tom ve Alberto Simpser, der. (2013). *Constitutions in Authoritarian Regimes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gleditsch, Kristian. (2004). "A Revised List of Wars Between and Within Independent States, 1816-2002", *International Interactions* 30(3): 231-262.
- . (2010). "Expanded Population Data", Veri Seti, <http://privatewww.essex.ac.uk/~ksg/exppop.html>.
- Goemans, Henk, Kristian Gleditsch ve Giacomo Chiozza. (2014). "Introducing Archigos: A Dataset of Political Leaders", *Journal of Peace Research* 46(2): 269-283, <http://www.rochester.edu/collegejfaculty/hgoemans/data.htm>, erişim tarihi: 31 Aralık 2015.
- Goldstone, Jack. (2001). "Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory", *Annual Review of Political Science* 4(1): 139-187.
- Goodin, Robert E. (1978). "Rites of Rulers", *British Journal of Sociology* 29(3): 281-299.
- Gradstein, Mark ve Branko Milanovic. (2004). "Does Liberté = Egalité? A Survey of the Empirical Links between Democracy and Inequality with Some Evidence on the Transition Economies", *Journal of Economic Surveys* 18(4): 515-537.
- Grzymala-Busse, Anna. (2001). "The Organizational Strategies of Communist Parties in East Central Europe, 1945-1989", *East European Politics & Societies* 15(2): 421-453.
- Guerrero, Alexander A. (2014). "Against Elections: The Lottocratic Alternative", *Philosophy & Public Affairs* 42(2): 135-178.
- Guliyev, Farid. (2011). "Personal Rule, Neopatrimonialism, and Regime Typologies: Integrating Dahlian and Weberian Approaches to Regime Studies", *Democratization* 18(3): 575-601.
- Gunitsky, Seva. (2015). "Corrupting the Cyber-Commons: Social Media as a Tool of Autocratic Stability", *Perspectives on Politics* 13(1): 42-54.
- Haber, Stephen. (2006). "Authoritarian Government", *The Oxford Handbook of Political Economy* içinde, Barry Weingast ve Donald Wittman (der.), 693-707, Oxford: Oxford University Press.
- Haber, Stephen ve Victor Menaldo. (2011). "Do Natural Resources Fuel Authoritarianism? A Reappraisal of the Resource Curse", *American Political Science Review* 105(1): 1-26.
- Haggard, Stephan ve Robert Kaufman. (2012). "Inequality and Regime Change: Democratic Transitions and the Stability of Democratic Rule", *American Political Science Review* 106(3): 495-516.
- Haggard, Stephan ve Marcus Noland. (2012). "Economic Crime and Punishment in North Korea", *Political Science Quarterly* 127(4): 659-683.
- Hale, Henry. (2013). "Regime Change Cascades: What We Have Learned from the 1848 Revolutions to the 2011 Arab Uprisings", *Annual Review of Political Science* 16(1): 331-353.

- Hanley, Eric. (2003). "A Party of Workers or a Party of Intellectuals? Recruitment into Eastern European Communist Parties, 1945-1988", *Social Forces* 81(4): 1073-1105.
- Hormel, Robert ve Alexander Tan. (2012). "One-Party Rule or Multiparty Competition? Chinese Attitudes to Party System Alternatives", *Party Politics* 18(3): 337-347.
- Harris, James R. (2005). "Stalin as General Secretary: The Appointments Process and the Nature of Stalin's Power", *Stalin: A New History* içinde, Sarah Davies ve James R. Harris (der.), 63-82, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, Kevan. (2012). "The Brokered Exuberance of the Middle Class: An Ethnographic Analysis of Iran's 2009 Green Movement", *Mobilization: An International Journal* 17(4): 435-455.
- Hassig, Ralph ve Kongdan Oh. (2009). *The Hidden People of North Korea: Everyday Life in the Hermit Kingdom*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Havel, Vaclav. (1992). "The Power of the Powerless", *Open Letters: Selected Writings, 1965-1990* içinde, Paul Wilson (der.), 125-214, New York: Vintage Books.
- Hawkins, Kirk A. (2016). "Chavismo, Liberal Democracy, and Radical Democracy", *Annual Review of Political Science* 19(1): 311-329.
- Hegre, Havard. (2014). "Democracy and Armed Conflict", *Journal of Peace Research* 51(2): 159-172.
- Hegre, Havard, Tanja Ellingsen, Scott Gates ve Nils Petter Gleditsch. (2001). "Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816-1992", *American Political Science Review* 95(1): 33-48.
- Herb, Michael. (1999). *All in the Family: Absolutism, Revolution, and Democracy in the Middle Eastern Monarchies*, Albany: State University of New York Press.
- Hewison, Kevin. (2014). "Considerations on Inequality and Politics in Thailand", *Democratization* 21(5): 846-866.
- Hibbard, Scott ve Azza Salama Layton. (2010). "The Origins and Future of Egypt's Revolt", *Journal of Islamic Law and Culture* 12(3): 197-214.
- Hlasny, Vladimir ve Paolo Verme. (2013). "Top Incomes and the Measurement of Inequality in Egypt", The World Bank.
- Hosking, Geoffrey. (2000). "Patronage and the Russian State", *The Slavonic and East European Review* 78(2): 301-320.
- Houle, Christian. (2009). "Inequality and Democracy: Why Inequality Harms Consolidation but Does Not Affect Democratization", *World Politics* 61(4): 589-622.
- . (2015). "Ethnic Inequality and the Dismantling of Democracy: A Global Analysis", *World Politics* 67(3): 469-505.
- Hsieh, ChangTai, Edward Miguel, Daniel Ortega ve Francisco Rodriguez. (2011). "The Price of Political Opposition: Evidence from Venezuela's *Maisanta*", *American Economic Journal: Applied Economics* 3(2): 196-214.
- Huang, Haifeng. (2015a). "A War of (Mis)Information: The Political Effects of Rumors and Rumor Rebuttals in an Authoritarian Country", *British Journal of Political Science*, 47(2): 1-29.
- . (2015b). "Propaganda as Signaling", *Comparative Politics* 47(4): 419-444.
- Huang, Yasheng. (2008). *Capitalism with Chinese Characteristics: Entrepreneurship and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Huntington, Samuel P. (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven, CT: Yale University Press.
- . (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press [Türkçesi: *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, çev. Ergun Özbudun, Kilit Yayınları, 1. Baskı, 2011].
- Hyde, Susan D. ve Nikolay Marinov. (2012). "Which Elections Can Be Lost?", *Political Analysis* 20(2): 191-210.
- Inglehart, Ronald. (2003). "How Solid Is Mass Support for Democracy: And How Can We Measure It?", *PS: Political Science and Politics* 36(1): 51-57.
- Inglehart, Ronald ve Christian Welzel. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackson, Robert H. ve Carl G. Rosberg. (1982). *Personal Rule in Black Africa: Prince, Autocrat, Prophet, Tyrant*, Berkeley: University of California Press.
- Jang, Jin-sung. (2014). *Dear Leader*, çev. Shirley Lee, Londra: Rider Books.
- Jenco, Leigh. (2013). "Revisiting Asian Values", *Journal of the History of Ideas* 74(2): 237-258.
- Jiang, Jiehong. (2010). *Red: China's Cultural Revolution*, Londra: Jonathan Cape.
- Johnston, Hank ve Carol Mueller. (2001). "Unobtrusive Practices of Contention in Leninist Regimes", *Sociological Perspectives* 44(3): 351-375.
- Joshi, Devin K., J. S. Maloy ve Timothy M. Peterson. (2015). "Popular vs. Elite Democratic Structures and International Peace", *Journal of Peace Research* 52(4): 463-477.
- Kailitz, Steffen. (2013). "Classifying Political Regimes Revisited: Legitimation and Durability", *Democratization* 20(1): 39-60.
- Kalandadze, Katya ve Mitchell A. Orenstein. (2009). "Electoral Protests and Democratization Beyond the Color Revolutions", *Comparative Political Studies* 42(11): 1403-1425.
- Kalenborn, Christine ve Christian Lessmann. (2013). "The Impact of Democracy and Press Freedom on Corruption: Conditionality Matters", *Journal of Policy Modeling* 35(6): 857-886.
- Kamrava, Mehran. (2010). "The 2009 Elections and Iran's Changing Political Landscape", *Orbis* 54(3): 400-412.
- Kant, Immanuel. (1983 [1795]). "To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch", *Perpetual Peace and Other Essays* içinde, 107-143, Indianapolis: Hackett.
- Karklins, Rasma. (1986). "Soviet Elections Revisited: Voter Abstention in Non-competitive Voting", *The American Political Science Review* 80(2): 449-470.
- Karklins, Rasma ve Roger Petersen. (1993). "Decision Calculus of Protesters and Regimes: Eastern Europe 1989", *The Journal of Politics* 55(3): 588-614.
- Karsh, Efraim ve Inari Rautsi. (1991). *Saddam Hussein: A Political Biography*, Londra: Futura.
- Katouzian, Homa. (1998). "The Pahlavi Regime in Iran", *Sultanistic Regimes* içinde, Houchang E. Chehabi ve Juan J. Linz (der.), 182-205, Baltimore: JI-IU Press.
- Keane, John. (2009). *The Life and Death of Democracy*, New York: W.W. Norton & Co.

- Kendall-Taylor, Andrea ve Erica Frantz. (2015). "Mimicking Democracy to Prolong Autocracies", *The Washington Quarterly* 37(4): 71-84.
- Kem, Holger ve Jens Hainmueller. (2009). "Opium for the Masses: How Foreign Media Can Stabilize Authoritarian Regimes", *Political Analysis* 17(4): 377-399.
- Kershaw, Ian. (1987). *The "Hitler Myth": Image and Reality in the Third Reich*, Oxford; New York: Clarendon Press.
- . (1993). "Working Towards the Führer: Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship", *Contemporary European History* 2(2): 103-118.
- Kertzer, David I. (1988). *Ritual, Politics, and Power*, New Haven, CT: Yale University Press.
- King, Gary, Jennifer Pan ve Margaret Roberts. (2013). "How Censorship in China Allows Government Criticism but silences Collective Expression", *American Political Science Review* 107(2): 326-343.
- Knutsen, Carl. (2010). "Investigating the Lee Thesis: How Bad is Democracy for Asian Economies?", *European Political Science Review* 2(3): 451-473.
- . (2012). "Democracy and Economic Growth: A Survey of Arguments and Results", *International Area Studies Review* 15(4): 393-415.
- . (2015a). "Reinvestigating the Reciprocal Relationship Between Democracy and Income Inequality", *Review of Economics & Institutions/Economia, Società E Istituzioni* 6(2): 1-37.
- . (2015b). "Why Democracies Outgrow Autocracies in the Long Run: Civil Liberties, Information Flows and Technological Change", *Kyklos* 68(3): 357-384.
- Knutsen, Carl Henrik ve Hanne Fjelde. (2013). "Properly Rights in Dictatorships: Kings Protect Property Better Than Generals or Party Bosses", *Contemporary Politics* 19(1): 94-114.
- Knutsen, Carl Henrik ve Simone Wegmann. (2016). "Is Democracy About Redistribution?", *Democratization* 23(1): 164-192.
- Koesel, Karrie J. ve Valerie J. Bunce. (2013). "Diffusion-Proofing: Russian and Chinese Responses to Waves of Popular Mobilizations Against Authoritarian Rulers", *Perspectives on Politics* 11(03): 753-768.
- Kohli, Atul. (2004). *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kotkin, Stephen. (2008). *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970-2000*, Oxford: Oxford University Press.
- . (2014). *Stalin*, New York: Penguin Press [Türkçesi: *Stalin: İktidar Paradoksları (1878-1928) / Cilt 1*, çev. Ali Selman. İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2018].
- Krasner, Stephen D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Krastev, Ivan ve Stephen Holmes. (2012). "An Autopsy of Managed Democracy", *Journal of Democracy* 23(3): 33-45.
- Kricheli, Ruth, Yair Livne ve Beatriz Magaloni. (2010). "Taking to the Streets: Theory and Evidence on Protests Under Authoritarianism", *Social Science Research Network Working Paper Series*, http://ssrn.com/abstract_1642040.
- Khrushchev, Nikita Sergeyevich. (1956). "Speech to 20th Congress of the C.P.S.U", <http://www.marxists.org/archive/khrushchev/1956/02/24.htm>.

- Kung, James Kai Sing ve Shuo Chen. (2011). "The Tragedy of the Nomenklatura: Career Incentives and Political Radicalism during China's Great Leap Famine", *American Political Science Review* 105(1): 27-45.
- Kuran, Timur. (1991). "Now Out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989", *World Politics* 44(1): 7-48.
- . (1997). *Private Truths, Public Lies: the Social Consequences of Preference Falsification*, Cambridge, MA: Harvard University Press [Türkçesi: *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*, çev. Alp Tümertekin. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2018].
- Kurzman, Charles. (2004). *The Unthinkable Revolution in Iran*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Landemore, Hélène. (2013). *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Landsberger, Stefan R. (2002). "The Deification of Mao", *China's Great Proletarian Cultural Revolution: Master Narratives and post-Mao Counter-narratives* içinde, Woei Lien Chong (der.), 139-184, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Lane, Christel. (1981). *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- . (1984). "Legitimacy and Power in the Soviet Union Through Socialist Ritual", *British Journal of Political Science* 14(2): 207-217.
- Lane, Ruth. (1992). "Political Culture: Residual Category or General Theory?", *Comparative Political Studies* 25(3): 362-387.
- Lasswell, Harold D. (1936). *Politics: Who Gets What, When, How*, New York: McGraw-Hill.
- Layne, Christopher. (1994). "Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace", *International Security* 19(2): 5-49.
- Lee, Kuan Yew. (1992). "Speech by Mr Lee Kuan Yew, Senior Minister of Singapore, at the Create 21 Asahi Forum on 20 Nov 92, Tokyo", National Archives of Singapore.
- Leese, Daniel. (2007). "The Mao Cult as Communicative Space", *Totalitarian Movements and Political Religions* 8(3-4): 623-639.
- . (2011). *Mao Cult: Rhetoric and Ritual in China's Cultural Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehoucq, Fabrice. (2016). "Does Nonviolence Work?", *Comparative Politics* 48(2): 269-287.
- Lehoucq, Fabrice ve Anibal Pérez-Lifian. (2014). "Breaking Out of the Coup Trap: Political Competition and Military Coups in Latin America", *Comparative Political Studies* 47(8): 1105-1129.
- Lenin, Vladimir Illich. (1965 [1920]). "A Contribution to the History of the Question of the Dictatorship: A Note", *Collected Works* içinde (İngilizce 4. Baskı), 31: 340-361, Moskova: Progress Publishers, <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1920/oct/20.htm>.
- Leogrande, William M. (1980). "The Communist Party of Cuba Since the First Congress", *Journal of Latin American Studies* 12(2): 397-419.

- Levitsky, Steven ve Lucan Way. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, New York: Cambridge University Press.
- . (2012). "Beyond Patronage: Violent Struggle, Ruling Party Cohesion, and Authoritarian Durability", *Perspectives on Politics* 10(4): 869-889.
- Lichbach, Mark I. (1994). "Rethinking Rationality and Rebellion: Theories of Collective Action and Problems of Collective Dissent", *Rationality and Society* 6(1): 8-39.
- . (1994b). "What Makes Rational Peasants Revolutionary? Dilemma, Paradox, and Irony in Peasant Collective Action", *World Politics* 46(3): 383-418.
- Link, Perry ve Xiao Qiang. (2013). "From 'Fart People' to Citizens", *Journal of Democracy* 24(1): 79-85.
- Linz, Juan. (1976 [1964]). "An Authoritarian Regime: Spain", *Politics and Society in Twentieth-Century Spain* içinde, Stanley Payne (der.), 160-207, New York ve Londra: Franklin Watts.
- . (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- . (2000 [1975]). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers [Türkçesi: *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. Ergun Özbudun, Liberte Yayınları. 4. Baskı, 2017].
- Lipset, Seymour Martin. (1959). "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *The American Political Science Review* 53(1): 69-105.
- Lipset, Seymour Martin. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*, New York: Anchor Books.
- Lohmann, Susanne. (1994). "The Dynamics of Informational Cascades: The Monday Demonstrations in Leipzig, East Germany, 1989-91", *World Politics* 47(1): 42-101.
- Londregan, John B. ve Keith T. Poole. (1990). "Poverty, the Coup Trap, and the Seizure of Executive Power", *World Politics* 42(2): 151-183.
- Lucas, Russell E. (2004). "Monarchical Authoritarianism: Survival and Political Liberalization in a Middle Eastern Regime Type", *International Journal of Middle East Studies* 36(1): 103-119.
- Lukes, Steven. (1975). "Political Ritual and Social Integration", *Sociology* 9(2): 289-308.
- Luttwak, Edward. (1969). *Coup d'État: A Practical Handbook*, New York: Alfred A. Knopf [Türkçesi: *Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*, çev. Edip I. Polat. Yaba Yayınları, 1. Baskı, 1996].
- Lynch, Marc. (2011). "After Egypt: The Limits and Promise of Online Challenges to the Authoritarian Arab State", *Perspectives on Politics* 9(02): 301-310.
- . (2012). *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*, New York: PublicAffairs.
- MacFarquhar, Neil. (2011). "In Protests, Syrians Find the Spark of Creativity", *New York Times*, <http://www.nytimes.com/2011/12/20/world/middleeast/in-uprising-syrians-find-spark-of-creativity.html>.
- MacMillan, John. (2003). "Beyond the Separate Democratic Peace", *Journal of Peace Research* 40(2): 233-243.

- MacRory, Robbie. (2013). "Dilemmas of Democratisation: Media Regulation and Reform in Argentina", *Bulletin of Latin American Research* 32(2): 178-193.
- Magaloni, Beatriz. (2006). *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Magaloni, Beatriz ve Ruth Kricheli. (2010). "Political Order and One-Party Rule", *Annual Review of Political Science* 13(1): 123-143.
- Magaloni, Beatriz, Jonathan Chu ve Eric Min. (2013). "Autocracies of the World, 1950-2012 (Versiyon 1.0)", Veri Seti.
- Magee, Christopher S. P. ve John A. Does. (2015). "Reconsidering Regime Type and Growth: Lies, Dictatorships, and Statistics", *International Studies Quarterly* 59(2): 223-237.
- Mainwaring, Scott. (1995). "Weak Parties, Feckless Democracy", *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America* içinde, Scott Mainwaring ve Timothy R. Scully (der.), 354-398, Stanford: Stanford University Press.
- Mann, Michael. (1984). "The Autonomous Power of the State", *Archives Européennes de Sociologie* 25(2): 185-213.
- Mansfield, Edward D. ve Jack Snyder. (1995). "Democratization and the Danger of War", *International Security* 20(1): 5-38.
- Maoz, Zeev ve Bruce Russett. (1993). "Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-1986", *American Political Science Review* 87(3): 624-638.
- Marinov, Nikolay ve Hein Goemans. (2014). "Coups and Democracy", *British Journal of Political Science* 44(4): 799-825.
- Marshall, Monty G., Ted Robert Gurr ve Keith Jagers. (2010). "Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2009", çevrimiçi veritabanı, Center for Systemic Peace. <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>
- Martel García, Fernando. (2014). "Democracy Is Good for the Poor: A Procedural Replication of Ross (2006)", *Research and Politics* 1(3): 1-10.
- Martin, John Levi. (2009). *Social Structures*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Mauzy, Diane K. ve R. S. Milne. (2002). *Singapore Politics under the People's Action Party*, Londra: Routledge.
- L Márquez, Xavier. (2011a). "Cicero and the Stability of States", *History of Political Thought* 32(3): 397-423.
- . (2011b). "Spaces of Appearance and Spaces of Surveillance", *Polity* 44(1): 6-31.
- . (2013). "A Model of Cults of Personality", *APSA 2013 Annual Meeting Paper*, <http://ssrn.com/abstract=2301392>.
- . (2014). "Authoritarianism", *The Encyclopedia of Political Thought* içinde. John Wiley & Sons, Ltd.
- . (2016a). "A Quick Method for Extending the Unified Democracy Scores", SS-RN 2753830.doi:10.2139/ssrn.2753830.
- . (2016b). "The Irrelevance of Legitimacy", *Political Studies* 64(1, ek): 19-34.
- Mbembe, Achille. (1992). "Provisional Notes on the Postcolony", *Africa: Journal of the International African Institute* 62(1): 3-37.
- McCargo, Duncan. (2005). "Network Monarchy and Legitimacy Crises in Thailand", *The Pacific Review* 18(4): 499-519.

- McGregor, Richard. (2010). *The Party: The Secret World of China's Communist Rulers*, Londra: Harper.
- McMillan, John ve Pablo Zoido. (2004). "How to Subvert Democracy: Montesinos in Peru", *Journal of Economic Perspectives* 18(4): 69-92.
- McNulty, Mei. (1999). "The Collapse of Zaire: Implosion, Revolution or External Sabotage?", *The Journal of Modern African Studies* 37(1): 53-82.
- Menaldo, Victor. (2012). "The Middle East and North Africa's Resilient Monarchs", *The Journal of Politics* 74(3): 707-722.
- Meroila, Jennifer ve Elizabeth Zechmeister. (2011). "The Nature, Determinants, and Consequences of Chavez's Charisma: Evidence From a Study of Venezuelan Public Opinion", *Comparative Political Studies* 44(1): 28-54.
- Mill, John Stuart. (1859). *Considerations on Representative Government*, Vol. XIX. *The Collected Works of John Stuart Mill*, Toronto: University of Toronto Press [Türkçesi: *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, 1. Baskı, 2017].
- Mittler, Barbara. (2008). "Popular Propaganda? Art and Culture in Revolutionary China", *Proceedings of the American Philosophical Society* 152(4): 466-489.
- . (2012). *A Continuous Revolution: Making Sense of Cultural Revolution Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Asia Center.
- Mobarak, Ahmed Mushfiq. (2005). "Democracy, Volatility, and Economic Development", *Review of Economics and Statistics* 87(2): 348-361.
- Mousseau, Michael. (2009). "The Social Market Roots of Democratic Peace", *International Security* 33(4): 52-86.
- Mouzykantskii, Ilya. (2011). "In Belarus. Just Being Can Prompt an Arrest", *New York Times*, <http://www.nytimes.com/2011/07/30/world/europe/30belarus.html>.
- Mulligan, Casey ve Kevin Tsui. (2006). "Political Competitiveness", Yayınlanmamış Tez 12653, National Bureau of Economic Research Working Paper Series.
- Mulligan, Casey, Ricard Gil ve Xavier Sala-i-Martin. (2004). "Do Democracies Have Different Public Policies than Nondemocracies?", *Journal of Economic Perspectives* 18(1): 51-74.
- Murtin, Fabrice ve Romain Wacziarg. (2014). "The Democratic Transition", *Journal of Economic Growth* 19(2): 141-181.
- Myers, B. R. (2010). *The Cleanest Race: How North Koreans See Themselves and Why It Matters*, New York: Melville House.
- Møller, Jørgen ve Svend-Erik Skaaning. (2013). "Autocracies, Democracies, and the Violation of Civil Liberties", *Democratization* 20 (1): 82-106.
- Narayan, Paresh Kumar, Seema Narayan ve Russell Smyth. (2011). "Does Democracy Facilitate Economic Growth or Does Economic Growth Facilitate Democracy? An Empirical Study of Sub-Saharan Africa", *Economic Modelling* 28(3): 900-910.
- New Focus International. (2014). "Why does autocratic North Korea hold elections? It's not merely a political ruse", <http://newfocusintl.com/autocratic-north-korea-hold-elections-merely-political-ruse/>
- Nikolayenko, Olena. (2007). "The Revolt of the Post-Soviet Generation: Youth Movements in Serbia, Georgia, and Ukraine", *Comparative Politics* 39(2): 169-188.

- Norris, Pippa. (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa ve Ronald Inglehart. (2002). "Islamic Culture and Democracy: Testing the 'Clash of Civilizations' Thesis", *Comparative Sociology* 1(3-4): 3-4.
- Norton, Michael I. ve Dan Ariely. (2011). "Building a Better America-One Wealth Quintile at a Time", *Perspectives on Psychological Science* 6(1): 9-12.
- Nur-tegin, Kanybek ve Hans J. Czap. (2012). "Corruption: Democracy, Autocracy, and Political Stability", *Economic Analysis and Policy* 42(1): 51-66.
- Ofer, Gut. (1987). "Soviet Economic Growth: 1928-1985", *Journal of Economic Literature* 25(4): 1767-1833.
- Oliver, Pamela, Gerald Marwell ve Ruy Texeira. (1985). "A Theory of the Critical Mass. I. Interdependence, Group Heterogeneity, and the Production of Collective Action", *American Journal of Sociology* 91(3): 522-556.
- Olson, Mancur. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- . (1993). "Dictatorship, Democracy, and Development", *American Political Science Review* 87(3): 567-576.
- Overholt, William H. (1986). "The Rise and Fall of Ferdinand Marcos", *Asian Survey* 26(11): 1137-1163.
- Overland, Jody, Kenneth Simons ve Michael Spagat. (2005). "Political Instability and Growth in Dictatorships", *Public Choice* 125(3): 445-470.
- O'Donnell, G. (1992). "Delegative Democracy?", *Journal of Democracy* 5(1): 55-69.
- O'Donnell, Guillermo A. (1973). *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*, Berkeley: Institute of International Studies, University of California Berkeley.
- O'Donnell, Guillermo ve Philippe Schmitter. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- O'Kane, Rosemary H. T. (1981). "A Probabilistic Approach to the Causes of Coups d'Etat", *British Journal of Political Science* 11(3): 287-308.
- Padgett, John F. ve Christopher K. Ansell. (1993). "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434", *American Journal of Sociology* 98(6): 1259-1319.
- Page, Benjamin I., Larry M. Bartels ve Jason Seawright. (2013). "Democracy and the Policy Preferences of Wealthy Americans", *Perspectives on Politics* 11(1): 51-73.
- Papaioannou, Elias ve Gregorios Siourounis. (2008). "Democratisation and Growth", *The Economic Journal* 118(532): 1520-1551.
- Pargeter, Alison. (2012). *Lihya: The Rise and Fall of Qaddafi*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Paxton, Robert. (2006). *The Anatomy of Fascism*, Londra: Harper [Türkçesi: *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay ve Hivren Demir Atay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2014].
- Payne, Stanley G. (1987). *The Franco Regime, 1936-1975*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Pearlman, Wendy. (2013). "Emotions and the Microfoundations of the Arab Uprisings", *Perspectives on Politics* 11(2): 387-409.

- Peceny, Mark, Caroline Beer ve Shannon Sanchez-Terry. (2002). "Dictatorial Peace?", *American Political Science Review* 96(01): 15-26.
- Pemstein, Daniel, Stephen Meserve ve James Melton. (2010). "Democratic Compromise: A Latent Variable Analysis of Ten Measures of Regime Type", *Political Analysis* 18(4): 426-449.
- Perlmutter, Amos. (1981). *Modern Authoritarianism: A Comparative Institutional Analysis*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Perry, Elizabeth J. (1991). "Intellectuals and Tiananmen: Historical Perspective on an Aborted Revolution", *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989* içinde, Daniel Chirot (der.), 129-146, Seattle: University of Washington Press.
- Plaff, Steven. (2001). "The Limits of Coercive Surveillance: Social and Penal Control in the German Democratic Republic", *Punishment Society* 3(3): 381-407.
- Pinto, Pablo M. ve Jeffrey F. Timmons. (2005). "The Political Determinants of Economic Performance: Political Competition and the Sources of Growth", *Comparative Political Studies* 38(1): 26-50.
- Plamper, Jan. (2012). *The Stalin Cult: a Study in the Alchemy of Power*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Políczer, Pablo. (2009). *The Rise and Fall of Repression in Chile*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Pomerantsev, Peter. (2014). *Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia*, New York: PublicAffairs.
- Popplewell, Richard. (1992). "The Stasi and the East German Revolution of 1989", *Contemporary European History* 1(1): 37-63.
- Powell, Jonathan M. ve Clayton L. Thyme. (2011). "Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset", *Journal of Peace Research* 48(2): 249-259.
- Preston, Paul. (1995). *Franco: A Biography*, New York: Basic Books.
- Pritchett, Lant, Michael Woolcock ve Matt Andrews. (2012). "Looking Like a State: Techniques of Persistent Failure in State Capability for Implementation", *The Journal of Development Studies* 49(1): 1-18.
- Przeworski, Adam. (1991). *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press.
- . (1998). "Culture and Democracy", *World Culture Report: Culture, Creativity, and Markets* içinde, 125-146, UNESCO.
- . (2009). "Conquered or Granted? A History of Suffrage Extensions", *British Journal of Political Science* 39(2): 291-321.
- . (2010). *Democracy and the Limits of Self-Government*, New York: Cambridge University Press.
- . (2013). "Political Institutions and Political Events (PIPE) Data Set", Veri Seti, Department of Politics, New York University.
- Przeworski, Adam, Michael Alvarez, Jose Cheibub ve Fernando Limongi. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam ve Fernando Limongi. (1993). "Political Regimes and Economic Growth", *The Journal of Economic Perspectives* 7(3): 51-69.

- . (1997). "Modernization: Theories and Facts", *World Politics* 49(2): 155-183.
- Puddington, Arch ve Tyler Roylance. (2016). "Anxious Dictators, Wavering Democrats", *Journal of Democracy* 27(2): 86-100.
- Purcell, Susan Kaufman. (1975). *The Mexican Profit-Sharing Decision: Politics in an Authoritarian Regime*. Berkeley: University of California Press.
- Putnam, Robert D., Robert Leonardi ve Raffaella Nanetti. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Quackenbush, Stephen L. ve Michael Rudy. (2009). "Evaluating the Monadic Democratic Peace", *Conflict Management and Peace Science* 26(3): 268-285.
- Quinlivan, James T. (1999). "Coup-Proofing: Its Practice and Consequences in the Middle East", *International Security* 24(2): 131-165.
- Regan, Patrick M. ve Errol A. Henderson. (2002). "Democracy, Threats and Political Repression in Developing Countries: Are Democracies Internally Less Violent?", *Third World Quarterly* 23(1): 119-136.
- Rigby, T. H. (1988). "Staffing USSR Incorporated: The Origins of the Nomenklatura System", *Soviet Studies* 40(4): 523-537.
- Robbins, Michael. (2015). "People Still Want Democracy", *Journal of Democracy* 26(4): 80-89.
- Rock, David. (1985). *Argentina, 1516-1982: From Spanish Colonization to the Falklands War*, Berkeley: University of California Press.
- Rock, Michael T. (2008). "Corruption and Democracy", *The Journal of Development Studies* 45(1): 55-75.
- . (2009). "Has Democracy Slowed Growth in Asia?", *World Development* 37(5): 941-952.
- Rodrik, Dani. (1999). "Democracies Pay Higher Wages", *The Quarterly Journal of Economics* 114(3): 707-738.
- . (2000). "Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them", *Studies in Comparative International Development* 35(3): 3-31.
- Romer, Paul M. (1990). "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy* 98(5): S71-S102.
- Rosato, Sebastian. (2003). "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory", *American Political Science Review* 97(4): 585-602.
- Rosenberg, Tina. (2011). "Revolution U", *Foreign Policy*, 16 Şubat 2011.
- Ross, Michael. (2006). "Is Democracy Good for the Poor?", *American Journal of Political Science* 50(4): 860-874.
- . (2012). *The Oil Curse: How Petroleum Wealth Shapes the Development of Nations*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rothstein, B. (2015). "The Chinese Paradox of High Growth and Low Quality of Government: The Cadre Organization Meets Max Weber", *Governance* 28(4): 533-548.
- Rummel, Rudolph J. (1994). "Power, Genocide and Mass Murder", *Journal of Peace Research* 31(1): 1-10.
- . (1995a). "Democracies Are Less Warlike Than Other Regimes", *European Journal of International Relations* 1(4): 457-479.

- . (1995b). "Democracy, Power, Genocide, and Mass Murder", *The Journal of Conflict Resolution* 39(1): 3-26.
- Rød, Espen Geelmuyden ve Nils B. Weidmann. (2015). "Empowering Activists or Autocrats? The Internet in Authoritarian Regimes", *Journal of Peace Research* 52(3): 338-351.
- Sahliye, Emile. (2010). "The Presidential Election in Iran, June 2009", *Electoral Studies* 29(1): 182-185.
- Salah, Ahmed ve Alex Mayyasi. (2013). "The Spark: Starting the Revolution", <http://brooklynquarterly.org/the-spark-starting-the-revolution/>.
- Sartori, Giovanni. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham: Chatham House [Türkçesi: *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Mehmet Turhan ve Tuncer Karamustafaoglu, Sentez Yayın, 1. Baskı, 2014].
- Schedler, Andreas ve Bert Hoffmann. (2016). "Communicating Authoritarian Elite Cohesion", *Democratization* 23(1): 93-117.
- Schelling, Thomas C. (1960). *The Strategy of Conflict*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schmitt, Carl. (2014 [1921]). *Dictatorship: From the Origin of the Modern Concept of Sovereignty to Proletarian Class Struggle*, Oxford: Wiley.
- Schmitter, Philippe C. ve Terry Lynn Karl. (1991). "What Democracy Is ... and Is Not", *Journal of Democracy* 2(3): 75-88.
- Schock, Kurt. (2004). *Unarmed Insurrections: People Power Movements in Non-democracies*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- . (2013). "The Practice and Study of Civil Resistance", *Journal of Peace Research* 50(3): 277-290.
- Schumpeter, Joseph A. (1950). *Capitalism, Socialism, and Democracy*, 3. Baskı, New York: Harper [Türkçesi: *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, 2010].
- Scott, James C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press.
- . (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven, CT: Yale University Press [Türkçesi: *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, 1. Baskı, 2008].
- . (2009). *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Sebestyen, Victor. (2010). *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire*, New York: Knopf Doubleday.
- Sen, Amartya. (1983). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford: Oxford University Press.
- . (1999a). "Democracy as a Universal Value", *Journal of Democracy* 10(3): 3-17.
- . (1999b). *Development as Freedom*, New York: Anchor Books [Türkçesi: *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2004].
- Sevillano Calero, F. (2000). *Ecos de Papel: La Opinión de Los Españoles en la época de Franco*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Sharp, Gene. (2012). *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*, New York: New Press [Türkçesi: *Diktatörlükten Demokrasiye*, çev. bilinmiyor, Milena Kitap, 1. baskı, 2013].

- Shih, Victor, Christopher Adolph ve Mingxing Liu. (2012). "Getting Ahead in the Communist Party: Explaining the Advancement of Central Committee Members in China", *American Political Science Review* 106(1): 166-187.
- Shin, Doh Chull ve Youngho Cho. (2010). "How East Asians Understand Democracy: From a Comparative Perspective", *Asien* 116: 2140.
- Singh, Naunihal. (2014). *Seizing Power: The Strategic Logic of Military Coups*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Skaaning, Svend-Erik, John Gerring ve Henrikas Bartusevičius. (2015). "A Lexical Index of Electoral Democracy", *Comparative Political Studies* 48(12): 1491-1525.
- Skidmore, T. E. (1988). *The Politics of Military Rule in Brazil, 1964-85*, Oxford: Oxford University Press.
- Skrede Gleditsch, Kristian ve Andrea Ruggeri. (2010). "Political Opportunity Structures, Democracy, and Civil War", *Journal of Peace Research* 47(3): 299-310.
- Slater, Dan. (2009). "Revolutions, Crackdowns, and Quiescence: Communal Elites and Democratic Mobilization in Southeast Asia", *American Journal of Sociology* 115(1): 203-254.
- Slee, Tom. (2012). "Identity, Institutions, and Uprisings", Social Science Research Network Working Paper Series, <http://ssrn.com/abstract=2116471>.
- Snyder, Richard. (1992). "Explaining Transitions from Neopatrimonial Dictatorships", *Comparative Politics* 24(4): 379-399.
- Solt, Frederick. (2009). "Standardizing the World Income Inequality Database", *Social Science Quarterly* 90(2): 231-242.
- . (2011). "The Social Origins of Authoritarianism", *Political Research Quarterly* 65(4): 703-713.
- . (2015). "Economic Inequality and Nonviolent Protest", *Social Science Quarterly* 96(5): 1314-1327.
- Sondrol, Paul C. (1991). "Totalitarian and Authoritarian Dictators: A Comparison of Fidel Castro and Alfredo Stroessner", *Journal of Latin American Studies* 23(3): 599-620.
- Steinmüller, Hans. (2010). "How Popular Confucianism became Embarrassing: On the Spatial and Moral Center of the House in Rural China", *Focaal* (58): 81-96.
- Stekelenburg, Jacqueliën van ve Bert Klandermans. (2013). "The Social Psychology of Protest", *Current Sociology* 61(5-6): 886-905.
- Stephan, Maria ve Erica Chenoweth. (2008). "Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict", *International Security* 33(1): 7-44.
- Sung, H. E. (2004). "Democracy and Political Corruption: A Cross-National Comparison", *Crime, Law and Social Change* 41(2): 179-193.
- Svolik, Milan. (2012). *The Politics of Authoritarian Rule*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press.
- Talmadge, Eric. (2014). "Inside North Korea's elections, where the winner is already decided and loyalty is monitored at every turn", *The Associated Press*, <http://news.nationalpost.com/2014/03/07/inside-north-koreas-elections-where-the-winner-is-already-decided-and-loyalty-is-monitored-at-every-turn/>.
- Tavares, José ve Romain Wacziarg. (2001). "How Democracy Affects Growth", *European Economic Review* 45(8): 1341-1378.

- Teiwes, Frederick C. (2001). "Normal Politics with Chinese Characteristics", *The China Journal* 45: 69-82.
- Teiwes, Frederick C. ve Warren Sun. (1999). *China's Road to Disaster: Mao, Central Politicians, and Provincial Leaders in the Unfolding of the Great Leap Forward, 1955-1959*, Contemporary China Papers, Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Tessler, M., A. Jamal ve M. Robbins. (2012). "New Findings on Arabs and Democracy", *Journal of Democracy* 23(4): 89-103.
- The Maddison Project. (2013). "The Maddison Project", <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/home.htm>.
- Thompson, Mark. (2001). "Whatever Happened to 'Asian Values'?", *Journal of Democracy* 12(4): 154-165.
- Tikhomirov, Alexey. (2012). "Symbols of Power in Rituals of Violence: The Personality Cult and Iconoclasm on the Soviet Empire's Periphery (East Germany, 1945-61)", *Kritika* 13(1): 47-88.
- Tilly, Charles. (2006). *Regimes and Repertoires*, Chicago: University of Chicago Press.
- . (2007). *Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press [Türkçesi: *Demokrasi*, çev. Ebru Arcan, Phoenix Yayınevi, Ankara, 1. Baskı, 2011].
- Tilly, Charles ve Sidney Tarrow. (2006). *Contentious Politics*, Londra: Paradigm Publishers.
- Timmons, Jeffrey. (2010). "Does Democracy Reduce Economic Inequality?", *British Journal of Political Science* 40(4): 741-757.
- Tismaneanu, Vladimir. (1989). "The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics & Societies* 3(2): 329-376.
- . (1993). "The Quasi-revolution and its Discontents: Emerging Political Pluralism in Post-Ceaușescu Romania", *East European Politics & Societies* 7(2): 309-348.
- Tocqueville, Alexis. (2000 [1835]). *Democracy in America*, Harvey C. Mansfield ve Delba Winthrop'un (çev., der. ve önsöz), Chicago: University of Chicago Press [Türkçesi: *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2016].
- Tucker, Joshua. (2007). "Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-Communist Colored Revolutions", *Perspectives on Politics* 5(3): 535-551.
- Tüfekçi, Zeynep. (2014). "Social Movements and Governments in the Digital Age: Evaluating a Complex Landscape", *Journal of International Affairs* 68(1), <http://jia.sipa.columbia.edu/social-movements-governments-digital-age-evaluating-complex-landscape/>
- Tumarkin, Nina. (1983). *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Turner, Thomas. (1988). "Decline or Recovery in Zaire?", *Current History* 87(529): 213.
- Ulfelder, Jay. (2010). *Dilemmas of Democratic Consolidation: A Game-Theory Approach*, Boulder, CO: First Forum Press.
- Verme, Paolo, Branko Milanovic, Sherine Al-Shawarby, Sahar Bl Tawila, May Gaddallah ve Enas Ali A. El-Majeed. (2014). "Inside Inequality in the Arab Republic of Egypt: Facts and Perceptions Across People, Time, and Space", The World Bank.

- Verweij, Marco ve Riccardo Pelizzo. (2009). "Singapore: Does Authoritarianism Pay?", *Journal of Democracy* 20(2): 18-32.
- Veyne, Paul. (1988). "Conduct without Belief and Works of Art without Viewers", *Diogenes* 36(143): 1-22.
- Vreeland, James Raymond. (2008). "The Effect of Political Regime on Civil War: Unpacking Anocracy", *Journal of Conflict Resolution* 52(3): 401-425.
- Wahrman, Michael, Jan Teorell ve Axel Hadenius. (2013). "Authoritarian Regime Types Revisited: Updated Data in Comparative Perspective", *Contemporary Politics* 19(1): 19-34.
- Walder, Andrew G. (1995). "Career Mobility and the Communist Political Order", *American Sociological Review* 60(3): 309-328.
- . (2015). *China Under Mao: A Revolution Derailed*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wallace, Jeremy L. (2016). "Juking the Stats? Authoritarian Information Problems in China", *British Journal of Political Science* 46(1): 11-29.
- Wang, Zhengxu. (2007). "Public Support for Democracy in China", *Journal of Contemporary China* 16(53): 561-579.
- Way, Lucan. (2008). "The Real Causes of the Color Revolutions", *Journal of Democracy* 19(3): 55-69.
- Weber, Max. (1978). *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press [Türkçesi: *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, Yarnın Yayıncılık, 1. Baskı, 2012].
- . (1994 [1919]). "The Profession and Vocation of Politics", *Political Writings* içinde, 309-369, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wedeen, Lisa. (1998). "Acting 'as if': Symbolic Politics and Social Control in Syria", *Comparative Studies in Society and History* 40(3): 503-523.
- . (1999). *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria*, Chicago: University Of Chicago Press.
- Weeks, Jessica. (2012). "Strongmen and Straw Men: Authoritarian Regimes and the Initiation of International Conflict", *American Political Science Review* 106(2): 326-347.
- Welzel, Christian. (2013). *Freedom Rising: Human Empowerment and the Quest for Emancipation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Welzel, Christian ve Ronald Inglehart. (2008). "The Role of Ordinary People in Democratization", *Journal of Democracy* 19(1): 126-140.
- Weyland, Kurt. (2008). "Toward a New Theory of Institutional Change", *World Politics* 60(2): 281-314.
- . (2010). "The Diffusion of Regime Contention in European Democratization, 1830-1940", *Comparative Political Studies* 43(8-9): 1148-1176.
- . (2012). "The Arab Spring: Why the Surprising Similarities with the Revolutionary Wave of 1848?", *Perspectives on Politics* 10: 917-934.
- Wiarda, Howard L. (1968). *Dictatorship and Development: The Methods of Control in Trujillo's Dominican Republic*, Gainesville: University of Florida Press.
- Wilson, Matthew C. (2014). "A Discreet Critique of Discrete Regime Type Data", *Comparative Political Studies* 47(5): 689-714.

- Winterling, Aloys. (2011). *Caligula: a Biography*, Berkeley: University of California Press.
- Winrobe, Ronald. (1990). "The Tinpot and the Totalitarian: An Economic Theory of Dictatorship", *The American Political Science Review* 84(3): 849-872.
- . (2000). *The Political Economy of Dictatorship*, Cambridge: Cambridge University Press.
- . (2008). "Dictatorship", *Readings in Public Choice and Constitutional Political Economy* içinde, Charles Rowley ve Friedrich Schneider (der.), 345-367, Springer US.
- Wood, Geoffrey. (2004). "Business and Politics in a Criminal State: The Case of Equatorial Guinea", *African Affairs* 103(413): 547-567.
- Woodberry, Robert. (2012). "The Missionary Roots of Liberal Democracy", *American Political Science Review* 106(2): 244-274.
- Woodward, Peter. (1992). *Nasser*, Londra: Longman.
- World Values Survey Association. (2015). "World Values Survey Wave 6 2010-2014 Official Aggregate", İspanya, www.worldvaluessurvey.org.
- Wright, Joseph. (2008). "To Invest or Insure?: How Authoritarian Time Horizons Impact Foreign Aid Effectiveness", *Comparative Political Studies* 41(7): 971-1000.
- Wrong, Michela. (2000). "The Emperor Mobutu", *Transition* 9(1): 92-112.
- Yamani, May. (2009). "From Fragility to Stability: A Survival Strategy for the Saudi Monarchy", *Contemporary Arab Affairs* 2(1): 90-105.
- Yom, Sean ve Gregory Gause. (2012). "Resilient Royals: How Arab Monarchies Hang on", *Journal of Democracy* 23(4): 74-88.
- Young, Crawford. (1994). "Zaire: The Shattered Illusion of the Integral State", *The Journal of Modern African Studies* 32(2): 247-263.
- Youngs, Richard. (2015). "Exploring 'Non-Western Democracy'", *Journal of Democracy* 26(4): 140-154.
- Yun-han, Chu ve Huang Min-hua. (2010). "Solving an Asian Puzzle", *Journal of Democracy* 21(4): 114-122.
- Zakaria, Fareed ve Kuan Yew Lee. (1994). "Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew", *Foreign Affairs* 73(2): 109-126.
- Zuckerman, Ethan. (2015). "Cute Cats to the Rescue? Participatory Media and Political Expression", *Youth, New Media, and Political Participation* içinde, D. Allen ve J. Light (der.), 131-154, Cambridge: MIT Press.
- Zuern, Elke. (2009). "Democratization as Liberation: Competing African Perspectives on Democracy", *Democratization* 16(3): 585-603.

EMILIO GENTILE

"Demokraside Halk Her Zaman Egemendir" (Yalan!)

Çeviren VOLKAN ÇANDAR • 134 sayfa

Bugün hemen hemen bütün ülkelerde, siyasal partiler ve siyasal hareketler kendilerini demokrat olarak tanımlıyor. Abraham Lincoln demokrasiyi "halk tarafından, halk için, halkın yönetimi" olarak tanımlamıştı. Günümüz demokrasilerinde durum böyle mi? Ünlü bir faşizm tarihi uzmanı olan Emilio Gentile, şimdi halkın ancak bir sahne demokrasisinde küçük bir rol alabildiğini iddia ediyor. Oy verme sahnesine sıra gelince halk sahneye çıkarılıyor, sonra hemen sahneden indiriliyor. Bu nedenle, partiler ve hükümetler oligarşisi, siyaset sınıfı içinde yolsuzluk, liderlerin demagogileri, halkın ilgisizliği, kamuoyu manipülasyonları, reklama dönüşen siyasal kültürün bozulması öne çıkıyor. O çok övülen temsili demokrasi ve halkın egemenliği birçok yerde sahne demokrasisine dönüşmüş durumda.

Günümüz demokrasilerinin bu özellikleri salt içinde bulunduğumuz dönemin koşullarının bir sonucu mu? Gentile, bu özelliklerin demokraside doğuştan var olduğunu gösterip, bunlara karşı mücadelenin demokrasiyi esas diri tutan etmen olduğuna işaret ediyor.

FEDERICO FINCHELSTEIN

Faşizmden Popülizme

Çeviren ALI KARATAY • 320 sayfa

Popülizm şu sıra her kapının kilidini açan bir kavram muamelesi görüyor. Bambaşka ülkelerdeki hareketlere, liderlere, siyasetlere popülizm ve popülist etiketi konduruluyor. Bu adlandırmalardan da hareketle, bir fenomen olarak popülizmin ulus-ötesi bir karakter taşıdığına şüphe olmasa da onun ne olduğuna dair tartışmalar kısa vadede hız kesecek gibi görünmüyor.

Federico Finchelstein, *Faşizmden Popülizme* adlı bu kitabında, popülizmin ulus-ötesi karakterini tanıyarak, onu iki savaş arası dönemde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve Soğuk Savaş atmosferi içerisinde kavlıyor. Böylelikle popülizmi faşizme eşitleyen görüşleri bertaraf ederken, faşizm mirasından devrıldıklarını göstererek, onu post-faşist bir bağlam içerisinde kavramamıza imkân tanıyor. Bu karşılaştırmalı-tarihsel okuma, savaş sonrası zuhur eden modern popülizmi kavramaya ve kavramaların kullanımlarının önemini yeniden hatırlamaya bir davet niteliği taşıyor.

"Demokrasi dışı rejimler kötü durumdadır ancak daha ölmemiştir. Zaman içinde dünyanın giderek daha demokratikleşeceğini düşünmek için yeterli sebepler vardır ama Martin Luther King Jr.'nin bir zamanlar söylemiş olduğu üzere 'tarihin çizgisinin' her zaman 'adalete meyledeceğine' bilimsel bir kesinlikle inanmak mümkün değildir. Siyasi liderler ve elitler, iktidarı tek elde toplamanın ve devleti kontrol etme mücadelesinin zemininin koşullarını ağırlaştırmanın yeni yollarını sürekli buluyor, bu yüzden de açık ve şeffaf siyasi rekabet için verilen mücadelenin sürekli yenilenmesi gerekiyor."

Günümüz rejimlerini, zamanın ruhunu, lider tiplerini tanımlamada kavramsal bir enflasyonun izleri görülüyor: Faşizm, neo-faşizm, popülizm, aşırı sağ, otoriterizm, totalitarizm ve benzerleri... Hepsisi de çok benzer olgulara ve süreçlere işaret ediyor ve neredeyse birbirlerinin yerine kullanılıyor.

Demokrasi Dışı Siyaset: Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme kitabında Xavier Márquez demokrasi dışı siyaset içerisindeki belirgin ayrım ve farklılıkları ortaya koymakla kalmıyor, demokratikleşme sürecinin sancılarını masaya yatırarak bazı rejimlerin nasıl bir yandan otoriter/anti-demokratik öğeler barındırırken, diğer yandan demokratikleşme yolunu katedebildiklerini canlı örnek ve gözlemlerle aktarıyor.

Yalnızca akademisyenlerin ve öğrencilerin değil, güncel politik gelişmeleri takip edenlerin de ilgisini çekecek ciddi bir başvuru kaynağı.

